

KOZMA MIKLÓS

EGY
CSAPATTISZT
NAPLÓJA

1914-1918

RÉVAI KIADÁS

BEVEZETÉS.

Harminckét kis notesz fekszik előttem. Gyűröttek, kopottak, mint a sok vihart, vést látott öreg katonák. Négy éven át írtam őket. Megjárták a Szerémséget, Galiciát, Volhyniát, Podoliát, Bukovinát, az Isonzót, Erdélyt, a Piave mentét és a Hétközség fensíkját — Asziagót. íródtak szakadatlanul: lovasmarsokon és gyalogmenetekben, vonaton és pihenők közben. Sokszor vityillókban, néha kastélyban, nagyon gyakran tábortűz mellett, akárhányszor ütközetben is, az árok fenekén lapulva. Írás közben megállt néha a ceruza. Valami közel bevágó gránát vagy elcsattant srapel akasztotta meg. De utána annál serényebben rőtta a sorokat. Hajtotta egy mindig feltörő gondolat: írj amíg lehet, ki tudja, meddig lehet?

S teltek a lapok. Hol nehéz ütközetek, hol víg esték után. Legjobban akkor teltek, ha valami csendes, borús hazavágyás fogott el, amikor nem a magam és magunk, hanem az ország, a nemzet jövő sorsára gondoltam. Sokszor éreztem azt, hogy ezek a gondolatok, aggodások és érzések eredetileg nem az enyémeek. A közért, a magyarságért élt ősapáink öröksége ez, mély a magyar generációk számára. Etelköz óta lényegileg ugyanaz s csak külső formáiban, részleteiben nyomódik rá a kor és az egyéniség bélyege.

Nem könyvet akartam írni, de leírtam sok mindent abból, ami érdekelt és foglalkoztatott. Van köztük sok dolog a múltból is, aminek a háborúhoz kevés köze van. Írtam: ahogy és amiről jólesett, sokszor nyersen, megengedem, hogy helyenként talán igazságtalanul is, de ennek az az oka, hogy túlságosan az eseményekben éltem. Amit leírtam, az szubjektíve mind igaz. Otthon egy sort sem tudtam leírni.

Mikor a naplót elkezdtem, útinaplónak indult. „Hiszen három-négy hónap múlva győzelmesen hazavonulunk.” A naplót a háború tette azzá, ami, kibővítette, talán él is mélyítette.

Néhány héttel azután, hogy hozzákezdtem, észrevétlenül kedvessé váltak számomra ezek a kis noteszek. Kezdem őket félteni. Sokszor

hagytam vissza noteszemet harcok előtt, vagy küldtem hátra váratlan ütközetből. Ilyenkor az első csendes órán, papirosdarabokról mindent belemásoltam a kis könyvbe.

Mikor hazakerültem, a harminckét kis notesz találkozott. Most születési sorrendben fekszenek előttem. Hasonlóak és különbözők, akár a testvérek. De bármilyenek is, nekem kedvesek, mintha csak a gyermekeim lennének. Egyformán szeretem őket, de legtöbb gondot, melegséget talán mégis azok iránt érzek, amelyek forró napok, nehéz hetek élő emlékei. Emlékei pusztulásthozó, élettrövidítő, férfiváérelő időknél, melyeknek nyomát ez a generáció érezni fogja, amíg csak él.

Hogy volt-e ennek az irkálásnak komolyabb értéke, azon nem sokat törtem a fejemet. Talán ad néhány adatot a csapat lélektanához; megadhatja a háború képét a csapattiszt szemszögéből nézve, adhat néhány vonást a világ első katonájának: a magyar úrnak és parasztnak alakjához és vet egy-két sugár kévét a kor gyengéire és erényeire.

1931 őszén.

Kozma Miklós.

ELSŐ NOTESZ.

Anyámtól kaptam.

Ő írta az első oldalára: „*Isten áldjon, őrizzen, vezéreljen dicsőségre, győzelemre. Visszavár anyád. Budapest, 1914 július 27.*” S én folytattam a másodikon így:

„*Napló. Sándor fiamnak, akkorra, ha elég érett lesz, hogy megértse.*”

*

Július 27. Az ultimátum *Szerbiának* július huszonharmadikán ment el. A városban háborús lelkesedés. *Báró Fiáth Béla* kapitánnyal végigsétálunk a városon. Tömegek vonulnak, ütemesen lépve, „*Vesszen Szerbia!*” kiáltásokkal. Elgondolkozva nézzük. *Fiáth* megszólal:

— Ezek nem tudják, mi a háború. Mi el fogunk esni, ezek közül is rengeteg és amelyik majd megmarad, az éppen úgy ordít majd a békéért, mint most a háborúért. És a végén talán forradalmat fognak csinálni!

Július 28. Négy óra reggel. Első mozgósítási nap. A kaszárnyában a legnagyobb nyugalommal folyik a készülődés. A mozgósítási terv minden hadseregben annyira pontos, hogy teendőjét mindenki percre tudja.

Július 29. Anyámék feljönnek elbúcsúzni. Gyerekeim *Gödöllőn* nyaralnak, tőlük ott búcsúzom el.

Most Isten tudja meddig, abból élünk majd, ami a lovainkon van. Szolgálati lovamon, a *Király-on* indulok, lóordonáncom az egyik saját lovamon ül, a másikat vezeti.

Első ló pakkja: jobb nyeregtarisznya: cigaretta, törülköző három konzerv, csokoládé, citrónád, spirituszkocka, harisnya.

zsebkendő, negyven Browning-patron, só, paprika, tábori sapka. Baltarisznya: fehérmű, főzőedény, evőeszköz, kötszer, zseblámpa, kesztyű, pólya, kinin.

Második ló pakkja: jobbtarisznya: konzerv, spiritusz, harminc Browning-patron, törülköző, haskötő, sebkötő és patikaszer. Baltarisznya: fehérmű, negyven Browning-patron, cigaretták, konzervek, zsebkendők.

Július 30. Reggel négy órakor ébresztő. Fél hatkor indulunk a józsefvárosi pályaudvarra, mint az elsőnek induló svadron. Alig három órát aludtunk. Az ébredés első pillanatában nem tudom, mi az a soha nem érzett, elháríthatatlan valami, ami tudat alatt reám nehezedik. A következő pillanat már világos: a háború. Az utolsó otthon töltött éjszaka, távoli rokona a halálra ítélt utolsó éjszakájának.

A század fejlődött vonalban áll a kaszányaudvaron. A trombitások fújják az „*Imához!*”-t. Azután megindul a század, büszkén, csattogva, úgy, mint máskor. Fél hétkor kezdünk bevagonizozni. A kép ugyanaz, mint bármikor, ha lovasságot szállítanak vasúton. Búcsúzkodás alig van. Mi vagyunk az első Pestről induló ezred, a század annak is első szállítmánya. Az ezred dunántúli. Így alig néhány rokon van a pályaudvaron. Anyám, apám kijöttek búcsúzni. Nem sok szó esik. A legénység a vagonokban énekel már. Anyám hősiezen tartja vissza könnyeit, apám keményen, röviden keztszorít, néhány perc, néhány csók és félkilenckor megindul a virágos, éneklő vonat. Nem lehetett másként, nem mi akartuk így, a háború rövid lesz és győzni fogunk.

Előbb a *Dunántúlon* gurulunk, azután: *Szabadka, Zombor*. Az állomásokon ováció. A legénység virágot, enni-innivalót, cigarettát kap és kapunk sok-sok jókívánságot. A földéken dolgozó asszony nép kendőt lobogtat, öreg férfiak megállnak a munkában és levett kalappal, csendesen néznek a virágos, nótás, lassan guruló huszárvonat után.

A kocsikban víg, büszke hangulat, csupa jókedv. *Sável* kapitány a svadronos, én vagyok a frontmögötti legidősebb szubaltern, báró *Mattyasovszky* és *Löffler* főhadnagyok, *Saárossy-Kapeller* és *Botuschan* tartalékos főhadnagyok a század többi tisztjei. *Mattyasovszky* még *Pesten*, az összekötő vasúti hídról bevágja aranyos kartusát a Dunába, azzal, hogy „Rád úgyse lesz szükségem”! A többi fegyvernem tábori egyenruhában indul, mi lovasság a

gyönyörű békeuniformisban, viaszosvászonnal bevont csákó, arany-zsinóros kék atilla, panyókára vetett, aranyzsinóros, prémes, világoskék mente, zsinóros veres nadrág, aranyos kartus. Bizonyos, hogy mi vagyunk a legszebb katonaság, de jobb lett volna, ha nekünk is jut tábori ruha. Parlamentjeink a hadsereg költségeinek megszavazásával jobban siethettek volna. Ez így nem komoly háborús felkészültség. A nyergeink ugyanolyanok, mint 1859-ben és 1866-ban.

Július 31. Bajmok, Szabadka, Zombor, Vinkovce. Errefelé már sok a katonavonat. Éjjel félegykor *Síd* szlavóniai községben kivagonirozunk. Szép éjjeli marssal hajnalra érünk *Kukujevci* faluba, ahol bekvártélyozunk.

Augusztus 1. Kukujevci környékén vonul fel a 10. közös lovashadosztály, melyhez a 9. *gróf Nádasdy*, a 10. *III. Frigyes Vilmos porosz király*, a 13. *Jász-Kun* huszárezredek, a 12. *báró Bothmer* ulánusezred és a 4. lovagló tüzérezredek tartoznak. A hadosztálytörzs *Mayr* tábornok hadosztályparancsnokkal s a 4. lovasdandárparancsnokság *Loserth* ezredes brigadérossal itt *Kukujevci*ben van. Itt van ezredem parancsnoksága is az első, a harmadik és a géppuskás századdal.

A Pestről érkező *Tavi* főhadnagy hozza meg az általános mozgósítás hírért. Eddig csak azt tudtuk, hogy Szerbia ellen mozgósítunk. Altalános mozgósítás = világháború.

Augusztus 2. Harcgyakorlat században. Délelőtt mise. Délután megérkezik a hadosztály tüzérsége.

Tegnapelőtt *Vinkovcénél* lemaradt a vonatról káplár *Sipos*. Miután semmiképpen nem akart a „háborúból elmaradni”, kifogta egy paraszt lovát, ráült és addig jött, amíg a lassan haladó, hosszú ideig gyakran álldogáló vonatunkat el nem érte.

Augusztus 3. Tegnap érkezett meg a kiegészítés lóban és emberben. Ma: első rúkkolás hadilétszámmal.

Az ezred tisztikara a következő: Ezredtörzs: *Markovits Kálmán* alezredes ezredparancsnok, nemes *Gottesmann Ernő* őrnagy törzshöz beosztott, *Strasser Ákos* kapitány ezredsegédtiszt, *Haidacker Ervin* kapitány utászszakaszparancsnok, *Germann* kapitány kezelőtiszt, *Teinitzer* főhadnagy élelmezőtiszt, *kisvárdai Borovicsényi Elemér* főhadnagy trénparancsnok, *Kennel Károly* főhadnagy teleföntiszt, *sárdi Székely Tibor* főhadnagy második segédtiszt.

Első divízió: Parancsnok: *Pust Jenő* őrnagy.

Első század: Parancsnok: *Savel Kálmán* kapitány, frontmögötti tiszt: *én*, szakaszparancsnokok: *alsómátyasfalvi báró Mattyasovszky Zoltán* és *Löffler László* főhadnagyk, továbbá *Saárossy-Kapeller Oszkár* és lovag *Botuschan André* tart. főhadnagyk.

Második század: Parancsnok: *Brokes Jenő* kapitány, frontmögötti tiszt: lovag *Fackh Leó* százados, szakaszparancsnokok: *Haidecker Győző* főhadnagy, *Kovácsfy Kálmán* főhadnagy és *Lexa Károly* kadét.

Harmadik század: Parancsnok: *Weber Gilbert* kapitány, frontmögötti tiszt: *vayai és luskódi gróf Vay Artúr* kapitány, szakaszparancsnokok: *Tavi Tibor* főhadnagy, *Klimes Béla* és *Czapp Alfonz* hadnagyk.

Második divízió: Parancsnok: *dalnokfalvi Bartha Imre* alvezédes.

Negyedik század: Parancsnok: *Radoychich Lajos* kapitány, frontmögötti tiszt: *Folis Jenő* kapitány, szakaszparancsnokok: *okolicsnai Okolicsányi Károly*, *varadiai Baitz Oszkár* főhadnagyk, *briny és cseney Vuchetich Vuk* tart. főhadnagy és *Klimes Róbert* kadét.

Ötödik század: Parancsnok: *eörményesi és karánsebesi báró Fiáth Béla* kapitány, frontmögötti tiszt: *noszlopi Noszlopy Gáspár* főhadnagy, szakaszparancsnokok: *boronkai Boronkay Károly*, *Issekutz Gyula* főhadnagyk, *Marschall Károly* és *Schulek Ferenc* hadnagyk.

Hatodik század: Parancsnok: *rajeci Burián Mihály* kapitány, frontmögötti tiszt: *hertelendi Hertelendy Miklós* kapitány, szakaszparancsnokok: *csányi Wolnhoffer Emil* főhadnagy, *Gergye József*, *Pókay Dezső* és *Szebeny Miklós* hadnagyk.

Gépfegyver-század: *kisjókai Takács Gábor* kapitány, *nemes tasnádi Szántay Jenő* és *margitai Margitay József* főhadnagyk.

Rezerv-század: Parancsnok: *nemes Lűbbe Lajos* kapitány, századtisztek: *Rickl Antal*, *Telbisz Imre* hadnagyk és *Luka Pál* zászlós.

A kádernél a törzs: Parancsnok: *bártfai Szabó Béla* őrnagy, *alsótelekesi Simon Béla* kapitány, *sóváradi Szóts Ernő* főhadnagy, *gróf Csáky István* és *Balabán Imre* hadnagyk, végül *aggteleki Bujanovits Sándor* zászlós.

szakaszom	lova: Hipp-Hipp)	Huszár <i>Szitár</i>	(1	3va Igenis)
Zugsführer <i>Kis</i> {				
Káp lár <i>Tóth</i>	„ Korti)	„ <i>Lendvai</i>	(„	Kígyó- méreg)
„ <i>Szabó</i> (	„ Lira)	„ <i>Kirchner</i>	(„	Kótyon- fitty)
Önk képi. <i>Járitz</i> (	„ Nidda)			
Patul. <i>Molnár</i> (	„ Csirke)			
Huszár <i>Higili</i>	„ őrszem)	„ <i>Kis</i>	„	Kóka)
¹⁵ <i>Veitch</i> (	„ Idill)	„ <i>Román</i>	(„	Nincs)
²¹ <i>Nyirati</i> (	„ Nyiró)	„ <i>Egyed</i>	(„	Nelke)
„ <i>Hegy</i> (	„ Mitte)	„ <i>Vészeli</i>	„	Lovag)
„ <i>Herbst</i>	„ Nyitra)	„ <i>György</i>	(„	Galánta)
„ <i>Máza</i> (	„ Csozma)	„ <i>Kalamár</i>	(„	Júdás)
„ <i>Dömök</i> (	„ Perzsi)	„ <i>Sági</i>	(„	Hadaró)
„ <i>Balog</i>	„ Azontúl)	„ <i>Navreczki</i>	(„	Jukka)
„ <i>Kajtár</i>	„ Kotnyeles)	„ <i>Fehérvári</i>	(„	Gottlieb)
„ <i>Teszler</i>	„ Fors)	San.-káplár <i>Adler</i>	(„	Lorgnetto)
„ <i>Szűcs</i>	„ Nöhüség)	San.-húsz. <i>Bauer</i>	(„	Jobbis)
„ <i>Bogdán</i>	„ Legenda)	Ordonáncom <i>Német</i>	(	Dabason ül, Annát vezeti)
²¹ <i>Balog</i>	„ Csobánka)			
„ <i>Tóth</i>	„ Lóca)	Huszár <i>Kovács</i>	(lova: két kocsiló)	
„ <i>Kelemen</i>	„ Natter)	„ <i>Vincze</i>	(„	Friedel)
„ <i>Hemer</i>	„ Dolina)	„ <i>Tomisa</i>	(„	Vera)
³¹ <i>Varga</i>	„ Borozgató)			
Ló nélkül:	<i>Gábr</i> iel káplár,	századsziigvártó, <i>Fekete</i> szakács,		

Kondor és *Lukács* tisztiszolgák.

*Saáro*ssy-*Kapeller* *Oszkár* tart. főhadnagy Kedves nevű lovával ugyancsak szakaszomhoz van beosztva.

A hadosztályparancsnokság az iskolában székel. Előtte egész nap mozgás, jövő és menő autók, ordonánctisztek, patruklok. Mi, a csapat, semmiről sem vagyunk tájékozva. Amit az egyes bejövő tisztektől megtudunk, az csak zavaros részlet. Azt sem tudom, hogy *Dénes* öcsém, aki a hadosztályhoz tartozó *Nádasdy-huszárok* főhadnagya, csak körülbelül is merre lehet? Az egész felvonulásból annyit tudunk, hogy a *Száva-fronton* a második hadsereg, a *Drina-fronton* pedig ötödik hadseregünk áll. Mi, a 10. lovashadosztály, *Száva-biztosítás* vagyunk. Tőlünk keletre, *Mitrovica* körül, a 29. gyaloghadosztály vonult fel. Ezzel azután kész is a tudományunk. Viszont annál több a traces, a pletyka. A *Szaváról* állandó lövöldözés hallatszik. Komitácsi-patruklokkal saját területünkön is számolni kell. A komitácsi- és kémfogás mindenkit izgat, a laktábor-őrségen álló legénység éjszaka idegeskedik és gyakran ok nélkül

lövöldözés a tizenhármaknál is, de megcsípní eddig senkit sem tudtunk.

Hírek járnak *Japán* és *Kína* mozgósításáról is, de fogalmunk sincsen róla, hogy ki mellett és ki ellen?

Ma kihirdették a rögtönítelő eljárást a lázadás, szökés, esküszegésre való felbujtás, zendülés, engedély nélküli toborzás, kémkedés, felségárulás, felségsértés, a közrend súlyos megzavarása, felkelés, gyilkosság, emberölés, súlyos testi sértés, rablás, vasútvonalak és telefonvezetékek megrongálásának bűncselekményére.

Augusztus 4. Éjfél után lövöldözésre ébrednek. *Pénzváltó* káplár őrsége tüzelt egy lovasra, aki a „*Halt wer da?*”-ra elvágatott. Azt hiszem, ez a lovas is csak a fantázia szüleménye volt.

Egyik lan híreket hoz *Japán*, *Svéd*-, *Orosz*-, *Német*- és *Franciaország mozgósításáról*. Délután a hadseregpárancsnokság egy ordonánctiszte meséli, hogy a lovasság mind északon áll, a déli fronton csak a mi hadosztályunk van. Azt is halljuk, hogy ha gyalogságunk átment a Száván, előremegyünk a Morava völgyébe felderítő lovaságnak. Persze, ez is csak találgatás!

Soha ennyi golyót nem láttam, mint ebben a faluban! Óraszám elnézzük, hogyan etetik a nagy golyók a kis golyókat.

Augusztus 5. Az első halott. Az *erdevi* laktáborőrség agyonlőtt egy huszárt. A szerencsétlen nem állt meg a „*Halt wer da?*”-ra. Íme, az állandó kém- és komitácsi-izgalom első áldozata. Az *erdevi* magyar asszonyok temették el, nagy sírással, koszorúkkal, igen szépen, meghatóan.

Erdevik valamikor *Erdővég* volt. Ily szörnyű módon „magyarosítunk” mi. Ez a három szlavón megye tiszta magyar volt, 1866-ig közvetlenül küldte követeit a magyar országgyűlésbe és csak a kiegyezéskor csatolták Horvátországhoz. Azóta a magyar lakosság a felére csökkent és sok *Erdővégből* lett *Erdevik*.

Úgy hírlik, hogy a német-orosz határon elkezdődtek a csetepaték. Francia repülőgépek állítólag *Strassburgot* bombázzák.

Délután gyónás.

Éjjel három női ruhába öltözött orosz tisztet lesünk, akik autón, aranyat csempésznek át *Szerbiából Oroszországba, Magyarországon* keresztül. Ilyen örültséget józan fejjel nem lehet elhinni, de felsőbb parancsra mindenütt kihirdették ezt az örültséget.

A kocsmában, ahol étkezünk, önként segített felszolgálni egy idevaló tanító, akit tréfásan Herr Professornak tituláltunk. Ma letartóztatták kémkedés miatt.

Augusztus 7. Éjjel 11^h. Parancsot kapok, hogy éjjél után utazzam mint futár Budapestre. Ez váratlan nagy öröm!

A vonalon *Indiától* kezdve csupa katonavonat. A legénységi koscsikon tréfás felírások: „Tartalma: méreg Szerbiának” és hasonlók. A *Duna* kiöntése csodálatosan szép. Az *Alduna* madárvilágát, amely *Európában* egyedülálló, kevesen ismerik. Pusztulóban lévő vízimadárfajok utolsó mohikánjai élnek itt. *Péteváradon* hadilobogó. Mindenütt erődítési munkák folynak. Délen a felvonulás befejeződésében van. A vonatok már lőszert és hadianyagot szállítanak. Az utolsó lefelé menő csapat a königrätzi tüézérezred volt.

Az elmúlt tíz nap annyira más, mint minden, amit eddig átéltem, hogy hónapoknak tetszik. Alig tudom elhinni, hogy holnap megint láthatom a gyerekeket.

Augusztus 8. Pest. A gyerekek bejönnek *Gödöllőről*, helyesek, kedvesek. A háború máris megfogta a lelküket — sok katonát, katonavonatot látnak — másról nem is beszélnek és szörnyen harciasak. A téi parancsnokságon átveszem a térképeket és mindazt, amit le kell vinnem, elintézek egy csomó megbízatást, egy percre felugrom a miniszterelnökségre, hol nagybátyámtól, *Jeszenszky* elnökségi államtitkártól hallom, hogy Olaszország politikai magatartása több, mint kétes. Este indulok vissza.

Ez mindenki háborúja lesz mindenki ellen. Számíthatunk-e Bulgáriára, Törökországra, Romániára vagy Svédországra?

Augusztus 10. Reggel érkezem vissza, mindenki hírekért faggat! A frontunkon semmi újság.

Augusztus 11. Jobb híján tovább folyik a kémfogdosás. A kilencesekek behoztak egy embert, aki állítólag fényjelekkel szignalizált. Behoztak négy rác papot is, ezek maguk kérték, hogy tartóztassák le őket, nehogy gyanúba keveredjenek.

Az ötödik, *Drina-hadseregünk* állítólag ma kel át a folyón. Tegnap óta erős ágyúzást hallunk. A türelmetlenség nagy. Este hétkor parancs: „*Menetkészültség*”. A *Szaváról* ágyúzás.

Augusztus 12. Egyik hadosztályunk állítólag már átkelt *Mitrovicándl*. Mi délután indulnánk. Sürgönyhír: csapataink elfoglalták *Cerna-Barát*, *Bogaticát*, *Sabácot* és a *Cigália-szigetet*. A 21. gyaloghadosztály ment át elsőnek. Kevés ellenállásra talált. Repülő jelentések szerint *Valjevónál* három nagy szerb tábor. Nagy öröm.

Augusztus 13. Még ma is itt vagyunk és dühösködünk, hogy reánk nem kerül sor.

Csodaszépek az éjszakák. A nappal pokoli melege után újjászületést hoznak. Esténként kiülünk és nézzük a milliárd csillagot. A tejútot szinte látjuk *Csaba* vezért leviharzani lovasaival az orosz puszták felé, ahol most megmozdult a föld. Ilyenkor este gondolhat az ember legjobban arra, ami kedves és amit talán örökre elhagyott. Milyen nyugodtan alszanak most otthon a gyerekek! Feltolul a múlt; most ez a legnagyobb öröm. Úgy mondják, ez itt az utolsó éjjelünk és holnap indulunk. S ezen az éjszakán gyerekeimre gondolva nem azt kívánom elsősorban, hogy jó dolguk és szerencsájuk legyen, hanem hogy jó magyarok legyenek. Az Isten áldja meg, növelje, gyarapítsa ezt a jobb sorsra érdemes, annyit sújtott magyarságot. Százezerszámra fogunk elesni, de legyen meg az eredménye. Vérünk hullása termékenyítse meg, újítsa meg a magyar őserőt, mely több mint ezer év óta, viharban, vészben fenntartotta a nemzetet.

Augusztus 14. Nekünk ebben a háborúban fene kevés a keresni-valónk! Ha győzünk is: mi semmit sem kaphatunk, de ha bukunk: mindent elveszthetünk. És mégis a magyar csapatok őszinte lelkesedéssel mennek ebbe a nem nemzeti háborúba. Miért? Tulajdonképpen csupa etikai okból. Elsősorban, mert öreg királyunk így akarja. A magyar katonának fogalom az öreg király. Azután megérti a legegyszerűbb ember is, hogy az ország trónörökösét és feleségét orvul meggyilkolták. Az nem változtat a dolgon, hogy mi magyarok tudtuk, hogy ő nem volt barátunk. Es végül visz bennünket az — ami nem is ok, de a magyar természetében rejlik — valami olyan „*Ki a legény a csárdában*”-féle, a magyar vérben keringő erő. Ha már kell verekedni és meghalni, akkor azt csináljuk legényesen, férfiasan.

Tegnap átmasírozott a szomszéd falun egy cseh bakaezred két zászlóalja. Csupa marodőr, rossz hangulat, csúnya kép. Ezek a monarchia dédelgetettjei. Ezekkel nyomott el bennünket mindig — legutoljára ezernyolcszáznegyvennyolc után — Ausztria. Ezekből lett a legtöbb generális, hivatalnok, most is ők töltenek be minden jó helyet, s íme, most ők mennek kedvetlenül az ellenség elé, mi magyarok pedig, az aradi tizenhárom vértanú népe, az örökös bajt csináló, a megbízhatatlan elem, mi megyünk úgy, mintha a magunk ügyéért mennénk. Milyen logikátlan néha a történelem!

Délután két órára indulási parancsunk volt, de megint nem lett belőle semmi. A szerbek szörnyű eszközökkel viselik a háborút.

Sebesültjeinket, elesettjeinket a legborzasztóbb módon csonkítják meg. A harcban résztvesznek nemcsak a komitácsik, hanem még az asszonyok is. Ma azt halljuk, hogy hadosztályunk át sem lépi a *Szávát*, hanem bevagonírozunk és megyünk az orosz harctérre. Örülnék neki — az való a lovasságnak!

Augusztus 15. Hosszan beszélgettem házigazdámmal, egy értelmes, jómódú sváb paraszttal. Ide jöjjön *Scotus Viator* megnézni, hogy mi a szerb és horvát sovinizmus! Ennek a félig sváb községnek jegyzője szerb, az iskola horvát, ahol németül nem is tanítanak. A szerb és horvát huszonöt krajcár legelőpénzt fizet egy marha után, a német és a magyar húsz koronát. A közigazgatás a szerbeknek kedvez s a falubeli svábok inkább a *mitrovicai* magyar iskolába küldik gyermekeiket, sem mint a helybelibe, olyan szörnyű módon bánnak velük.

Augusztus 16. Rögtönítélő eljárás egy szerb diák ellen felség-sértés miatt. Ítélethozatalra nem került a sor, mert a szabályok értelmében kimondtuk, hogy nem tartjuk magunkat ebben az ügyben illetékes bíróságnak. Ez a fráter tehát azért mászott ki a hurokból, mert mi a törvény szavához és nem értelméhez tartottuk magunkat.

Augusztus 17. Az ezred *Mitrovicára* indul. Miért? — nem tudjuk. Útközben *Korláth Örs* gyalogos őrnagy elmeséli a véres *sabáci* harcot. A kaposvári negyvennégyes test vérezredünkből tizennégy tiszt esett el és többszáz ember a véres veszteség.

Reggel kilenc órakor érkezünk *Mitrovicára*. Gyönyörű idő; a kedves kis mezőváros lobogódíszben. Holnap van a Felső születésnapja. Itt van a brigádtörzs, négy század *Nádasdy-huszár* és ezredem törzsével, az első és hatodik századok, az utászszakasz, valamint a telegráfpatrul. Ebéd a *Mercur-ban*, azután végigsétálunk a *Száva-fronton*. Az utcák kőkerítéséből fedezék lett. A túlsó parton az ágyúzás nyomai. A vámházat hat, a fináncházat két telitalálat érte. Csónakon átmegyünk *Szerb-Mitroticába*. Borzasztó pusztulás. A házakban minden, ami törhető, eltörve. A boltokban szétszórva hever az áru. Furcsa valami egy város, ahol minden nyitva és nincs benne egy lélek sem. Disznók, háziállatok szabadon szaladgálnak. Délutánra visszakérül egy-két meghunyászkodó szerb. A *Száván* néhány munícióval megrakott hajó. A kapitányi hidak körül fedezékül: deszkák közé szorított kavicsréteg. A hajón már haditengerészek vannak. Az innenső parton utászpon-tonok, a túlsó oldalon egy gyalogzászlóalj, mint hídfővédelem.

Á mi partunkon láthatók még a tüzérségi állások maszkjai. A Száva-fürdőből jövünk, midőn a túlsó parton feltűnik egy vágatató, alarmot ordító ordonánctiszt. Rohanunk a kvártélyokra. A legénység már magától alarmlózott, összeszedem a századot és trapp Savel kapitány lakásához. Jön a hatodik és a gépfegyverszázad is. *Markovits* magához hívja a tisztikart és kiadja a következő parancsot: „*Saját erőink nehéz harcban Sábáénál. Helyzet momentán komoly. A tőlünk átkelt egy gyaloghadosztály ellen két és fél szerb hadosztály harcol. Sabác még kezünkben van, de az ellentámadás igen heves. Trénünk, amely közel zárkózott csapatainkhoz, tüzérségi tüzet kapott és mivel mögötte a hidat ellőtték, Jarak felé tartva igyekszik vissza magyar területre. Egy szakasz felderítésre. Ki jelentkezik?*”

Mindenki jelentkezik. *Markovits* s *Gergye* hadnagyot választja ki.*

— Hadnagy úr megfigyelő járőr. Irány: *Jarak*, honnan negatív jelentést is küld. Jelentéseket legalább három vagy négy lovas hozza vissza. Éjjelen át kint marad. Nagyon figyeljen a lakosságra és arra, hogy a saját visszavonuló trénfedezet tévedésből össze ne lövöldözze. *Kozma* főhadnagy, a Vorpatrullal készülségbe megy az átkelő helyhez. Indulás: azonnal!

Már szürkül, mire a komphoz érünk. *Gergye* szakaszának csak a fele fér a kompra.

— Gyertünk, gyertünk, ennyi is elég, a többi vonuljon be a századhoz!

A komp ellökődik és indul — ez az első csapat az ezredtől, amely ellenséget fog látni. A túlsó parton galoppban indul fel a két éllovas, utánuk élénk trappban *Gergye* a félszakasszal.

A fégzázaddal reggelig kint álltam. Éjjel jelentést kaptam *Gergyétől*, hogy útja szabad, nem látott semmit. Nálam sem történt semmi.

A nap folyamán rossz hírek. A IX. cseh hadtest rosszul veredett, egyébként pedig megtanultuk, hogy ütközetben ingadozások vannak és hogy semmiféle hír sem hiteles, ellenőrzés nélkül.

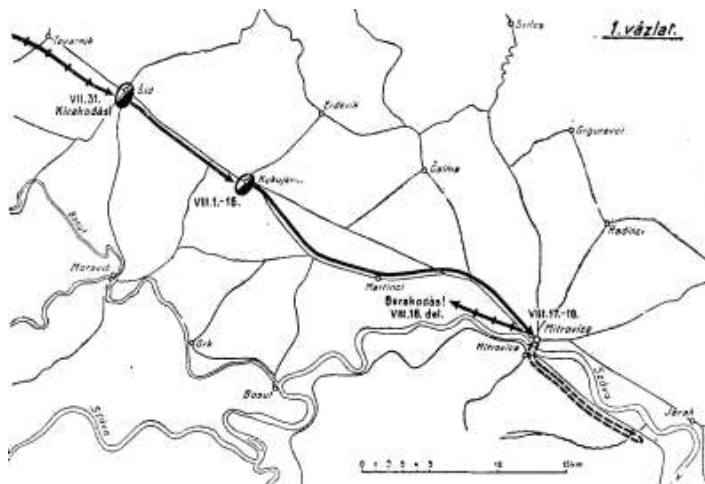
Augusztus 18. Éjjel kapjuk a parancsot, hogy megyünk északra. Mindenki örül. Délelőtt vagonírozunk. Útirány: *Zágráb, Cili, Bécs.*

Augusztus 19. Utazás az osztrák hegyek közt. Legénységünknek nem tetszik, mert sok a hegy. Az egyik azt mondja:

* Később repülőgéppel leesett s meghalt.

— Szép, szép — tiszta is, jó is, de nem rendes ország, nincs is gabona és akárhogy nézek, mindig hegybe ütődik a szemem.

Eddig még semmit sem csináltunk, de egyet már megtanulhattunk: háborúban, különösen az elején, mindent a világon el kell követni a rémhírterjesztők ellen. A *sabaci* események, nem érintett csapatoknál is ideges hangulatot okoztak. A biztos nyugalom éppen úgy hat és ragad a többire, mint a hisztérikus ijedezés.

Augusztus 20. Diadalút Ausztrián keresztül. Az állomásokon tömegek, ünneplés, elhalmoznak minden jóval. *Bécsben* néhány feleség várja férjét három-négy órás találkozóra. Mire felébredek, *Prerauban* járunk.

Augusztus 21. *Oderberg, Oswiecim.* Még egy alvás és elágazunk a *lebergi* fővonalról *Sokai* felé. *Jaroslauban* sebesültek, közöttük egy levágott balkarú tizenegyes huszár. Lova felbukott és a földön, eszméletlen állapotban szúrták, vágták össze a kozákok, ű már befejezte a háborút. Itt egy ulánusfőhadnagy átlőtt térdrel, ott egy kadét, fején kardvágással. Egy ulánusszázad parancsnoka, két tisztje és trombitása egymás mellett fekszenek sebesülten. Attakíroztak. Érthető érdeklődéssel beszéltetnénk őket, de nem nagyon akarnak felelni.

Augusztus 22. *Jaroslauban* kettészakítják a vonatot, az első vonat rövid néhány vagonos biztosítóvonat. Én megyek rajta három

szakasszal s húsz percre utánunk jön a többi. Ez már harcétér. Éjjel *Lubaczówba* érünk, kivagonírozunk és igen rosszul bekvártélyozunk.

Augusztus 23. Lubaczów nyomorult fészek. Van most benne vagy ötezer katona. *Jaroslautól* kezdve mindenütt *Tolsztoj* és *Zola* műveiben olvasott képek. Előremenő csapatok, ellenkező irányba haladó sebesültek és menekülő nép. Ordonánctisztek röviden megállnak, esznek és rohannak tovább. A vonatok pontosan közlekednek *Oderbergig*, onnan előfordul egy-két órás késés, de mi az, ilyen tömegforgalom mellett?

Az oroszról azt halljuk, hogy rosszul lő és inkább óvatosan, mint lendülettel megy előre. Az orosz lovasság attak elől kitér. Igen ügyes patrulőr, a terepet kitűnően kihasználja, szívesen ül lesállásban. Hadosztályunk *Auffenberg* negyedik hadseregéhez tartozik. A bécsi *Deutschmeister-ezred* parancsnoka *Holzhausen báró* ezredes elesett. Két ismertnevű lovastiszt, *Koller* és *Poten*, megsebesültek. Híre jár, hogy a németek elsüllyesztettek négy angol hadihajót, *Beljori* elesett, nagy győzelem *Metznél*. Egy Bécsből jött tiszt híreszteli, hogy *Szerbia* végleg leveretett. Özöne a valószínű és valószínűtlen híreknek.

Ma repült el fejünk felett az első orosz biplán. A huszárok — nekik minden orosz: kozák — „repülő kozák”-nak hívják.

Lubaczów tipikus galíciai zsidófészek. A piszok hihetetlen. A zsidó asszonyokon és lányokon különben látható az elmúlt harminc év divatja, egészen a legutolsó bécsi módiig.

Augusztus 24. Este indulási parancs. Mindent átnézünk az útra, mely sokunknak lehet utolsó. Irány *Dachnów*, *Cieszanów*. *Zuków*, *Plazów*. Hogy miért megyünk, hová megyünk, mi van tőlünk előre, jobbra vagy balra, azt nem tudjuk. Délben elérjük *Narolt*. Itt letáborozunk a kilences huszárok mellett.

Hadseregünkben a vaskalap történelmi tradíció. Ma ennek egy kicsi, de karakterisztikus iskolapéldáját láttam. A negyedik lovasdandár párhuzamosan vonult *Cieszanówig* a nyolcadik lovasdandárral, mely itt parancs szerint elébünk került. Természetes, hogy az út első felében a két párhuzamosan menetelő csapat külön biztosította magát. A negyedik lovasdandár Vorpatrulja *Cieszanówig* én voltam egy fél századdal. *Gieszanównál* megállok, parancs szerint magam elé engedem menni a nyolcadikat s midőn annak biztosító csapatai már messze előttem járnak, pihenőt adok a fél századnak és megeresztem a hevedereket. A minél gyakoribb

hevedermegeresztés az egyetlen mód, hogy elkerüljük a nyeregnyomást, amely a lovat harcképtelenné teszi. Alig állok néhány percig, vágatva jön *P.* őrnagy, a brigád elővéd-parancsnoka és reám kiált:

— Mi jut eszébe főhadnagy úrnak, hogy lóról szállítja a legénységet és megereszteti a hevedereket?

— A nyolcadik dandár előcsapatai már előttünk járnak, tovább úgy sem mehetek, mert meg kell várnom, míg a főcsapat is elébem jut — felelem. — Pihenőt akarok adni a lovaknak.

— Háborúban nincs pihenés és nincs hevedermegeresztés!

Persze, nyergeltettem. Ha ezt a jövőben is így csinálják, rövidesen nem lesz éphátú lovunk.

Naroli táborhelyünk mellett egy hete lovasütközet folyt. Három század kozák rajtaütött egy tizenegyes dragonyos századon. A tisztek, egy kivételével, elestek s a századból harmincegynéhány ember maradt meg. Az elesettek között volt *Pflanzer-Baltin* altábornagy fia is, ki néhány nappal ezelőtt került ki az akadémiából. *Pflanzer* ma itt járt fia sírját meglátogatni.

Ez a vidék lovasságnak nem öröm. Csupa mocsár és erdő. Az általános helyzetről semmit sem tudunk, de azt beszélük, hogy *Rawa-Ruska-Tomasów* körletében áll a II., a IV., VI. és XVII. hadtest, továbbá a 6. és 10. lovashadosztály.

Holnap felderítő-különítménybe megy tőlünk a második és hatodik század, felderítő-patrubá pedig *gróf Vay* kapitány, *Löffler*, *Okolicsányi*, *Boronkay* és *Klimes* főhadnagyok.

Rajtunk kívül egy szép honvéd gyaloghadosztály áll Narolban és környékén: a 9., 10., 11. és 16. honvédezredek és két század tizenötös közös huszár.

Hangulatos esti kép, lobogó tábortüzek, lónyérítés, zaj, zümögő moraj, nevetés, jó hírek, kitűnő hangulat.

Este 9^h. Pokrócokon heverészve várjuk az eligazítást. Készül a gulyás. Tea és szalámi mellett víg beszélgetés és jókedv.

Augusztus 25. A különítmények és patruklok kora hajnalban kimentek. Ma ütközetbe kerülünk, Isten segítsen bennünket!

Délután 12^h 30'. Előrelovagolunk *Tomasówon* át. Tőlünk keletre, *Tomasówon* túl *Wiümann* 6. lovasdivíziója tűzharchoz száll. Tűzvonalba megy az ezred első, harmadik, negyedik és ötödik százada is. Az idő gyönyörű. Előttünk két orosz gyaloghadosztályt jelentettek. Ha ez igaz, ma még nagyon melegünk lehet. Lovaink

ötszáz lépésre vannak mögöttünk. Hátrább egy gyaloghadosztály. Különböen teljes tájékozatlanság.

Délután 3^h. Elöl patulrajainkra leadott lövések. Még mindig fekszünk és bámulom a bárányfelhőket, amelyeket gyerekkorom óta nem figyeltem ilyen hosszán. Milyen szépek ezek! Most is ezerféle az alakjuk, mint régen. Láttam kígyót, antiluvialis állatokat, amire talán még a gimnáziumból emlékszem. Ha a földhöz közel dugjuk a fejünket, a szél éppen úgy dudál és zúg az alacsony vetésben, akár egy nagy erdőben.. Annak a két szerelmeskedő katicabogárnak, amelyeket figyeltem, valószínűleg tölgyerdő volt ez a vetés!

Jön egy honvédhuszár jelentőlovas. Megkérdem tőle:

— Láttál-e már kozákat?

— Láttam tegnap — feleli a huszár. — Hoztak egy zsidót, ha az kozák volt, akkor láttam.

Délután 5^h. A különítménybe küldött második századtól patulba ment és elesett *Lexa Pubi* kadét. Ő az első. Fejbelőtték. Kedves, fiatal gyerek volt— nemrégén aktiváltatta magát. A bírt egy jelentőlovas hozta — semmi bővebbet nem tudott. — A háború ma bemutatkozott. Ma délig is háború volt, de hogy mi a háború, azt most kezdjük látni. A szó mögött békében egy hősiés-romantikus, homályos fogalom volt — tele literatúrával, hadtörténelemmel. A háború kitörése óta változott a fogalom. Sok lovaglás, rendetlen életmód, nyeregtáskából való élet, szigorú biztosítószolgálat és — legalább nekünk és eddig — távoli ágyúdörgés és néhány puskalövés.

Most azonban igazán bemutatkozott a háború. Tegnap este még beszélgetés-poharazás közben együtt hevertünk a táborban *Lexával* s ma átlőtt fejfel fekszik a *tomasóvi* erdőben. A békéből való háborús fogalom esettjei pusztá nevek — a hősköltemény alakjai. Az igazi háborúban azonban barátaink esnek el, mi esünk el s ez más — ez nem literatura. — Két ember elesett a másodiktól, kettő a hatodiktól.

Tőlünk balra egy vadászszóalj tüzel. Elöttem egy század jászkunhuszár kutatja a falut. *Burián* a hatodik századdal állítólag attackirozott és visszavert egy kozákszotnyát. Este lóraülünk és hosszú herce-hurca után letáborozunk. Nincs mit enni-inni, konzervhez nyúlni nem szabad. Egy *Nádasdy-káplártól* halljuk, hogy tőlük patulbari elesett *Hajas Dezső* főhadnagy — ő is, mint *Lexa* — az erdőzónában.

Augusztus 26. Reggel 4^h. Indulunk. Hosszú mars *Wierszczyca Slatyn* át *Ullhowek* felé. Elővéd vagyok. Utána hivat *Mayr* generális hadosztályparancsnok és néhány lovassal elküld *Szcze-piatynba* felderíteni. Meg kell állapítanom, micsoda orosz erők vannak arra. Térképem nincs. Igen erős tempóban egy-kettőre odaérek. Két orosz század táborozott itt az éjszaka, most marsolnak észak-keletnek, talán az összeköttetést keresve a főerőkhöz. Jelentéseimet huszár *Velichel* és *Nyiratal* küldtem vissza. Azután berukkolok s jelentem a vezérkari főnöknek, *Urváry* vezérkari őrnagynak mindazt, amit láttam.

— Az nem lehet — feleli.

Határozottan megismétlem a jelentést azzal, hogy én nem mások elbeszéléséből jelentek, hanem azt mondom, amit magam láttam.

— Neked nincsenek háborús tapasztalataid, — feleli *Urváry*

— Berukkolhatsz!

Szalutálók és a századhoz visszalovagolva azon gondolkozom, hogy neki mennyivel lehet több haditapasztalata, mint nekem?

Tovább lovagolunk *Replinig*. Néhány száz lépésre a völgyben fekvő falutól, a faluszélről gyalogsági tüzet kapunk. Parancs: „*Első és fél negyedik század tűzharchoz!*” Összekötjük a lovakat és megindulunk rajvonalban. Gyalogsági és gépfegyvertüzet kapunk, egyelőre hatás nélkül. Erezzük, hogy először vagyunk komoly tűzben. Az elővéd lóháton maradt félnegyedik százada, élén *Pust* őrnaggyal, teljes karrierben nekivágtat a falunak. Elsőnek mellettem huszár *Teszler* sebesül meg, a combján. Lefekszünk és megnyitjuk a tüzet. A két rohamozó szakasz három ösztüzet és utána gyorstüzet kap. Néhány ló gurul, a többi eltűnik a faluban és erdőben. Néhány perc múlva jönnek vissza. *Baitz* főhadnagy négy, lovát vesztett emberrel gyalog és csákó nélkül jön ki az erdőből. Lassan, nagyokat lépkedve mennek vissza a mély szántásban. Átordítunk:

— Megsebesültél?

— Nem, — feleli nevetve — csak nagyon mély a szántás. Gyalog és lovon megindult erőszakos felderítésünk megállapítja, hogy a faluban és erdőben legalább két század van.

— Na kedves *Urváry*, — gondolom magamban — mi van a haditapasztalattal? Bizonyos, hogy ez az a két század, melyet én reggel éppen ebben az irányban elmasírozni láttam.

Markovits segédtsíztjével, *Strasser* kapitánnyal, harminc lépésre ül a raj vonal mögött és jelentést diktál úgy, mint manőveren. Az orosz tűz erősödik, de hatása alig van.

12^h dél. Az orosz erősítéseket kap. Megsebesül két emberünk. A „*Szanitéc!*” kiabálásra nyugodt trappban behajt a rajvonalba az őskorból való szanitéckocsi és felszedi a sebesülteket. *Sával Kuli* nevetve mutatja, hogy már megint lepittyentett egy kövér lóherét az orra előtt a muszka.

Az orosz meghosszabbítja szárnyát és oldalozni kezd. *Markovits* előrekiáltja: „*Lóra!*”. A raj vonal feláll és fut vissza. A vezetéklovakat előrehozzák a tűzben, az emberek kiabálva keresik lovaikat, nyugtalanság és rendetlenség keletkezik. Végre lóra ülünk és rajban visszavágtatunk. Közben még egy-két ember és több ló megsebesül. Egy völgyben takarásba jutunk. Itt gyülekezik a hadosztály.

Úgy viselkedtünk, mint manőveren, azt mondhatnám, hogy gyerekesen. Az orosz olyan rosszul lőtt, hogy rosszabbul nem is lehetett.

Markovits a hadosztály törzstől visszagaloppoz az ezredhez és kiadja a parancsot:

— *Tízhuszárak első divíziója a lovashadosztály jobboldali oldalvédje. A divízió észak-északkeleti fronttal harcba megy. Kozma főhadnagy egy fél-századdal a hadosztály jobb oldalvédjének jobb oldalvédje. Galopp, rajban az erdő mentén, lövessen magára, hogy konstatalható legyen az ellenséges vonal!*

Rajban, galoppban megindulok. Jobbszárnyam majdnem érinti az ellenséges vonalat, azután visszakanyarodom. Gyalogsági és gépfegyvertűzet kapok egész rövid távolságról, igen magasan a fejem felett. Takarásba megyek és húzódok a divízió felé, melyet már harcban találok fronttal északkeletnek. Mögötte felhajt tüzérségünk és löni kezd. Most megszólal az orosz tüzérség, srappelljei felettünk vannak, de magasak. — Tőlünk nyugatra északi fronttal harcba ment a 6. lovashadosztály.

Szürkületig löttük egymást a muszkával, nem sok kárt téve egymásban. Az egész idő alatt elég bizonytalan érzésünk volt. Nem ismertük ki magunkat, hogy mit, miért csinálunk és hol vagyunk?

Azután lóra ülünk és gyülekezünk egy mély, széles völgyhajlásban. Itt legalább háromnegyed óra hosszat csinálunk zártrendű mozdulatokat, átkanyarodást, balra átkanyarodást és min-

denféle egyebet, senki sem tudja, hogy miért? Már sötétedik. Gefächtpatrulok jönnek vissza galoppban és egy ránk felvonuló ellenséges lovashadosztályt jelentenek. Attakra készülünk. Felmasirozunk fejlődött vonalra, „*Kardot ránts!*” és — kimennek a harcjárőrök. Mint a század frontmögötti tisztje, a század közepe mögött lovagolok. Elöttem megszólal egy huszár:

— A fene ott egye meg, hogy fogunk attackirozni ilyen sötétben?

— Te számár — kiáltok reá. — Nem tudod, hogy a kocsmai verekedésnél is az első az, hogy leütik a lámpát?

A legénység hangos nevetése a felelet. — Azután új jelentések, hogy az orosz lovasság megállt. Röviddel rá tüzet kapunk. Parancs: „*Visszavonulás galoppban!*” — Egy mocsaras patakhoz érünk, melyen csak egy rossz híd van. Itt elkap bennünket az orosz tüzérség és belénk dolgozik srapnelekkel. A mocsárban egy csapat Jó felbukik, a többi részben a hídon, részben a mocsáron át erős galoppban visszamegy és kijutunk a tűzből. A tiszték és altiszték gyülekezőt ordítanak, a hadosztály új utóvédet különít ki és lassan megindulunk nyugatnak.

A vezetésben fejtelenség, a hadosztályparancsnok veszekszik a vezérkari főnökével, nem vagyunk tájékozva, rossz hangulat.

Amellett elmulasztják a legegység óvatosságát is. Mindkét oldalon kozák patrulok kísérek, de nem küldenek ki járőröket, hogy elkeressék őket. — Faluba érünk és letáborozásra kapunk parancsot. A falu *Tarnoszyn*. Azt hiszem, mindnyájunknak örökké emlékezetes marad!

A falu közepéig benyúló legelőn letáborozunk. Jobbra tőlünk a nyolcadik brigád. A hadosztálytól parancs jön, hogy nyergeljünk le. *Markovits* nem enged lenyergeltetni, csak hevedert eresztünk. Ugyanezt rendeli el *Horthy István* ezredes is a jászkunoknak. A nyolcadik brigád lenyergel. A század mellett egy kunyhó, abban a század tisztjeivel lukullusi vacsorát eszünk a sok koplalás után: aludttejet, két tojást és feketekenyeret. *Sável* a vacsora után falnak fordulva megszólal: *Jóéccakát! Hogyha soha, de ma éjjel rajtunk ütnek.*

Messze kint, a szárnyon, az ellenségtől körülvéve, biztosítás nélkül táborozunk. A haditapasztalatokkal olyan bőven rendelkező vezérkari főnök: *Urvary* nem küldött ki táboriőröket, hanem csak Gefächtpatrulokat.

Az első gyalogsági tűz ma semmi különös érzést — félelmet vagy ilyesmit nem okozott. Valami kíváncsi nyugtalan vagy inkább szokatlan hangulatot igen — de mást nem. A srapnelk már egészen másképpen — komolyan hatottak. Szentelenül csattan a hangjuk és mintha szokatlanabb lenne mint a fegyvertűz — pedig hát egyformán új volt mindakettő.

Augusztus 27. Hajnalban egyes lövésekre ébredek. Kardot és pisztolyt kapok, fejembe vágom a csákót, kirohanok a századhoz és nyergelést avizálok. A legénység nyugodtan nyergelni kezd. Vágtató jelentőlovasok jönnek a Gefachtpatruloktól. Látom a hadosztályparancsnokot *Urváryval* az úton állva gukkerezni. A következő pillanatban talán négy-ötszáz lépésről puska- és géppuskatűz gyűjt belénk, azután pattogni kezd fejünk felett a srapnel. Egyes csoportok galoppban menekülnek. *Urváry* elkiáltja magát: „*A faluból ki, balra!*” és *Mayrral* együtt elmegy galoppban. Követik fekete-sárga-karszalagos törzshöz beosztott huszárjai. A lovak fele még nyergeletlen. Néhány ember a példát látva, elordítja magát:

— *Lóra, itt az orosz!*

Rendetlenül vágtató csoportok hagyják el a tábort. *Fiáth* parancs nélkül két szakasszal rajvonalba megy. Messzebb tűzharchoz fekszik még két másik század is.

Ló nélkül, a kunyhó sarkán megdermedve állok. Ordonáncom *Német*, lovaimat hozza felém, de elkapja és magával viszi őt is egy menekülő csoport. Látom, hogy fekete kancám lábbéklyóit elvágja egy jászkunhuszár, felvágódik rá és elvágat. Olyan csúnya volt, olyan szörnyű volt rendetlen menekülésben látni ezt a gyönyörű lovashadosztályt! Mellettem vágtat el szakaszomtól káplár *Szabó*. Felettünk srapnel csattan, körülöttem porzik a föld srapnel - golyóktól. Lova, *Lira*, egy kedves kis pejkanca, ijedtében megáll. A következő pillanatban lehanyatlik róla káplár *Szabó*, akinek srapnelgolyó járta át a hátát. A mellettem álló Patrulführer *Molnár*, combon találva, ug^yancsak földre vágódik. Elkapom a reszkető *Lira* kantárját, másik kezemmel felfogom *Szabót* és bevonszolom a ház mögé. Ez már úgy sem tud lóra ülni. Felugrom a *Lírára* ós nézem, hogy merre menjek. Látok egy csoport ulánust nyergeletlen lovakon elvágatni a hadosztály után az erdő felé. Rajtuk fekszik és követi őket az orosz srapneltűz. Nem akarok utánuk menni. Inkább eldefilirozok az orosz géppuskák előtt, ami ha sikerült, utána teljes takarásba jutok. *Urat* sarkantyúba

kapom és a ház mögül kiugratva, a leggyorsabb tempóban elérem az erdőt. — Az *uhnowi* vasúti töltésen *Burián* összeszedett másfél századot, megszállta a vonalat és gyűjti az arra futókat. *Uhnówtól* északra áll a hadosztály trénje. Parancsnokát tájékoztatom. Itt találok egy autót, erre felszedem sebesült ezredtársamat *Pókay* főhadnagyot és csak azt tudva, hogy *Belzeceben* van a hatodik hadtestparancsnokság, *Machnowon* át oda hajtok. Miután a hadsereg jobb szárnyát fedő hadosztályunk teljesen szétszaladt, a szárny most szabad. Az orosz lovasjárőrök, amint útközben láttam, a hadseregfront mögött elérték már az *Uhnó-Dyniska* vonalat is s ezért az volt az érzésem, hogy erről közvetlenül kell értesítenem valami magasabb parancsnokságot. *Belzeceben báró Láng* vezérkari alezredest találok a hatodik hadtestparancsnokság egy részével. *Láng* jelentésem alapján intézkedéseket tesz. — *Pókayt* bekötözték, és hátra küldték, nekem enni adtak. Tehetetlen dühömben és a szégyenkezéstől potyogtak a könnyeim.

Augusztus 28. A hadosztály tipikus pánikon ment át, melynek csak a vezetés volt az oka. Különféle csoportok *Uhnó*, *Belzec* és más helyeken gyülekeztek, mindegyik azt hitte, hogy csak ő maradt meg és a többi elpusztult. A csoportok parancsot kaptak, hogy *Rawa-Ruskától* délnyugatra *Potylicban* gyülekezzenek. Itt hamarosan rendezzük a kötelékeket, pótoljuk a felszerelés hiányait és nem sok veszteséggel, egynapi pihenő után újra együtt áll harcképesen a hadosztály.

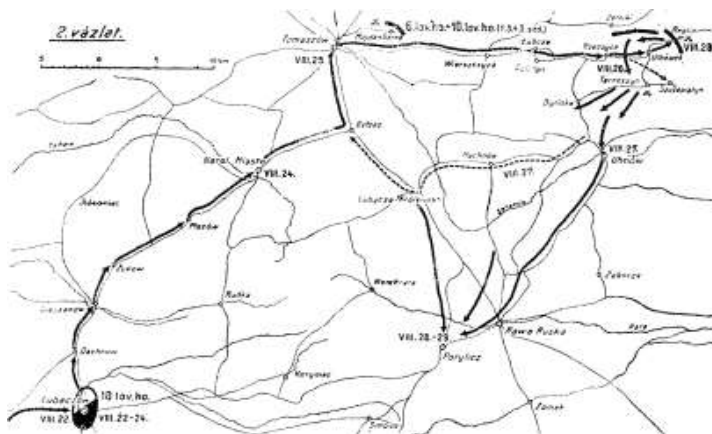
Hihetetlen, hogy aránylag milyen kevés a veszteségünk.

A hangulat rossz. Szégyelljük magunkat. A tisztikar gyűlölködő dühvel beszél a hadosztály vezérkari-főnökről, akinek az egész debacle köszönhető. (Lásd 2. sz. vázlat.)

Augusztus 29. Reggel 6^h-kor *Potylicből* *Rawa-Ruskam*, onnan igen erős marssal *Zólkiewen* át északkeletnek kanyarodunk és a *mosty-wielkiei* országúton *Turyńka* felé megyünk előre, honnan öt-hat lovasezredet jelentenek, húsz ágyúval. A hadosztály után kocsikon jön a lónélkül maradt legénység. *Zólkieiv* és *Turyńka* között jelentések érkeznek, hogy az erdőben mindenütt oroszok vannak. Járóink foglyokat is hoznak. Egy helyen az erdőbői tüzet kapunk, a kocsin vitt legénység leugráll és raj vonalba megy. A lövöldözéstől a lovak megvadulnak, néhány kocsit elragadnak. Az egyik kocsit átmegegy *Löffler* főhadnagy mellén. Törött bordákkal viszik a zólkiewi kórházba.

Este 8^h-kor elérjük *Turyinkat*. Századomat a lóval bukott és izomszakadást kapott *Sável* helyett *Hertelendy* kapitány veszi át. A század főörs, *Turyinka* előtt az országúton, szakaszommal készültség vagyok. Körül erdő, jobbra előtünk major: *Dlugi-Las*.

A táboriőrök, köztük *Kerner* önkéntes káplár, kimennek a majorhoz. Negyedóra múlva lövések a major körül, aztán vágató lópaták dübörgése. Nyolc lovunk lovas nélkül száguld vissza. A *Kerner-patrul* lovai. Közöttük kettő sebesült. Szakaszommal azonnal *Kerner* segítségére indulok a major felé. Kétszer is térdig süppedve a mocsárba, egy árokban megtalálom *Kernert*. Nyög, bordái be

vannak törve. A majort elérve, azt át akarta kutatni, az ajtó kinyílt, egy civilruhás ember puskatussal mell bevágta őt, ő pisztolyból lelőtte, erre a házból orosz gyalogság tódult ki és lövöldözni kezdett. Huszár *Szvetics* a vállán megsebesült, hátrább a lovak is lövéseket kaptak és megszóktek. — *Kernert* és *Szvetics*et visszavitettem.

A majorban csend. Rajvonalban, három oldalról hangtalanul körülveszem, két emberrel előre csúszom s az egyik pajtát a szél felőli sarkán huszár *Baloghgal* felgyújtatom. A szélben a száraz tető azonnal ég. Lónyérítés, állatok dobogása, kiabálás. A muszkáknak melegük lesz s kiszalad az első ember. Az égő pajta és a ház között próbál kifutni. Rálövök. A két mellettem fekvő huszár is tüzel. Az alak levegőbe vágja két kezét, látszik a tüzfényben,

hogy egyet fordul és hanyatt esik. Fut ki a többi orosz is, szakaszom gyorstüzet ad. Köröskörül az erdőben mindenütt lövöldözés kezdődik. Negyedóra múlva egy jelentőlovas parancsot hoz, hogy vonuljak azonnal vissza a főőrsre, amely már menetkészben áll. Könnyű visszajutni, az orosz néhány lövés után elfutott — alig néhány golyó fűtül. A majornál folyt csetepaté megszólaltatta az ellenséget, mely félkörben vette körül a hadosztályt. Ez most alarmiroz s erős tempóban indulunk vissza *Zólkiew* felé. Ember és állat nagyon ki van merülve.

Éjjel 2^h felé az oszlop megáll az úton. Az emberek a lovon alusznak. *Fiáth Béla* hozzám lovogol:

— Nekem gyanús ez a húszperces minden ok nélkül való álldogálás, lovogoljunk előre s nézzük meg, mi van elől?

Előrelovogolunk az oszlop mellett. Tiszt és legénység lónyakra fekvve alszik a nyeregben. Az ezred előtt tüzereink masíroznak, Ezek is alusznak. Az egyik ágyúsló valami ok miatt megállt s az első nyergesen ülő hajtótüzér elaludt. A nyolcadik dandár és a tüzérség egy része tovább ment *Zólkiew* felé, míg az elaludt tüzértől kezdve hátrafelé állt az oszlop és lóháton aludt.

Új elővédet és éldívizíót különítünk ki a tüzérek elé és megindulunk. Reggel hatra, szörnyű fáradtan elérjük *Zólkiewet* és bekvártélyozunk.

Augusztus 30. Délután félkettőkor felriasztanak s készülségi állásba lovogolunk a *lipinai* dombra.

Rettenetes vezetés, hiábavaló erőltetett menetek, holtra-fáradt legénység! *Botuschan*, teljes kimerültséggel letört. Szakaszonként mindössze húsz-húsz ónkét lovas, a lovaknak több mint fele nyeregnyomásos, sok a sánta. Ez a vezetés a legjobb szövetségese az oroszoknak!

Járőreink az északnyugatnak fekvő *Boroive* erdőben és a keletnek fekvő nagy erdőzónában ellenséget jelentenek. Megnyitjuk a tüzet, a *Boroive* felé három orosz zászlóaljra és két szotnyára, mire ezek visszamennek az erdőbe. Mögöttük valahol egy üteg áll. Mi csak néhány rövid srappelt kapunk. Aztán megállapítjuk az orosz üteg állását, kapnak egy telitalálatot, mire odébbállanak. Este hatig állunk a dombon, elől a jászkuonok, baloszlop mi, jobb-oszlop a nyolcadik brigád, akkor visszalovogolunk *Glinko* faluba. A többi bekvártélyoz, én egy félszázaddal kint állok készülségben. Eső, kutya hideg. Reggel egy zsidó kocsmáros forró kávét ad. Máskor szörnyű ital lett volna, most felséges, mert meleg.

MÁSODIK NOTESZ.

Szeptember 1. Reggel öt órakor újra előremegyünk *Zólkiew* felé. Tőlünk északra három kilométerre a nyolcadik brigád vonul előre. Ezeket irigyeljük. Parancsnokuk *Bauer* tábornok, kiváló ember, igen jól vezet, nyugodt és okos. Annál nagyobb a gyűlölet *Urváry* vezérkari főnök ellen. *Fiátli* dühöng és esküdözik, hogy egy élelmező altiszt jobban elvezetné a hadosztályt, mint ez. Mérgében el is nevezte „*Hier- und Dortváry*”-nak.

12^h 30'. Ágyúzás minden oldalról. Egy magyar népfelkelő-dandár áll erős harcban, sötétkék békeruhában, legnagyobbbrészt egylövetű Werndl-puskával. Egy hadnagy, elszakadva csapatától, négy emberrel jön vissza és elmeséli, hogy a szegény öreg, rosszul felszerelt népfelkelők még csak előrementek valahogy hatszáz lépésig, de aztán megszaladtak, ami nem csoda ilyen felszerelés mellett.

Estefelé visszavonulunk. Utóvéd vagyok, megállok *Zólkiew-be?*i. A város piacán utolsó járőrként, áll káplár *Tóth* három huszárral. Lezúg rájuk az első gránátláge. Káplár *Tóth* három lovasával áll mint a cövek s vezényel:

— Kardot ránts!

Igazi huszáraltiszt. Ezzel a „*Kardot ránts*”-sal el volt intézve az ő részéről az orosz tüzéség, a csata, a gránátok és minden egyéb. Agyú ellen ágyú kellene — az nincs — valamit kell csinálni — tehát áll céltáblát és „*kardot ránts!*”

Szeptember 2. Előttünk az előrenyomuló orosz hadtest. Harc, folytonos visszavonulással. Éjjeli mars, melyhez az égő *Zólkiew* világít. Éjjel egy faluban három óra pihenő, reggel nyolc órakor *Lozina* és *Staivki* faluk közt újra állás, front északkeletnek.

Délután 4^h. Parancs, hogy este nyolcig tartani kell az állást. Hi-deg, nedves, szomorú idő, szörnyű fáradtság. Estére előkerül a trén; néhány üveg bor és meleg étel után megint jó hangulat. Sok bizonytalan hír. Allítólag feladjuk *Lemberget*. *Matyasovszkyt* a gépfegyver-

századhoz vezénylik. Már csak magam vagyok tiszt a századnál azok közül, akik elindultunk. *Löffler* betört bordáival felkapaszkodott egy lókorházi beteg lóra és az égő *Zólkiewből* még kijutott valahogy. Egy trénantiszt átad egy cédulát, amelyen a *Tamoszynndl* keresztülrótt káplár *Szabó* és Patrulführer *Molnár* jelentik, hogy ők ugyan orosz fogságba estek, de sikerült megszökniök, elérték a trént és hazamennek a sebesültvonattal.

Igazán kíváncsi vagyok, hogy tüdő- és comblövéssel mi-képpen csinálták ezt.

Szeptember 3. Gyönyörű erdőkön át megyünk vissza. Este tíz órára elérjük *Lelechowka* falut. A *Wereszyca* folyó mellett erdő közepén, maláriás tó mellett fekszik. Egy német erdésznél kedves fogadtatás, kitűnő halpaprikás, tea, sok jóleső kedves figyelem. Leányától egy~egy rózsát is kapunk. Éjjel újra esik. A parancsban egy hír, hogy *Tomasownal* győztünk és húszezer foglyot ejtettünk. A német frontról hetvenezer foglyot jelentenek. *Lemberg* felett óriási csata folyik. Derék háziasszonyom szomorúan kérdi, hogy meneküljön-e — nagy kánya van. Sajnos, tanácsolnom kellett neki, hogy menjen minél előbb.

Szeptember 4. Visszavonulunk *Jazow-Stari* felé. Megint gyönyörű erdők. — A *Sztko* folyó vonalát erősítik. Itt találjuk gyalogságunkat. Jó kvártély, jó ebéd, sült krumpli vajjal, főtt tojás, három üveg ruszti bor. *Lövi* manipuláns őrmester a lehetetlent is megteszi, hogy a századról gondoskodik. Postánk *Zólkiewben* oroszkezre jutott. Híre jár, hogy néhány napig ittmaradunk, de este parancs: megyünk tovább.

Szeptember 5. Születésnap ajándékul kihirdetik *Auffenberg* győzelmét kétszáz zsákmányolt ágyúval. Orosz előretörést várunk, ezredem elővéd. Ellenség innen hat kilométerre *Kumihinál*. Éjszaka is kintmaradunk készültségi állásban. Már készen volt egy kis erdei kalibám, amikor odább kellett menni egy kilométert. Palotámat elhagyva, lyukat ástam egy barázdába és abba feküdtem bele. Születésnap ajándékul kaptam még egy kóborló, lovasnélküli szürkétől — mely a sötétben majdnem rámlépett — egy hátizsákot meg egy gumi köpeny eget. — Kutyamódon fáztunk hajnalig!

Szeptember 6. Reggel négykor indulunk. Megszálljuk *Zaluze* község szélét. Századomtól jobbra a gépfegyverek, balra a második század. Lovaink a falu mögött. A jászkunok, mögöttünk: lóháton tartalék. Azt beszélük, hogy egyvonalban áll itt a negyedik, hatodik, tizedik és tizenegyedik lovashadosztály. Északról erős ágyúzás.

Délelőtt 10^h. A kijelölt raj vonalban egyelőre csak a figyelők vannak. Mi a szélső házakban ülünk, alszunk, írunk, diskurálunk. Előttünk csend. Egy első ulánusezredbeli, véres ló vetődik erre, lovas nélkül. — Ez harminc revolver- és húsz karabélypatrónrt hozott ajándékba. — Kutya hideg van, fázunk, ellenben a polyák gyerekelv egy szál ingben sétálnak és igen jól érzik magukat. Az asszonyok már jól fel vannak öltözve, rajtuk egy rend — kötény is van.

Délután 2^h. Kapunk egy félszázad jászkun erősítést. A kunyhóban, melynek udvarán átmegy a rajvonal, egy kétéves kisleánnyal mulatunk. Igen nobilis külsejű, ritka szép kisleány. A nagy verekedő „Zugsführer úr *Suhay*” tartja a karján a kicsit és ő próbálja megnevetetni. Mindnyájan hízelgünk neki és nagy az öröm, mikor nevetni kezd. Az udvarban asszonyok ássák el holmijaikat, apró ládáikat. Találkozom *Szántó* kilences honvédhuszár főhadnaggyal, kivel tíz éves korunkban osztálytársak voltunk és azóta nem láttuk egymást. Egyikünk sem gondolta, hogy a negyedik elemi vizsga után elválva egymástól, mikor és hol találkozunk.

Este, a szokásos hiábavaló ide-odamenetelés után, *Zaluzéra* érünk. Megint felületes bekvártélyozási parancs, tehetetlenség, szitkozódás. Végül egy csűrben igen hideg kvártély. A falun át egész éjjel csapatok masíroznak, köztük tiroliak, hegyi tüzérséggel. Tábornyuzes, fázós, hideg, de hangulatos képek.

Szeptember 7. Reggel 4^h. Erős ágyúzás. Azt halljuk, hogy az *Auffenberg-hadsereg* keletnek kanyarodva támad. *Lemberg* fölött *Brudermann* hadserege próbál előretörni. Hét órákor gyülekezünk egy *Królik* nevű dombháton. Itt beszél egy géppuskás, hogy tegnap szétlőttek egy szakasz csupa szürkelovas orosz tizes huszárt. — Fél tízre *Zawadowba* érkezünk. Állandó ágyúzás kísér, jobbkéz felől faluk égnek. A harc *Niemirówiele* folyhat a leghevesebben. Letérünk *Smolinnak*. Szép, öreg fákkal benőtt régi temető, mohos zöld fatemplommal, óriási kősírkeresztek.

Délután átlovagolunk a már ismert *Potyliczon*. Itt van az *Auffenberg-hadseregparancsnokság*. Az úton három oszlop is megy egymás mellett. Mi és az első honvédtüzérosztály előre, egy üres lőszeroszlop visszafelé. Az út mellett orosz foglyokat hajtanak, gyalogost, ulánust vegyesen. Kitűnő színű ruha, jó felszerelés, igen jóképű legénység, néhány tiszt.

Délután 7^h. Elérjük *Rawa-Ruskát*. Alig hogy kilovagolunk a faluból, pattogni kezd felettünk a srapel. Keletnek hosszú vonalban, harcban áll tüzérségünk. Mindenütt sebcsültvivők,

Hallatlan gondatlanul, kicsinyes formákhoz ragaszkodva, baktermódra vezetnek bennünket. A felső parancsnokságok nem gondoskodnak a csapatról. Ha lehetne is itatni, nem adnak rá parancsot, az alsóbb parancsnokoknak pedig nincs annyi önállóságuk, hogy maguk elrendeljék. Ugyanígy van a letáborozásnál és etetésnél is. Ma hallottam az első zúgolódó beszédet egyik huszártól. Bár volt rá oka: kiköttem. Ez háború és nem majális. Mindenki fáradt és éhes, de micsoda a mi sorsunk a bakáinkéhoz képest, akiket az orosz foglyok jobbnak mondanak a japánoknál, akik rohamoznak, véreznek, inkább mint mi s hétszámra alusznak rajvonalban. Nekünk, ha voltak is veszteségeink, ha hajkurásznak is össze-vissza, még sem kellett napokig állandóan a fűtülő, visító, pattogó pokol közepén feküdni. A huszár évszázadok óta mindig csúfolja a bakát, de ma megmondtam a legénységnek, hogy aki ezentúl bakát csúfol, annak velem gyűlik meg a baja. — Van már vagy hat napja, hogy nem mosdottam rendesen. Az ember ebbe is beleszokik. A magyar legénység tisztaságérzete hihetetlenül kifejlődött. Mihelyt szerét teheti, rögtön mosdik, fürdik, ha még oly rövid ideje is van rá, de bizony mostanában alig jutottunk hozzá.

Délután 2^h 30^l. Parancs: *Hevedereket meghúzni!*

Az ágyúszó messzebről hallik. Indulunk előre.

Délután 4^h. A jászkunok tűzharchoz szállnak *Komié* falu mellett. Ezredem, lóháton, tartalék a jobbszárnyon. A srapnelek előttünk pattognak, még elég messze.

4^h 30'. A század manipulánsörmeistere *Lövi*, a jó ég tudja, hogyan, megjelent a konyhakocsival. Mit jelent ez kétnapi koplalás után! Kapunk meleg levest, húst, krumplit, forró kávét, csokoládét és zsemlét. Nagy evés-ivás, cigaretta és megelégedés. Aztán a saját tűzérésünk zenéje mellett alszunk egyet.

Este 7^h. A srapnelek úgy csapkodnak, mint a fene! Előttünk raj vonalban vágat előre két század hatos dragonyos. Nem tudjuk miért?

Este 10^h. *Mosty-Maly*. Pajtában éjszakázunk. A jászkunok ütközetelőrsön maradtak. Erős ágyúharc.

Csodaszép enyhe éjszaka. Csak arra gondolok, amire akarok és hallatlanul élvezem mindazt, ami szép. A naplementéket, az erdőket, ezt az egész szegény, nyomorult, gyönyörű *Galiciát*. Néha órák hosszat állunk valami takaró domb vagy falu mögött. Az ember elbámulja a sötét égen kigyúlni kezdő csillagokat s feljön a fogyó hold óriási korongja. A levegő csupa pára, égő

faluk világítják meg a lilaszürke hátteret, egy-egy lovas sötét körvonalai tűnnek fel egy már-már éjbevesző dombháton. Csupa feledhetetlen kép, csupa poézis. Szeretném lerögzíteni emlékembe az alkonyat színeit, a párás-vizes erdőket, réteket, hogy soha el ne feledjem, mily gyönyörű volt ezerkilencszáztizennégy ősze, amikor kigyúlt a világ és megkezdődött a népek harca. Óriási evolúciók korát éljük, hatalmas, eddig nem sejtett erők mozognak, de bármi lesz is a jövő: az itteni nép szörnyen megadja az árát. Tegnap egy szegény asszony utolsó szénáját vettük el. Kénytelenek voltunk vele, lovaink tegnap óta nem ettek és parancs volt rá. Megfizettük, túlfizettük, de mi az ördögöt csinál azzal a pénzzel, ami itt most nem érték, mert nem kap érte semmit? És a nyomorultnak hét gyereke van, férje pedig három hete esett el *Belzecnél!*

Dörög az ágyú, rövidesen riadó lesz, így aludni kell, hát eloltjuk a szakaszlámpában pislákoló gyertyát, pedig de sokat tudnék írni!

Szeptember 9. Hajnalban kettőkor felkeltenek, megjön a zab. Felpakoljuk és négy óra után indulunk vissza *Komiere*. Újra ott állunk fel, ahol tegnap. Tőlünk északra, *Uhnów* felé *József Ferdinánd* főherceg ágyúai bömbölnek. Előttünk is dörög az ágyú.

Egy csomó vad hír, hogy *Párizs* elesett, *Franciaországba* japán hadtestek jönnek és több efféle.

A békekiképzés hibáira már egy csomó tanulság mutat rá:

1. Intenzívebb, ügyesebb felderítés kell s ehhez több idő.
2. Több álló, karabélyhoz-nyúló megfigyelő patrul.
3. Szisztematikus, részben álló, részben a csapattal haladó fátyolozás.
4. Jobb kiképzés a lövésben, több bizalom a karabélyban.
5. Nem kaszárnyai, tehát butító, hanem harctéri vasfegyelem. A *Zuczán** szolgált, annakidején sokkal keményebben nevelt, de szabadabban élő tartalékos jobb, mint az aktív pesti kaszárnyalegénység. Lovasságot nem volna szabad kaszárnyában elhelyezni.
6. Az altisztet arra kell nevelni, hogy kemény feljebbvaló is tudjon lenni. Sok a pajtáskodó altiszt.
7. A törzsekhez tartozó irodai és egyéb ügynevezett dologházi embereket nem lehet elég keményen fogni, hogy tudják, hogy csak a csapatért vannak, csak egy gondjuk legyen, hogy a csapatnak szolgáljanak.

* Ezredem 1901-1908-ig *Bukovinában* — *Czernowitzban* — *Eoschon* es *Neu-Zuczán* (*Sadagora* mellett,) állomásozott.

8. A ruhánk rossz. Jó szín, sok zseb, párnás nyereg, nyeregre kötött kard, szuronyos karabély kell.

9. Tisztnak: semmi komédia a felszerelésben. Ruha mint a legénységé. A nyergem a köpeny felett egy könnyű hálósák, az ordonáncnál egy garnitúra selyem- és Jager-fehérenemű, semmi patikaszer és más bolondság, legfeljebb citromád és csokoládé. Sok harisnya, igen vastagtalpú csizma; a ruha bő és kényelmes legyen.

10. Bekvártélyozás. Az ezredsegédtsízt vagy helyettese addig nem mehet kvártélyára, amíg a századok el nem helyezkedtek, mert mindig akad összeveszés, néha egész századrészek maradnak kint, mert a többi kényelmeskedik. Ugyanez áll a századtisztekre, a századon belül.

11. Élelmezés. Nem lehet abban bízni, hogy az ezred majd gondoskodik mindenről. A századparancsnok maga törődjék a trénjével való állandó összekötetéstől.

12. Biztosítás. Ha a tisztek tájékoztatva vannak az általános helyzetről, az már maga fél biztosítás, mert akkor tudják, hogyan vigyázzanak magukra az egyes századok. Minket sohase tájékoztatnak. A túlbiztosítás is rossz, mert sok csapatot vesz igénybe, melyeket ok nélkül kifáraszt, de ebbe a hibába eddig nem igen estünk, inkább az ellenkezőjébe. —

Reggel félnyolckor egy ordonánctiszt vágat a hadosztályparancsnokhoz, rögtön utána indulás. A *Nádasdyakkal* megyünk egy-oszlopban. Irány: *Teniatyska*. Híre terjed, hogy *József Ferdinánd* nehéz harcban áll és segítségére megyünk.

Elérjük *Teniatyskát*, illetve mellette egy dombot. Ott a divízió takarásban megáll. Tüzérségünk állásba hajt, néhány perc múlva megszólalnak ágyúink. Előttünk lapos, igen széles, lankás völgy-hajlás. *Wierzbicznánál* a 223. pontról tizennyolc orosz ágyú szórják a tüzet. A helyzetről csak annyit tudunk, hogy előttünk a császár vadászok állnak harcban s az ő visszavonulásukat kell biztosítanunk.

10^h 30'. Az előttünk harcoló vadászok jobbszárnya megkezdi a visszavonulást. Lóról szállunk és raj vonalba megyünk. De nem a dombhátra fektettek le, hanem a lejtő ellenség felé eső részére, fejjel lefelé, úgy, hogy teljes célt adunk. Az ezred a hadosztály balszárnyán fekszik, kiigazított rajvonalba, balszárnyán a gépfegyverek, én egy félszázaddal lóháton, száz lépéssel balra és hátra a balszárny mögött gépfegyverfedezet vagyok. Tőlem és a gépfegy-

vérektől balra, vagyis északra, velünk egy vonalban, a saját tüzéségünk. Ennél szörnyőbb marhaságot kitalálni sem lehetne. Az ellenség még puskatüzönkívül van, de mi kifekszünk a tüzéségnek. Azt sem tudom elképzelni, hogyan gondolja a vezérkari főnök azt, hogy tüzéség és gépfegyverek egyvonalban ugyanarról a távolságról hassanak.

Az orosz ezt az örültséget azonnal észreveszi. Főerejével még a császárvadászokba dolgozik, de egy üteggel belövi magát miránk. Kellemes érzés, félszázaddal lóháton, takaratlanul állni, száz lépésre a legkeresettebb célponttól, a gépfegyverektől!

11¹¹. A rajvonalban, rendben visszavonuló császárvadászok elérik vonalunkat. Nyugodtan jönnek, egy hadnagy, *gróf Brandis* szerint parancsra vonultak vissza, mielőtt erős gyalogtűzbe kerültek volna.

12^h. A császárvadászok visszavonulása majdnem egy órát tartott. Rajvonaltól rajvonaltól után nyugodtan, majdnem kedélyesen jött vissza a tűzben. Az egyik zászlóaljsegédtest tájékoztat a helyzetről. *Machnowot* tartották tizenegy óra utánig. Huszonnyolcadika óta folyton verekednek, majdnem mindig utó vedet. A századok létszáma negyedére apadt. Kulacsomból odaadom neki utolsó kávémat, tárcámból utolsóelőtti cigarettámat és megy tovább, hogy hadosztályparancsnokságunkat tájékoztassa. A mellettünk visszavonuló tiroli legénység dühöng, hogy vissza kell mennie. Az egyik azt mondja:

— Főhadnagy uram, huszonnyolcadika óta mindennap verekszünk. Miért nem hagyják, hogy elbánjunk velük? Miért parancsolnak mindig vissza?

A derék fiú nem tudja, hogy csak az előtte lévő muszkával tudna elkészülni, de a hadosztály két oldalába mindig új orosz hadtestek jönnek. Ezek a tiroliak kiválóak. A legnagyobb tűzben is nyugodtan sétáltak. Egy sereg elmaradt sebesült a, rajvonaltól után vonszolja magát. Az egyiket megkérdezem:

— Was fehlt dir?

— Na, gar nichts —feleli. — Ich hab' bloss drei Steckschüsse.

Mutatta is az egyiket a lábán, egyet a karjában, egyet a vállán. Két öregebb vadász lefeküdt néhány lépésre mögöttem az erdőszélen egy bokor alá, ott igen jól aludtak s alig tudtam felkelteni őket, mikor a gépfegyverekkel, mint utolsók, megkezdtek a visszavonulást.

12^h 10'. Megkezdődik a pokol. Ránkfekszük az egész tűzértség-Csapkod a srapel és a gránát, közvetlen mellettünk bevág egy sereg telitalálat, mögöttem fűtül és zeng az erdő. Sok sebesült és halott, hogy mennyi, azt nem lehet tudni. Felettünk egy srapel-nelláge csattan igen magasan. Valami por hull ránk és közben sívít közénk a srapelgolyó. *Babus* hatalmasat ugrik alattam. Alig tudom megnyugtatni. Rá megszólal mögöttem egy huszár:

— Főhadnagy uram, vérzik a *Dabos*.

A farán végig, mintha óriási macska karmolta volna, három hosszú, széles véres sáv. Nem mély, levitte a szört, bőrt és éppen hogy kivérzett.

Háromnegyedóráig álljuk a tüzet. Akkor visszavonulunk a mögöttünk fekvő erdőn át a konzervgyárig.

4^h 45'. Parancs: vissza s lefeküdni ugyanoda, ahol álltunk. de olyan a tűz, hogy az erdőszélről már nem tudunk előrejutni. Közben visszajött a császár vadászok mellett harcolt honvéhad-osztály is. Ez két zászlóaljkat hagy hátra éjszakára utóvédnek, mely azonnal hozzáfekszik a híd biztosításához és beássa magát.

Az az óra, amit délután a konzervgyárnál töltöttünk, minden volt, csak nem szép. A konzervgyár igazgatója, tudva, hogy készletei úgymint orosz kézre jutnak, megengedte az ott megálló csapatoknak, hogy elvigyenek annyi konzervet, amennyit akarnak. A harcban kimerült, fáradt, szomjas legénység nekiesett a konzerveknek. A szuronyt belevágták a dobozba, s ha abban gyümölcs-volt megették, ha nyersen nem ehető zöldségkonzerv volt, eldobták. Nem tudom, hány ezer embernek többnapis élelmezése ment így tönkre. Hadosztályunk nem vett ebben részt. Közben szakadt az eső, a konzervgyár körül nagy volt a sár s a bakák az igazgat«) könyveiből csináltak gyalogjárót.

Éjjel megérkeznek konyháink, előttünk, körülöttünk dörögnek az ágyúk. A legénységnek megmagyarázzuk, hogy máshol, győzünk s ez a fő, a mi sorsunk a „*Prügelknabe*” sorsa, ami nekünk talán szomorú, de az egész szempontjából nem számít. Magunk is tudjuk, hogy amit beszélünk, nem igaz. A konzervgyárnál lovaink mellett a földön ülve éjszakázunk, kézben a szárral.

Reggel 3^h. Nyergelés. Lassan pirkad. Gyalogságunk, tűzértségünk sziluettei tűnnek ki a szürkületből. Mindenki ás.

Szeptember 10. Reggel! Rövid mars után *Mrzyglody* mellett egy hegy tején állítanak meg, újra takarás nélkül. Mi bal-, a jász-kunok jobb-oszlop. Az általános helyzetről semmit sem tudunk.

Az obligát srapsnelek után takarásba vezényeltek. Hadosztály-vezérkari főnökünk haditörvénytől elé való. Sohasem tájékoztat, rossz a biztosítás, jelentéseinket nem hiszi el és a legnagyobb taktikai hibákat csinálja. Csoda, hogy csak ennyi veszteségünk van. Hála a szent panamáknak, az orosz srapsnelek kevés kárt okoznak. Csak rossz munició lehet az, amely a legfontosabban felettünk robban, porzik és alig talál.

Tíz óra előtt erős ágyútűz. A puskát űz a fejünk felett visit el. nem árt.

10^h 30'. Parancs: „Lóra és előretérés keletnek!” Mi elől. a jász-kunok hátul. Fél századdal elővédnek megyek. Délre elérjük *Potokot*, az út mellett, *Mosty-Malytól* nyugatra. A harc csendesedik.

Délután 2\ Az erdőszélről látom tizennyolc beásott tarackunkat. Szakadatlanul tüzelnek. Az orosz állja tüzet és visszalő. Ma volt az első nap, hogy rögtön takarásba vezettek.

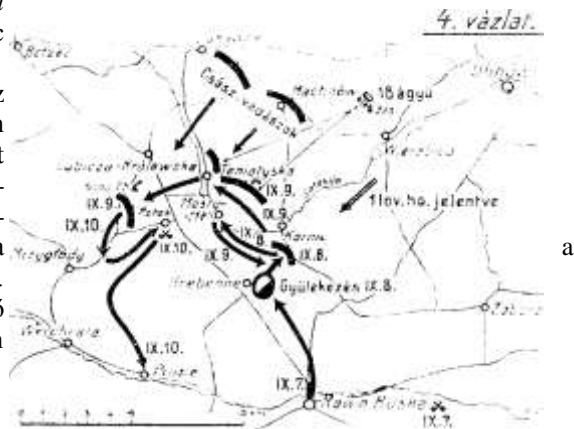
A hadosztály

Lovagoljak

egy ordonánctisztje vágat hozzánk, megfigyelő tisztnek a hadosztályparancsnoksághoz. Egy fákkal benőtt domboldalról pályából nézem a nagyon szép, de szomorú visszavonuló harcot. Alig néhány eltévedt golyó füttyül felettem. Micsoda különbség ez itt, vagy ott elől. Tizennyolc nehéz tarackunk szórja a tüzet. A beásott ágyúk páncélja mögött hasal a kezelő legénység. Tőlük oldalt, hátul két lovasszázad-fedezet áll. A rajvonalból keveset látok, inkább csak a tüzelésből tudom, hogy hol fekszik. A tüzelő vonal mögött néhány gyalogszázad-tartalék ásta be magát.

Estefelé, mint mindig, visszavonulás. Tábor *Prusiében*.

Az alvás jólesett volna, de jön egy naposképlár: a másnapi eligazításért kell lovagolnom. Éjjel egy óra után találom meg a törzset és félháromkor kapom csak meg a másnapi

parancsokat. Így alvásra alig egy óra idő jut. Félnégy mire a táborba visszaérek. A hadosztálynál azt beszélük, hogy *Lemberg*nél nincs még döntés, de „igen jól állunk”.

Reggel négy után nyugatnak, tehát visszafelé indulunk *Werchrdiára*. — Engem nem keserít sem a folytonos visszavonulás és harc, sem az, hogy nem ettem, nem aludtam, de annál jobban az, amit a törzsnél láttam és hallottam. Hadosztályparancsnokunk helyett, aki mint katona, szerencsétlenkezű ember volt, de legalább nobilis gondolkodású és úr s akit *Tamoszyn* miatt elküldtek, *L* tábornok az új hadosztályparancsnok, tipikus osztrák „*Kommissknopf*”. Hozzápárosítva *Urváry* mint vezérkari főnök, a képzelhető legrosszabb együttes. Hallottam, amint *Urváry*, *L*-nek magyarázta, hogy intézkedéseit a tisztikar szabotálja, hogy ő statáriális példát teremt stb. Ez az ember a saját tehetetlenségét így akarja mentetni. Amellett egymás közt is folyton veszekesznek. *Urváry* ostobaságánál csak a gorombasága nagyobb. Az egyik jászkun századparancsnoknak úgy esett neki, hogy az a csapat előtt kérte ki magának ezt a hangot.

4^h 45'. Igen erős tüzérségi harc. Tőlünk jobbra, délre a pozsonyi közös, gyalogos-, azután egy honvéd lovashadosztály áll, északra a tiroliak. Visszamegyünk északnyugatnak *Monastyrig*. Ott reggel félkilencig állunk, majd még odább megyünk egy faluba, ott beér az orosz és a hátul lovagoló ulánusainkat löni kezdi. Gyalogságunk visszamegy, mi parancsot kapunk, hogy törjünk előre *Huta-Lubycka* felé. Hátulról jelentés jön, hogy municióoszlopunkat gépfegyverrel lövi az orosz. — *L* csak annyit felel a jelentésre:

— Elöl is ellenség van! — és megyünk tovább előre, tüzérségi tűzben. Járőreink előről egy orosz gyaloghadosztályt, keleten egy lovasezredet, egész közel két szotnyát jelentenek. Kezdődik a szokott habozás és ahelyett, hogy rámennék a lóról szállt, tömegben álló lovasezredre, megállunk. Három oldalról ágyútűzet, előről gyalogsági tűzet kapunk. Ezt a napot sohasem felejttem el. Amint szoktuk, takarás nélkül, tömegben áll a hadosztály. Balszárnyán oszlopban a tizedik ezred. Élszázad a mienk. Előttünk erdő, abból puskatűz.

A hadosztálytól végre egy ordonánctiszt vágat *Markovitshoz*, az felemeli kardját, hátraint s vezényel: „*Első század roham az erelőszélre! Ellenséges gyalogság!*”

Azt hiszem, nemcsak nekem, hanem a század minden emberének keresztülfutott a fején, hogy szervusz világ! A század-

parancsnok, *Hertelendy* kommandíroz: „*Első és második szakasz. raj! Roham az erdőszélre! Mögötte hétszáz lépésre Kozma főhadnagy parancsnoksága alatt harmadik és negyedik szakasz, raj. Galopp, mars!*” Akár a gyakorlótéren, úgy indul meg a két első szakasz. Utána kétszáz lépésre én. Előttünk az erdőszélig sima terep, tőlünk az erdő felé hajlás, mely háromszáz lépésig takar, azután sima, mint a billiárdasztal. Az egész csak egy-két pillanat. A hajlás mélypontján vagyunk, midőn a billiárdasztalra ér a két első szakasz. Várom a mindent elsöprő gyorstüzet. Kern jön. A tűz most is csak néhány patrul gyorsított, de nem erős tüze. De mindez nem gondolat, csak néhány, az agyon átcikázó gondolat - foszlány. Egy pillanatra hátranézek. Az ötszáz lépésnél erősebb galoppban, mint a gyakorlótéren, szélesen szétnyúlva dübörög mögöttem a két szakasz. Észreveszem, hogy őrmesterein három-négy jólverekedő huszárt küld mellém. Jobbról-balról kivágnak gyorsított tempóban a kutatók. Elöl gurul egy ló és lovas. Most kitért karral — kardját messze dobva — marad le lováról egy másik huszár, de több nem, ami majdnem hihetetlen. Aztán előlről „*Uarrá!*”, — Azonnal átvesszük, karok, kardok vágódnak kinyújtva előre, a sarkantyúk bevágnak és örült ordítással a leggyorsabb tempóban rohamozzuk az erdőszélt. Az ellenséges tűz eláll, elérjük a fák vonalát, a tempó lelassul, de ellenséget nem látunk. Aztán ordítózás: „*Ott mennek, ott szöknek.*” „*Tovább! Tovább!* és rövid galoppban, ahogy erdőben lehet, megyünk befelé, de nem sokáig. Az erdő felett elcsattan tizenhat srapel és azután — bár láthatók nem vagyunk — tizenhat ágyú szórja ránk vegyesen a srapel! és gránátot. Oldalt húzódunk a tűz alól és gyülekezünk. A trombitások fűjják az „*Apell*”-t. A század egynegyed része hiányzik. Veszteség alig lehet ennyi, csak szétszóródhattak. Vágtató jelentő lovasok jönnek. Újra kiküldött patrolok felderítik a helyzetet. Az erdőszélt egy szakasz kozák tartotta megszállva, mely lóról szállva részben a fákról tüzelt. A tüzértűz, amely megállásra kényszerített, saját tüzérség tüze volt. Egy tőlünk messzebb álló hadosztály, mely épúgy nem ismerte a helyzetet, mint mi, ágyúzott belénk. Az elkergetett kozák szakasz egy, az erdő mögött előrejövő szotnya biztosítása volt. Ezt a századot abban a pillanatban attackírozta meg a különítménybe küldött *Burián* hatodik századával, amikor mi az erdőben megálltunk. A szotnyát egészen megehattuk volna, ha mi négyszáz lépéssel tovább jutunk, de *Burián* így is jól ellátta őket. Kél tisztjük és sok emberük elesett; a kevergésben.

kézitusában lovával felbukott *Buriánt* a trombitása, azután *Schicker* önkéntes és a tőlünk az erdőszélig eljutott s az attackba beavatkozó *Suhay* szakaszvezető mentette meg az őt körülfogó kozákoktól. Gyülekezés. Nyugodt trapp, helyünkre az ezredhez. Integetve, örömmel fogadnak. Rövid ideig csend. Szétszórt, szállingózó emberek kerülnek elő. Azután parancs, hogy tervezett visszavonulásunk irányában keressék egy átjárót, ahol a mocsaras patakon átjuthatunk. Az árok elég csúnya, széle mocsaras, cserjékkel benőtt. Kikeresek egy helyet s ugratom. Ugratás közben erős ütést érzek a mellemen, a túlsó oldalra átjutva, benyúlok az atillám alá. Kihúzott kezem véres. Újra benyúlok, még véresebb. Átfut a fejemen: hasbalöttek. A puskagolyót — így mondják a sebesültek — az első percekben nem érzi az ember. Szörnyű gondolat: a haslövés a legkínosabb halál. Megállítom lovamat, ebben a pillanatban jön *Horthy Pista*, a negyedik brigád parancsnoka törzsével.

— Mi van veled? — kérdi.

Három huszárom csendesen áll körülöttem és néz rám.

— Azt hiszem, golyót kaptam. Merre vannak a sebesültvívők?

Horthy mutatja az irányt, amelyben a sebesültvívő kocsit keressem. Kigombolkozom. meg akarom nézni, hol az a lyuk, ahol az élet ki fog szállni belőlem, aztán valami keményet fog a kezem, kihúzom és a három huszárral együtt nevetni kezdünk. Az ugrásnál egy lehajló faág szúrt meg és törött bele atillám két gombja közé. Ez vézett fel alaposan. Régem nem lovagoltam oly jókedvvel, mint mikor lovamat fordítva, az árkot még egyszer véve. vittem a jelentést, hogy hol kell visszajönni!

Az eddig szórványos tűz erősödni kezd. Az ezred fordul, veszi az árkot, de alig megyünk tovább kétszáz lépést, mocsárba jutunk. Nagy nehezen keresztülvergődünk rajta, két municióos lovunk, köztük szakaszomtól a kis fekete *Gottlieb*, a mocsárba vész.

Bár semmi pontosat nem tudunk: a kialakult helyzetkép igen rossz. Előretörésünk mutatja, hogy mennyire bennünk és rajtunk van az ellenség. Hogy máshol mint megy. nem tudjuk, de hogy ezen a részen baj lesz. az bizonyos és legalább is a tréniüket el fogjuk veszteni.

Szeptember 12. Este erős menetben *Sividnicát* és *Horyniec*d érjük el. Minden fegyvernemből álló ellenség követ. *Horyniec*nél tábor, csupasz szántás, szakadó eső. A legénység tegnap és tegnapelőtt igen jól viselte magát, járőreink kitűnően jelentenek. *Urváry*

vezetése rossz, mint mindig. *Horthy latrán* ezredes:- aki nemcsak kiváló lovastiszt, hanem tetőtől-talpig magyar úr is s aki a legénységét és tisztikarát sokkal jobban szereti, mint önmagát, felelősége tudatában már nem tudja nézni azt a szörnyűséget, amit *Urváry* és *L.* együtt csinálnak, a legélesebben támad rájuk a hitvánv vezetés miatt.

Félszázaddal mint elővéd egy kis erdőben fekszem. Elöl lovasok tűnnek fel. Járóreim jelentik, hogy saját dragonyosszázad, mely különítményből jön vissza. Parancsnoka *Lichtenstein* herceg. Hozzánk ér és megáll. Legalább többen vagyunk. Boldog ember, mert két szép győzelemben vett részt!

Előttünk igen erős ellenség. Egyik legjobb huszárom *Benák*, jobboldalunkban három szotnya kozákot jelent. Várjuk őket. Egy öreg fához támaszkodva beszélgetünk *Lichtensiein-nel*. Gyönyörködünk az előttünk lenyúló gallyon játszó, két kis mókusban. A visszavonuló gyalogság és trén, melyet fedeznünk kell, a mögöttünk lévő hegyoldalon hömpölyög le.

Délutáni¹». Kozákpatrulok tűnnek fel. Közel eresztjük őket és közéjük puskáznak. Erre visszamennek, majd újra jönnek. Az orosz igen lassan, rendszeresen, óvatosan nyomul előre. Ha vállalkozóbb volna, elfoghatná fél hadseregünket. Azután lovas szotnyák tűnnek fel. füzünkre megállnak, széthúzódnak, újra előrejönnek. Végül igen nagy ellenséges erők közelednek. Az előttünk lévő orosz lovaság mögött nagy ellenséges oszlopok tolódnak el nyugat felé. Láthatólag túl akarnak szárnyalni. Vissza kell vonulnunk. Búcsúzó Lichtensteintől: „Weidmannsheil!” — s megyek vissza *Horyniecig*. A falu szélén állanak a *Nádasdyak*. Innen kezdve, helyettünk, ők a hadosztály utóvédje. Ok gyűjtják fel a horvnieci állomáson rak-tárolt készleteket. Felcsapnak a lángok, óriási értékek égnek. Bevonulok az ezredhez, s megyünk vissza délnek *Niemirów* felé. Útközben *Radruz-nál* a jászkunok mennek raj vonalba, utóvédnek. Tüzérségünk felhajt és tüzelni kezd.

Feledhetetlen marad ez a kép. A falun keresztül patak folvik. a, falu kétoldalt a magas partra nyúlik fel. A patakot magas, keskeny fahíd íveli át. Ebben a katlanban, a gyenge fahídon tolong és igyekszik átjutni gyalogság, tüzérség, lovasság, sebesült és lőszer-szállító oszlopok, hadihíd-vonatok és mindenféle trén. Micsoda stratégia az, amely a trónt közvetlenül a csapatok mögött tartja s ezzel megakadályozza a csapat mozdulatokat és a legnagyobb káoszt idézi elő. Az úton az utolsó centimétert is elfoglalva; össze-

keveredve, akadozva megy a visszavonulás. Elég, hogy egy 16 felbukjék és megáll minden. *Tolstoji* képek a *Háború és Békéből*. Az előttünk lovagoló ulánusok, mi és mögöttünk a kilencesek egyenként-szakadozva próbálunk a káoszon átjutni. Ordítózás, káromkodás és midőn éppen a híd előtt vagyunk, bevágnék az első srapnelek. Mögöttünk, fent a dombon, tüzéségünk megnyitja a tüzet, röviddel rá felhangzik a jászkunok karabélytüze. A visszavonulás megakad. A töltésről és hídról lovak és emberek gurulnak le véresen a mélységbe. Alig tudunk magunknak utat törni». A parancsnokságtól tisztak vágtatnak vissza, hogy a trént erőszakkal is megakadályozzák abban, hogy a csapatok útját elvágja. Ebben a szörnyű fejtelenségben, midőn már úgyis bizonyos, hogy mindaz, ami a katlanban van, elvész; nem akad valaki, aki kiadná a parancsot: a trénkocsik istrángjait elválni, emberek fel a lovakra, ha pedig még van idő, a kocsikat, készleteket petróleummal leönteni és felgyújtani. A hídon minden megáll egy felbukott ló miatt.. Itt nem lehet tovább tréfálni. Leugrál egy csomó ember és a letört hídkorlátan. át a hidat elzáró kocsikat lovastól, mindenestől ledobja a patakba. Közben zúgnak, csattognak a srapnelek. Végre megindulunk. A trénelégénység egy része parancs nélkül is lóra kap s a mindig pontosabb orosz tűzben keserves, hosszú kínlódás után velünk együtt feljut végre a radruzi déli lejtőn.

Takarásba érünk. Még soká hallatszik mögöttünk az ordítás, kiabálás, mindig sűrűbben és sűrűbben vágnak be az orosz gránátok. Elérjük *Niemiróivot*. Jászkun jelentőlovasoktól halljuk, hogy nekik is vissza kellett vonulniok. Az orosz hatalmas zsákmányt kap ma éjjel Radruznál. Késő éjjel elérjük a *Zawadoiuuka* patak vonalát s *Zawadów* mezővárost. (Lásd 5. sz. vázlat.) Éjszakázás — mert ez nem alvás — szántásban, szakadó esőben. Se zab, se menázi. Szörnyű éjszaka, ló és ember kimerülve. Lovaink kantárát tartva ülünk hajnalig a sárban és ömlik ránk az őszi eső. Elbőbiskolok s arra ébredek, hogy egy elszabadult ló rámlép.

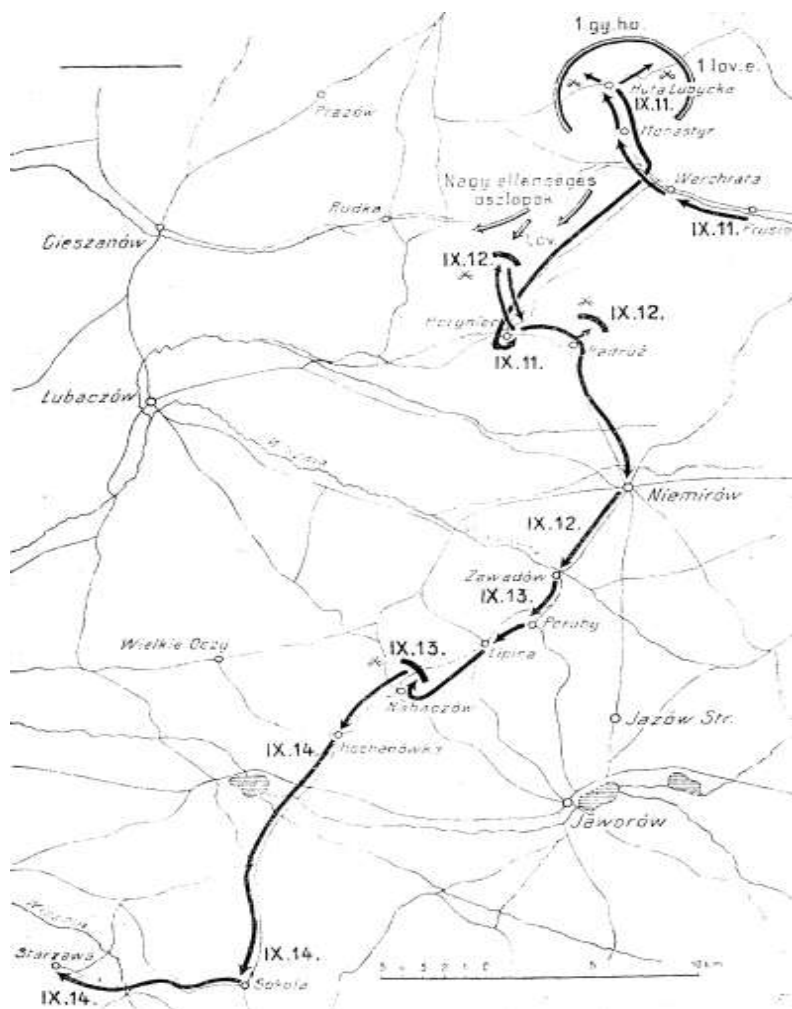
Szeptember 13. Nem tud szürkülni. Szakad az eső. És már mióta! Már nem is emlékszem, mikor volt utoljára szép idő és száraz ruhám. Három óra után indulunk tovább. A szakadó esőben, négy-öt lépésre az út mellett, összekötözött kezű, parasztruháH ember áll, előtte egy jászkun altiszt. A káplár rákiált a borotváltképű emberre:

— Jöjjen!

Az összekötözött ember nem felel, csak fejével int nem-et. az altiszt újra rákiált és int neki, hogy kövesse. Az ember megint nem-et int. Három pisztolylövés és az ember holtan vágódik az

5. vázlat.

út árkába. Az altiszt jelenti, hogy orosz kém volt. civilben tüzér-önkéntes, tegnapelőtt fogták el. Nem akart tovább jönni s neki parancsa volt. hogy ellenkezés esetén lőj je le. Ez úgyszintén tudta a sorát, tulajdonképpen öngyilkosságot követett el. Istenem, ez a hajnal *Zawadówná!* Szakadó eső. nyirkos, csontig vágó hideg, térdigérő sár, három pisztolylövés, egy holttest — egy meredten rábámuló jászkun — a sárban estidig dagasztó, fáradt lovak, rajtuk ázott, didergő, összehúzott, álmos, kimerült lovasok. Csak az ágyúk torkolattüze világít.

Nem csodálkoztam az orosz kém elhatározásán. Talán jobb *Zawadów* szélén meghalni, mint továbbsszenvedni mindazt, amit hetek óta ők is, mi is csinálunk. Es mégis kell — és egyszer mégis ki kell hogy süssön a nap!

Porubyyv. Lipinán át lassan húzódik az oszlop *Kochanówka* felé. Délelőtt valahol utóvédállást foglalunk el, hogy hol, azt nem tudom. Újra srapel- és gránáttűz. A térképet nem lehet elővenni, rögtön eláznék. Tönkremegy itt ruha, térkép, csizma, minden, csak az emberbőr állja. Az kibír mindent, amíg nagyon ki nem lyukad.

Nyomott hangulat, sok túlzott, rossz hír. Útközben a *báró Hauer-* és *báró Nagy-*lovashadosztályokkal találkozunk. Hátról jelentések, hogy a hadsereg trénje elveszett.

Szeptember 14. Este letáboroztunk, de még éjfél előtt alarmírozunk és reggel hatig egyfolytában marsoltunk *Sokoláig*. Ez már a *Wisznia* völgyében fekszik. Innen, három vadkörtéből álló reggeli után, tovább *Starzawara*. Egy órára kisüt a nap. Mennyivel szebb így minden. Azután újra szakadni kezd és megint a visszavonulás szomorú képe. Sok trén, elmaradt csapatrészek, visszamaradó betegek serege, rossz hangulat. Az utakat rovó beláthatatlan oszlopok *Przemysl* felé hömpölyögnek. *Starzawán* semmit a világon nem kapunk, honvédtisztek hívnak meg ebédre. Aztán újra éjszaka, szakadó esőben, vizes pokrócok, vizes ruha. felnyomott lovak, melyeken lötyög a heveder. Lázam van, de ez most nem számít.

Szeptember 15. Hat óra előtt indulunk. Elérjük *Radymnót*. Megint rengeteg csapat. Itt megy át a *przemysl—jaroslai* vasút-vonal. Jólesett újra vasutat látni. *Radymnóban* kétórai pihenő s végre kapunk, ha mást nem: árpát a lovaknak. Már a cigarettánk is elfogyott, pedig ez a legnagyobb baj!

Tíz órakor indulunk tovább *Jaroslav* felé.

Délután 4^h. Már azt hittük, csendes napunk lesz. de a fene egye meg: megint dörög az ágyú! Egyik ütegünk fedezésére rendelnek ki. Mögöttünk erősítik *Jaroslaut*. Milyen relatív minden a világon! Békében úgy hívtuk *Jaroslaut*, hogy ronda fészek, most milyen kedves kis város! Milyen jó volna oda bejutni. S mi lesz ebből is néhány nap múlva?

A háború a legborzalmasabb dolog a világon, az emberek pedig vadállatok, de ez nem változtat azon. hogy tovább kell verednünk, amíg csak győzünk!

Sok össze-vissza hír: *Párizst* repülőgépről bombázzák. *Románia* és *Olaszország* meg akarnak támadni bennünket és a jó ég tudja. még mi minden. De ez most mind nem érdekel, csak aludni szeretnék.

Estig álltam kint, mint tüzérségi fedezet. Borzalmasan szép kivilágítás. Körül, mindenütt égő falvak. Dolgoznak a fényszórók, hol itt, hol ott röppen a levegőbe a zöldesfényű világítórakéta. *Jaroslav* erődítésén dolgoznak a bakák. Ásna, szeges drótot húznak mindenütt. Hadosztályunk most *József Ferdinand* főhercege az új hadseregarancsnok parancsnoksága alatt van., aki bennünket az erődök térközeibe akar telepíteni. Állítólag az egyik vezérkari tiszt megkérdezte tőle. hogyan képzei a fenség, a lovasság alkalmazását várharcban?

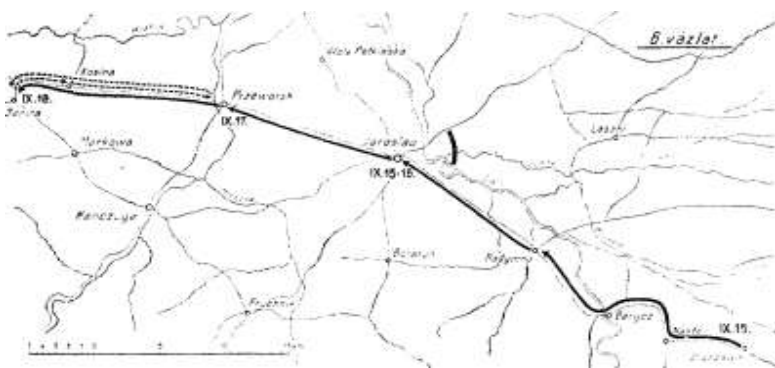
Estére kihúztak bennünket a vonalból és valahol bekvártélyoztunk. Menekültekkel alszom egy fedél alatt. Nyomor, sírás. kifosztott emberek.

Szeptember 10. Végre egy pihenőnap. Átkvártélyozunk jobb helyre. *Sáv el* visszajött és újra átveszi a századot. Rossz híreket hoz *Olaszországról* és *Romániáról*. Egyhetes újságokat és levelet is kapunk. Nagy öröm. Bemegyek *Jaroslauba* fürödni és vásárolni. Hogy ilyenkor mi egy meleg fürdő! A legénység is tisztálkodik, rendbehozza magát, lovát és a felszerelését. Híre jár. hogy *Urráryt* leváltják. (Lásd 0. sz. vázlat.)

Szeptember 17. Hűvös, de szép őszi nap. Állítólag ma is pihenhetünk. Bent jártain *Jaroslauban*. A város tele katonával. Szétugrasszott apró csapatok és emberek keresik ezredeiket. Boltok, újságok és trafik, szóval: civilizáció. A trafik előtt szuronyos bakák tartják fenn a rendet. Tele kórházak. Az erődökben víg élet, mindenki eszik-iszik. A csapat, ha csak két napra is áll meg. úgy tesz. mintha örökre rendezkednék be. Igaza van. Pedig nem

hiszem, hogy *Jaroslaut* soká tarthatjuk. Sem a stratégiai, sem a taktikai helyzet nem erre mutat, bár a muszka újra időt veszteget.

A városban sok tiszttel, katonával beszéltem, mindegyik ugyanazt mondja: *Verekszünk, rohamozunk, győzünk, aztán vissza kell menni!* — Mi lovasság, a helyzetet jobban el tudjuk bírálni, mint ők. Nagyobb arányokhoz, távolabbi nézőpontokhoz szoktunk. Mi gyakran látjuk azt, hogy ha csapataink rohamozva győznek is, a szárnyakon két-három új orosz hadosztály tűnik fel, s mivel nekünk már nincs tartalékunk: nyomban bekerítenek, ha vissza nem megyünk. Az óriási számbeli fölény mellett hiábavalóak a taktikai győzelmek; az eredmény a stratégiai visszavonulás.

Az oroszoknak nemcsak az óriási tömeg és a sokkal erősebb tüzérség az előnye. Több a haditapasztalata is, mint a mienk. Ezt ugyan, elég drágán szerezte a japánoktól, — de megvan. A „*Verschleierung*”, a saját helyzet elfátyolozása, náluk igen jó, úgyszintén a kémiszolgálat is. Viszont semmit sem kockáztatnak. Roppant óvatosak, tehát lassúak. Ez lehet látszatelőny a csapat szemében, mely így kevesebbet vérezik, de viszont stratégiailag nagy hiba. Ha vállalkozó szellem volna bennük, akkor az elmúlt két hét alatt végkép elintézhetek volna bennünket.

Szeptember 17. Reggel kilenckor ellovagolunk *Przetvorsk* felé, hova délután háromkor érkezünk. Útközben egy pihenő alatt elbúcsúzik a hadosztálytól *Urvary*, akit végre elküldtek a pokolba. *L.* búcsúztatja őt a törzstisztek előtt, megdicsérve szolgálatait. Alig hogy befejezi szavait, előrenyomja a lovát *Bauer* tábornok s a következőket mondja:

— Az igazságnak s a csapatnak tartozom azzal a kijelentéssel, hogy *L.* tábornok úr véleményét nem oszthatom. *Urváry* ezredes úr rossz vezetése folytán ez a négy kiváló ezred egész hiábavaló veszteségeket szenvedett; a legképtelenebb helyzetekbe került; előfordult olyan eset is, hogy *Urváry* vezérkari főnök úr parancsai folytán mint brigadéros napokig nem tudtam és nem tudhattam, hogy hol a brigádóm. Kötelességemnek tartom a szolgálat érdekében ezt a tényt megállapítani!

Urváryt elvitte az ördög s az egész hadosztály fellélekzett. „Nagy az öröm és kitűnő a hangulat!”

Przeworskhan lelágerezünk. Elöl ágyúördögés. Elmaradt, elvesztettek hitt patruljaink kezdenek előkerülni. Megkerült *Marschall* hadnagy és *Horváth* káplár s előkerült *Gergy*e hadnagy is. ki alól kilőtték a lovát s akinek járőréből három huszár elesett. Sárgám, *Király*, végkép letört, könnyű pártasebe elmérgesedett, kénytelen voltam hátraküldeni s most valahol huszár *Navreczky-vel Przemysl* felé bolyong a világban. Lehet, hogy sohasem látom többé!

Most jól élünk, van sör, bor, cigaretta, sonka, csokoládé-szóval minden; mert itt van *Lövi* őrmester, aki megmentette az ütközetrént és a konyhakocsikat. Be fogjuk adni kitüntetésre. *Urváry* helyett *Denk* vezérkari kapitány lesz a vezérkari főnök. Nagyon örülünk neki, komoly, higgadt, okos, jó katona.

Jó az idő, égnek a tábortüzek, van egy pajtánk is, amelyben aludni fogunk s nagyszerűen érezzük magunkat. A hadműveletekben egy kis szünet állt be, talán kiegészítést is kapunk, mielőtt még újra kezdődik a tánc. A hadsereg most egy fronton van egyesítve s bár szörnyű túlerő ellen fogunk verekedni, győznünk kell, vagy legalább is megállunk a *Kárpátokban*, amíg megjönnek a németek a számarány kiegyenlítésére. A szörnyű fáradtságok s veszteségek dacára: a hadsereg hangulata jó. Sebesültek, betegek úgyszólván csapatjuk után másznak, csakhogy fogságba ne kerüljenek.

Szeptember 18. Lancut felé lovagolunk, szakad az eső. Újra végnélküli oszlopok, visszavonulás, de már teljes rend.

* *Urváryval* már csak mint vörös államtitkárral találkoztam. Egyszer az utcán fogott el s a vörös rend áldásait magyarázta, — egyszer pedig *Fehérváron* az altisztjeink ós legénységünk kergette el, midőn 1918 őszén a tisztikar ellen próbálta őket lázítani. Ez az ember, akitől magyarosított nevét sajnálom csak — a háború és forradalmak egyik leghitványabb alakja volt.

Részlet egy hazairt levelemből.

„A háborút — miután nem kerülhettük el — legalább két hónappal hamarabb kellett volna elkezdni. A mi egyetlen előnyünk a mozgósítás gyorsasága lett volna. A trónörökös meggyilkolása után éppen annyi időt veszítettünk, mint amennyi elég volt az egész orosz hadsereg mozgósítására. Csináltunk foglyokat a legtávolabbi Keleten kiegészülő orosz csapatokból, akik a mozgósítás előtt hat-nyolc héttel indultak állomásaikról.

Galíciában az orosz alaposan előkészítette a háború talaját. Kémszervezetüket már békében nagyszerűen kiépítették. Metódusaik előttünk ismeretlenek voltak. Most kezdünk rájönni, hogy mi mindenre kell vigyázni. Kémeik csapataink érkezését egyes házak felgyújtásával jelzik. Harcok alatt csapataink mögött állnak parasztruhás megfigyelők és adják a megbeszélte jeleket. Egyik generálisunk próbaképpen, minden ok nélkül felgyújtatott egy kazlat. Pár perc múlva nyolc orosz ágyúból dült az áldás egy olyan pontra, ahol tőlünk nem volt semmi. A kazalégés előre megbeszélte jeladás volt. A lakosság egy része az oroszoknak dolgozik, a zsidóság s a lengyelek nekünk.

Nagy örömöm van, a legénységünkben. Egészen kiválóak, bátrak, ügyesek, találékonyak. Inkább vissza kell őket /ártani mint biztatni, mert mindenre vállalkoznak. Láttam egy káplárt lovasaival együtt száz lépésre az oroszoktól, tűzben, nyugodtan lóháton ülni. Ez már helytelen nemtörődomség. Ezredeink huszonhat-huszonnyolc órát menetelve, étlen-szomjan tudtak verekedni és győzni, de olyan tömegekkel vagyunk szemben-, hogy mindig túlszárnyalnak. Kétszeres túlerő ellen biztoséin győznénk. Vannak csapataink, melyek hetven százalék veszteséggel is előre mentek. Ilyent alig ismer a hadtörténelem. A magyar ezredei: már mind kiűntették magukat. Kitűnően verekedett a miskolci honvédhadosztály, a debreceni honvéd lovashadosztály. a császárvadászok s a pozsonyi közös hadosztály.

Egyik huszárom. Benák, egymaga, nekiszaladt három orosz ulánusnak, agyba-főbe verte őket s mind a hármat behozta.

Most kitűnő dolgunk van, szobában lakom, sült krumplit és szilvásgombócot vacsorázunk, volt tisztálkodás, van sör, bor és cigaretta, és főleg jókedv. Amikor leitet, mindig alszunk. Bármiilyen furcsán hangzik is. a háború az ember idegeit bizonyos vonatkozásban: m e g η y v g t a t j a. Nincs semmi köznapi

gond. Nincs tegnap és nincs holnap. Eleinte rossz volt hazagondolni, de ezen mar túl vagyunk. Ha, este lefekszem az égő tűz mellé. vagy valami barázdában bebújok a hálózásokba, a gyerekekhez szállnak gondolataim, ők nagyon hiányoznak.

A háborúban nem a legrosszabb a testi fáradtság. Nagyon kell védekezni lelki depressziók ellen. Lelkileg keménynek és tudatosan optimistának kell lenni. A lelkiegyensúly helyreállítására szükséges a tudatos morális sarkantyú. Akinek legkisebb telki-fogyatékosága van. az itt használhatatlan. Szomorú, hogy akik elesnek és megsebesülnek, az a nemzet java. Haza jórészt az tömeg fog kerülni, amely a trénnél és a hadtápnál van. Sajnos. Ez kontraszelekcio.

A háborúnak is vannak gyönyörű momentumai, ürülök, hogy mindent tudok élvezni, ami szép. Ezt meg lehet látni és találni véres és feldúlt falvak lángja mellett is. Szomorú és rossz órákat szerez a nyomor, a menekülő fázó asszonyok, kis gyerekek szomorú csapatai, kiknek, bár mi is éhezünk, utolsó civibakjainkat is éit adjuk.

A háború magasabb gondolkörökben is hullámokat indít olyan emberben, akiben van, amit indítson. A tőlünk függő dolgokban aktivitás a megszakadásig, de tudni kell, hogy azon túl csak önmegadás és: „Uram. legyen meg a Te akaratod!” Ezzel mentem minden, ütközetbe, kiszámíthatatlan esélyek között élve és naponta ezerszer is környezett a halál. Azt igazéin nevetséges volna hinni, hogy a veszélyt bármilyen ügyeskedéssel el lehet kerülni. Az eleinte viharosan lázadó ö?i fenntartási vágy ellen egyedüli, igazi orvosság az Isten akaratában való megnyugvás.

Az asszonyok pedig odahaza ne traccsoljanak és ne terjeszsenek rémhíreket. A legképtelenebb dolgokat kolportálják. Nem szabad hinni semmi mesének. És úrhölgyeink otthon már lemészárolták összes ismerőseiket, akik közül, hála Istennek, még egy egész sereg igen jól érzi magái és vigan eszik-iszik, ha van mit.”

HARMADIK NOTESZ.

Szeptember 19. Tegnap Przeworskából Soninára vonult az ezred. Tiszta, rendes szoba, konzerv-ebéd és utána óriási alvás. *Sávelnek* rossz lábával újra kórházba kell mennie. Éppen szétosztogatja közöttünk mindenét, mikor parancs jön, hogy szakaszommal azonnal jelentkezzem az ezredparancsnokságnál. Alarmírozok s a következő parancsot kapom: *A sieniawai hídfő harcban áll. A przeworski hidat utászaink ma este robbantjai'. Lovagoljál Przeworskon át Jaroslau jelé, útl'özben minden elmaradt csapatrészt, Irént. sebesültet értesítsek, hogy siessenek átjutni a Wislokon és menjenek Lancut jelé. Ha orosz patulok tűnnének jel, kergessem őket vissza.*

Kosinál elhagyva, találom az első csoportokat, sebesülteket, elmaradottakat vegyest. *Przeivorsk* előtt *Sieniawai* visszavonuló védőrségének egy részére bukkanok. Szomorú védőrség volt ez. Öreg *Uchátiiis-hron* 7Ágyúk, hat-nyolc kis parasztló elébük fogva. Egy tartalékos hadnagy mint ütegparancsnok. Fedezet egy rutén zászlóalj. Tisztek nélkül, rendetlenül mennek az ágyúk után. Rendet csinálók köztük torkom szakadtából ordítva, amidőn beér egy felére olvadt szolnoki magyar bakaszázad, magas, karcsú, jó kiállású káplár parancsnoksága alatt. Elöl, hátul biztosítás, teljes rend, víg, frissen járó legénység. Megállítom őket. Káplár úr *Hambalgó* olyan harsányan jelentkezik, mintha egy ezredet kommandírozna. Csak néhány szót szólok, hogy:

— Fiúk, ott megy egy üteg; előre, frissen, fedezetnek! — és amit szóval, gorombasággal és kardlappal alig tudtam elérni a ruténeknél, azt elértem itt két percen belül. Továbblovagolva, egy szanaszét szakadozott trénozlopot találok és fél kilencre elérem *Przeworskot*. A hídnál egy szapőrszázad, a hídon egy szapőrkadét. 0 fog robbantani. Mellette *Papp* őrnagy, a most már orosz sieniawai hídfő parancsnoka.* Jelentkezem, utasít, hogy ne menjek tovább, mert tíz perc múlva robbantat ja a hidat. Távolabbbhúzó-

* Később a híres *Papp*-dandár parancsnoka, most *Papp* hadtestparancsnok a román hadseregben.

<lunk, a kadét gyújt, a híd nagy detonációval repül a levegőbe. Fordulok és lassan visszaindulunk *Lancut* felé. Kozák patrolok a hídtól északra már átlépték a *Wisloh* mellékpatakját és távolról kísérik. Az út tele van elmaradottal. Siettetjük őket. A kozákok nem jönnek közelebb. Éjfél után harc nélkül jutunk haza.

Ma, szeptember tizenkilencedikén 6^h-kor indultunk *Rzeszów* felé. Nagy öröm, mert postát kapunk. Két jelentőlovas érkezik a különítményben lévő harmadik, *Weber-századtól*. Három faluval északra be akartak menni egy községbe. A parasztok azt mondták hogy nincs benn orosz. Közvetlenül a falu előtt tüzet kaptak. A muszka fene rosszul lő, semmi veszteségük nem volt.

Krakó és *Jaroslaw* felé már megszakadt a vonatösszekötetés. *Rzeszówból* holnap reggel indul utoljára a vonat. Az előttünk visszavonuló oszlopok fokozatosan délre kanyarodnak. Mi vagyunk az utolsók.

Rzeszóuban nagyszerű ebéd; szardínia, kenyér és francia pezsgő. Vacsora: tyúklevés, kenyér és bor.

Nem tartozom azok közé, akiknek nagyon fontos, hogy mit, mikor és milyen elkészítésben esznek. Ha néha mégis megőrökítem a „menüt”, annak oka, hogy ezek a mi mostani elég ritka étkezéseink közt igen nagyjelentőségűek.

Az ezrednek sürgős kiegészítésre van szüksége. A hat század, a gépfegyverszázad és Pionierzug, összesen háromszázkilencven lóval indult el ma, ezer helyett.

Szeptember 20. *Rzeszówtól* északra utóvédállásban állunk *Staromiescie* községen túl. Háború alatt ma először keltem fel reggel félnyolckor. Jól is éreztük magunkat mindnyájan, mire nyolckor alarmírozták az ezredet s kilovagoltunk, a hadosztály pedig benmaradt a városban. *Trzebowiskoban* három Landwehr-század áll és a brigadéros. Onnan nyugatra van egyik ütegünk; a század annak a fedezete. Tőlünk északnyugatra *Rogoznicán* három Landwehr-század, egy lovasszázad és egy üteg. Tőlünk északkeletre négy-öt kilométerre hat orosz ágyú és lassan előre-húzódo, orosz gyalogság. Hideg van. reggel óta szakad, bőrig vizesek vagyunk. Ebéd: csokoládé. Csúnya dolog szakadó csőben egész nap kint állni.

Marschall hadnagy, tábori-őrparancsnok jön hozzám. Járt *Przemy siben* a hadseregearcansnokságnál. Ott nagyon dicsérték azt a négy lovashadosztályt, köztük minket is. *moly* a nagy visszavonulást fedezte. Az osztrák parancsnokság a legmelegebben

elismeri a magyar csapatok teljesítményeit. Az osztrák Landsturmot — főleg tiszthiány miatt — használhatatlannak tartják, tűzér-ségünk belövését pedig lassúnak. A lovasság vezetésében minden lovastiszt nehézséget lát. A lovas hadtest és hadosztály túlnagy test. Távfelderítésünk csak igazolója a repülőgépekről felvett fényképeknek. A lovasság kis- és középtávú felderítésre, nyugtalanításra, fátyolozásra való. Kisebb, század és félszázad erejű. az ezredre vagy brigádra támaszkodó különítményeknek kellene az ellenséget folyton nyugtalanítani. A trón nagy és nehézkes. Lovassághoz nem kell nagy törzs, hadbíró és egyéb ilyesmi, mert úgysem jut hozzá, hogy hivatását teljesítse.

Este 8^h. Felváltanak. Az ezrednél ígérik, hogy néhány órát pihenhetünk, de azt már tudjuk, hogy ez nem tőlük függ. A lovas-ságnak ilyenkor nem jut pihenésre ideje. Mindig az ellenségen van, nyugvás nélkül, ellátás nélkül, folyton nyergelve, a legénység éjjel pakol, lovat lát el és alig alszik. — Csúnya dolog volt tizenkét órát egyhelyben esőben állni! Félóránként helyet kellett változtatnunk, mert lovaink térdig süppedtek a sárba. *Anna*, fekete telivér kancám, kényes kisasszony s nagyon csodálkozik ezeken a szokatlan élményeken. A kvártélyra érve, öreg kövér lengyel házi-asszonyom a nyakamba borult és összecsókol. Meg volt róla győződve, hogy örökre megvertük a muszkát, pláne, mert két foglyot is hoztunk magunkkal. Meghagyom hitében és nem mondom meg, hogy holnap továbbmegyünk. Neki nem lesz bántódása. A legénység hangulata jó, megszoktunk már mindent. Este mindössze két távoli ágyúlövést hallunk, rántottát csinálunk, teát iszunk, bekonyakozunk s aztán gyors alvás. Fél óra múlva felkeltetek: megérkezett a konyha. Megesszük, vegyesen a gulyást. csirkét, kompótot, csokoládét, kenyeret. Aztán kicsit becsipünk és folytatjuk az alvást. (Lásd 7. sz. vázlat.)

Szeptember 21. Reggel 5^h-ra áll az ezred. Egy órát várunk, aztán megindulunk. A *Badoichich-század*, mely éjjel különítményben volt, két embert vesztett. *Sedzisówon* át délnek kanyarodunk és *Zagorzycétől* északra készülségi állásba megyünk. Délután bekvártélyozunk a faluba.

Furcsa mindenféle helyen fordul meg az ember! *Zagorzyce* egy szakadék fölé, alá és mellé épített falu. Nyaktörő, rossz, sáros út, de ami a fő, az istállók jók. A jó az relatív. Ami nem szabad ég, az istálló, ha mégoly putri is. A nép itt nagyon szívesen fogad, öregje, fiatalja, gyümölcsset, tejjel fut elénk. Mindent megeszünk,

11^h. Az ezred (*Minikre* indul kvártélyra. Parancsot kapok, hogy kilenc lovassal lovagoljak *Lwierzycére* megfigyelő állópatrulnak. Este 5^h-ig kell kintmaradnom.

Ez volt (Hidig a legrosszabb napok egyike. 11^h-tól kezdve szakadt az eső, kint álltam egy szeles dombon, közben folyton csapatok tűntek fel. melyekről nem lehetett megállapítani, hogy saját-e vagy ellenség. Így örökös kirándulásokat rendeztem, hogy ezt közelebbről megállapítsam. Ilyen esőben a látcső használhatatlan. Egész közel kellett hozzájuk menni, de csupa saját csapat volt.

Végre 5^h indulok vissza. Fél hétre *Glinikben* kellett volna lennem, de hát sehogy sem jutunk előre. Hirtelen lesz koromsötét. A szintén bevonuló *Belosevics* főhadnagy ulánuspatruljával találkozáva, együtt lovagolunk bele az éjszakába, bőrig ázva. *Galiciái* utak, verjen meg az Isten! Jó, ha egy kilométert haladunk óránként. Csúszunk, felfordulunk, leszállunk, nyakig-sárban vezetünk. végre egy parasztot fogunk, kit, miután pénzzel nem ment, revolverrel kényszerítünk arra, hogy vezessen. Sajnáltam a nyomorultat. ő is hasravágódott minden öt lépés után, de nem segíthettem rajta. Még hozzá egy „rövidebb” utat talált, de ez kecskének való volt, nem lónak. A végén szerencsésen eltévedtünk. Erre egy másik parasztot fogtunk. A kézi villanylámpa fénynél csak annyit láttunk, hogy szakadékok között egy keskeny gyalogúton csúszkálunk. Isten csodája, hogy nem történt semmi baj. Jóval kilenc óra után „*Halt wer da!*”-t ordított egy őr a sötétben. Kértük *Gliniket*. Új öröm: századom s a harmadik század szabadban lágerez. Az eső szakad. Bőrig ázva, egy tejhűtőbe fekszem. Ez a cementvályú szörnyen hideg. *Belosevics*ssel összebújva próbálunk aludni, de ez sehogysom megy. Meséli *tarnoszyni* kalandját. Patrulban volt. behajtották egy mocsárba, lóva felbukott s ő bebujt egy kukoricásba. A kozákok keresték, de nem találták meg. Éjjel beszökött *Ulhowckbe*, hol egy paraszt ruhákat adott nek. és tovább szökik. A kozákok megtalálják az ulánusruhákat s dühükben négy házat felgyújtanak. *Belosevics* három napig bujkál azután az oroszok közt, aztán támadnak a császárvadászok, akiknél jelentkezik. Kémnek nézik. Egy ismerős akad. aki igazolja. Felöltöztették vadászkaplárnak, három hétig velük verekedett, míg el tudta érni ezredét. — Hogy a mai éjszaka mi volt lónak és embernek, arról jobb nem beszélni!

Szeptember 23. Végre pitymallik. Változatosság kedvéért millió bolha van bennem, de mit kerestek ezek egy tejhűtőben.

A hadseregparancs közli, hogy német csapatok jöttek segítségünkre. Már a parancs megérkezése előtt meg is lövöldöztük őket. Sziluettjük igen hasonlít a maszkáéhoz. — Kilenckor indulás. Hogy örülünk ennek! Megint gyalázatos dűlőutak, kapaszkodók. Az esőfátyol mögött időnként mind nagyobb hegyek tűnnek elő. Leszünk-e már egyszer szárazak és lesz-e valaha egy nap pihenőnk? Inkább srapnel, eső nélkül, mint csend, esővel. Fekete kancám tegnap sántult le, sárgám még sánta, csak *Dabas* tartson ki, amíg valamelyik teljesen rendbejön.

Délig készülségi állásban állunk az út mellett. Éppen eszünk valamit, amikor jön egy ordonánctiszt, hogy a század tréncfedezet lesz.

A hadosztály trén je több más hadosztályéval együtt *Fryszlakon* át *Demborzynra* van irányítva. Minden hadosztálytrént egy lovaszázad kísér. Előttünk a hatodik lovashadosztályé masiroz. A század fele *Hertelendyvel* a trén közepén, én a másik felével az élén járok.

Kárpáti nyúlványok, meredek kapaszkodók és lejtők, hegyes-völgyes, tönkrekocsikázott út, változatos vidék. Felülök egy kocsira s onnan nézem ezt a szekerekből álló óriáskígyót, mely nem tudom, hány hadosztálynak az otthonát pótolja. Ami nincs a nyergen, az itt van, és ennél többünk, mint ami itt van, nincs. — Minduntalan pisztolylövés hallatszik, mely egy-egy kimerült trén]ának fejezi be szenvedéseit. A szigorú tilalom ellenére is két kis leány ül az előttem járó kocsin. Menekülés közben maradtak el szüleiktől. Egy irgalmas trénkommandáns tilalom ellenére szedte fel őket.

Arról, hogy parancs szerint *Demborzynig* eljussunk, szó sem lehet. A kimerült lovakkal fele utat sem érlíetjük el s *Wisniowanál* táborba szállunk éjjelre. *Hertelendyvel* egy házban alszunk, illetve aludnánk, de egész éjjel halljuk az ostorcsattogást, ordítózást és még reggel is beláthatatlan trénoszlop küszködik (döre, lassan — meg-megállva — újra tovább vonszolódva).

Az ezred trénparancsnoka *Boroviczényi* főhadnagy igen energikusan tartja rendben embereit, ami a trénnél nem könnyű.

A nép erre már szebb. Legnagyobb része lengyel. — Szép, kedves, madonnaarcú kis lengyel leány segít vacsorát főzni.

Szeptember 24. E éggel 6^h után menetkészen állunk, de mire táborhelyünkről be tudunk ékelődni a vonuló trénbe, fél tizenegy is lesz. Ez is csak hosszú tárgyalások, veszekedések között lehet-séges. A nagy felelősséggel bíró trénparancsnokok néha a durva-

ságig menő hangon és egymásnak feljelentéseket ígérgetve, igyekeznek bejutni a ballagó, meg-megálló oszlopba. Legkeservesebb a menekülő lakosságot — parancs szerint — visszatartani attól, hogy a visszavonuló trén közé ékelődjék. Egy menekülő lengyel paraszt kocsiját mégis becsúszattam két kocsi közé. Oly szép négyéves kis szőke leány ült a kocsiján, hogy ennek a kedvéért és az enyéimre gondolva, megtűrtem az oszlopban.

Fryszakon, e nyomorult nagyobb falun át. nagynehezen elérjük *Brzosteket*. Itt már szabadabb az út, egyes oszlopok más utakra hajtva könnyítik a marsot.

A trénnél még sokkal több örült hír járja, mint a csapatnál.

Délután négykor szabadtábor *Brzostek* és *Klecie* között. Este hatra érkezik meg *Hertelendy* a másik félszázaddal. A falu végén egy kúriában helyezkedünk el. Dupla felhajtós út, szép kert. tágas, kedves szobák, még most is látszik, hogy olyanok lakták, akik szerették az otthonukat. A falon szép fiatal asszony képe. A női hálószobában kis réz gyerekágy, felette Szűz Mária-kép, félredobott kis paplan az ágyon, azon mód, ahogy a babát kiszedték belőle. A szomszéd szobában íróasztal, azon minden össze-vissza dobálva. Az ebédlőben szép öreg bútor, terített asztal, amelyről már nem ettek. Kedves, meghitt, most már kihült, elhagyott és nemsokára bizonyára fel is dült otthon képe . . .

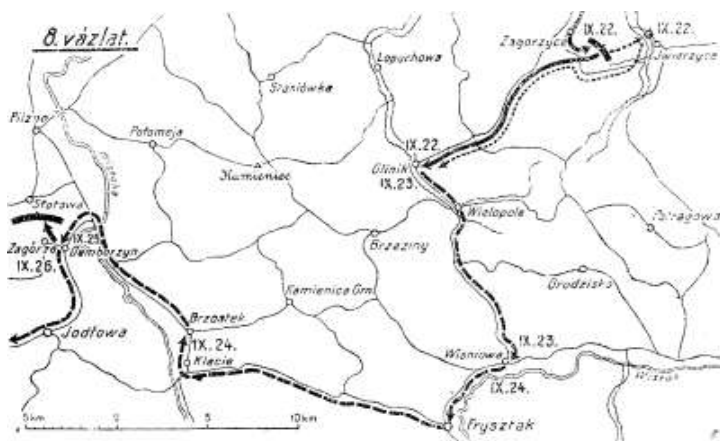
Elszomorodva néztük *Boroviczenyivel* és *Hertelendyvel*. Ilyenkor hazagondol az ember.

Szeptember 25. 3^h 30^f. Sötét, párás, langyos, ködös hajnal. Már tegnapelőtt túl kellett volna jutnunk a *Wisiokon*, de jó, ha ez ma délig sikerül. A trén túldimenzionált. Csökkenteni kellene. Elérjük *Demborzyn*t. Szörnyű út. minden kocsi elé nyolc lovat fogunk, azonkívül minden muníciós kocsit húsz ember tol. Erről az állates emberkínzásról eddig fogalmunk sem lehetett. Az egész oszlopban a fedezetünkre bízott üteg az egyetlen, amely nem hagyott el eddig járművet.

Új, még meredekebb útszakasz következik. Az úttest is szörnyű most javítják a császárvadászok utászai. Huszáraim és a vadászok, kikkel a bécsi utazás óta mindig egymás közelében vagyunk és kölcsönösen becsülik egymást, hosszú köteleken húzzák felfelé a kocsikat. Főhadnagyukat boldoggá teszem snapsszal és cigarettával. Elmeséli, amit eddig megérték. Ezredéből aznap, midőn a fiatal *Kövess Emil* — a hadtestparancsnok *Kövess* fia — elesett, még tizenöt tiszt halt hősi halált.

Egyszer csak előlről kiabálást hallok, tüzerütégünk egyik hadnagya és egy idegen ordonánctiszt ordítóznak egymásra. Odamegyek s meghallva, miről van szó, én is vörös fejet kapok. Az ordonánctiszt egy brigádtörzs számára akar az úton helyet csinálni. Az ágyúkat toló, lihegő huszárok és vadászok persze sem kitérni, sem helyet csinálni nem tudnak és ez az ember lovaglóstorral csapkod középük. Irtózatosan leszidom. Torkomszakadtából ordítva kikérem magamnak ezt a brutalitást.

— Úgy látszik, hadnagy úr még nem látott tüzet, kikérem magamnak, hogy verekedjék! Szálljon le és segítsen ágyút tolni!

Vissza akar ordítani, de megmondom a nevemet és sarzsimat. mire elhallgat. A parádés ifiúr, legénységi mentében és piszkosan, nem nézte ki belőlem a huszártisztet. De rögtön lecsendesedett.

Hátralovagolok a generálisához, elmondom neki, hogy miről van szó, hogy mindenekelőtt az ágyúkat kell áthozni a vizén stb. Természetesnek tartja és úgy intézkedik, hogy elől megyünk mi. mert tüzeriséget is viszünk, aztán jönnek a vadászok és a többi tren. Hűvös kárpáti szél, sokat fázunk. Délután parancsot kapunk. hogy ha a trén átjutott a vizén, vonuljunk be az ezredhez Zagorzéra. Északról újra ágyúdörgés hallatszik. Talán a második lovashadosztály ágyúí. Divízióink kap egy *Deutschmeister*-zászlóaljat erősítésül.

A század öreg őrmestere, *Horváth*, negyven fokos lázzal beteget jelent. Mindennap kevesebben vagyunk.

A hadosztályhoz berukkol *Kalcic Iván* vezérkari kapitány. Azt a hírt hozza, hogy a keleti fontra már öt német hadtest érkezett.

Zagorze nyomorult falu. — Délután a harmadik, negyedik és hatodik századok előremennek különítménynek. Az ezredtörzs meghívott vacsorára. A vacsora jó volt, a hangulat rossz, ezért korán haza is mentem. Este egy kis útszéli kápolnához húzattam egy szekeret s nagyszerűen elhelyezkedtem. Körülöttem táborozott a század s én sokáig élvezettel, csendben hallgattam a legénység beszélgetését. A magyar paraszt beszéde jóízű, okos; embereink született filozófusok.

A hideget már megszoktuk. A mentémet sem vettem fel éjszakára. Este tizenegyre *Járitz* önkéntes meghozza a másnapi parancsot. A 2. lovashadosztály és mi érintkezésben vagyunk az ellenséggel. Járóreink az ellenségben, különítményeink az ellenségen vannak. Egy orosz lovasezredet visszadobtunk *Pilzno* felé. Az ezred délelőtt pihen, a délután bizonytalan. A második század és egy üteg szintén különítménybe mennek. En parancsot kapok, hogy a hadosztály sebesült és beteg lovait gyűjtssem össze és vigyem *Tuchowra*. Sajnos, velük kell küldenem sárgámat is, mely már alig áll a lábán, indulás holnap reggel.

A hadihelyzet előttünk az eligazítás szerint a következő:

Ellenség: Kisebb osztagok Wielopoljében. Egy orosz lovasezred tegnap Debicára és Pilznóra- érkezett. A 10. lovashadosztály fátyoloz. Reggel hattól délig két század, a, jászkunoktól, déltől este hatig két század tőlünk Zagorze szélén, szigorú készülségben. Az ezred ló nélkül maradt huszárai délután egytől kezdve Demborzyn északi szélén állanak. Riadóhely Demborzyntól nyugatra, front keletnek, balszárny a, majornál. 4. lovasbrigád, balra, 12. ulánusok jobbra. Trén a demborzyn-jodlovai úton. Hidáskülönítmény: egy liszt, húsz önkéntes jelentkező. Vesztéslisták holnap reggelig elkészítendő. A ló nélkül maradt huszárok egy gyalogszázadot formálnak. Parancsnok egy tiszt, hozzá beosztva két lovasordonánc. Szakaszparancsnok tiszt vagy kadét, minden szakaszhoz három altiszt. Két szakasz kap egy kocsit a nyeregtáskák stb. szállítására. Vérhasbetegkel Bolihóvára. Lőszer pótlás Tuchowból. Jelszó, j el hang: Znaim és Leutnant. Élelmezés, ellátás nincs, a hadosztály a lakosságból éljen. A többi csapat az el következő napokra- fejenként kétszáz gramm kenyértöbbltet és disznóhúst, kap). Ezután jönnek a beteg lovakra, trénre, stb-re vonatkozó rendelkezések.

Összeszedem az én szomorú társaságomat, összesen százhatvanhárom lovat és kétlovanként egy-egy embert. Nagy lassan megindulunk rettenetes úton *Kowalowy* felé. *Ryglícén* szép öreg kastély. Minden teljesen kiélve. Aztán elérjük *Tuckówot*. az itteni élelmezőraktárból szerzek embernek, lónak mindent, amit lehet, huszonöt kg szardíniát, hat zsák gerstlit, dohányt, konzervet, stb. *Tuchówon* át csapatok masíroznak, de most már nem nyugatnak, hanem keletnek, szóval megfordultunk és támadunk. Reggel óta az egész vonalon dörögnek az ágyúk. *Tuchóivhan* rengeteg trén, az ezzel járó mozgalom, izgalom és rendtelenség.

Reggel tovább: *Gromnih* felé. Itt zabot fedezek fel. amiben szegény lovainknak már régen nem volt részük. Innen is, *Zaldiczyn* felé beláthatatlan oszlopok húzódnak a II. és XVII. hadtest csapatai. A rendben előremenő csapatoknak át kell engednem az utat. így továbbjutásról szó sincs. A gromniki állomásfőnök hív be magához s az utolsó eseményeket meséli el lengyel újságokból. Több tiszt verődik össze, sok beszéd, állítólag foglyokban, sebesültekben, betegekben mi kétszáz, az orosz háromszázezer embert veszített volna eddig.

Délután továbbmegyünk *Zaldiczyn* felé. Szigorú parancs jön a, trén megfegyelmzésére. A rendet tartani nem tudó trénparancsnokoknak fejbélővést ígérnek.

Elérem a lókorházat, átadom a lovakat. Kettőt útközben agyon kellett lövetnem.

Tuchow előtt, az útkeresztezésnél hosszú ideig vártunk. Beért egy orosz fogoly transzport, élén egy kocsira ültetett, sebesült orosz lovastiszt. *Annán* ültem. Mint mindig, veszködött, ugrált, kényeskedett és nagyon betyárosan hordta a fejét. A muszkának, bár igen szomorúan üldögélt a kocsin, egyszerre felcsillant a szeme, mihelyt *Annát* meglátta. Felállt a kocsiban s fejével és ép kezével *Annára* mutogatva, igyekezett kifejezést adni elragadtatásának.

Mulatságos jelenetek játszódnak le az olyan *Fassungstellé-n*. mint a *tuchówi*. Az élelmezőraktár hivatalnokával vagy húsz tiszt veszekszik saját csapata érdekében. Mindenki nagyokat lódít s ha mindaz igaz volna, amit itt hallani, akkor embereink valóságos koplalóművészek lennének. Aki azt állítja, hogy csapata csak nyolc nap óta nem evett semmit, azt lenézik, mert csak tíz-tizennégy napos koplalás kezd imponálni.

Tuchównál láttam a trénrendetlenségnek első statáriális áldozatát. Egy trénaltiszt lógott az útkeresztézésnél egy fára akasztva, nyakában tábla, rajta felírás: „*Felakasztottak, mert akadályoztam egy hadtest trénjének visszavonulását!*”

A trén a visszavonulás alatt, ahol nem volt kivételesen energikus parancsnok, szörnyű rendetlenségbe keveredett. Az egymást előzni akarók eltorlaszták az utakat és minden megállt, úgyhogy alig lehetett az utat szabaddá téve, az oszlopokat újra elindítani. Akárhány trén az élelmet egyszerűen az árokba borította, hogy a kocsik könnyebben menjenek. Ha egy trén akármennyire tele volt is élelemmel és akármennyire el is szakadt a saját csapatától, más éhező és trénnélküli csapatnak nem adott enni, mert nem mert. Voltak tele kocsik és üreshasú csapatok és üresen menekülő kocsik, melyeknek árokba borított élelmével a muszka szedte tele a hasát. Ami a legszörnyűbb: útközben mindenütt nagymennyiségű, elszórt, elhagyott lőszer hevert. Mindennek a sok rendetlenségnek nemcsak a trének és parancsnokaik voltak az okai. A hadosztályparancsnokok önállótlanága legalább ugyanannyiban járult hozzá a bajhoz. Ha láthatták is, hogy baj van, felsőbb parancsot vártak és saját trénjüket nem diszponálták idejében hátra.

Szeptember 27. Éjjel értünk *Siemiechówba*. Itt van az egyik hadtest parancsnoksága és egy század tizenötös huszár. *Ratlcovics* kapitány a parancsnok; tisztjei pedig *Laube*, *Czikeli* főhadnagyok és *Beretvás* kadét. Legénységem vacsorát és reggelit kap tőlük prezentbe, én pedig egy nagyon kedves estét töltöttem náluk. Elmondtuk, hol és merre jártunk, mit éltünk át. A pompás vacsorát *Beretvás* főzte, ki vadászember és prima szakács. Volt olyan menü, amelyet háború alatt még nem ettünk. Húsleves, malacpörkölt galuskával, krumplival, káposztával, édes tészta, gyümölcs, sör, bor, pezsgő. Nem emlékszem, hogy életemben valami így ízlett volna!

A tizenötös huszárok hadosztálylovasság és persze ezerszer jobb a dolguk, mint a lovashadosztálynak. Gyalogsághoz vannak beosztva. Két nappal utánunk kerültek *Tomasów-Tarnoszynhoz*. *Tomasówban* véletlenül éppen a tizenötös kozák testvéreik kaszárnyájába kerültek. A legszörnyűbb kép volt, mikor hat nappal a miskolci, közös *Wodniánszky*-divízió pusztulása után átlovagoltak a csatatéren. Ezt a hadosztályt, kellő biztosítás nélkül, bevittek egy elmocsarasodott völgykatlanba. Az orosz beengedte

őket, a visszavonulás útját azonban tüzértűzzel elzárta s majdnem az egész divízió ott pusztult. A tizenkétezer emberből háromnégyezer jött vissza. *Wodnianszky* öngyilkos lett, vezérkari főnöke puskát fogva lőtt, míg elnem esett. Látták is a mocsárba pusztult hatnapos embertömeg között a két vezető holttestét.

A hadosztálylovasság a gyalogság dolgait sokkal jobban látja, mint mi. Szerintük a hibák ugyanazok ott is, mint nálunk. Felderítés, összeköttetés, helyzetjelentések hiányosak. Túl heves — elő nem készített — támadások, gyakori felesleges emberpocsékolás. Beszéltek a *Frochreich*-lovashadosztály halálrohamaról is, melynek autentikus történetét eddig mi nem ismertük. Két kedves jóbarátunk. *Perczel Miklós* és gróf *D'Orsay Aladár* és sok más elesett. Elesett *Frohreich* is. Furcsa, hogy lovashadosztály-parancsnoknak, amely annyira speciálisan magyar temperamentumnak megfelelő parancsnokság, csupa vasas osztrákot tesznek.*

A tizenötös tisztek nem győzték dicsérni az úgynevezett „vasbrigád”-ot, a 25. *losonci* és a 34. *kassai* közös gyalogezredet. Hadtestükben az a tréfa járja, hogy mihelyt egy ezrednek rózsaszín a parolija, az már nem lehet olyan jó, mint a többi. A gyalogsághoz beosztott hadosztálylovasság a magasabb parancsnokságokkal sűrűn érintkezik. Az ő áttekintésük a saját helyzetről jobb és átfogóbb, mint a mienk. — a lovashadosztály csapatai viszont az ellenségről tudnak többet.

Egy, az ezredtől jövő altisztől hallom, hogy *Suhay* a nagyezüst, *Schricker* önkéntes és a hatodik század trombitása az aranyérmét kapták *Burián* megmentéséért.

A könnyen sebesült emberek gyógyulásuk után azonnal önként jelentkeznek vissza csapatjukhoz és ott jól, vagy még jobban viselik magukat, mint a sebesületlenek. A betegek feléről ezt nem lehet elmondani. Arról a feléről tudniillik, amely nem komoly beteg.

Szeptember 28. Zakliczyn. Itt van a negyedik hadseregpáncsnokság. Repülő, ordonánctisztek, automobilisták, telegrafisták, feldzsandárok. Jólöltözött emberek, kövér és fényes lovak. Egy nagyon kedves vezérkari ezredesnél jelentkeztem, aki nagyon

* *Lehmann, Loserth, Brudarrnann, Zaremba, Wittmann, Ziegler, Hawr* stb. a lovashadosztály-parancsnokok. A tényleg legkitünőbb lovashadosztályparancsnok *Ziegler*, röviddel rá kolerában halt meg. Nem hitt a koleraoltásban és bár parancsra, beoltatta a hadosztályát, magát beoltatni nem hagyta. Ő volt a hadosztályban az egyetlen kolerahalott.

helyeselte, hogy mi legénységi ruhát hordunk. A legjobb orosz lövészek feladata, csak a tisztekre vadászni.

A vezérkari tiszt nálunk kétféle. Vagy kedves, nobiles gondolkodású, művelt és jó katona, vagy arrogáns majom. Ez utóbbiak vesztik el a csatákat. Ahány ilyen utóbbit ismertem, az mind butaságokat csinált. A hadseregparancsnokságnál megtudtam egy kiakasztott nagy tábláról, hogy reggel 7-től 9-ig van reggeli, 10-től 11-ig tízórai, 1-től 2-ig ebéd, 4-től 6-ig uzsonna és 8-tól 10-ig vacsora-idő. Ez igen megnyugtatólag hatott rám, de mégis azt hiszem, hogy tekintettel az idevetődő csapattisztekre, jobb lenne ezt ki nem írni.

A hadsereg felvonuló terve szerint három hadtest kerül az első vonalba. A második vonalba, a középtől jobbra, három lovas-hadosztály; mely most hátul van, hogy átvasaltasson.

Új nagy csata előtt állunk.

Délben lovagol át *Zakliczynan Zagorzéről* jövő hadosztályom. Éjjel indultak riadóval. A hadseregparancsnokság tisztjei kijönnek megnézni őket. Hallom a megjegyzéseket: *Most látná őket a lovassági felügyelő!* A hadseregparancsnok is elvonultatta őket maga előtt *Gromniknál*. Feltűnően rendesek a 10. és 9. ezredek. Minket *Markovit s* megesz, ha valamelyik nyergen egyetlen csat másként van, mint békeparádén. Bármily harc vagy fáradtságos menet is van mögöttünk, — ebben nincs kegyelem. Igaza van — kell — ez nem copf — ez a fegyelem egyik tényezője. Általános vélemény, hogy mióta *Denk* a vezérkari főnök, minden jobban megy. Az ezreddel lovagolok *Biskujncéig*. Útközben rá találok *Haidecker Viktorra*, akit már elveszettek hittünk. Patrulban volt, elkeveredett, egy gyaloghadosztályhoz csatlakozva *Przemysl* közelébe vetődött s most találta meg az ezredet.

Ezredem *Biesiadkira* kerül. Lovak félig nyitott pajtákban. Nagy az öröm, mert postát kapunk.

Úgyszólván mindennap máshol alszunk s majdnem mindig tömegkvártélyon. Ma éjjel is folyton ki-bemászkaált a gazda, a felesége és nyolc gyereke. Nem csoda, ha az ember nap-nap után jobban élvezi az oly ritka csendet és egyedüllétet. Így boldog voltam, hogy találtam egy egész üres házat. Állítólag három-négy napig itt maradunk. Előttünk gyalogság van: a háború kitörése óta ez az első nap, hogy igazán biztonságban érezzük magunkat. Mosdás, borotválkozás, száraz fehérmemű, fűtött

szoba, kényelem, pihenés, nagyszerű hangulat. Kint szélvihar és jeges eső.

Délután *Zlotára* kocsizom az eligazításért. Ilyen vidéken nincs használhatóbb, mint a konyikli, a kis rutén hegyilő. – A szekér hol oldalt fekszik, hol égnek áll. *Galíciai utak!* Ha így akarnák megcsinálni őket, biztosan nem sikerülne. Este tízre bőrigázva érkezem haza. A magammal hozott parancsok között van egy igen okos hadseregpáncs is. Oldalozó tüzet, sokkal jobb tűzérési felderítést követel. A tarackokról elismeri, hogy nem hordanak elég messzire, de örömmel állapítja meg precizitásukat. Kifogásolja az általában magas sráncel-robbanópontokat. A tisztet figyelmezteti, hogy ne hazardírozzanak, felhívja a figyelmet a koleraveszélyre s elrendeli az óvintézkedéseket. Megrendszabályozza a trént, szigorú büntetéssel fenyegeti a maradozókat. Figyelmet követel a kémek és a megbízhatatlan lakosság irányában. Mindezt örömmel olvassuk. A páncs némely pontja hivatva van végetvetni az eddig dúló álhumanizmusnak is.

Annál keresztülvihetlenebbek a páncsban foglalt inténdási elgondolások.

Magammal kellett volna hoznom egy nagy csomag térképet is, de úgy szakadt az eső, hogy az egész csomag szétázott volna. Százezer koronát is hoztam magammal. A rutén kocsis bizonyosan sohasem vitt még ennyi pénzt. Máskor én sem mennék szívesen sétálni éjjel, idegenben s egyedül — százezer koronával. De ez a gondolat most eszembe sem jutott. A pénz relatív valami. Itt most minden ritkább, mint a pénz. Hiba, hogy embereink nem küldenek több pénzt haza. Úgy sincs mire elkölteni és otthon mily szükséges lenne!

Vacsora az ezredtörzsnél, aztán alvás késő délelőttig; meleg szoba, pompás élet, sőt még olvasni is lehet.

Szeptember 30. Nem lévén rendes szakácsunk, *Hertelendy*, *Veres* és *Kiss* szakaszvezető, meg én, együtt próbálunk ebédet főzni. Leírhatatlan, micsoda szörnyűségeket eszünk. Csak azért esszük meg, mert magunk főztük.

Délelőtt megérkeznek a géppuskások, különítményből. Szétlőttek egy orosz századot. Ebéd után a kitüntetett legénységdekoraáltak.

Október 1. Új hónap, vájjon mit hoz? Az újságokból látom, hogy otthon éppen úgy váltakozik kétség az örömmel, ijedtség reménnyel, levertség bátor hangulattal, mint eleinte nálunk.

De mi már megtanultuk, hogy semmi sem igaz, csak az, hogy verekedni kell és a végén lesz valami megoldás. Egy ilyen, soha nem látott dimenziójú háborúban vannak ingadozások, jó és rossz idők. Igénybe van véve minden gazdasági, erkölcsi és szellemi erő, ember és anyag, pénz és készlet, tőke és munka. Az eredmény szempontjából erősen fog latbaesni az, hogy az otthonmaradottak idegei hogyan és meddig bírják a bizonytalanságot.

A háború óriási változásokat okoz az egyesek lelkében ép úgy, mint a tömegléleekben. Láttam nem egyszer, milyen sok nemsejtett nemes érzést hozott ki a lelkekből. A háborúban nagy értékeltolódások állnak elő és új értékek merülnek fel. Az összes küzdelembe vitt erőkomponensek eredője a győzelem vagy bukás, az ellenfél eredőjével szemben.

Békében kitűnő emberek most hasznavetetlenek lehetnek, viszont a békében haszontalanok, itt talán kiválóak. A komplikált, érzékeny, túlfinomodott „übertmenschenk” csődbe jutottak. Az egyszerű, határozott, tisztafejű, jóidegű és főleg karakteres ember itt többet ér minden agyontanult, agyonművelt, analitikus szépléleknél.

A konzervativizmus erő, de túlzása hiba. Ha mégoly kiválóak vagyunk is valamiben, de az itt nem felel meg, akkor nem szabad hozzá ragaszkodni. Vannak tehertételek, amelyek kedvesek és szépek, de el velük és sírni utánuk nem szabad. Sokan lovagolnak régi vesszőparipákon. Pedig itt sokszor kell új lóra ülni. Ezt főleg a parancsnokainknak kellene tudni. A legszebb humanizmus is csak addig jogosult, ameddig nem veszélyezteti a nagy célt. Mert azontúl: bűn. Az egyes ember iránti elnézés és puhaság, amely sokszor az összeség javát veszélyezteti; nem humanizmus. A kemény és jóra való magától is helytáll, a gyengét kényszeríteni kell erre. A kényszerítés még nem büntetés, hanem segítség. De ha ez nem használ, a legbrutálisabb büntetésre is szükség van. Sok lusta ló győz ostor és sarkantyú alatt!

A rangokhoz kapcsolt korhatárokat le kell szállítani. Legalább öt évnyi átlaggal fiatalabb tisztikarra van szükség. Ezredparancsnokok negyven-negyvenöt, svadronosok harminc év körül legyenek.

Kevesebb békében elgondolt, felesleges és háborúban nem működő intézmény, a meglévőknek gyors átorganizálása és a helyzethez való alkalmazása! Vezérkari tisztet lovasparancsnokként csak akkor lehet használni, ha kellő csapatprakszisa van. De ez

legyen, mert a lovassághoz több vezérkari — de jó — parancsnok kellene.

Sok szó esik tiszt és legénység közt egyaránt, a zsidóság szerepéről. Trén. szanitéc, vasútőrség tele van velük, de ebben mi is hibásak vagyunk, mert ilyen helyekre rakjuk őket akkor is, ha nem kéredzkednek; előre feltételezve róluk, hogy a frontban alig használhatók. Egy trénönkéntes levelét fogta el a cenzúra, melyben ezeket írja: „*Nem elég, hogy minden nap srapnelben állok, nem elég, hogy koplalunk, ázunk és szabadföldön hállunk, most még kellett nekem itt ez a kolera is. hát lehet ezt kitartani?!*” Ezt azzal a hangsúlyozással kell olvasni, melyről valahol azt olvastam, hogy ennek az akcentusnak térnyerése a magyar nyelvet szebbé és dallamosabbá teszi. Viszont van a századunknál két egészen kitűnő zsidó. Az egyik Löw manipuláns őrmester, aki a legnagyobb önfeláldozással és hihetetlen ügyességgel látja el a századot, a másik a derék, öreg Adler szanitéc-szakaszvezető.

A mostani csöndes, békés napokban annyi mindenre ráér az ember gondolni. Gondolkozom a magyarság sorsán, múltján, jelenén, jövőjén, hibáin és erényein.

A magyart több rendre és a közvagyon jobb megbecsülésére kellene nevelni. Ez a békében és háborúban egyaránt leszűrt tapasztalatom. A magyar individualista, kevés érzékkel a köz iránt. Itt a harctéren, ahol a legszükségű erőfelfejtésre van szükség, a magyar katona páratlan. Úgy odaadja minden erejét, akár a magyar paraszt nyáron, aratáskor. De jobban meg kell tanulnia a folyamatos, huzamos, egyforma munkát is, meg kell tanulnia, hogy nem csak akkor kell dolgoznia, mikor szánt, vet vagy arat. hanem lehet dolgozni télen is, ha kevesebbet is, lehet dolgozni meg nem fizetett munkát is s ha ezt megtanulta, a magyar faluk is olyan rendes, kedves képet kapnak majd, mint most a svábok, melyekben évszázados, nem fizetésért végzett munka hozta meg a különbséget a magyar falvak képével szemben. A magyarnak is meg kell tanulnia, hogy a közvagyon, az utakat, a hidakat s az útmenti fákat is a magáénak tekintse és szeresse, szóval, hogy a közzel törődjék. Meg kell tanulnia a személytelen munkát is, ahol a kidőlt helyérc szóttanul és természetesen áll be az utána következő. A vezetőnek pedig meg kell tanulni, hogy ő is csak egy — magasabbrendű — munkás, akinek, mert vezető, nem kevesebb, hanem több a kötelessége. De én itt már arról irkállok, milyennek szeretném látni békében a magyart, holott még csak nyitánya

van mögöttünk a háborúnak. A nyitány ugyan elég fortissimo. de mégis csak nyitány.

Bár adna az Isten háború után az országnak egy új *Széchenyi Istvánt*, aki pártokon felülemelkedve, az egész országtól elismerten csinálhatná az annyira szükséges nemzetnevelés nagy munkáját. Mert közügyekbe belebeszélő, mindent jobban tudó és mindent kritizáló ember, az van nálunk több is, mint kellene. De a kritizálók legnagyobb része fanyar, indignait, mindig pesszimista, örökké elégedetlen, nem alkotó, hanem romboló hatást fejt ki. ami nem visz előre. Munkát végzőkre és nem csak a mások munkájába beleszólókra van szükség. Ezt az utóbbi fajtát tömegestől a Dunába kellene dobni.

Október 2. Éjfél előtt huszonnyolcadiki lapokat kapunk az eligazitással, az ungmegyei orosz betörés hírével. Ez felráz és kiránt abból a szűk érdeklődési körből, amelyben — csak a magunk ügyeivel törődve — élünk. Katonai szempontból érthető, hogy azon a szárnyon gyengék vagyunk. Minden ember ott kell, ahol a döntést várjuk. Az is igaz, hogy az oroszot visszaverték, de ebben a hírben mégis jelentkezik a háború gigantikus és kiszámíthatatlan volta. Ellenség magyar területen! Szinte hihetetlen!

A hadseregarancs *József Ferdinánd* főhercegnek a negyedik hadsereg parancsnokává történt kinevezését hozza. Ezt nem értjük. Mi lett *Auffenberggel*? Kapott-e új feladatot? Mit? A *tomasó-rawamskai* csata után nem sok reményünk és bizalmunk van a főherceg-parancsnokokban.

A néhány napja kórházba ment *Horváth* őrmester tifuszban meghalt.

Holnap *Fiáth Béla*, *Vay* és *Vuchelich* beosztott tisztekkel, valamint nyolcvan válogatott lovassal s megerősítve *Margitay* gépfegyverszakaszával előremegy különítménybe. Az ezred ötödikén állítólag szintén elindul. — Holnap egy őrmester megy *Fehérvárra*. vele küldöm ezt a naplót, mely az eddigiek közt a legbékésebb. Vájjon, milyen lesz a következő? Csak az Úristentől függ. hogy végírhatom-e.

NEGYEDIK NOTESZ.

Október 3. Készleteket kapunk az ungi betörésről. Nem nagysúlyú ez az orosz siker, de mégis csak az. Es oly furcsa nekem, hogy ott, ahol minden kő gyerekkorom emlékeiről beszél, most harcok folynak. A húsz egynéhány évvel ezelőtti ólomkatonákat most igaziak váltották fel, a gumipuska golyója helyett gránát és srapel zúg és vér folyik a *Túrja* vizében.

A legénység leveleinek cenzúrázása mindig öröm és jóleső megnyugvás. Öröm, mert szépen, magyarul és igen sokszor költőien írnak. Megnyugvás, mert árad belőlük az önbizalom, az Istenbe vetett hit és a jóérzés. Milyen kedves. Patrulführer *Nagy* alábbi levele:

„Kedves Lidiskám! Kívánom Istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon kedves szüleiddel együtt. Bocsánatot kérek, ha néhány soraimmal háborgatlak, de nem bírom elviselni, hogy egy hálás köszönő levelet szárnyára m eresszek, mely jókedvben találjon és ne olyan bánatban, mint amiben én utánad vagyok. Aláskülönben egészséges vagyok, mit Neked is, szerető szívből kívánok. Lehet, hogy ezután, is megsegít az egek Ura, ha pedig úgy akarja, hogy mégis a harctéren maradjál, jusson eszedbe, hogy az maradt ott, aki Téged soha koporsója bezártalg el nem jelejtett és aki rendes magyar huszár rolt. Kívánok sok erőt, egészséget és sok víg napot.‘.‘”

Tisztességes, úri, gyengéd, poétikus, magyar paraszt a javából!

Intézkedéseket kaptunk a kolera elleni védekezésre. Legénységünk megértő és szívesen tartja meg a rendszabályokat. Itt különben minden jól menne, jó a hangulat, de annál dühítőbbek a hazulról kapott hírek. Pesszimizmus, ideges hisztéria, sőt hal-lom akadnak olyanok is, akik menekülni akarnak Pestről. Undo-rító!

Október 4. Tegnap este a hadosztályhoz lovagoltam eligazításért. Átvettem a magánpostát is. A *Budapesti Hírlap* huszonhatodik számában a vezércikk felett *Zsilinszky Tibor* neve áll.

Rákosi cikke. Elmondja, hogy *Tibor Grodek*nél, megsebesült s ar. olműtzi kórházban meghalt. A cikk végén ez a két sor: „*Hiszen a saját szűkebb baráti körömhői csak tegnap sirattam el a katonaköltő Bárd Miklósnak, apjához méltó, remek huszárfiát.*”*

Dénes elesett! Írhat-e ilyet Rákosi, ha ez nem bizonyos? De bizonyos-e? Hiszen az én elesésem híre is elterjedt *Pesten*. *Zolkiew* után. A hazuról kapott levelekben egy szó sincs *Dénesről*. Már öt hete minden levélben kérdezem, van-e róla hír. mi a tábori posta száma? Es soha más válasz, csak annyi, hogy a szerb fronton van. Nekem nem akarták megírni, hogy elesett. Igyekszem abba a vékony remény szálba kapaszkodni, hogy talán csak megsebesült. Hiszen annyiszor fordul elő, hogy a sebesültnak halálhírét terjesztik, de magamban érzem, hogy Dénes nincs már. Legalább tudnám, hogy könnyen és kínlódás nélküi halt meg! Az évszázadokon át elesett *Kozmák* sora szaporodott egy újjal. Az elesetteket az; *Úristen* kegyesen fogadja. Az országért. a nemzetért, a magyar jövőért adták életüket, tékozolva, katonásan, úgy, mint most annyi ezren és tízezren. Az ő vérüktől lesz termékeny a magyar föld.

Ma van a Felsőg nevenapja. Délelőtt templomparádé, nekem gyászmise is, Dénesért. Utána átlovagolok *Domoszlavicára*. megnézni, hogy nem jött-e postám, amiből bővebbet tudhatnék meg. Posta.nincs, de hallom, hogy holnap indulunk. Elöl már folyik a harc és hallok egy sereg ismerősömről. Csupa sebesülés és hősi halál. Két bukowinai barátunk.” *Lukasievich* és *Niko Oorzeczy* haslövést kapott. A *Ramberg*-ulánusoktól *Mayer*, a pesti ismerősök közül *Ivánka Laci* esett el. És most *Zsilinszky Tibor*. Mikor a szerb frontról *Pestre* mentem, a *Pannóniában* találkoztam édesanyjával. Könnyes szemekkel kérdezte, nem tudok-e valamit fiairól. Akkor még éltek. Milyen gyász borul most arra a kedves, igazi magyar úri házra, amelyben annyi kedves estét, v ig órát töltöttem. Hány ilyen gyászbaborult ház van most nálunk és mindenütt a világon, és mennyi lesz még’?

Levél október 5-ről:

„Édes jó Anyám! Tegnap kezembe került a *Budapest*) *Hírlap* s benne egy borzasztó hír. A vezércikk *Zsilinszky Tibor*-ról szól, aki elesett s a végén felemlíti Rákosi, mint szintén elíratott hőst, *Bárd Miklós* huszárfiát. Hogy *Dénesről* van szó...

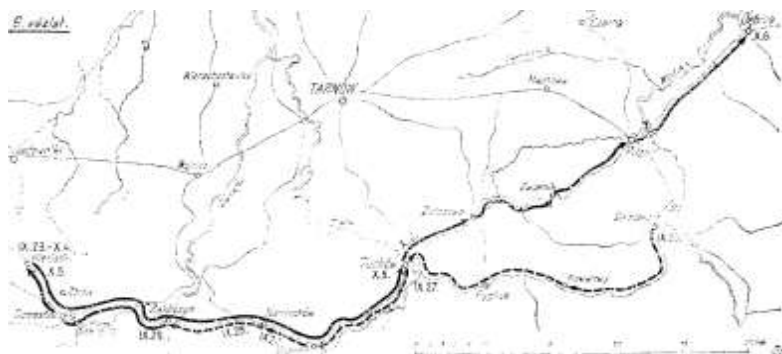
* Bárd Miklós — apám írói neve.

azt Mama legutolsó levelei megerősítik, mert addig mindig csak biztatott és bátorított, utolsó leveleiben pedig hazahív. Szeretném tévedésnek gondolni az egészet, de hiába is áltatom magam. Könnyes a szemem most, amikor Magára gondolva írok. Látom, magam előtt teljes életvidámságban, fiatal élete elején Dénest. ezt a katonás, bátor, talpig férfit, kivel oly könnyen búcsúztunk egymástól, kívánva egymásnak diadalt, dicsőséget. Őt elérte ezreknek és ezreknek leg fájdalmasabban dicsőséges sorsa. Ha én a Maga fájdalmát magamra tudnám venni, megtenném, bár a fájdalomtól nekem is elég jut, noha körülöttem annyi a halál, hogy az itt nem jelenti azt, amit otthon jelent. Tudom azt is, hogy ezentúl százszorosan fognak értem aggódni. Kérem az Istent, adjon Maguknak erőt ennek a csapásnak elviselésére. Tudom, hogy az Isten époly kegyességgel vette őt magához, mintamilyen elszántsággal, halálmegvetéssel ő a nemzetéért, magyarságáért életét áldozta. Széles az országban gyász borul most majdnem minden házra. Nincs is talán család, aki valakit ne siratna vagy nem fog siratni. Közös keserves sors ez és ez segít elviselni. Higgyék el, hogy mi, akik itt a, halált nap-nap után látjuk, tudjuk, érezzük, hogy az átmenet csak, kezdete egy új életnek, mely szebb, jobb, boldogabb, mint az itteni, amely talán csak azért van, hogy tele legyen keserűséggel, bajjal és csalódással. Tudom, hogy még a vigasztaló szó is fáj. De lelkileg letörni most nem szabad. Ha mégúgy vérzik is a szívünk, bátran, egyenesen kell állnunk a vihart, melyet, nem mi idéztünk fel. Megnyugvást csak két gondolat adhat. Hogy másként nem lehet, hogy: „Uram, legyen meg a Te akaratod!”, a másik, hogy veszteséget, fájdalmat, mindent akt kell rendelni egy nagy gondolatnak: a nemzetnek nem szabad elbukni. Kérem, írják meg nekem az igazat. Hol esett el, hogy esett el. mit tudnak róla? Mi indulunk előre. ha lehet, írok még holnap is. most az Isten áldását kérem Magtára és kérem őt. adjon erői a csapás elviseléséhez és adjon lelki megnyugvást.”

Október 5. Reggel 4^h30'. Készülődés és fél hétkor indulunk. A jászkunok elővéd, utánuk mi, mögöttünk a tüzérek és a s. lovasdandár. Biskupicén és Tuchówon átlóvagalva, délután négy felé kvártély ózunk be Pulisice szélső házaiba, Két-három egy mas mellett lévő hegy és domb tetején, szanaszét szórt nyomorult házak, a völgye!»! és szakadékokon átordítóva érintkeznek egy-

mással a század részei. Az úton úszni lehet, a sár nyakig ér. Előtünk elvonult csapatok lódögeit munkásszázadok kaparják be és igyekeznek rendbehozni az utat. A hadseregarancsnokság már előrement *Zakliczynból*. Helyébe a hadtáparancsnokság költözött. *Gromnikban* és *Siemiechówban* kolera van. Egy zászlóalj 84. *kassai* és egy század 2:5. *losonci* közös baka van kolera-zár alatt. A kolera a visszavonuló orosz sereg ajándéka.

Az orosz visszamegy, illetve frontot vált talán *Hindenburg* felé. Mi két nap óta előnyomulásban vagyunk. Tisztelt pesti publikum, kár volt bepakkolni *Pesten*; vert sereg nem tud négy napi pihenő után támadni. Az orosz mindig jól tudott visszavonulni, de ezúttal gratulálni kell neki. ha ezeken az utakon a

trénjét meg tudja menteni. Vigan, könnyen megyünk előre, ló és ember ki van pihenne, kaptunk meleg pokrócot, hosszabl) és erős strapát is könnyen kibírunk. Mi most nagyon hátul vagyunk, talán két nap is beletelik, míg a front elé jutunk.

Tegnap került ki az iskolából az akadémiák második és a kadétiskolák harmadik évfolyama. Ez tulajdonképpen az utolsó jól képzett tisztii kiegészítés. A tisztikar eddigi vesztesége állítólag huszonhét százalék.

Az úton csupa trén küzködik a derékig érő sárban. A kocsik egy részén téli felszerelés.

A *gromniki* úton hatvanas bakák dolgoznak.

– Mit csináltok, mik vagytok? — kérelem tőlük.

– Magyarok.

Munkásszázad?

– Nem. arbájterkompani. — hangzik a felelet.

— Mi újság?

— Egy nagy csomó „nyima”.

Ez utóbbi galíciai szakkifejezés. Azt jelenti, hogy nincs sem enni-, sem innivaló, se kvartély, se ruha-, semmi.

Olyan minden összevissza futó gondolatot leírok! De komoly dolgok leírására alig van idő és hely. A gondolat gyors, az írás kissű. A gondolatnak annyi árnyalata, a kedélynek annyi ide-oda való kilengése és lehetőkönyű változata kergetőzik, hogy azt leírni nem is lehet. Ilyesmit csak jó vers fejezhetne ki, próza soha. És úgy írni, hogy más is azt gondolja és érezze, amit érzünk és gondolunk, az majdnem lehetetlen.

Október 6. Reggel félhétkor élszázadként indulunk *Zalusowa-Zwiernick* felé. Az út szörnyű. *Pilznónál* a *Wislok-híd* felrobbantva. Hadihídon kelünk át. Éjjel tizenegyre érjük el *Debicát*. Egész nap undok idő. Se ma, se tegnap nem ért el a konyha. *Debica* feldúlva. A major ép. de kirabolva, összeszennyezve s a falakon vérrel felírva: „*Itt voltak a donkozások*”. *Debicán* rémes dolgokat vittek véghez. Asszonyokat erőszakoltak halálra, zsidó gyerek-lányok hasát felvágták, öltek, raboltak, pusztítottak. *Debica* szörnyű képe örökre megmaradó impresszió!

Október 7. Reggel kilenckor indulunk, a század, mint elővéd, én mint Vorpátrul. Irány: *Ropczyce-Sedziszow*. Az orosz igen gyorsan megy előttünk vissza. Az úton elhagyjuk a II. és a VI. hadtest tréningjét és nehéztüzérségét.

12^h 30'. Pihenő *Sedziszow* előtt. Újra eső. rettenetes út. csurom-vizesek vagyunk. Kantár, nyereg és minden ami bőr, megkeményedik. A vizes nyergen, tapadva cuppog az átázott vörösnadrág. A csáköellenzőről az emberelv képébe csöpög a víz. Menteprémben húzott nyakú, előrehajló, szótlán figurák a fejüket lógató lovakon, melyek csúdig dagasztanak a sárban.

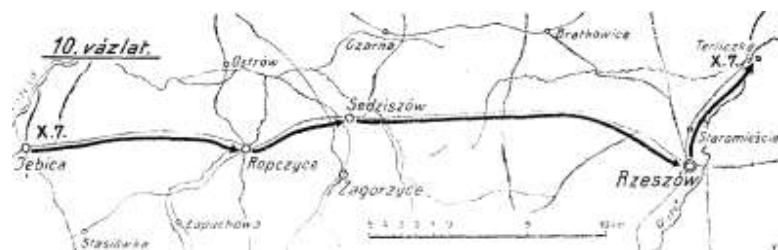
Este hatkor érjük el *Rzevzóvot*. *Fiáth Béla* különítménye ment be elsőnek, rögtön utána mi. Egyszerre feledve eső, fáradság. koplalás. Óriási lelkesedés fogad, mindenki az utcán, odarohannak a lépésben ellovagló oszlophoz és úgy menetközben osztogatnak huszárjainknak kenyeret, cigarettát, csomagokat, még csókot is. Különítményeink ott elől már rajta vannak az ellenségén. *Rzc-«zóivból* menekülésszerűen ment ki az orosz. Délután háromkor riadozott, Ötkor már csak a kozákok voltak bent. Ezek közül néhány még akkor is rabolt, mikor különítményeink már bevonultak. *Báró Tunkl* ulánuskapitány elfogott egynehányat és fel

is akasztatta őket rögtön. *Fiáth* emberei egy orosz ezredszabót húztak ki az egyik házból, ki mit sem sejtve, nyugodtan dolgozott tábornokának ruháján.

Rzeszówban meg sem állva, megyünk tovább *Staromiescie-Trzebownikó* felé. Itt újra át kell kelni a *Wisloleon*. *L.* tábornok úr az oszlop élén tehetetlenül áll a víznél, mert véletlenül nincs mellette vezérkari főnöke. Mögötte áll az egész oszlop és várja, hogy mi lesz. *L.* szomorúan konstatálja, hogy hadihíd-vonatunk lemaradt, a híd fel van robbantva s így nem tudja, mit csináljon? Amíg ő gondolkozott, addig a hadosztály állt és nyomtuk a lovakat. Miután már egy óra hosszat állunk hiába. — kétszáz lépést megyek a parton felfelé s találok egy kompot. Visszalovagolok és jelentem.

— De hol a révész? — kérdi?.

— Az biztosan elmenekült. — feleiein — de az ezrednek elvégre van egy Pionierzugja is.

Erre azután előrerendelték a Pionierzugot és megkezdtük az átkelést.

Este tizenegykor értük el *Terliczkát* ahol a majorba kvártélyoztunk.

Október 8. 7^h 30' reggel. A majorban tanyázunk, a század úgyszólván feloszlott. Két tizenháromlovasos tábori őrsöt kellett kiállítani, másik tizenhárom lovas adtunk egy válogatott különítménybe, felállítottuk az őrségeket s így mellettem csak nyolc lovas maradt. *Fiáth* már egy órája tűzharcban áll *Lukawiec* előtt.

Reggel kilenckor egyesülünk — hála Istennek! — akitűnő *Bauer* tábornok parancsnoksága alatt az ulánusokkal. A *jászkunok* a *Wisloktól* északra külön oszlopban mennek előre. Közös cél a *dabrowki* híd elfoglalása; ha az sikerült, ott bevárjuk sárbaragadt tüzérségünket és az azt fedező *Nádasdyakat*. Tízkor *Lakára* érve rögtön gránáttűzet kapunk. *Bauer*, *Lakától* nyugatra tömeget vezényel és kiküldi a patrolokot. köztük engem is nyolc lovassal.

Rövidesen megállapítom, hogy: *Falikowka* ég és orosz gyalogság menetel keletre, a *Waisenhaus* írás *W*-betűjén át. Délre, a kocsiúton, elsáncolt orosz gyalogság. Délnek a hegyen *Slrazow-Krzeiu-knka* felé. három sorban fedezékek. Előttünk a két víz között három-négy zászlóalj ássa be magát. A *Wisloktól* északra *Pogircdóitnal* erős ellenséges erők és tüzéség. *Fiáth* elérte a *Waisenhaust*, baloldalát *Haidecker* biztosítja. Mindezt megállapítva *Fiáth*-hoz lovagolok, tájékoztatom s a jelentést magam viszem *Bauerhez*, aki igen köszöni. Közben utánam hozza egy jelentőlovasom azt a hírt, hogy *Heckmann* őrmester parasztnak öltözve bement *Lukawkcbe*, hol két gyalogzászlóaljat és néhány kozákot állapított meg. Igen élénk lövöldözés.

Délután 4^h. Egyes hátraszállingózó orosz gyalogosok. — Talán a visszavonulás első jele. Embervadászatot kezdünk rájuk. Visszaküldöm *Járitz* önkéntest, hogy rendeljenek előre két gépfegyvert oda, ahol én állok, innen oldalba dolgozva meg lehet gyorsítani a visszavonulást. Röviddel rá meg is kapom a gépfegyvereket, velük jön az első század mint fedezet. Persze, büntetlenül mi sem dolgozhattunk: fél óra múlva olyan ágyútűzet kapunk a majorra, hogy csak úgy ropog. Szerettem volna megállapítani, hogy *Lukaviecből* kiment-e már az orosz? Igen kellemetlen tűzben odalovagolok. Még mielőtt odaérnék, megtudom egy szemközt jövő ulánuspatrultól, hogy a falu meg van szállva. Közben *Fiáth* más feladatot kap és századát felváltja *Oreskovks* kapitány egy század ulánussak *Bauer* túlexponálnak látja helyünket a majornál és visszarendeli a gépfegyvert azzal, hogy csak én maradjak kint a patrulál. A masinások srapel- és gránáttűzben indulnak vissza és szörnyen káromkodnak. Tisztesség okából elkísérem őket, aztán visszajövök otthagyt patrulomhoz. A tizenhármasak öt halottat és huszonöt sebesültet vesztek, ez utóbbiak között van *Fejér Elkó* kapitány és az egyik *Görgey*. Nálunk csak egy-két könnyű sebesülés.

Este hétig heves harc. Egy aránylag nyugodtbb szakaszon állva, borzalmas gyönyörűen látunk mindent. Estére megszakítjuk a harcot, visszamegyünk *Trzeboirniskón* át és várjuk tüzéségünket, de hiába. Micsoda hatással dolgozhatott volna ma!

Sár, mint hetek óta, eső, mint hetek óta s ma jégeső is jött hozzá, sőt öt percig hó is. Az éjjelt szabadban töltve fázunk és didergünk.

Október 9. A hangos napot nyugodt éjjel követte. Reggel hétkor újra a kompnál állunk. Általános jókedv, tréfák. *Takács* kapitány száraz humora mindenkit felvillanyoz.

Újra előrelovagolunk *Lakára*. Onnan kiküldenek tizenkét lovassal kikutatni *Lukawiećet*, melyben állítólag még bent van a tegnapi ellenség. Gyalogság által megszállt falunak nekilovagolni nem éppen kellemes, de viszont a patrult azért küldik ki, hogy az ő bőrén derüljön ki a dolog, ne pedig a csapatén. Az utolsó takarásban laza rajba osztunk és lassú, nyugodt ügetésben indulunk a nyitott terepen át. Háromszáz lépésre a falu előtt hirtelen megfordulunk és galoppban visszajövünk. Ki akartuk csalogatni a tüzet. Ha van bent valami, az a lovasságot közelre, puskvégre várja, de ha az hirtelen megfordul és elvágtat, akkor azt hiszi, hogy az észrevett valamit s így már nem érdemes visszatartani a tüzet, tehát belepuskáz. Látva, hogy nem kapok tüzet, újra fordulok és teljes galoppban belovagolok a faluba. Nem is volt benne semmi. Onnan a leggyorsabb tempóban megyek *Dabrowki* felé. Útközben sok foglyot ejtünk és kettőkor elérem a hidat. *Dabrowki* is üres már, itt be kell várnom a hadosztályt. Elöttem újra erdőzóna. Megint kezdődik majd az erdei bujkálás. A *dabrowki* híd igen jól meg volt erősítve, furcsa, hogy nincs megszállva. A foglyok mesélik, hogy velünk szemben egy polk (ezred) van, élelmezésük nincs, rablásból élnek.

Délután 5^h. Szép kis fenyves mellett a *dabrowki* szélső ház-csoportba bekvártélyozunk. Egy lengyel parasztnál két tiszta, a mi mostani fogalmaink szerint luxusos szolgálja. A kozákok undorítónyomait takarítják, kint tehénbőrök lógnak. A tehenekért persze nem fizetett az orosz. — Északkelet felől közeli ágyúdörgés. Minden irányban biztosítások mennek ki. Foglyaink négy különböző gyalogezredből valók, sok köztük a németül beszélő.

Szép ez a kis parasztgazdaság, rendes ember a gazdája. Kint a télire való fa felvágva, felaprózva, két rúddal a fálhoz szorítva, a takarmány rendben a pajtában. Szeretném megnézni jövő nyáron, aratáskor. Akkor talán már megint minden nyugodt lesz. A sírokon kivirít a virág s a háború halottai újra bekapcsolódnak a természet, az anyag körforgásába. A nagy érvágás után talán egy időre nyugalom lesz a világon.

Találkozom *Hamvay Lacival*. A kilenceselek híreket kaptak két szerbiai századidőri: *Eszterházy* és *Erdődy Tamás* megsebe-

sültek, de *Dénesről* nem tudott semmit, vagy talán nem akart tudni.

Az ember mindent megszokik. Mikor tegnap a gépfegyverrel visszalovagoltunk és zúgott körülöttünk a gránát, felettünk a srapel, pontosan kiszámítottuk, hogy ötven lépésre előttünk, velünk egy tempóban megy előre a tűz. Szóval mi mindig mögötte és alatta voltunk. Mindössze két lovunk sebesült meg könnyen. De egy szegény macska, amely éppen előttünk bogarászott, szemünk láttára halt hősi halált. Ennek ez volt a sorsa, a mienk pedig egyelőre még más volt.

Este hat óra felé, olyan vörös fényel világítanak fel az ablakok, mintha égne a ház. Soha ilyen tűzijátékot! A nyugati égen tűzvörös felhők között bukik le a nap. Délről égnek, villognak Lancut ablakai, keletre szivárvány, teljes ívvel, erős színek végig az égen. A lebukó nap ferde sugarai vérszínűre világítják a vörös-fenyők oldalát. Feledhetetlen szép kép!

Este 7^h 30'. Megjön *Lóvi* őrmester fényes vacsorával. Gulyás, csirke, kompót, tea, bor, nagyszerű kedv. Sajnáljuk *Járitz* önkéntest, aki megfigyelő-patruban áll egy malomnál. Azzal vigasztalódunk, hogy ő most ott kenyeret süt és mint mindig, nagyszerű étvágyal eszik. Ezekután mi is nyugodtan falatoztunk.

Október 10. Félhétkor készenlét, aztán megindulunk *Smolurzyny*, *Zmyslowka*, *Ojjalenisko*, *Grodzisko* felé. A század az utászszakasszal megerősítve, elővéd. Eriss lovak, jókedv. Délelőtt tízkor *Haidecker Viktor* főhadnagy jelentőlovasa galoppoz szembe. A patrul harcban áll beásott gyalogsággal és erősítést kér. Jó ügetségben megindulva behozzuk az előttünk járó különítményt. Felderítő patruljaink összegezett jelentéseit, melyek szerint *Zolinia-Komiatkow* vonalban elsáncolt utóvéd állás van, *Gottesmann* őrnagy parancsára én viszem hátra. Mire visszaérkezem a századhoz, kezdődik a hajrá. Az egyes állásokban részben lövöldözés után, részben anélkül hamarosan összefogunk vagy hatvan orosz. Eleinte le sem szállunk, csak úgy lóháton csináljuk az egészet. *Suhay* volt az első, aki három huszárral és a hatodik század egyik hozzácsatlakozott káplárjával nekivágtat egy fedezéknek és elfog tizenkét muszkát. — Később lóról szálltunk és a tisztek is karabélyt véve, a hozzánk csatlakozott második századdal, rajokra és patrulokra szakadozva kezdtük a nedves, rétes erdőben a hajrást. Kergetőztünk, lövöldöztünk, egy óra alatt összefogtunk még vagy százhetven orosz. Mi bizonyosan nem voltunk félannyi an sem!

Az orosz fut. Megint lóra és megyünk előre *Orodziskótól* keletre. Hátról folyton sürgetnek, hogy előre-előre! Rettenetes úton trappolunk. Közben megint egy csomó fogoly. A vasútvonaltól ezer lépésre megállunk, a hadosztály eléri *Grodziskót* és megáll. Azután nem tudjuk miért, megint megfordul a hadosztály és megindul hátra. Mi lassan húzódunk vissza. Ebben a percben zúgni kezd a srapel, aminek mindennap meg kell lenni. Tőlünk északra és keletre a 6. lovashadosztály áll. egyes részeivel tűzharchoz szállva. Ezek is küldtek vissza vagy kétszáz foglyot. Azután kapunk nyolc hatos légét, erre megharagszik a tüzérségünk, felhajt és szintén löni kezd. Szépen muzsikál a mi és a hatodik hadosztály tizenkét-tizenkét ágyúja!

Előlről jelentés, hogy *Trynczában*, a hídnál beásott ellenséges gyalogság. Állítólag egy hadosztály utóvédje. Tőlünk délre vagy hat falu ég.

Délután 4^h. Egy falu szélső házai mögött idők a hadosztály szárnyán, mint oldalbiztosítás. A jászkunok és a gépfegyver most mennek előre és szeretnének elfogni egy ellenséges trént. Előttünk ropog a fegyver. A hadosztály egy ezrede. — innen nem látni, hogy melyik. — tűzharchoz száll.

5^h 15'. Az ágyútűz még mindig tart. Jobbra-előre gépfegyvereink ropognak. Mi most egy kicsit hátrább vagyunk lépcsőben. Most indul vissza az egész ellenséges gyalogság. Tüzérségünk iszonyúan beléje dolgozik.

Délután 6¹¹. Bevonulási parancs. Vissza az ezredhez. Kvártély *Grodziskóban*. Tüzérségünk még mindig dolgozza a visszamenő orosz. *Fiáth* százada hátraküld hatvan újabb foglyot. Ma minden jól ment, embereink úgy törtek előre, mint az ördögök. Káplár Nagy harmadmagával vágott neki egy harminc emberből álló gyalogszakasznak. Nem sokat tudtak lövöldözni, már a nyakukon volt és a másik oldalról érkező *Suhayval*. akinek hadserege viszont két huszárból állott, elfogtak belőlük néhányat, a többi szétugrott, de azokat is rögtön összefogták mások.

Este reggeli, ebéd, uzsonna és vacsora egyszerre, egy pohár tej és két tojás formájában. Rögtön utána alvás, de nem sokáig. mert féltízkor riadó. Nyergelünk és indulunk *Wesolára*. Koromsötét éj, az orráig sem lát az ember. Az éllovasokkal megyek. Kézbefogott revolver és karabélyok. Sejtelmes, borongós, sötét fenyves, vizes vidék. Átlovagolok egy kihalt falun és tizenegyre elérjük *Wesolát*. Ez egy nyomorult, széthúzott erdei telep, mely

manőveren egy szakasznak sem lenne elég, de most benne van az egész ezred. Egy félíg bedült viskó egyik megmaradt fala tövében tanyázunk és hallgatom a legénység csöndes beszélgetését. Káplár *Horváth* és *Ben ál.* akik tegnap különítményben voltak *Fiáthtal.* mesélik a pislákoló tűznél:

— Mentünk harcjárőrbe. Hat muszka lőtt ránk keményen, elfogtuk őket hárman. De nem bántottuk a nyavalyásokat, csak egyet kólintottunk fejbe karabélytusával. Tereltük őket Lancut felé, hogy a bakák átvegyék és hátrább vigyék őket. Találkoztunk egy generális úrral, kemény ember lehetett, autón jött előre. pedig még füttyült a golyó. Mikor meglátott, megörült, a muszkákat kikérdezte, minket megdicsért, a foglyokat hátraküldték. mi pedig mentünk újra előre. Alig két órára rá új muszkákat fogtunk, megint találkoztunk a generális úrral, rögtön megismert, mondta is. hogy már egyszer látott minket, megkérdezte a nevünket, ezredünket, felírta és azt mondta: „Brave Husaren, sehr gut!” Megint odaadtuk neki a muszkáinkat. oszt megint mentünk vissza...

Azután a kis *Velich* kezd mesélni:

— Fogtam egy kis göndör gyalogos-kozákat. Igen helyes kis fiú volt. Mindig azt mondják, hogy a muszka igen bíri a hideget. Biz én jobban bírtam, pedig én lovon ültem, ez meg gyalogjait. A szerencsétlen úgy fázott, hogy mutogattam neki, tegye a kezét a lovam lapockája meg a pokróc közé, mert nem tudtam nézni, hogyan didereg. Oszt vigasztaltam, hogy lesz mindjárt meleg menáksi. De legjobban mégis a cigarettának örült, amit adtam neki.

Ez a jószívű, kitűnő kis huszár, aki aznap lelőtt vagy három embert és fejbevagdalt nem tudom hányat, egész meghatva sajnálkozott a szegény kis, göndör, gyalogos-kozákján. — Mulatságos volt az is. mikor a harcvonalból hátraküldött nagy tömeg foglyok közé begyűjtött az orosz tüzérség. Olyan rohanást rendeztek saját tüzükből visszafelé, hogy kísérő embereink alig győztek velük tartani. Ezen szörnyen mulatott a legénység és ez volt az egyik főtéma az esti tábortűznél.

Később káplár *Tóth* vette át a szót.

— Lovagoltunk Bénákkal, patrulban. Lancuton át. Örültek nagyon a népek meg a zsidók, hogy megint megnyomtuk a muszkát. Hát egyszer csak két lány egy ablakból magyarul kezd kiabálni ránk. hogy szépek a huszárok, adnak jó kvártélyt, jöjjünk he,

meg hogy jól esik magyarul hallaniok. Nagyon csúnya muszkákhoz lehettek szokva szegények két hétig, mert a lovaink meg mi is olyan piszkosak, rondák voltunk, hogy magunk is szégyeltük magunkat. Csak visszakiabáltunk nekik, hogy most előbb még más dolgunk van, de ha lehet, visszajövünk, megtisztálkodunk. aztán csapunk egy olyan magyar mulatságot, amilyen még nem volt ebbe a koszos Lancutba!

A végén a betyárok az egyik önkéntes rovására menő mulatságot eszeltek ki. Ez mindig nagyon féltette a pakktáskájában lévő ennivalóját és táskáira lakatot rakott. A legénység ezt észrevéve, tréfát csinált abból, hogy pakktarisznyáját reggelre mindig kiürítette. Most találtak valahol egy istentelen nagy pajtalakatot, és az alvó önkéntes mellett meglepetésül rá szereltek a pakktáskára.

Nagyszerű a legénység humora és állóképessége. Ma és tegnap folyton tűzben voltak, lovon és gyalog verekedtek. Alvás alig volt, éjjel a pihenésre szánt néhány óra alatt pakkoltak. lovat és magukat szedték rendbe, meg őrséget álltak. Most lehetne aludniok, de diskurálnak. Ez a legkedvesebb idejük. Két-három óra csend, pislogó tábortűz, füstölgő pipák, a tűztől félig megvilágított kemény arcok, fölény, humor és életbölcseiség.

Október 11. Reggel 6^h. A 203-as magaslati pontnál tűzharc-hoz száll az ezred. Gyalog nyomulunk előre a *trynieckai* komphoz. Tőlünk délre az ulánusok. Északra a (3. lovashadosztály megy (dőre *Tryncza* ellen. Elérünk egy kis erdőt, szemben a *tripi-iechil* templommal. Itt lefektetnek bennünket és várunk.

Mellettem *Fiath* százada fekszik. Együtt heverünk és ő mondja el a következőket:

— *Kosina* előtt egy káplár belovagol valami faluba. Három lovasa volt, de azokat már szétküldte s egyedül maradvá bukkan rá négy orosz gyalogosra. Nekikvágat, pisztolyból rájuk lő. de az csütörtököt mond. Az oroszok is lőnek, de nem találnak. A káplár kardot ránt, rájuk megy, mire ezek eldobják a fegyvert. Felszedeti a fegyvereket, összeállítja őket és kíséri őket hátra. Az egyik ház mögül most kibukkan egy lovas. Kubáni kozák. Kz is legény, hát azonnal rálovagol a huszárra. A kubáni nem talál, a káplár pisztolya újra csütörtököt mond. A négy fogoly muszka baka csak bámulja a lovasharcot. A káplár végül megsebesíti és lefegyverzi a kubánit, a négy bakával újra felveteti az eldobott fegyvereket, a sebesült kozákot is maga mellé veszi

és viszi az egész társaságot hátra. Útközben *báró Tunkl-al* találkozva ezt jelenti:

– Kapitány úrnak jelentem alássan, így nem lehet háborút csinálni és nem lehet semmit elérni, ha nekem olyan rossz revolvert adnak, amelyik mindig csütörtököt mond.

Béla látta a behozott kubánit és belerajzolta a naplómba. Olyan magyar hortobágyi juhászpofa ez a kozák, hogy kívánni nem lehet különbet!

Tegnapról és tegnapelőtről se szeri, se száma a sok kedves. víg epizódnak. — *Kovács* jászkun őrmester négy lovassal megtámad egy orosz trént. melyet húsz orosz gyalogos fedez. Elfog három kocsit és mind a húsz gyalogost. Alig hogy átadta őket hátul, újra előremegy, megtámad egy tízes csoportot, amely fegyverét eldobva, szanaszéjjel szalad. Ám a derék őrmester összereli és behozza őket. *Fiáth* századától, Patrulführer *Marencsics*, ki három emberével már előzőleg vagy tíz foglyot ejtett, a végén egyedül maradt, — mert emberei vagy megsebesültek, vagy elküldte őket — s maga rohan meg egy házat és fog el benne nyolc lövöldöző oroszot.

Közben csepergős, jeges eső,

4h 45'. Megjön a konyha, van újra bor, cigaretta és nagy vígság. — A hadosztály tisztjei mesélik, hogy a hadseregparancsnokság igen meg van elégedve velünk. — Közben elől folyik az átkelés a *Wislokon*, de mi csak hat órára kerülünk kompra. Aztán kvártély *Gnievczyna-Jagiélan*. Tüzérségünk és a jászkunok még a túlsó parton vannak. — *L.*, a hadosztály ideiglenes parancsnoka inkább trénőrmesternek való. Máskor tehetetlen, de most ott áll a hídnál és a kocsisokat szidva, nagy buzgalommal és energiával végzi a legjobb esetben egy pionírőrmester munkáját.

Hogy folyton esik, hogy naponta kijár a srapel meg a gránát, az a mostani hangulat mellett meg se kottyán. Kedves ez a gondtalan jókedv, pedig minden nap ér valakit valami. Tegnap a hatodik lovashadosztály szenvedett nagyon. Itt is, ott is elesik, eltűnik egykét ember. Békében hetekre készülnek előre a tervek, most egy órával előre sem tudni, hogy mi lesz velünk. Az ember él a világban, örül a percnak, míg el nem jön az a golyó, amely eltalálja. Ma délelőtt rajvonásban fekvé arról beszélgettünk, — miközben csendes jégesőben nyers kalarábét ettünk — hogy mennyire belevélődtünk a háborúba. Reggeltől estig, de legtöbbször éjjel is

szabadban, esőben, vízben fekvve, meleg ételt napokig nem látva. mosdatlanul, folyton rajta az ellenségen s naponta tűzben: vígabb a kedv, mint akármilyen otthoni mulatságon. Ami otthon természetes, vagy a legkisebb jó, az itt nagy, kivételes öröm. Csak akkor kerül az ember fájdalmas hangulatba, ha hazagondol, de még ez sem rossz. Valami kedves, poétikus fájásféle ez, ami mint emlék, igen szép marad majd azoknak, akiknek lesz emléküik ebből a háborúból. Nincs az a regény, amely érdekesebb lehet, mint egy emberi élet, ha annak tartalma van. A háború akármily szörnyű rossz. óriási tartalmat ad az ember életének, nemcsak azzal, amit vele átélt, hanem azoknak a gondolatoknak révén is, amiket benne indít. Hálásan kell megkeresni itt is azt, ami szép, ami emberi és értékelni kell tudni ennek a feltételes életnek az örömeit is. Értékelni kell tudni egy szép naplementét épúgy, mint egy-egy huszár szájából jövő olyan mondást, melyről megérezem, hogy a turáni puszták lelke, hangja szólal meg benne; egy szem villanását, egy erőt és férfiaságot kifejező mozdulatot vagy mondást az ellenség előtt, mint amilyet tegnap annyiszor láttam és halottam.

Ez épúgy szép, mint egy szép ló mozgása vagy egy jó könyv. Annyi szép dolog van ezen a világon és olyan szép az élet! Ami megronthatja, az mind kishitű, közönséges vagy kellemetlen embertársainktól jön. Még a kopogó jég is szép volt ma lovam sörényén, mentéink prémjén. Szép volt az a csapat kemény magyar fiú, aki a fűzesben fekvve, csendesesen diskurálva várta a biztos ellenséget és az esetleges halált. Élvezte boldog fiatalságában a percet, élvezte a nyugalmat, amit megtalált esőben, szélben, töltött karabéllyal, talán tíz percre, talán egy fél órára és közben még el is tudott aludni. Ez a legszebb a világon: a gondtalanság, a férfifiatalság.

Itt egy csomó kényelemhez szokott, jó módban felnőtt, szép életet élő ember vígan ázik-fázik, vígan sebesül meg, esik el, rohan tűzbe, hál hónapszámra istállóban, bűdös szobákban, szabadban, fetreng vizes árkokban, és mindezt a világ legtermészetesebb dolgának érzi. Ez is szép ám, több mint szép: hatalmas! Én elismerem a vezetés nagy fontosságát. De lelkem minden érzésével a csapathoz húzok, melyen a győzelem vagy vereség múlik. A csapat — minden, legalább is majdnem minden. Háborúban sokan voltak, harcban kevesebben. Csak a csapat harcol. Ezé minden érdem, mert a legtöbbet ad.

Ha a vezérkarhoz lennék beosztva, kilencven százalék valószínűséggel biztosabban kerülnék haza, mint így. És mégis, ha lehetek, arra leszek a legbüszkébb, hogy csapattiszt voltam. Még akkor is, ha kínai császár lenne belőlem.

Október 12. Szép, tiszta éjszaka, hajnalra szakadó eső, reggel négy óra óta ágyúzás északkeletről. Hét óra előtt készenlét és megindulunk mint a hadosztály elővédje. A század élszázad. Ütközmenet *Gorzyce-Ostrowere*. Irtásos, tisztásokkal tarkázott vörösfenyő-erdőkön át lovagolunk előre. Jobbra és balra tőlünk ulánusrajvonal kutatja az erdőt. Egy szép kis özsuta ugrik fel és iramlík el mellettünk. Szegényke nagyon megijedt, pedig senki sem akarja bántani, mi most muszkát keresünk, de egyelőre nem találunk. Előlről erős gépfegyver- és gyalogtűz. *Ostrowenál* megállítanak. Két-három kilométerre előttünk, a *San* innenső partján már befészkeltek magukat az egyes bécsi Landwehr-ek. Ezeknek leszünk most a tartaléka. — A *Sanon* át folyik a lövöldözés. Közben esik. — Megérkeznek az élelmező kocsik, a századok hosszú idők után újra kapnak zabot, kenyeret, konzervákat, sőt még szardíniát és csokoládét is.

A századtól *Vörös* szakaszvezető ment ki harc járőrbe, egy jelentőlovasa jön vágatva s elmondja, hogy a Führer úr összeveszett a Landwehr-ekkel, mert nem értették meg egymás nyelvét, s a vége az lett, hogy egy tiszt *Vöröst* letartóztatta. — *Benákot* magam mellé véve, előrelovagolok megnézni, hogy mi történt?

Aki nem látta, nem hinné el, hogy milyen kedélyes a világ közvetlenül a harcban álló front mögött, ha a tűz nem túlságosan erős. Kis ház- és facsoportokban főznek, pihennek a tartalékok. Előbbre jutva, ellovagolunk a tűzvonalba álló tüzérség hátulhagyott mozdonyai mellett. Röviddel rá elérem a tűzben álló tüzérséget. Itt, amennyire lehet, erdők, házak mögött, takarásban lovagolunk, mert erősebben fütyül a golyó és érezni, hogy közel a rajvonal. Erősen ropog a fegyver, mindenki gyalog jár. Arajvonalból semmi sem látszik, az elől fekszik a parton. Egyik házban megtalálom az ezredparancsnokságot. Bent ül az ezredes néhány tiszttel és a telefonistákkal. A ház mögött egy tartalék-század hever, az emberek alusznak vagy diskurálnak. Tisztázzuk a félreértést és megkapom a Führeremet, akit persze valami rekvirálási história miatt fogtak el. — Az ezredes meghív ebédre és nemcsak vesét velővel, hanem kitűnő bort is kapok. A falban sűrűn akadnak meg a srapelgolyók. Elmeséljük egymásnak, mi mindenben men-

tünk eddig keresztül. Az ezredes, megtudva, hogy a 10. lovashadosztálytól vagyok, nem győzi dicsérni *Hamvay Laci Nádasdy* századát, mely tegnap az ő jobbszárnyán harcolt s mely gépfegyveres karabélytűzzel oldalba fogva az ellenséges állást, nagyon elősegítette az ő támadását. Búcsúzom a kedves házigazdától s lovagolok vissza. Még fűtül néhány golyó, azután ez is elmarad és csak a ropogás hallatszik előlről. A gyalogság leghátsó tartalékánál megállok melegedni. Egy szoba tele tisztel, telefonistával, kibejáró jelentő emberekkel. Félig ébren, félig alva fekszem egy órát s a diskurzus, ágyúzás, gyalogtűz, parancsok, — egybefolynak valami furcsa, szaggatott, mindinkább tompuló hangzavarba. Félig alva hallok egy dörmögő hangot:

— Egyél még. mindjárt elfogy ez a garnirung!

Aztán ajtónyílás, valaki belép:

— A keservit, de undorító kint! Nem a tűz, az nem erős. hanem az idő. A rajvonalból jövök, a századnál eddig egy halott, két-három sebesült.

Tányérsörömpölés. aztán bumm, bumm: a ház felett két srapel explodál. Nevetés.

— A kutyák közelebb lőnek — mondja valaki. Aztán egy másik hang:

— Csendet kérek, telefon.

Csend, azután ugyanaz a hang:

— Hadnagy úr századával a rajvonal megerősítésére azonnal elindul!

— Igenis!

— Sok szerencsét. Végy még néhány cigarettát. Viszontlátásra!

Aztán megint: bumm. bumm. Csendesülő moraj és — elalszom.

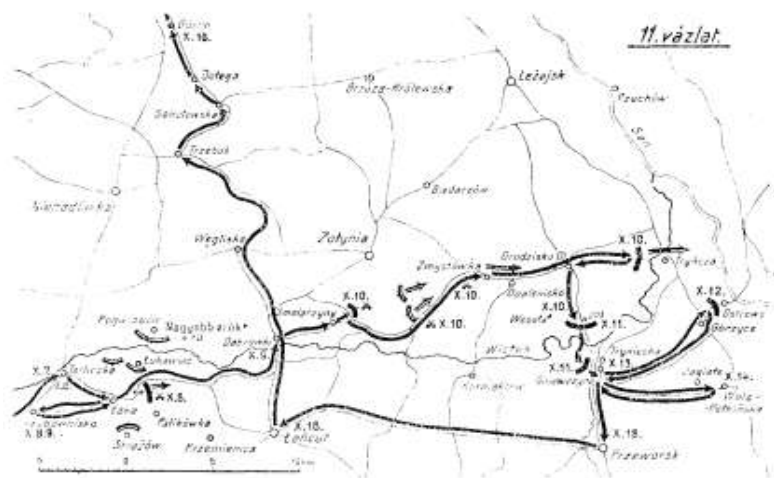
Kiadós másfél órás alvás után visszalovagolok a századhoz. Ott mesélik, hogy *Trynczánál* tegnap a hatodik lovashadosztály két dragonyosszázada nekilovagolt az ellenségtől megszállt hídnak. Véres fejvel jöttek vissza. Halottjaik most is ott fekszenek a híd előtt, köztük átlőtt homlokkal *Farkas Balázs* fiatal önkéntes. Patrulunk ma reggel már kifosztva találta meg őket. Nyolc-tizen feküdtek a híd előtt egymáson.

Hallom azt is, hogy ezredünk negyedik százada *Radoychich* kapitánnyal különítményben volt. Elővédje alatt beszakadt egy aláfürészelt híd. csoda, hogy csak két lovat veszített. — *Jaroslaut*

a 41. honvédhadosztály ezredei vették be. *Przemysl-nél* az első próbálkozások után óriási veszteségekkel ment vissza az orosz a kiinduló állásokba. — Egy idősebb köztüzér lovagol el mellettünk, *Fiáth-tal* egymásra néznek és csodálkozva ismernek egymásra. *Kunzer* hadiönkéntes-tüzér, *Fiáth* jóismerőse Bécsből. Annakidején alkalmatlannak találták, sohasem szolgált, de most nem akart elmaradni, bevonult mint közember. Rögtön arról kezdtek el diskurálni, milyen jót mulattak a „Süsses Mäden”-ben, mikor utójára találkoztak.

Este 7^h 30^l. Megjön a trén, a század bort, ennivalót, cigarettát kap. Elalvás előtt nótázás, vígság.

Október 13. Reggel 7^h. *Oniewczyna* faluban nyergelve várjuk a parancsot a kvártélyon. Szakadó eső és dörgő ágyútűz. Két tüzérezredünk áll harcban. Rajtuk kívül kint csak a tüzérségi fedezet van. A 8. és 99. gyalogezredek, az 1. és 14. Landwehr gyalogezredek és hadosztályom készenlétben vár. Később lenyergelési parancs jön, úgylátszik, nincs ránk szükség. — Legényem, *Kondor*, tifuszgyanúval kórházba megy. — Jobb híján egy augusztusi újságot olvasunk. Nagy ebéd, nagy alvás, diskurzus és most megpróbálunk kakaót főzni. — A muszka nem tudja, hogy hol akarunk hidat építeni és pásztázva, össze-vissza lő, mint a bolond.

A kizsartolt, majdnem egészen kifosztott nép itt már rettentően jajgat minden pohár tej miatt, bármennyit is fizetünk.

Értem, hogy elégük van a bekvártélyozásból, de hiába, most első a katona. Ha majd mindennek vége lesz. törödni kell velük, hogy élelmezéshez jussanak, de most nekünk van rá szükségünk. Este posta. — Erős ágyúzás, szakadatlanul esik. Most már tisztán látszik, hogy az orosz a *Sanon* komolyan áll ellent. Késő este parancs, hogy reggel félnégyre menetkészültség, éjjel egykor azzal keltenek fel, hogy maradunk s reggel nyolckor mégis riadó és nyomban indulunk is *Wola-Pelkinskára*. Innen dolgozik tüzérségünk. Igen erős tüzérségi harc, legalább nyolcvan ágyú tüzel és ugyanannyi lő vissza. A *Sanparton* elesik egy megfigyelőnek kiküldött tüzéradétünk. Ötig állunk kint, aztán kvártélyra rendelkeznek. Este egy kiegészítő transzport érkezik *Fehérvárról*. Nagy szükség van rá. — Lázás vagyok.

Október 15. Várunk a kvártélyokon. Lázam magas. Most járt itt a doktor: erős meghűlés. A szomszéd ház udvarán szalmát szórtak szét és meggyújtották. Egy koleraeset fordult elő.

ÖTÖDIK NOTESZ.

Október 16. Éjjel igen magas láz, a tisztek látogatnak s közben drukkolok, hogy elmúljon indulásig. Össze-vissza álmodom mindent, folyton *Délicsről*. — Otthon voltunk *Turjaremetén*. Két csacsijával meg a kis borjújával állt előttem. Hogy szerette mindig az állatokat! A kertvégi kis gazdaságnak nincs gazdája már,, Gyerekkorunk együtt töltött csodaszép emlékei jutnak eszembe. Tegnap megtudtam, hogyan esett el. Szeptember 7-én szerb lovaság lépte át a Szávát s öt szakaszával felderítésre küldték. Harcjáráerei erős ellenséges lovasságot jelentettek, mire azonnal elébe indult. — Útközben talál egy erős Landwehr-ulánus patrult. Ő az idősebb, a parancsnokot felszólítja, hogy zárkózzék hozzá. Egy mocsaras, ingoványos réten *Szűrein* mellett tüzet kap és attakra megy. Két-három lovasszázad és egy gépfegyverszázad fogadja tüzzel. Állon löve, akkor esik el, midőn hosszakkal huszárai előtt bevág a tüzelő ellenségbe. Vakmerő bátorság, ez volt gyermekkorában is egyik legjellemzőbb tulajdonsága. Ezért is esett el.*

Kiskorától kezdve verekedő, kemény fiú volt, tanítója mindig fél órával hamarabb küldte el az iskolából, nehogy hazamenet csatára kerüljön a sor a többiekkel. Ma is látom, hogyan kergetett

* 1919-ben, a bolsevizmus alatt, a szerbektől megszállott Pécsre szökve találkoztam Collak-Antic szerb lovasbrigadérossal, aki nevemet hallva és a hasonlóság alapján nyomban megkérdezte, nem volt-e egy öcsém, 9-es huszárőhadnagy, aki elesett?

Kiderült, hogy Dénes az ő három századát rohamozta. Collak-Antal emlékezett rá, mint az első, tőlünk elesett tisztek egyikére, akit ő temetett el.

— Fogadja részvétemet, — ismételte — mondhatom önnek, kevés ilyen hallatlanul vakmerő bátorságot láttam a háború alatt. Alig egy erős szakasszal két századot és egy gépfegyvert lóháton megrohamozni — ez nem mindennapi eset. Az ön öccse hosszakkal emberei előtt érte el vonalamat és abba beleugratva kapta a lövést állába. A nyakcsigolya felett ment ki. Rögtön vége volt. Családja és Ön büszkék lehetnek rá. Zsebében egy szép fiatal nő arcképe volt. — Én temettettem el katonai tiszteletadás mellett. Lovam ma is megvan nálunk.

be egyszer, korcsolyáit forgatva, nagy csatakiáltások között, három négy nálánál sokkal nagyobb fiút a *Túrja* jegére. Gyerekkori csatáit legtöbbször *Gyurka* öcsénk védelmében, vagy a madárfészkek kirablói ellen viselte. Tanulni nem nagyon szeretett, de ami tetszett neki, abba egészen bele tudott mélyedni. *Rostand* „*Cyramo*”-ja volt legkedvesebb alakja. Kívülről tudta az egész darabot és folyton szavalta, főként a párbaj-jelenetet:

„*Először is lenge bájjal tovalebben kalapom ...*”

Hány kedves, boldog estén folyt a verselés, birkózás a remetei szalonban, ha apánk „meghívott” bennünket teára. Kurucnótákon, *Arany*-balladákon, csupa csattogó, harcos, vagy bánanbánatos magyar versen nevelődtünk és amennyire tőlünk tellett, igyekeztünk ezek szellemében élni. *Dénes* eleste egy szép, de rövid élet befejezése; pont egy erőtől duzzadó, egészséges, fiatal magyar élet derekán.

„Fejlővéstől azonnal meghalt.” Ez van a tegnapi sürgönyben.

A mindenképpen férfias természethez kedves, gyerekes naivitás párosult. Gyerekkora óta végtelenül szerette az állatokat, de neki még a holt dolgok is eleven életet éltek. Szívesen hitte a hihetlent és tizenhárom éves koráig is minden játéka csupa megszemélyesítés volt. Emlékszem, egyszer valami rossz fát tett a tűzre, ezért eltűnt legkedvesebb öreg játékmédvéje a kisfiával együtt. Szörnyen búsult utánuk, igen jó volt és folyton visszavárta őket. Egyszer aztán ebédközben egy neki címzett sürgönyt kézbesítettek, a legnagyobb hegy tetejéről datálva. A sürgönyben a mackó versben jelentette be, hogy miután gazdája most jó vissza fog jönni. Talán nyolc éves lehetett akkoriban, de boldogan hitte el a sürgönyt. Rákövetkező nap séta közben a hegyoldalban észrevette két mackóját, melyeket persze apánk rakatott oda. Kézenfogva jöttek le a hegyről, fel voltak öltöztetve, vándorbot a kezükben, nagy süveg a fejükön, a hátukon tarisznya, benne szalonna és kenyér. *Dénes* örömeiben majd megbolondult és lát-szott rajta, hogy erővel hinni akarja, hogy itt valami csoda történt.

Azután Kassára került a katonai alreálba. Bár nem tanult jól, tisztjei igen szerették. Minősítésében mindig benne volt, hogy jó szellemet visz az osztályba. A cs. és kir. németnyelvű iskolában magyar irodalmi kört alakított és nagy harcokat vívott azok ellen, akik bántani merték a magyart. A kemény katonaiskola

zárt falai közt igen nehezőre esett az élet szigorú rendje. A szabadságban felnőtt, vidéki, erdőt-mezőn futó gyerekek rabság volt az intézeti élet és ujjongó öröm a szabadság ideje. Nagyon nehezen ment vissza mindig. De ha könnybe is lábadt a szeme, szégyelte gyengeségét s csak nézett keményen apámra és ökölboszorított kézzel búcsúzott. Hányszor hallottuk ilyenkor apámtól: „*Csak semmi búsulás, az élet nem multság!*” Pedig ha már elmentünk, talán ő volt a legbúsabb. — *Dénes* azután Pestre került a hadapródiskolába és tizennyolc éves korára mint igen helyes kis vadászkadétot, a 24-es vadászokhoz helyezték. Zászlóaljával Pestről hamarosan Rovignóba, az isztriai tengerpartra került. — Később áthelyezték az én ezredemhez. Milyen boldog volt akkor, hogy végre ő is huszár! Mikor főhadnagy lett, átkerült a *Nadasdy*hoz.

— Most elesett, vége egy szép, színes életnek és kezdete egy örök gyásznek.

Még itt vagyunk *Gniewczynán*. Az ágyúzás mindig erősebb. Ablakaimat néha olyan dördülés rázza meg, hogy várom, mikor törnek be.

Újságokat kaptunk. — *Antwerpen* elestével négy német hadtest szabadult fel. *Belgium* már elkészült, a franciák szörnyen véreznének, a muszka medve bőrét pedig sikerült úgy megpiszkálni, hogy most visszamegy. Itt, ahol mi állunk, azt hiszem, csak demonstrációról lehet szó. Nem forszírozzuk komolyan a \$ím-átkelést. Négy nap óta úgyszólván csak tüzéségi harc folyik. — A most érkezett kiegészítő transzporttal visszajött *Löffler Laci* és bevonult a századhoz *Kubinyi* önkéntes. Kijött még *Kovácsy* főhadnagy, *Szebeny Miklós* hadnagy, gróf *Crouy* kadét, *Keglevich* önkéntes és két békében híres jó huszár: káplár *Béres* és huszár *Molnár*. Most újra lesz százegnéhány lovasunk századonként. — Az idő tiszta, lovaink pihennek, csak már engem is elhagyna a láz. Délre felkeltem, de gyenge vagyok, mint az őszi légy, sétálok a napon, és nem is fekszem többet vissza, nehogy legyengüljek. A *San-ról* folyton jönnek a sebesültek. Egyik tüzérkadétunk láb-, *Henriquez* kilences főhadnagy kézlövést kapott.

Október 17. Még mindig várunk és nem múlik a lázam. Járattjuk a lovakat, délután koleraoltást kapunk. A *San-ról* hat nehéz és huszonöt könnyű sebesültet hoznak. Erős ágyúzás, tré-süknél három koleraeset. A századhoz berukkol *Beleznay* önkéntes.

A kádertől jövök mulatságos esetet mesélnek. Még a szerb fronton voltunk, amikor egy riadónál egyik ügyetlenkedő huszáron kardlappal végigvágott egy altiszt. Olyan szerencsétlenül, hogy beleszúrt a nyeregbe való testrészebe. Az embert kórházba viték, ott hamar meggyógyult és visszakerült a káderhez. Szégyelte az esetet és mikor kihallgatásnál jelentkezett, a káderparancsnok őrnagynak, *Szabó Bélának* kérdésére, hogy:

— Na fiam, hát hogy sebesültél meg? — szemhunyorítás nélkül előadja:

— Nagyságos őrnagy úrnak jelentem alássan, a Führer úr *Suhayval* patrolba voltunk, ránkjött sok kozák, vágtuk őket és én már kettőt levágtam és kihajoltam a nyeregből, hogy egyet megint leszúrjak és akkor egy a földön heverő kölyök-kozák a dzsidájával farba szúrt.

— Derék huszár vagy, édes fiam — mondja *Szabó* őrnagy. S hozzát teszi nyomban:

— Őrmester, ez a legény kap két hét szabadságot! — Azzal a zsebébe nyúl és negyven koronát ad neki jutalmul.

Ezekután persze százszor is el kellett mesélnie sebesülése történetét. A mese mindig szebb lett, a levágott kozákok száma mindig nagyobb és a pikaszúrás mindig mélyebb. — A baj akkor következett be, amikor megjöttek az első igazi sebesültek és minden kisült. *Szabó Béla* jó egynéhány nyaklevest osztott ki neki. de se a már elköltött negyven koronát, se a már eltöltött szabadságot nem lehetett visszaszívni.

Most, hogy csendesebb napok vannak és a századok tisztjei látogatják egymást, egész sereg víg, mulatságos történetet hall az ember. — A harmadik század meséli, hogy parancsnokukon, *Folis* kapitányon öt nadrágot állapítottak meg. Egy selyem, egy rendes és egy Jager-alsónadrágra egy könnyű nyári lovagló nadrágot és egy téli veresnadrágot húz. Ezért szélesebb, mint amilyen hosszú. A kis *Folis* híres ember, a monarchia champion-úrlovasa, hihetetlenül kitartó és ha magyarul beszél el valamit, megfizethetetlenül mulatságos.

Folis, már kadétkorában kezdett versenyeken és concoursocon lovagolni, de tulajdonképeni lovaskarrierje a lovagló-tanár-intézet elvégzése után kezdődött. 1910-ben harminchárom győzelemmel, mint a monarchia eredményben harmadik úrlovasa állott a listán. 1911-ben champion lett s az is maradt 1914-ig.

Egyik legnagyobb eredménye volt, hogy hat vesenyben. tehát egy nap valamennyi versenyszámában mint győztes lovagolt át a célon. 1912-ben hetvenhét győzelemmel úrlovas-világrekordot állított fel. *Folitsnak* sohasem kellett súlyt leadnia, könnyű súlyával minden versenyben lovagolhatott és hatalmas fizikumának nem volt olyan teljesítmény, amely kifárasztotta volna. 1912 június 23-án pl. *Pihen* mellett két győzelmet lovagolt, két nap múlva már *Krakóban* győzött s a rákövetkező nap újra *Pilsen* mellett nyerte meg a nagy *Steeplechasét*. A következő nap megint *Krakóban* lovagolt, a rákövetkező nap ismét *Pilsenben*, ahol két versenyt nyert s az ezt követő napon, tehát egy héten belül harmadszor, újra *Krakóban*. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy éjszaka utazott, nappal pedig nyeregben ült.

1913-ban hatvanhét győzelemmel lett a monarchia champion-úrlovasa. Világrekordot állított fel egy távlovaglás alkalmával ötven kilométeren, amikor is kétszázhuszonegy résztvevő között huszonhat nehéz akadályon keresztül egy óra negyvenöt perc alatt jött be elsőnek.

Ez a hihetetlen teljesítmény annál nagyobb, mert a *Folist* követő második lovas ideje több mint tizenöt perccel volt rosszabb az övénel. Rekordja világszerte feltűnést keltett és a távlovaglásnak ezt a fajtáját az egész világ utánózni kezdte.

A bécs-budapesti távlovagláson második lett, de olyan körülmények között, hogy a Felségtől külön tiszteletdíjat, a dinasztia tagjaitól pedig összesen tizenkét külön tiszteletdíjat kapott.

A monarchia legjobb eredményt lovagló úrlovasának minden évben egy telivér volt kitűzve díjként. Ezt *Folis* minden évben megnyerte, úgyhogy istállója a háború előtt már tizenkét lóból állott. 1911-től 1914-ig minden évben ő kapta meg a négyezer aranykoronát érő nagy arany-plakettet. Versenydíjaiból valószínűleg múzeuma volt, több mint nyolcszáz tiszteletdíjat lovagolt össze. Utolsó lovaglása a háború előtt a budapesti hölgyek díjában volt, melyet szintén megnyert.

Az egyik századtól négy huszár egy olyan gyalogzászlóaljhoz keveredett, mely tele volt kolerással. Mikor visszakerültek, rögtön berakták őket egy házba, mely elé őrt állítottak. Aztán elfeledkeztek róluk s miután enni nem kaptak, nem vállalták tovább a dolgot, kiásták a falat és a ház örnélküli oldalán kiszökve, szó nélkül bevonultak századukhoz. Az őrt szorgalmasan változtatták továbbra is. Szerencsére egyik delikvens sem lett kolerás.

Igen mulatságos történetet mesélt el *Bartha* alezredes még a *dabrowki* napokból. — Estefelé az erdőszélen álló kvártélyon üldögejt és diskurált háziasszonyával.

— Gondold magadnak — meséli *Bartha* rettenetesen kerékbe-törve a magyar nyelvet — asszony mondja, minden napra este egy kozák járja vacsorára asszonyhoz. Fogja jönni ma is, lakja fán erdőben, nem van neki enni. Mit gondolja bolond asszony, én nem vacsoráim kozákkal, meg van ez micsoda disznóság? Patrul! Patrul!

De még mielőtt patrul jöhetett volna, már óvakodott is előre az erdőből egy szegény fegyvernélküli elkeveredett muszka, remélve, hogy egyszer már őt is megfogják. Mikor *Barthával* meglátták egymást, elszaladt. Aztán előcsalogatták nagynehezen és boldogan adta meg magát, hevesen magyarázva kézzel-lábbal, hogy ő nem akarta bántani a „pan Pokolnikot.”

Egy bécsi tűzérőrmestert kérdeztem meg ma, miképpen történhetett meg az, hogy négy ágyújukat elvesztették a visszavonulásnál?

— Főhadnagy uram, az azért volt, mert nem magyar bakák voltak az ágyúfedezet — feleli a tüzmaster.

Réggel fél kilencre templomparádé volt rendelve, helyette kilenckor elindulunk *Przeworsk*on át *Lancut* felé. Elöl a 8. brigád, azután mi, mögöttünk a jászkunok és a tűzerek. Hátravisznek azért, hogy eltoljanak északra. Az úton mindenütt munkásosztások dolgoznak, rend és tisztaság mindenfelé. Ezt is megtanultuk. Hátról mindenütt sok élelmikészlet, a hadsereg élelmezése most igen jó. Útközben találkoznak két előremenő harminc és felessel. Ezek szépeket muzsikálnak majd a muszkának!

Przeworskban a vasút- és távírószed dolgozik a felrobbantott vasúti hídon. Egy póthíd már készen áll. Itt van a XVII. hadtestparancsnokság is. Útközben elhagyott, igen jól és szépen megépített orosz fedezékek. Mindenütt új sírok. A hadosztály új ordonánctisztet kapott: *herceg Montcimovo Ferdinánd* főhadnagyot. Egyetlen fia a főudvarmesternek, könnyű lett volna neki otthonmaradnia, de kierőszakolta, hogy ő is itt legyen. Jó híreket hoz: *Lille* német kézen, *Hindenburg* *Varsó* előtt, *Szerbia* a kimerülés küszöbén.

Luncutnál északra fordulunk. Viszontlátjuk a *dabrowki* hidat és a kedves kis falut a szép fenyőerdőben. Jó lenne kvártélyra menni a szép, tiszta kis lengyel házba, de megyünk tovább

Trzebos-Sokolowshi-Dolegán át *Gornóra*. Nyolc felé érkezünk, ronda hely. csak egy rész kerül fedél alá, a többi táborozik.

Október 19. Kődös hajnal, *Kamienbe* lovagolunk. Kedves templom, vele szemben egy fán akasztott ember lóg. Most szegez ki a fára az ítéletet. Kém volt, néhány perce akasztották fel.

Steinau. Várunk, azután indulunk *Gr obién* át északnak. Az orosz *Budniknal* ellentámadással átlépte a *San-t*, a VI. hadtest ide van irányítva. Míg az megjön, minket küldenek oda. *Zagrodától* délre el kell érní a *174-es* háromszögelési pontot.

Ezerszínű őszi erdön lovagolunk előre szép időben. Útközben visszajövő és elmaradó sebesültek. — Készültségi állásban várunk az erdőben délutánig. Közben tüzérségünk állítólag az első átjött orosz zászlóalj mögött szétlőtte a hidat s így több már nem tudott átjönni. Tehát ránk sem lett szükség. — Visszamegyünk *Pikulyn* át *Letowniára*. Útközben a II. hadtest csapatait találjuk. *Letownian* egy ezred császárvadász és egy vadászzászlóalj tanyázik. Tőlünk *Pikulyba* kerül a második, negyedik és ötödik század és a gépfegyverosztag. Az ezred a kvártélyokon készültségben marad. A *Bánon* heves tüzérharc.

Október 20. Éjjel igen erős ágyúzás. *Haidecker* még éjszaka átüzen egy altiszttel, hogy talán jó lenne nyergeltetni, olyan erős elől a gyalog- és gépfegyvertűz. Az ágyútűztől és a bolhák-tól aludni nem lehetett ugyan, de semmi egyébbe nem került a sor. Reggel fél hatkor újra ellovagolunk *Pikulyra*. Itt azt mesélik, hogy a *Molnár-dandár* éjjel nyolc zászlóaljjal megtámadta a *Budniknal* átjött három orosz zászlóaljat, de véresen visszaverték és most ránk vonul vissza. Viszont *Lezajsknál* a mi XIV. hadtestünk egy ezrede jutott át, most az orosz azt próbálja meg visszadobni. Állítólag most vonul fel a *San-ra* a XIV. hadtest is. — Az ezred engem küld előre kvártélyt csinálni *Letowniára*. A régi ismerős császárvadászokat találok itt.

Délelőtt 10^h 15'. *Pikulynál* az útkeresztkezésnél a 66. ungvári közös bakák mennek előre. Az akadémiai évek óta először találkozom egy kedves osztálytársammal, *Puts* Gyula főhadnaggyal. Azután elvonul előttünk az egész 2. lovashadosztály, a VI. hadtest legnagyobb része és a XIV. hadtest. Elment előttünk a VI. hadtesttel a híres „*vas-dandár*” is: a losonci 25., a kassai 34. közös bakaezredek és a 29. vadászok. Hogy masíroznak ezek!

Csupa víg, fess, jóképű ember, erős századok, harmadszori kiegészítéssel.

Visszafelé foglyokat hoznak. Beszélük, hogy a hatvanas bakák már körül voltak véve, egy ellenséges támadás vágta ki őket.

Takács gépfegyverei és *Fiáth* százada harcban állanak. Egy németül beszélő orosz fogoly mondja a következőket: „*Ti bátrabbak vagytok és jobban harcoltok, mint mi, de a mi tüzeink jobbak. Ti nem fedezitek magatokat eléggé, mi győzni jogunk.*”

Este 7^h 30' Bekvártélyozás *Letownián*. Igen kellene vigyázni arra, hogy a századok igazságosan és felváltva kapják a jó vagy rossz kvártélyokat. Rossz vért szül a mások rovására menő ügyeskedés és protekció!

Napközben annyi az elfoglaltság, hogy másra, mint a szolgálatra, gondolni sem lehet. De az esték — azelőtt a nap legjobb időszaka — most éppen a legrosszabbak. Ilyenkor jut idő Dénesre gondolni, kinek elestét igazán felfogni eddig úgyszólván nem is tudtam. Most mindjobban foglalkoztat és el sem tudom gondolni, hogyan lesz az nélküle, ha én esetleg hazakerülök. — Vannak nehéz órák. Jönnek az alkonyattal denevérszárnyon, ráneheznek a lélekre, kedélyre s az ember szíve összeszorulva érzi a világ minden baját és nyomorúságát. Ezek az érzések most bűnök és hibák. Egy szerencsésen túlélt jó tűzharc erre a legjobb orvosság. Utána újra örül az ember az életnek. — Impresszió nál nagyon az itteni ősz is, mely oly gyönyörűen szomorú. Ott lent, messze délen már betekarta Dénes jeltelen sírját sárga fonnyadó levéllel az őszi szél.

Október 21. Herlelendyvel és Löffler Lacival egy öreg zsidónál vagyunk kvártélyon, tartalékban. Húslevest főzünk. Postát kapunk, szomorú levelek hazulról. Szakadó esőben *Wolka-Letoivskára* megyek postát feladni. Itt van a VI. hadtestparancsnokság, *Arz* altábornagy. *Varsótól Lembergig* nagy csata folyik, döntés még nincs. El akarták kérni tőlem azt az orosz gyülekező zászlót, amit *Dabrowki* előtt *Nyiratival* zsákmányoltam, de nem adtam oda. Ezt akkor el is felejtettem feljegyezni. — Üldözés közben huszár *Nyirati* felém kiáltja:

— Főhadnagy uram, tessék csak nézni, az a muszka ott futás közben dugdos valamit a nadrágjába.

Pár galoppugrással beérjük — ahogy a kardot emeljük, már emeli is a két karját és ugyanakkor lecsúszik a nadrágja — komikus valami volt. A menekülő altiszt futás közben meg-

próbálta a szuronyon hordott gyülekező-zászlót a nadrágyába gyömöszölni. Megfogtuk és Nyirati kihúzkodta a nadrágyából a zöld színű, piroskeresztes zászlót.

Nagy volt ma az öröm, mikor a kádertől jött emberektől meghallottam, hogy a Tarnoszynnál sebesült káplár Szabó és Patrulführer Molnár tüdő- és comblovésúkkal visszazöktek a fogságból. Már Fehérvárott vannak s levelet küldtek nekem, alig várják, hogy bevonuljanak. A levél a következő:

„ Főhadnagy Úrnak alásson jelentem és a Patrulführer Molnár is, hogy a spítalból berukkoltunk a káderokhoz, mert amikor az a nagy baj történt, az oroszok elvittek egy házba és bekötöttek. Láttuk, hogy szedték össze azt a sok nyerget, pakkot meg mindent kocsikra, de velünk rendszeren bántak és csak egy hitvány muszka őrzött minket a házban. Enni is kaptunk meg cigarettát. Akkor a Molnár azt mondja nekem, hogy káplár úr, mutasson csak valamit ennek a szegény muszkának, hogy félre-nézzen, majd ő elkapja a fegyvert, leszúrja és azután megszökünk, mert már napközben is mindig azon spekuláltunk, hogy lehetne elszökni. Hát én mutattam is neki a kezemmel jobbra, nagyon nézte, hogy mit mutathatok, akkor Molnár elkapta hamar a szuronyos fegyvert és keresztülsúrta. Szegény nem is tudott már kiabálni, mi meg elszöktünk és hajnalra megtaláltak minket a j ág erek és elküldtek a Sanitátsanaltba és onnét Ausztriába és most itt vagyunk. Kérem- főhadnagy úr, mennénk vissza a Zughoz és tessék azért írni az őrnagy úrnak, hogy betegyen a marsba, amelyik nemsokára megy. Molnárral együtt Istennek ajánljuk főhadnagy urat és magunkat is és kiválnunk egészséget:

káplár Szabó és Patrulführer Molnár.”

Háromszor is elolvastam ezt a levelet. Ez a magyar. Tüdő- és comblovással fogságba esve befejezhette volna a maga háború-ját. De erre nem is gondol, hanem sajnálkozva ugyan, de ledöfi a „szegény muszkát”, nem, mert vérengző vagy bosszúálló, hanem mert ez a muszka akadály. Akadálya annak, hogy visszazökjék. Akadálya a „tett”-nek, ami előtt nem medítál, nem gondol arra, hogy mi lesz, ha nem sikerül. A tett a vérében van. haza kell jutni, haza a többihez. Mindez a szemükben a világ legtermé- szetesebb dolga és most immár csak az a baj, hogy a „káderok- tól” nem akarják őket már az első marssal, elengedni a harcterre.

Én respektálok a legtöbb nemzet katonáját, de így, ezen a módon, ezzel a turáni egykedvű természetességgel, a legleegyszerűsítettebb gondolkozással egyetlen nemzet katonája sem tud a magyar katona nyomába érni.

Egyik igen jó huszárom *Herbszt*, néhány napja meghült s alighogy a kórházba került, tüdőgyulladásban meghalt.

Október 22. Este mind a négy ezred utászszakaszát előre vitték fedezéket ásni. Mindenki a *Molnár-dandár* hősiej jeli támadásáról beszél, melyet csak nagy túlerő tudott visszavetni. Az ellentámadás után a dandár egyes részei *Zagroda* felé mentek vissza, ott *Molnár Dezső* tábornok közéjük lovagolt s a következőket mondta:

— Állj! Hét perc pihenő, aztán az egész vissza előre í

Dél előtt egy csomó legénységi kitüntetést osztottunk ki, délután *Fiaiknál* jó bor mellett nagy vígság. Mesél kétnapos különítmény-lovaglásáról s arról, milyen kellemetlen nehéz gránát-tűzbe került. *Szebeny Miklós* és *Crony*, akik csak néhány napja vannak itt, hamar és gorombán estek keresztül a tűzkeresztségen. Tüzérségünk vesztesége aránylag kevés, hála a közvetett lövésnek és a védőpáncélnak. — Megállapítást nyert, hogy az orosz gyalogság robbanó golyókkal is lő. — Az ungmegyei orosz betörést hamarosan összekapkodott népfelkelők verték vissza.

Október 23. A kvártélyokon ülünk, kivéve a gépfegyverszázadot, amely tegnap állásba ment. Igen erős ágyútűz. Tegnap szép, szomorú őszi este volt. A *San* felől ágyútűz moraja, mint az égzengés. Ma éjjel *Rudniknál* már nem tudom hányadik támadás készül. Este újságok jó hírekkel. A *Budapesti Hírlap* egyik cikke békéről elmélkedik, közben pedig *Portugália* háborúba lép. Veszedelmes egy nemzet!

Délután 4^h 45'. Riadó és indulunk *Jezowén* át északra *Kcwo-sielecre*. Sötétedik, szép erdők, hangulatos mars, az úton lőszeroszlopok, az út mellett tábortüzek, tűztől megvilágított alakok. *Nowosiéleccen* laktábor, hideg kvártély egy szénapadlason. A *Sanról* pokoli harci zaj.

Október 24. Reggel sebesültek jönnek vissza. Az egyik császárvadász öt sebbel és a köpönyegén huszonkét lyukkal. És jön ezer fogoly. A sebesültek mesélik, hogy a tűzerek két ágyúval önként mentek a raj vonallal.

Elöttem masíroz el egy holtrafáradt tüzérezred. Éjjel harcban állt *Rudnikon*, most megy északnak, hol már eddig százhusz

ágyú szórja a tüzet. Az útszélen, tűz körül üldögélünk, *Fiáth, Löffler, Crouy, Kubinyi, Vay* meg én. Előttünk állandó vonulás két irányban. Egy helyben ülve, a front minden részéről hallunk mindent. Ismeretlenek is megállnak, kérdeznek, felelnek, mennek tovább. Furcsa egy élet ez, de érdekes.

1^h 45' Nyergelés és indulás. Ellovagolunk *Konczycére* s onnan az erdőn keresztül *Strozára*. Megállunk a *bori* erdőben. Igen heves gyalogsági harc. — 4^h 45'-kor a tűz pokolivá erősödik, aztán felzeng egy nyújtott, vontatott, gyöngülő-erősödő, ismétlődő Hurrá! A mieink rohamoznak. Rögtön utána parancs: első, második és harmadik század tűzharchoz! Előre megyünk, már füttyülnek a messzilövések, akkor megint parancs: lóra és vissza *Nowosielecre*. Elfoglaljuk régi kvártélyunkat, a 8. lovasdandár kint marad éjjelre.

Október 25. A *Sanon* heves harc. *Löffler Laci* patrulba megy. Hideg hópelyhek, lovaink szabad ég alatt állnak, postát és újságokat kapunk. Bevonul *Marschall* hadnagy, aki összekötő-patrulban volt a *Nowawies* és *Niskó* között álló csoportnál. Ott is nagy az orosz túlerő. Tőlünk mindent északnak tolnak el, mi az aránylag gyenge vonalunk tartaléka vagyunk. — Délben újra nyergelünk és egy óra után készülségi állásba megyünk a *bori* erdőbe. A kilences gépfegyvernél, éjszaka, puszkagolyótól megsebesült *Fessier* főhadnagy.

Este 5^h. A 171-es ponton a vasút mellett tömegben állunk: a 4. lovasbrigád. Az *Ulanówwal* szemben álló gyalogság tartaléka vagyunk. Erdőszél néhány házzal. Az egyik házban három kolera-halott és egy csomó beteg. A másik házban harminc-negyven nehéz sebesült. Az erdősarkon egy elesett ötvennyolcas alezredes sírja. — Tűzharchoz megyünk, mi jobbról, a tizenhármasok balról.

Október 26. Egész éjjel örült gyalog- és gépfegyvertűz. Ha néha elcsendesedik, egy-két percet alszunk. Reggelre csend. Az erdő gyönyörű, de ez a szép fenyves most csupa bűdösség és piszok, tele lódoeggel, tehénbőrrel és a háború mindenféle egyéb undorító nyomával. Az egyik tisztáson százhusz sír. Mellette kolera-barakk, a tisztás másik oldalán sebesültek.

Reggel postát kapunk. A *Simplicissimus* egy képet hoz: baka oroslánfejjel és vezérkari tiszt számárfejjel, egy másik, fej nélkül. Az oroslánfej egy rohamozó magyar bakáé, a számárfej egy vezérkari tiszt nyakát díszíti, a fejnélküli kép pedig egy cs. és kir. tábornok ruháját viseli.

Az orosz fegyverszünetet kért a halottak eltakarítására. Részünkről a felelet megadásra való felszólítás volt.

Éjjel 11^h. Visszavert orosz támadás. Átsétálok a gyalogsághoz. Egy vasúti őrháznál van a csoportparancsnokság. Az ezredparancsnok fiatal, soronkívül előléptetett őrnagy. Az alacsony domboldalban két század beásott konyhája. Rend és nyugalmasnak látszó tábori élet, de egyébként olyan erős tűz, hogy csak úgy zeng belé az erdő. Itt hatvanötös bakák fekszenek. — Sürgöny-értésítés: hogy *Danid* hadserege nyolcezer foglyot és sok zászlót zsákmányolt. A németek ötezer angolt fogtak. — Még délután, mikor egy kis csend van, elsétálunk *Fiáhtal*, *Haideckerrel* és *Marschallal* a vasúttól a *San* felé. Tüzérségünk örülten lő. A második számú őrházban van egyik tarackütegünk megfigyelőhelye. Négy ekrazitgránát egymásután vág bele és megy a levegőbe bakterház, tüzérmegfigyelő, telefon és minden. Közben az orosz az üteget is felfedezi és belegyújt. A tarackosok felmozdonyoznak és nyugodt lépésben megindulnak állást változtatni. Szídtuk őket, mint a bokrot, mert most az orosz keresni fogja őket srappellel és abból mi is kapunk. Közben a bakáknak előreküldik a menázsit. Az ételvivő emberek most érnek a kanyarodóhoz, ahonnan jó hatszáz lépést majdnem fedetlen területen kell menniök. Távcsovel várjuk, hogy mivel fogadják őket, de úgylátszik, az orosz nem reszkírozza rájuk a srappelt, pedig néha egy-egy járőrre se sajnál tizenkét ágyúlövést. — A vasúttöltésben fehér földből kirakott számok jelzik az egyes századok latrináit.

Háromszáz lépéssel előbbre, földbeásott lyuk két szakasznak, mellette egy tisztí kunyhó. Most egész közel zúg le néhány gránát, becsületből csinálunk rá néhány rossz viccet, de egyszersmind jobbra-átot is és igyekszünk kijutni ebből a rossz világból. Tisztásra érünk, — kolerások. Egy császárvadász sírja, szanaszéjjel sebesültek és halottak visszahagyott fegyvere, holmija és odább újra vagy százötven sír. Hátrább az erdőben rengeteg szétszórt, elhagyott szerelvény. Szétlőtt sebesültvivő ágy. Egy történetnyomozó, rajta: *Hauptmann* császárvadász-önkéntes neve. Véres ruhadarabok, véres sapkák. Egy kézben szétlőtt fegyver. Elszórt levelek. Egyet felveszek: olasz írás, egy császárvadásznak szól. Olvassuk *Fiáhtal*. Mennyi aggodó szeretet pár sorban! — Azután visszamegyünk a századhoz s egy óra múlva hátra parancsolnak *Nowosielecbe*. Dorong-úton. kevert nyírfa- és fenyőerdőn át ova-golunk vissza régi szeles pajtánkhoz, amely már majdnem ottho-

mink lett. Ha két-három napig *egy* helyben állunk, akkor az állandó tartózkodásnak számít. A pislogó tábornok mellett próbálok írni.

Lópaták csattognak az úton, fáradt trappban jön Laci patulja. Leugrik és levágódik mellénk.

Löffler Laci, Urbán tábornoknál volt mint összekötő s meséli a következőt:

A tábornok áll egy udvaron, diszponál és közben ebédel. Egy srapnelgolyó kivágja a kezében tartott levesestányért. Csak int az ordonánynak, hogy hozzon egy másikat és eszik tovább. Azután igen kedvesen figyelmezteti Lacit, hogy ha most ellova-gol, egyenként-szakadozva galoppban menjen, mert a tűz igen erős. De ezt úgy mondta, mintha a tűz csak Lacinak szólna, neki nem. Laci meg is indul galoppban, hátranéz, hogy lássa, jönnek-e utána emberei? Bizony nem, mert hat embere, felváltva csendes trappban és lépésben jön utána a srapneltűzben. „Kár a lóért,” főhadnagy uram — volt a felelet — mikor bevárva őket, megkérdezte, miért maradtak le.

Megjött a három első tiszti kitüntetés: *Burián, Gergye és Takács*, Szignum Laudiszt kaptak. A dekorációk ügyét minden parancsnok másképp kezeli. Ez nem helyes. Nálunk az a tiszteletreméltó felfogás, hogy mindenkinek kötelessége a legjobbat teljesíteni és ezért kitüntetés nem jár. Ez rendben lenne, ha mindenütt hasonló volna a mérték, de máshol meg a parancsnok kitüntetéssel honorál minden esetet, amely a rendesnél különb teljesítmény. Ez is helyes, de a kettő együtt nem vág össze, mert más hadosztálynál vaskoronát hord az, aki nálunk semmit sem kap.

Délután 4^h Parancs a hadosztálytól, hogy egyik divíziónk állásba megy. A két divízióparancsnok sorsol, bennünket sorsolnak ki. A legénység meleg fehérmeműt kap. Sebtyben kiosztjuk és megyünk.

Este 6¹¹ 30'. Sötét van, várunk. Mi a fenét csináljon ilyenkor az ember? Bámulja a tüzet egy ideig, aztán fáradtan sóhajtva lefekszik és megpróbál aludni.

Szegény öcsém, miért nem ülhet itt mellettem? Mennyi baj, fájdalom, vagy öröm és boldogság érheti az embert, de a vége mindennek mindig egy. Ezt mindenki tudja és mégis milyen erős, filozofálás, önfegyelmzés mellett is az életöszön. Az ember nagy veszélyben is gondtalan és bátor lehet, talán eszébe sem jut, hogy baja történhetik. Vagy lehet rossz napja vagy gyenge

idegzete és félhet, sőt mondja is, hogy: „Na, ma biztosan elvisz az ördög.” De akár így, akár úgy gondolkozunk, akár bátor, akár gyáva valaki, egy sincs, aki teljesen leszámolt volna azzal, hogy nem kerül haza. Belemegy a legnagyobb tűzbe is, tudja azt, hogy alig van remény arra, hogy élve kikerüljön, de azt nem hiszi el senki, hogy most mindjárt, biztosan elpusztul.

Oktober 21. Észak felől erős harci zaj, 9^h-kor riadó. Közben postát kapunk. Délig *Nowosielecen* állunk, akkor az első divízió parancsot kap, hogy kimegy az erdőbe az őrházhoz. Mögöttünk egy taracküteg hajt fel; az éjjel a fejünk felett fog muzsikálni. Állásunknál találtam az erdőben egy gyönyörű, félig kész földbe-ásott kunyhót, srapelbiztos tetővel. Már előre örültünk, milyen jól fogunk benne tanyázni, de jön egy ordonáncaaltiszt azzal, hogy lovagoljak azonnal összekötő-járőrbe *Warcholyba*, *Schneider* tábornokhoz. Naponta háromszor küldjek helyzetjelentést, ha lehet, telefonon, sürgős dolgokat soronkívül is. Jelentsem, hol van a 15. saját gyalogdandár, hogy áll az ütközet *Niskó* körül, mi a tűzérési helyzet *Zarzescénél* és keressem meg az összekötötést a tarackütegek parancsnokságával. Főszilyt helyezzek a *nowawiesi* sz tuációra. Eddig ezzel a feladattal a *Nádasdyaktól* volt kint gróf *Wenckheim* főhadnagy, őt váltom fel.

6^h 45'-kor *Schneidernél* vagyok, felváltom *Wenckheimet* s leadom telefonon az első helyzetjelentést, Most érkezik meg a 3. gyaloghadosztály, melynek egyik dandára ma éjjel váltja fel az eddig harcbanállt csapatokat. Koromsötét éj, sok visszajövő, nehéz sebesült.

Jelentkezem *Schneidernél*. Most adja át az állást. Az átvevő divízió parancsnoka *Horsetzky*. Mindkét parancsnokság az iskolában van, minden talpalatnyi föld elfoglalva; padlón alvó tisztek. *Horsetzkynek* fenntartottak egy dívánt, de nem fogadja el azzal, hogy ami a tisztjeinek jó, jó lesz neki is és lefekszik a földre. Közben állandó telefonálás négy-öt irányban, szakadatlanul érkező jelentések. A salzburgi 58. *Rainer főherceg-bakáktól* egy hadnagy századparancsnok telefonálja: „Most vágtam vissza egy támadást a vonal előtt, huszonöt orosz halott, nekem egy halottam és néhány sebesültem van.” A *Raineréknél* — s a gyalogságnál általában — a századparancsnok már csupa hadnagy és kadét. Csepp kedvem sincs a szuszogó, horkoló, padlón fekvő ember-tömeg közé lefeküdni. — Lovaimat már előbb beállítottam egy kis facsoportba, magam is ott alszom a szabadban.

Kép délutánról. *Nowosielec* mellett egy nyomorult ház, mellette pár fenyőtömbből készült félszer mint tábori kórház, benne jajgató, nehéz sebesültek. Az udvaron hat hordágy, rajtuk halottak. Beszentelés. A papon rövid karing, bricsesz és csizma. Vörös kereszt sebesültvivő ministrál. Odább a kórház mellett néhány sír, faragatlan fakereszttel, kis fatáblán ceruzával írt magyar, német, olasz nevek. Közben sír az ég, sír a szél, mely foszlányokká tépi a fázó pap monoton, halk búcsúztatóját . . .

Október 28. Éjjel esett, de kis erdőmben nagyszerűen aludtam. Előlről jelentés, hogy az orosz pontonokat von össze a *Bánon*. A vonal fedezékeiben halott, sebesült és ép keverve fekszik. Aki az orrát kidugja, abba belelőnek. Leadom a helyzetjelentést a *171-es kóténak* és megkapom az ottani helyzetet. Éjjel nagyobb harc nem volt, csak lövöldözés. A parancsnokságnál muszka foglyok takarítják el azt a rengeteg piszkot, amit még szabad korokban csináltak.

Közben, éjszaka megtörtént a felváltás. *Schneider* tábornok meghív, hogy lovagoljak vele, üdvözölni akarja az állásból jövő két ezredet. Odajön *Horsetzky* tábornok is törzsével. Az úton feltűnik a fáradt, leharcolt dandár. Elöl a *salzburgi 58. Rainer - bakák*. Hat napig álltak kemény harcban. A századok létszáma a fele alá apadt. Csak egy törzstiszt van már, az ezredes. O is megsebesült. A négy zászlóaljparancsnok halott vagy sebesült. Helyükön kapitányok és főhadnagyok. A századparancsnokok: kadétkok és őrmesterek. Jön a zászló, átlőve, átszakítva. Néhány tisztet és altisztet elmenetel közben *Schneider* névszerint megdicsér. Až ezred végén a gépfegyverek és a trén. Az arcokat nézem. Sápadtak, megviseltek, barázdások, piszkosak, borostásak. A szemekben az a különös tekintet, amit leírni sohasem tudnék, de amely ugyanaz mindenkinél, ha hosszú, erős harcból kerül vissza, legyen az tiszt vagy közember, orosz, magyar vagy salzburgi. Ez valami messzejáró, merev és a világi dolgok fölé emelkedő tekintet. Sáros. földszínű, szakadt ruhák, vontatott járás. De az ezred mögött szazával jönnek az orosz foglyok és tízével a zsákmányolt gépfegyverek. Aztán jön a dandár második ezrede, a *prágai 28.* cseh ezred. Majdnem teljes állomány és mindabból semmi, ami miatt a salzburgiak előtt keményen szalutálva álltak összes feljebbvalóik. Elvonulás után *Schneider* tábornok odaszól vezérkari tisztjéhez:

— A legnagyobb dicséretet a kiváló ötvennyolcasoknak! A huszonnyolcasok semmit sem érdemelnek, de tégy be azért a

parancsba néhány szót róluk is, hogy ne maradjanak megemlítés nélkül!”

Ez a generális kitűnő katona. Érti a dolgát és ismeri a helyzetet, de abba a tendenciába, amely kedve ellenére azt mondatta vele, hogy a huszonnyolcasokról is bele kell tenni néhány jó szót a parancsba, könnyen beledögölhetik az egész monarchia.

Este felvált *Türk* hadnagy a jászkunoktól s visszalovagolok *Nowosielecre*.

Október 29. A *Sanon* egész éjjel heves harc. Estére *Latowniába* kvártélyra megyünk. Az ulánusokat valahova északra küldték. Minket alárendeltek a VI. hadtestnek. Most megkapjuk a parancsot, hogy a tizenhat századból nyolc *San*-védelemre megy állásba, a másik, nyolc egy nap múlva felváltja. Tőlünk a második divízió kezd. Három század megy ki a jászkunoktól és kettő a *Nádasdyaktól*. Szemközt gyalogság és nehéztüzérség. Lovaink a kvártél on maradnak.

Ma újra néhány tiszt kiütetés érkezett.

Fényesen mulattam egy humoros levélen. Valaki, aki otthon ül Pesten, levélben provokáltatott. Jelenttem a dolgot ezredesemnek, nagyot nevetett és csak annyit felelt rá kezével legyintve: írd meg annak az úrnak, ha verekedhetnékje van, jöjjön ide.

Letowniai kvártélyom egy ablak nélküli, de új faól, amelyben nem lehet felállni, a földön szalma van. a fal mellett egy láda. de a kvártély mégis elsőrangú, mert magam vagyok benne. A háború legkellemetlenebb oldalainak egyike, hogy az ember sohasem lehet egyedül. Mi mind a lehető legjobb barátságban vagyunk egymással, de az örökös együttlét idővel néha sok.

Délelőtt pihenő közben elvándorog előttünk egy tizenhatos honvédbaka.

— Mi van veled? — kérdelem tőle, — Hova még egyedül?

— Jezowéből jövök — feleli a nehezen járó ember. — Spítálban voltam, sérvem van, meg akartak operálni, de biz én nem hagytam, meg azután ott nem is tudtak velem magyarul beszélni. Hát csak eljöttem, egy trénről leszedtem ezt a puskát, kerítettem patront is és most mének a dekkungba. ahol akad magyar cimbor. Inkább ott dögölök meg, mint az asztalon.

Adtunk neki egy konzervát, kenyeret és cigarettát. Aztán tovább vándorogott szegény „megdögleni” a cimbor mellé.

Október 30. Magános kvártélyomból, nem lévén ott sem ablak, sem gyertya s így sem írni, sem olvasni nem lehetett. — átkvártélyoztam *Chaim* zsidóékhoz. ahol a többiek vannak.

Kezdődik a hideg. Olyan intézkedéseket kaptunk, mintha telelésre készülnénk. A hatodik hadtest *Wólka-Letowskan* téli-konyhákat épít. Postát kapunk. Az. egyik lapban cikk *Roda Rodától, Przemysl* ostromáról. Ez a magyarfaló, a derék honvédhadosztályról ír, a honvédtisztek kivont kardjairól, melyek valószínűleg öröklött pengék „s ott villogtak a Moriamur fenséges jeleneténél,” igaza van., de ezek a pengék, ha kellett, a Thököly-, a Rákóczi- és a negyvennyolcas szabadságharcban, is ott villogtak s talán nem lenne annyi baj a monarchiában, mint amennyi van. ha Magyarországon ezeknek a pengéknek a gazdáira, bízta volna már akkor a kormányzást.

Egy *Simplicissimus*-példányban kép: Két rohamozó honvédbaka. A felírás: „Éljen!” Alatta vers. Kezdet: „Hoch Ungarn! Kühn und heldenhaft.” Szép elismerés, csak elég későn jön. Mi lenne ma a monarchia, ha egy-kétszáz esztendővel ezelőtt helyesen látta volna a dinasztia és Ausztria a magyar kérdést!

Október 31. Délután 2^h. A sorra kerülő három felváltó század menekészen áll a kvártélyokon. Az embereknél fejenként száz patron, háromnapi konzerv és pokróc. Kardok a lovakon maradnak. Eddig is elégszer harcoltunk gyalog, de lovaink a közelünkben voltak és számíhattunk velük. Most mindenképpen gyalogos csapat módjára indulunk előre s ennek megfelelően a hangulat nem éppen virágos. A huszár jól verekszik gyalog is. de a lovától messze nem érzi magát egész embernek.

Laci a fejét csóválja és azt proponálja, hogy most már sürgősen szükséges, hogy minden ország diplomatáit néhány napra beosszák az első állásba. Meg van győződve róla. hogy azonnal elkezdenék a „pourparler”-t. Szóbjönnek eddigi veszteségeink. Talán azért, mert még a háború elején vagyunk, sokan dicsőséget látnak a nagy veszteségekben. Sok felsőbb vezetőnek az a véleménye, hogy mindegy, mennyi a veszteség, fő a siker. Minden alkalommal, a félreértést is kockáztatva, élesen vitatkozom amellett, hogy a győzelmet lehetőleg kevés áldozattal kell elérni. A *tomasowi* győzelmet ötven-hatvan százalékos veszteségével pirrhusi győzelemnek tartom. Döntő percekben mindent oda kell dobni, de bűn és hiba egyetlen embert is hiába feláldozni. Hányszor fordult elő, hogy ok nélkül céltáblát állattak velünk? Hányszor

hajtották bele a gyalogságot tüzérségi előkészítés nélkül lehetetlen feladatba? Ez nemcsak hiábavaló áldozat, ez demoralizál is. Nem egyéni kérdés ez. Tudjuk nagyon jól, a háború azt jelenti, hogy sok ember elesik, még több megsebesül és amelyik fél ennek a tudatától megijed és magát morálisan legyőzöttnek érzi, szóval nem bírja el azt, amit tud és amit lát, az a legyőzött. Tág a határa annak, hogy hol törik meg egy csapat morális ereje. Annak idején a katonaiskolában nagy percentnek tanultuk a tizenöt százalékos véres veszteséget és azt is tanultuk, hogy harminc százalék veszteség körül minden csapat többé-kevésbé megáll. Aztán jött a japán-orosz háború. A japánok ötven százalékos véres veszteség mellett is előrementek s a mieink most akárhányszor hetven után rohamoznak. A teljesítőképeség sokkal nagyobb, mint gondoltuk, de ezzel visszaélni nem szabad, márpedig nálunk ezzel naponta visszaélnak. Ilyen metódus mellett hamarosan kifog pusztulni a hadsereg színe-virága s a fiatal aktív és tartalékos tisztikar és a fiatal és férfikorú legénység.

November 1. Reggel. Tegnap délután 3^h-kor gyalog indulunk *Tamagoran* és *Koziarnian* át *San*-őrizetre. Három századunkhoz hátul gróf *Thun* kilences százada csatlakozott. (Lásd 12. sz. vázlat.)

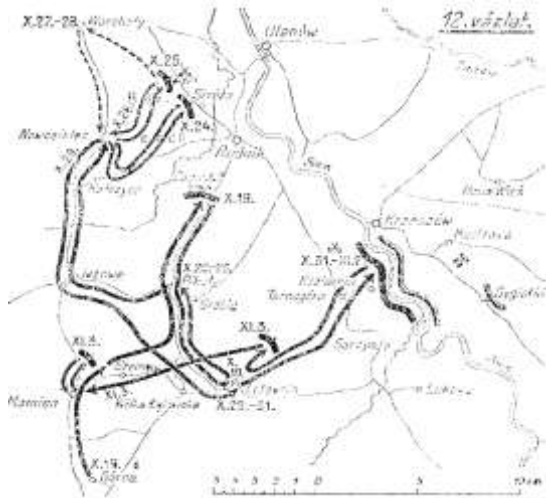
Az elmenekült zsidóság egy része már visszajött és amilyen élelmes, a falukban, sőt a faluk közt az útvonalon is mindenütt áruí, kereskedik. Lakásuk, üzleteik feldúlva. Messze járőföldön nem lehet találni egy ép boltot, de nekik már újra van mindenük és árulnak hatszoros áron snapszot, csokoládét, kekszet, gyufát és a jó ég tudja, még mi mindent.

A kilences század tisztjei néhány részletet mondanak el *Dénes* elestéről. Legalább tizféle formában hallottam idáig hősi halálának történetét. Bizonyosat még most sem tudok, csak azt az egyet, ha már el kellett esnie, jobb, hogy most, a háború elején esett el és nem csinálja végig azt az ezer nyomorúságot, ami még előttünk áll és amit a most lassan beálló tél fokozni fog!

Az erdőn át elérjük *Tarnagorát*. Itt van a védőszakasz-parancsnokság, egy házban. Bent ülnek *Horthy* és *Markovits*. A faluban lámpa sehol, cigaretta tilos. A szélső háznál megállunk. Minden kintfekvő századtól egy tiszt vár itt, hogy a felváltó századnak megmagyarázza a helyzetet és helyére vezesse. *Tarnagora* és a *San* között takarás nélküli sima terep. A közepén nagy fa, alatta egy lyuk, abban ül *Pust* őrnagy trombitásával és ordonáncaival, mint az

egyik védőszakasz parancsnoka. — Csendben elérjük a *San* fűzesét. Egyenként, szakadozva, kanyargós gyalogúton, pocsolyákon keresztül, csendben húzódunk a vízhez. Fél századdal *Vuvehetich* hadnagy félszázadát kell felváltanom egy kiugró félszigeten. Egy szakasz *Suhay* szakaszvezetővel — ki nagyon büszke, mert tegnap kapta meg az arany vitézségi érmet — állásba megy a fél-sziget beugró kanyarodóján, a másik szakasszal tovább megyek a fél-sziget csúcsára. Rendes állásról szó sincs. A parton kötésig érő lyukak egy-két ember számára. Csendben elhelyezem az embereket, mindig kettesével. Az

egyik alszik, a másik figyel. A parancsnok helye egy emherhosz-szúságú és szélességű, félmeter mély sírgödörformájú valami, néhány deszkával félig fedve, amire azt mondják, hogy srapnelbiztos. A lyukba berakom a bundát, köpönyeget, pokrócot s *Beleznoy* kadeétnak megmondom, hogy aludjék éjfél-ig, azután négyig lesz ébren, hajnalban pe-

dig, mert ez a kritikus idő, mind a ketten. A lyuk szélén ülve pislogok kifelé. Annyira nincs hideg, hogy megfagyjon az ember, de annyira hideg van, hogy ne tudjon elaludni. Félóránként végigjárom a vonalat. A muszka átkülcl egy-egy lövést, kétszáz lépésre vagyunk egymástól. Megkeresem az összeköttetést a tőlem délre fekvő jászkunokkal. Ezek sűrűn lövöldöznek, a muszka persze a másik partról vissza. Sok értelme nincs most ennek, csak arra jó, hogy elárulja az állást. Éjjel tizenegy felé káplár *Ocskó* előrehív azzal, hogy pontonlat mozogni a vízén. Jóidég nézem, míg én is látom, hogy a túlsó part mentén mozog valami fekete folt. Csakugyan csónak, talán konzervát és vacsorát visz a derék szemközt fázó muszka bakáknak. Fogok egy karabélyt, odalövök. Fény villan fel, talán egy kézi villanylámpáé, pár elfojtott hang, a fekete folt a parthoz húz és

belesimul a sötétségbe. A vizavi megharagszik s mérgesen visszalö vagy tízet. *Ocskóval* megállapítottuk, hogy ebből öt rövid volt, csobbant előttünk, a víz, öt hosszú volt, füttyült felettünk. Igen arányos és helyes beosztás.

A lovasságnak nincs ásója, de hoztunk magunkkal részben a faluból rendes hosszúnyelű szerszámot, részben pedig már minden huszárnak van halottaktól elszedett, sebesültektől elkért gyalog-sági ásója. Ezekkel dolgoztunk, összeköttetést ásva a lyukak közt. A szanaszéjjel heverő üres konzervdobozokat, melyek fénylenek a napon és kitűnő célpontot adnak, elkapartuk. Éjfél után fekszem le, sírgödrom fenekén cigarettázní is lehet. Nagyon sajnáltuk *Beleznayral*, hogy ha már úgy kell cigarettáznunk, mint valamikor az iskolában, vagyis dugva, miért nincs itt is kályha, hogy a kályhalyukba fújhatnánk a füstöt.

Egész éjjel dörögnek az ágyúk. Északon veres az ég, ég egy falu. Egy messzebbi ágyúszót is hallunk délről, talán *Bölim-Ermolli* hadseregfrontjáról.

Hideg van és veszettül fúj a szél. Micsoda nótákat is tud a szél! Milyen fogvicsorgatva, dühösen jajgat. Ez nem a mi pusztánk szele, ez Oroszországból jön, a túlsó partról. A magyar Alföld vihara zúgva, bömbölve, erővel rohan, fákat csavar ki, rombol, pusztít, de hamar megbékél és elül. Az orosz, az más. Lassan, alattomosan kezd bujkálni a kopasz nyírfák között. Eleinte nyög és sír, mint egy megkínzott kisgyerek vagy egy félig agyonvert muzsik. Azután mindig erősebb lesz, szinte kísértetiesen visít, majd úgy hangzik, mint a fogcsikorgatás. Nekidül a *San-nak*. Felénk csapja hullámain, alattomosan bebújik a ruhánkba, vacogni kezdünk. Aztán egy percig csend, majd újra hatalmas széllökés és sivítő, éles, metsző, változó erejű szélrohamok. Szeszélyes zsarnok módjára egyenetlen és kiszámíthatatlan, — szláv.

De rajtunk nem fog ki. Mi itt ma éjjel, meg holnap éjjel nem csak csapatunk előőrsei vagyunk. Mintha hallanám a hátunk mögött alvó Magyarország lélekezését. Rá vigyázunk, érte fázunk és az Isten is jó hozzánk: a szél túlnanról fúj ide, áthoz minden hangot és evezőcsobbanást.

Hajnaltól majd kiesik a szemünk, úgy figyelünk, de nem jön semmi. Világos lesz. Berendezkedünk nappalra. Három ember kerül egymás mellé, kettő összebújva alszik, egy vigyáz. *Beleznay* átmege a balszárnyra, én meg itt irkálók fázós ujjakkal. A felváltásunkig még van vagy tizenkét óra. Akkor is ugyanilyen lyukba

kerülünk, de vagy ezer lépéssel északra. Hogy e csereberének mi az oka — nem tudjuk. Ott maradunk holnap reggelig, akkor a hajnali szürkületben visszamászunk a faluba, ahol mint csoport-tartalék, házakban alhatunk.

Most, világosban, tudok csak igazán tájékozódni. Szemben látom az orosz fedezékek vonalát. A *Sanon túl* a dombon, *Kustrawa* mellett, orosz tüzérségi állás. A faluban mozgás. *Sygielkinél* is fedezékek. Délelőtt alszom egyet, egykor lövöldözésre ébredék. Körülnézek, hogy mi van, hát jön a tizenhármások felől *Prónay* kapitány, vállán kockás nagykendővel, kezében karabéllyal. Sétálva lépeget a vízparton, időnként megáll és lő.

1^h 30'. Orosz nehéztüzérség gránátozza tőlünk délre *Sarzyna* falut. Alighanem meglátta benne a tartalékot.

3^h 30'. Kigyullad *Lukowa*. Gránát- és srappeltűz.

Alkonyodik. Elfoglaljuk az éjszakai felállítást. Ma *Mindszentek* napja van. Szegény anyám, édesapám, de keserves lehet nekik ez a mai nap! Dénes sírján egyetlen gyertya sem ég, de hiszem, hogy világít az elhagyott sír felett a nemzet kegyelete. Mennyi új, jeltelen sír tavaly óta! Mennyi reményt, örömet, jövőt zárnak magukba ezek a sírok. Mennyi gyász, mennyi könny árad a világra azok után, akik a jeltelen sírokban pihennek. Egy nagy temető lett ez a világ. Jó ez így? Kell ez így? A Kerepesi temetőben láttam egyszer egy sírkeresztet, melyen csak annyi áll: „Miért?” Erre a kérdésre nincs felelet. Itt a földön nincs. De kell, hogy legyen rá felelet, jó, igaz és megnyugtató. Hogy mi, azt mi nem tudhatjuk. De érzem, hogy semmi sincs ok nélkül, mindennek úgy kell lennie, ahogy van és csak ez a hit adhat megnyugtatót.

November 2. Tegnap, már esti sötétben, felváltott *Löffler Laci*. Visszamegyünk a füzesen keresztül új helyünkre, mely egészen más, mint a tegnapi. A *San-part* itt két-három méter magas. A part mentén hosszú rőzsesorok, összedobott nád, néhol három-négy méter szélességben és két méter magasságban. Ezeknek a tövébe vájt lyukakba telepszünk be. Sok vizitálás, kevés, de jó alvás, aztán hajnali szürkületkor visszamegyünk a faluba. Itt posta vár. részben egy újonnan jött transzport hozta. Szép fotográfiákat kapok a gyerekekről. Hírek a *Böhm-Ermolli* hadsereg sikereiről és török beavatkozásról. Végre a mi oldalunkon is mer harcba menni valaki!

A hadosztályparancsnokság *Koziamia* szélső házában, a dan-dár- és ezredparancsnokság *Tarnagorában* van. Egy házban tisztí

pihenőkvártély. Mindenki belebújik a postájába. Itt ülünk délután hatig, akkor hátramegyünk a lovakhoz. Hideg van.

Chaim zsidóéknál, „otthonunkban” most visszajött kapitányunk, *Sável Kuli* vár, szépen terített asztallal, levelekkel, csomagokkal, amit a kádertől hozott. Úgy látszik, holnap hátra kell mennünk. A trént már nem találjuk otthon, azt visszadiszpónálták vagy ötven kilométernyire. Így a csomagokat sem bontjuk fel, viszont megiszunk egy csomó üveg pezsgőt és nagyon víg hangulatban várjuk a parancsot.

Az öreg *Chaim* hamarabb tudta, mint mi, hogy visszavonulás lesz. Tett-vett, pakkolt már tegnapelőtt — tegnap aztán félszemű gebéjét befogta egy fakó szekérbe és rakodni kezdett. *Sável* megszólította:

— Öreg *Chaim*, mit csinál, csak nem hagy itt? Hiszen nincs baj, nem jön a muszka!

Chaim ránézett, aztán megszólalt:

— Mein lieber Herr Militäroffizier, — minden galiciáner így titulál minden tisztet — azért, mert maga nem tudja, hogy visszavonulás lesz — azért még lehet visszavonulás.

Sável tovább tréfált vele, az öreg szóltanul pakkolt s végül a következővel tett pontot a beszélgetés végére:

— Könnyen tréfál a tiszt úr — ha jön az orosz, a katonaság elmegy — de a szegény zsidó ittmarad.

Míndez akkor folyt le, mikor még nálunk a hadosztály se hallott mást, minthogy hosszú időre ittmaradunk. Előttünk sehol semmi jel nem mutatott másra — honnan tudta hát *Chaim* tegnapelőtt? Az itteni zsidóságnak valami olyan hihetetlen gyors értesítőszolgálatra lehet, mint némely afrikai törzsnek.

Hubertus napjára éppen hátul lettünk volna s vadászlovaglást terveztünk. Persze, ezt is fel kellett adni. A visszavonulásnál bizonyára megint utóvéd leszünk, akkor majd lesz *Hubertus*-lovaglás esőstől, de másféle! Híre jár, hogy északon valami baj történt, azért kell nekünk is visszamenni.

November 3. Reggel 5^h 45'-kor gyülekezik az ezred. *Tarnagora* felől gyalogtúz. Azután a jászkunokkal kettős oszlopban állunk készülségi állásban *Letowniától* északra délután 3^h-ig. — Utána *Kamienbe* lovagolunk és bekvártélyozunk. A visszavonulás senkit sem deprimál, a kedv jó, jó a vacsora is és félnyelkor lefekszünk. Az alvás nem sokáig tart. Este 9u-kor parancsot kapunk, hogy a század kimegy, mint első számú főörs. *Steinautól* északra egy dombon

kell felállanunk. A lovakat a faluban hagyjuk. Felállítjuk a tábori őrsöket; lejáróm a vonalat, helyreállítom az összeköttetést, ébrenre ütök két-három alvót, ami talán nem szép, de szükséges, viszont érthető, hogy mindenki álmos, hiszen négy nap óta ez a harmadik éjszaka, amit ébren töltünk. *Sável* éjszaka majdnem semmit sem lát farkasvaksága miatt. Ezért ilyenkor mindent rám bíz, viszont nappal kímél. Nem is bánom ezt a beosztást, mert a hideget is, ébrenléletet is jól bírom. Délután 2^h-ig állunk kint, akkor leváltanak és visszamegyek a kvártélyra.

November 4. Sável Kuli, aki most jött hazulról, tréfásan kifejezte utálkozását állítólagos frivolságunk és szívtelenségünk felett, viszont elismeri flegmánkat. Persze, ő most otthon volt és mindent más szemmel lát, de egy időn túl itt igazán nem bírja az ember, hogy más apró bajain sajnálkozzék. Mulattunk egy állatorvoson, aki három hónap alatt tíz évet öregedett és még egyszer sem mert éjjel levetközni. *Kuli* igen lelketlennek találta, hogy kineveltük.

Tegnap úgy tudtunk megválni a muszkától, hogy elmenetlünket észre sem vette. Egész nap nem is voltunk vele kapcsolatban.

Délelőtt 10^h-kor a jász kunok jobbszárnyán megszálljuk *Kamientől* keletre a 219-es magaslatot. Front: észak-északkelet. Az első, második és harmadik századok fekszenek egymás mellett, jobbra hátul két század tartalék. Különítményeink kint vannak.

Délután 2^h. Egy előttünk dolgozó különítmény ezer lépésre tőlünk gyalogtüzet kap, lóról száll és tűzharcba megy. Öt percen belül megszólnak ágyúink s egy előre jövő orosz századba egyszerre vág be nyolc srappel. Bár a dolog elég közelről érdekel, kíváncsiságunk másfelé fordul. Hátulról zörgés: megjönnek a konyhakocsik. Az orosz tiszteli az ebéd idejét és visszavonul. A különítmény előre megy, a tüzérség elhallgat, legénységünk a rajvonalba szájharmonika mellett nótázik.

Délután 4^h A muszka szaporodik, előttünk három-négyszáz ember erejű csapatra nőtt. Most szállingózik elő egy új század is, de támadni nem mernek. Besötétedésig állunk, aztán visszamegyünk *Markowiznára*. Közben fejtelenség, a kocsik és a vezetékek valahova máshova mentek és hogy el ne szokjunk tőle, egy fölösleges kerülőt is rendeztetnek velünk.

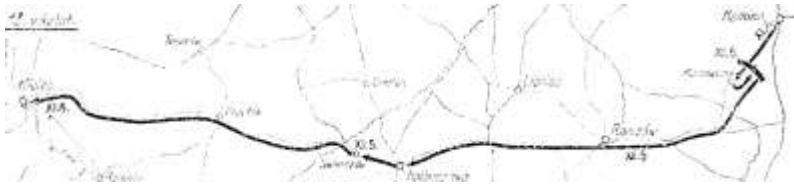
Reggel 5^h. Az ezred *Kamién* és *Markowizna* között készülségi állásban áll. Reggel 7^h-ra jelentik a kiküldött járőrök, hogy hat szotnya jön felénk tüzérséggel. Aztán más jelentések érkeznek

hogy az első jelentés hamis. Végül jön a jászkunoktól *Görgey Károly* főhadnagy, ügyes, kitűnő tiszt, aki jó és teljes helyzetjelentést hoz előlről.

9h. Fordulunk és megindulunk vissza *Kolbuszowa* felé. Hosszú mars, megint elfelejteneik átnyergeltetni, pedig semmi sem jön mögöttünk. Menekülő lakosság, óbégató zsidók, hűvös, nedves idő. *Swierczówba* megyünk kvártélyba.

November 6. Reggel 5^h 45^l. Hideg. A hadosztályt alárendelik a 6. *Wittmann*-lovashadosztálynak. A lovashadtest feladata: *Wisztula-biztosítás*. Visszamegyünk *Mielecre*, útközben találjuk a VI. hadtestparancsnokságot és *Hadfy* honvédhadosztályának tizes és tizenhatos honvédeit.

Mielecen élelmezéskiegészítés, a legénység egy ruhamagazínból meleg fehérneműt, mellényeket, kesztyűket, harisnyákat kap,

aztán megyünk tovább erős menettel *Suchy-Grunt-ig*. Ez a vidék még nem volt harctér. Tiszta lengyel házak, ló és ember mindent kap, ami kell.

November 7. Reggel 7^h. Riadó. Megyünk nyugatnak és *Samo-cicénél* elérjük a *Wisztulát*. Elöl a jászkunok és a tüzérség, aztán mi, mögöttünk a nyolcadik brigád. Vizes vidék, befagyott mocsarak és patakok.

Ma két hónapja esett el Dénes!

Az út mellett pipacsot találok.

Útközben kapjuk a következő parancsot: *a 6. és 10. lovashadosztály megfigyeli a Wisztulát Pawlowtól a Dunajec torkolatáig. Ezredünk védőszakasza Pawloivtól nyugatra. Az első és negyedik század a vonalban egymást váltva felállít négy tábort. Jobbra tőlünk a Matasics-csoport. balra, rajtunk túl a jászkunok és a 8. brigád. Huszonnégy órás szolgálat, váltás este hatkor.*

A védőszakaszparancsnokság *Medrzechowban* van. A század *Samocicére* megy, igen jó kvártély, ki nem rabolt vidék. A túlsó part még üres, ellenséget nem látunk.

Híre jár, hogy hadseregünk a *Dunajecig* megy vissza. A visszavonulás felett nemcsak mi, hanem az orosz is csodálkozik. Annyira, nem mert előrejönni, hogy a mi éjjel elhagyott állásainkat bolondmódra két napig dolgozta tüzéséggel, mikor már semmi sem volt bennük.

November 8. Éjjel menetparancs. Reggel 6^h-kor indulunk erős tempóban *Zaborówon* és *Szczurowán* át, ott északra kanyarodva *Kopaninybe*. Itt megint *Wisztula-megiigyelés*. Lovaink *Sokólkiban* nyomorult kvártélyokon. Erősen meghültem s nem nagy passzió öt parasztasszonnyal és egy sereg gyerekekkel egy szobában feküdni.

Ma igen nagy örömünk volt, mert előkerült *Marschall* hadnagy három emberével, egy hallatlanul merész vállalkozásból. — A VI. hadtest felszólítására önként vállalkozott arra, hogy a *Sanról* való visszavonulásnál visszamarad s az ellenség háta mögött felrobbantja a *tarnagorai* hidat. Mikor mi visszamentünk, három emberével: *Görgey Arisztid* tizenháromas önkéntessel, *Peitler* káplárral a tízes pionírszakasztól és egy huszárral saját szakaszától — elbujt egy erdőben és maga elé engedte az orosz. Lovait beállította egy üres vadászház pajtájába s a nyakukba vett ekrazittal a jéghideg vízben, felmentek a hídig, azt a legnagyobb csendben montírozták, miközben a muszka örök a fejük felett sétáltak a hídon. Aztán időre gyújtottak s igyekeztek vissza a vízben a lovakhoz. A híd, az orosz parancsnokság kellős közepén, a rajta lévő őrséggel együtt a levegőbe ment. A felriasztott oroszok hiába keresték *Marschallékat*. Káplár *Peitler* önként futott a parton, hogy a figyelmet magára vonja a vízben visszamenő háromról. A fáluban lévő orosz a robbanás után egészen megkeveredett, azt hitte, hogy támadunk. Egymást lötték össze a felriadt csapatok.

Marschallkat baj nélkül érték el lovaikat, de kimozdulni a pajtából nem mertek, mert akkorra már kozák patrultól hemzsegett az erdő. Megtévesztésül tárva-nyitva hagyták az istállóajtót és bent karabéllyal a kézben várták a rájukakadókat. — Egy kozák járőr néhány lépésre lovagol a pajtához, de a nyitott ajtó megnyugtatója és továbbmegy. Néhány óra múlva *Marschallék* is lóra ülnek és az erdőn át kilovagolnak a *letowniai* útra. Itt szemben egymással egy orosz és egy saját rajvonal fekszik. — Nem volt más mód, át kellett lovagolni a rajvonalakon. Mindkét fél meglepődött,

midőn az elsőnek nekivágató *Peitler* káplárt meglátták és senki sem lőtt rá, annál inkább a többi háromra, midőn azok, ahogy csak a ló bírta, egyenként átvágtattak. A történethez tartozik, hogy éppen akkor, amikor *Görgey Arisztid* visszakerült ezredéhez, érkezett oda a kádertől az ellene beadott szökési beadvány. *Görgey* ugyanis mint kiképzetlen rekruta, megszökött a kádertől a harctérre. Hogy hova ment, azt otthon nem tudták és mint dezertőrt keresték. Most arany vitézségi érmet kap a kiképzetlen huszárönkéntes.

Hadosztályunk tüzérségének *Rieder-ütegét*, majdnem elvesztettük a *Sanon*. Egy hajnalban — ahogy ma a legénység mesélte — megrohamozta őket az orosz. Elesett és sebesült néhány ember, a kezelő legénység az erdőben szétszaladt, ott a tisztek összeszedték őket és két odavetődött honvédjárőrrel visszarohamoztak, éppen akkor, mikor az orosz az ő konyhakocsijukból ebédelni kezdett és a pakktarisznyákat fosztogatta. A muszkákat leszúrták, elfogták, megszalasztották és mind a négy ágyújukat visszavették.

Délután 3^h. Elérjük *Kopaninyt*. Sík, gazdagabb vidék. Az *Uszivica* torkolatától délreeső védőszakasz a mienk. Egy szélső házban aiőőrség, elől négy tábori őrs. — Disznónak való nyomorult kvártélyon köhögők és izzadok egész éjjel.

November 9. A betegséget levélírással használom fel. Éjen át a muszka is megérkezett a túlsó partra. Hallottuk a tréncerekék és a délnyugatnak menő masírozás zaját. Hogy a hadihelyzet mi, azt senki sem tudja, de ez a hadseregvezérkari főnök, *Konrád* dolga. Kezdünk ráhelyezkedni arra az álláspontra, hogy csak azzal érdemes törődni, ami közvetlenül érint bennünket. A háború első heteinek izgalmi jórészt abból származtak, hogy nem bírtuk el a tájékozatlanságot.

Ebédre, orvosságként, megittunk három üveg francia pezsgőt, csak azért, hogy elfogyjon, mert ezután csak magyart iszunk. Kint nagyjában csend, néha egy-egy lövés, bent kártyaparti, levélírással, diskurzus. Mindez pedig történik egy lengyel parasztkonyhában, ahol tizen vagyunk tisztek, négy a házbeli s van két ordonánc és két macska is. Azonkívül folyton járnak ki-be a jelentőlovasok és a naposok. Az egész tisztára megcáfolása annak, hogy egyszerre, egy helyen, kettést nem lehet. Éjjel általános, nagy bolha- és tetűvadászlat.

November 10. Éjjel élénkebb lövöldözés, három sebesülés. Lövöldöz a szomszéd század is. A helyzet utálatos, mert a túlpartmagas, a muszka fent ül és leköp a fejünkre. — *Löffler Laci*,

November 12. Tegnap még olvasni is tudtam.

Négykor kelünk, gyönyörű a hajnalhasadás. Szégyen ide, szégyen oda, félig ébren, félig alva olyan honvagy fogott el, hogy az a képtelen gondolat ötlött eszembe: nyergeltetek és meg sem állok hazáig. De aztán egészen felébredtem s szomorúan bámultam bele a pirkadásba. Rossz volt, nehéz volt.

Indulunk *Szczurowára*, ott egy órát álldogálunk, mindenki híreket kérdez és híreket mesél, de senki sem tud biztosat. Érdemes felírni ezekből a zöldségekből egy csokorralalót: *Hindenburg* déli seregét tönkrevették. *Hindenburg* nem is vette fel a harcot, csak túlerő miatt, stratégiai okokból vonult vissza. *Hindenburgnak* nincs is déli serege, de az északit megverték. A németek ellen több helyen japán tüzérség lépett harcba. *Danid* győzött valahol és három-ezer foglyot ejtett. Nem *Danid* győzött, hanem *Böhm-Ermolli, Jarortaunál*. *Danid*t is, *Böhm-Ermollit* is megverték. Az orosz, újra megtámadta *Przemyslt*, vereséget szenvedett és tizenhét ezer halottat hagyott a vár előtt. Az orosz *Lemberget* kiürítette. Stb. stb.

Pihenő alatt a tisztikar összegyűlt és gratulált *Markcvitsnak*, aki ezredes lett. Ő megköszönte, feleletében kívánva a háború mielőbbi befejezését. Ezekután *Pustnak* gratuláltunk alezredesi kinevezéséhez, ki ezt szintén megköszönte s viszont azt kívánta, hogy legyünk mi is a csatatéren alezredesek. Ő ügylátszik valami olyan harmincéves háborúfélét szeretne. Ezekután még *Vay Turyt* gratuláltuk meg mint új kapitányt. Ő szegény nincs túlságosan jó színben, mert tegnapelőtt pezsgő helyett véletlenül szublimátot ivott, igaz, hogy vizezve, de mégis az ő jól trenírozott gyomra kellett hozzá, hogy megússza huszonnégy órás tengeri betegséggel.

Mindezek után, mint utóvéd-ezred, *Cerekiewen* és *Boclinián* át *Proszówkíra* masíroztunk, hova délután érkezünk meg. A visszavonulás igen szép rendben halad. Ha holnap is továbbmegyünk visszafelé, bejutunk a krakói várövébe.

Éjjel 11^h. Riadóparancs. *Grobla* felől ellenséget jelentettek. A század azonnal indul és megszállja *Dziewint*. *Engel* kadét a víz mentén, *Löffler Laci* az úton nyolc-nyolc százarral felderítő járőr. Rögtön utánuk elindul a század is. Koromsötét éjszaka. Utunk a *niepolomicki* nagy erdőség keleti szegélyén vezet, az út mentén elszórva házak. Félszakasszal előrelovagolok. Az első néhány házat átkutatjuk, de látva, hogy így sohasem jutunk előre, megállás nélkül majdnem egy trappban lovagolunk *Dzietvinig*. Közben zöldes fénysávokkal simogatja az erdőt a krakói váröv sok kisebb-nagyobb

reflektora. A falut elérve, kiállítjuk a biztosítást. Patruljaink, amennyire az éjszakában lehet, keresik az ellenséget. A század a falu szélső házainál áll, reggel 5^h-ig, akkor behúzódunk az udvarokba. Gyönyörűen hasad a hajnal, a legszebb tompított színeit mutogatja. Sötétlilából sötétkékbe, kékbe, aztán rózsaszínbe megy át. A hajnal lüktetve hasad. Az átmenetek nem egészen észrevétlenül történnek. Könnyen, hamvasán, de észrevehetően lüktetve fokozódik a világosság.

Hajnali hideg, ragyogó reggel s aztán berendezkedés a terhes nappali szolgálatra. A század fele patrulba ment vagy őrségen áll, aki egy-két órát alhatik, az is teljesen felszerelve pihen. Pokrócunk, köpönyegünk a nyergem marad, ilyen közel az ellenséghez nem lehet levenni. A befutó jelentések szerint az éjjel folyamán csak néhány kozákpatrul lépte át a vizet, de közelebb nem jöttek.

Levágom magam egy matracnélküli ágyszőnyagra és kitűnően alszom vagy másfél órát, de mihelyt elmúlt az első fáradtság, én is, mint a többi, olyan irtózatossá kezdek, hogy alvásról többé szó sem lehet. A legkülönfélébb tetvekké! és bolhákkal vagyunk tele mindnyájan. Azt hiszem, a közönséges és tyúktetűn kívül már a legkülönfélébb kereszteződéseket is kitegyesztettük magunkon. Úgy vakarózunk, hogy csak úgy harsog. Minden vágyunk egy napi pihenő lenne alapos fürdéssel és tisztálkodással egybekötve.

Estefelé jelentések, hogy a *Wisztulát* erősebb lovascsapat lépte át. A nyugodt éjszakának mindenestre vége. Estefelé meglovöklözik *Löffler Laci* vedettáit.

November 14. Déli 12¹¹. Az orosz nem jött előre, állunk egyhelyben, sem elől, sem oldalt semmi újság. Fogtunk egy hadaró, felvágott nyelvű, kimustrált öreg krakói szakácsnót, az fog nekünk ebédre libát főzni.

Rövid levelet írok anyámnak *Erzsénet*-napra Egy gratulációval kevesebbet kap az idén. Mi minden van egy elmaradt gratulációban!

Délután 4¹¹. Hátról lódobogás, jön *Folis* a harmadik századdal, hogy felváltson bennünket. Velünk szemben a *Wisztulán* túlra egy kozák — állítólag kaukázusi — divízió érkezett. Hadosztályunk kapott egy zászlóalj huszas honvédbaka erősítést s a konyhákat és vezetőket hátraküldték. Szóval ütközetre van kilátás. — A hősi *Emdent* elsüllyesztették. Kár ezért a nagyszerű hajóért.

Folist tájékoztatva, leváltás után visszalovagolunk *Proszówkira*. Régi helyünkre kvártély ózunk, ahonnan riadóval ugrottunk ki tegnapelőtt éjjel. Konyha nincs, pokróc nincs, az ágyam leszakadt amikor belemásztam, szóval elég kényelmetlen állapot. A különféle állatok miatt a testem veres, sőt véres. Vágyaim netovábbja egy fürdő lenne.

November 15. A hadseregekémszolgálat egy kapitánya járt tegnap nálunk azzal a feladattal, hogy áthozasson valahogy a vizén túlról egy parasztnak öltözött, ott váró megbízottat. Nem tudta, hogyan fogjon hozzá, mert nagyon kételkedett abban, amit támogatására az ezredtől kiküldött *Marschall* hadnagy mondott, hogy csak jelölje meg, hova kell menni az emberért, a többit majd elintézi egy altiszt járőr. Az majd átmegy a vizén és áthozza az embert.

— Jöjjön be káplár *Béres!*

Az altiszt belép, szalutál, — a kapitány rábámul. Az arc sebhelyekkel fedett csatatér, néhány foga kiütve, fején régi és újabb forradások, részben kocsmai, részben háborús emlékek. Kiálló pofacsont, tatár áll, hatalmas vállak és karok mellett karcsú derék, az egész ember vékony, mint a párduc. A kapitány nézi egy darabig és azután ennyit mond:

— Erről elhiszem, hogy megcsinálja!

Persze *Izméndi* és *Bénák* huszárok azonnal jelentkeztek, hogy szívesen átmennek *Béressel* a vizén túlra látogatóba.

Még este nekiindultak, át is jutottak s míg ők hárman a faluban jártak, másik három huszár vigyázott a lovaikra. Szerencsésen át is hozták hajnalra a hírhozó embert. A kapitány nem győzött bámulni. Miután pedig *Béres*ek a túlsó parton már úgysis ismerősök voltak, másnap megismételték a kirándulást saját szakállukra s ha mást nem, egy csomó zsákmányolt libát hoztak magukkal.

Reggel készülségi állás a krakói országúton.

Hányadszor írom le, mióta háború van, hogy este visszamenünk kvártélyra ide meg oda, reggel pedig kimentünk készülségi állásba erre és arra a pontra? Mostani életünk képéhez úgy hozzá tartozik ez a két momentum! Az egész nap való ide-odalovaglások, marsok, tűzharchoz való leszállások, járőrlovaglások, komoly ütközetek után más és más hangulatban, de mindig ugyanaz a kép: mikor a lovashadosztály kvártélyra húzódik vagy reggel elindul.

A fárasztó, sokszor véres nap után bealkonyodik. Az ellenfelek széthúzódnak, az ágyútoroktüzek mind ritkábban villannak fel, elhallgatnak a gépfegyverek, legutoljára a kisfegyvertű s azután csak a járőrök vagy őrségek egyes lövései csattannak. A hadosztály zöme, mely valahol egy takarásban álldogál, meghúzza a hevedereket, lóra ül s az ezredek egybefolyó, sötét menetoszlopban kígyóznak kvártélyaik felé. Csendben húznak az oszlopok vissza. Csak a cigaretták tüze, a szerelék zörgése és a patazaj jelzik a sötétbe merülő csapatok útját. A már elvonulóban lévő zöm után, egy-két óráig még századok, szakaszok, járőrök vonulnak minden irányból. Ezek rajta voltak az ellenségen s hosszabb ideig eltartott, míg le tudtak róla szakadni. Ezek valamivel hátrább gyülekeznek és kisebb-nagyobb csoportban ballagnak ezredek után. Minden ezred megkapja a maga éjjelezési körletét, az lehet három ház, egy vagy több falu, aszerint, hogy mennyire vagyunk az ellenségtől és mi a holnapi feladat. Az éjszakára kintmaradt különítményektől, járőröktől vagy előőrsfelállítástól még folyton jönnek a jelentések. Jelentőlovasok egyesével vagy kettesével, a jelentés sürgösségéhez képest vagy trappban vagy galoppban keresik parancsnokságukat. Éaradt, homályos képek: elnyújtott lónyakak, a nyeregben csendesen pipázó, előrehajolt, szótlan, vagy egymással néhány szót váltó, felhajtott gallérú lovas-sziluettek.

Békében a bekvártélyozás nehézkes, sok súrlódással járó, hosszadalmas esemény. Bezzeg most, mihelyt egy csapat elérte körletét, öt perc alatt eltűnik az utcáról. Istállókba, házakba kerülnek a lovak, emberek, — csak a laktáborőrségek maradnak kint és a tisztek és altisztek járnak le — ha lehet: kézilámpával, ha nem lehet: sötétben — a kvártélyokat. A gyalogságnál, ha kvártélyra érkezett, vége a szolgálatnak, a baka levágja magát vagy felszerelve, vagy ha lehet, a nélkül és jön a rövid, annyira szükséges alvás. A lovaskatonának ilyenkor kezdődik csak még el az igazi nagy munkája. Lenyergel, de úgy, hogy minden együtt legyen, mert hiszen percek alatt bármikor újra készen kell lenLL. Az izzadságtól gőzölgő lovat le kell csutakolnia, ha van, szalmával, ha szalma nincs, mással, még ágytakaróval vagy paplannal is, ha egyéb nem akad. Azután: zabot kpakkolni, etetni, szénát, szalmát keríteni, itatni és csak ha mindez megvan, ami legalább másfélórát eltart: akkor gondolhat tiszt és legénység magára. A lovasság háborús éjszakái kétszeresen rövidek.

Lassan elcsendesül a falu. Tisztek, önkéntesek és a szolgálat-

ban levő altisztek rendszeren egy kvártélyon tanyáznak, hogy mindenki kéznél legyen, Mindenki levágja magát oda, ahova lehet és aludni próbál. De abban a házban, amely előtt egy eltakart szakaszlámpa világa pislákol, mellette pedig egy ör álldogál, egész éjen át nincs nyugalom. Minden századtól egy altiszt vagy önkéntes megy az ezredparancsnoksághoz a másnapi parancsért, az eligazításért. Ez ottmarad néha hajnalig is, amíg az eligazítást megkapja. Az ezredtől ugyanígy megy a néha tíz-tizenöt kilométernyire fekvő hadosztályparancsnoksághoz egy tiszt, hadosztályeligazításért. A hadosztály kiadja a másnapi diszpozíciót, az jó, ha éjszaka egy óra körül az ezredparancsnoksághoz kerül. A parancsnok és a segédtsízt ezt feldolgozzák, egy altiszt szétosztja a postát, jó, ha két óra körül megkapják a századok. Akkor itt kezdődik az előkészítő munka másnapra. Mennyit lehet itt aludni, ha másnap reggel négy órakor már gyülekező van?

A naplóban csak ennyi szokott lenni: Reggel 6^h-kor gyülekezés itt és itt. — Mit jelent ez, mi a gyülekezés képe?

A gyülekezési időpontja előtt, ha a századnak szerencséje van és közel kvártélyozott be, akkor másfél órával, de néha két órával hamarabb is mozogni kezd a falu. Istállókból, házakból lófejek nézegetnek ki, a legénység most nyergel. Előzően már letörölgette lovát, itatott és etetett, ami legalább háromnegyed óra. A reggeli szürkületben, legtöbbször térdig sárban, emberárnyékok lóárnyékokat vezetnek a szakaszok gyülekező helyére. Egy-egy szakasz gyülekezik és megindul a század-gyülekezőhelyre, ha csak lehet, gyalog, mert a lovakat kímélni kell. Szegény derék állatok éppen eleget szenvednek napközben.

Nyeregbe zörren a század, a szakaszparancsnokok létszámot ellenőriznek, felszerelést, töltenyt, konzervet vizitálnak, négy rövid, csendes jelentés a svadronosnak, aki mellett trombitása, ordonánca és a századörmester áll. Azután indulás az ezred-gyülekezőhelyre. Kommandók nem divatosak. Ott még egyszer lejátszódik ugyanez, század-ezred vonatkozásban, de itt már jönnek az első aznapi parancsok. A különítmények, járőrök ilyenkor már kint vannak. Most még néhány kiegészítő intézkedés, a tisztikar tájékoztatása, az ezredparancsnok kijelöli az elővédet, megállapítja a menetsorrendet és ellovagol az elővéd. Utána párosával az összekötő lovasok, aztán az ezredtörzs a főcsapat élén és utána a többi.

Most ezredek, osztályok és századok húzódnak legyezőformában a hadosztály gyülekező helyére, melynek elővédosztálya

már elől van s ilyenkor kezdenek visszajönni az éjszakán át kintmaradt különítmények, járőrök és egyéb biztosító csapatok. Fáradt, hidegtől felborzolt szőrű lovakon, piszoktól szürke, éjszakázástól sápadt, fáradt emberek lassú vonulása ez a hadosztály végére. Az éjszakán át kintvolt csapatrészek, ha csak lehet, ezredeik végére kerülnek, hogy kíméljék őket, amíg lehet.

A mondott időpontban s a mondott helyen megint együtt áll a hadosztály és kezdődik a mindennapos munka.

Azt hiszem érdemes volt leírni, hogy két nap munkája között a rövid éjszaka alatt mi megy végbe olyankor, amikor úgynevezett csend van. Mert ez csak csendes napokon van így, ahogy leírtam. De mi minden lehet még ezen kívül? A tíz órára kvártélyba jutott századot egy óra múlva felriasztják. A kapitány egy szakaszlámpa mellett elolvassa a parancsot, tájékoztatja tisztjeit és altisztjeit s néhány perc múlva indul a század valami rendeltetéssel, bele a bizonytalanságba. Sohase hallottam még zúgolódást, ha komoly feladattal bármikor, bármily kevés nyugvás után küldtek el egy csapatot. De hányszor jön egy-kétórai pihenés után a parancs, hogy: „nyergelni”, mert nem ebbe, hanem egy másik faluba kell kvártélyra menni. Akkor megint lóra és tíz kilométerrel odább, hogy az elkvártélyozás és az egész újból kezdődjék. Persze, a trén és konyhakocsik is legtöbbször éjszaka érik csak el századaikat, így a menázsikiosztás, az egyetlen meleg étkezés is megrövidíti az alvásra szükséges időt. Hányszor fordul elő az, hogy az előőrsön álló századok heves tüzelésbe fognak? Hátul persze nem lehet tudni, hogy miért, de hogy nem ok nélkül, az bizonyos. Ilyenkor már nincs nyugodt alvás s ha a legénységet pihenni is hagyják, a tiszték szeme, füle nyitva kell, hogy legyen. Hiszen minden percben szükség lehet ránk.

Mindezt és még sok mást is jelent a naplónak az a rövid mondata, hogy: este kvártélyra megyünk ide és ide és reggel készülségi állásba emide vagy amoda. —

Ti hát: reggel készülségi állás a krakói országúton. Tőlünk keletre tűzharcban volt *Fejér Elkó* tizenhármas különítménye. Egyik önkéntese, *Liptay* súhosan sebesült. Járőrök *Bochnia* felől három szotnya kozákot, *Szcurowától* keletre egy orosz gyalogezredet, három szotnyát és tüzérséget jelentenek.

Az úton állunk egy öreg kúria mellett, mögötte egy félig felépült új kis kastély már nem tudott elkészülni. Nem kár, hogy nem készült el, hiszen napok vagy órák kérdése, hogy mikor ég

le a régi is. A házban jó zongora, a volt szalonban egy behurcolt asztal, a földön szalma. *Löffler* és *Krasznay* a zongora mellé ülnek. Laci kedves dolgokat játszik régi szép operettekben, melyeket még édesanyjától tanult. Ezek mellett még nagyapáink és apáink udvaroltak szép leányoknak, akik ma már nagymamák. Előkerül az utolsó néhány üveg pezsgő és bor s énekelve, diskurálva telik a nap, olyan nagyon kedves hangulatban, amilyen csak háborúban lehetséges. Bár senki se beszél róla, tudom, hogy mindenki hazagondol. Egyik a másik után kéri azt a nótát, amelyhez valami igen kedves emlék fűzi. A végén *Sávell* vág közbe, eljátszatja a „*Söprik a pápai utcát*”, nehogy túlságosan elszomorodjunk.

Cyranó táborjelenete Roxan nélkül Í

Este megint vissza régi kvártélyainkra. Ott *Montenuovótól* halljuk a legújabb híreket. Állítólag nyolcvan orosz hadosztály *Berlin*, negyven pedig *Bécs* ellen van irányítva. *Nikolajevics* nagyherceg döntést akar, hogy véget vessen a háborúnak. Hallott egy nagyobb szerbiai győzelemről is, de részleteket nem tud.

November 16. Reggel gyülekezés ugyanott, ahol tegnap. Az ezred, valamint egy üteg, egy gépfegyverszárad és két gyalogszárad, *Bauer* parancsnoksága alá kerül, aminek mindig nagyon örülünk. Feladat: a *Brzeznica-Gorzków-vonal* elzárása. — Elsőszámú járőr *Boronkay* főhadnagy, irány: *Kopaniny-Wisnicz*. Második: *Czapp* főhadnagy, irány: *Jasien-Brzesko*. Harmadik: *Löffler: Bzezawa-Grady*. Elővéd a negyedik század. Élszárad az első század, aztán a gépfegyver, ötödik, hatodik század és a tüzéség. A harmadik század kintmarad különítményben *Dziewinben*, a második kimegy *Szczurowa* felé. Az ulánusoktól az *Oreskovics*-szárad megy különítménybe *Dabrowkába*, a jászoktól *Fejér Elek* százada *Brzesko* felé. Látunk egy századot a kilenceseektől is kimenni.

Mi a *Gorzów-Brzeznica* közötti erdő szélén fekszünk. Az úton és tőlünk északra egy-egy század húszas honvéd. Tüzérségünk mögöttünk hajt fel. Előttünk nincs ellenség. *Löffler Laci* patrulja néhány száz cserkeszt jelent, ezekkel *Oreskovics* ulánusai hamarosan harcba is keverednek. Tüzérségünk jól beléjük lövöldöz, mire visszamennek *Griddibe*. *Brokes* századától három sebesült jön vissza. tőlük halljuk, hogy a második század is harcba keveredett. Ma mindenütt volt valami, csak előttünk nem.

De azért békében sem jó november derekán estig erdőben fázlódni, bár *Bochniából* pompás dolgokat kaptunk; ettünk,

ittunk és jobb híján kártyáztunk. Lassan koromsötét lett, akkor parancsért mentem a hadosztályhoz. Huszár *Nyiratival* kettesben lovagoltunk bele a sötétbe. Teljesen a lóra kellett bízni magunkat. A rossz utakon *Dabas* úgy emelgette lábait, mint valami finom, kényes ballerina. Megkaptam a parancsot, hogy vissza *Proszówkira*, a régi kvártélyokra. Alig hogy megérkeztünk, új parancs: a század éjszakára gyalogkészültség. — Északról erős ágyúdörgés, látjuk a srapszelek robbanópontjait is, de messze. Ezek a *Wisztulán* túl pattognak.

Halljuk, hogy hazulról óriási tömeg új kiegészítés indul a hadsereghez és új formációkat is állítottak fel. Jönnek új tizenkét centiméteres ágyúk is.

Azt hiszem, Európát is meglepi, hogy a pusztulásra szánt monarchia micsoda erőfeszítéseket produkál. A presztízszünk mindenesetre nagyobb, mint az utolsó békeévekben volt. Tegnap, mialatt a parancsért lovagoltunk, huszár *Nyirati*, ez a jóízű magyar fiú tartott szóval. Lovaim erkölceit tárgyalta. Elpanaszolta, hogy *Dabas* újabban igen goromba *Annával*. Pedig hogy az *Anna* milyen kedves most *Dabassal*.

— De hát ez így van, talán azért, mert ez is asszony nép; hát annál kezesebb, minél keményebben bánnak vele! — állapította meg végezetül.

Át kellene vasaltatni, de miután a hadosztályt nem lehet elől nélkülözni, nincs rá más mód, mint hogy századonként tíz-tíz lovat küldjünk vissza huszonöt kilométerre és egy nap múlva átvasalás után visszajönnék.

Embereink rengeteget tanultak. Járőrben, biztosító szolgálatban megbecsülhetetlenek. Öröm velük dolgozni.

November 17. Reggel hétkor riadó. Híre terjed, hogy *Kralcó* előtt heves harc után csapataink győztek, tizenötezer fogoly, negyven gépfegyver, sok ágyú a zsákmány. A szerb fronton bevettük *Valjevót*. Ilyen auspiciumok között indulunk. — A hadosztály élén az ezred; elővéd a negyedik század. Az én századom a főcsapat éle. Lassú előnyomulás, orosz patruclok tűnnek fel, minduntalan meg-megállunk. *Okulice* falu meg van szállva. Az előttünk járó *Nádasdy-külömtmény* és a negyedik elővédszázad támad és bejut a faluba. Azután hozzánk vágat *Bauer* s a következő parancsot adja:

A hadosztály *Wrzepia-Strzelce W. K.-ba* nyomul előre. Egy erős szakasszal lovagolják be az erdőbe, mint az elővéd oldalvédje

és maradjak kint továbbra is, párhuzamosan haladva az elővéddel az *Usew*-patak mentén. Az erdőben, vagy az erdőn túl valószínű az ellenséggel való találkozás. Elindulok. Az erdő szélén néhány lövést kapok, de elővédem, *Heckmann* szakaszvezető parancsnoksága alatt, meg sem áll, csak kardcsóválással jelzi az ellenséget s rögtön rámegy galoppban. A lövöldöző kozákok lóra ugranak és elvágatnak. Ez kétszer vagy háromszor ismétlődik meg. Azután belovagolunk az erdőbe. Mocsaras talaj, a lovak mélyen dagasztanak a sárban, embereim igen ügyesen dolgoznak, a kedv nagy-szerű és mindnyájunknak az az érzése, hogy ma minden sikerül. Elérjük az erdő északi sarkát. — *Heckmann* az elővéddel kétszáz lépésre áll előttem egy falu hosszú, széles utcája elején és ellenséget jelez. Karddal visszaintem neki az „Előre”-t, *Heckmann* galoppban megindul, én utána. Ebben a pillanatban feltűnik az utca végén egy szakasz orosz lovas, akik szintén csoportban, csak annyira terjeszkedve, amennyire a falu utcája megengedi, előreszegezett pikákkal, galoppban jönnek szembe.

Heckmann elordítja magát: „Hurrá!” — A kardok előrevágódnak és az elővéd karrierben rohan az ellenségre. *Heckmann*nak nyolc-tíz lovasa van, az orosz harminc-negyven ember lehet. De mindez csak egy pillanat. Én szintén hurrázok és negyven huszárló teljes galoppban, csattogva vágat az úton. Közvetlenül a hátam mögött lövések csattannak s egyik golyó a másik után füttyül el a fülem mellett. Embereim kozák-módra, a galoppírozó lóról lőnek s hogy minket, előlévőket le nem lőttek, az Isten csodája! *Heckmann* összecsap s a következő pillanatban mi is ott vagyunk. Az előttem verekvő nyolc-tíz huszár között látok egy fess, fiatal orosz tisztet vagdalkozni, amíg a kardját ki nem ütik a kezéből. Most pisztolyához kap, de ebben a pillanatban, huszár *Balogh* a vallanak nyomott karabéllyal, közvetlen-közeiről keresztül lövi.

A szűk utcában, az előttem lévő huszárok miatt nem jutok hozzá, hogy karddal vágjak. Pisztolyt kapva lövöldözök. A szakaszparancsnok sebesülése után az orosz szakasz fordul és menekül. Mi ordítva, kardot csóválva, hurrázva és lövöldözve vágatunk utána. Közben látom, hogy *Strzelcéből* a *szczuroivai* útra orosz ágyúk vágatnak vissza galoppban. Ebben a pillanatban káplár *Pilisi* ordítva figyelmeztet valamire. A falun túl, a visszamenekülő szakasz mögött háromszáz lépésre, ebben a pillanatban ugrik nyeregbe egy orosz lovasszázad és megindul ellenünk galoppban. Mögötte még három szotnya húz hevedert és ül lóra. Vissza kell mennünk.

Embereim teljesen kézben vannak, első vezényszavamra fordul az egész és galoppban vissza! Az utcát, melyben rohamoztunk, jobbról balról, mint Galiciában mindenütt, két magas, fonott kerítés kíséri. A visszafordulás után néhány emberrel a kerítésen kívül jutva, vágatok vissza, egymagasságban a szakaszszal, de tőle elválasztva. Közben a visszadobott orosz szakasz rajban és csoportban — részben az utcán, részben az utca két oldalán — utánunk vágat. A szélső házakkal egymagasságban egy kétméteres kerítés kerül elé. Hátranézek és százötven lépésre sülyesztett pikával látok ránk jönni nyolc-tíz kozákot. *Annán* ültem, mely igen jól ugrik, de helyből nem lehet a kétméteres kerítést venni. Éppen vissza akarunk fordulni, hogy felvegyük az egyenlőtlen harcot, amidőn a kerítés mellett csúszva egy alak tűnik fel. Egy huszáraltiszt a negyedik századtól. Arcán keresztül irtózatos vágás, szája lelóg, arcából ömlik a vér, melytől vörösen feketéllik kék atillája. Elébem ugrik, kiakasztja egy fonott sövénykerítés kapuakasztóját, azon kiugrunk, átbújik ő is és visszaakasztja. Az érkező oroszok és köztünk most kétméteres kerítés van s mi revolver- és karabélylövésekkel fogadjuk őket. Ebben a pillanatban látom, hogy két-három lépésre a kerítés másik oldalán egy más-honnan odavetődött huszáromat, a kis *Velichet* szurkálja pikával két kozák. Az egyiket *Velich* megsebesíti, de a másik ugyanakkor keresztüldöfi őt. Lövéseinkre a kozákok visszamennek. *Velichet* átkapjuk s hátrább vágatunk, lovainkat szélnak eresztjük, felmászunk a háztetőkre, kerítésekre és az ugyanakkor élénk erőszotnyát erős tüzzel fogadjuk. Mindez egy pillanat és olyan káosz, amelyben száz más epizód is történt. Láttam, amint *Beleznay* önkéntes pisztolylövésekkel mentett meg egy három oldalról körülvevett, életre-halálra verekedő huszárt. Erős tüzünkre az orosz szotnya visszavágtat. Velünk egyidejűleg az úton a negyedik század is elérte a falut, de sajnos, nem lóháton vágott be, csak *Okolicsányi* patulja rohamozott. Onnan került hozzánk az a szétvágott arcú káplár. A negyedik század most tűzharccal megy neki a falunak s közben, mikor már mi is tüzelünk, tűzbe megy az első század zöme és a gépfegyver is, sőt hátul az éldandár is kezd tűzharchoz fejlődni. Tőlem jobbra, de még hátrább *Mecsér Bandi* kapitány jön előre egy tizenhárom századdal. Aztán vígan, gyors tempóban avatkozik harcba az ötödik és hatodik század. Egyórai tűzharc után az orosz kiűrti a falut. (Lásd 15. vázlat.)

kapott, később kiderült, hogy csak a lova botlott el. Az ellenfél néhány kozák patrul és hetes dragonyosok voltak. Később hozzánk lovagolt *Bauer*, igen megdicsért és felszólított, hogy minden embert adjak be kitüntetésre.

Estére kitűzött célunkat elérve, *Wrzepián* mentünk kvártélyra.

HATODIK NOTESZ.

November 18. Az éjjel megérkezett konyhakocsi új, ezúttal jó híreket hozott. *Románia* be fog masírozni *Oroszországba*, *Bulgária* megtámadja *Szerbiát*. A csapat a nagy politika és stratégia híreit a konyhakocsin keresztül kapja.

Éjszaka ütközet-előőrsök álltak kint. Reggel hideg és kevés havazás. A gyülekezésnél a tisztek gratulálnak. A legénység szakaszomhoz jön érdeklődni, hogy volt, mint volt tegnap?

Reggel 9^h. A hadosztály elindul *Szczurowa* felé. Az ezred az utolsó az oszlopban. Tegnap eléggé kimulattuk magunkat. Tőlünk keletre mint jobboldalvéd, kint vannak a jászkunok. *Darvasy* főhadnagy a tizenhármastól elfog egy orosz jelentő altisztet, nála volt az egész velünk szemben álló orosz hadtest diszpozíciója. Az oroszoknak el kell érni a *Ruba*-vonalat. A hadosztályparancsnokság rögtön elhatározza, hogy az oroszokra veti magát.

Egy jászkun jelentőlovas hozza a hírt, hogy tőlük megsebesült *Sztojanovich* kapitány és *Juhász* főhadnagy. — Menetközben tüzer-tüzet kapunk, de veszteségünk nincs.

Szczurowa kis mezőváros. A házak közt megállunk.

12^h 30'. Pajták és házak mögött állunk, az orosz tüzéség erősen dolgozik belénk. Srapnelekkal lő, robbanási pontjai jók, de takarásunk mögött nem sok kárt tesz. Tüzéségünk a városon kívül áll és tüzel. Vezetéklövaink hátrább vannak, az orosz megfigyelő felfedezi őket és rögtön lövetni kezdi őket. Helyet kell változtatniuk. *Górka* felől, amerre az ulánusok mentek, puskatüz, délkeletről, ahol a jászkunok vannak, szintén. Egyik ütegünk négy ágyúja a szabad mezőn áll. Az orosz tüzéség most veszi őket észre és rögtön rájuk fekszik srapneltüzzel. — *Gasteiger* főhadnagy ágyútól ágyúhoz sétál, mond vagy mutat valamit a legénységnek s aztán megy tovább. Két ágyú között, pontosan a feje fölött csattan el négy srapnel. *Gasteiger* megáll, feltekint, lehajol és megnéz valamit, behúzza a nyakát, kettőt ugrik, aztán, mintha eszébe jutott volna, hogy ez nem illik, nyugodt léptekkel

sétál a másik ágyúhoz. Az ütközet kezdete egészen más, mint ahogy azt, aki még nem próbálta, elképzei.

Az általános helyzet állítólag az, hogy délután négyre be kell ide érkeznie egy népfelkelő dandárnak, míg mögöttünk egy gyaloghadosztálynak *Ujście-Solnét* kell elérnie. Négykor visszaindulunk Síf2e?cére éjszakázni. A falu előtt egy útmelletti fán három akasztott ember lóg. Az egyiket megismerem, ez volt az a kamáslis ember, aki tegnap reggel *Streltzenél* a muszkáknak mutogatott és őket vezetgette. A másik öregebb, szintén ismerős, ez *Dziewinben* folyton a század körül mászkált, a harmadik századnak feltűnt a dolog, elfogták s kiderült, hogy kém.

Huszár *Lukácsot* és *Kisst*, akik tegnap elesetek, itt temették el *Strzelcén*. Az egyik házban megtaláltuk egyik elveszett lovunkat, egy *Paradicsom*

nevű gyönyörű kis kancát, farán egy tátongó irtózatos kardsebbel. Nem is tudtuk magunkkal vinni.

November 19.
Anyám névnapja.

Heggel 8^h. Az *Uzwe* hidját az *Ujście-solne-szczurowai úton* megszállta a

velünk lévő húsas honvédszászlóalj. Ezekről jobbra fekszik a mi ezredünk, északra a nyolcadik brigád. *Szczurowa* előtt már ellenség van. Különítményeinknek vissza kellett jönni a túlerő elől. Ma kemény ütközet lesz, pedig lőszerünk majdnem kifogyott. Küldtünk vissza pótlásért, de az nem érkezett meg. — Mit jelent egy orosz hadtest ellen kevés lőszerrel egy lovashadosztály és egy gyalogszászlóalj? A népfelkelő dandárnak még se híre, se hamva.

11^h délelőtt. A század parancsot kap, hogy *Dabrowkát* és *Gorkát* derítse fel. Előremegyek *Dabrowkába* egy szakasszal, a falut átkutatom: üres. Éppen a jelentést küldöm vissza a hadosztályhoz, amikor jön ezredemtől *Klimes Béla* főhadnagy nyolctíz lovassal s kér, hogy segítsek neki átmenni a *Wisztula* másik oldalára felderíteni. Tíz lovas tartok magamnál, a többit *Járay* önkéntessel visszaküldöm *Gorkára*, hogy jelentse tervünket.

16. vázlat.

**A Szczurowa-i harcok
1914 nov. 18-20-ig.**

12^h 30^l. Heves ágyúzás mindkét oldalról. A *Gräser* kapitány kilences huszárkülönítményéből visszajövő jelentőlovas egy gyalogzászlóaljzat jelent tüzérésséggel, menetben *Szczurowa* felé. A jelentés oly fontos, hogy az utat ismerő káplár *Pilisit* küldöm vele vissza.

1^h 30'. Végre találunk egy dereglyét, de csak távcsővel a — túlsó parton. Egy kis csónakot érte küldünk és áthozzuk. *Klimes* néhány emberrel beugrik és neki vág a túlsó partrtnak. A csónak mellett két ember fekszik, én pedig a víz mellett biztosítom *Klimes* visszajövetelét a megmaradt emberekkel, mert hiszen az ellenség északról is, a vizén túlról, de főleg egész biztosan keletről, a vizen innen, várható. A két front közül a víz mellől nézem a harcot. Távcsővel látom, hogy vezetőkeink újra melyet változtatnak hátul. Tüzérésünk komoly célt láthat: három üteg szakadatlanul dolgozik. Jobbszárnyunk az úttól délre már megnyitotta a tüzet. Közben hozzám vetődik a tizenhármastól *Scholtz* főhadnagy egy patrullal. Az embereket elbűjtatjuk, de az orosz így is észrevett, talán tüzérésségi megfigyelőknek nézett bennünket, és külön srapszelekkkel tisztel meg. Csendes havazás, hideg. A harc folyik. Jelentést jelentés után küldünk vissza, azután a túlsó parton feltűnik egy tizenöt lovasból álló kozákjárőr, ezt *Klimes* néhány lövéssel visszakergeti, de mindig több jön. *Klimesnek* vissza kell jönnie. Közben először lóháton, azután gyalog, a víz innesső partján is kozákok próbálnak előrejönni. Tüzelünk rájuk, azt hiszem bele is találtam egy „félfigurába.” *Klimes* visszajön, együtt visszalovagolunk *Ujscie-Solnéra* s jelentkezünk a vezérkari főnöknel. Nagyon megköszöni mai munkánkat s holnapra új megbízatást ad. Meghív vacsorára a hadosztályhoz, ahol igen kedvesek velünk és hangsúlyozzák, hogy a tegnapi *strzelcei* eset eredménye több volt, mint hittük, mert a már bentlévő orosz lovashadosztály elővédjét dobtuk vissza, amivel az orosz sok igjst vesztett. Az ellenünk jövő orosz hadtestnek az elfogott diszpozíció szerint már tegnap déli egy óráig el kellett volna érnie *Ujscie-Solnét* és ezt a hadosztály akadályozta meg.

Reggel 4^h Fúj a szél örült módon. Még koromsötét van, patulom itt ácsorog a ház körül, az emberek fáznak és tüzet élesztgetnek. Az éjszakát *Klimes* hideg szobában, két csupasz ágyon vacogva, takaró és kőpönyeg nélkül töltöttük.

4^h 10'. Indulunk. Isten nevében!

November 22. Két napig se idő, se alkalom nem volt írásra, de okos dolog sem lett volna, mert nem volt valószínű, hogy a napló épségben kerül vissza. Még sötétben indultunk. Eltrapoltunk a *Strzelcs* felé csöndben előremasírozó tüzéségünk mellett; az ütegparancsnokkal, *Kiss* kapitánnyal közöltük, hogy mi a parancsunk, már csak azért is, hogy tudja, hogy a vonal előtt leszünk és össze ne lövöldözzön bennünket. *Kiss* híres arról, hogy ő és lovasai mindig és minden időben oly tiszták és jól adjusztáltak, mintha a bécsi concourson szépségdíjra s indulnának s amellet a legkiválóbb tüzerek egyike.

Az első népfelkelő dandárnak ma kell átlépnie a *Wisztulán* és beavatkoznia a 19. gyaloghadosztály harcába. A dandár a *Brzesko-Novytól* keletre fekvő magaslatokra van irányítva.

Elérjük *Dabrowicát*, a másik partról kozák járőrök figyelnek.

Parancsunk első része az, hogy *Dabrowkánál* átkelve nézzük meg, mi van a magasabb, másik parton és onnan próbáljunk betekinteni az előttünk álló orosz vonal mögé. A lovakat beállítjuk egy házba, *Beleznay* kadét néhány emberrel a töltésen marad, nehogy valami kóborló kozák váratlanul belebotoljon lovainkba. Káplár *Tóthot* egy emberrel visszaküldöm a víz mentén, kerítsen egy csónakot, hogy arra azt esetre, ha a túlsó parton visszanyomnának bennünket, vissza tudjunk jönni. Aztán találunk egy dereglyét. A túlsó part meredek és vagy hat emelet magas. A parton fekvő *Morsko* faluból láthatnak bennünket. *Klimes* beugrik hat huszárral a csónakba és elindul a három paraszt-evezőssel. Én a víz mellett maradok néhány emberrel s főleg keletre figyelek. Bebújunk a fűzesbe és várunk. *Klimes* baj nélkül partot ér, egy embert a part mellett hagy a dereglyénél, aztán felmászik és eltűnik.

Fél óra múlva egyik jószemű huszár *Morsko* felé mutat.

— Főhadnagy uram, ott mozog valami. — Legénységünk szeme hihetetlenül jó, még távcsővel sem látni semmit — mikor már mozgást „érez” a szemével. Egy idő múlva kibújik a bokrosból egy kozák-járőr, körülbelül tizennégy lovas és a part mentén bujkálva a csónak felé igyekszik *Klimes* hátába. Az innenső parton velük egymagasságban s velem szemben, két gyalogos alak bujkál. Eleinte nem tudjuk kivenni, hogy katonák-e, de azután mögöttük is feltűnik egy járőr. A túlsó parton a *Klimes* csónakját őrző huszár is észreveszi az oroszot, de nem lő, mert a

karabélyát a csónakkal átevezett, szökni akaró parasztoakra kell fognia. *Klimes* minden emberével előrefigyel, hiába adom neki a visszavonulás jelét, nem veszi észre a hátába igyekvő muszkákat. Nincs veszteni való idő, rálövök a *Klimest* fenyegető patrulra. A lövésekre előrerohan *Beleznay* egy-két emberrel és tüzelni kezd, ugyanakkor a túlparton *Klimes* kezd gyorstüzet. A kozákpatrul lövéseinkre galoppban elmegy, de *Klimes* tüze mindig gyorsabb lesz, ő tehát nem ezekre lő. Néhány perc múlva csúszkálva rohanak le a hegyről és futnak a csónakhoz. Beleugranak és eveznek vissza. Éppen átérnek, amikor egy kozák szotnya elővédje a part peremére ér. Ezekre lövöldözött ő hetedmagával. A szotnya négy embert és két lovat vesztett s visszament, de rögtön utána megint megfordult. Sejtették az oroszok, hogy az északi parton tőlünk legfeljebb csak járőrök lehetnek. Tüzünkre a szotnya éle újra visszabújt. Nagyon büszkéek voltunk külön ütközetünkre, mert tizen voltunk összesen s *Klimessel* szemben egy száz-százhusz lovasos század, az innenső parton pedig tizenhat lovas volt. Elhátároztuk, hogy helyünkön maradunk. Az orosz nem oly gyors, hogy kellő körültpogatás nélkül egyenesen ránk merjen támadni. *Bauernek* jelentést küldök arról, hogy a *morsko-koszicei* vonalon kozákok vannak, hogy az innenső part mentén egyelőre csak járőrök próbálnak előrejönni, továbbá, hogy a túlsó parton tüzérség nincs. Ezenkívül a tőlünk délre, a hadosztály vonala előtt folyó orosz mozgásról is jelentek, amit innen nagyrészen látunk. A jelentőlovas cédulát hoz vissza *Bauertől*:

„*Bavo! Gottes Hilfe und viel Glück auch zur zweiten Aufgabe!*”

Közben tizenegy óra lesz, délre tőlünk teljes erővel dühöng a harc. *Gorkát* tizenkettes ekrazitgránátok gyűjtják fel. Tőlünk reggel az első és a második század, a tizenhármastól a *Prónay*-század állott ott. Ezeknek most igen melegük lehet.

A keményrefagyott úton erős tempóban lovagolunk vissza *Ujście-Sclnéra*, ahonnan éppen két bécsi népfelkelő század indul a hadosztály erősítésére. Gyorsan eszünk, etetünk és *Swiniarcwra* lovagolunk, ahol pionírjaink készülődnek hídverésre. — Pontonokon átvisznek bennünket a túlsó partra. Útközben egyik lovunk beugrik a jeges vízbe. Kihúzzuk és visszaküldjük. Aztán az északi parton *Smilowicén* át *Hebdcwra* lovagolunk. Itt a Wisztula északi partján jó húsz kilométerrel van túlszárnyalva a hadosztály frontja, amit bizonyít az is, hogy *Hebdów* körül már

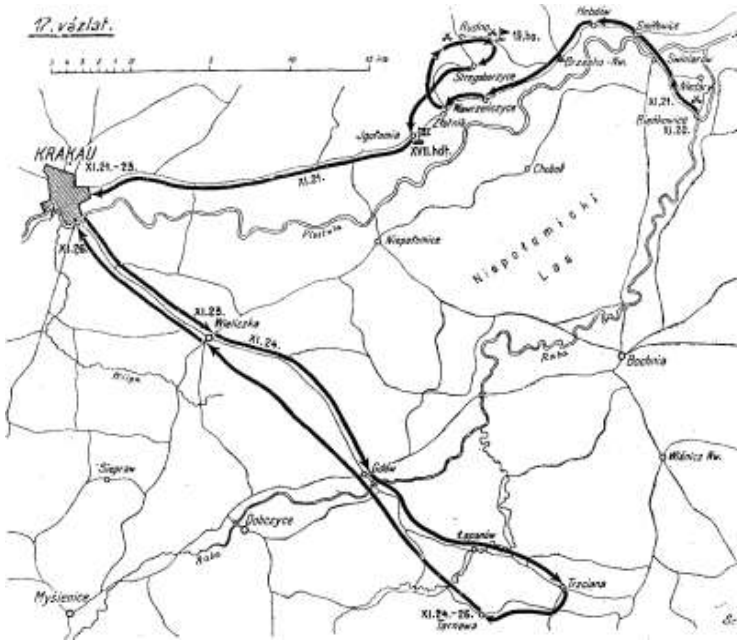
ellenséges lovasjárőröket találunk. Bevágtatunk *Hebdówba*. A falu szélén szép kastély. Mikor átkutatjuk, tulajdonosa, egy idős úri dáma, sír, jajgat, hogy őt mindenki bántja. Mi azért, mert azt hisszük, hogy orosz, az orosz azért, mert lengyel. Igen udvariasan igyekszem megnyugtatni, hogy háborúban nem személyes sértés, ha egy kastélyt átkutatnak. Közben kigyúl mögöttünk *Brzesko-Nowy*. Mindenütt ellenséges járőrök. Mikor *Hebdóvból* ki akarunk lovagolni, feltűnik az úton egy orosz dragonyospatrul. Karabélytűzzel fogadjuk őket, egy lovas gurul, a többi visszamegy. Közben mögöttünk s tőlünk nyugatra, *Psarkánál* átkel *Schubert* alezredes csoportja. Körülöttünk mindenütt ellenség csak délre nem, ahol a *Wisztula* folyik. Később orosz rajvonatra bukkanunk. Többször kapunk tüzet, kevergünk mindenfelé, szerencsére veszteség nélkül. Előremegyünk északnak *Gruszowig*. Ott kozákok lövöldöznek meg. Próbálunk keletre menni, nem tudunk átjutni. Erre megint visszamegyünk *Psarkára*. Az átkelő csoport parancsnokának személyesen adom át a jelentést. — Lovaink teljesen ki vannak merülve. Az ide-oda kevergés alatt az ég tudja hány kilométert lovagoltunk. A fáradt lovakkal s kimerült emberekkel éjszakára visszamegyek a déli partra. A feladatot teljesítettük. Az első parancs a saját hadosztályszárny felderítése, a második az összeköttetés helyreállítása volt a *Schubert*-csoporttal, a harmadik: felderítés a *Schubert*-csoport számára. Ez mára elég. Közel akarok jutni a hadosztályhoz, hogy holnap, ha sikerül elérnem a negyedik hadsereget, helyzetjelentést tudjak az utolsó órákról vinni s el tudjam mondani azt is, hogy mit csinál az orosz hadtest?

Kemény hidegben késő éjjel érjük el a *Baba* balpartján *Bienkowicét*, ahol éjszakázni akarok.

November huszonegyedikén éjjel nem lehetett konstatálni, de hajnalra kiderül, hogy *Bienkowicén* közvetlenül a gyalogsági állás mögött kvártélyoztunk be. Hatalmasan kifáradva igen keveset, de kitűnően alszunk. Hétkor arra ébredünk, hogy a *Baba*-vonal tűzben áll, ellenséges gyalogság támadja. Tüzérségünk vagy hatszáz lépésre mögöttünk hajt fel és löni kezd. Innen menni kell. Az erős gyalogtűz miatt a major istállójában ülünk lóra. Két-két lovas ötpercenként bújik ki az ajtón és hajrá *Niedary* felé, ahol gyülekezünk. Nem lehet másként: az orosz láthatja, mikor a majorból kibújunk. Az ajtón kilépő első lónak rögtön átlövik az orrát. A következő pár én vagyok *Klimessel*.

Mondhatom, igen jólesett *Niedaryba* eljutni. Az út legnagyobb részét erős galoppban tettük meg.

Niedaryban gyülekezünk. Az egy, könnyen sebesült lovon kívül más veszteség nincs, pedig a golyók alaposan füttyültek. Újra átmegyünk a hídon az északi partra, átlovagolunk *Hebdóiuon*, elhagyjuk *Brzesko-Nozuyt* és *Waivrzczenénél* hurrá!-val üdvözljük egymást a negyedik hadsereg első patuljával.

Közben persze a legélénkebb ágyú- és kisfegyvertűz. A gyalogság vonalában vagyunk s *Zlotniknál* találjuk meg a negyedik hadsereg jobb szárny dandár ának parancsnokságát. Leadom a helyzetjelentést és tájékoztatást a *Baba-menti* helyzetről, melynek alapján a brigadéros tartalékot, majd később egy üteget is át-diszponál a jobbszárnyra. Aztán továbblovagolunk keresve északkelet felé a 19. gyaloghadosztályparancsnokságot. Elérjük *Rudnót*. Itt bizony parancsnokságot nem igen fogunk találni. Javában dühög a harc. Egy orosz üteg srappellekkel tisztel meg, de lövései rövidek. Vissza kell mennünk. A mögöttünk lévő hegyháton megtaláljuk a 19. gyaloghadosztályt. Jelentkezés,

kölcsönös tájékoztatás és rövid pihenő. Közben fűtül a golyó. Ez a nagy csatatér fátlan, dombos vidék. Mindenütt állások, fedezékek, bakarajvonalak s szemközt három-négy orosz vonal is látszik. A rajvonalak most mentek előre. Útjukat vér és halottak jelzik. Itt egy halott orosz fejlövessel, feje alá gyengéden egy vánkos téve, véres keze összekulcsolva. Teste alig hült még ki. Szegény súlyos sebesültet bizonyára megpróbálták visszavinni, de útközben meghalt s lerakták. A földön sok elszórt fegyver, patron, véres rongy és ruhadarab. Egy fedezékben két saját halott. Az egyik, mintha élne, két karja célzásra emelve, de a fegyver már nincs a kezében. Amint azt kiejtette, feje előreesett. Most már teljesen „takarva” van. Ha így lőtt volna: élne. De a feje kint volt, célzott; ez a kis atom teljes erejéből tisztességesen segített a nagy egésznek; egy-két jó lövéssel bizonyára közelebb is hozta az eredményt s aztán vége lett. Az ilyen névtelen hősök készítik elő a győzelmet. Elesnek, de előbb löttek néhány jól célzott lövést s fejük kint volt a fedezékből.

Néhány új halott, sok elszórt orosz fegyver, azután — amint távolodunk a vonaltól — csenedesebbé váló vidék. Egy parasztházhoz lovagolunk vizet inni. Bent utolsó perceit éli egy súlyos sebesültünk, kit ott letettek. Csenedesen nézzük, keresztet vetünk, aztán lóraülünk és tovább lovagolunk *Stregoborzycére*. Lépést lovagolunk a falu utcáján. Mellettünk öreg lengyel paraszt ballag az úton, hátán rözse, mögötte a felesége. Orrom előtt egy golyó iütyül, ugyanakkor az asszony felsikít: férjét érte a golyó — el-tévedt, messziről jött, fáradt lövés — és rögtön vége is volt. Le-ugrunk, hátha segíthetünk rajta még, de hiába: már halott. Eelesége szívtépően sikoltozik, néhány falubeli jön — körülállják levett kalappal — itt már nincs segítség. Tovább lovagolunk *Igolomiára*. Itt találjuk a XVII. hadtestparancsnokságot. Igen kedvesen fogadnak, megköszönik a jelentést és tájékoztatást; a hadtestparancsnoknak lerajzolom a 19. hadosztály helyzetét aztán ebédhez ülünk. Tanyánk egy muszka kastély, mely nincs kirabolva.

A hadtestnél halljuk, hogy *Hindenburg* két orosz hadtestteljesen szétvert, a mi dolgunk jól megy s a hadtest egymaga harminc tisztet és nyolcezer embert ejtett foglyul. Az orosz a fagyott földben nem tudja magát oly könnyen beásni s miután kevésbé szívesen fekszik szabadon, mint a mieink, ez nálunk most érezhető előny. Ebéd és rövid pihenő után *Krakóba* indulok.

Át kell vasaltatnom és ki akarom pihentetni a teljesen kimerült lovakat és legénységet.

Fáradt lovakon fáradt tizenégy ember. Megeresztett kantárok — kinyúló lovak — a lépés tempóját kopogják a paták — sok van mögöttünk. — Két békés nap vár *Krakóban* — s ez most olyan sok! Hátul rákezd egy jóhangú káplár és félhangon sírni kezd egy háborús katonanóta:

Magyarország egy nagy község,
Körülvette az ellenség,
Így akarja — úgy akarja tönkretenni,
De az Isten — a jó Isten nem engedi.

Milyen közel van hozzám ez a két tiszt négy altiszt és hét huszár — meg ez a tizenégy ló. Most közelebb mindennél — háborús testvérek vagyunk — nincs is más különbség köztünk, mint a feladatok különbözősége.

A váröv útelzáró erődjénél „Halt, wer da!” -val állít meg az őr. Rámfogott fegyverrel kiáltja: „Járőr állj, parancsnok előre”! Előrelovagolok, két szurony-t szegező ember áll velem szemben, jön az erődinspekciós tiszt, eligazít és beenged a várba. Fáradt lovaink mögött bezárul az erődzáró akadálykapu. Micsoda érzés. a biztonság érzése annyi nap után!

Este jelentkezem a negyedik hadseregparancsnokságnál. Egy vezérkari törzstiszt meghív a közös vacsorára. De mi minden volt közben, amíg idáig eljutottam!

Megérkezésünk után belovagoltunk az első kaszárnyába. Két tiszt, egy kadét, tizenegy ember az egész járőr. Az ember azt hinné, hogy *Krakóban* nem lehet probléma az elszállásolás. Találtam egy üres, istállóvá átalakított, fedeles lovardát, amibe rögtön beállítottam. Kerestem a kaszárnyaparancsnokot: nincs. Inspekciós tiszt: nem található. Valami őrmester vagy altiszt: szintén nem. Végre jelentkezik egy szakaszvezető s kérdi, hogy hol van a bekvártélyozó cédulám? Hát az nekem nincs. Akkor nem lehet bekvártélyozni. Elkívánom az altisztet mindenhova, megmondom neki, hogy bentmaradok. Szakaszvezetőmnek megparancsolom, hogy ki ne engedje magát dobálni és ha cédulát keresnek rajta, mondja, hogy nálam van. Azzal mentünk a vacsorára.

Egy vezérkari tiszt fogad igen kedvesen. Egymás mellett állunk az előcsarnokban *Klimessel* és *Beleznayral*. Persze, nem vagyunk nagyon szépek. Ruhánk rongyos, csizmánk lyukas,

képünkön egyhetes szakáll, hajunk hosszú, piszkosak vagyunk, mint a kéményseprők. Rendes megmosdásra még nem volt időnk. Diskurzus közben nyílik az ajtó és belép *József Ferdinánd* főherceg. Megáll, ránkérdező és azt kérdezi, persze németül, úgy hogy mi is meghalljuk:

— Hát ez miféle különös társaság?

A vezérkari tiszt sűg neki valamit, a főherceg biccent a fejével és bemegy vacsorázni.

Ha német herceg lett volna: megkérdezett volna legalább annyit, hogy honnan jövünk, milyen ezredtől vagyunk?

Ezekután sarkonfordultam s elengedve a vacsorát, elmentünk a hotelbe. Ott ettünk, ittunk annyit, hogy három hétre is elég volt, aztán mosdás nélkül levágtuk magunkat az ágyra és aludtunk másnap délig. Fürdés, tisztálkodás, minden egyéb csak ezután következett.

Rögtön utána nagy ebédet csaptunk és megindult a beszéd. Megállapítottuk, hogy a hadseregparancsnokságnál a helyzet megnyugtató és szídtuk őket, mint a bokrot. — A csapat jogosan önérzetes. Elvárja, hogy miután ő teljesíti és túri a legtöbbet, megbecsüljék. Ha ebben nincs része, mint ahogy nekünk most nem volt, azt nem hagyja szó nélkül, de nem is búsul rajta. Elhatároztuk hárman, hogy az egész rendszert háború után meg kell változtatni. Aztán dühöngtünk a Krakóban talált copfon.

Keresek egy alosztályt, hogy a legénységet vegye át élelmezésbe. A válasz mindenütt: ez lehetetlen, az elszámolás, a szabályok, stb. A végén már dühbe gurultam és ordítani kezdtem egy élelmező tisztre, hogy ti nem vagytok katonák, hanem bestia „Beamterek”, akik képesek zsugoriskodni holmi papírszabályok miatt egy holtrafáradt, heteket harcban töltött huszárjárőrrel. alig néhány emberrel, akkor, mikor nincs egy szem cvibakunk, konzervánk és zabunk. — A végén egy irodás zsidó káplárnak pénzt adtam, amire azután lett minden.

Ugyanez a komédia kezdődött, mikor lovaimat akartam átvasaltatni. Ezt nem lehet — kezdett el jajgatni egy állatorvos most a törzs lovai vannak soron. — Hát azok nyugodtan állítatnak az istállóban még egy ideig patkó nélkül — feleltem, de nekem vissza kell mennem az ezredemhez, ha tehát nem vasaltat azonnal, én letáborozok a hadseregparancsnokság elé a főterre és nem megyek el onnan, amíg lovaimat át nem vasalják és sebesült

lovamat újra be nem kötik. Erre azután megijedt és minden rendbejött.

Tisztelet a kivételnek, de a legtöbb ilyen dologházi-emberfélét, aki két nap alatt elkényeztetődik a törzseknél, agyon kellene csapni! Önzök, nem a csapatért dolgoznak, hanem úgy tesznek, mintha a csapat volna őértük.

Azután rengeteget neveltünk, főleg azon, hogy milyen éjszakáink voltak az utolsó három-négy napban. Az egyik éjjel, szörnyű hidegben, egy bakabluz, egy öreg alsósoknya és egy vászon ablakroló volt a takaróm. A *bienkoivicei* csata alatt reggeli figyelőhelyünk, a major egy félreeső helyiségének keskeny kis ablaka volt. Ott is reggeliztünk, miközben fal és fedél csak úgy porzott a golyótól.

Azután összegeztük az útközben hallott mindenféle hírt. *Hindenburg* önként vonult vissza túlnyomó erő elől. Frontjában alig hagyott erőket, körülfog egy orosz hadsereget, tönkreveri, rögtön utána ugyanez történik két orosz hadtesttel, úgy, hogy megszűntek egységként szerepelni a hadműveleti térképen.

November 23. Krakó. Tíz éve jártam itt utoljára, pár nappal hadnagyi kinevezésem előtt. Akkor nyár volt és *Krakó* bájos, fás, ligetes, szép öreg város, tele kedvességgel, vidámsággal és nagy múltjára emlékeztető szépségekkel.

A mostani *Krakó* hideg, rideg, tele katonával, menetalakulatokkal, sebesültszállítmánnyal. A *Grand Hotel* tele a parancsnokság tisztjeivel s automobilistákkal. Néhány német tiszt is akad. A boltok egyrésze zárva. Mindenki háborúról beszél és minden második ház kórház. Sok a szürkesapkás, vörös kereszt doktorkisasszony és ápolónő. Az utóbbiak közül sok csak azért lett ápolónő, hogy ostrom esetén ki ne lakottassák a városból. Ilyen helyen járva, látja az ember, hogy a hadseregnek fele sincs frontban. Szeretném tudni a számarányt a kombattánsok és nem kombattánsok között!

Ma reggel megint nagy fürdés, hátizsákokat rakunk tele a század részére mindenféle jóval, ebéd után pedig elindulunk megkeresni a hadosztályt, mely a hősi *Baba-védelem* után a túlnyomó erő elől visszavonult s most valahol a kárpáti nyúlványok közt *Lapanow* felé keresendő. Lovaink nagyrésze sánta. A hideg öt fok. Most jön ki belőlünk a fáradtság. Kényelmesen marsolunk *Wieliczkaig*, ott bekvártélyozunk egy szép kastélyba, melyben már bent vannak az odavárt XI. hadtestparancsnokság

kvártély csinálói. Persze rögtön lefekszünk. Vacsorára feltápáskodva, egy most érkező négyes honvédhuszár-transzporttal találkozunk. Ezek mesélik, hogy Pesten folyton rémítik egymást az emberek, legújabban *Danklt* ejtették fogságba.

November 24. Reggel egy tábori-csendőr ugraszt ki az ágyból azzal, hogy jön *Bochniáról* a hadtestparancsnokság. Nem baj, nekünk úgysis tovább kell menni, ellenben baj, hogy éjjel kirázott a hideg és lázam van. — Megindulunk *Odów* felé, ahova délelőtt érkezünk meg. Itt *Baitz* főhadnagy ezredtársamat találok egy járőrrel. Ű meséli, hogy *Neu-Sandez* felől betört egy orosz lovashadtest. Északra a XI. hadtest három és fél gyaloghadosztálya harcol napok óta és vonul vissza lassan a vele szemben álló hét orosz gyaloghadosztály elől. Az orosz lovashadtest ellen irányították a 6., 10. és 11. lovashadosztályokat. A mi hadosztályunk a XI. hadtest oldalát is fedezi, állítólag *Leserzicén*. *Baitz* meséli azt is, hogy az utolsó *szezurowai* csatanapon nagy vesztesége volt a hadosztálynak. Sokat szenvedett a beosztott honvédzászlóalj is, de nálunk tisztiveszeség nincs. Kemény harc után vonultunk vissza. A honvédbakákat az oroszok becsapták. Támadtak hatvan lépésig s akkor mind feltartották kezüket. A honvédek kibújtak és előremásztak a töltés mögül, erre gyorstüzet és rohamot kaptak, sok elesett, sok fogságba került.

November 25. Negyven kilométeres mars. negyvenfokos láz. Este a harmadik század tisztikvártelyán heverek a földön. Mellemben erős szúrás. Doktort hoznak: mellhártya-, talán tüdőgyulladás is.

November 26. Béggel 4^h. Úgy sem tudok aludni, tehát írok. Tegnapelőtt este, még lóháton, hirtelen forróság öntött el. Eljutottam *Trzcianáig*, de összeszedve magamat, még ellovagoltam *Tarnawára* is a hadosztályparancsnoksághoz. Velem jött *Klimes* is, nagyon szomorúan. Útközben tudta meg, hogy szintén ezredünknel szolgáló kadét-öccse, a tizenkilenc éves Róbert, ki csak tíz napja ment el lázasan az ezredtől, tüdőgyulladásban meghalt. — A divíziónál már annyira köhögtem és oly magas volt a lázam, hogy a hadosztályorvosfőnök bizonyítványt nyomott a zsebembe azzal, hogy menjek haza *Pestre*. Éjjel a harmadik századnál aludtam, egy szobában hat tiszttel, három macskával és két tyúkkal. Az egyik tyúk a számba lépett. Béggel egy parasztszekér elvitt *Winiarówwra*, ahol az ezredtrén volt, ott félraktak egy másik kocsira, jól betakartak és ballagó szekérben fekvé, bámultam a mögöttem

lassan elrázkódó kárpáti táj szűz havát, a hegyeket, völgyeket, fenyveseket. Este értük el *Wieliczka*t.

Onnan egy másik kocsin zörgök tovább *Krakó* felé. Szeretnék aludni, de mellem úgy szúr, hogy nem lehet. Beérkezünk *Krakó*ha. Az esti vonat az orrom előtt megy el. A váróteremben ülök egy padon, feküdni nem tudok, köhögök és átkozom a mellszúrást. Reggel egy doktor ébreszt fel, ellenőrző inspekciós orvos. Meghallgatja a mellemet, vizsgál, nézi a bizonyítványt és berakat egy elsőosztályú kocsiába. Utána rögtön indulás. A vonat befut *Oswiecimbe*, ott megint egy doktor jön, megint ellenőriz. *Oderbergben* újra. Mindenki kedves hozzám, asszonyok jönnek be a kupéba és teát, levest és két takarót adnak.

A meleg fülke ablakából kibámulva a havas tájra, el sem tudom képzelni, hogy kint fagyban, hóban millió és millió ember masíroz, lovagol, fekszik hétszámra gödrökben, harcol, sebesül és sebesülve hatvan-hetven kilométert vergődik a vasúthoz, vagy elesik, mint két szegény huszárom, *Kiss* és *Lukács*, avagy az a véresarcú muszka, feje alatt a piroscsíkos párnával. Pedig két nappal ezelőtt még magam is köztük voltam. Ki sem mondhatom, mennyire szégyellem, hogy betegen kell elmennem. Most itt fekszem a meleg vonatban és ha nem is vagyok jól, mi ez ahhoz képest, amit a többi csinál? Talán ütközetük volt a *Raibrót* felől jövő lovashadtesttel, vagy talán volt egy a *strzelce-szczurowai*hoz hasonló véres éjjel, ahol a hajnalhasadást srapnelek jelentették s ahol annyi derék somogyi és jászkun huszár meg zalai húszas baka vére festette pirosra a *szczyrowai* töltést! Ez a háború a frontisztikar és legénység háborúja. A statisztika rémes adatokat fog felmutatni, de ez lesz egyszersmind a fiatal tisztikar derék-ségének — bátorságának legbizonyítóbb dokumentuma is. A katona lő és utána fedi magát. A tiszt figyel s kint van a feje, míg bele nem lönek. Neki nem illik fejet kapkodni és lebújni.

Most, hogy békességem van, annyi minden kavarog az agyamban. Azt hiszem, a szakadatlan figyelem, az állandó bizonytalanság, megterheli az agyat. *Krakóban* két napig teljes biztonságban éreztük magunkat, de hiába: az agynak négy hónap alatt annyira szokássá vált állandó figyelő munkáját, a testi és szellemi mindigkészenlét érzését ilyen rövid idő alatt a tudatos gondolat nem győzheti le. A krakói hotelben alva, éppen úgy figyeltem minden neszre, mintha járőrben lettem volna. A különbség az, hogy ami ott természetes, az az ágyban fárasztó és kimerít. Azt

hiszem, ez az érzés főként lovastiszteknél van meg. Mi mindig a levegőben lógunk, legtöbbször elől, rajta az ellenségen, és csak néhány emberrel. A gyalogság dolga nehezebb és véresebb. De ők több nyugalomhoz jutnak, napjaik, sőt hetük is lehet teljes békeségben. Mi négy hónap óta csak öt napot töltöttünk úgy, hogy más csapat is volt előttünk.

Most így fekvé és semmit sem téve, a fantázia kénye-kedve szerint fut és akkor jönnek sorba a csataképek, menetek, előőrs-felállítások, tűzharcok, járőrök. A képek egymást váltva futnak végig az agyon, szinte fáj ez és szeretne tőle az ember szabadulni. A háború százszor csúnyább és rémesebb így, mintha az ember benne van. Az a friss csatátér *Waivrzenzycetől* északra, azok a mindenféle helyzetben heverő holttestek, nyögő nehéz sebesültek, magukat vonszoló könnyebbek, de csúnya valami volt! De csúnyább most, ha rá gondolok, mint amikor láttam. Nem is tudom, hányszor jutott eszembe az a két szétvertfejű, összeszurkált testű huszárom. En vittem bele őket az attakba, ha kell, beleviszek újra többet is. akkor másra nem is gondolhattam, de most utána és hogy nem vagyok ott, folyton rájuk gondolok. Pedig ez volt a sorsuk, nem lehetett máskéj), így kellett lennie. Az ő életük árán, a többiek sebei révén tudta meg a hadosztály, amit tudnia kellett: hogy mi van bent a faluban. Ők segítettek hozzá, hogy kivertük a kétszeres ellenséget. Ez a két kis emberatom is megtette kötelességét és befejezte pályafutását. Ők pár kemény kardvágással vitték előbbre a háború ügyét és most kis földi pályájukat befejezve, elpihentek. Már megvan testük, lelkük új rendeltetése. Porukból jövőre virág nő vagy életadó kalász, lelkük talán egy magasabb régiót vagy fejlődési fokot ér el. Az a két szegény asszony, az a néhány kis árva ott messze a Dunántúlon egy ideig sírni fog. Aztán lassan begyógyulnak a sebek és megint elcsendesül a tükre annak a kis életkörnek, amit megzavart, hullámszásba hozott a sors, a rendeltetés, az a valami, amit kikerülni nem lehet, bárminek is nevezzük. Furcsa az élet. Miért éppen huszár *Kiss* és *Lukács*? Miért éppen akkor nem két másik vagy én, vagy még több? Hiszen értük is biztosan imádkoztak úgy, mint a többiért. Ez a miért sem kisebb, mint az egész háború nagy „Miért”-je.

Lassan elérjük *Zsolnát*. *Kassai* menekülőkkal telik meg a vonat. Ruhám legényeségi ruha, mindenem csupa piszok, mindenki közembernek néz és csodálkoznak, hogy mit keresek a második osztályban. Valósággal fáj néhány nagyhangú, magát láthatóan

jólérző, dirigáló hangos ember. A vonat hihetetlenül tele van, egy félfülkében három asszony és nyolc kisgyerek is ül. Mindenki rémítgeti egymást a legvadabb hírekkel. Egy sebesült négyes honvédkadéttal kerülök össze, ketten összebújva lefekszünk a folyosón lerakott bundámra, de állandóan járnak felettünk. Sosem láttuk egymást azelőtt, de az a világ, ahonnan jövünk, az barátokká teszi az egymást nem ismerőket is. Mi ketten -- és a többi mind együtt, akik nem voltak ott: ez két külön világ. Szörnyű éjszaka, aztán befut a vonat a Keleti pályaudvarra...

HETEDIK NOTESZ.

1915 február 11. A székesfehérvári pályaudvaron áll a kiegészítő transzport vonata. Brokes kapitány, Okolicsányi, Székely főhadnagyok, Erdődy, Brenner hadnagyok, Borsay, Szávoszt, Szebeny kadétok és én százegynéhány huszárral indulóban vagyunk az ezredhez.

Utolsó feljegyzéseim óta hosszú idő telt el. Közben egy szót sem írtam.

A legénység torkaszakadtából énekel a vagonokban. Az egyik nóta valami „Akáclombos, körülrozsás harctérről” szól, ami igazán bátor költői fantáziára vall. A vonat előtt feleségek, ismerősök, barátok búcsúzkodnak. Sírás, ölelések; már mindenki tudja, hogy a háború nemcsak ismeretlen neveket visz el.

Három óraker utolsó csókok, egy fütty, az ütköző tárcsák néhányszor összecsattannak s a vonat kigurul az integető, kendőt lobogtató, búcsút kiabáló tömeg közül.

A vonaton levők is tudják, hogy mi a háború, de nyoma sincs kedvetlenségnek vagy szentimentalizmusnak. Az éjjel még egy hatalmas búcsúmulatságot csaptunk, így indulás után mindenki végighever aludni. A vonat monoton gurulásának zajával összevegyülnek a visszacsengő, éjszaka húzatott nóták, cigányzene, ének. A kávéházfal deszkaburkolatának peremére kerültek a poharak: addig ne igyék belőlük senki, míg vissza nem jön a gazdájuk. Nem tudom, ki kezdte, de szokássá vált. A poharak várják gazdáikat, kik vagy visszatérnek, vagy nem.

Unalmas, lassú utazás. Késő este *Budapest* és csak hajnalban gurulunk tovább a kőbányai pályaudvarról. Az egyébként kétórás utat tizenkét óra alatt tettük meg.

A hajdúvárosokon át megyünk és másnap délben érjük el *Debrecent*. A katonavonat megszokott dolog, de talán még több kedvességben van részünk, mint mikor először indultunk.

Két hónapnál több időt töltöttem otthon, az elején ágyban iekve, de karácsony után már egészségesen jelentkeztem a kádernél, beosztást kérve a legközelebbi transzportba. Az indulás soká

késett Az ezred a véres decemberi harcok után *Nagyszöllős* körül retablirozott, amire alaposan rászolgált. Indulás előtt hallottuk, hogy az ezred is indul *Szöllősről*. tehát az első akcióknál már mi is ott leszünk.

Az otthonlét első napjai, a fekvés, a békesség hihetetlenül jól estek. Sokan látogattak, de mintha egy másik világról jöttem volna látogatóba, úgy tűnt fel eleinte minden. Az ezredről híreket csak ritkán és későn kaptunk. Az újsághírek általánosságban mozogtak, ugyanaz az érzésem volt, mint kint: hogy minden lehetséges, •de semmit sem tudunk bizonyosan.

December legelső napjaiban a legkülönbözőbb formában rossz hírek keltek szárnyra a szerbiai frontról. A lapok ugyan büszkén jelentették *Belgrád* bevételeit, de a *Höfer-jelentések* mindig szűkebb-szavauak és sejtelmesebbek lettek ha az *Arangyelovác* körüli harcokról beszéltek.

December 15-én hozták a lapok, hogy csapataink kivonulnak Szerbiából a Száva északi oldalára. „*Ezzel szemben áll Belgrád bevétele*” — írta Höfer. Rá rögtön feladtuk *Belgrádot* is. A hangulat roppant elkeseredettre fordult. A hadvezetés ellen a legélesebb kifakadások hangzottak el. A hazakerült sebesültek elbeszéléséből futótűzként terjedt el a hír, hogy nagy hősiességgel verekedő csapatainkat a *Potiorek-féle* hadviselés tette tönkre, mely nem számolt a lehetőségekkel, a teljesítőképeség határával, hanem a folyton verekvő, felszerelés, ruházat és lőszer nélküli csapatokat — gyors győzelmet elérendő — addig hajszolta, amíg a pihent, óvatosabban vezetett és nagyobb szerb erő a győzelmes előnyomulásnak egy hirtelen csapással véget nem vetett. A Felség nevenapjára akarta *Potiorelc* a lever *Szerbiát* prezentálni. Háborút nem lehet terminusra viselni!

Az északi harctér *Höfer-jelentései* gigantikus harcokról szóltak. Tudtuk, ha nem is volt a lapokban, hogy hadosztályunk azon a környéken van, ahol az események leggyorsabban követik egymást és ahol a döntés készül.

Az ezredtől való eljövetelem után a hadosztály *Sandez* irányába vonult s majdnem nap-nap után harcolva, végül is az óriási harcok gyűjtőpontjába: *Limanowához* került.

December hatodikán telefonhoz hívnak. *Báró Fiath Miklós*. *Béla* öccse megindultan tudatja, hogy sürgöny értesítést kapott: *Béla Sandeznél* elesett. Fejlövés, azonnal vége volt. Bővebbet ő sem tudott. *Fiáti Béla* legjobb, a szó komoly értelmében

talán egyetlen barátom s nemcsak a hadosztály, hanem a monarchia egyik legjobb lovastisztje is volt. *Dénes* és ő voltak azok, akiket a háborúban legjobban féltettem és szerettem. Már nincsenek.

Szállingózó hírek s a legkülönfélébb verziók jönnek *Fiáth* eleste felől nap-nap után, azután egy sebesült altiszt, majd mások elbeszéléséből is kialakul a végleges kép.

A hadosztálynak a *Wheiss-csoporttal* a IV. hadsereg és a *Boroe-o'cs*-hadsereg között kellett az összeköttetést tartania, mely utóbbi nehezen harcolva vonult fel a Kárpátokból. A hadosztály parancsot kapott, hogy támadjon *Altsandez* irányába. *Fiáiknak* az ötödik századdal, két gépfegyverrel, négy ágyúval és egy zászlóalj gyalogsággal, mint különítménynek, megkerülő mozdulattal el kellett foglalnia *Sandezét*. December negyedikén észrevétlenül megközelíti a várost s egyszerre három oldalról nyomul be az utcákba. A meglepett, túlerejű orosz pánikszerűen menekül. *Fiáth* üldözi. Már túl jár a városon, midőn az utcákon még mindig össze-vissza szaladgálnak a kvartélyaikon meglepett, csapataiktól elmaradt oroszok. Ezekkel nem volt ideje törődni s a lakosság szedte őket össze. *Fiáth* a leggyorsabb tempóban megy *Neusandez* felé. *Altsandez* és *Neusandez* között az országút keresztezi a *Poprád-ot*. A híd után egy emelkedés jön. A magaslat alkalmas arra, hogy akár *Neusandez*, akár *Altsandez* felől jövő támadást feltartson. A *Neusandezben* felriadt orosz a magaslati vonalra érve, a leghevesebb tüzzel fogadja a különítményt. *Fiáth* tűzharchoz száll, mely egész nap folyik. Közben az orosz rájön, hogy a különítmény éppen olyan gyenge, mint amilyen merész. *AUsandezben* a meglepő támadás megszalasztotta a túlnyomó orosz erőket, de *Neusandezben* ez már nem ismétlődhetett meg. Az orosz bekerítő mozdulatot kísérel meg, *Fiáth* azonnal észreveszi és visszavonul *Altsandezbe*.

Ötödikén reggel két friss orosz ezred indul a város ellen. Tüzérségük azonnal belövi magát ütegünkre úgy, hogy annak helyet kell változtatni. Hátrálni nem lehet, mert a város mögött egy kopár domb emelkedik, amelyen át nappal visszavonulni: biztos pusztulás. *Fiáth* egyébként sem hátráló természetű. Heves tűzharc után orosz tömegroham, mely többször megismétlődik — eredmény nélkül. *Fiáth* géppuskái, ágyúi és huszárai valósággal kaszálják az orosz tömegeket. Ez így tart alkonyatig, akkor elrendeli a visszavonulást. Mint mindig — most is többet teljesített feladatánál.

Fiáth megáll a *Poprád-hidon*. Már csak néhány távoli lövés esik. Mellette áll ütközetordonánca, *Marencsics* járőrvezető. Gukkerje ennek anyakában lóg. *Fiáth* lát valamit, jobban meg akarja nézni, odafordul *Marencsichoz*: — *Mutasd csak fiam azt a távcsövet!* — Abban a pillanatban, midőn a távcsövet szeméhez illeszti, szó nélkül ráesik a Patrulführerre. Egy távolról jött golyó a jobb-szeme alatt hatolt be a fejébe s azonnal vége volt.

Nem volt feladat, bármit is bíztak rá, melyet a legjobban meg ne oldott volna. Mindig vígan, szívesen indult, pedig tudta, előre érezte és ezt nekem meg is mondta, hogy nem kerül haza élve a háborúból! Róla még egyszer fogok írni, ha lesz időm, de bármit is írok, az még mindig nem lehet méltó emléke a legkiválóbb magyar lovastisztek egyikének!

December közepe körül a hadosztály ezredeitől egyik sürgöny a másik után jön, csupa hősi halál és sebesülés hírével. Híre megy a városban, hogy a hadosztály egy irtózatoss közelharcban megmentette az egész északi front szituációját, hatvan-hetven százalék véres veszteségről beszélnek, sok ismert nevet emlegetnek, mint elesettet, még többet, mint sebesültet. *Szántay Jenő* kapitánynak, a híres vívóbajnoknak anyja, *Takács Gábor* kapitánynak pedig a felesége kapják az első gyászhirot. Az asszonyok kétségbeesve futkosnak hírekért, senki sem tud biztosat, azután lassan kialakul a kép: *Limanowa* — a tizedik lovashadosztály három huszárezredének örök dicsősége.

Az *Altsandez* körüli csatározások után, melyek során *Fiáth* erőszakos felderítése megállapította, hogy ott már igen erős ellenséges erők tűntek fel, az orosz megkísérelte, hogy hadseregünket *Neusandez* irányából hátba vagy oldalba támadja. Minden attól függött, hogy a *Limanowára* irányuló orosz támadást fel tudjuk-e tartani addig, amíg kárpáti hadseregünk olyképpen tud hátába kerülni az oroszoknak, hogy az kénytelen legyen stratégiailag is visszavonulni.

A hadosztály parancsnokságát ekkor vette át *gróf Herberstehi* tábornok. December nyolcadikán délután 4 órakor a harmadik honvédhuszárezred őrnagya, *Baintner Ernő*, mint csoportparancsnok, parancsot kapott, hogy a *Jabloniec*-magaslatot szállja meg és azt az utolsó emberig tartsa. A magaslat mellett vezető út két oldalára került a tizedik közös gyalogezred III. zászlóalja, a magaslatra két népfelkelő század és az ezredtől két század. A jobbszárnyon a harmadik honvédhuszárezred egy szakasza és másfél század

tízes huszár. Hátralétekben két-három népfelkelő század állott.

Századom volt az egyetlen, melynek mint tüzérségi fedezetnek vesztesége nem volt.

December 8-án az orosz nehéztüzértűzzel fekszik az állásokra. December 9-én az orosz gyalogság előreviszi támadását négy-ötszáz lépésig. December 10-én már kétszáz lépésre feküdt az állás előtt. Állásról tulajdonképpen beszélni sem lehet, néhány sekély, egyszerű lövészárkok-darab volt minden, amit elő lehetett készíteni.

December 10-én délután háromszor intézett tömegrohamot állásaink ellen az orosz. Mindannyiszor visszaverték, helyenként kézitusával.

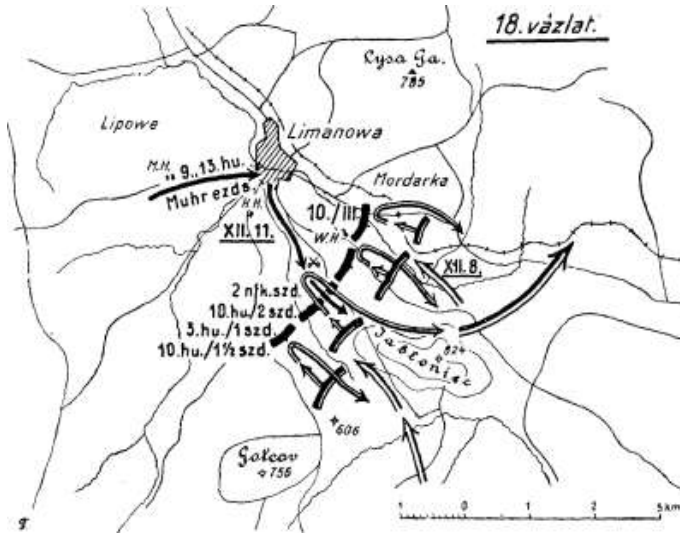
December 11-én hajnalban két és három óra között az orosz döntő támadásra indul. Az állásokba — bár óriási veszteségeket szenved — majdnem mindenütt betört, — de kézitusában mindenütt újra kiverik. Mindig új és új tömegek bevetésével ismétli meg a támadásokat, míg végre sikerül az egyik népfelkelő századnál a Jabloniec-magaslaton betörnie. A betörési ponttól jobbra és balra kétségbeesetten tartják magukat az ezred századai. Az állásban a legelkeseredettebb harc dühöng. A huszároknak nincs szuronya: a megfordított karabély tusa jávai, ásókkal, a lehúzott csizma sarkantyús végével, foggal, körömmel verekedtek ember ember ellen, két-háromszáz ember néhány ezerrel szemben, engedelmeskedve a parancsoknak, hogy: *kitartani az utolsó emberig!* — Már az utolsó tartalék is be van vetve. A tizedik huszárezred gépfegyverszázadának majdnem egész legénysége, valamint a második század fedezetszakasza is elesett. *Takács Gábor* kapitány az egyik gépfegyver elesett irányzója helyére ugrik és hevedert heveder után lö ki, amíg maga is halálos golyót kap. A hallgató géppuskák mellett holtan feküdt a kezelőlegénység, parancsnok és gépfegyverfedezet. Midőn az orosz betört az állásba, az egyetlen életbenmaradt irányzó: *Papp Lázár* szakaszvezető megment egy géppuskát, néhány lépéssel hátraviszi és lö tovább. Ő az egyik főrésze az áttörés megakadályozásának. Hősköltemény *Kovácsfy Kálmánnak*, a második század főhadnagyának eleste. A hadosztály lelkészének, a kiváló *Folba* páternek jelentéséből citálok:

„Regékbe való ez a hősiesség! Megszámlálhatatlan lövéstől és szúrástól átyuggatva, tusokkal fejbeverve, agyonszúrva és vágva feküdt holteste, összekarolva, elválászthatatlanul az alatta fekvő oroszokon.”

Kovácsfy előbb kilötte összes patronjait, azután egy hosszú-nyelvű ásóval verekedett, maga előtt nyolc-tíz embert küldve a másvilágra.

Ebben a kritikus pillanatban, amidőn az állásban már alig volt élő, érkeztek meg a felváltásra küldött Nádasdy- és jászkun-századok.

December 10-én este adta ki a divízió a parancsot, hogy a Nádasdy- és jászkun-hírszázadok 11-én reggel hat óráig váltsák fel a Baintner-csoportot, köztük a tízeseket. A parancs úgy szólt.

hogy az I. és II. védőszakaszban fekvő tízeseket a jászkunok, a III. védőszakaszban fekvő tízeseket és honvédhuszárokat a Nádasdyak váltják fel.

Éjfél után félháromkor értek a kilencesek és tizenhármasok Limanowa déli végére. Ott már hallották a magaslaton tomboló harc és kézitusa zaját. Rögtön veszteségeket szenvednek távollé-
sektől. Váltásról most már szó sem lehetett, csak segítségvívésről. A csoport parancsnoka, Muhr Ottmar, a Nádasdyak ezredese, ki két nappal azelőtt vette át ezrede parancsnokságát, azonnal átlátta a helyzetet. Csapatait gondolkodás nélkül nekivezeti a magaslatnak. Száz lépésre az állástól pusztító gyalog- és gépfegyvertűz kapja

el a *Muhr*-csoportot. *Muhr* harsányan elkiáltja magát: — *Előre fiúk! Éljen a király!* — és segédisztjével a századok élén előre rohan. *Muhr* halálosan sebesül, a *jászkunok* és *Nádasdyak* azonban vad dühvel vetik magukat az állásba benyomult oroszra és egy újra és újra meginduló hosszú kézitusában kiverik. Szörnyű volt a pusztulás, melynek árán a tizedik lovashadosztály örök dicsőséggel megfordította az egész kárpáti csata sorsát!

Limanowa felett felvirradt a hajnal, az állásban és előtte h egy magasságban feküdtek halottak, orosz és magyar vegyesen. Százával vitték vissza az orosz foglyokat. Az állásban egymást átkaroló, egymásba harapott, halomban heverő orosz és huszár holttestek. Ott fekszik tőlünk *Szántay* kapitány, azután ezredünk egyik legkitűnőbb tisztje: *Takács Gábor* kapitány, a gépfegyverosztag parancsnoka és *Kovácsfy Kálmán* főhadnagy. A kilencesektől gróf *Thun-Hohenstein*, a *Nádasdyak* negyedik századának a parancsnoka. A haldokló *Muhrt* és *Mohr* hadnagyot hordágyon viszik vissza. A kilencesektől elesett még *Bauer* hadnagy, a jászkunoktól *Fejér* és *Bernolák* kapitány századparancsnokok. *Fejér* mellett hadnagya, *Hartmann* fekszik. Sebesültek *Cserhalmy* kapitány, *Himmel* főhadnagy, ki sebe dacára tovább verekszik, *Babits* és *Péterfy* hadnagysok, herceg *Odescalchi* és *Nedeczky* zászlósok a *Nádasdyaktól*. A harmadik honvédhuszárezred századából hét ember maradt életben. Az elesettek között van még báró *Kazy* jászkun kadét és rengeteg huszár.

Hőskölteménybe való csata volt ez. A folyton friss erőkkel támadó orosz hadosztályokat négy század *Nádasdy-huszár*, négy és fél század tízes, négy század tizenhármas és egy század hármas honvédhuszár verte vissza két-három népfelkelő gyalogszázaddal.

Meg kell említeni egy egész kiváló altisztet: a huszadik honvédgyalozezred *Marton* nevű szakaszvezetőjét, aki még a *szczuroivai* ütközet után csapatától elszakadva, összeszedett harminc-negyven honvédet és csatlakozott a hadosztályhoz. A derék zalai honvédek kocsin vitte magával a hadosztály s ezek résztvettek minden harcunkban. Folyton fogytak — *Limanowánál* már csak huszonötén voltak. Ahány tisztel *Mártonról* beszéltem, az mind a legnagyobb elragadtatás hangján emlékezett meg róla. *Limanowánál* a már állásunkba bejutott orosz gépfegyvereket rohamozta meg és tette harcképtelenné, amiért azonnal az arany vitézségi érmet kapta. Röviddel rá elesett.

Az egész északi fronton dühöngő óriási harc *Limanowánál* dőlt el egy maroknyi magyar huszárcsapat hősiességén. Az orosz áttörési kísérlet nem sikerült és közben gyalogságunk az orosz oldalába és hátába jutva, kikényszerítette az orosz erők általános stratégiai visszavonulását a *Dunajecen* túla.

A hadosztály elesett tisztjeit tizenharmadikán temette el *Fólba* tábori papunk, a legtiszteletreméltóbb, legönfeláldozóbb férfiak egyike, aki mint ember, mint pap és mint katona, egyaránt kiváló bajtársunk volt.

A hadosztály résztvett még a *Limanoivát* követő utóharcokban, azután keletnek vonult, január első napjaiban a *Biala-völgyben* harcolt, majd hátravonták és *Bártfán*, *Eperjesen* keresztül *Tiszaújlak*, *Tiszaújhely*, *Nagyszőlős* környékére tolták el, hogy mint a *Linsingen-haasereg* tartaléka, retablirozzon.

Limanowa örök dicsősége a magyar huszárságnak és bizonyítéka annak, hogy az erkölcsi értékek pótolnak tömeget, felszerelést, löszert és hogy a lovasságot nem a lova, hanem szelleme teszi azzá, ami.

December folyamán a déli hadsereg frontján feltűnő, de érthető parancsnokváltozás történik: *Potiorek* helyét *Jenő főherceg* foglalja el.

Othton csendes, szomorú karácsony volt. Nincs senki, akinek ne lenne már pótolhatatlan vesztesége. Karácsony alatt kezdtem kijárni, nem sok örömem volt benne. A hitványság szembeötlik s kiabál és bár a nehéz időket a nemzet nagy része méltósággal és komoly áldozatkészséggel viseli, utálat volt látni a felszínen úszó legkönnyebb fajtájú szemetet, a kávéházi Konrádokat, akik mindent jobban tudtak, a vészmadarakat, akik csak rosszat beszélve és jósolva, rontották a hangulatot, a cinikusokat, akik közül az egyik közismert szellemfi képes volt szárnyára bocsátani ezt a mondást, hogy:

„*Unalmas, mint egy sebesült!*”

Január elején vonultam be *Fehérvárra*, hol naponta vártuk az indulást.

Most újra gurulunk és kezdjük előlről, ott ahol elhagytuk.

Február 13. Reggel *Buszt*, délután *Máramarossziget*, azután *Rahó*.

Február 15. Kőrösmező. Orosz betörés nyomai, leégett házak.

Február 16. Délelőtt 10^h. Vonatunk megáll a romba lőtt *Delatyn* előtt. Itt az ezred. Kivagonírozunk, a transzportot rögtön szét-

osztjuk és indulunk is *Delatyn* északi kijáráshoz készülségi állásba. Azt halljuk, hogy az északkeleti Kárpátokból induló támadásunk célja *Przemysl* felmentése. Tőlünk keletre *Pflanzer-Baltin* bukovinai hadseregcsoportja, nyugatra egy német hadseregcsoport támad.

A hadosztályparancsnokság egy épen maradt faházban tanyázik; néhányunkat meghív teára. *Denk* bemutat az új hadosztályparancsnoknak, *gróf Herbertsteinnek*. Kitűnő megjelenésű, elegáns ember, az urak azt mondják róla, hogy igen bátor és határozott. *Frigyes főhercegnél* volt főudvarmester, azelőtt a *Nádasdy-huszárok* parancsnoka. Félórai tea a hadosztálynál elég volt ahhoz, hogy rögtön konstatálhassuk, milyen más szellem és tónus uralkodik ott, amióta ő a parancsnok és *Denk* a vezérkari főnök.

Délután hatig álldogálunk. Meghallom mindazt, ami távollétem alatt történt.

Nem éppen rózsás hangulatban mondják el, hogy állítólag tömeges áthelyezések lesznek a gyalogsághoz. A csapat lélektanához tartozik bókében is, háborúban még inkább, hogy az összeszokott emberek, a tiszték épúgy, mint a legénység, a legkeservebben veszik, ha a megszokott kötelékből, ezredből, századból, szakaszból kiszakítják őket. Ez odáig megy, hogy két egymás mellé szokott ember és ló is a végletekig ragaszkodik egymáshoz. Felsőbb szempontokból érthetők az áthelyezések, de az emberek vagy kötélekek össze-visszadobálása különösebb ok nélkül: hiba, mert igen értékes imponderabiliákat is szétszakít és eltüntet. A barátokhoz, bajtársakhoz való ragaszkodás ütközetben a legnagyobb erők egyike. Még a lovaspárokat is együtt kell hagyni addig, amíg csak lehet!

Egy kiváló, talán zseniális vezérkari főnökre csinálták csapatai azt a tréfiát, hogy nagyszerű ember, de van egy rettenetes hibája: ha egy lovast kap erősítésül, a lovat az egyik, a lovast a másik szárnyon veti be, csakhogy együtt ne maradjon, ami együvé tartozik. — A gyalogsághoz való áthelyezés híre okozta rossz hangulat elsősorban a fenti momentumok folytán állt elő, amihez persze hozzájön a lovaskatona nagy, majdnem azt mondhatnám, vad szeretete fegyverneméhez.

Aztán hallok történeteket a limanowai harcok után következő retablirozás idejéből. *Nagyszöllős* körül pihent az ezred, a háború kitörése óta először hosszabb ideig. A tisztai asszonyoknak megengedték, hogy férjeiket meglátogathassák, még anyós is akadt, aki élt a látogatás jogával. Az elbeszélésekből is megállapítható az is, hogy ezt ebben a formában nem szabad megengedni. Az

asszonyokat engedjék fel, de nem oda, ahol a csapat van, hanem csak a közelbe és a férjeket engedjék el hozzájuk. De az állandóan szolgálatot teljesítő tisztakar közé helytelen dolog asszonyokat beengedni. Egy sereg traces, felesleges beszéd és kalamitás származik az ilyen engedélyből, amit jobb elkerülni.

A századhoz beosztották *gróf Széchenyi Bálint* kadétot, *Ödön* basa fiát. Fialat, egészen törökös-külsejű fiú.

Delalyn! De sokat mentem át már rajta. Legtöbbször vonaton. Először 1904-ben, amikor bevonultam ezredemhez *Czernovitzba*. Azután erre jártunk haza szabadságra. Mikor ezredem 1908-ban *Czernovitzból* négyhetes lovasmarrsal *Pestre* ment, itt lovagoltunk keresztül. Nem gondolta akkor senki közülünk, hogy ott, ahol *hübbe*, *husi* kapitány úr negyedik százada óriási mulatságot csapott, hat esztendő múlva, háborúban, készültségben fogunk állni!

Délután 6^b. Ellovagolunk *Krasnára*. Egyszer-kétszer el is tévedünk; hogy miért, azt senki sem tudja.

A kötelékek össze-vissza vannak dobálva. *Markovits* parancsnoksága alatt az ezred, két század jászkun huszár, egy fél zászlóalj honvédbaka és egy üteg megy előre.

Este kilenckor *Krasnára* érkezünk. A század rögtön kiáll a falu elé mint első számú főörs, *Loffler Laci* pedig elmegy járörbe *Kolomea* felé, hogy helyreállítsa az összeköttetést *Pflanzer-Baltin* hadseregcsoportjának balszárnyával.

Az otthoni jó élet után újra és hamar kell beleszokni a háborúba. Reggel kilenckor mes? a vonaton, tízkor riadó és készültségi állás, azután menet, éjjel virrasztás. De nem sokat felejtettünk, mert nem esett nehezünkre. Kint álltunk reggel nyolcig, csendes éjszakánk volt, aztán felváltottak a bakák s mi visszamentünk a faluba aludni. De a kvártélyomon szó sem lehetett alvásról. A háziak folyton ki-be jártak, meg is untuk hamar és átmentünk a gépfegyveresekhez ebédelni.

Már tegnap este is ott vacsoráztunk. A házban két szép fiatal, lengyel parasztmenyecske lakott — testvérek. Az egyik áldott állapotban volt, de még igen fürgén mozgott. A gépfegyveres tisztek még aludtak a földre hintett szalmán, amikor a búboskemencéről lemászott a másállapotos fiatal asszony és elkezdett sétálni. Egy idő múlva elment. A többi háziak szintén kimentek, mert disznót öltek. Délelőtt egyszer csak megjelenik a menyecske, vígan, sétálva jön s utána talicskán tolnak egy bepakkolt valamit. Azt hittük, hogy disznóölésből származó hurka, kolbász, de kisült

hogy egy újszülött kislány. A mama lefeküdt egy sarokba, lepedővel elfüggönyözték; a babát pedig, aki igen csendesen és jól viselkedett, felrakták melegedni a kemence tetejére. A szobában eközben összegyűltünk vagy tízen tiszték, ebédelni. Nagy volt az öröm, néztük a babát, pénzt adtunk és gratuláltunk a mamának, aki igen jó színben volt, csak mintha egy jót lumpolt volna. A kislány szép volt, kövér volt és sima. Egyszerre olyan derűs lett a hangulat! Furcsa valami ez. A háztól ezer lépésre fekszik a rajvonal és \^Tárja az ellenséget. A háztól húsz lépésre négy ágyú ásítozik tűzvonalban és ebben a talán már negyedóra múlva halálvölgyében egy új kis élet kezdődött. Az ágyúdörgésbe, puskaropogásba bele fog gügyögni egy kis baba. Olyan derű árad szét a harcos komoly miliőre!

A babát mindenki nézte, bízatta, aztán ájtott egy szoptató szomszédasszony, az tanította szopni, mi meg néztük, hogyan találja el a kicsi az első ebédet? Nagy volt az öröm, mikor harmadszori próbálkozásra sikerült. Közben egyre jöttek a falubeliek szerencsét kívánni. Benyitottak, megnézték a kicsit, az asszony nép mosolygott rá és gügyögött neki, a férfiak, kalapjukat a kezükben forgatva, idétlenkedtek és nem tudták, hogy mit csináljanak. Az öregebbje komolyan megnézte a gyereket és szó nélkül, csendben kifordult az ajtón.

Délután 3^h 30b Nyergelés és avízó, hogy készüljünk tűzharc-hoz, de a dolog nem látszik sürgősnek. *Sável Kuli* még alszik, *Széchenyi* cigarettázik, a legénység lassan, gyalog gyülekezik.

Várunk. A háborúban az ember vár, hogy aztán siessen, vagy siet, hogy aztán várjon.

Délfelé *Löffler Laci* egy jelentőlovasa jön át a falun. Elolvassuk jelentését. Elérte *Kolomeát*, melyet *Pflanzer-Baltin* balszárnya akkor foglalt el, háromezer foglyot ejtve.

Estefelé sötétben s hőésésben *Sadzawkára* lovagolunk. Útközben horvát honvédeket és tízes honvédhuszárokat találunk útban *Lanczyn* felé. Ezek nyugatra fognak támadni.

Bekvártélyozunk *Sadzawkán*. *Hertelendy* és *Bwrian* különítménybe mentek északra *Majdan* felé. Jelentéseik szerint két gyalogezred, hat-nyolc ágyú és két-három szotnya kozák van előttük. Az előcsapatokkal már meglövöldözték egymást. A mi jobbszárnyunk, két jász kun század, a kolomeai csoport balszárnyához csatlakozik. *Hertelendy* és *Burián* támogatására előre küldik *Gottesmann* őrnagyot, a harmadik lovas- és fél gépfegyverszázadunkkal. Az első század *Sadzawkán* áll, a fél második és a pionírszakasz

mint ágyúfedezet mögöttünk. Tőlünk nyugatra a második század második fele, attól nyugatra a harminchármas horvát honvédbakák *Lanczynál*, rajtuk túl *Bauer* alatt a nyolcadik lovasdandár, gyalogsággal megerősítve.

Kora reggel előremegyünk *Kubajówkára*. Az élcsapatok harchoz fejlődnek, tüzéségünk lőni kezd. Mi egyelőre a házakban tartalék vagyunk.

Szóba ereszkedem egy öreg, lógóbajuszú kilences honvédszázárral. Pompás humorú, igazi erdélyi paraszt.

— Hát én augusztus hetediké óta szolgálom itt a Gyurkával — meséli — akinek igen jóra való természetje van. Nincs ilyen derék ló ezen a földkerekségen, kérem. Több esze van ennek, akár egy főispánnak. Hej, amennyi zabot én ennek a Gyurkának már a háború alatt loptam! De azt megbocsátja a jó Isten, mert a Gyurka nem tud kérni, én meg tudok. Igaz, ha kell, lopok is. De csak neki, mert magamnak nem lopok.

Kitűnő megjegyzései voltak az öregnek, röviden, találóan jellemezte fellebbvalóit és az egyes ezredeket.

— Mert hát kérem, keveredett a mi rendes csapataink közé egy cseh zászlóalj is. Ez olyan „nyugdíjazott” zászlóalj volt. Használtni nem lehetett, tenni meg kellett őket valahová, hát hozzánk rakták. De mindig csak hátul voltak. A generális úr örült, ha nem látta őket. Köptem is mindig egy nagyot, valahányszor el kellett lovagolni mellettük!

Mesélt még sok minden egyebet is, aztán felült a Gyurkára és ellovagolt.

Közben a bakák bevették *Majdant*, ahová éjszakára bekvártélyoztunk.

Már sötétben érkezik *Löffler Laci*, patruljával. Hét muszkát és két kozák lovat hoz magával. Bejön a szobába, a fején csákó helyett piros sapka és jelentkezik *Savéinál*, hogy bevonult és hogy nincs semmi újság.

— Hát mégis, mit csináltál? Mit láttál? — kérdi *Kuli*. — Miért vagy sapkában?

— Hát levágta egy gally a csákómat, amikor galoppíroztunk.

— Hát mikor galoppíroztál?

— Hát amikor *Kolomeánál* a muszka meglövöldözött.

— Hát te bent voltál *Kolomeában*?

— Hát csak másodsorra sikerült, amikor attackíroztam.

— Hát mikor attackíroztál?

— Hát amikor ezt a hét muszkát meg ezt a két lovat fogtam.

S ez így ment tovább. Nem győztük nevetni, hogy mi minden derül ki a „semmi újság”-ból. Volt ott lövöldözés, verekedés, aztán megtalálta az összeköttetést s elsőnek lovagolt be *Kolomeába*. Atélvezte a lakosság tomboló örömét. Lovait, embereit ölelgették, csókolgatták, még a csizmájukat is simogatták szegény kolomeaiak, akik október óta most szabadultak fel a muszka uralom alól. Az orosz keményen állott ellent, de horvát bakáink pompásan verekedtek és egy-kettőre bent voltak. Ezek most kerültek fel a szerb harctérről és el vannak ragadtatva, hogy mennyivel jobb itt.

Éjszaka megint visszamentünk *Sadzawkára* kvártélyra.

Február 18. Reggel fél hatkor indulunk *Sadzawkáról*, mint az ezred utolsó százada. Délelőtt *Majdanban* állodogalunk, azután továbblovagolunk erős tempóban *Hawrylowleán* és *Kamiennán* át *Lysiecre*. Az orosz gyorsan vonul vissza előttünk. Az ötödik század, mely különítményben van, *Lysiec* előtt tüzet kap és tűzharchoz száll. *Burián* és a gépfegyverszázad azonnal támogatására indul. Aztán bemegyünk *Lysieche*. Az utcán fűtyül a golyó, de a zsidóság olyan boldog, hogy mind az utcán rohangál fel és alá, nem törődve a lövöldözéssel.

Február 19. Reggel 8^h-kor előre küldik a századot a *Bysírzyce* túlsó partjára. A fűrésztelepnél állunk. Egy jelentőlovastól halljuk, hogy *Marschall* hadnagy könnyebben megsebesült, de magával hozott hét kozákot, *gróf Crouy* kadét pedig *Iwanikowkáról*, ahol patrulban járt, hármat. Mi is fogtunk egynéhányat.

Herberstein az erős tűz dacára bent maradt *Lysiechen*. Halottam is egy sereg elismerő megjegyzést a legénységtől. Az éjszaka a fátalep mellett töltöttük, az ellenség egész közel volt, nagyon kellett vigyázni. Kitűnő fehér kenyeret és jó forró kávét kaptunk.

Február 20. Reggel hatkor indulunk, a század ütegfedezet. Az ötödik század különítmény. A hadosztály élén az ezred lovagol. Gyors tempóban megyünk előre, átlovagolunk a *Bystrzycén* és tíz órára harc nélkül elérjük *Stanislaut*.

Elülről gyenge fegyvertűz: különítményeink harcolnak.

A várost ismerem békéből, de persze, ilyen hangulatban nem láthattam soha. Éljenző, tolongó, integető, ordító tömeg, mely lovainkat simogatja, ölelgeti, ránk rak minden jót, csináltvirággal, szalagokkal, kokárdákkal dobál. Egy-kettőre lovasmajális lett a városhódításból. Az élen tizenkét trombitás fújja a generál-

marsot, mögöttük lovagol *Herberstein*. Az orosz távlövéssekkel nem törődik senki.

Felejtethetlenül szép volt ez a bevonulás! Az orosz nem is akarta komolyan tartani a várost, de annál inkább az északra fekvő magaslatokat. *Herbertstein* a jászkunokat és a tizenkettes ulánusokat rajvonalba rendelte a város elé. A gépfegyverek rövidesen megnyitják a tüzet egy azonnal induló orosz ellentámadásra, mely *Uhr y now* irányából fejlődik ki. Tüzérségünk, melynek a század a fedezete, *Stanislau* főterén a *Grand Hotel* előtt hajt fel és löni kezd. Mi lóról szállunk és mulatozunk a tüzérség körül nyugodtan sétáló *stanislau*i lányokkal és asszonyokkal. Közben a *Grand Hotel* portása átad *Issekuiz* főhadnagynak egy cédulát:

„*Einen recht kurzen und unangenehmen Aufenthalt wünscht in Stanislau der Korpsgeschieralstabchef des gegenüberliegenden russische?! Korps. Uns ist hier recht gut gegangen.*”

Egyelőre nem volt más dolgunk, mint a kíváncsiskodó lakosságot távoltartani a tüzelő ágyúktól. Azután nagy pezsgős ebédet csaptunk a *Grand Hotelben*, borotválkoztunk és kitűnően éreztük magunkat.

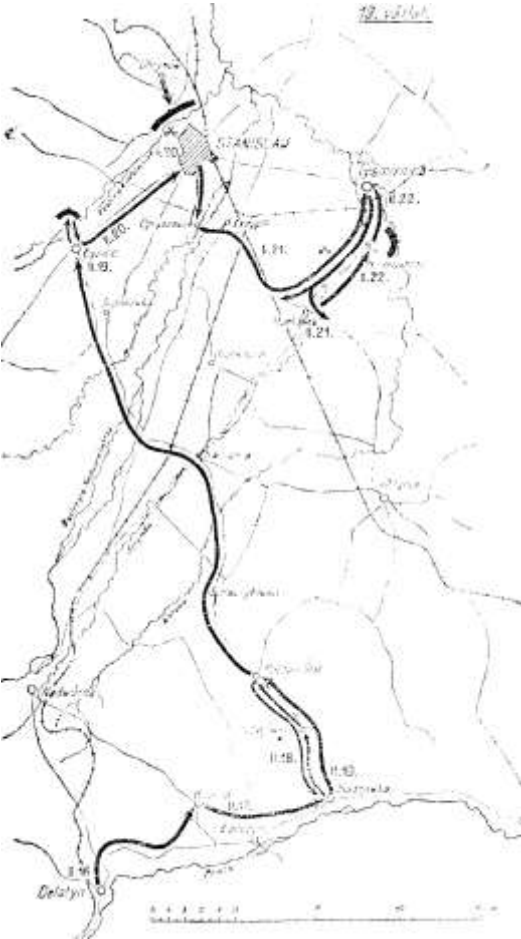
Az orosz katonai parancsnok *Stanislauban*, *Wedel* generális volt, kiről a stanislauiak mint humánus, tisztességes emberről beszéltek. Annál jobban szídták a városparancsnokot. Ez minden boltot, kereskedőt megzsarolt és épúgy zsebetett ezerrubeleseket, mint passzuskérésekért öt-tíz rubelt. A városban sorkatonaság volt, mely nem rabolt. Kenyeret, lisztet és minden szükségset kaptak Oroszországból. Az orosz alacsony árakat és szesztilalmat rendelt el. Újságjai fantasztikus híreket terjesztettek. A mi *kolomeai* győzelmünk a háromezer orosz fogollyal, mint orosz győzelem szerepelt, ötezer fogollyal. A lakosság nem is hitt ezeknek a híreknek és a titkon becsempészett osztrák újságokat óriási pénzen vette.

Ebéd után *Perezd Gyurkával* találkozunk, aki *W.* gyalogos brigadéros ordonánctisztje. Felhívjuk a toronyba, hogy maga állapítsa meg és jelentse brigadérosának, hogy az orosz támadás komoly s hogy a gyalogságot készenlétebe kell állítani. Tüzérségünk több mint ezerszáz lövést adott már le igen nagy hatással, de az előrehömpölygő orosz támadást csak lassítani tudja. A rajvonalból jelentés jelentés után jön és erősítést kér. Minél jobban előre jön az orosz, annál kevésbé szenved tüzérségi tűzünk-

ben, mert a város szélső házai miatt ezernyolcszáz lépésen alul tüzérésgünk nem tud hatásosan tüzelni. Frontunk előtt távcsővel kivehetően háromszáz-négyszáz halott és sebesült fekszik, de az orosz folytonosan erősítéseket kap és tért nyer.

A nyugodtan ebédelő II. brigáderos csak *Sovel* és *Perczel* legenergiusabb fellépésére hajlandó a jelentéseknek hitelt adni és felriasztja a városba érkezett első három zászlóalját. Közben be kell szüntetni a tüzértüzet, mert lőni már nem lehet, ugyanekkor erősen kezdjük érezni a gyalogtüzet. Aztán ránkfekszik az orosz srápneltűz, alakosság eltűnik az utcákról, a lovakkal a házakhoz húzódnunk, az útegek felmozdonyoznak és megindulnak visszafelé. Nagyon resteljük ezt a visszavonulást a délelőtti parádés bevonulás után. A város másik végén a tüzérkaszánya mellett dőtt a túlerőű orosz támadás, — varasdi horvátok verjük.

Este az útegekké] *Opryszowcére* megyünk vissza, elől lévő rajvonalainkat leváltja a gyalogság, de a hadosztály nagyobb része még bent éjszakázott *Stanislaiihan*.

Február 21. Tegnap a visszavonulásnál nagyon szégyeltük magunkat. A lakosság retorzióktól félt és elbújt a házakba, mert a dombokról láthatta az orosz, de meg kémeitől is tudhatta azt az ünneplést, amit kaptunk.

Reggel *Herbertstein* és a hadosztály bentmaradt részei is kijönnek a városból.

Stanislautól keletre *Tysmienicánál* nehezen harcol *Novakovics* alezredes csoportja. Minket odaküldenek tartaléknak, de alighogy odaérünk, rögtön visszahívnak a *markowce-chryplini* útra. Sík vidék, fiatal erdővel fedve. Két ütegünk keleti, egy északi irányba tüzel. A többi század félháromkor tűzharchoz száll, később kevés gyalogsági erősítést kap és megindul a harc az egész vonalon. Csak lassan tudunk előrejutni. Tüzérségünk ezernyolcszáz lépésre kezdett lőni és fokozatosan emeli a távolságot három-ezerhatszázig. Mi sík földön fekszünk, az orosz: dombokon. A vasútvonalon feltűnik egy páncélos vonatunk. Folyton tüzelve bemegy *Stanislauba* s a gyalogság két otthagyt, oroszkezre került ágyúját kimentí. Az ezred és a jászkunok néhány százada gyalogtámadásra indul. *Horthy* vezet, de nem tartotta érdemesnek, hogy törzsével ő is lóról szálljon és belovagol az erdőbe. Jó néhány sebesülés, *Vay* alól kilövik a lovat, *Tavinak* átlövik a csákóját. *Horthy Pista* és törzse a tüzet közvetlen közelből kapta, nagy nevetéssel jöttek vissza, mert mikor a tűzre megfordultak, *G.* doktor nyerge lovasával együtt a ló hasa alá fordult és a doktor leesett. Az orosz közvetlen közelből lövöldözött rá, de nem találta el. A fiatalság erre ráfogta, hogy a prémes mentéjét kifordítva kapta magára és ugatva, négykézláb távozott, hogy az orosz kutyának nézze.

Este hétkor parancsot kap a század, hogy mint két üteg fedezete, menjen a *tysmienicai* csoport segítségére. Elérjük *Markowcét*, tüzeink lőni kezdenek, mi előrelovagolunk *Horodyszczére* és jelentkezünk *Novakovics* alezredesnél.

Két napja áll harcban három zászlóaljával. Háromszázötven halottja és sebesültje van. Egyik kadétját hatvan emberrel elfogták, de ő is ejtett százhusz foglyot. Tartaléka már csak tizenöt ember a zászló mellett, minden egyéb a rajvonalban fekszik. Három oldalról van körülvéve, parancsa van az utolsó emberig tartani. Csak tüzérségét félti, egyébként kitart az utolsó emberig, de éppen a helyzet reménytelensége miatt három és fél üteget hátrábbküldte.

Novakovics nyugodt, higgadt, elszánt és gyönyörűen diszponál. Századparancsnokai éppen nála voltak eligazításért. Általános vélemény, hogy egy-két támadást még kiállnak, de többet már alig. A három gyenge zászlóaljra az ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik orosz gyalogezredek támadnak. A századparancsnokok tisztelegnek és búcsúznak a „*viszont nem látásra!*”! Mi parancsot kapunk, hogy a *Markowcénél* álló tüzérség fedezetére menjünk s hajnalra jöjjünk vissza.

— De vigyázzatok — mondja *Novakovics* búcsúzóul, — mert lehet, hogy holnap hajnalban már nem találtok itt bennünket!

Gránáttűzben lovagolunk *Markowcéra*. Ez tele van tüzérséggel.

Itt tizenegyedtől háromig etetünk-itatunk, eszünk-iszunk s alszunk is néhány negyedórát. (Egyszer felébredtem és félálomban konstataáltam, hogy az inspekciós századtsiszt igen hevesen kurizál a velünk egy szobában alvó háziasszonynak.)

Még sötétben indulunk vissza *Novakovics*hoz. Az éjjeli orosz támadásokat a kitűnő, horvát ötvenhármas és kilencvenhatos bakák visszaverték. A frontban támadó nyolcadik orosz gyalogezrednek két zászlóalja megsemmisülten fekszik az állás előtt. Az orosz tartalékok a goromba fogadtatásra visszafutottak. Az ötvenhármasok második zászlóalja előtt több mint száz orosz halott hever. A kötőzöhelyen kétszázötven sebesült fogoly fekszik. A mi veszteségünk is sok, de féllennyi sincs.

Reggelre megérkezik erősítésül még egy gyalogszázad és hadosztályunk lövészzászlóalja. Később még egy népfelkelő-zászlóaljat kapunk. A század teljesen felosztva patulokba ment, *Sávell Kuli* és én *Novakovics*nal ülünk.

A *markowcei* erdőben még tegnap csatlakozott hozzánk egy kis tizenötéves, helyes lengyel gróf, — lovaslegionárius. Ennivaló volt ez a kölyök, aki komoly katona és járőrben is igen jól használható.

A *horodyszcei* kastély gazdája *Lubomirsky* grófné, aki azonban csak fülemüle-szezonban jár ide. Látszik, hogy asszony a gazda: kedves, meleg fészek. A könyvtárban sok francia és klaszszikus. Egy leány szobában apró női rajzok, gyakorlatok, füzetek hevernek szanaszét. Csak háborúban fordulhat elő, hogy idegen lakásban ilyen kíváncsiskodást folytathasson az ember.

Délután bevonul a századhoz *Vörös* szakaszvezető, aki teg-

nap négy emberrel ütközetjáróba ment és elkeveredett. Sajnos, csak két embert hoz vissza. A délután folyamán találkozott egy századdal, ennek kapitánya megkérte, hogy lovagoljon előre s állapítsa meg, hogy a szemközt lévő bokorcsoportokban orosz mozog-e? *Vörös* bátran előrelovagol, meg is állapítja az oroszok jelenlétét, de járőréből ottmarad holtan káplár *Jakab*, huszár *Verner* és két ló, egy ló pedig sebesült. Örültség így beleküldeni embereket ok nélkül a halálba. Ilyen feladatot gyalog, hasoncsúszva kell megoldani. *Sável* fel van háborodva és felelősségre akarja vonatni azt, aki ezt a parancsot adta.

Este hétkor parancsot kapunk, hogy egy üteggel lovagoljunk *Tysmienicára*. Ütközben jön *Szulkovszky* herceg kilences alezredes és megtudjuk tőle, hogy mi az üteggel, továbbá a *Steiger-* és *Hamvay-sÁzaá*, a *Nadasdyaktól* és az utászszakasz az ulánusoktól mint külön csoport, speciális feladatot kapunk.

Február 23. Reggel ötkor felriasztanak. Csoportparancsnokságunk alá kerül a hadosztály lövésszázlójára is. Kilovagolunk *Tysmienicából*. A hídnál egy arcraborult halott kozák a tegnapi harcokból. Aztán holttestek vegyesen, orosz és a mienk. Balkéz felől csúnya, csupasz dombokon: didergő rajvonalaink. A magas, meredek árokparton egy halott ötvenhármás baka ül. A rajvonalból mell-lövessel lejtött idáig, aztán megfagyott. Arcán furcsa fanyar, merev mosoly. Odább egy félig bedült magányos felszer, bent nyitott tűz, örült füst, a tűz mellett a zászlóaljparancsnok őrnagy, két tisztt és egy doktor. Sebesültvivő járőrök hozzák a sebesülteket. Elesettek fegyverei a fálhoz támasztva. Egy csomó véres rongy, ruha, felszerelés közt két saját halott. Súlyos sebükkel még le tudtak idáig vánszorogni, aztán meghaltak. Az egyik ülve, hátát az árokfalnak támasztva halt meg, a másik hanyatt fekszik. Csinos, fiatal fiú. Minél tovább nézem, annál idegenebb valami. Nem ember már, de nem is halott abban az értelemben, ahogy az ember azt rendesen értelmezi, amikor a halott fogalmához hozzákapcsolódik a ravatal, gyertyák, feszület, vagy legalább is egy ágy képe. Ezek a halottak furcsa, felöltözött viaszfigurák, beledülve egy fedezékbe, vagy ülve egy útszélen, vagy fekvve egy szántáson. A legtöbb arcon valami kemény komolyság, vagy furcsa megfagyott, sokszor gúnyos mosoly. A kínlódás nyomait mutató arc aránylag ritka.

Nehéz menettel megyünk hegynek fel a *tlumaczi* útra. Ütközben sebesülten eldőglött kozákllovak. Az út jégpálya, tüzér-

ségünk félig agyonveri a lovait, amíg feljutunk. Tizes fogat húz fel egy-egy ágyút.

Délelőtt tíz órakor elérjük *Nadoroznát*. Előttünk jár jár-örben *Suhay* és *Vörös* szakaszvezető. Huszár *Szigetinek* szerencséje van. Mell-lövést kap, alig pár milliméterrel a szív felett, — hamar néhány kártyát írunk, hogy vigye magával és adja fel.

Szulkovszky Nadoroznáról előreküldi *Nedeczly* hadnagyot egy szakasz *Kádasdyval*, hogy támadja meg a *Tlumaczban* lévő oroszokat. Röviddel rá segítségére megy két *Nádasdy-század* s a kozákokéit gyorsan kiverik. Jelentések jönnek, hogy *Palahiczen* négy ágyú és egy kozákezred áll. Mi tulajdonkép oldalmenetet csinálunk három kilométerre az ellenségtől.

Tlumacz kis mezőváros. A lakosság elébünk jön, de zászlót kitűzni, éljenezni nem mer. Fél a sok visszamaradt kémtől. Már tegnap bent volt tőlünk a *Hamvay*-különítmény, ovációkkal fogadták, de aztán háromszoros túlerő miatt ki kellett mennie és az ovációkat megbosszulta az orosz.

A szélső villáknál idősebb úridáma invitál kvártélyra és teára. Alighogy elfogadjuk, tovább kell menni a *jacícowkai* majorhoz.

Az éj folyamán jelentések futnak be mindenfelől, ezek szerint az orosz visszavonul a *Dnyeszter* felé. *Nizniownál* kozákok állnak. A jelentések közül néhány egészen fantasztikus és érthetetlen módon jut el hozzánk. Valami ismeretlen gyalogoskadét küldi, aki az oroszok hátából jelentget. Hogy miképpen jutott oda be tizenkét emberével, arra igazán kíváncsi mindenki.

Február 21. Óriási hóviharban torony iránt lovagolunk *Kutyska* felé. A puha hópelyheket a szél úgy vágja, hogy az arcon és kézen ezer és ezer tűszúrássá változnak. A hideg dermesztő. Felderítő járőrünk *Kutyskában* tüzet kap és veszít egy lovat. Nem tudjuk biztosan, mi van előttünk. Megállunk és pontosabb felderítéshez fogunk. Parancsunk az volt, hogy rajtaütéssel foglaljuk el az orosz mögött *Nizniowot*, de így nem igen fog ez sikerülni, mert hiszen ilyen feladatot csak meglepetésszerűen és gyorsan lehet megoldani.

Közben halljuk, hogy a lövészászlóalj támadása *Bratyszov* felől megindult, mi előlünk pedig *Kutyslából* kiment az orosz. De továbbjutni nem bírunk. Este *Szulkovszkytól* parancsot kapok,

hogy lovagoljak *Tlumaczba* és csináljak kvártélyt a csoport számára.

Az intelligenciával vacsorázunk együtt.

Az orosz már békében előkészítette a háborút *Galiciában*, Helyi felesketett megbízottaihoz állandóan jöttek a futárok és kémek. Minden helységből megvolt a megbízhatók listája. Az első orosz járőr egyenesen azzal jött be *Tlumaczba*, hogy: „*Hol lakik Gore úr?*” Az orosz a paraszttal mindenütt jól bánik. Földosztást ígér és izgat a birtokosok ellen. — *Egy a vallásunk, testvérek vagyunk*, — mondja nekik. A város élére nacselnikot neveztek ki a muszkák, de a törvénykezés az ottmaradt bíróság útján, osztrák törvények szerint ment. Az ítéleteket is engedték a Felség nevében kimondani, sőt nyomozásoknál az orosz csendőrség segítségét is igénybe lehetett venni. Persze, az orosz szempontból megbízhatókat — bármit műveltek is — tilos volt bántani. Aki fizetett, kaphatott házikozágot, ez kifizette magát, mert ott nem lehetett rabolni. A városi lakosságot nem bántották, de a *tlumaczi* tiszti lakásokat az utolsó bútordarabig kifosztották és vonaton küldték haza Oroszországba. Volt néhány orosz tiszt *Tlumaczban*, aki látta és elbeszélte a *Frohreich-hadosztály satanowi* halálrohamát. A legnagyobb bámulattal beszéltek a honvédhuszárhadosztály hallatlan hősiességéről.

Este sürgöny: *Hindenburg* a *Mazuri-tavaknál* megsemmisítette az orosz tizedik hadsereget. Kilenc tábornok, száztízezer ember fogoly, háromszáz ágyú, többszáz gépfegyver és egész hadseregtrén zsákmány. A *Kárpátokból* negyvenezer foglyot, kilenc ágyút és harmincnégy gépfegyvert jelentenek, a tengerről pedig egy nagy hadihajó elsüllyedését, ami négyezer ember pusztulását jelenti.

Február 25. Parancs: *Dnyeszter-biztosítás Bukownától Niez-wiskáig*. Századunk tartalék *Tlumaczban*. Délelőtt a lengyel szövetségi boltban, mely nincs kirabolva, mert a boltos nem zsidó, öszszejövünk az intelligenciával. Feltűnik ott egy házaspár, *R.* mérnök és felesége. A férfi rokonságát ismerjük Bukovinából. Azok igen derék emberek, de ez valami különös, nyugtalan, rossznézésű ember. Felesége csinos és kokett és egy-kettőre udvaroltni kezd magának. Mesélnek mindenfélét, többek közt: hogyan rabolták szét és küldték haza orosz tisztek a *tlumaczi* ötvenágyas vereskeresztkórház teljes felszerelését. Beszéltek az orosz tisztek erőszakoskodásairól, végül J?-ék meghívtak egy snapszra a lakásukra s ott muto-

gattak egy szobát, amelyet az oroszok össze-vissza törtek. Az volt az érzésem, hogy ebben a szobában műrombolás történt. És egyébként is miért csak egyben? Elkezdem figyelni R.-éket.

A *Dnyeszeren* álló járőreink jelentik, hogy nincs az oroszsal érintkezésük. — Lengyel légionisták érkeznek, egyes járőreik át fogják lépni a Dnyesztet.

Kuszált ez a napló, össze-vissza írok mindent, de legtöbbször kint, nagy hidegben kell írnom, így nem csuda, ha néhány feljegyzésre való dolog csak később jut eszembe.

Az a kadét, aki patruljával *Nizniowig* jutott és hol egy kisgyerekekkel, hol egy vénasszonnyal küldte hozzánk jelentéseit, egyik jelentésében közölte, hogy egy orosz asszony elárulta búvóhelyét. Most *Okmánynál* elcsíptünk három orosz kémeket és negyediknek ezt az asszonyt. A rögtönítélő bíróság öt perc múlva halálraítélte mind a négyet. Igen nyugodtan mentek a fa alá, néhányszor „Bozse! Bozse!”-t kiáltottak, de egyébként fanatikusan és bátran viselték magukat. Utolsónak az asszony maradt. A huszárok nem akartak hozzányúlni. Maga rúgta ki a széket a lába alól. Szörnyen utálatos dolog volt, de hány tisztességes ember esett ezeknek áldozatul? A *tlumacziak* is hoztak négy visszamaradt kémeket, de megkértek, hogy ne ott akasztassuk fel őket, mert a hadiszerecsé forgandósága újra visszahozhatja az oroszot és akkor ebből baj lesz.

Délben végre előkerült és nálunk ebédelt az a misztériózus bakakadét, aki a kitűnő jelentéseket küldte. *Dr. Lohmann* hadiönkéntes őrmester a hetedik osztrák gyalogezredből, archeológus és teológus. Bejárta *Afrikát, Ázsiát* több expedícióval. Van már vagy ötven éves. Valahogy bejutott *Nizniowba* és ott az orosz csapatok között, rőzsekötegek alatt rejtőzködve s csak éjszaka kimászkalva jelentgetett addig, míg a felakasztott asszony el nem árulta. Ekkor rajtaütöttek, de kivágta magát. Jelentései alapján küldték el a herceg *Szulkovszky-külömtményt*, hogy felrobbantsa a *nizniowi* orosz hadihidat. *Lohmann* jelentette, hogy a bid őrizet nélkül áll. Persze akkor még így volt, de mire minket elindítottak, már elkéstünk. Ha *Tysmienicáról* rögtön este indulunk, nem várva, hogy a századok találkozzanak, eljuthattunk volna huszonharmadikán — bár a rossz utak és a hó miatt nem lett volna könnyű — *Bratyszowig* vagy *Kutyskáig* és onnan éjszaka meg lehetett volna próbálni a dolgot. Így azonban a feladat teljesítésének lehetősége már születésének percében meghalt.

Este *R.-éknél* vacsorázunk, amikor *Schreiter* tábornok aláírással kapunk egy parancsot s rögtön utána egy ellentéteset. *Szulkovszky* átküld *Tysmienicara* megkérdezni, hogy melyik az igazi. Két lovassal jó tempóban lelovagolom a tizenöt kilométert, útközben egy légionárius tiszt csatlakozik hozzám egy kozák gebén. Kiszedem belőle a lengyel légió organizációját, amely egyelőre a következő:

Négy gyalogezred, ezredenként négy zászlóalj. Mánlicher-Schönauer fegyver, emberenként kétszáz patron. Egy üteg, egy gépfegyverosztály és revolverágyúk. Századparancsnoktól felfelé aktív tisztek, lefelé tartalékosok. Igen dicsérte az oroszoktól átszökött tiszteket.

Útközben találkozom egy ordonánctiszttel, aki a harmadik ellentétes parancsot hozza. *Tysmienicara* érve, megkaptam a negyediket, az igazit. Rögtön fordultam vissza s jelentkeztem *Szulkovszkynál*. A legigénytelenebb ember. *Tlumaczban* is a legrosszabb kvártélyt választotta ki magának. Nincs tiszt és huszár, aki ne szeretné.

Szép volt ez az éjjeli út. A téli éjszakában, ropogós hóban, jó tempóban, jólesett a lovaglás.

Február 26. Óvatosan érdeklődtem *R.-ék* előélete iránt. Biztosra veszem, hogy kémek. Az orosz megszállás alatt vagj^onilag is rendbejöttek. Férfj és feleség úgy iszik, mint a kefekötő, folyton hozzánk járnak, vagy invitálnak. A feleség fut az egyik hadnagy után és a barátnője, aki egy közeli faluban lakik, szintén megtalálta a maga párját. De ma egy kínos momentum következett be: jött *Steiger* kapitány, bemutatatta magát, egymásra néztek és láthatólag azonnal megismerték egymást. Csak mikor már elmentünk, árulta el *Steiger*, hogy önagságát még virágárusleány korából ismeri a *Ronacherből*.

Tlumacz általábanvéve női vonatkozásokat hozott az aszketikus háborús életbe. Az első naptól kezdve konstatáltam, hogy mindenki szolidan otthon ül. Ez a szoliditás gyanús és nem ok nélkül való!

Február 27. A legionáriusok mesélik, hogy *Varsó* elesett. Ugyancsak ők mondják azt is, hogy *Kolomea* orosz gubernátora. *Labanoff* herceg, a visszavonulásnál magávalvitt minden közpénztári pénzt és kifosztotta a *Lubomirszky-kastélyt*. — Görögkeleti papok szerint az orosz hadseregben elterjedt az a hír, hogy olyan frontrészekben, ahol magyarok harcolnak, a felhők felett

megjelenik *Szűz Mária* és segíti őket. Ez a hit annyira elterjedt, hogy a tisztek szükségesnek tartottak valami magyarázatadást és azt kezdték terjeszteni, hogy a hír igaz, de csak abban a formában, hogy mi a felhőkre vetítjük a Mária-képet.

Február 28. Az orosz időnként lövi *Nizniówot*. *Jezupol* felől egész éjjel ágyúzás. Előttünk csend, patruljaink csak három szotnyát jelentenek. Mióta itt vagyunk először: posta és újságok huszadikáról.

Március 1. Éjjel erősebb ágyúzás, járőreinket megerősítjük. Este a polgármesternél vacsora. Itt mesélik, hogy a galíciai orosz hadsereg fővezére *Iwanow* tábornok, egy orosz őrmester fia, aki egy cár elleni merénylet alkalmával halálosan sebesült. Halála előtt megígérte neki a cár, hogy fiára gondot visel. Tényleg ő is neveltette tisztté. Az orosz tisztikar gyenge véleménnyel van a hivatalnoki karról. A csinovnikot megvetik. *R.-ék* beszélték, hogy az orosz főintendáns tiltakozott náluk az ellen, hogy együtt hívják meg ebédre az orosz kerületi főnökkel.

Március 2. Egy altisztünk hozza azt a hírt, hogy *Stanislaw* körül véres ütközete volt a hadosztály lövész-zászlóaljának és főként a tizes század szenvedett. Állítólag sok az elesett és a fogoly.

A *tlumaczi* árak: Egy kilogramm kenyér ötven fillér, zsemle három fillér, egy kiló rozsliszt ötvenhét fillér, búzaliszt kilója ötvenhét fillér, marha- és borjúhús kilója kilencven fillér, disznóhús egy korona tíz fillér, bárány hatvan fillér, szalonna és zsír kilója kettő, vaj három korona. Cukor egy korona harminckilenc fillér, krumpli harminc fillér, tej húsz fillér.

Március 3. Reggel telefonon helyzetet kérdezzük *Tysmienicáról*. A válasz az, hogy: „*megy valahogy*”. — A *tlumaczi* zsidók valami bajt szagolnak és már reggel menekülésre készülődtek. Megnyugtató sétát teszünk a városba, mesélünk mindent, beszélünk mindenkivel, amire aztán rászánják magukat a hetivásár megtartására. Nézzük ezt a galíciai vásárt. Hús zsidó is körül fog egy-egy hucult, rángatják, ordítanak, integetnek s örült kiabálással folyik az alkudozás, az árlesrőfolás; később annál inkább az árfel-srőfolás. Azután jön egy jelentőlovas azzal, hogy csapataink *Halicznál* nyolcezer foglyot ejtettek, de viszont *Stanislaw* ki kellett üríteniük és az általános helyzetünk nem jó. Valami homályos jelentést hoz *Babintól* is, ahol állítólag fogságba esett tőlünk *Schulek* hadnagy. Mások szerint elesett.

D.-né személyesen ápolja egy tífuszbeteg huszárunkat. *R.* úr elutazott valahova, hogy hova, nem tudjuk, de ezzel a fiatalságnak még szabadabb a vásár. Tervezték is egy patrult hölgyekkel *Palahincére*, de az orosz lövöldözni kezdett és így ezt el kellett halasztani.

Délután bevonul egy kilences járőrrel báró *Bees* főhadnagy. Ő azt hallotta, hogy lövész-zászlóaljunk igen nagy veszteségeket szenvedett. Előttünk a legjobb orosz csapatok: egy gárdahadosztály, szibériai lövészek és donkozások állanak. Állítólag ez utóbbiak attakírozták meg lövész-zászlóaljunkat. De mindez bizonytalan hír, tény csak annyi, hogy *Stanislaut* kiürítettük.

Este menetkészültségi parancs jön *Lilienhof* generálistól. Állítólag délnek tolnak el. Az általános helyzetről megint annyi, hogy: „*Megy valahogy*”. A mai nappal *Marschall* német lovassági tábornok vette át felettünk a parancsnokságot.

Este hallom *Hamvay Lacitól*, hogy kapitány lettem. Ezt vacsorával ünnepeljük meg a polgármesternél. Ő meséli, hogy az oroszok a meghódítandó *Kelet-Galiciát* a *Dnyeszter*-, *San*-, *Kárpátgerincvonal* határral tervezik és székhelyének *Haliczot* szánták.

Kiss szakaszvezető néhány huszárral és legionistával átment az éjjel a *Dnyeszteren* s egy faluból tizenegy részeg kozákot hozott ki, aztán másodszor is elment a lovakért. Igen sok feljelentést kapunk kémkedés miatt; a legtöbb valótlan és bosszú műve.

Március 4. Éjfél után patacsattogásra ébrednek, az ötödik lovashadosztály vonul vissza. Ez bizony deprimáló valami, mert a hátrálás biztos jele. Reggel *Okolicsányi* főhadnagy vonul be s meséli, hogy *Halicznál* elkésett a tizenegyedik hadtest, nagy túlerő ellen verkedtek, tőlünk eltűnt *Schulek* és *Haviár* hadnagy s a tizenhármastól is két tiszt. A doktor megsebesült. Sok-veszteség, elől izolálva voltak, három oldalról kaptak cserkeszrohamot.

Délután parancsot kapok, hogy vigyek helyzetjelentést *Herbertsteinhez*. Járőreink kintmaradnak a vízén, az ötödik és hatodik század különítménybe ment. Beszélnek a parancsnokságnál egy *Petricsevics* nevű gyalogoskapitányról, aki gyenge századával nyolc elvesztett ágyunkat vette vissza, megakadályozta a front-áttörést és önálló intézkedéseivel eldöntötte a csata sorsát. Állítólag *Mária Terézia*-rendre lerjesztették fel.

Estére őrmester *Tóth* jön meg *Bratyszówból*. Jelenti, hogy *Nizniownál* orosz gyalogság lépte át a *Dny észtert*. A jász kun-különítmény és a gépfegyver-osztag visszavonulóban van. Tőlünk a

második század még előőrson áll. Más jelentésekből is az tűnik ki, hogy csehül állunk. *Nedeczkyt* elküldik *Oleszára*, hogy a kintlévő járőrököt és levélküldöncállomást vonultassa be. Összeszedjük az embereket és nyergelünk. A konyhákat hátraküldjük, de ketten: *Sáv el Kulival* elhatároztuk, hogy azért ma éjjel még rendes ágyunkban akarunk aludni.

Március 5. Kozák patrukok már tegnap este egészen a város széléig jutottak. Bár saját külön programmunk szerint ágyban feküdtünk, aludni nem igen lehetett a folytonos lövöldözés és mozgás miatt. Reggel négy órakor megkezdődött a harc *Tlumacz* északi szélén. Hat különféle és ellentétes parancs után végre visszavonulást rendelnek el *Jezierzány* felé. Az orosz sebesen jött utánunk és mérgesen lövöldözött két köhögős kozákágyúból, azután felállítottak bennünket egy hegytetőre s miután ott gyalogtüzet kaptunk, tűzharchoz szálltunk *Sável* parancsnoksága alatt. *Járitz* és *Széchényi* kadétek mentek rajvonalba, én a lovakat vezettem hátra. Két légionárius mellettünk esett el, *Janik Laci* főhadnagy a karján és káplár *Farkas* századunk legderekből altisztjeinek egyike súlyosabban megsebesült. A harc célja az volt, hogy a *Lilienhof-divízió* trénjének visszavonulását fedezzük. Jobboldalunkat a második század biztosította. Onnan jött vissza egy combonszűrt huszár.

— Mi lelt fiam? — kérdelem tőle.

— Kapitány úr alássan jelentem, egy tizenöt éves cserkeszkölyök szúrta keresztül a combomat pikával, mikor a lovamat kilőtték alólam.

Később még három ellőtt lovú huszárunk jött vissza, akiket már elfogtak a cserkeszek, de kivágták magukat. A kozákok közt sok egészen fiatal gyerek is van.

Egy idő múlva a raj vonal tüze alábbhagy, aztán elhallgat. Elfogyott a muníció. Erre visszajönnek, lóraülünk és megindulunk *Puznikin* át *Korolóivka* felé. Ott kapunk egy pár srápnelt, megfordulunk, előremegyünk, majd újra visszafordulunk, estefelé azután felhajt két ütegünk s a *Nádasdyak*, jászkunok és ulánusok újabb ellentámadást csinálnak *Tlumaczra*. De közben sötét lesz és a támadás megáll. A hadosztály parancsot ad, hogy éjjelezés *Bortniki* és *Puzniki* falvakban, a mi századunk főörs „*ott a kis háznál, ahol az első srápnelt bevágtak*”. Én mentem ki a századdal, ami alatt húsz ember volt értendő. A megjelölt hely öt kilométerre volt az ezredtől és három kilométerre az ellenségtől, így akár-

milyen egy csapat is beférkőzhet közöttünk. A megjelölt Kis házban elhelyezkedtünk, a legénységnek megmondtam, hogy elmenetelről, visszavonulásról szó sem lehet, aztán hátraküldtem egy jelentést, hogy támadás esetén gyalog visszamenni nem lehet, küldjenek legalább két lovast, hogy jelentést küldhessek. Ezzel levágtam magam egy szalmacsomóra, mert éjfél után ébren akartam lenni s addig *Széchenyit* küldtem ki vigyázni.

Éjfélkor lódobogásra ébredek, jön báró *Tunkl* kapitány, gyenge ulánus-századával. Nagyon megörültünk egymásnak, mert magunkban ő is, én is gyengék voltunk.

A szobában nyolcan is aludtunk és egész hihetetlenül bolond, élénk álomom volt. Pesten a Rottenbiller-utca torkolatánál feküdtünk tűzharcban. A ránklótt golyók a kilövés pillanatától kezdve láthatók voltak, mint megannyi fényes csillag. Az éjszaka ezektől egészen világos volt. Egy ilyen csillag fejen talált, elestem, a lövést halálosnak éreztem és imádkozni kezdtem. Aztán komikusra fordult az álom, mert kiderült, hogy a csillag csak a balfülemet vitte el. Azt gondoltam, hogy ez természetes, mert hiszen eláll a fülem. Azután egy lovascsapat jött és azt mondták, hogy *Pestet* evakuálni kell és mi visszamegyünk a *Dunántúlra*. Meg is kezdtük a visszavonulást, eleinte bujkálva menekültem, azután drótkerítésekkel kellett átugrálnom. Gyalázatos egy álom volt!

Március 6. Reggel visszaballagtunk az ezredhez. Éjszaka nem történt semmi.

Éhesek vagyunk, nincs se zab, se konzerv, se konyha. Tegnap este kimenet közben, látva a rossz hangulatot, tréfásan hátra-szólok a huszárokhoz.

— Fiúk, megehetitek a konzervákat.

— Kapitány úrnak alássan jelentem — feleli vissza huszár *Rózsa* — nem esszük meg, mert nincs, de akkor se ennék, ha vóna, mert nem akarok meghízni, hogy elestem után a magam zsírjával javítgassam ezt a koszos galíciai földet.

Térdenfelüli hóban küzködtünk előre.

Egy szembejövő elkésett jelentőlovas kérdi a legénységtől:

— Hova mentek?

— A vágóhídra — feleli vissza az egyik. Máskor ez jót kapott volna tőlem, most csak annyit mondtam:

— Fiam, ilyent az első században még sosem hallottam. Ahova huszár megy, az a muszkának lesz vágóhíd, de ha még egyszer mondasz ilyent, akkor nagy baj lesz!

A hideg tíz fok. A hadosztály reggeltől estig térdig hóban egy helyben áll. Este közlik velünk, hogy egy német lovashadosztály csatlakozott hozzánk, az egész lovashadtest parancsnoka *Marschall* német lovassági tábornok s hogy holnap támadni fogunk. Este nyolc órára *Chocimir*-be érünk, ahol bekvártélyozunk. Ha tudnák otthon, hogy mit jelent reggeltől estig tíz fokon aluli hidegben nyakig hóban állni, lovagolni, menni és nem enni! De azt hiszem, még sem olyan borzasztó mindez, mint ahogy hangzik.

Március 7. Helyzet: *Chocimir*-től északra a negyedik lovasbrigád, *Puznikinál* a nyolcadik lovasbrigád, azután az ötödik honvédlövashadosztály, azután *Lilienhof* tábornok csoportja. Tőlünk jobbra, azaz keletre az ötödik német lovashadosztály, mely negyven és hatvan kilométeres menettel jött *Körösmező*-ről.

Reggel hét órakor pillantjuk meg az első összekötő német huszárjárórt. Fiatal, igen intelligens külsejű legénység. Lándzsáikon leng a kis fekete-fehér zászló, sziluettjüket még alig tudjuk megkülönböztetni az oroszétól. Panaszkodnak is, hogy sokszor kapnak saját tüzet. Hossz nyergelés és szerszámozás, jó nyereg, kitűnő felszerelés, a legénységnél is sok távcső, villanylámpa és térkép. Mesélik, hogy ők jártak legközelebb *Párizshoz*. *Marwitz* parancsnoksága alatt harcoltak s nyugatról látták az *Eiffel-tornyot*. *Belgium* és *Franciaország* után nem tetszik nekik *Galícia*!

Március 8. Tegnap délután járőrbe küldtek *Zywaczow*-on át *Olesza* felé azzal, hogy nézzem meg a *tlumacz-jezierzányi* utat. Már *Zywaczow* előtt találkoztam egyik önkéntesünk patruljával, aki a fálum túl nem tudott előrejutni. En már könnyen bejutottam, mert előttem ment be egy német huszárszázad, majd velem majdnem egyidőben egy brigád. Jelentkeztem a törzsével éppen megérkező *Heidebrech* német tábornoknál, a lovashadosztály parancsnokánál. Megkérdezte, hogy mi a parancsom. Jelentettem és tovább akartam menni. Erre a következőket mondta:

— Szó sincs róla! Jelentéseim szerint erős kozák járőrök zárják el az ön útját. Ilyen feladatra kár egy tisztijáróért, átjutni úgysem tud, legfeljebb elesik. Egyik brigádom megtámadja a háromszázötvenkettes magaslati pontot, a másik *Oleszán* át támad. Várja meg ezt, azután majd meglátjuk, hogy mi a dolga!

Ilyent se hallottam eddig. Mondhatom, tetszett ez a nyugalom, a csapatnál pedig az a jókedv, amellyel a bevágó srapsnek dacára kimentek a parancsok és a végrehajtás elkezdődött. A két dandár elérte a gerincet, ott *Heidebrech* megállította őket és védelmet

rendelt el. Mikor *Olesza* felől orosz rajvonalat, a falu délnyugati sarkán pedig két kozák ágyút jelentettek, *Heidebreck* rájuk küldte huszárezredét; a négyes kúrasszírokat pedig tartalékba rendelte. A kimenő' ezred felett és felettünk rövidesen srapnelek csatantak el. Mindjárt az elsőre egy ember és három ló bukik le a törzsből. Első jelentésem után, mely három orosz századról és egy ütegről szólt, melyek *Jezierzányban* vannak, jelentést küldtem, az *oleszai* német helyzetről és arról, hogy *Oda je* felől egy elkeveredett gyalogszakaszunk került elő. Annak helyzetjelentését is továbbítottam.

A *jezierzányi* kozák divíziónak „Tarnkappe”-ja lehetett. Vagy négyen is voltunk arra patrulban: ketten azt jelentettük, hogy bent vannak; ketten pedig azt, hogy nincsenek. Bizonyos, hogy délután még bent voltak. Odamenet engem, majd a falu mellett ellovagoló jelentőlovasomat, huszár *Sípost* is meglövöldözték. Félórára rá bement a faluba minden baj nélkül *Járitz* kadét patrulja. nem talált bent semmit, csak egy üres ház asztalán egy tál kész és meleg tyúklevest. A tyúklevest a kozákok főzték és *Járitz* ette meg. Rögtön rá, hogy ő elment, a falun átmenni akaró *Gräser* kilences századát már meglövöldözték.

A kvártélyra vacsoraidőben érkeztem vissza. *Löffler Laci* sok jóval érkezett meg a kádertől, így pompás vacsorát csaptunk és utána bömbölhettek a telefonba a telefonisták: aludtam, mint a bunda. A létszámok olyan alacsonyak, hogy kombinált századok mennek ki s a felesleges tisztek felváltva a lovaknál maradnak.

Reggel *Járitz* kadét ment ki az egy szakaszba összeállított legénységgel rajvonalba. Délután az orosz tüzérség lövöldözött de nem a raj vonalra, hanem reánk. Sebesült is pár lovunk a kvártélyokon. A betyár még most is lő s ordonáncom, *Német*, káromkodva jön lovaimmal, hogy belelőttek a kvártélyukba és átköltözködik. Közben fényes ebéd: káposztaleves, hasé, borjúhús, krumpli, gyümölcslepény, szőlő, datolya, malaga, feketekávé, kétféle bor és konyak. A legénység is nagyszerű ebédet kapott, vettünk nekik bort, sört, cigarettát s a gulyáshoz még mákoslaskát is kaptak. Nagy dolog ez ilyen hidegben!

Az összes jelentések alapján biztosra vesszük, hogy holnap komolyan támad az orosz. Most egyelőre még az egyik úr zongorázik, vígan érezzük magunkat s a muszka adja a zenéhez a bombardont.

Március 9. A rajvonalszakasz reggel féltkor kimegy *Löffler Laci* parancsnoksága alatt. Reggel hét körül tüzérségünk a leghevesebben elkezdi löni, *Széchenyi* pedig jelenti, hogy a rajvonal *gyalog* - *tűzben* áll.

A hét órától nyolcig befutott jelentésekből megállapítható, hogy védőszakaszunkat egy tüzerüteg lövi és egy zászlóalj támadásra készülődik ellenünk. *Zabokrukinál* a németek ellen három zászlóalj készít elő támadást. Tüzérségünk már lőszerpótlást kér s nyolcadik lovasdandárunk előre megy erősítésnek. Közben vezetőkeink nyergelnek. Egy altiszt jelenti, hogy *Obertyn* felől német és saját gyalogság megy előre erősítésnek. Később a rajvonalból átlőtt karral visszajövő huszár *Binder* hozza azt a hírt, hogy előttünk nem fejlődött ki a támadás és az orosz megállt.

Délután 5ⁿ. A hideg rettenetes, néhány lefagyott karú és lábú ember vánszorog vissza a vonalból, köztük egy igen derék altiszt: káplár *Tóth*.

Délelőtt volt egy kritikus momentum a német balszárny és a mi jobbszárnyunk között *Zielónánál*. A helyzetet a nyolcadik brigád javította meg és egy éppen beérkezett hatvanötös baka század, mely állítólag a hatodik hadtest első beérkezett csapata.

Este parancsot kapok, hogy az első és hatodik század egy századba összevont legénységével induljak a vonalba. Bámulom embe-reinket, akik a szörnyű hidegben váltás és úgyszólván alvás nélkül bírják ezt az iszonyú szolgálatot.

Otthon ez az ibolyahónap. Itt ibolyák helyett vérrózsák nyílnak a fehér havon. Az ember nap- és éjhosszat bámul kimeresztett szemmel, hogy el ne mulassza, ha készül valami. Az orosz naponta közelebb dolgozza magát, már két napja készíti elő a kiéhezett, kifagyott hadosztály ellen a döntő támadást. Pedig nekünk tartani kell minden áron, amíg meg nem jön a gyalogság.

Március 11. A két utolsó napot nem felejtem el, amíg csak élek! —Este parancs szerint kimentem az első és hatodik századdal, mint főörs. Mindössze vagy hetven ember és a hatodiktól *Mika* kadét. Ezerszer visszacsúsztva másztunk fel a dombra, de nem mentem be a fedezékvonalba, hanem a majort szálltam meg az emberek miatt, akik így legalább nem fagynak meg. Gondoltam: támadás esetén még mindig lesz idő kifejlődni, de előtte nem teszem tönkre a legénységet. Fent megmutattam a megszállandó vonalat, megkerestük az összeköttetést s a vonalba csak öt kettősört állítottam.

Mindezt egyszerű leírni, de az összekötetés megkeresése azt jelenti, hogy jobbra és balra elment este tízkor egy-egy altiszt egy emberrel. Derékig hóban bukdácsolva éjjel egy óráig megtettek a szomszéd főörsig két-három kilométert oda és vissza. S mindezt tíz fokon aluli hidegben és olyan szélben, amilyen csak itt tud fújni. Bámultam a legénység ellenállóképességét. A vízszintesen repülő hótól, mely vág és éget, csak szürke nirvánát lát az ember. Már a földön fekvő havat sem látni. Néha derékig, sőt egészen is besüpped az ember, akkor ordít és a többi, bár csak két-három lépésre áll tőle, öt-tíz percig keresi, hogy valahogy kihúzza. A majorban maradt emberek felét a szobába küldtem aludni, a másik fele és négy nyergelt jelentőlovas mint készütség egy félig nyitott fészterben vacogott. Nem mertem elaludni. Kint jártam az örök közt a vonalban és gyaláztam az időt reggel háromig. Akkor félórát aludtam és újra kint dideregtem, átkozva havat, hideget, Galíciát és mindent: míg hat órára meg nem érkezett a felváltó század. Szörnyű volt ez az éjszaka! Azt hittem, hogy embe-reim megfagynak. Reggelre összefagyva vánszorogtunk le a kvártélyokra, ott levágtuk magunkat és aludtunk három-négy órát.

Stojanovics kapitány kelt fel, ki az éjszakát szintén kint töltötte. Kitűnő ember, kiváló katona; elkeseredve panaszkodik, hogy fizikailag és morálisan teljesen le van törve. Elmeséli, hogy a *korolowkai* napon *Prónay Gyula*, a jászkunok ezredparancsnoka az első rajvonalban feküdt és mint kitűnő lövő, biztos eredménnyel vadászott távcsöves puskájával. Sebesültjeiket, kik magalábukon nem tudtak visszamenni, ott kellett hagyni, de az ellenfél tisztességesen viselkedett: orosz dragonyosezred volt. Egy később visszszökött huszár mesélte, hogy a sebesülteket rendszeren ápolták és hátraküldték. Egyik sebesült fogolytól egy orosz dragonyos el akarta venni a pénzét, de tisztje észrevette, visszaadatta és a dragonyost össze-vissza pofozta. — Tegnap a németeknek igen súlyos veszteségeik voltak mellettünk. Több tiszt, köztük egy *Reuse herceg* és sok emberük elesett.

Tegnap láttam a következőt: Egyik tüzérünk az ágyú mellől hátraszalad lovához a pipájáért. Alig hogy elindult: felette pattan szét egy srapel.

— Na, a fene egye meg, — mondja — most majdnem kifizettek -- s ezzel visszafut az ágyúpáncél mögé. Ott összerogy.

A „majdnem” nem volt „majdnem” srapelgolyót kapott a fejébe. Röviddel rá megnémult; nem hiszem, hogy megmarad.

Tegnap délben újra kimentem a századdal a vonalba. A fedezékek színig befűjva hóval. Kikapartuk, csináltunk amit lehetett és új szalmát raktunk beléjük. Tőlem jobbra a harmadik század áll *Tavi Tiborral*, balra az ötödik *Szebeny Miklóssal*, a gépfegyverek *Boroviczényi* és *Erdődy* parancsnoksága alatt. A második század két embere már nem tudott a maga lábán kijönni a fedezékből, egész testükben összefagyva, elerőtlenedve vitték őket hátra.

A *zielónai* major felől állandó erős fegyvertűz. Ott a lövészászlóaljunk áll. Mögöttünk tizenkét ágyúnk lő, de a tüzérmegfigyelő sem láthat semmit, mert kétszáz lépésnél tovább minden összefolyik egyetlen nagy fehérszürke semmibe. Mi pedig — ülünk és fázunk. Minden félórában egy indiántáncot járunk el, hogy meg ne fagyjunk, de estére már a legnagyobb megerőltetésbe kerül, hogy kimásszak a fedezékből ugrálni.

A megfigyelő járőröket óráról-órára közelebb kellett hozni a vonalhoz, a végén már csak ötven lépésre álltak a vonal előtt. Estére már egész elszibbadtam. Tudtam, hogy nem szabad elaludnom, de már nem volt elég akaratom, hogy kimenjek a hólyukból. Félig ébren, félig alva, fantáziálni kezdtem otthonról, gyerekekről, átmulatott *czernowitzi* éjszakákról, rég elfelejtett asszonyok, lányok alakjai, barátok, ismerősök képe tömegesen tódult felém. Melegem lett, aztán semmire sem gondoltam, de igen jól éreztem magam.

Egyszerre két hatalmas dörrenés, két közel bevágó gránát. Felugrom. Nem tudom, enélkül nem fagytam-e volna meg. — Jön egy sántikáló ember, huszár *Fehérvári* s kéri, hogy engedjem vissza, elfagyott a lába.

— Eredj fiam, Isten segítsen, hogy eljuthass a lovakig!

De nem is mentem vissza a hólyukba. Folyton jártam. Elmentem *Tavihoz*, aki egész délután kint ugrált, bár bunda is volt rajta. Rettenetesen szenvedtünk, míg meg nem jött a váltás *Zoller* ulánus őrnagy parancsnoksága alatt. Mikor embereivel beért a vonalba, összeszedtem az embereimet és indultam vissza. *Zoller* tiltakozott ez ellen azzal, hogy ő gyenge s maradjak én is ott. Azt feleltem neki, hogy mi kint álltunk tegnap este óta, nézze meg, milyen állapotban vagyunk? Ha parancsot kapok rá, itt maradok, de hasznunkat úgysem veszi, mert megfagyunk. Erre eleresztett azzal, hogy:

— Übrigens ist mir alles ganz Wurst!

Este tizenegy órára visszavánszorogtunk a faluba, ahol a bor és vacsora valahogy rendbeszedett s aztán aludt mindenki, nem törődve a falura fekvő tűzértúzzal. Ezt a szolgálatot váltás nélkül nem lehetne bírni. Itt már amúgy is kezd minden megszűnni. Ami soha meg nem történt eddig: fegyveres kozákok jönnek *át* hozzánk, hogy megadják magukat. — *Várkonyi* önkéntes, akit járőrbe küldtek *Zielóna* felé, háromszáz lépésre bukdácsol el négy szotnya mellett, amely szintén biztosítás nélkül, semmivel sem törődve kínlódik előre a hóban. Rá se néztek egymásra. Mind a két fél a téllal küzd és csak akkor van harc, ha ez a nagy úr megengedi. Tegnap egy, az ötödik orosz gyalogezredhez tartozó baka kimászott a vonalból és kezdett átvándorolni hozzánk. Eleinte nem láttuk, hogy fegyvertelen és lövöldöztünk rá. Nyakig süppedezve mászott előre a hóban. Aztán észrevettük feltartott kezét és beszüntettük a tüzet. Erre néhány lövést kapott a saját vonalából. Eltartott vagy félórát, míg bemászott fedezékünkbe. Lengyel zsidó volt. A hasán sebesült meg, ritka szerencsével. Egy lövés a patrónatáskáját találta. A golyó ellapult, de rávágott *egy* saját patronjára, amely ellobbant s ettől kapott egy Streifschusst. Mikor megvizsgáltuk és megmagyaráztuk neki, hogy semmi baja sincs, majd megbolondult örömeiben és mikor elindult a biztos fogságba, olyan jókedve kerekedett, mintha becsípett volna.

Széchenyit áthelyezték a lövészászlóaljhoz. Nem irigylem ezeket a szerencsétlen, ló nélkül maradt embereket. Tökéletlen felszereléssel, félig kiképzetten, tapasztalatlan tisztekkel olyan feladatokat kapnak, melyek a legjobb gyalogzászlóaljat is nagyon igénybe vennék. Improvizálni lehet, de az improvizáció nem éri el a célt, ha tökéletlen eszközök mellett lehetetlenségeket kívánnak.

A lovagnál halljuk, hogy a rajvonalnak azért kellett kintmaradni tegnap éjjel, mert a hadosztályhoz jött jelentések alapján valószínű éjjeli támadással kellett számolni. A rajvonal parancsnokainak nagyon kell vigyázniok, hogy az ellenséges készülődést és erőt ne túlozzák, mert hátul hamis kép kerekedik és ennek csak a csapat adja meg az árát.

Híre terjed, hogy *Stanislaw* újra a mienk. — Este *egy* altisztem jelenti, hogy a faluban látta bujkálni *R.* urat, akit *Tlumaczból* ismerünk. Bizonyos, hogy ez az ember kém, le fogom fogatni.

Ennek a notesznek is a végére értem. Sok zavaros dolog lehet benne, mert a hideg, az állandó nyomorúság és az elkerülhetetlen depresszió is okozzák, hogy csak a folytonosság kedvéért irkálók.

Pedig a hideget nagyon tűröm, de ahhoz, hogy rendesen írhasson az ember, túlságosan hideg van. Minél nehezebbek a viszonyok, annál élesebben alakul ki az ember kritikája. Így most különösen óvatosnak kell lennem ítéletem helyességében, mégis azt hiszem, — függetlenül időtől, nyomorúságtól s a végletekig menő kifáradástól — objektíve állapíthatom meg, hogy igen sok hiba történik nálunk, főként azért, mert az idősebb vezetői generáció nehezen vagy nem tanul. Sokan úgy, mint békében, apró részleteken lovagolnak, sok nyomát látni annak az önzésnek, mely csak a saját dolgával törődik és nem gondol arra, hogy háborúban bármit tesz is az ember, annak hatása van a többire. Van sok egészen kitűnő emberünk s parancsnokunk, ezek felőrlődnek, nemcsak a fáradalmak, a háború miatt, de a visszásságok, belső súrlódások miatt is, amelyek nehéz viszonyok között hatásukat százszorosan érzetik. Háború után egy friss, más érának kell jönnie. Elkényelmesedett, begyepesedett emberekre nem lehet szükség és nem lehet megtűrni azt, hogy mert békében jószívűségből hagytak továbbjutni tehetségtelen, arra nem való embereket, ezeknek a használhatatlansága miatt most emberéletek pusztuljanak és nagy célok legyenek veszélyeztetve. Van a közelünkben egy csapat, melynek jobb sorsra érdemes, jó tisztikara és prima legénysége a legszörnyűbb helyzetekbe kerül állandóan és ok nélkül csak azért, mert olyan parancsnoka van, akiről már békében is köztudomású volt, hogy a világon semmire sem való. Már főhadnagy korában nyugdíjazni kellett volna, de most teljes képtelenségével és tehetlenségével állandóan száz és száz ember életét és fontos, komoly szituációkat veszélyeztet. Bizonyos fokon túl a legveszélyesebb álhumanizmus a személy iránti elnézés!

NYOLCADIK NOTESZ.

Március 12. Tegnap *Löffler Laci* volt kint a vonalban. Egész nap a legborzasztóbb hóvihar! Az emberek irtózatosan szenvednek. Szerencsére éjjelre nem kellett kintmaradni. Ma reggel már csak huszonnégy ember volt a század. *Járitz* kadét ment ki velük. A vihar tart. A házból nem lehet kimenni, úgy befújta a hó. Ki kell magunkat ásni. A vonalban már csak itt-ott van ember és a gyalogság még mindig nem érkezik meg.

Tegnap megtudtam, hogy *R.* a majorban bujkál. Elmentem érte. A konyha mögött egy kuckóban találtam rá, éppen kávézott. Szó nélkül megálltam a konyhaajtóban. Halálsápadt lett, reszketni kezdett s amikor felszólítottam, hogy kövessen, meg sem merte kérdezni, hogy miért és hova viszem. Csak annyit mondtam neki, hogy még *Tlumaczbán* figyelmeztettem, ne mászkáljon, ne utazgasson. A nyomorult még a lépcsőn sem tudott lejönni, úgy reszketett. Megállt és vacogó fogakkal kért meg, hogy fogjam meg a karját és segítsen le, mert elesik. Elvittem a hadosztályparancsnoksághoz és ott átadtam. Nem sokat adok az életéért.

Hajnaltól kezdve a konyhakocsit kellett kiásnunk a néhány bentmaradt emberrel a hóból, hogy főzni lehessen. Minden ilyesmit végletekig igénybevett legénységünkkel kell csináltatni, ahelyett, hogy elrendelnék a lakosság igénybevételét hőeltakarításra.

Mager tizenhármassal főhadnagyról tegnapelőtt este óta semmi hír nincs. Az állásból visszaküldték valamiért, azóta eltűnt. Vagy belefűlt a hóba — mert ez a vidék majdnem karsztos jellegű, csupa lyuk, melyeket most ellep a hó — vagy eltévedt az oroszokhoz. Tegnap este egy teljesen összefagyott honvédhuszár főhadnagy került hozzánk, aki *Kurniki* előtt tévedt el és nálunk lyukadt ki.

A hideg ma valamit engedett, de a szél még mindig szörnyű.

Március 13. Híre jár, hogy a németek tegnap bevették *Stanislaut*, de újra kidobták őket s most új támadásra készülnek. Tegnap este beérkezett az első gyalogszázad hozzánk. Most jelentések jönnek, hogy az orosz, vonalunk előtt, erősítéseket von magához.

Tegnap postát kaptunk. A lapok *Kína*, *Japán* és *Amerika* mozgósításáról írnak. Rebesgetnek olasz mozgósításról is. Úgy látszik, sikerült az egész világot magunkra csődíteni.

Délelőtt kifejlődik az ütközet, heves ágyúzás. Egy teljes orosz dandár támad tizenhat ágyúval, a leghevesebben ott, ahol a németek és a mi szárnyunk összeér. Állásaink előtt egy zászlóalj dolgozza előre magát. Gyalog- és gépfegyvertüzet kezdünk, a támadás először rövid időre, később pedig egészen megáll. Embereink nyugodtan, higgadtan lönek. Jobbról négy rajvonal jön egymás mögött ellenünk. Mindezek ellen az erők ellen van a lövész-zászlóaljunknak százötven, a tizedik ezrednek százhusz, a jászkunoknak száz, az ulánusoknak ötven, a *Nádasdy*aknak negyven karabélyá és a hatvanhatos közös bakáknak nyolcvan fegyvere.

Később parancsot kapok, hogy a tűzben álló lovakat vigyem hátra a falu déli végére. Az orosz észreveszi a mozgást és löni kezd srappellel. De mi ez ahhoz képest, ami a dombon folyik? Közben jobbra tőlünk a német front meginog és hátrál. Mi kitarunk. *Herberstein*, törzsével, egész elől a helyén marad. Egyszer csak a falu alatt megjelenik *Zielóna* felől néhány, a hóban feketét mutató sziluett és fűtүүлni kezd a gyalogsági tűz. Az első orosz szakasz, mely áttörte az állást, a hátunkba és oldalunkba került. *Járitz* kadét a század húsz emberével, *Görgey Károly* tizenhárom hadnagy pedig vagy tíz emberrel maguktól ellenük fordulnak. A loval: hátrairdulnak *Zukow* felé. A vonalban nagy keveredés, *Löffler Laci* és a második század még kitart. Azután megindulnak ők is hátra. Lövik őket minden oldalról. A derék, bátor káplár *Ocskó* és néhány huszár átlöve jönnek vissza. Közben feltűnik mögöttünk az elkésve érkező gyalogság. Ha délelőtt helyett reggel hétkor érnek be, nincs semmi baj. De így lehetetlen volt tovább tartani a frontot. Elfagyott egy sereg emberünk, kifogyott a patronunk, a visszament németek vonalán oldalba és hátba kaptak, most már hiába próbál futva segítségünkre jönni a beérkezett gyalogszázad. Megfordulunk, újra támadunk, de hiába. Az orosz már a dombon van, bár sok veszteséggel jutott fel rá. Nem tudom, tőlünk, vagy saját gépfegyvereitől volt-e több vesztesége, mellyel rajvonalaait előrehajtotta?

Járitz kadét embereivel fatális tévedésnek esett áldozatul. Azonnal az áttört oroszok ellen fordult, de azután egy német tisztet látott abból az irányból visszalovagolni s ezért azt hitte,

hogy a domboldalon, a faluszélen lévő tányérsapkás alakok németek. Huszár *Balog* figyelmeztette őt az utolsó percben, hogy ezek oroszok. *Járitz* közelebről is meg akarta nézni. Mikor az orosz fehér kendővel integetni kezdett, elsőnek huszár *Tóth* kapott karabélyhoz és lőtt. A kendős muszkát le is lőtte. Huszár *Balog* és *Fabos* rámentek az oroszra, hármat elfogtak és visszahoztak. Verekedés kezdődött, *Vigh Tóth Mihályt*, ahogy a századnál hívtuk, fejbe-lőtték és a kadét sem jött többé vissza. Hiányzik több huszár is. — Jön a szomorú visszavonulási parancs: megyünk *Zukowra*. Lovaink nyolcadik napja vannak éjjel-nappal nyergelve. A kis *Széchenyi* sem jött vissza a tegnapi ütközetből. Vájjon mi lett vele? Kedves, ragaszkodó gyerek volt, oly nehezen búcsúzott el tőlünk. Elesett-e, fogoly-e, nem tudjuk?

Március 14. Szomorú volt a tegnapi este. A századtól, — melynek létszáma amúgy is oly kicsi — tizenkét ember nem jött vissza. Ordonáncomat, a derék *Németet*, lovam borzalmas módon hasbarúgta. Óriási fájdalommal búcsúzott s mikor kocsira tették kért, hogy ne haragudjam *Annára*.

— Nem tudja az szegény, — mondotta — hogy mit csinált, de nem is csoda, hogy megijedt, amikor olyan közel hozzá vágott be a gránát!

Reggel hétkor már újra indulunk előre. A századot a hadosztály-törzs védelmére osztották be. Engem elküldtek összekötő-járóbe a németekhez. — Rövidesen megindult a támadás.

Délután három óra. A falu újra a mienk, a magaslatok, melyeken álltunk, még nem.

Este hét óra. A századot kvártélyra küldik *Obertynbe*.

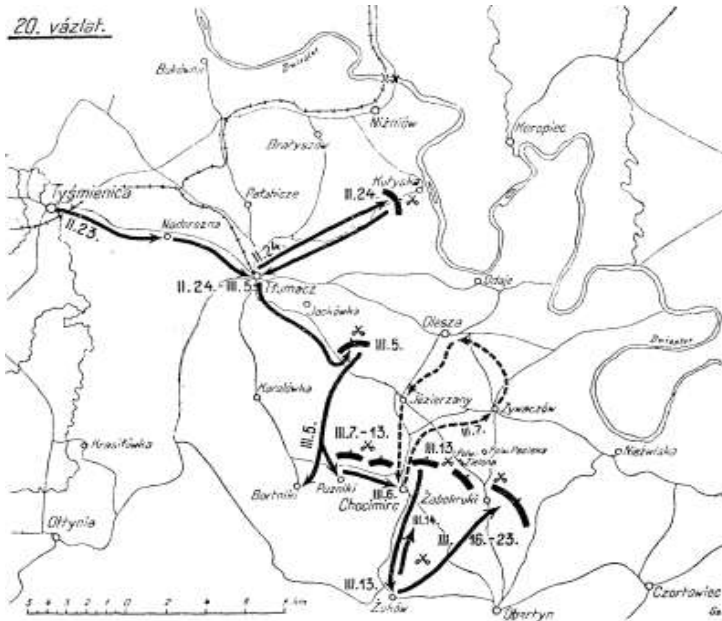
Március 15. Reggel a gyülekezésnél tizenhat gazdátlan vezetőklő megy búsán a század végén. Nézni is szomorú. A nyolcadik brigád és mi *Bauer* tábornok parancsnoksága alatt *Zabokruki* előtt állunk mint tartalék. Heves harc, igen erős orosz tüzéség. (Lásd 20. sz. vázlat.)

Ütközetben kiszabadul a fantázia. Tegnapelőtt egy ulánus azt a jelentést hozta, hogy a *chocimirci* temető mellett egy gránát-tól talált huszártiszt vagy kadét fekszik, egyik lába harminc, a másik lába húsz lépésre hever a testétől. Azt hittük, hogy talán *Széchenyi*, elmentünk érte. Hát két szőröcsizmát találtunk, amelyet lehúzott valaki, hogy jobban tudjon futni visszafelé. — Estére visszaküldenek *Zukowra*.

Március 16. Nyomorult, tetves kvártély. Hajnalban a doktor felvágta a balképet, amelyen nem csoda, ha ettől a sok piszoktól egy infekció támadt.

Március 18. Egy fedezékben írok, fejem felett ide-oda repülnek a srapeltek. Elöl fegyverropogás és fegyvertűz.

A tegnapi éjszakát szabad ég alatt töltöttük, ami minden inkább volt, mint szép nyári éjszaka. *Szabó Béla* őrnagy parancs-

noksága alatt a kádertől százötven lovas kiegészítés érkezett, ott állnak valahol *Zabokruki* mellett. Feljött megint *Crowy Józsi* is, ki megérkezése napjára kapta meg a nagyezüst vitézségi érmet.

Hajnalban srapel- és gránátűzre érkezünk, a lovakat a major hátulsó takart udvarába állítjuk, a háztetőn csak úgy porzik a srapelgolyó. *Simonyi Pista* jól összeégette a kezét, mert felkapott egy mellette levágó vasdarabot, amely még forró volt. *hزابó Béla* fejét meg majdnem elvitte egy gránát, káromkodott is a goromba fogadtatás miatt. Később gavallérosan bevallotta, hogy

ha mi nem lennénk oly szemtelenek, mit amilyenek vagyunk; és aki még nem volt harctéren, sokkal rosszabbul érezné magát.

De mindig erősebben jön az áldás, a lovakat mégis hátrább kell vinni és délutánra mi is visszatelepszünk a völgybe. Hideg és szél; szalmát rakunk a hóra, összebújva egymást melegítjük és a békéről beszélünk. Mulatunk azokon, akik most jöttek fel és mindjárt ilyen szituációba estek bele.

Közben elől az orosz támadás kétszer visszament, a harmadik orosz támadásra a németek hátráltak meg, aztán lassan a mieink. Utolsónak az ezred maradt. A németek féltizenkettőkor kezdték visszavonni a frontot, míg a mi utolsó századunk félnegyig tartott ki. Elestett őrmester *Varga* az ötödiktől s vagy harminc ember halott és sebesült. — Estére beosztottuk a beérkezett kiegészítést és így újra nagyobb a létszám. A sebesültek között van szakaszomtól huszár *Klárái*, aki egyszer már *Strzelcénel* sebesült és Patrulführer *Molnár*, akiről már írtam *tarnoszy*ni sebesülésével kapcsolatban. Mind a ketten csak egy napig voltak most a fronton és új sebbel mentek haza. Szakaszomtól huszár *Kis* a mellén, huszár *Magyaricza* a fején sebesült meg. Eddig nem került elő *Folis* kapitány sem, kit utoljára a *zabokruki* völgyben láttak, ahol nagy srapneltűzben folyt a visszavonulás. Hányan vannak már, akik itt voltak és már nincsenek? *Fiáth*, *Takács*, *Szántay* kapitányok, *Kovácsjy* főhadnagy, *Schulek* és *Haviár* hadnagyok, — akikről most derült ki, hogy elestek *Babinnál* — *Lexa* és *Klimes* kadétek. Nem tudjuk mi történt *Kerner*, *Végh*, *Andreics* és *Járitz* kadétekkel? *Széchenyiről* sem tudunk semmit. Azután a sok sebesült! Eddig mintegy tizenöt tiszt és kadét.

Nagyon sajnálom a *Chocimircnél* fejbőlött huszár *Tóthot*. A század egyik legvígabb és legderekbabb huszárja volt, jókedvű és passzionátus verekedő. Ha valamerre jelentést vitt és akár idegen bakákat is verekedni látott, leugrott, a lovát valahol beállította, befutott a rajvonalba, lőtt vagy tizet-huszat és ha kipassziózta magát, ment tovább az útjára, Meghalt-e, fogságba került-e sebesülten, nem tudjuk. Azon a helyen, ahol csákóját és a karabélyát megtalálták, őt hiába kerestük. A csákó véres volt, az ellenző középen keresztüllöve.

Estére az ezred százötven lóról-szállt emberéből mindössze százegynehány maradt. Éjjelre *Burián*, *Hertelendy*, *Okolicsányi*, én és két kadét: *Schricker Sándor* meg *Mika* mentünk ki. Talán sok is volt ez egy századnak, mert ennyi az egész ezred. Nyakig-

erő sár, süppedő hó, koromsötét. — A foglyok éjjelre támadást jelentenek. A gyalogság és a németek között állunk, soká tart, míg a szárnyakat megtaláljuk. Állandó tűz. *Burián* visszaküld egy jelentéssel *Zabokrukiba*. Útközben folyton vagdal melletttem a golyó, de nem történik baj. Hajnalra érek vissza az állásba. Világosig ásunk, aztán elbújunk.

Leveleket olvasok és azon gondolkodom, mi az, ami az emberi-séget háborúra készíteti? Ez csak olyan elemi erő lehet, mint a földrengés. Aki ezt nem csinálta végig, az nem tudja elképzelni, mi ez? Az utolsó négy hét volt eddig a háború legnehezebb ideje. Híre jár, hogy *Trentót* át kell engednünk Olaszországnak.

De már semmivel sem törődünk és semmit sem hiszünk el.

Nem tudok tovább írni. Oly gaz módon lőnek ide meg oda, hogy lehetetlenség. Az előbb egy gránátunk nagy igyekezetében elveszthette az egyensúlyt és kalimpált, vagy az ég tudja, mit csinált, de olyan alacsonyan és olyan ordítással visitott el felet-tünk, hogy rosszabb volt annál is, amit a muszka hajjigál ide. Nem tudok többet írni, fázom is mint a kutya. A fedezéket fagyban csinálták s mert most olvad, folyton rámdül a fala.

Nehéz áttekintés, fázlódás, aztán: előre! — Gyenge tűz. — Este felváltás s kvártély a régi, tetűs házban. Öröm mert este posta. A kvártélyon fekszik *Horváth* önkéntes könnyű gránát-nyomással. Most jött fel, rögtön ízelítőt kapott, de nem akar visszamenni. Volt a századnál egy békében degradált káplár: *Molnár*. Mikor tegnap az erős tűzben egy kritikus momentum állt be, *Molnár* a század élére ugrott és „Jézus nevében előre!” kiáltással megindult, magával ragadva a többi. *Sávési*, aki ott volt, nem győz róla elég elragadtatással beszélni.

Az, utolsó napok harcaiért az ezred nagy dicséretet kapott a hadseregparancsnokságtól.

Március 22. Hertelendy hazament. — Verőfényes nap, kedves séta *Löfler Lacival* egy havas erdő szélén. Aztán üldögélünk egy ház előtt a kis padon, pihentetjük idegeinket és diskurálunk el-jövendő szebb időkről. Laci gondolatban otthon szántat, vettet és gazdálkodik. Este a hadosztálynál vacsorázunk, jólesik tisztesség asztal mellett, tiszta szobában ülni. Egy pécsi cigányprímás muzsikál.

Keleten meghosszabbodott a front. Az orosz *Czernovitzot* támadja, viszont a hatodik lovashadosztály ma támadja meg

Rohoznát. Csupa békéből ismerős hely. Talán mi is oda fogunk kilyukadni.

Március 24. Kvártélycsinálóink tegnap elindultak *Horodenka* felé. Reggel hosszú álldogálás után *Obertyn-Czortwiecen* át mi is keletnek indulunk. Ez utóbbit már ismerem 1906-ból, mikor *Lübbe Lusi* századával úsztatni mentünk a Dnyeszterre. Piros fejdíszes, piroskötényes, feltűnő csúnya asszony nép lakik itt. Elmegyek a major mellett, ahol akkor laktunk. Vájjon mi lett azzal a kis zsidóleánnyal, akit akkor hárman is szorongattunk?

Elérjük *Tyszkowcét* és készültségben állunk egy malomnál. *Oreskovics* ulánuskapitány hozza azt a szörnyű hírt, hogy *Przemysl* elesett. Már néhány nappal ezelőtt kivettek az orosz vonalba néhány táblát ezzel a hírrel, de senki sem hitte el. — Ennek a szörnyűségnek megint nem a csapat az oka. Borzalmas gondolat, hogy az a kiváló, jórészt honvéd várórség fegyvert, ágyút összetörve, kapitulálni kénytelen, mert a vár nem volt elég élelemmel ellátva! Még egy kadétiskolás is tudja, hogy modern várnak akár egy évi körülzárásra is el kell készülnie. Már békében is kellett, hogy hibák történjenek, ha a vár most mégsem volt ellátva. Az első nagy visszavonulásnál két hadsereg a várból élt. Ami élelem bentmaradt, az csak három hónapra volt elég és nem pótolták. Miért nem egészítették ki? Ez a második potiorekiada! Hiába áldoz, vérzik a csapat; mindent a vér sem tehet jóvá. A németeknek is nemsokára elég lesz az ilyenekből. Hogy megromlott most a galíciai hadihelyzet!

Március 25. Hajnalban indulunk. Valami rosszat ehettem, oly rosszul vagyok, hogy alig tudok lóra ülni. *Horodenkán* át elérjük *Kadobestiét*. Csupa kedves békeemlék, — milyen sok szép napot töltöttem erre *Fiáth Bélával!* — Később parancsot kapunk, hogy az első és második század menjen *Czinkeuba* és *Wassileuba* Dnyeszter-biztosításra. A víznél patulok, főerő hátrább. Éjjel egy Landesschutz-brigád *Zaleszczykit* fogja támadni tőlünk nyugatra. — Nem először. Nyolcszoros drótsövény, rengeteg veszteség. A drótsövények nincsenek szétlőve, hogy lehet azokon keresztül támadni? Egy most feljött menetzászlóalj kivagonirozott, támadott és majdnem teljesen megsemmisült.

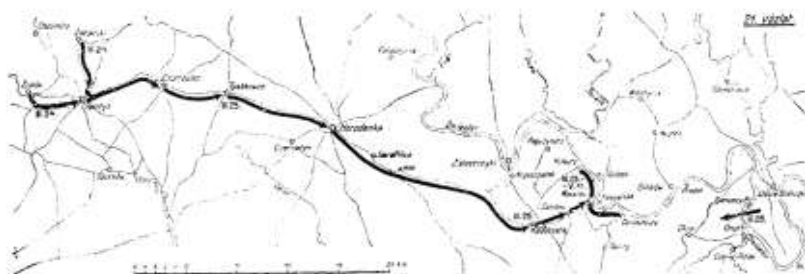
A két század *Gottesmann* őrnagy parancsnoksága alatt eléri *Czinkeut* és belovagolunk *Wassileuba*. A túlsó part túlemelkedik az innensőn. Néhány lövést kapunk. Az úton egy idős dáma, nem törődve a lövésekkel, sétál elibénk. Kedves ismerős a régi

jó világból: *Capry* bárónő. Szájában elmaradhatatlan cigarettája s kedvesen, tárt karokkal, a régi szívességgel fogad minket, régi ismerősöket.

Március 26. Egy szíves, öreg zsidónál vagyunk kvártélyon. A két falu népe örül, hogy idejöttünk, hozzánk hús és nincs köztük áruló. Reggel parancsot kap a század, hogy átkelést demonstráljunk *Wassileától* nyugatra.

Reggel nyolcra demonstrációnk eljut a *Dnyeszter-partig*, most ássuk be magunkat *Grodek* faluval szemben. Úgy teszünk, mintha át akarnánk kelni, sokat mutogatunk magunkból s az egész vonalon, egyébként felesleges, élénk puskázásba kezdünk. A túlparti *Grodekban* semmi sem mozdul. Aztán valami mozgás látszik, oda akarok lövetni, ekkor látom távcsővel, hogy egy Oltári-szentséget vivő pap jön két ministránsgyerekekkel, az úton pedig

négy paraszt térdel. Két járőr megy át a túlsó partra s az ott kikötött csónakokat áthozza a im oldalunkra. A faluban legfeljebb csak orosz járőr lehet. Északkeletről *Wygoda* felől erős orosz erőket jelentenek, de az messze van. Úgy látszik, itt nincs kinek demonstrálni. Délután be is szüntetjük az egészet és visszamegjünk a faluba, csak megfigyelők maradnak a víz mellett.

Wassileuban, *Balassimowits* birtokos házában lakom. Egyik híres, szép *czernowitzi* leányismerősünknek a sógora. Felkeres egy falubeli zsidó is és *L.* hadnagy után érdeklődik. *L.* békében nálunk szolgált s ismert név volt egész Bukovinában. Minden szép asszonynak udvarolt, minden zsidónak tartozott és minden alkoholt megivott. El is helyezték tőlünk hamar, valahova Boszniába, dragonyosnak. A zsidónak ajánlottuk, hogy pénze jelenleg a szerb front szerencséjétől függvén, — azt ott keresse.

Előttünk orosz tüzérek voltak *Wassileuban*. Parancsnokuk valami *Helfmann* nevű főhadnagy, nem mert legénységének

parancsolni. Raboltak is eleget, bár *Helfmann* gyakran kérte őket, hogy ne vigyenek el mindent. Házigazdám mesélte, hogy a szomszédos *Czinkeuban* lakó *Liskowaczky* nevű földbirtokosra ellenségei feldühítették az orosz. Kozákok keresték, mire *Liskowaczky* hozzá szökött és kérte, hogy bujtassa el. Ásatott is neki egy négyméteres barlangot, oda leeresztették az öreget, berakták hozzá a legszükségesebbet, még egy díványt is és egy szelelőlyukat hagyva, befedték. Alig hogy ezzel készen voltak, jöttek a kozákok. A vezető tiszt részeg. Ráordít *Balassimowitsra*:

— Add elő *Liskowaczkyt*! hol van?

Mikor ez nem akarja megmondani, fenyegetni kezdik s mikor ez sem használ, két kozák véresre veri. A tiszt mindjobban ordít s végül kijelenti, hogy felakasztatja. Egy kozák meg is kötözi és viszik egy fa alá. Felesége és gyerekei hiába sírnak. Már a fa alatt áll és a kötelet hurkolják a nyakára, amikor kirohan egyik kis szurtos szolgálója, nagy siránkozással csókolgatni kezdi gazdája kezét és sírva búcsúzik tőle.

— Stoj! — kiáltja a kozákkapitány. — A feleséged és gyerekeid sírása nem hat meg, azok persze, hogy sírnak érted. De ez a kis cseléd igazán sirat téged, tehát jó ember lehetsz. Bocsásd meg, hogy megverettelek!

Ezzel leveteti róla a kötelet, összeöleli és csókolja, átölelve viszi be a házba és snapszoznia kell a muszkával, aki kijelenti, hogy testvérenek fogadja. A muszka még jobban berúg, közben pedig *Balassimowits* feleségétől a kozákok minden pénzt és értéket elszednek váltságdíj címén. Távozáskor a berúgott kapitány megkérdi a háziasszonyt, hogy amíg ők bent ittak, nem raboltak-e kozákjai? Az asszony nemet mond, mert a kapitány hátamögött az egyik kozák felemelt ököllel fenyegeti, hogy hallgasson. — Az orosz tisztek, ha akarnak, sem tudnak embereik között rendet tartani. Viszont bizonyos az, hogy sok komiszkodásnak helybeli feljelentések és ellenségeskedések voltak az okai.

Az ilyen feliben vad és erőszakos, feliben szentimentális viselkedés csak gyerekes, kultúrában visszamaradt nép tulajdonsága lehet. De rugóként szerepelhetett ebben az elnyomottság is, mely a háborúban bizonyos irányokban felszabadult. Sok másban s furcsa és sokszor érthetetlen az orosz. Nyugati értelemben ovagiasan vagy nobilisán gondolkozni nem tud. Ha ilyen akar enni: ez nála csak pénzszerzésben nyilvánul meg. Az elnyomott

és szegény iránt van benne néha jóézés, de érzéketlen mindenki iránt, aki nem görögkeleti vallású. Néha rablás és ölés közben hirtelen teljesen lefegyverzi egy szó, amely megfogta. A legnagyobb vadságból át tud alakulni jámborrá és engedékennyé, de tudja ugyanezt megfordítva is. A beteget néha sajnálja, de képes áldott állapotban lévő asszonyt is megverni, ha dühös. Egyedül csak a legritkább esetben bátor, de tömegben az. A tömeg általában magával ragadja, vallásos a bigottságig, de ez a vallásosság akkor is csak formai, ha nagyon erős. A vallás lényegét nem érti és nem érzi, de formáihoz hallatlanul ragaszkodik. Szenvedélyes és változó, szeszélyes és csupa ellentét. Legalább háromszáz évvel fiatalabb nép, mint Európa többi népei.

Éjszakára visszamentünk *Czinkeuba*. Ott megismerkedtem *Liskowaczkyval*. Szegény öreg most is jajgat, ha az átélt szörnyűségekről beszél. — Vacsora közben azt a jelentést kapjuk egy megbízható kémtől, hogy huszonnegyedikén *Szyszkowcénál* két orosz gyalogszázadot láttak délnek masírozni, *Korolowkában* tíz ágyú, *Korolowkától* északra egy gyalogezred áll tizenkét-tizenhat konyhakocsival. *Korolowkára* trén masíroz, továbbá sok a lovasság a *Wygoda-Winiatynce* és *Szyszkowce* közti területen.

Március 27. Jelentések rajzolása, gyönyörű nap, szép séta *Wassileunal*, ahol a járőröket vizitálom, aztán a század belső ügyeivel bajlódunk, iskolát tartunk s megteszünk mindent a fegyelem helyreállítására, amire mindig szükség van olyan idők után, mint az elmúlt február és március. Most, hogy együtt van a század, látni, hogy mennyi a változás, elesett, sebesült, beteg! Mennyi hiányzik a legkitűnőbb altisztekből és legénységből! A kitűnő *Heckmann* őrmester és káplár *Bénák* sincsenek már itt. Az első betegen ment el, a második, ez az egészen kiváló altiszt teljesen letörve, jártányi erő nélkül, össze-vissza fagyva került hátra. A kocsira se tudott maga felülni. A káplárok közül *Pilisi*, *Farkas*, *Ocskó* sebesültek. *Jakab* elesett. *Vörös* szakaszvezető elesett. A legjobb huszárok közül eltűnt *Kajtar*, elesett *Vig Tóth Mihály*. *Molnár* járőrvezető pedig most sebesült meg harmadszor. Utoljára a térdét járta át egy srapelgolyó, de még előtt lábával is víg volt és integetve búcsúzott tőlem, mikor kivitték *Zabokruki-ál* a tűzvonalból. Nincs itt *Klárái* sem, a derék kétszer-sebesült szabólegény. Hiányzik a kis átszúrt *Velich* és a derék huszár *Ján* is. Azért sok bírja még egészséggel és persze szerencsével, köztük a legjobbak egyike *Suhay* szakaszvezető. Az újonnan jött

legénységen már látszik, hogy néhány nagyon be fog válni, de a többi is jó, mint minden magyar parasztgyerek.

Suhayval átlovagolok *Kuleutzra*. Ott *Kiss* szakaszvezető áll, mint megfigyelő járőr. Egy majorban rendezkedett be, minden a legnagyobb rendben van nála, lőrésüket vágott a falba és fedezéket épített. A magyar katona nemcsak bátor, de ügyes, találekony, önálló és megbízható is.

Alul, mélyen, a *Dnyeszter* kígyózó ezüsthátán játszik a nap-sugár. Mellette a parton a szemközti falu, olyan mint a gyerek-játék. Földrerakott kis házak, tehenek, emberfigurák. A magas partról felvételt csinálók, ez valóságos léghajófotografia lesz. Távcsovezek, nézem, hogy van-e ellenség, de hamar abbahagyom. Csend van, én sem akarok háborúzni s a kép, amit látok, oly gyönyörű!

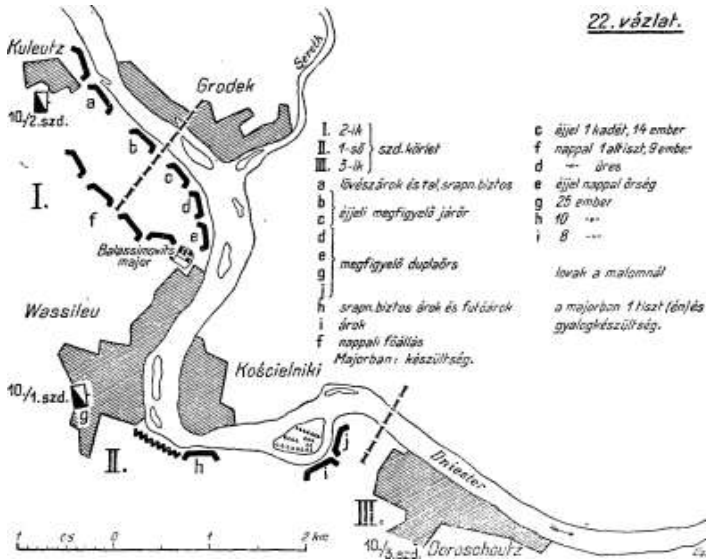
Egy istenáldotta, zavartalan félórát töltöttem el így, aztán a muszka megirigyelte és a gyerekjáték-faluból löni kezdett. Haragudtam rá, de nem löttem vissza. Egyszerre tölem jobbra is karabélytűz kezdett ropogni: egy közben érkezett ulánuspatrul tüzelt az én goromba muszkáimra. Távcsovel láttam, hogy kettő felbukott, az egyiket megnézték, de otthagyták, ez elesett. A másikat két ember vitte hátra.

Továbblovagoltam káplár *Borbély* járőréhez. Ez is okosan dolgozik és nála is mindent rendben találtam. *Suhayt* visszaküldtem, hogy hozzon parasztokat s a kijelölt helyeken kezdje el ásatni az árkokat, én pedig továbblovagoltam a következő patrulhoz, ahol az önkéntes volt a parancsnok. Készen találok egy hatvan lépés hosszú srápnélbiztos fedezéket. Hátrafelé most készül a közlekedő árok. Harc esetén igazán jó lesz ez az állás!

Azután következett *Várkonyi* kadét járőre s máris lovagoltam vissza *Wassileuba*. Éppen a jelentést készítettem, amikor új parancs jött. A *kuleutzi* szakaszt a második század veszi át, a *Sereth*-torkolatától *Doroschoutzig* terjed a mienk és, azután a harmadik százaié. A vonalat az én parancsnokságom alatt az első század fele szállja meg, a második fele tartalék lesz *Czinkeuban* *Sdvel* parancsnoksága alatt. (Lásd 22. sz. vázlat.)

Március 28. Végkép *Balassimoivitsnál* helyezkedtem el. A kis ház a *Sereth* torkolatával szemben csinos kertben fekszik, mellette major. Szemben az orosz, csak a *Dnyeszter* választ el tőle. Furcsa valami a háború! Ez a legelőretoltabb helyek egyike, de *Balassimoivits* csak a gyerekeket küldte el. Ő maga feleségével együtt egyelőre

még a házban lakik. Este rendes terített asztalnál kitűnő vacsora. — Éjfélig lejáró a vonalat. Az éjszaka szép és csendes, szemközt éppúgy virraszt a kozák, mint itt mi. A túlparton néha gyufa villan, pipázik és virraszt a cserkesz. — Éjféli körül lefekszem, de félóránként felkeltenek. Először egy kém jön jelentéssel, aztán egy tábori-csendőr hoz hátulról egy embert, akinek az a feladata, hogy fiaskókat eregessen le a vizén. A fiaskókban valami muszka-megtérítésre szánt írás van. majd ki is fogják valahol a *Fekete-*

tenger környékén. Bizonyára – biztatjuk benne az orosz parasztot, hogy szeressen bennünket cserébe, miután a galíciai paraszt már úgvis a muszkát szereti. Vagy talán az van benne, hogy nálunk minden rendben van, mert igaz, hogy *Przemysl* elesett, de ehelyett csapataink tegnapelőtt *Czeruoivitz* és *Dobronoutz* körül fogtak vagy ezerhétszáz oroszot. Igaz, hogy ezeket csapataink fogták, *Przemysl* pedig nem a csapatok miatt esett el.

A fiaskóeregető embert kikísértettem a partra, ott majdnem rosszul járt, mert az örök rálóttek. Aztán jött két ijedt zsidó, egy ..igen fontos jelentéssel!.. mely két árva kozákról szólt, kiket alkonyatkor a túlsó parton láttak. Mindebből látható, hogy az

éjszaka nagy horderejű dolgokkal telt el. — Tőlünk keletre a *samuszyni Dnyeszter-kanyarodásánál* áttört az orosz, a hadosztályt felriasztották és a hadtesttartalék-gyalogdandárt is oda irányították.

Sárgámról, *Királyról* rossz híreket kapok. Még két héttel ezelőtt könnyű sebet kapott patáján s egy megijedt ló letiporta a sebet. Úgy látszik, vérmérgezése van, már állni sem tud, valószínűleg agyon kell lövetni.

Irigylésreméltó a gyalogsághoz beosztott hadosztálylovasság sorsa. Mellettünk van egy ilyen ulánusszázad. Összes eddigi háborús vesztesége: három ember.

Tegnap harminc parasztal és parasztleánnyal ásattam a fedezékeket. Az orosz észrevette a mozgást és lövetni kezdett. Baj nem történt, mert már oly mélyen voltak, hogy bele tudtak bújni a magukásta lyukakba. Egészen jól érezték magukat a curka kisasszonyok. A huszárok is.

Ma hatvan munkás dolgozik.

Postát nem kapunk, de amíg az Isten ilyen időt ad, addig nem panaszkodunk. Ma is borsódzik a hátunk, ha a *chocimirc-zabokruki* időkre vagy a *zukowi* tetűs házra gondolunk. Az elsőben valamennyien reumasak, a másodikban tetvesek lettünk. Milyen szörnyű volt az a *zukowi* kis szoba, melyben napokon át egymás hátán tetvészkedtünk. Milyen jó, derék, két kis ötvaros fiók-ruszofilja volt annak a mi háziasszonyunknak! Hat napig ültek egymás mellett a kemence tetején s meg se mukkantak. Csak abból tudtuk, hogy ott vannak, hogy néha csendesen nevetgéltek. A nyomorult viskó kemencéjét érdemes lett volna lerajzolni. Primitív rajzokkal díszített, gyerekszemnek bizonyára középkori lovagvár volt ez, két tornya is volt, köztük lőrés, lépcsős felkapaszkodó, csak a felvonóhíd hiányzott. Kár, hogy gyerekkorunkban nekünk nem volt ilyen pompás helyünk. Méltó játékpárja lehetett volna a remetei gyerekfészkeknek, amelyeket magunk raktunk a fákra, hogy néha naphosszat ülünk bennük.

Idejövet, marsközben, nem jegyeztem fel néhány dolgot, melyek pedig egészen érdekesek. A *horodenkai* temető sírkeresztjei fakeresztek, egyformán faragva, furcsa kiugró fülekkel. A kontúrral parallel három-négy bevágott, különböző élénkszínű csík szalad: riktó világossárga, rózsaszín, kék és ibolya. Igazi orthodox színek. Belül egy csomó furcsa, szívalakú díszítés.

Kadobestiétől kezdve errefelé mindenütt gazdagság. A házak tiszták és belül éppen olyanok, mint az a kedves ház, amelyben nyolc esztendővel ezelőtt ugyanitt kvártélyon voltunk *Fiáthal* és amiben annyiszor gyönyörködtünk. A falnak a mennyezzettel való felső ütközése nem látszik, mert ott ferdén hajlítva egy sor egyforma nagy szentkép sorakozik szorosan egymás mellett. Naivitásuk megkapó. Gazdagabb házakban még egy második képsor is lóg a sarokra állítottak alatt és ez alatt a második sor kép alatt egy harmadik sor díszítés fut körül, melyben egy-egy ovális szentkép és egy papírrózsadíszítés váltakozik. A rikító orthodox képek között ez a papírdísz még jobban rikít. A mestergerenda párnafái és a mennyezet között lévő rész legtöbb helyen szorosan ki van tömve sűrű, csokorbakötött, szárított, különféle virággal. A szobalevegő olyan aromát kap ettől, mint amilyen a régi imakönyvekbe préselt levendula illata. A virágkötegek bámulatos pontossággal vannak a gerenda alá dugdosva és olyan egyenesre vágva, mintha borotvával metszették volna el. A szélső gerendáról egy a falhoz érő polc lóg le, tele szép kézimunkával.

Ahány házban voltam, az mind igen tiszta. A vidék errefelé *Obertyntől* kezdve fátlan és kevés a bokor. Jó földek, nagy domború terepformák, mély völgyek és sok karakterisztikus, tölcséralakú, gömbölyükerületű, szabályos lyuk vagy mélyedés, ami kész veszedelem, ha hó fekszik a földön.

Március 29. Még mindig itt ülünk. Ritkaság ilyen sokáig egy helyen lenni! Szeretem *Wassileut*.

Most persze mód van arra, hogy érintkezzünk a lakosság minden rétegével is és így sok érdekeset hallunk.

Az orosz megszállás kormányzósági székhelyei: *Lemberg*, *Stanislaw*, *Tarnopol* és *Czernoivitz* voltak. Az egész terület legfőbb kormányzója *Bobrinszky* gróf, a máramarosszigeti orosz-per hírhedt tanuja, illetve felidézője. A *czernowitzi* kormányzót, *Ewreimoffot* általában dicsérték. A lakosságnak több szabad mozgása volt, mint alattunk. A hatóságok udvariasak voltak. — A doni kozákoknál van valami előljáróféle állás, melyet ők advokat-nak neveznek. *Balassimowits* csodálkozott, mikor egy tolvaj kozák rablás közben mint advokat mutatkozott be.

Löffler Laci nagyon ki van merülve. Biztatjuk, hogy menjen haza, de nem akar. Itt elől folytonos a lövöldözés, de szívesebben vagyok itt, mint hátrább. *Wassileu* aranyos falu, a lakossága

nagyon kedves. Házigazdám konyhája pompás és örülök, hogy nem kergettek tovább innen két nap múlva.

Március 30. Posta, általános levélírás. Délután átjött egy kémünk, ezt hallgattam ki és jelentést írtam estig. Éjszaka ástunk. Figyelmeztettek, hogy az orosz éjjel valamit próbálni fog, de nem próbált semmit.

A lengyelekről a helybeli rutén pap nem nagy szeretettel beszél. Szerinte azok végül mindig az oroszokkal kacérkodnak. A lengyelt született rutén-elnyomónak mondja, mert nem áll érdekében, hogy rutén intelligencia alakuljon ki. Európában alig tudják, hogy Oroszországban, Galiciában és Bukovinában mintegy harmincmillió különnyelvű és eredetű rutén él, akik nem oroszok. Történelmi fővárosuk *Kiew*. Nyelvük használatától el vannak szoktatva és önálló nemzeti, de még nemzetiségi szerepük sem volt *Oroszországban*. Szóval a pap dicséri a ruténeket, alias ukránokat, mások meg azt állítják, hogy a rutén mind ruszofil. Erről a kérdésről egyébként mindenki máskép beszél.

Délután visszamentem *Czinkeuba*, szegény lovat bevagonirozni. Szörnyű állapotban van a lába, nem hiszem, hogy valaha látom még.

Éjjel vizitálás. Sötétség, szitáló eső. Embereim igen okosak, rendesek, bár mondtam nekik, hogy a fele alhat, azt felelték, hogy előbb a fedezékeket készítik el és egész éjjel dolgoztak. Csináltak is olyan kitűnő berendezéseket, kunyhókat, mint eddig még soha. Lövöldözés nem volt. A már jól ismert öreg nagyhasú kozák szokása szerint a parton végezte esti sétáját a szemközti *Koscielnikiben*. Egy heveskedő huszár rálőtt, az öreg legény erre kettőt köpött, majd lassú léptekkel puskáját maga után vonszolva, házához sétált és leült eléje a kis padra. Innen is látszott rajta, hogy mennyire unja a háborút. *Grodeknél* már teljes a különbékénk. A lövöldözés közkívánatra megszűnt. Estefelé a folyó két partján párhuzamos garden-party volt, aztán mindenki elszívta még a pipáját, jól meggyújtogatva a gyufát az ellenség felé, jóéjszakát kívánt és nagy általános alvás kezdődött. Ez utóbbi mulatságban az enyémekek nem vettek részt, mert úgy beleszerettek az állásépítésbe, hogy ahol csak lehetett, srapelbiztos fedezéket csináltak, sőt valahonnan loptak valami drótot is és azzal hozzákezdték az állás eldrótozásához.

Ma éjjel megint nagy multság volt, mert „*curkák*”, vagyis rutén lányok is segítettek fedezéket ásni. Mikor vizitálni mentem,

már messziről vig hancúrozás zaját hallottam, erőteljes, magyaros kiejtésű „Nyebojsze!” — ne félj! — kiáltásokkal és leánykacagással tarkítva. Útközben egy görnyedt öreg paraszttal találkoztam, akit a falu vénei rendeltek ki a fedezékáshoz, hogy vigyázzon a leányokra. Szegény nyomorult öreg valami deszkát cipelt a hátán a faluból s elmagyarázta, hogy ő is dolgozni akar és a huszár urak éppen őt küldték hátra a faluba deszkáért.

A mozsárüteg megfigyelő tisztjét ma szájonlőtték, elesett.

A legutóbb érkezett transzporttal jöttek meg az *első csukasűrkébe öltözött, szuronyos, Linemann-ásós* huszárok.

A kémem tegnapi jelentése olyan szenzációt keltett hátul, hogy a *Sável* által adományozott ötven koronán kívül a hadosztály még kétszáz koronát küldött neki. Nem akart a szemének hinni, amikor kifizettem. Ma újra megjelent nálam. Hajnalban átjuttatom a túlsó partra és szombaton jön vissza. A huszárjaimra nagyon kell vigyázni, nehogy lelőjjék, mert ezek minden átjövöre rálőnek; ahelyett, hogy átengednék azt, aki — bárki legyen is — magától átjön. — Nálam járt *Sável* és elmesélte, hogy midőn a tegnapi kémjelentés megérkezett, éppen felszólítást kapott az ezredtől, hogy igyekezzék valakit a túlsó partra átküldeni hírekért. Persze, örömmel jelentette, hogy ez parancs nélkül már két nappal ezelőtt megtörtént s amint a mellékelt jelentés mutatja, — melynek másolatát elküldtük a harmincadik gyaloghadosztálynak is — fényes eredménnyel.

Március 31. Löffler Lacit Sável nagynehezen hazaerőszakolta. Ez a fiú súlyos gyomor bajjal, idegzetében letörve, majdnem sohasem aludt. A végletekig vitte volna a dolgot és minden áron itt maradt volna, ha *Sável* haza nem terrorizálja.

Este írás-olvasás, egy csomó most megérkező novemberi levél, feltámadt múlt, hírekkel, azóta elesett és fel nem támadt barátokról és ismerősökről. Ezek a levelek *Fiáth Béláról, Fiáth Lászlóról, Kazy Józsiáról* még mint élőkről beszélnek. Aztán olvasom, hogy *Przemysl* elestén *Pesten* sírtak az emberek az utcán.

Éjjel érthetetlen dolog történt. A házból kilépek, hogy vizitálni menjek s a víz felől a bokrosból, közvetlen közletről eldördül három lövés. A készültséget egy altiszt felriasztja. A belső őr azt állítja, hogy a lövés a majorból jött. Átkutatunk mindent, nem találunk semmit. A szemközti parton csend. A bujkáló muszka ügyesen tudott visszajutni. Az orosz táboriőrök állását pontosan tudjuk. Egyik a *grodeki* kastélytól balra egy fenyőnél van

beásva, a másik a *Sereth-parton* egy háznál áll. De hogyan jutott át ez a muszka?

Április 1. Vizitálásból visszatérve, egy parancs érkezik, mely riadókészültséget rendel el. *Uscie-Biskupie* és *Grodek* közt áttörésre készül az orosz. Kiadom a parancsokat, jelentőlovas megy a tüzermegfigyelőhöz és a rajvonalhoz, értesítem a tábori őrsöket, a majorban megnyergeljük a lovakat s felöltözve várjuk, hogy mi lesz. De nem lett semmi. Világosban lefeküdtünk és aludtunk tízig. *Haidecker* keltett fel, ki a másodiktól jött hozzám vizitbe. Elmesélte, hogy a tőle balra fekvő hatos dragonyosok valóságos földalatti palotákat építenek.

Sável, aki igazán kedves jó barát és mint mindig, minden emberről gondoskodik, üzenetet küld, hogy elég hosszú ideje vagyok már kint, menjek hozzá vissza, kiküldi helyettem parancsnoknak *Suhajt*. Megkérem, hogy hagyjon itt, mert igen jól érzem magam.

Az idő újra téliesre fordult, havazik.

A külvilágról semmit sem tudok. De ez itt olyan kedves, isten-áldotta, „csendes” zug, teljes megelegedésben elülnék itt a háború végéig. Élvezem a magányt és különösen az önállóságot, melynél nagyobb kincs alig van. Az ember condottierivé kezd válni. „*Feladatom, parancsom ez, ezt végzem és másra nem gondolok.*” Idegzettel nem bírja az ember azt, hogy lélekben résztvegyen minden eseményben. Élvezem és egyre élvezem ezt az áldott pihenést.

Április 2. Nagypéntek. Sok gondolat, semmi írás.

Egy paraszt átjött *Koscielnikiből* panaszkodni, hogy egy kozák bement hozzá és enni kért. Mindent megevett, amit talált és a végén elvette a pénzét, harmincöt forintot. Ezekután megkérdezte, hogy mibe került a rántotta, amit megevett s harminc krajcárt az asztalra kivágva elment. Ezekben a kozákokban határozottan van humor. Szegény kárvallottnak igyekeztem megmagyarázni, hogy a *Dnyeszter* túlsó partján nem mi vagyunk az urak és én nem büntethetem meg a goromba kozákat.

A kozák komiszkodást az ügyesebb emberek, mikor előttünk még oroszok voltak itt, — valóságos vándorlással igyekeztek elkerülni. Mikor mi a *Dnyeszter* felé masíroztunk, az orosz közigazgatás átment a másik partra és itt csak harcoló csapatok voltak. Ebben az időben a tehetősebb emberek pénzüket magukhoz véve, északnak húzódtak a közigazgatással, mert ott még

aránylagos rend volt. Mikor pedig az orosz csapatok is visszahúzódtak a túlsó partra és mi ideértünk, akkor visszajöttek délnek és átlépték a *Dnyesztert*.

A kozákról azt mondják, hogy ragaszkodik feljebbvalójához, de ez nem akadályozza meg abban, hogy nyugodtan le ne szamarazza. A nép a rablást tekinti a kozák főfoglalkozásának. Ez a furcsa kozák népség 17-től 44 éves koráig szolgál, a tisztikarban sok nagyúr és arisztokrata van. A gazságokat a tisztek nem tudják megakadályozni, sokról hallottam, hogy saját személyére kifogástalan úr volt, de a legénysége rabolt. Nagyon dicsérték a *Zaleszczykiben* állomásozott tábornokot, de embereinek disznókodásait ez sem tudta megakadályozni.

Április 3. Gyönyörű, tiszta, csillagos ég, illatos, enyhe, majdnem májusi éjszaka. Nem soká tudtam élvezni, mert a másik parton mozgás kezdődött, *Grodokban* lámpák imbolyogtak s aztán, jött a szokásos éjjeli lövöldözés. Már késő délutántól a legélénkebb harci zaj volt *Kryszczatek-Zaleszczyki* felől. Előbb a harminc és felesek, majd a nehéztarackok és táboriágyúk szólaltak meg. azután a puskák és gépfegyverek, később a messzeségből, elnyújtott, kétszer-háromszor megismételt „Hurrá!” hallatszott. Micsoda érzés ettől a távoli „Hurrá”-tól addig a pillanatig, amíg megszűnik egy-két perc múlva az ellenséges fegyvertűz ropogása. A „Hurrá”-tól a betörésig csak az ellenség lő, azután csend: ez a kézitusa s rá újra lassan kezdődő s mind erősebbé váló pokoli ropogás.

Nem először hallom, de mindig újra olyan, mintha először hallanám. Jobban lenj[^]ügöz, megfog, mintha közelből látná az ember a harcot, vagy benne volna. Kiszabadul a fantázia. A „Hurrá!” után látom az éj sötétjében előrerohanó, ordító, piszkos, véres embereket, tisztjeik az élen; szemrehúzott sapkák, kitártott, ordító szájak, lihegés, üvöltés, előttük a puska- és ágyúcsövek villanásai hosszú lángoló vonallá egybefolyva, amely szórja a halált. Hátukmögött, amíg lehet, lélekzetvesztő tempóban dolgozik a saját tüzéség. Aztán egyes helyeken, később az egész vonalon megszűnik a ropogás. Kézitusa, halálordítás. bevert fejek ropogása, tomboló, ordító, vértől vadult tömeg. Itt nincs gondolat, nincs érzés, nincs semmi, csak ölniakarás. A rohamokban elesettek és sebesültek nyögését, ordítását elnémítja a csatazaj. Aztán újra kezdődik a ropogás. — Valamelyik fél meghátrált — de melyik? Az ember összekulcsolja a kezét, zúg a feje

és csak az „Istenem, Uram, nekünk segíts!” ismétlődik meg ezerszer a fejemben. Néhány kilométernyiről is megkülönböztetem a harc minden fázisát, de az eredményt nem tudom.

Hónapok óta előkészített állás van ott, nyolcszoros drótsövény s eddig három meghiúsult roham volt ellene. Derék osztrák Landeschützen véreznék előtte hetek óta. Legyen kegyes hozzájuk az Isten a Nagypéntekről Nagyszombatra virradó éjszakán!

Délután hallom, hogy az éjjeli roham részben sikerült. A *kryszczateki* állások egy részében bent vagyunk. Jól imádkoztak, akik messziről reszkettek a sikerért — jobban verekedtek, akik ott voltak!

Mire hazaértem, várt a kém és hozott egy olyan fontos, kimerítő jelentést, amit nem lehet eléggé megfizetni. Éjjel egy óráig dolgoztam, míg szerves összefüggésben együtt volt az anyag. Elküldtem a saját és a harmincadik gyaloghadosztálynak. Utána újra lejártam a vonalat és lefeküdtem.

Később arra ébredtem fel, hogy az ágyamnál áll átlótt, vérző karral *Várkonyi* kadét és jelenti, hogy felváltás előtt egy kozák lötte keresztül az innenső partról. Hogyan jutott ez a kozák a mi partunkra és hogyan merte itt a fegyverét használni? Ez már a második eset!

Sável Kuli azt mondja ma nekem, hogy úgy van velünk, mint az a bizonyos cigány, aki amikor a sok közül az első disznaja megdöglött, azt mondta, hogy annak döglök, akinek van. Annál búsabban mondta az utolsónál, hogy na, most már megszűnt a dög. Március elején hét tiszt és kadét volt a századnál. Ma már csak ketten vagyunk. Egy beteg lett, egyet elhelyeztek, egy fogoly, egy sebesült, egy pedig: *Széchenyi* vagy elesett, vagy fogoly. Most nekem kell sorra kerülni, aztán megszűnt a dög. — A századhoz bevonulnak *Borsay* és *Mika* kadétok.

Nem lehet sejteni se, hogy meddig tarthat ez a háború. Ideoda hullámzik a dolog, hol ők győznek, hol mi győzünk. Nem tudom, meddig bírjuk új csapatokkal, tudjuk-e a veszteségeinket pótolni s eléggé vérzik-e az orosz, hogy elmenjen a kedve? Csupa kérdés, amire nem tudok felelni, csak az bizonyos, hogy nekünk engedni, tágítani nem lehet.

Jelentések és jelek arra mutatnak, hogy az orosz erők keletnek, kis részben északnak tolódnak el. Ezt igazolja a tegnapi kémjelentés is. Hogy mi lesz. mi nem lesz. nem tudom. Egy egé-

szén bizonyos: hogy nekem jó ebben a kis zugban, „amíg meg nem szűnik a dög”.

Szoros kapcsolatban élünk a lakossággal. Így persze mindenfélét hallunk és van egy sereg leány ismerősünk is, akik a lövöldözés dacára olyan jól érzik itt magukat, mint mi. — Ma hallottam egy kozák és zsidó történetet. Ha mégúgy meg is van ijedve a zsidó, be tudja csapni a muszkát. A kozáknak öt rubelre volt szüksége, de nem volt neki. — Ám hála Istennek, van háború és van zsidó, tehát lesz öt rubel is — gondolta a muszka — és elment *Koroloivkán* egy zsidóhoz.

— Adjál öt rubelt zsidó! — volt az adjonisten.

— Nincs — felelt ez — s neked úgyis van, hát ne kérj tőlem!

— De kell — felelte a kozák — hatvan rubel kell, ötvenöt már van, hát kell még öt.

— Na jó — feleli a zsidó — nesze egy csekk ötven rubelről. De minthogy neked csak öt rubel kell, adjál vissza negyvenötöt!

A kozák átadott a zsidónak negyvenöt rubelt, kapott egy beválthatatlan ötvenrubeles csekket, amivel büszkén elment. De elment rögtön a *korolowkai* zsidó is egész Magyarorszáig, a kozáktól ilymódon megszerzett útiköltséggel. Azóta már biztosan élelmi-szernagykereskedő.

Most jöttem vissza a vizitálásból. A *Dnyeszter* apad, mindig több kis sziget bújik ki a medréből. *Uscie-Biskupic* felől világító-golyók szállnak az égnek, de legszebb világítás a miriádnyi csilgag volt. Mintha megszapordtak volna tavaly óta. Talán minden elesettért új csillag gyullad fel az égen?

Április 4. Húsvétvasárnap. Reggel lovas jön *Sáv el* üzenetével, hogy „*Fokozott vigyázat!*” — *Samuszynnél* az éjjel újra tánc volt, már csak az első három századunk van itt a vonalban, az ötödiket és hatodikát bedobták mögülünk oda. Balról a harminc és felesek zúgnak, jobbról ágyú és puskatűz. Nálunk csend. Reggel békés kilovaglást rendeztünk, annyira nyugodt előttünk a helyzet.

Sajnálom, hogy nem tudok jól rajzolni és nagyon irigylem *Gottesmann* őrnagyunkat, ki nagy passzióval jó skicceket csinál. Nekem jobb ezt meg se próbálni, mert a végén szörnyűség kerekednék ki belőle. Pedig kedves kép volna a major, mögötte a *Dnyeszter* magas partján a curkák húsvéti ünneplőben és egy

rájuk leselkedő gimnazista: a háziúr unokaöccse. A vége mégis az, hogy megpróbáltam rajzolni, de nem sok örömöm volt benne. Megint hallottam valami érdekeset a kozákokról. — Minden parancsot a cár nevében adnak ki nekik. Ez odáig megy, hogy a kapitány a támadást is a cár nevében rendeli el a századnak.

Czernowitzban, Bepta hercegérsek hű maradt a Felséghez, ezért bosszúból a vérbajos katonák kórházát rendezték be palotájában.

Egy honvédhuszártiszt meséli, hogy *Gdównál* elfogtak egy sebesült honvédhuszárt a kozákok, két lábát a feje fölé csavarva összehajlították és összekötözték. Így találták meg a mieink, már holtan. A szörnyű történetet az előbújó lakosság mesélte el. Viszont most *Zaleszczykinál* előfordult az, hogy a rohamban egy orosz leszúrt egy Landeschützöt s rögtön melléje is térdelt és bekötözte.

Délután éppen egy kis zsidóleány könyörgött nálam utazási engedélyért, mikor lövéseket hallottam és láttam, hogy néptömeg fut a falu keleti végén lévő állásunk felé.

A század legkitünőbb verekedőinek egyike, káplár *Varga*, maga mellé vette hat barátját a századból és hűsvét örömeire átrándult a vizén *Koscielnikibe*. Persze, parancs nélkül, sőt annak ellenére. *Varga* már előre kiókumlálta, hogy melyik háznál szoktak pihenni a cserkeszek. Észrevétlenül megközelítették ezt a házat, a kint álló őrt meglepték, leszúrták s ajtón, ablakon keresztül egyszerre belövéldöztek a szobába. A meglepett cserkeszek is azonnal visszapuskáltak. *Vargáék* kettőt agyonlőttek s egyet súlyosan, hármat könnyen megsebesítettek. De megsebesült huszár *Kétyi* is, akinek mint minden ilyen dolognál, persze most is ott kellett lennie! — Mikor mindezzel készen voltak, az egész társaságot csónakra rakták és áthozták az innenső partra. Mire odaértem, már ideát kötözgették a sebesülteket. Vad, de impozáns népség a cserkesz, annyi bizonyos. Akkor ért partot a második csónak is, mely a cserkeszek fegyvereit, felszerelését és hihetetlenül mély zsákjait hozta, utóbbiakat tele rabolt holmival. Volt a zsákokban minden a világon. Civilruha, élelmiszer, ezüstholmi, katonai felszerelés, frissen nyúzott bárányszőr és a jó ég tudja még mi minden. Közben megérkezett a harmadik társaság: két huszár, akik a cserkeszek lovait úsztatták át csónak mellett. Röviddel rá megindult a menet. Elöl kocsin a sebesültek, egy másik kocsin a holmi, mögöttük a gyalogolni tudó foglyok, azután

boldogan táncoló és ordítózó zsidók, majd a lovakat vezető parasztok és a húsvétot ünneplő lakosság. Kitűnően mulattam káplár úr *Varga* külön karneválján. Az egyik zsidó rögtön kijelentette, hogy ő az egyik lóról felismeri azt a kozákot, aki egyszer nála rabolt, tehát az ennek zsákjában lévő holmi az övé. Igen szomorú volt, amidőn ezt a tanúságtételt senki sem akarta komolyan venni. Mindez a leghihetlenebb gyorsasággal zajlott le és még körül sem tudtam nézni, már megint csónakban ült *Vargának* három embere s indult a még túlparton maradt két lóért és holmiért. Közben azonban egy másik orosz járőr, aki a dolgot észrevette, a falu fölötti dombról lövöldözni kezdett, de ezzel se a huszárok, se a nép nem törődtek. Ordítani kezdtem, hogy a nép oszoljon szét és bezavartattam őket a házakba. Közben megláttam, hogy még egy huszáruk fekszik a túlsó parton. Először azt hittem, hogy sebesült vagy halott, de azután megösmertem, hogy ez maga *Varga* káplár úr, az expedíció vezére, aki, mikor előrementek, parancsnok volt, mikor pedig a zsákmányt visszakülde, utóvédként fedezte a visszavonulást. Néhány lövés után *Varga* felkelt és ordítani kezdett, hogy szüntessük be a tüzet, már nem érdemes lövöldözni, az orosz pedig úgysem fogja őt eltalálni. Nagyon örültem, mikor *Varga* a harmadszor visszament huszárokkal s a két utolsó zsákmányolt lóval és a még odaát maradt holmival szerencsésen visszaérkezett. Haptákba vágta magát és néhány rövid, kedves szó kíséretében nekem prezentálta az egyik nyeret és egy perzsa szőnyegből készült sabrakot. A sebesült *Kétyi* egy szép cserkeszkést és egy kézben átlótt markolatú kardot ajánlott fel nekem, kérve, hogy sebesülése után, ha bevonul, megint viszszerülhessen hozzám.

A nagy lármára, lövöldözésre megjött *Gottesmann* őrnagy is, aki nem igen tudta, hogy mit mondjon, mert hiszen ez az egész, igen bátor vállalkozás parancs ellenére történt. Kezetfogott *Vargával*, megdicsérte és rögtön utána összeszidta, majd a legszigorúbb tilalmat adta ki a jövőre, hasonló vállalkozásokra. Igaza van, mert oly gyöngék vagyunk, hogy ilyeneket megkockáztatni most nem lehet. *Varga* azzal mentegetőzött, hogy ha káplár *Béres* átment a *Visztulán*, *Führer Kis* meg *Niznyownál* a *Dny észter en*, akkor nem állhatta meg, hogy ő is ne csináljon valamit.

Varga később elmesélte, hogyan történt a rajtaütés. Az orosz őr bóbiskolt — ezen rajtaütöttek és leszúrták. A zajra a ház

ajtáját a cserkeszek belülről bereteszték, de persze a mieink a faajtón meg az ablakon át, a fal által fedve, tudtak gyorstüzet adni. Bent már valamennyi cserkesz meg volt sebesülve, de még mindig ravaszkodtak. El akarták érni, hogy *Vargáét* ne löjjenek többet és puskáikat megadás jeléül kidobálták az ablakon, majd az ajtót is kireteszték. *Varga* készentartott fegyverrel belépett, de élt a gyanúperrel és nem lepte meg, amikor a sebesült cserkeszek élükön az altiszttel, mint a tigrisek ugrottak kindzsállal a belépőknek.

— De erre számítottam — mesélte a kis *Varga* — s a karabélytusával úgy mellbetaszítottam ezt a hosszú Führet, hogy ez is odabukfencezett a két másik hosszú, már halott komájára. Erre a többi is megcsendesedett.

Április 5. Reggel örömhír: hadosztályunk és a gyalogság a *samuszini Dnyeszter* kanyarodóban ezernégyszáz oroszot fogott el az *Alexander*-gárdagyalozezredből. A tegnapi foglyokról néhány felvételt csináltam. A mohamedán altiszt hatalmas, intelligens, jónövésű legény. A bozontos süveg és a cserkeszbunda alatt is nagy úr. Rá sem hederített a körülötte zajongó, bámészkodó falusi népre és zsidókra. Kávét, kenyeret büszke fejrázással utasított vissza. Csak mikor a tárcából cigarettával kínáltam, azt fogadta el méltóságos fejbólintással. Olyan a tekintete, mint egy fogságba került riadt vadállaté. Véres köpönyegében gyönyörű figura. Kihoztattam a lovát is, hogy lóháton lefotografáljam. Körüljárta s valami hihetetlenül bús arckifejezéssel megnézte, azután nyergelt és fásultan, közömbösen ült nyeregbe. Majd szembeállítottam a kis *Vargával*, aki elfogta őt. A hatalmas szál cserkesz és a széles mokány magyar *Varga* keményen nézték egymást s úgy álltak egymással szemközt, mint *Dávid* és *Goliath*. Délben kocsira rakattam őket s hátramentek *Toutryba* az ezredparancsnoksághoz. Velük küldtük a kitüntetési beadványokat is *Vargáékról*.

Furcsa ez a *wassilevi* helyzet. Tegnap este vacsoránál szépen kiöltözve megjelent az eddig nem látott háziasszony is. Ebben a kis kúriában, melybe minden nap harmincszor beelönek, alig kétszáz lépésre az oroszról, békeéletet élünk, házigazdástul, asszonyostól, cselédestől. — Olyan ebédeket és vacsorákat kapok és olyan jó szobám és ágyam van, mintha valahol nyaralnék.

Vacsoránál mesélte *Balassimowits*, hogy ha a kozák a feljebbvalójától valamiért nagajkat kap, szó nélkül leteríti a köpönyegét

a földre, ráfekszik, hang nélkül kiáll tíztől huszonötig terjedő úttest s porcióját megkapva feláll, szalutál és nyugodtan továbbmegy. Megszállás alatt *Czernowitzban* az utcán is akárhányszor látható volt ilyen jelenet.

A Felségről a legnagyobb tisztelettel per „Öregúr” beszélnek s az ő képét — bár egyébként minden képet összerombolnak — sohasem bántják. Már korábban hallottam, hogy *Máramarosszigeten* egy orosz generális a városi szolgálával mutattatta meg magának a városháza szobáit. A Felség képe előtt megállt és megkérdezte:

— Ki ez?

— A király — felelte a szolga.

— Hát te kutya — és végigvágott lovaglóostorával az emberen — te feltett kalappal mersz állni a cárod előtt?

Zaleszczykiben egy hatezer emberes orosz kiegészítő szállítmány napokig várt fegyver nélkül, civilruhában arra, hogy uniormist és fegyvert-kapjon. A sebesültekről és halottakról leszedett véres ruhákat babonából nem akarták felvenni. — Minden oldalról halljuk, hogy az orosznál nagy a fegyver- és felszereléshiány. Azután *Capry* báróné mesélte el, hogy mit hallott a kozákoktól.

— A ti királyotok öreg ember, — mondták. — Őt el fogjuk vinni Pétervárra, a mi cáruk őt meg fogja hívni, megöleli, megcsókolja, jó dolga lesz és együtt fog élni a cárral. De a *Vilmost*, azt darabokra fogjuk szabdalni!

Általában minden kozák *Vilmos* császárt akarja elfogni. Ha egy „*esisterreich*”-bajuszos német tisztet fogtak el valahol, akkor szentül azt hitték, hogy az a német császár. Diadallal vitték hátra, remélve, hogy jutalmul sok pénzt fognak kapni. Valaki azt is meséli, hogy az orosz generális hiába adott a lakosságnak rekvirálás mentesítő cédulát a lovakra, a kozák nyugodtan elvitte és azt mondta:

— Te pénzt adtál a tábornoknak, azért adta neked ezt a cédulát, de a tábornok messze van s itt én vagyok az úr, tehát elviszem a lovadat!

Majdnem elfelejtettem feljegyezni, hogy *Varga* húsvéti vállalkozásában résztvettek: káplár *Sichert*, huszár *Kétyi*, *Teleki*, *Dómján Balogh* és *Kis*.

Április 6. A mai nap nagyon rosszul kezdődött. Reggel egy zsidó fut hozzám azzal, hogy valami furcsa dolog úszott le a vizén, négy zsidó meg néhány huszár ki akarták halászni, de az a

valami felrobbant és nagy baj történt. Közben jött egy elkésett figyelmeztetés, hogy az orosz aknákat úsztat le a vizén, lövésekkel fel kell robbantani őket, de hozzájuk ne nyúljon senki. Sajnos, a figyelmeztetés már későn érkezett. Az akna felrobbant, huszár *Balogh* halott, huszár *Sipos* pedig szétszakítva haldoklik, egy huszár megsebesült. Két szerencsétlen zsidó is meghalt. A harmadik századnál hasonló eset történt: ott is van egy halott. — Később két üres hordót látok leúszni a vizén, mindegyikben egy egy halott saját bakánk. Ezek önkéntes hidrobbantók voltak, akik hordóban bocsátkoztak le a vízen, hogy felrobbantsák a *zaleszczyki* orosz hidat.

A tegnapi *samuszyni* győzelem nem volt olcsó, négyszáz fogoly és négy géppuska maradt ott a gyalogságtól. Az is igaz, hogy nekünk ezernégyszáz fogoly és hét gépfegyver a zsákmányunk. A foglyok szerint velünk szemben *Mihály* nagyherceg lovashadteste van.

Itteni földbirtokosok mesélik: annakidején hatóságainktól rendeletet kaptak, hogy terményeiket csak a katonaságnak adhatják el. Visszavonulásunknál minden ottmaradt és akkor elvitte, ingyen, a kozák. Az idén rengeteg erre a krumpli. Az egyik birtkosnak nyolcezer, a másiknak háromezer és a harmadiknak harmincezer métermázsa el vermelt krumplija van. Szerencse, hogy az orosz ezt nem vitte el, de a hadiszerencse forgandó, még visszajöhet és elviheti. Miért nem küldik hát ezt innen hátra? Otthon úgy sincs nagy bőség. *Bukovina* többi része is tele volt terméssel. *Gzernowitzban* és *Jagielniczán* két tele dohánygyárat, százötven vágón búzát és a jó ég tudja, még mi mindent hagytunk ott az oroszoknak. Senki sem mert önálló intézkedéssel valamit megmenteni.

A román határ közel van ide. Feltűn³, hogy határsértések esetén ha orosz patrul az átlépő, azt visszaküldik, de ha a mienk; azt elfogják.

A muszkákkal jött egy csomó üzletező muszka zsidó is. Egyiket egy bukovinai kollegája valami aprósággal be akarta csapni. — Te marha, — mondta neki az orosz zsidó — ti itt ilyen apróságon akartok meggazdagodni? Gyertek tanulni Oroszországba!

A *czernowitzi* hídon orosz őrség állott, mely minden átmenőt megszarolt. A paraszt pénzt adott, az élelmes zsidó azonban legtöbbször csak öreg, értéktelen váltót. Azt hallom, hogy *Sereth* környékén, ahol mohamedán cserkeszek voltak, nem raboltak, a

zsidót sem bántották, sőt szívesebben voltak kvártélyon zsidónál, mint parasztnál.

Április 7. Templomban voltam. Ma féléve esett el *Dénes*. Hányan mentek el azóta utána? Hány jóbaráttal találkozott ott fenn? Ű, ott túl minden küzdelmen, nyomorúságon: azt is tudja, miért kell a háború és miért kell fiatalon elesni? Talán azt is látja, hova vezet a mi véres utunk és mi lesz a vége . . .

Éjjel tovább dolgozunk az álláson. Csend. A dombtetőn szalmaboglyát rakattam, ez tűzjelző lesz támadás esetén.

Azt hallom, a *bukovinei* zsidóknál is szokás a hadköteles fiúkat leányneven bediktálni, nehogy annakidején asszentálják őket.

Vájjon le fogjuk-e vonni a háború tapasztalatait? Attól félek, hogy nem eléggé. Még ma is túlságosan simák vagyunk s még ha elítélünk is valamit, legfeljebb hallgatunk és ezzel vége. Nekünk harcos, meggyőződéses emberek kellenének. *Pesten* ma, mikor itt tíz- és százezerszámra pusztul az ember, olyan kijelentéseket hallani, hogy „*majd sikerül kijárni, hogy nélkülözhetetlen legyen*”. Ezekről mindenki azt gondolja magában, hogy rongy fráterek. de senki sem mondja meg megfelelő véleményét. Kávéházakban nyíltan hallani gseftelő emberektől, hogy: nem volna baj, ha három évig is eltartana a háború. És ezt végighallgatják rendes emberek anélkül, hogy pofoznának! Akinek a háború jó, az gazember. Ilyen beszédre a legenyhébb válasz volna egy jó pofon.

A jövőben sokkal több kapcsolatot kell teremteni a polgárság és katonaság között. A katonaságnak bele kell ágyazva lennie a nép, a nemzet, a polgárság életébe. Mi most is ugyanúgy viselkedünk, akár a manőveren, a különbség csak az, hogy élessel lövünk. Pedig ma minden téren folyik a háború. A katonának *mindent* kell tudnia, *mindennel* kell törődnie, mert a siker *mindentől* függ. Gazdasági viszonyok és készletek ismerete, a helyi politikai viszonyokról való informáltság nélkülözhetetlen. A hadműveletek körletében, a megszűnt közigazgatás helyett, nekünk kell közigazgatni. A helységeket nem elég csak abból a szempontból tekinteni, hogy milyen mint kvártély vagy milyen mint megvédendő vagy megtámadandó objektum? A nemzetiségi vagy politikai magatartás, a gazdasági teljesítőképesség, statisztikai adatok stb. kell, hogy éppúgy érdekeljenek, mint a katonai vonatkozások, mert most minden vonatkozás egyben katonai is. Ezeket a dolgokat

csak egy, az életet élő és ismerő, tehát a polgári életbe beágyazott tisztikar tudja értékelni és alkalmazni.

Idegen viszonyok iránt legtöbb veleszületett érzéke a magyaroknak van. Az osztrák jó bürokrata, de a tőle idegen felfogás és érzések helyes megítélésére képtelen. Nem vezetőtalentum. A magyar nem olyan jó hivatalnok és adminisztrátor, mint az osztrák, de a tisztikarnál és legénységénél egyaránt azt látom, hogy idegen néppel, valamennyi népfaj között a legjobban tud bánni.

Befejezem ezt a naplót is, melyben sok olyan feljegyzés is lehet, mely csak magja akart lenni egy gondolatsorozatnak. Bizonyos, hogy jólesett írni s nekem ez volt a lényeg. Jól fog esni olvasni is mint szép emléket, majd húsz-harminc év múlva — ha megérem. S akkor eszembe fogja hozni, hogy mit gondoltam és írtam össze fiatal kapitány koromban akkor, amikor — mióta világ a világ — a legnagyobb háború dühöngött. Szeretném megérni!

KILENCEDIK NOTESZ.

Április 7. Grodekbe két új szotnya jött. Ma dekoráltam, káplár *Borbélyt* a nagyezüst, huszár *Balogh Sándori* pedig a kisézüst vitézségi éremmel.

Április 8. Hátral izgalmat keltett a két megjelent szotnya. A tüzérek kikaptak, hogy miért nem lőttek, pedig mire lőhettek volna szegények, hiszen a szotnyákat nem lehetett látni! Erre aztán tüzelni kezdtek vaktában, amire az idegek ott hátral ismét megnyugodtak. Szépek voltak este a fejünk felett elzúgó és *Grodek* felett explodáló srapnelek. — Este *Sável Kuli* nézte meg az állásaimat. — Később megszólaltak *Zaleszczykinél* a harminc és felesek is szép, mélyen zengő hangjukkal.

Segédtsíztváltozás. *Gergye* berukkol a hatodikhoz és *Székely Tibor* lesz az adjutáns. A lövész zászlóalj *Gottesmann* őrnagy veszi át, aki most szabadságon van. Lovainkat még hátrább viszik, csak néhány ordonánclovas és a századparancsnokok lovai maradnak itt. Most kapjuk a hírt, hogy a *samusznyi* támadásnál a tizenkettes ulánusoktól elesett báró *Tunkl* kapitány századparancsnok, négy golyótól találva. Összerogyva ezt suttogta mellette álló őrmesterének: — *Őrmester, én meghalok, vegye át a századparancsnokságot, előre!* — Az ulánusok egyik legjobb tisztje és első tiszt halottja volt.

Éjjel figyelmeztető az ezredtől, hogy az orosz *Sinkownál* újra áttört. Tudtam, hogy ez a hír nem lehet igaz, hiszen *Sinkow* itt van a szomszédban és egyetlen lövést sem hallottam. Később ki is derült, hogy az egész vaklárma volt.

Ma este vizitálás közben észrevétlenül jutottam el egyik srapnelbiztos fedazékünkhöz, imlyben négy-öt huszár beszélgetett.

— Hát te csak hallgass, — morogta a parancsnok, egy öreg tartalékos káplár. — Persze, hogy odahajított neked, mert aludtál is. meg a karabélycsőben is homok volt. Szolgáltál volna *fíuezkan* az én időmben, akkor egész mást kaptál volna ilyenért.

De káplár úr! – szólalt meg egy, a legutolsó kiegészítéssel feljött fiatal huszár – énám éppen akkor került volna a felváltás és . . .

— Ne beszélj. — szakította közbe a káplár — ha nem tetszik, miért jelentkeztl ide. Mehettl volna más századhoz is!

— Hát igaz — szólalt meg egy öreg huszár — ha transzport jön, az elosztásnál a fele ide akar jönni. Mert mindegyik tudja, milyen rendes dolga van itt a legénységnek.

Most megint a káplár szólalt meg:

— Ha ilyesmit csinálsz, persze, hogy odavág neked a kapitány úr Kozma. Mert az se jókedvében virraszt minden éjjel hajnalig. Te meg csak két órát állsz poszton, aztán alhatsz. De ő nem alhat, mert akkor jön a spionja, meg jönnek hozzá sírni a népek meg a zsidók, meg rajzolja ós írja azt a sok jelentést, meg vizitál, hát te csak ne panaszkodj, mert megérdemelted!

Megint az előbbi öreg huszár szólalt meg:

— Van ám nekik is elég bajuk az ezreddel. Voltam egyszer gefehcordonánc két hétig, a kapitány úr *Sável* mellett. Hallottam nem egyszer, amikor erről beszéltek!

— Hát azt én jól tudom, hogy mi miért van — szólalt meg újra az altiszt. — Én kilencszázkettőbeli vagyok, akkor lettem öreghuszár, amikor kapitány úr *Kozma* berukkolt hadnagynak az ezredhez, a kapitány úr *Sável* meg frontmögötti volt a hatodiknál. Ok *zuczkaik* voltak, a *zuczkaik* meg a *czernowitziakkal* mindig ódzkodtak, versenyeztek. — Az ezredes úr akkor *czernowízi* volt, a harmadiknál kommandáns. A *zuczkaik* tiszturaink biz néha fene nagy mulatságot csaptak, az ezredes úr meg az ilyesmit már kapitány korában sem szívelte. Aztán meg a mi tiszturaink a maguk feje után szeretnek járni. Persze, ha mindig az első a rossz kvártély, akkor bizony védik a századjukat. Hát azért nem nagy a barátság az ezreddel.

Egy közeledő összeköttetés megzavart abban, hogy továbbélvezzem a diskurzust. Érdekes, hogy katonakorára, sőt annak minden epizódjára mennyire visszaemlékezik mindenki. — A káplárnak volt valami igaza abban, amit a *zuczkaik* meg a *czernowízi* divízió tisztjeinek „ódzkodásáról” mondott, hozzátéve azt, hogy persze ennek semmiféle komoly következménye nem volt. Az „ódzkodás”, hol tréfásan, hol komolyan, csak annyira volt meg, mint bármely ezred két különböző garnizonban elhelyezett része között. A bekvártélyozás körül persze, gyakorlaton is, de háború-

ban különösen, nem egyszer van véleményeltérés. A beszélgetésből is látszik, hogy a tisztek legkisebb megjegyzését is mennyire komolyan veszi a legénység.

Éjjel egy átszökött paraszt jelenti, hogy a túlparton kozákok fosztogatnak. Tegnap kirabolták a *Borkovszky-kastély* kápolnáját.

Erről a furcsa kozáknépségről nem győz eleget mesélni a lakosság. Érdekes csokrot lehet kötni néhány ilyen történetből.

Bukovina orosz megszállása alatt a kozákok akárhányszor kínáltak megvételre négy-öt koronáért zongorát.

A kozák detektívtalentum. A kerteket felöntötték: így kutattak az elásott holmi után, mert a friss ásás jobban beissza a vizet. A szérűskerteket, ahol valamit gyanítottak, egész rendszeresen végigszurkálták pikával, amíg elő nem került az elrejtett ezüst.

Liskowaczky földbirtokostól egy orosz tiszt elkért két lovat, hogy kipróbálja őket. Másnap megjelenik nála egy altiszt és követeli, hogy a két ló vételáráról, melyet persze sohasem kapott meg, nyugtát írjon alá.

Czernowitzban a kvártély lista alapján feltörték a tiszti lakásokat, mert az szerintük mind „hadizsákmány”.

Zaleszczyki mellett egy bérlő az orosz hatóságot kérte meg, hogy védje meg a rablások ellen. Le is pecsételték hatóságilag az ezüstjét, amit visszavonulásnál azután maga a hatóság vitetett el pecsétestül együtt.

Czinkeuban egy kozák ráparancsolt a község szolgájára, hogy vezesse el valami leányhoz. Ez el is vezette egy házhoz a kozákot. Bent már sötét volt és csak a nagymama volt otthon. A kozák távozás előtt világot gyújtott s egy hatvan év körüli, elég zavarban lévő öreg nénit látott maga előtt, aki meglegedetten pislogott. Nem lehet túlságosan csodálni, hogy a kozák a községi szolgát szörnyen összeverte.

A szomszéd faluban egy haldokló rákbeteg úriasszonynál pénzt kerestek a kozákok. Agyából egyszerűen kidobták, hogy a matracát is kikutathassák.

A *zaleszczyki* orosz főbiztos *Sino-Kosow*, a zsidókkal hetenként háromszáz rubelt fizettetett magának. Helyettese *Smirnoiv* sajátkezüleg vitte el egy *toutryi* birtokos lakásából az ezüstöt. Ugyanez a *Smirncw* egyszer *Gzerncwitzbel* szánkán hazajövet találkozott egy utazóbundás zsidóval. A bakon ülő zsandár rögtön lehúzta a zsidóról a bundát és mindjárt fel is vette. Mihelyt azonban a zsidó eltűnt a látóhatárról, szépen átadta fellebbvalójának.

Hiába, vigyázni kell a tekintélyre! — Mikor a visszavonulás jött, *Sinirmow* egymaga kilenc urasági fogatot vitt magával. Egyébként mind a kettőt igen kedves embernek mondják.

Egy kozák rabolni akart *Wassileuban* s hogy tudja, hova menjen, egy parasztot vett maga mellé vezetőnek. A bíró nagynehezen rávette a kozákot, hogy mind a ketten kapnak húshús-koronát, de hagyják abba a dolgot. A kozák kijelentette, hogy rendben van s már el is akart menni, amikor megszólalt a paraszt s kijelentette, hogy neki nem kell a húsz korona, ő inkább rabolni akar.

— Hát látod — mondta erre a kozák — mit tehetek én? A te embered nem akarja, így hát én is inkább rabolni fogok! — A húsz koronát becsületesen visszaadta és hozzáfogott a fosztogatáshoz.

Legtöbbet a jobbmódú zsidó bérlők szenvedtek. Ezeket teljesen kifosztották. A kis zsidók meggazdagodtak, mert ezektől nem volt mit elrabolni, viszont mikor már valami rend volt, tizennégy koronával összevásárolták a búza métermázsáját, elvitték a hucul vidékre s ott negyven koronával adták el.

Balassimowitsnál kozákok raboltak. Az egyik altiszt leszúrásával fenyegette az asszonyt. Egy másik kozák azonban felkapta őt, kivitte s kint felsóhajtott: — Meddig kell még ilyesmit nézmem?

Gyerekekkel az orosz, még a kozák is, igen jól bánt.

Április 9. A lakosság könyörög, hogy engedjük földjeiket megmunkálni. Én ma megengedtem, sőt azt is elrendeltem, hogy a vízén túl dolgozókra sem szabad rálőni addig, amíg nem valószínű, hogy átöltözött kozáksoportokról van szó.

Kryszcateknél újra igen erős harci zaj. A délutánt a tüzérmegfigyelőnél töltöm az orosz állások tanulmányozásával. A majorban álló öröket minden éjjel meglövődzik. Most három fedezéket csináltattam nekik s ezt váltogatva használják. — Egy kémjelentés szerint *Zaleszcykiből Grodekbe*, szalma alá rejtve négy ágyút hoztak. Ha ez igaz: a provokálásunk nem volt hiába, mert fontosabb helyről húztunk el négy ágyút. Velünk szemben eleinte csak három patrul volt, de szemtelenkedésünk már idecsalt négy ágyút és két szotnyát.

Ügylátszik készül valami, mert a szabadságon lévőket sürgönyileg behívták. — Este pokoli sötétség. — Káplár *Lajtos* tábori őrsé oly hevesen tüzelt, hogy először, mióta itt vagyunk, kimentem a készültséggel. Később a dombra is elharapózott a

tűz, aztán éjfél felé megszűnt. Lövöldözött a második század is, de kérdésemre azt felelte, hogy csak pipázó kozákokra lőtt célba.

Ma végig vertem egy parasztot. Ilyen aljasságot, mint amit ez csinált, elképzelni is nehéz. Bement a hadbanlévő fia házába, kiről már hetek óta semmi hír s annak feleségét és gyermekeit össze-vissza verte és kidobta azzal, hogy: — *A fiain már úgyis elesett, hát most rosszul fogok veletek bánni, mert megint ihatom pálinkát.* — Nem értem, miért nem rendelünk el szesztilalmat! Mióta itt vagyunk, *Liskowiczky* pálinkafőzőjében ki sem tud hűlni a méreg, nyomban elhordják.

Április 10. Igen nyugtalan éjszaka. Háromszor is kimentem a készültséggel, de komoly átkelési kísérlet sehol sem volt. Mint a bolondok, lőttek innen is, onnan is.

Tegnap éjjel egy jóképű fiatal *kolomei* gimnazista jelentkezett nálam kémigazolvánnyal. Sajnálkozva néztem azt az intelligens, fiatal gyereket, megadtam az instrukciót és átengedtem a túlsó partra. Se a két paraszt evezős, se a csónak nem jött többé vissza.

Kuleutzon ebédelek a második századnál. Délután célbalőttünk egy aknára és egyes szemközt mászkáló muszkákra.

A környékről berendelték a sorköteleseket *Gzernowitzba*. Az itteni pap, aki bevitte őket, azt meséli, hogy kilencvenöt százalék lett alkalmas. Ez, a most felszabadított részen, legalább százezer ujoncot jelent. Ugyancsak ő hozta azt a hírt is, hogy *Ghotinnál* harmincezer, *Duklánál* hétezer foglyot ejtettünk. *Haliczot*, *Stanislaut* bevettük. Csapataink állítólag benyomultak *Resszarábiába* is. Onnan már jött is hatvan vágón búza.

Megint néhány orosz történet. A *thlustei* orosz kerületi főnök. *Maslovsky*, a feleségével járta végig a jobb lakásokat s ami megtetszett, azt rögtön kocsira is rakták. Sokat jártak vendégségbe az egyik földbirtokoshoz. Ennek egyszer azt mondta *Maslovsky*, hogy legközelebb szeretne nála vadat enni. Ez mentegette magát, hogy nincs puskája, nem tud vadhoz jutni. A puskát ugyanis be kellett szolgáltatni.

— Ej, hiszen magunk között vagyunk, — felelte *Maslovsky* kaparja csak ki azt az eldugott puskát, majd lesz vad. A legközelebbi látogatáskor tényleg vad volt az asztalon.

— Hát ez honnan van? — kérdi az orosz.

— Én lőttem, — felelte mosolyogva a földbirtokos hiszen maga biztatott rá.

— Igen? — válaszolt ez. — Elítélem tiltott fegyverhasználatért ötezer rubelre!

Ott helyben fizetnie kellett s miután nem volt elég pénze, részben az ezüstjét vitték el.

Balassimowitsnétől egy kozák elvitt háromszáz koronát. Az asszony sírt.

— Csak sírj, csak sírj, — mondta a kozák — nekem otthon egy tizenkilencéves feleségem van, az is sír, sírj te is!

Mindenki teljesen tisztakezü embernek mondja a vidék volt fő kerületi biztosát, *Zarint*.

Az éjszakák most igen sötétek

Nagy pezsgőzéssel ünnepeltük *Horváth* kadétörmesteri kinevezését és *Bor say* ezüst vitézségi érmét. *Járitz* is kapott, de az szegény valahol a fogságban ül s nem vehet erről tudomást.

Az éjjel, vizitálásnál, újra megfigyeltem, hogy hosszú és feszült figyelemtől a fül és szem bizonyos idő múlva hallucinálni kezd. Az ember nézi mondjuk, egy domb tetejét s egyszer csak hosszú rajvonalat lát térdelő, álló alakokból, pedig a valóságban csak a barázdák ezek, melyek megnőnek éppúgy, mint a dombtető vonalának minden egyenetlensége. Félórai figyelés után a vizén csónakok suhannak felfelé óriási gyorsasággal. Ez még jó, mert tudom, hogy amit látok, lehetetlenség. Azután evezőcsapásokat hallok; a végén odalő az ember, odapukkant egy őr is, mire a túlpárt felel és kész a nagy lövöldözés, ami, ha véletlenül magától nem támad csend, órákig is eltarthat.

Ma délután *Kulentz-cal* szemben valami kis parasztgyerek azt gondolhatta magában, milyen vadállatok lehetnek ezek a huszárok, hogy rálőnek egy olyan kis tízéves rutén gyerekre is, mint amilyen ő. Nem tudhatta a csacsi, hogy mit köszönt ezeknek a lövéseknek.

Távcsővel néztük a túlsó partot s észrevettük, hogy egy aknát hajt parthoz a víz. A gyerek odamegy és piszkálni kezdi. Kapok egy karabélyt és éppen oda akarok löni, hogy a gyerek elszaladjon, amikor máris eldördül két lövés s a golyók a gyerek előtt vágnak a vízbe. Egy gondolatunk volt a két posztonálló huszárral, kik óvatosan odalőttek, hogy a gyerekek baja ne essék, de az aknától elmenjen. Notabene a kis haszontalan el se ment a két első lövésre!

Huszár *Molnár* azt állítja, hogy a tegnapi gimnazista kémét elfogták, mihelyt kikötött.

Április 11. Tegnap csendes nap volt, éjfél óta szakadt az eső. Délig újságot olvastam ágyban heverve, miközben nagy élvezettel reggeliztem és cigarettáztam. Azután jött a kis púpos zsidó kém. Érdekes dolgokat mesélt. Három hónappal ezelőtt *Suczaván* és *Itzkanyban* személyesen látta a nagy barátkozást az orosz és román tisztek közt. Mesélt egy elfogott kémtársa tragédiájáról is, aki nyolc napig kínlódott egy fához kötve s minden nap lőttek bele egy golyót, de úgy, hogy ne haljon meg; csak a nyolcadik napon lőtték agyon. A múltkor átment gimnazis-tánkat is ismeri. Mikor elmondtam neki az esetet, csak annyit felelt:

Ez is áldozat a hazáért!

Panaszkodott, hogy az ő púpját is túlságosan ismerik már a muszkák ezen a környéken. Egy orosz generális mellett hat hétig dolgozott mint írnok.

Eső, hópihékkal. Hideg. De mi ez a *chocimirci* napokhoz képest? Az állásokon negyven-ötven munkás dolgozik éjjelente.

Hogy a huszár mennyire nem törődik a lövöldözéssel, mutatja az alábbi eset:

A megfigyelő őrségeknek innen viszik ki az ebédet. Az étel-hordó legénységnek negyven lépést olyan helyen kell megtennie, amit *Grodelból* be lehet löni. Egy-két órai munkával, egy negyvenlépéses árok kiásásával biztosan sétálhatna fel az állásig s még csak nem is neki kellene megásnia! De még egyetlen huszár sem szólt ezért tizennégy nap alatt és naponta nyugodtan végigsétálták ezt az utat a csajkákkal. Legjobban magamon bosszankodtam, hogy bár itt már minden talpalatnyi helyet ismerek, ezt máig nem vettem észre.

Délután a század negyvenlovas kiegészítést kapott.

Századunktól eddig a következők kaptak kitüntetést: *Suhay* szakaszvezető arany és nagyezüst vitézségi érmet. Nagyezüstöt kaptak: *Beckmann* és *Kis* szakasz vezetők, *Tóth*, *Bénák* és *Zank* káplárok, *Balcgh Sándor*, *Varga* és *Kétyi* huszárok. Kisezüst vitézségi érmet kaptak: *Mika* és *Bor say* kadéto, *Suhay* és *Beckmann* szakaszvezetők, *Tóth György*, *Borbély*, *Krét*, *Nikii* és *Zsalakó* káplárok, *Molnár* járőrvezető, *Kövesdi*, *Sághi*, *Mancher*, *Atyim*, *Rózsa*, *Magyaricza*, *Ján*, *Kajtár*, *Kostyán*, *Szivonits*, *Tóth Mihály*, *Teleki*, *Szlcbodya*, *Sziebert* és *Dámján* huszárok. Bronz vitézségi érmet: *Várkonyi* kadét, *Tóth* és *Berkes* káplárok. *Molnár* jár-

örvezető, továbbá: *Bénák, Izméni, Huszár, Szloboda, Garzó és Tóth Mihály* huszárok.

A tisztek kitüntetése azonban nálunk nem divat. *Sável* kapott egy Szignum Laudiszt egy gyalogos brigádéros beadványára, de egyébként például a *Limanowánál* részt vettek sem kaptak dekorációt, kivéve az elesetteket. Azok is messze érdemen alul. *Fiáth*, aki legalább Lipót-rendet érdemelt volna meg, harmadosztályú katonai érdemkeresztet kapott. *Takács, Kovácsfy* és *Szántay* szintén. Ennek oka nemcsak az az álláspont, hogy tisztet nem kell kitüntetni, mert csak a kötelességét teljesíti, ami érthető is lenne, — hanem az a sajnálatos körülmény, hogy a kitüntetések és azok foka jórészt attól függ, miképpen van megstilizálva a beadvány. Jó stílusú adjutáns vagy ezredparancsnok ugyanazon eset leírásával sokkal többet ér el tisztjei számára, mint az, aki nem jó stilisztá. A csapattisztek nem is sokat adnak a kitüntetésre. Ugyis tudják mindenkiről, hogy mennyire legény a talpán.

Április 12. A lovainkat hátiarendelik *Czinkeuba*.

Sávelhez, a majorba, előre fog jönni egy törzstiszt.

A *Kárpátokból* újra tízezer foglyot és nyolcezer orosz halottat jelentenek. Nekünk állítólag csak nyolcvannégy lenne. Annál több van itt *Kryszczateknél*. A Landesschutz-holttestek tömegesen lógnak a dróton. Nekem az az érzésem, hogy itt gyenge lábon áll egész pozíciónk s ha érzékeny ponton meglökkik, felborul az egész.

Április 13. Sötét, esős éjszaka. *Margitay Józsi*t végleg elveszettek kell tekintenünk, legjobb esetben is fogságba került.

Ma egy vezérkari őrnagy szemrevételezte az állást. További állásmegegerősítésre kaptunk parancsot. Az utóbbi napokban feltűnt, hogy egy-két felnőtt ember állandóan a víz mentén legeltet tíz-tizenöt birkát. Rövidesen rájöttünk erre az új kozákrútkra és rögtön lövünk. Birkát eddig csak gyerek őrzött; ez az új divat rekognoszciózás.

Április 14. Rossz volt éjfél után kettőig szakadó esőben vizitálni. Délben visszamentem *Sávelhez* egy megbeszélésre, ott találtam az idősebbik *Haideckert*, aki most jött *Pestről* és híreket mesélt. Komoly békehír nincs. *Trentót* háború után átadjuk az olaszoknak mostani semlegességük fejében. Élelem van otthon, de a drágaság nő. — Beszélgetés közben két ágyú kezdi löni a második századot. Galoppban megyünk vissza legénységünkhöz.

Elöttem egy konyhakocsi vágat, kapunk egy csomó lövést, de nem találak. Káplár *Hasító* volt velem, az válaszként minden lövésre visszalőtt egyet lóhátról, galoppban, csak úgy hetykeségből.

Estefelé kölcsönösen lövöldöztük egymást s az egyik kozák tréfás jókedvében mindjárt intette is a „hibát”. Ezt persze rögtön utánozták a huszárok is. A muszka különben nyomban abba-hagyta a csúfolódást, mihelyt káplár *Hasítóval* gyors egymásutánban ötöt-ötöt az orra elé löttünk.

Az állás eldrótozása elkezdődött. Csak elnéztem a drót között turkáló embereimet. Ez sem volt eddig huszármunka! De majd ezt is megtanuljuk. A sok tábori-szürkeruhás huszár között már csak itt-ott akad egy-egy „vörösördög” a régi uniformisban. Egy-egy „öreg”, aki már kilenc hónapja itt vitézkedik. Szinte virít a veresnadrág a sok szürke között. A hetyke, mentés, vörösnadrágos, csákós, vágató huszár hosszú, véres, nehéz utat járt meg, hogy fedezéket ásó, drótozó, lövöldöző, a lovát néha három hétig se látó, csukaszürke huszár legyen belőle. De így is jó, mert megmaradt gyalog is a friss, vidám, hetyke lovasszellem!

Április 15. Most van időnk néha másra is gondolni, mint a háborúra. Vagy talán van idő a háború révén a múltra gondolni. Hiszen én itt *Bukovinában* szolgáltam négy esztendő, még hozzá húsztól huszonnégyéves koromig. Mennyire szerettük ezt a kis országot! És erre igazán minden okunk megvolt. A Kelet találkozik itt a Nyugattal szerencsés keveredésben. Ez a kis tartomány a monarchia legkedvesebb sarka és ennek is legkedvesebb helye a főváros, *Czernowitz*. Csak ebben is micsoda keveredés! Modern kultúrváros egyetemmel, jó színházzal, szép társasággal, sok komoly törekvéssel. Benne egy tipikus ghettó. Sok alkalom vígságra és mulatásra. Lakik benne minden a világon: német, lengyel, román, rutén, zsidó, örmény, hucul, sőt magyar is. Kedvesség, jókedv, sok vendégszeretet s egy kis könnyelműség jellemzi. Vidám diákélet, fényűző bojárvilág, szép asszonyok, víg farsang, bálók, — kitűnő garnizon. De szép is volt ez valamikor! A birtokososztály, melynél mi a legtöbbet forogtunk, román. A hivatalnoki kar német és lengyel. Mennyire szerettek bennünket! Csak úgy emlegettek: „*unsere lieben blauen Husaren*”. Mi voltunk a város elkényeztetett rossz gyerekei. Nekünk minden szabad volt. Egy-egy jól sikerült ötleten vagy bolondságon napokig mulatott a város.

Most feltolul a sok emlék . . .

A *zuczka* „rossz fiúk” közül ketten egy vasárnap délután, ketten-ülve egy nyergeletlen lovon, végig vágatnak a *Habsburgig*. Itt volt az úgynevezett „box”, ahol — ahogy a zsidó fiakkeresek mondták — „die Edelleute und die Herrn Husarenoffiziere” jöttek össze.

Hogy örült az egész város, mikor egy vasárnap délelőtt *Piskor* főhadnagy cigánybandával huzattá magának végig a városon! Ő ült az első fiakkerben, mögötte még vagy öt kocsin a banda. Kocsijában egy óriási rózsabokréta volt, mert éppen fogadnia kellett valakit, aki vonaton érkezett.

A roschi kaszárnyában volt a második század. *Fiáth Bélához* és *Gunkához* lóháton ment fel az első emeletre éjszaka vizitelni az ekvitáció. Onnan visszajövet hálóingben „szellemlovaglást” rendeztek végig a városon és főleg a *Volksgarten* virágágyain. Ez a multság másnap elég drágának bizonyult. Az egész vároR *Lisakovszky* hadnagy viselt dolgairól beszélt. Párbaja több volt, mint tíz másnak. Boszniába való szomorú áthelyezése akkor következett be, amikor két másik hadnagy kíséretében mint meglepő és külön szám, lóháton jelent meg az orfeum nézőterén. Vájjon mi lett ezzel a kedves, vidám lengyellel?

Annyi tréfa, annyi kedves emlék jut most eszembe! — *Sável Kuli* ekvitációjában voltunk s karusszelre készültünk. Lehet-e szebb, gyönygebb élet egy fiatal lovastisztnek, mint a hathónapos ekvitáció? Naponta négy-öt óra lovaglás, két-három óra nem: túlságos komolyan vett teória — egyébként teljes szabadság.

A próbákra, hogy a lovak publikumhoz szokjanak, meghívót kaptak az összes színésznök meg orfeumhölgyek és zene játszott.

Én húszéves voltam, könnyű és karsú, bajuszom még nem volt, tehát szóke leányparókat kaptam és karomon piros rüssel, három elálló, keményített szoknyában kellett mint műlovar-nőnek voltizsiroznom. Volt egy öreg barátunk, *báró Capry*, kit az egész város csak *Valerkónak* nevezett. Ez nem ismert rám kosztümömben és a többiek nagy gaudiumára pezsgőt rendelt „az új szépségnek”. De azután heveskedni kezdett körülöttem az öreg, mire kitérő nevetés vetett véget a tréfának.

Sikerem a karusszelen egy véletlen és váratlan fordulat következtében egészen óriási volt. A produkcióm utolsó része következett. A zene elhallgat s ön felálló a galoppozó, nyer-

geletlen lovon. Egyszer csak valami pattanást hallok s az egyik szoknyám kezd lecsúszni. Kilépek belőle s lerúgom. Nyomban csúszik utána a második. — A harmadikat már nem vártam be, hanem leugorva a lóról, eltűntem. A publikum azt hitte, hogy ez is hozzátartozik a produkcióhoz és soha életemben olyan tapsvihart nem kaptam és nem is fogok kapni, mint akkor.

A leg vígabbak voltak a *purim*, a zsidó farsang napjai. Ilyenkor minden zsidóházba be lehetett menni, az embert szívesen fogadták. Jártunk is szorgalmasan, szokás szerint fekete dominóban, egyik házból a másikba. Egyszer megviziteltük egyik közismert uzsorás zsidónkat, akinek két szép lánya volt. Mialatt hárman-négyen a lányoknak udvaroltunk, a többi megtanította az öreget huszonegyezni. Eleinte hallani sem akart játékról, de később ő hazardírozott a legjobban. A vége az lett, hogy *Majos Laci* hadnagy visszanyerte tőle mindazt a pénzt, amivel tartozott neki.

A *bukovinai* Landeshauptmann *Wasilko báró* volt akkorigban. *Wasilkóéknál* minden vasárnap tíz-tizenkettővel volt több teríték, hogy külön meghívó nélkül is terített asztalt találjunk, ha bejövünk.

Azt hallom, hogy szép *berhometi* kastélyukat porrá égette az orosz.

S milyen kedvesek voltak a húsvétok *Medveczkyéknél*, *Bobestieben!* *Medveczky* mint kapitány került ide még a tizenhatos huszárokkal. Egy víg estén aztán kijelentette, hogy örökre itt marad. Úgy is lett: megházasodott s amikor ezredét áthelyezték, kvietált. *Bukovina* nagytekintélyű, első gavallérja lett; a *Herrenklub* elnöke, daliás, elegáns férfi. — Most két éve halt meg, a pusztulást már nem érte meg. Két lánya most *Pesten* van. Fia *Gyurka* nyolcas ulánus, — akkor kis gimnazista — vájjon merre jár, él-e még? — A *bobestie-i* húsvétok helye, ahol a kor három-négy napon át ötven vendég is mulatott, most romokban hever. Elmúltak a táncos, zenés szép napok, el a tennisz, vadászat, udvarlás és politika s elmúlt sok a mulatók közül is.

És a többi sok ismerős! Sokról hallunk, többször rosszat, mint jót; sokról nem is tudjuk, hogy mi lett vele. *Koko Grigorzeza* és *Niko Gorzeczki* asztalánál akkor naponta reggelig tartott a multság. Ezeket négy éven át sem én, sem más nem látta reggel hat óra előtt hazamenni. A zsidó kocsisok csak úgy nevezték okét, „*die zwei Obermulateure*”. *Gorzeczki* súlyosan megsebesült

Malialánál. Ugyanott esett el *Toni Lukasiewicz*, a kedves, kitűnő sportember. *Ramaschkán* berukkolt valahol. *Gróf Eizdorf* és *báró Full* nem tudom hova kerültek. — *Sadagrán* két helyes fiatal lány, *Greie Gondkiewicz* és a kis *Any Musztacza bárónő* voltak a tenniszpartnere'm. Most valahol Bécsben vannak.

Ősszel falka után vadásztunk. *Folis* volt a *hundsmann*, én az egyik *wipp*. Gyönyörű vadászterep volt a *bukovinai*, szép magas akadályokkal. *Spcy*, *Wanda* és a többi harminchat kedves kopó után mily gond nélkül és vígan galoppoztunk! *Karapczyuban*, a *Sereth-völgyben* is voltak vadászatok, *Juki Grigorzeza* birtokán. Ide átjöttek, falkájukkal a borotvált *Windischgrätz-dragonosok* is. *Masterjük*, *Chaule* kapitány kitűnő figura volt veres frakkjában. S átjött velük a *tizeimé gye&ektől* *Wurmbrandt*, *Bolváry*, *Zachár*, *Trautmansdorf*, *Bercsényi* és a többi. Vájjon hány van még meg közülök?

Gorzeckinél, *Czerepkoutzon* agarásztunk, folytatódott a mulatóság *Pressekareniben*, *Radu Grigorzeánál*. Öröm volt itt minden gyakorlat és járőrlovlás. Amerre az ember ment, mindenütt csupa kedves házra talált.

Azután a víg, szép *zuczkai* versenyek! Utánuk tánc! Mennyi jó táncosnő, szép asszony és lány! Merre szóródtak ezek szanaszét?

Akkor, amikor *Sadagorában* szolgáltam, az öreg, nagytekintélyű *Friedmann* ült a csodarabbi furcsa, a zsidó közvélemény által adományozott tiszttségében.

Az öreg *Friedmann* nagytekintélyű, jótékony ember volt. Felemás módon, félig modern drága holmi s félig öreg vacak között lakott ez az öreg csodazsidó. Emlékszem egy gyönyörű szőnyegére, melyet külön kamrában őriztek. A nagy, hosszú faliszőnyegen egy szőlőtöke volt kivarrra rengeteg fűrttel. Minden szőlőszem igazgyöngy, a szőlőtökén ülő sok madár szeme drágakő volt, az egész szőnyeg maga arany- s ezüstszövés, telehímelve igaz és fél-drága kővel. Az öreg *Friedmannhoz* keresztények is jártak tanácsért. Híre egészen elhomályosította két konkurensének: a *wizniczi* és *czortkoici* csodarabbiknak hírét. Azt mondták az öreg-ről, hogy nappal nem eszik, nem iszik, csak imádkozik s éjjel fogad, eszik és sétál. Így nem tudom, mikor aludt. A *sadagorai* zsidók között rengeteg volt az egészen nyomorult koldus, ez mind a rabbi jótékonyaságából élt. Úgy emlékszem, 1907-ben halt meg. Akkor úgy ordított, üvöltött egész *Sadagora*. mintha eljött volna

a világ vége. Már halála előtt kieszközték az osztrák belügyminisztertől, hogy a rituális szokás szerint még alkonyat előtt eltemethessék. Az engedélyt meg is kapták. Az öreg különben nagy potentát volt életében a választásoknál is. ő irányította *Galicia* és *Bukovina* egész zsidóságát.

Dél-Bukovinában sok a földműveléssel foglalkozó zsidó. Ezek testileg észrevehetően fejlettek és erősebbek, mint a többiek. Beszédjük valami német, zsidó, rutén, román nyelvkeverék; zsidó legyen, aki megérti! Van néhány igen régi, originális szokásuk.

Eljegyzésnél eltörnek egy tányért, annak szimbólumaként, hogy nagy örömben is gondolnak a jeruzsálemi templom pusztulására. A menyasszonyt esketés előtt kopaszra nyírják. Nyírás alatt arcát egy kendővel letakarják. Az esketés különféle fázisai alatt is többször letakarják az arcát. Az esketés, melyhez tíz tanú kell, baldachin alatt történik, amely körül hétszer vezetik körül a menyasszonyt. A vőlegény „*kitte*”-ben, nászingben esküszik s ha meghal, ebben temetik el. Az esküvő alatt is eltörnek egy üveget. Ha a férj gyerek nélkül hal meg, a legidősebb nőtlen testvér elveszi az özvegyet. E kötelezettsége alól csak ajándék árán szabadulhat. Az asszony csak férje beleegyezésével válhat el, a férj ellenben bármikor elválhat. Ez igen okos szokás, nemhiába férfiak csinálták a törvényt! A férj elválhat akkor is, ha a felesége megbolondult, de gondoskodnia kell róla továbbra is és a váláshoz három ország száz rabbijától kell engedélyt kéínie. Azt hiszem, ez éppen elég arra, hogy a férj is megbolonduljon.

A halottat nem szabad egyedül hagyni, mert a rossz szellem feltámaszthatja. — Elgondolható, milyen lelkiismeretesen virrasztanak a gazdag halott mellett az örökösök! — A halottat napkelte előtt kell eltemetni. Ezt a szabályt, a negyvennyolc órát meghatározó polgári törvény ellenére is, rendesen betartják.

Végül van egy, a női nemet mélyen sértő, de a praksisban bizonyára bevált, íratlan törvényük is, mely szerint száz asszony tanúságtétele kevesebbet számít, mint egy férfié.

A bukovinai zsidó nagyon szapora. A gyereket áldásnak tekinti. —

Délig csend. Harminc munkással az álláson dolgozunk. — Hátulról kijött valaki vizitálni. Én úgy ismerem itt az egész állást, mint a tenyeremet, de a vizitáló öt perc alatt mindent jobban tudott, mint én.

Ha újonnan átveszek csak egy félszázadra való huszárt is állásban, akkor nem restellem minden altiszttel és minden huszárral megbeszélni a helyzetet és azt, hogy mi miért van, mert hiszen ők ülnek itt, több a helyi tapasztalatuk, mint az enyém, aki öt perce érkeztem. Később, ha szükséges, még mindig lehet új parancsokat kiadni. Ha azonban ott, ahol én három hétig ülök, megjelenik egy feljebbvaló és még mielőtt a helyzetet megismerhetné, három perc múlva parancsözönt zúdít az emberre, mely a tapasztalatok alapján alakult helyzetet és rendet felborítja, akkor kénytelen vagyok azt gondolni, hogy én jobban tudom, mi a teendő, ő pedig csak azért parancsol, hogy parancsoljon.

Délután zsúroztunk. Kis zsidólányok hívtak meg teára. — Később meglátogatott egy kedves, gyermekkori jóbarátom, *Plányi Ervin* tartalékos tüzérhadnagy, festőművész, aki most jött fel lovastüzéreinkhez.

Éjjel a fedezékmunkákat ellenőriztem és félkettő is volt, mire ágyba kerültem.

Április 16. Alvásra nem sok idő maradt, mert elkezdődött a következő vígjáték:

A tegnap érkezett védőszakaszparancsnok felriasztja a *Sável* álláspontjánál lévő félszázadot, mert a vizén egy gazdátlan tutaj úszik lefelé s örülten lövetni kezdi a tutajt.

A lövöldözésre felébred álmából a muszka és bár ő sem tudja, miért — szintén tüzelni kezd.

Reggel hat óra tíz perckor azután hátulról jön egy vágató jelentőlovas azzal, hogy az orosz biztosan át akar kelni, tehát vigyázzak.

Öt perc múlva, tajtékos lovon, újabb jelentőlovas robot hozzám, még pedig írásbeli felelősségrevonással: „*A kapitány úr miért nem jelentette, hogy tutaj jön? Miért nem küldte vissza még az első jelentőlovast? Van-e valami jelentenivalója? Miért nem jelentette, ami jelentenivaló volt?*”

Öt percre rá, tőlem megy a vágató jelentőlovas a válaszszak Ebben a következő fontos dolgok foglaltatnak:

Az első jelentőlovast azonnal visszaküldtem. Hogy miért nem ért még vissza, azt nem tudom. Azután egy ismeretterjesztő-jelentést teszek a *Dnyeszter* természetéről, amely eddigi tapasztalataim szerint hord: tutajt, hordót halottal és halott nélkül, halottat hordó nélkül, aknákat, meg nem égett fát és megégett fát, stb. Eddig ilyesmit csak összefoglalva jelentettünk, kérek

parancsot, hogy ezután mit kell azonnal jelenteni. Kell-e külön jelenteni az orosz patulokat, akik mindennap rabolnak odaát, kell-e jelenteni, ha semmi sem történik és milyen időközökben?

Tizenöt perc múlva újabb vágató jelentőlovas jön azzal, hogy a hordóra és halottakra nem kíváncsiak, de a tutajt galoppban kellett volna jelentenem és kell a jövőben is. Továbbá parancsot kapok, hogy mivel a parancsnok kifogyott a jelentőlovasokból, küldjek hozzá még egyet.

A parancsok között volt olyan is, amelyet nem teljesítettem. Ez azt követelte, hogy nappal is dolgoztassak a drótakadályon. Nézetem szerint a *Dnyeszter* elég akadály ahhoz, hogy meglepetés ne érhesen és legutolsó huszárom is többet ér, semhogy különösebb ok nélkül lelővessem.

Később kiderült, hogy az ominózus tutaj, melyet lent *Oknánál* kifogtak, egész ártatlan jószág volt. Az oroszok valahol fent négy konyhakocsit akartak rajta átvinni a vizén és valahogy elszabadult. A konyhakocsikban nem volt robbanószer, csak kockacukor.

A major mögött, ellenségtől fedve rendbeszedtük *Balassimovits* cséplőgépét és néhány huszár boldogan csépel. Huszár *Fabos* a masiniszta és boldog, hogy ilyen békés, otthoni munkát kapott.

Ebédre egy hadmérnök-törzstiszt volt nálam, az mesélte, hogy *Bécsben* béketüntetés volt s a rendőrség is beleavatkozott.

Bécs, mely a monarchiában mindig a vezetőszerpet játszotta és elkényeztetett gyerek volt, elsőnek kezdi a békétlenkedést. Sok előfordult nehézség és hiba leli magyarázatát a monarchia konstrukciójában, de azért éppen elég terheli az osztrák vezetést is. Kétségtelen, hogy nekünk magyaroknak is vannak vétkeink. A legsúlyosabb vétkek a magyar parlamenti ellenzékterhelik, mely a háború előtti utolsó években sok mindent megakadályozott, amit, ha nem tett volna, a hadsereg ma harcképesebb lenne. A nemzet példátlan háborús áldozatkészsége részben eliminálta ezeket a hibákat és a helyzet valamit javult, de a koalíciós kormány és az egész gravaminális ellenzéki politika nem látta, hogy az örökös opponálás a hadseregkiadások körül, hova fog vezetni. Az ő bűnük, hogy nincs rendes és elég tüzérsgünk és felszerelésünk. A parlamenti nagy szavazások és a nemzeti hős póza sok magyar vérbe került már és fog kerülni ezután is. Háború után *nevelni kell* a magyarságot a *vezetésre*, amelytől el szoktatták. Szoktatni kell majd *magasabb szempontokhoz*, egyenletesebbé,

lelkiismeretesebbé kell nevelni, a kötelességteljesítés és a realitás jegyében. A legideálisabban elgondolt *Kossuth-programm* is nemzetgyilkoló politikává válik, ha csak oppozíciót, demagógiát, hozzáértés és lelkiismeret nélküli kritizálást jelent; ha csupán abból indul ki, hogy az ellenzéknek minden szabad.

Most, hogy hat esztendő után ott háborúskodunk, ahol egykor békében szolgáltunk és alig néhány kilométer a *zuczka* gyakorlótér, hol ezredesünk, *Koch* annyit abrichtolt minket, amiért mi annyit szidtuk őt; meg kell hajtanom utólag az elismerés zászlóját emléke előtt. Igen sok hibája volt, mindig kellemetlen, néha rosszindulatú is, de kétségtelenül vas-katona volt, okos, intelligens fej és ami fő: látott, tudott és ami a legnehezebb — előre látott.

Ferenc Ferdinánd nyugdíjba küldte őt néhány cikkéért, melyekben a maga felfogása szerint írta meg a lovasság alkalmazását a jövő háborúban. Az utolsó betűig igazolták őt az események. Bizonyos, hogy ha nem lett volna öngyilkos és megérte volna ezt a háborút, bárhova állították volna, különül megállta volna a helyét, mint néhány nagyon „jóember „feljebbvaló, aki végigette-itta a háborút, főgondja az volt, hogy milyen a kvartély és az egészből annyit látott és érzett meg, mint egy „Hauständer”, ami huszáryelven azt a kitömött lovarda-babát jelenti, amelyen a huszárok vágni tanulnak.

Sárgámat, a derék *Királyt* agyon kellett lövetnem. Lábsebe végkép elmérgesedett, ledobta a patáját. A legkitűnőbb lovak egyike volt. *Zichy-nevelés*: Lángról,-*Baka* tor-csikó. Nem szép, kicsi, zömök, sárga, nagy fejjel, de örökös jókedvvel. A háború kitörésétől kezdve ezt nyúztam a legtöbbit, tisztességgel vitt keresztül sok bajon, tűzön és soha cserben nem hagyott.

Mikor négyéves korában negyvenhét pajtásával együtt bevo-nult az ezredhez, apám, aki éppen meglátogatott, megnézte őket s azt mondta: „*Mindegyik szebb, mint ez a kis sárga, de ha kitűnő lovat akarsz, vedd mégis ezt a Zichy-félét!*” Tanácsát megfogadva, sarzsilonak választottam. Mikor ezredesem először látott rajta, kétségbeesett s meg kellett ígérem, hogy soha vizitálásnál rá nem ülök. Igaza volt, mert mutatósnak nem lehetett mondani, sőt egyenesen csúnya volt. De micsoda küzdőképesség volt ebben a kis lóban! Más lovat nem tűrt maga előtt, passzióval és szívvvel ugrott minden akadályt, minél nehezebb volt. annál vígabban. Gyönyörű lómúltja volt. Tavaly májusban, mikor a berlini olim-

piász előkészületei folytak, egész csomó díjat nyert össze az én aránylag nagy súlyom alatt. Sorra jutottunk keresztül az olimpiász selejtező mérkőzésein és végül a tíz kilométeres tereplovaglőversenyen harmincnyolc lovas és az egész országból kiválogatott lóanyag ellenében, huszonnégy nehéz olimpiai akadályon keresztül mint egyetlen hibátlan és a pályát a legrövidebb idő alatt befutó ló, jött be alattam. Így megnyertem vele *Zita* főhercegnő tiszteletdíját s kétezer koronát és megkaptam a hivatalos kijelölést is az olimpiászra. Az olimpiász helyett azután egész másfajta világ-olimpiász következett. A mögöttem második és harmadik díjjal jutalmazott *P erezel Miklós* és *Vilmáim báró* elestek *SatanownáL* most pedig agyon kellett lövetnem ezt a kitünő, derék, pompás sárgát...

Április 17. Csak most kapjuk a hírt, hogy a húsvéti csatában a kilencesektől megsebesült *Vetsera Feri* és — igen súlyosan — *Belatiny-Braun Géza* kapitány. *Géza* a legkitünőbb tisztek egyike, mindig optimista s nemcsak ezredénél, de a hadosztály minden ezredénél is közszeretben állt. Százada is nagyon szerencsétlen század. *Géza* sebesülése után *Vetsera*, majd *Kállay Iván* vette át a parancsnokságot. *Kállay* is könnyen sebesült, két huszár vitte ki az ütközetből s már majdnem lőtávolon kívül voltak, mikor a két huszár karjában egyszerre kinyújtózkodott, össze csuklott és meghalt. Egy második távlövés megölte.

Házam fölé a túlsópart tetejére beült egy szemtelen muszka patrul és fölülről lövöldözve, végetvetett szép, nyugodt életünknek. Miután nappal állásunkat oldalozza s az éjjeli munkát zavarja és egyes emberekre is lövöldöz, holnap ki fogom lövetni tüzéséggel. Karabéllyal nem tudunk neki ártani, olyan magasan ül. A cséplést is be kellett miatta szüntetni. A szegény ruténleányok pedig, akik árkot ásnak, most nem tudnak dolgozni. Lapítanak az árok fenekén, a kozák lövöldöz rájuk, a huszárok meg jobb híjján nyomorgatják őket. Igazán nem állapot, nappal ilyen kétoldali támadásnak kitéve lenni, éjjel meg dolgozni! Féltizenegyig valóságos csata folyt. Bámulatos, hogy a lakosság mennyire megszokta a lövöldözést. Oda se néznek neki, akár a huszárok.

Április 18. Volt itt ma reggel olyan örült puskázás, hogy már igazán kellemetlen volt! Az udvar és a pajta, ahol a legénység van elhelyezve, csak úgy porzott a golyóktól. Mi persze feleltünk.

— A muszka minduntalan sapkaraj vonalakat rakott ki, hogy arra löjünk. a sapkák gazdái persze egész máshonnét pislogtak le

ránk és onnan lövöldöztek. Mi is tudtuk, hogy melyik az igazi kozákfej és nem tudtak becsapni bennünket, de vége a szép nyaralásnak. Ugrálva járkálunk háztól-házig a kerítések mentén. Félóra múlva kezdjük őket tüzéséggel lövetni. A padlástetőn lyukat fúrtam s én innen, a szakaszvezetőm pedig a dombról fogjuk a belövést figyelni — Most jön *Plányi Ervin* mint tüzéségi megfigyelő és *Nedelkovics* ágyúí reggel kilenckor leadják az első lövést. Háromoldali megfigyeléssel, rövidesen kitűnően belőjjük magunkat és az orosz elhallgat. — Délután, tizenkét lövéssel kilőttük a másik orosz táboriőrsöt is, mire a társaság továbbköltözött, biztosan jobb ellenséget keresve magának. A nap folyamán kitalapoztunk egymást, az orosz belátta, hogy ha lövöldöz, háromszor annyit kap s ezért inkább elhallgatott.

Április 19. Éjszaka csend. Reggel a cséplőgép bugása ébreszt fel. Nyaralunk tovább.

Az újságok, de főként a hazulról jött levelek tele vannak békehírekkel.

Herberstein értesülése szerint Olaszország követeli *Trentót* s a partvidéket az *Isonzóig*, valamint *Triest*, *Pola* és *Fiúménak* szabad kikötővé való nyilvánítását. Nem hiszi, hogy Olaszországot most már bármily engedménnyel is ki lehet kapcsolni a háborúból.

Rendeletet kaptunk, hogy a lakosság dolgozzék a földeken. A falvakból élelmiszert engedély nélkül kivinni nem szabad. Minden hadiszolgáltatás és előfogat megfizetendő. A régi fedezékeket bántani nem szabad. Negyvennyolc órára kiadhatók engedélyek a faluk közti közlekedésre is. A falvakba érkező idegenek bejelentéséért kezesek felelősek. A telefonvonalak őrzendők, maximális árak megállapítandók.

Két cseh ezred megint megadta magát. Mikor kezdik el ezeket tizedelni? Még mindig nem tanulunk! Egy szabadságról jött tiszt meséli, hogy *Hindenburg* egy magyar divíziót kért *Conrádtól*, mivel egyet úgyis kellett volna kapnia. *Conrad* egy csehet küldött azzal, hogy nálunk nincs különbség a divíziók között. *Hindenburg* erre azt felelte, hogy *Conrad* is igazi osztrák, aki semmit sem tanult és semmit sem felejt. Hozzátette azt is, — „és a valóságot nem akarja látni”.

Április 20. Tegnap kiüzent *Sável*, hogy *Károly* trónörökös a frontunkon van és személyesen kívánja dekorálni káplár *Varga* cserkeszfogó patulját. Az embereket hátrarendelték és ma délután a trónörököstől kapták meg a jól megérdemelt kitüntetést,

káplár *Varga* és huszár *Kétyi* nagyezüstöt, a többiek *kisezüstöt*. Este huszár *Teleki* mesélte el a parádé lefolyását sugárzó arccal. Elmondta többek közt azt is, hogy a Fenség megismerte és megdicsérte őt. — S hozzátette:

— Ami nem is csoda, hiszen jelentőlovasa voltam neki.

— Ez, fiam, egy kis tévedés, mert te József főherceg törzsénél voltál jelentőlovas egy ideig.

— Nem kapitány uram, — feleli önérzetesen *Teleki* — biztosan tudom, hogy ő az, hiszen ő az a nyolcbeli főherceg.

Hogy a trónörökös miért nyolcbeli, azt *Teleki* nem árulta eh

Délelőtt belénk dolgozott a saját tűzérésünk. A visszatérő jelentőlovas a következő választ hozta: „Az emberek menjenek takarásba, amíg tűzérésünk beszünteti a tüzet.” Mulatságos üzenet! — Mintha ehhez parancs kellene.

Ma egy csomó szeretetadományt kaptunk Bécsből. A legénység szép levelekben köszönte meg az ismeretlen küldők kedvességét. Felhasználtam ezt az alkalmat arra, hogy gyűjtést indítsunk a hadirokkantaknak. A legénység szívesen adta össze a pénzt.

Április 21. Éjjel dültek hátulról az üzenetek és parancsok. Semmi különös nem történt, de ez alkalommal nehezen és kedvetlenül dolgoztam. Már néhány napja fáj minden tagom a reumától s kis lázaim is vannak. Most kezdem érezni, hogy négy hete minden éjjel világosig kint vagyok. Reggel sincs békesség, mert folyton zavarnak, így azután ma pihenőnapot rendeztem és a legénység sem dolgozott. Süttetem magam a nappal és elnéztem a kis nyolcéves *Nikolaj* nevű druszámat, mint teszvesz és komolykodik. Már rendes élelmezési létszámba vettük, mint a huszárok önkéntes ordonáncát. Hihetetlen hamar kezdte el megtanulni a nyelvet és mint kis kutya a nagy komondorok között, mászkál a legénység közt. Esténként vacsorára nyolc-tíz állandó gyerekkosztosunk is van, de állandó létszámba vett barátunk csak *Nikolaj*, aki boldog, hogy őt komolyan veszik. Az ő feladata a legénységi csajkák elmosogatása, vizet hord a huszároknak, üzeneteket visz, szóval kiskutyáskodás a komondorok között.

Hajnalban beállít egy osztrák csendőrőrmester, uniformisban, jelentkezik és elmondja a következő szinte hihetetlen történetet:

Az oroszmeگزszállta *Grodekből* jön. Még szeptemberben *Czortkow* környékén elszakadt csapatától huszonöt népfelkelőjével és az

oroszek közé keveredett. Fegyvert, ruhát, felszerelést eldugva, parasztnak öltöztek és hónapszámra éltek orosz megszállás alatt. Már két hónappal ezelőtt küldött egy embert *Balassimowitshoz* érdeklődni, hogy merre vagyunk nii¹? Akkor még messze voltunk, de most, mikor megtudta, hogy a *Dnyeszter en* állunk, újra felszedelőzködtek s most *Grodekben* vannak elbújva. Ő maga ájtött, hogy hajnalban segítsük át az embereit is. Tudni kell ehhez, hogy *Grodekben* százötven cserkesz van.

Két derék *grodeki* paraszt segítségével hajnalban át is hoztuk mind a huszonötöt. Persze, igen óvatos voltam, bármennyire is bizalomkeltő volt az őrmester, minden eshetőségre készen karabélyal feküdtünk a parton a készültséggel.

A két *grodeki* paraszt boldog volt a fejenként kapott tíz koronával, egyben pedig elmesélték a következőt: Odaát a faluban százötven mohamedán cserkesz van. A malom a kaszányájuk. A század tisztikara egy kapitány-parancsnok, két tiszt és egy doktor. Nappal semmivel sem törődnek, alusznak, mindössze öt-hat megfigyelő ember ül a kastélyban. Éjjel a század fele a parton van. Minket respektálnak és röviden csak mint „vörösfenekű magyarokról” diskurálnak rólunk. A eserkesz épúgy rabol, mint a többi kozák, azzal a különbséggel, hogy a disznót nem bántja. A század még nem igen lehetett harcban. Mikor a múltkori lövöldözésnél egyiküknek egy srapnelünk leszakította a kezét, a többi nagyon csodálkozott, hogy milyen furcsa golyójuk van a magyaroknak és sajnálkoztak, hogy nekik nincs ilyen. Mihelyt aztán a lövöldözésnek vége volt, mindenáron ki akartak ázni egy földbefürödött gránátot. Ez a század tíz napja van velünk szemben, egy halottjuk van srapneltől, egy — fegyvergolyótól; továbbá egy sebesültjük és egy elesett lovuk.

Április 22. Nem jól érzem magam, éjjelre *Sávéi* kiküldte *Mika* kadétot, hogy ne kelljen mászkálnom. A lázam negyven fok körül volt és reggel is harmincnyolc felett maradt, de a reumás fájás még rosszabb, mint a láz. Amikor csak lehet, napozom.

Házigazdámnak igen szép kis báránykái vannak abból a fajtaból, amelynek bundájából a perzsiáner készül. A kis bárány göndör bundával születik, s hogy ez ki ne bomoljék, kis fehér inget és gatyát kap és azt hordja tíz napig, amíg le nem vágják az állatot. Igen helyes valami az ilyen inges-gatyás kis bárány.

Kaptam két gépfegyvert, most lőjjük be őket az oroszokra.

Mager jászkún főhadnagy, aki *Chocimircnél* eltűnt s nem tudtuk, nem fult-e bele a hóba, írt a fogságból. Annakidején oroszok közé tévedt.

Káplár *Varga* külön béketárgyalásokat indított az oroszsal. A közvetítő huszár *Szivonits*, aki érti a nyelvet. *Szivonits* gavalérosan tárgyal, fegyver nélkül. Egész alakot mutatva kiáll a partra és úgy biztatgatja őket, hogy jöjjenek át. Eddig nem sok sikere volt. Azt a feleletet kapta, hogy nem jönnek, mert mi agyonverjük őket. *Szivonits* most azt mondja, hogy el fogja mesélni nekik a kárpáti veszteségeket és előbb-utóbb mégis csak rá fogja birni őket arra, hogy átjöjjenek.

Elcsíptünk egy szomszéd faluba való zsidót, aki a kiadott rendelet ellenére tojáást vásárolt össze a falvakban és ki akarta csempészni. A tojáást a falu szegényei kapták ajándékba, a zsidó pedig tíz botot, ugyancsak ajándékba.

Április 23. Azt a helyet, ahol fedezékeink a mezőt átszelik, *Zamcesce-nek* hívják. Ez magyarul: Várhely. *Zamek* kastélyt jelent. A nép azt mondja, hogy *Sobieski* idejében nagy harcok folytak itt a törökkel.

Fedezékásás közben embercsontok kerülnek elő: csákánnyal, buzogánnyal bevett koponyák, kéz- és lábszárcsontok. Ennyi maradt azokból, akik egykor itt úgy mint most mi, verekedtek, győztek vagy futottak, hősök voltak vagy gyávák, örültek, reméltek, kínlódtak, — emberek voltak. Ennyi maradt meg belőlük, ami kézzelfogható.

Csoda-e, ha *Hamlet* sírásói jutnak az eszembe? Az eszmék, amiért ezek meghaltak, már a történelemé. Minket nem melegítene, nem lelkesítenek többé s azóta újabb és újabb generációk pusztultak el új eszmékért, új célokért és már ezek a célok, ezek az eszmék is elavultak. Az emberek a föld alá, az őket mozgató okok a történelem lapjaira kerültek és hullámként, egymás hátára tódulón érnek új célok, melyekért egy új generáció újra érdemesnek tartja majd elpusztulni.

Csodálatos ez a mi világunk, melynek lényegéből az ember legfeljebb csak sejthet valamit, de semmit sem tud! Bár e bevett koponyák régen elnyugodott mozgató erőket és most már hidegen hagyó célokat hoznak emlékezetembe, mégis érzem, hogy kapcsolat köt ezekhez a sok-száz éve porladó elesett katonákhoz. Talán törökök voltak, talán lengyelek, talán Magyarország felé törekvő ellenség. Ez mind lehet, de ma már mindez mindegy.

Ami közös és ami kapcsolat, az csak annyi, hogy küzdő, kínlódó, harcoló emberek voltak, akik érdemesnek tartották valamiért elesni.

Európa földje tele lesz a világháború halottaival. Az ekevas sokáig és minduntalan minden nemzet derék katonáinak csontjait fogja feldobni. *Lengyelország* és *Galícia* végtelen mezőn talán már nincs egy talpalatnyi hely, hol augusztus óta ne folyt volna vér, és éppen így nincs a *Kárpátok* hegyein, a délmagyar határon, a szerb mocsarakban, az *aranyelováci* hegyeken, *Kelet-Poroszországban* és nincs *Belgiumban*, sem *Franciaország* keleti határain. Legalább kétmillió fiatal, élni akaró ember pusztult el. Uram Istenem, milyen termékenyvé kell válnia a földnek, mennyi piros virágnak kell az idén tavasszal nyílni és csak Te tudod, hogy ez miért kell!

Múlnak az évtizedek és századok, az emberekből csak néhány csont marad, de kezük munkája túléli őket. — Két darab lapos, négyszögletes tégladarabot dob ki a *Linemann-ásó*.^{*} Feltűnik szabályos alakjuk. Kézbevéve látom, hogy a téglalap egyik felén zománcbevonás van, rajta domborműben még egész kivehetően a lengyelek fehér sasa. Aranyozás nyomai is láthatók. A munka nem is primitív. Fal- vagy homlokzatburkolat lehetett valamikor.

Az elesett katonák, bevért koponyák mellett ott hevert megkövesedett formában az eszme is, amelyért elpusztultak: a fehér lengyel sas.

A magyar, hála Istennek, nem szentimentális. Ez főként neki jó. Anélkül, hogy bármi rosszat is gondolt volna, nem igen morfondírozott rajta s ha az ásó kihozott egy koponyát, odább gurította azzal, hogy: „Na cimbora, eleget voltál a föld alatt, itt most dekkung lesz, eredj szépen a mezőre.” Még legfeljebb annyit jegyzett meg, hogy: „Na, ha még soká tart ez a háború, az enyém is itt fogja várni, hogy majd száz év múlva egy másik háborúban, dekkungásás közben meglelje egy másik huszár.” Ez így van rendjén.

Különben ez a hely arról is nevezetes, hogy 1848-ban itt. *Grodek* és *Wassileu* között kelt át egy, a magyar szabadságharc leverésére indított orosz hadoszlop. *Balassimowits* nagyapjánál akkor itt, ahol most én lakom, egy orosz ezredes lakott. A *Balassimowits*-féle családi krónika feljegyezte, hogy a tetű a muszka

^{*}A monarchia gyalogcsapatai részére, a világháború előtt rendszeressé tett rövidnyelű ásó, másnéven: gyalogsági-ásó.

hadseregben már akkor is divatban volt és az ezredes úr io-en sokat hozott magával szent Oroszországból.

Két nap óta éjjelente egy kuvik visít valamelyik fán. Minden huszár les rá és le akarja löni; haragusznak rá. mert hogy bajt hoz.

Mindent megteszünk a folyton emelkedő uzsoraárak ellen, de eddig nagyon kevés eredménnyel. Ma újra három zsidó kapott hat-hat botot és miután *Suhay* vágta rájuk, ez egyenlő volt huszonöt rendessel. Aki ezentúl a maximális árakat túllépi, az a legelőre – toltabb helyen fog fedezéket ásni éjszaka.

Most van időm néhány feljegyzésre *Bukovina* nemzetiségeiről. Ismertem őket békében, háborúban, hallottam róluk sokat, érdemes pár sorban foglalkozni velük.

A *csángók* száma tízezer körül lehet. *András falva, Hadik-falva, Istensegíts, Jakab falva, Józseffalva* és *Fogadjisten* nevű vagyonos falvaikban laknak. 1906-ban jártam közöttük, egy távlovaglás alkalmával.

Suczava körül már a XV. században is voltak magyar kolóniák, de ezek a XVIII. században eltűntek. Ezerhétszázhetvenhétben telepítette *Splényi* generális *Istensegíts* és *Fogadjisten* falvakat s néhány évre rá megépült a többi is. Nyelvük székelyes, szokásaik közt még sok a magyar, de főételük már szintén a mamaliga. Öltözetük kevert magyar-oláh s már átvettek egy csomó román babonát. A halotti tort oláhosan tartják. — Falvaik feltűnnek rendes, formás építkezésükkel és tisztaságukkal. A csángók száma fogy. Volt egy visszatelepítési mozgalom is, de ezt rosszul csinálták. A magyar falvak jelenlegi parlamenti képviselője jóismerősünk: *Horumzaki* báró. Nagyon szereti őket, azt mondja, hogy kerületében ez a leg jóra valóbb elem. A képviselőt éppen úgy választják, mint otthon, lovasbandériummal, lengő zászlókkal, nagy pisztolydurrogatás közben.

Háború után talán akad olyan energikus magyar politikus, aki ezt a tízezer magyar lelket hazaviszi és megmenti a magyarság számára.

Lipovánerek. Ezek nagyoroszok és a „Raszkolniki” nemreformált orosz valláshoz tartoznak. E szekta üldözés miatt vándorolt ki Oroszországból a XVIII. század végén.

A faj tiszta. A keveredést a vallás tiltja. Nyelvük orosz. Egyik szektájuk hivatásos pap nélkül él. A szentségek közül csak a keresztelést és a gyónást ismerik. Metropolitájuk *Fontina*

Albán lakik. A lipovánér edényeit, ételét tisztátalanná teszi, ha másvallású érinti. Szeszt nem isznak s nem dohányoznak. Az asszony semmit sem számít náluk, mint ahogy Bukovinában egyik nemzetiségnél sem, kivéve a csángót, amely az asszonyt nagyon megbecsüli. A lipovánerek száma négyezer körül van. Vallásuk tiltja a fegyverfogást.

Örmények. A XIV. században kerültek Bukovinába. Alig kétezer él elszórva, zömük *Suczaván* lakik. Sárgásbarna, fénytelen bőriükről, hajlott orrukról és fekete göndör hajukról azonnal fel lehet ismerni őket. Katolikusok vagy keletiek. Azt mondják, hogy egy évben száznolcvankilenc böjtnapjuk van, amit határozottan sokallok. Tiszták, rendesek, ügyesek, ravaszak és kitűnő kereskedők. Vendégszeretők és becsületesek.

Románok. Bukovina déli, középső és keleti részén kétszázhuszezen élnek. Az alábbiakban csak a parasztokról írok, középosztályuk alig van, az úri bojárosztály pedig külön lapra tartozik.

A római legionárius-ősök legendája az itteni nép között is él, amihez véleményem szerint annyi joguk van, mint bármely nemzetiségű, hosszú ideig huszárgarnizonként szolgált falu népének ahhoz, hogy magyarnak tartsa magát. A nyelvnek kétötöde latin, egyötöde mindenféle más nyelvből vett jövevény szó és kétötöde szláv eredetű. A nép szörnyen igénytelen, beolvasztó ereje *Bukovinában* kisebb, mint a ruténé. Ahol keveredés van, ott az oláh ruténeseedik el és nem megfordítva.

Az oláhokról a XIII. századbeli feljegyzések beszélnek először, mint az erdélyi havasokban feltűnt rabló pásztornépről. A bukovinai román magastermetű, még magasabb, mint az erdélyi, pedig az is elég hosszú. Asszonyai néha igen szépek. Az oláh csökönyös és zárkózott. A *cine*, *mintye* Bukovinában is él. Népköltészetük határozottan kedves, sok a közmondásuk. Mondáik főleg a török és tatár elleni harcok idejéből származnak. A család megőrzi saját történetét egy sereg csodás, babonás mesével vegyítve s ez nemzedékről nemzedékre adódik tovább és gazdagodik romantikában. A vendégszeretet nem román erény, azaz a vendégszeretetük csak a fajtabéliekre szorítkozik. Igen piszkos nép. Rengeg köztük a vérbajos és igen gyakori a trachoma. A járványok a babona és piszok miatt kiirthatatlanok. Vallásosak, hamis eskü náluk ritkaság, de komoly eskünek csak azt az esküt tartják, amelyet a pápa előtt, a templomban tesznek. Egyébként vígan esküsznek hamisan, egészségükre, életükre, családjukra, ha erre

éppen szükségük van. A fiatalabb az idősebbnek kezét csókol. Az idősebb pedig homlokon csókolja a fiatalabbat. Sokat táncolnak, minden falnak van egy vagy több tánchelye és két-három legény az állandó táncrendezői állást tölti be. A leánykérés formában egészen, de részben lényegében is még leányvásár. Előbb a hozománykérdést döntik el s a leány véleményére csak aztán kerül a sor, de arra nem sokat adnak. Az igazi leányrablás már kiment a divatból, de a féltékenykedés és az ebből eredő verekedések és gyilkosságok még ma is mindennaposak. Az esküvő nagyon ceremóniás. A legnagyobb esküvői parádét a hegyioláh csapja. A vőlegényt lovasbandérium viszi a menyasszonyhoz, templomból hazajövet a férj lovon, a menyecske kocsin jön. a menet a ház előtt megáll és táncolni kezd. A férj a táncolókat háromszor körüllovagolja, akkor kijön a házból az anyós, hoz egy padot, melyre kalácsot, sőt és búzát tesz. A padot elhelyezi a ló mellé a kengyel alá, beszenteli a férjet, kötényével letakarja a padot s a fiatal férj lóról-szállásnál erre a kötényre lép. Az anyós ilyen poétikus formában ismeri el az ifjú férjjel szembeni alárendeltségét. Az esküvő utáni napon nagy ünnepélyességgel szedik le a leány fejéről a koszorút.

Talán még több ceremóniájuk van a halál körül. A haldoklót még élve a földre fektetik, mert akkor állítólag könnyebben hal meg. Némely helyen szegény haldoklót fürdőbe dugják, amit életében nem sokszor tett meg, majd pedig felöltöztetik szép tisztába, ráhúzva halotti ruháját és még élve, fejfel keletnek a halottas padra fektetik. Nemcsak az egészségesek tartják a halált magától értetődőnek, hanem a haldokló is annak tartja és nem is titkolódnak előtte.

Mialatt a halott ki van terítve, a rokonok fedetlen fővel, lebontott hajjal járnak. Virrasztás alatt imádkoznak, esznek-isznak és játékokat rendeznek. A koporsóra ételt és italt tesznek, ezt később a koporsót készítő asztalos kapja meg. Miközben a koporsót kiviszik, búcsúzásul háromszor a küszöbhez ütik. Igen érdekes szokás — és nagyon régi lehet —, hogy mikor a koporsót lebocsátják a sírba, a síron át két csirkét nyújtanak a sírásónak ajándékkul, ami áldozatnak számít. Bizonyos, hogy ez pogány maradvány!

Az oláh szörnyen babonás. Az ő szemében holt tárgy talán nincs is, minden él és mindennek van jelentősége. Él a fű, a fa, a kő és az állat gondolkozik. A babona mellett is sok a kedvesség,

a poézis és a naivitás. A vallás által megjelölt bűnökön kívül egész csomó dolgot tartanak vétéknek. Véték, ha az asszony pénteken a szobában dolgozik, véték az is, ha *Szent György* napján nem szed egy bizonyos fajta mezei virágot. Legnagyobb ünnepük a húsvét. Nagypénteken a szobában nagy csomó viaszgyertyát égetnek, hogy bekormozzák a keresztgerendát. A bekormozott helyre azután keresztet rajzolnak. Ilyenformán ahány ilyen kereszt van a gerendán, annyi éves a ház. A felkelő napot levett kalappal köszönti az oláh. Bizonyos napokat megünnepel, hogy a medve és a farkas ne bántsa a nyáját. Külön ünnepet tart azért, hogy a vilámcsapás a házát elkerülje. Hisz az összes boszorkányokban, erdei manókban és tündérekben. Az ördög és a szellemek — szerrinte — épúgy sétálnak ezen a világon, akárcsak az emberek. Az új házban beszentalés előtt ördög lakik, ezért fekete kakast kell beereszteni a házba, akkor az ördög ebbe bújlik és eltűnik. Ezután jöhet csak a beszentalés. Az ördög igen szeret az istállókban a marha között bujkálni, ezért minden állatra keresztet festenek. Jó ellenszer az ördög ellen a birkáknál, ha *András-nap* előestéjén megnyírják őket.

Holtan szült vagy koraszülött gyerek fél ördög. Ha ezekért évente külön nem imádkoznak, akkor egészen ördöggé válnak. A küszöb alá állatfejet kell ásni és minden ajtóra keresztet kell festeni. Öngyilkosok, gyilkosok, meggyilkoltak lelkei nyugtalanul bolyonganak. A *strigoiai* erdő relé van rossz szellemmel. Van boszorkánymester is, de ez sokkal ritkább, mint a boszorkány. A boszorkánynak (*strigoia*) farka van. Egymásután született hét leánytestvér közül a legfiatalabb biztosan boszorkány. A boszorkányt nem szabad bántani, de holtá után el kell égetni. A szemmelverés gyakori és veszedelmes. A boszorkány jósol, tud ráolvasni és tejet elapasztani. A boszorkány sosem eszik fokhagymát és csak akkor bír boszorkányi hatalommal, ha van *matragunája*. De ezt nem könnyű szerezni. *Matragunát* egyébként az is szerezhet, aki nem boszorkány s ha ez sikerült neki, nagy lesz a hatalma.. Aki *matraguna-növényt* talál az erdőben, az ne hozza haza, hanem jegyezze meg a helyét, azután gyakran látogassa meg és diskuráljon vele. Bizonyos idő múlva tiszta ruhába öltözve vigyen neki ennivalót, édes pálinkát és kendőt. De a házból az ablakon át kell elindulni hozzá. A matragunás oláh énekelve megy matragunájához, táncol előtte, megszólítja ékes szavakkal, leül melléje, felterít, eszik, iszik, pálinkával megöntözi, azután seprűnyéllel

ássá ki, de úgy, hogy néhány gyökere a földben maradjon. A lyukba beönti az ételmaradékot és betesz néhány virágot. A *matragunát* ezután tiszta kendőbe csavarva viszi haza, de más úton kell mennie, mint amelyen jött, mert a saját lábnyomába lépnie tilos. Otthon a *matragunával* kell aludni, abból egy darabkát állandóan a testen hordani, a többit pedig a ládában tartja.

Ez az egész babona a leánykérés és esküvő szimbóluma.

A legveszedelmesebb az a boszorkány, akinek farka a bal hóna alatt van.

A román lop, tolvajkodik, nem túlságosan becsületes, de erősen összetart. Nagy köztük a rablóromantika. A gyilkolás nem bűn, ha bosszúból történik. Vadorzás, falopás, mezei kár és csempészés ugyancsak nem bűn. — A nemi erőszakoskodás igen gyakori.

Nem érhet vád, hogy feljegyzéseimnél sovinizmus vezetett. A látottakon és tapasztaltakon kívül jórészen *Bukovina* legjobb ismerője és az elmúlt hónapokban hősi védelmezője, *Fischer* csendőrezredes után jegyeztem fel a fentieket.

Mennyire fejlődöttebb és haladottabb a mi erdélyi románunk, mint a többi — de főként a teljesen visszamaradt romániai — román! A mienk műveltebb is, dolgozabb is és főleg becsületesebb.

Április 24. Tüzéreink jó reggeli után, más multság híján, elkezdtek lövöldözni az én *grodeki* cserkeszbarátaimat. Röviddel rá *Grodek* túlsó fele lángba borult és a cserkeszek kivonultak a faluból. Így nem lehet békésen élni. Mit fognak ezek a derék jó mohamedánok rólam gondolni? Annyit vesződtem, míg meg tudtam őket nevelni, már egész jámborok voltak és most bántják őket!

Délután a kertben sétálva, egy nagy hintalófejet találtam. Felszedtem és kiszegeztettem a fedezékvonal első kunyhója fölé, legalább emlékeztessen bennünket arra, hogy huszárok vagyunk.

Április 25. Egész éjszaka tűz az egész vonalon. Az udvar olyan visszhangos, hogy még akkor sem lehetne aludni, ha nem fájna minden tagom a reumától. Hajnalban alvás közben kezén sebesül meg a házban alvó huszár *Bakonyi*.

Április 26. A vérbeborult nyugati égen *Krysczatek* felett egy biplán és egy monoplán kergetőzik. Nem tudom kivenni, melyik a mienk. Az egyik füst- és fényjeleket ad. Az ég, akárcsak ősszel, csodás színekben játszik. A lemenő nap a leglágyabb szí-

neket veti a bárányfelhőkre. Enyhe, szép idő, csend, egyetlen lövés sem hallatszik.

Hajnalban nem hittem volna, hogy ilyen nyugodt napunk lesz. Berohan egy huszár, hogy a muszka át akar kelni a kerti oldalon. Néhány emberrel kirohanok a partra s a hajnali derengésben csónakot látok — benne hat ember — mely a szemben lévő meredek part aljából láthatóan éppen felénk indul. Azonnal tüzelni kezdünk, de néhány percre rá óriási nevetés közt abbahagyjuk. A betyár oroszok határozottan humorosak. Deszkából csónakformát csináltak, babákat raktak bele, bozontos sapkákkal s puska helyett fabotokkal, de oly élethűen, hogy teljes világosságánál nézve is alig akartam elhinni, hogy ez tréfa. Feleletül két öreg kerékből, meg egy fatörzsből mi is fabrikáltunk egy szép ágyút, csináltunk hozzá lafettát is és felállítottuk a mi partunkon, szemben az átkelni akaró csónakkal, amin megint a muszkák mulattak jól. Tisztesség okából le is adtak rá néhány lövést, aztán megint megbékültünk és csend lett.

Savéinak elrendelte a védőszakaszparancsnok, hogy az ott heverő zsidó sírkövekből külön gránátbiztos fedezéket építsen neki. Miután a legénység mással van elfoglalva, erre az építkezésre a falubeli zsidókat rendelték ki. *Savéinak* azt ajánlottam, hogy a készülő sarokházra festesse rá a következő feliratot: „*Rituális gránátbiztos palota. Halott zsidóknak szánt kövekből, élő zsidók építették, óvatos keresztények számára.*”

Grodekből a következő kémjelentést kapom: A grodeki malmában száz kozák, *Kulakowcén* ötszáz. *Suparkán* ágyúk és száz ponton, *Kasperowce* tele van gyalogsággal. *Winiatynezből* erősítéseket várnak, szerdán *Grodekből* támadni akarnak.

Erre a hírre az ezred tartalékát *Toutryból* előrehozzák éjszákára *Czinkeuba*. Szükséges az óvatosság, de általános impressziók alapján meg vagyok róla győződve, hogy megint semmi sem fog történni.

Délután *Capry* báróné verandáján ültünk *Balassimoivitscsal* és a plébános úrral s azon tanácskoztunk, hogyan törjük le a naponta emelkedő árakat. Alig diskuráltunk öt percig, meglátott egy kozák és oly jól lőtt oda, hogy már az első lövése a verandán porzott. A másodikat be sem várva, igen gyorsan ugrottunk be a szobába. Szegény pap bácsi nagyon meg volt rémülve, a báróné csak nevetett. Ő már nagyon hozzászokott ehhez.

Április 27. Lövöldözés. A faluban csak gyalog, háztól házhoz bujkálva lehet járni. Agyonlőttek egy öreg parasztot, megsebesítettek egy asszonyt. Délután *Sav élnél Gyöngyössyt* találok, kit erősítésként kaptunk két géppuskával. Éjszaka a tartalék tisztjei és kadétjai is lejárták az állást, hogy megismerjék. Mától kezdve éjszakára egy szakasz erősítést kapunk a tartaléktól.

Április 28. Nagyszerű reggeli mellett olvasom egyik pesti lapban, hogy április huszonnegyedikén a *Sereth* torkolatánál, tehát itt. „nagy harcok folytak.” Hát ezt a harcot átaludtam, mert nem tudok róla!

Folytatom feljegyzéseimet a bukovinai nemzetiségekről.

Rutének. Bukovinában nem egészen háromszázezren laknak, főként a tartomány északi részén. Annakidején a népvándorlás nyomta őket ide *Oroszországból*. Nyelvük meglehetősen más, mint a nagyorosz, de megértik egymást. Az *ukrainizmus* erre a különbségre van alapítva. Ezen az alapon ukrán a kozák is, a legcárhívebb nép. Ez is azt mutatja, hogy nehéz itt két nemzetről beszélni. A varégoroszok *Igor* és *Wladimir* alatt összekeveredtek a már előbb ittlakó szlávokkal s belőlük sarjadt a rutén nép. A ruténekhez kell számítani a hegyekben lakó huculokat is, kikről némelyek azt állítják, hogy ittrekedt s románnal, de főleg ruténnel keveredett szittyák. Ezek is ruténül beszélnek.

A bukovinai ruthén gazdagabb és intelligensebb, mint a kárpátalji vagy a galíciai. A ruszofilizmus itt ritkább. Nyelvük a kisorosz nyelv vörösoroszárnyalata.

Költészetük kedves, naív. Nótáikból hosszú elnyomatások szomorúsága csendül ki. Sok a kozák reminiscencia is. Íme egy ilyen kozák-nóta tartalma:

Lovát itatja a kozák,
Korsóval mer vizet a lány.
A kozák egy nótába kezd;
Könnybeborul a lány szeme.
Ne sirj szívem kis galambja!
Amíg hozzád közel vagyok;
Sirass, majd ha útra kelek!

A rutén paraszt vallásos, babonás, vendégszerető. Lusta, dologtalan s ravasz, de nem okos. A legtöbb elissza az esztét. Hinni nem igen lehet neki, vígan esküszik meg akármire, fő, hogy magában az ellenkezőjét gondolja. Akkor nem hamis az eskü. Igény-

telen, patriarkális életet él. A férfi mellett az asszony semmi. Az asszony köszönti először a férfit s egy asztalnál nem ehet vele. Verést állandóan kap, csak terhessége alatt részesül tiszteletben. Egy rutén közmondás szerint: „Az asszony olyan, amíg meg nem verték, mint a ki nem kalapált és meg nem fent kasza”. — Nemzeti táncuk a kozáktánc és a „kalamajka”. A táncnál — ezt *Zuczkán* sokszor láttam — a legények a tánctéren állnak, a lányok pedig oldalt a tánctér mellett ülnek. A legény füttyent, vagy int; ez a felkérés. A táncsal kapcsolatban még békéből van itt egy szép szokás. Mikor a tánc megtartását a falu bírójánál bejelentik, néhány hatost adnak át neki, ami, ha a bíró el nem lopja, a *Vöröskereszt* javára megy.

Van egy furcsa, eredeti játékuk, melynek neve „*Kamowsky i Selmán*”. A szépen hangzó *Selmán* név onnét ered, hogy a *Gali-ciával* való unió idején, mikor a katolikus földesurak becsukatták az ortodox templomokat s e templomok fölötti rendelkezést pénzért átengedték egy *Selmán* nevű zsidónak, akkor csak az ő pénzért adott engedélyével lehetett kinyitni a templomot istentisztelet céljára.

A házasságok érdekházasságok. Gazdag legény ritkán vesz el szegény leányt, gazdag leány pedig sohasem megy szegény legényhez. A leánykérés nagyon körülményes. A kérő este elbújik a ház előtt, két barátja bemegy és előbb elkezd kérdegetni tücsköt-bogarat, végre jön a nagyjelentőségű kérdés: „*Nem szaladt-e ide egy elveszett tehén?*” Az igenlő válasz jó jel, mert a keresett állat alatt jelképesen a leány értődik. A kérő csak ezután jön be és ugyancsak beszél mindenről, csak arról nem. amiért jött. Erre az illendőség szerint csak másnap este kerülhet a sor, amikor a legényt már szülei is elkísérik.

Esketés alatt a menyasszony szentelt fokhagymát hord a nyakában, mely biztos szer az ilyenkor különösen veszedelmes szemverés ellen. Azután megtörténik a kölcsönös megajándékozás, a leány a legénynek egy magaszötte inget ad, a legény pedig a leánynak sárga csizmát és fejkendőt. Az esküvői ebéd igen dús s annál előkelőbb, minél több a pálinka. Vendégségben sokat enni és kínálás nélkül enni nem illik, sőt szégyen is. Nászéjszaka után a legény anyjának kötelessége megállapítani, hogy a menyasszony ártatlan volt. Az összegyűlt vendégeknek ezt úgy hozzák tudomására, hogy az asztalra piros virággal és pántlikákkal díszített botot tűznek.

A fiú születése nagy öröm. Ha a menyecske első gyermeke fiú, tovább is leánynak tekintik.

A halál a rutén egész életében igen nagy szerepet játszik. Magát a halált nem sokba veszik, de a halálnak kijáró ceremóniákat igen pontosan betartják. A haldokló még él, de már borotválják, mosdatják, öltöztetik és gyertyát tesznek a kezébe. A virasztás és halotti tor úgy folyik le, mint az oláhoknál. A temetésen a halott lelke jelen van addig, amíg a pap bele nem kezd a halotti énekbe, ezért a siratok és rokonok a halotti ének megkezdése előtt hangosan dicsérik és magasztalják a halottat. — A sír felett épúgy átnyújtják az élő csirkét, mint az oláhok. — A gyász csak annyi, hogy temetésig a férfiak fedetlen fővel, az asszonyok pedig kibontott hajjal járnak.

A rutén talán még babonásabb, mint a román. Az ördög, kecske, fekete macska, fekete kakas, vagy farkas képeben jár-kál. Éjfél-től a második kukorításig nem szabad szabadban jár-kálni, mert ilyenkor az ördög kis emberke képeben sétál és találkozni vele nagy szerencsétlenség. A rutén a rengeteg böjttől és ünneptől alig ér rá dolgozni, de ha munkára szánja magát, akkor sem nagyon erőlködik. Sokszor láttam őket aratni. Milyen más-kép dolgozik a magyar paraszt! A rutén kettőt suhint, megáll, nézeget, léccel piszkálja a kaszát, aztán megint suhint egyet. Nem csoda, ha így a munka lassan halad. Reggel hat óra után kezd csak munkába, tízkor már pihen s este hat órára már otthon is van. A rutén legnagyobb ünnepe a húsvét. Előtte negyvenkilenc napig igen szigorú böjtot tart. A gyilkosság, öngyilkosság helye tisztátalan. Míg az ilyen helyet meg nem szentelte a pópa, nem jó odamenni. Ha a házépítésnél olyan fát használtak, amelynek ágán akasztott ember lógott, akkor a ház szerencsétlen lesz. — Tekintettel a mostani helyzetre, a jövőben nagyon messziről kell majd fát hozni erre a környékre a házépítéshez. A házat nem jó az útra építeni, mert az út és utca az ördög tulajdona. A rutén nem szereti a kiigazított, sorba épített házakat. Az ördög legkedvesebb helyei: öreg, elhagyott malmok, hidak és útkeresztezések. A főördög sánta, mert valamikor régen megsántult egy malomépitésnél. A halva született gyerek és az akasztott ember lelke bolyong. A boszorkányról ugyanúgy vélekedik a rutén is, mint az oláh. A legtöbb babonájuk is azonos. A *matraguna-bahona* és a *matraguna* megszerzési módja ugyanaz, mint

az oláhoknál, csak a rutén *carevnanuh* szólítja. Zsidót és rókát látni szerencse — tartja a rutén közfelfogás.

A közeli *Cerna irka* faluban azt tartja a nép, hogy ott soha többet nem lesz kolera, mert a legutolsó kolerajárványkor egy ottani paraszt, két ikergyereket ekébe fogva, körülszántotta a falut. Azóta oda kolera nem jöhet.

TIZEDIK NOTESZ.

Április 28. Délelőtt egy ulánus hadnagy látogatott meg, a harmincadik gyaloghadosztálytól s kért, hogy a magával hozott kémet segítsem át a túlpartra. Kéntelen voltam megtagadni. Megmagyaráztam neki, hogy a biztos halálba küldené az embert. Négy hét alatt tíz esetben juttattam át kémet, itt ment át a *Varga*-patrul, átszállítottam egyszer huszonöt, egyszer meg két népfőkelőt a túlsó partról; itt most annyira figyelnek, hogy nem lehet semmit sem csinálni.

Zaleszczykinél szaporőmunkával a *Dnyeszterig* nyomták hátra a muszkát.

A századot megerősítették egy gépfegyverszakasszal. Kapunk egy kiegészítő szállítmányt is: tizenhét lovast.

Klimes főhadnagy, ki szabadságát *Ausztriában* töltötte, azt beszéli, hogy ott kezdenek féltékenykedni a magyarokra. Fáj nekik a magyar csapatok kitűnő renoméja.

Délután újra puskázás kezdődött, agyonlőttek egy zsidó-asszonyt és egy csomó állatot. A huszárok közt nem volt baj.

Hátul a zsidósírkőfedezék nem készült el egészen, mert a védőszakaszparancsnokot máshová vezényelték. A félbemaradt építkezésre *Savel Kuli* ráírta óriási betűkkel: „*Przemysl No. 2. Elköltözés miatt kiadó.*”

Ma kintjárt *Markovits* ezredes. Megnézte a fedezéket és közölte, hogy *Duninowha* egy zászlóalj orosz érkezett, tehát számoljunk támadással. További erősítésül még egy szakaszt kapok egy kadét parancsnoksága alatt.

Este megcsináltam a beosztást támadás esetére. Balszárny: egy szakasz a második századtól, egy kadét parancsnoksága alatt. Azután jön *Crouy Péter* szakasza, azután tőlem egy szakasz, azután a *Boronkay*-fő század mint tartalék. Készültség: nálam, a majorban.

Április 29. Éjjel nem történt semmi, aludtunk reggelig. Mostanában rengeteg levelet írok. Minél több levelet ír vagy Kap az ember, annál jobban szeretne hazamenni.

Április 30. Reggel lejárt a vonalat *Denk*, a hadosztály vezérkari főnöke. Nagyon tetszett neki a munka.

Éjjel a szomszéd vonalakat jártam végig, hogy megismerjem az állásokat. Mindenütt szorgalmasan dolgoztak, de meg kell állapítanom, hogy minden jóakarát és szorgalom mellett is a lovasságnál csak azok értenek az ilyesmihez, akik akadémiát végeztek. Érdekes, hogy az általános hiba inkább a komplikált-ság és mesterkélt-ség, pedig mennyire igaza volt akadémiai kapitányomnak, *Sréter Istvánnak*, aki mindig azt mondta, hogy háborúban mindaz, ami nem olyan egyszerű, mint egy pofon: nem ér semmit. A munkával is tudni kell takarékoskodni. Nem szabad egy hatemberes lövészárkot különösebb szükség nélkül úgy vezetni, hogy egy félkilométeres futóárokra legyen hozzá szükség.

Nem lehet azt sem komolyan venni, ha várható támadás esetére minden komplikált lehetőséget előre meg akarunk játszani. Azt úgy sem lehet előre megmondani, hogy a tartalékok hol lesznek bedobva. Miután a kezdeményezés a támadónál van, bizonyos fokig nekünk kell hozzá alkalmazkodni. Tiszta defenzíva esetén előre programot csinálni nem lehet. Az ütközet nem négyes, ahol ide-oda lehet az embereket ráncigálni. Az egyszer bedobott s az ellenségre kapcsolódott erőt, mely vagy fekszik és lő maga elé, vagy kézitusába került, sem ferdén lövetni, sem elrokirozni, sem a harcból kiszedni többé nem lehet.

Május 1. Hát ez a legszebb hónap vájjon mit fog hozni? Mindent elhiszek, csak azt nem, hogy a békét hozza. Ma húsznyolcadiki lapokat kaptunk. Hihetetlen jól jár a posta. Egy csomó jó hír. — Az *U. 5.* elsüllyesztett egy francia cirkálót, nyugaton német sikerek, a *Dardanellákban* török győzelem. A *Karikátokban* is jól megy. Az otthoni levelek részben békéről, részben olasz háborúról irnak. Az ördög sem ismeri itt ki magát, de azt biztosra veszem, hogy a román és olasz politika hozzá fog járulni ahhoz, hogy a jövőben mindenki jobban meggondolja, vájjon háborúskodjék-e. Az igazi konc végeredményben azoké lesz, akik végig semlegesként, csak az utolsó pillanatban lépnek háborúba és érvényesítik igényeiket.

Ma egy huszár és egy parasztyerek sebesült meg.

Május 2. Csodaszép idő, békés csend, üldögélés a kertben.

Május 3. Ma újra lelőttek két parasztot. — Több példányban oroszra fordítva átparittyáztattam a következő üzenetet:
„*Ti mindennap agyonlőttök asszonyokat és gyerekeiét, katonát soha.*”

Eddig három embert, néhány a parton dolgozó ártatlan asszonyt és négy gyereket lőtetek agyon. Ez embertelenség! Lőjjetek ránk, azért vagyunk itt. Könnyen megismerhetek bennünket, mert mi nem vagyunk gyávák, mint ti és nem járunk parasztruhában. Adjátok leveletem át a ti lovagias parancsnokotoknak. A szemközt lévő csapat parancsnoka.”

Az állandó tűz miatt ma elmegy innen a pap, *Capry báróné* és néhány család.

Orosz tüzérség néhány lövést adott le *Kuleutzra*. Láthatólag belövés.

Ma megláttak, mikor egy ház mellett új figyelőhelyet kerestem. Jól célzott lövésekkel kezdtek rám puskázni. Lehúzódtam egy alacsony fal mögé. Közel hozzám egy parasztaasszony dolgozott, mellette ült kis gyermeke a földön. Ráordítottam és intettem neki, hogy hozza mellém a gyereket, mert eltalálják. A számár asszony felkapta a gyereket, hozzámfutott vele és ráültette a falra. A következő pillanatban négy-öt lövés porzott a falon. Felugrottam, a gyereket lekaptam magam mellé és éppen össze akartam szidni az asszonyt, amikor az bután rámnézett, nyugodtan kiment a fal mellől és tovább kapált.

Délután 5^h. Persze, hogy belövés volt a reggeli tűz! Orosz tüzérség lövi hatásos tüzrel *Kuleutzot*.

Délután 5^h 20¹. *Kuleutz* ég. Sűrű magas füst, a szikrák idáig szállanak, a kazlakhoz embereket kell állítani rudakkal és vizes pokrócokkal. A második század telefonon kéri, hogy tüzérségünk feleljen. Az állásból kilőtték őket, valamivel hátrább bemásztak egy jól fedő gödörbe s ott egyszerre lövéseket kaptak az oldalukba. Kiderült, hogy két holtrészeg Landesschütz lövöldözött beléjük. Persze azonnal elfogták őket. Jelentésünkre a hadosztály azt felelte, hogy rögtön agyon kell löni mind a kettőt. De *Haidecker* kétórai kikötéssel oldotta meg a kérdést, mert sebesülés nem történt.

Május 4. Két könnyű sebesülés.

Délután néhány nap pihenőre *Czernowitzba* indulok.

A bevásárlólistán minden van a világon, kés, radirgummi, levélpapír, dohány, cigaretta, jelentőtömb, ceruzahegyező, konyak, nyeregszappan, gyertya, kesztyű, még két kilogramm mák is. Az ilyent vállalni kell.

Délután indulok kocsin *Kotzman* felé. Útközben kevés nyoma a háborúnak. Egy leégett kastély, egyébként zöldelő vetés, legelő

birkanyájak, csak az ideiglenes telefonvezetékek és kisebb fedezékek mutatnak arra, hogy háború volt. Messziről látom a *zuezkai* hegyet és gyakorlóterünket, hol négy éven át sok olyant gyakoroltunk, aminek most nem sok hasznát vesszük. Sokat lovagoltunk formalitásokon és vígan vidrágzott a békecopf. Azóta leszálltunk a lóról, de sokan még mindig nem tudnak a inai időkhöz alkalmazkodni. A fegyelem, rend és rendszeresség sohasem, olyan fontos, mint a háborúban, de ennek a lényeghez kell kapcsolódnia és nem szabad előlnie a friss vállalkozó kedvet és haladó szellemet. Főként pedig nem szabad agyonütnie az önálló gondolkozást. Vezetésre csak az lehet hivatva, aki a lényegét és formát helyes arányban tudja egymásmelleit érvényesíteni.

A kocsi vígan zörgött tovább és volt időm emlékezni. Tegnap múlt hét éve, hogy reggel négy órakor elindult *Neuzuczkáról* a negyedik század *Pest* felé. Mi minden történt e hét év alatt? Mennyi változás, nemcsak az én életemben. Akkori magamra úgy gondolok most, mint egy jóbarátra, aki soká élt ezen a vidéken és sokat mesélt nekem róla. *Sadagoránál* feltűnnek a báró *Musztacza-k&stély* parkjának sötét fái. Most hadtestparancsnokság. Eszembe jutnak kedves Unniszpartnereim: *Anna* és *Kuk*// bárónők és a szép szőke *Grete Gondkievits*. Mennyi kedves órát töltöttem náluk! Azután kibukkan rgti fedeles lovardánk teteje és a hegyen a kereszt. Jobbról, ezredtársamnak. *Botuschánnak lazáni* kastélyát látom. Az is a háború játéka, hogy ő most a tréning parancsnoka és a saját kastélyában van kvártélyon. *Lenloutz* felé öreg parasztok és asszonyok, igavonó marha híján, ásóval kaparják a földjüket.

Magános katonasír, azután árok, drótok, tüskék, fedezékek — az ördeg vigye el, már megint belekocsikáztam a háborúba! Mindenütt trénparkok szép rendben, a tréningesség fele fél-uniformisos civilkalapos ember: spórolunk a katonaszövettel,

Elérem *Czernowitz* előtt a rendbehozott *Pruth-hidat* és jön a kapaszkodó a városba. Egészen megilletődöm, mikor bezörgünk a *Bahnhof strasser a*. A pályaudvar új. Magas deszkafal zárja körül, nem kell látni az érkező szállítmányokat. *Repta* érsek palotájának kupoláin csillogva táncol ezer fényes napsugár. A lemenő nap bearanyozza, lángbaborítja a városban is a sok tornyot, kupolát, köztük az öreg, kedves *Rathan star mot* s azon kapom magam, hogy dúdoló az „*Eiserer Rathausmann*” kedves, bolondos melódiáját. Tizenegy évvel ezelőtt volt ez divatban, mikor beruk-

koltam az ezredhez. Az ember mást sem hallott. Kizavar hangulatomból a püspöki palota alatti kertelvben épített hatalmas fedezék. A békehangulatba nem is lehet már visszazökkenni. A meredek úton trén trén után zörög lefelé. A kocsikon tuskés drót, konzervláda és egyéb, a megcsömörlésig sokat látott háborús holmi. A sok hadtáptiszt és legénység sem járul hozzá *Czernowitz* szépségének emeléséhez. A *Rathausplatzon* rám ordít és integet egy csomó zsidó fiakkeres, hozzám rohan *Károly* főpincér és egykori pikolója. A *Central* zárva; a *Fekete Sasba* szállok. Zárva van a *Habsburg-kávéház* is. Az *Európában* találok *BotuscJiánt*, a két báró *Mikulit* és más régi ismerősöket. Nagy öröm, sok beszéd. Érdeklődés a régi barátokról. *Radu*, *Grigorczeánál* nincs sok kár. A *Medveczky-lányok* Magyarországon vannak, de anyjuk itt maradt és mentette, ami menthető. — Közben bealkonyodik. A város, sötét. A bojáni front közel van ide és gyakran látogatnak erre orosz repülő. Az ágyúdörgés jól idehallik, de ezt csak mesélik, mert most csend van. — Vacsorázunk, francia pezsgőt iszunk, s aki ezt sajnálja tőlünk, az pukkadjon meg! — Azután aludtam pompásan, kitűnően, nem löttek be az ablakon, vagy a házfalba, éjjel nem jöttek jelentések, szóval békealvás volt, hála érte a jó Istennek!

Május 6. Balkonról nézem a nyüzsgő életet: a *rathausplatzi* vásárt. Csak a szegényebb nép maradt itt. Ismerősöket-nemlátok. Elmegyek a *Sofienbadba*, hol régi masszöröm örömeiben tönkremassziroz. Az ismerős zsidó fiakkeresek mindenáron ingyen akarnak kocsikáztatni, a hotelszobáért a fele árat számítják, szóval kedveskednek és kényeztetnek, mindenféle módon. Örömük annál nagyobb, mert azt hallották, hogy elestem. Délután kikocsizom a *Volksgarten*-kaszárnýába. Szépen zöldel, mint régen. Visszajövet találkozom „*Dreifuss*”-szal. Tipikus alakja volt *Czeniowitznak*. Zsidó fiakkeres. Azért hívtuk így, mert mind a két lába sánta és rossz volt. Elegáns úr lett belőle, válogatott modorral. Javában ölegetett, amikor egy másik ismerős fiakkeres jött arra. *Dreifuss* messziről kezdett neki ordítani, hogy mennyire örül, mert úgy tudta, hogy elestem, de hát élek, kíván nekem minden jót, legyen olyan jó dolgom, mint ahogy megérdemlem. „*Kapitány úr mindig olyan jókedvű és víg volt, Isten áldja meg a családját, feleségét és gyermekeit!*” Rögtön utána hozzátette: „*Ha esetleg egy szép lány lenne szükséges, én azonnal kerítenék egyet. Háború, háború!*” *Dreifuss* ma is olyan szemtelenül bizalmaskodó, eszén

és bitang, mint régen. Este már kilenckor ágyban voltam, örülve a békés alvásnak.

Május 7. Szegény *Czernowitznak* nem használt a háború! Az utcán sok a koldus és a beteg, sovány gyerek. Asszonyokon, lányokon a legfurcsább, legkülönbözőbb ruhák. Fel kell venniök azt, amijük van. Így aztán látni tunikától bukjelszoknyáig és báli ruháig mindenféle vacakot. Látszik az is, hogy a kozák nobilefc volt. Bőven osztogatott a rabolt holmiból selyemharisnyákat és sárga cipőket, parasztruhás utcai lányoknak.

Czernowitzra azelőtt sem lehetett ráfogni valami túlságosan sok morált, de most, hogy a jobb elem elment, mást sem látni, mint nem is kétes nőszemélyek forgalmát. Lerongyolt gyermeklányok korzóznak és szemtelenkednek az utcán. A nyomor meg az orosz uralom nem járulhatott hozzá az erkölcsök javításához. A mieink most kezdenek rendet teremteni s egy sereg nem idevaló elemet eltoloncolnak. Az élelmiszerhiány éppen elég nagy náluk nélkül is.

A *gorlicei* győzelem felett óriási az öröm. A fogolyszám elérte a hatvanezeret.

Tegnap politikai vitám kerekedett. Egy öreg papbácsi azt vitatta, hogy a háború első tanulságaként meg kell csinálni *Gross-österreichet*. Azt feleltem neki, hogyha komolyan jönnek ilyen zöldségekkel, akkor a háború végén majd őket is megrakjuk.

Hihetetlen nagy az osztrákok között *Tisza* presztízse. Igyekeztem megmagyarázni nekik, hogy Magyarország csak azért tud ilyen egyéniséget kitermelni, mert nálunk él a magyar állameszme, amelynek *Tisza* a megtestesítője; miután pedig osztrák állameszme nincs, ők nem tudnak kitermelni olyan valakit, aki ezt megtestesíthesse.

Május 9. Több magas parancsnokságot átvettek a németek: *Mackensen*, *Linsingen* és *Marschall*. Elvileg ez nem öröm, de az adott helyzetben jó, mert a német hadvezérek mégis csak más-képpen vezetnek, mint a mieink. — A városban találok hadosztályunk egyik lelkészét. Elmondja, hogy a Landeschützök bevették *Zaleszczykit*, gépfegyvereket zsákmányoltak és kétezer foglyot ejtettek. A *gorlicei* fogolyszám hetvenezer, a németek bevették *Libaut*. A *Dardanelláknál* és *Ypennél* győzelem.

Május 10. *Bóján* és *Mahala* felől már tegnap közelebről hallatszott az ágyúdörgés. Mérges orosz nyolcas- és csattanó saját hatos-lágók dübörögtek szakadatlanul és mindig közelebb. A *czernowitzi* trénnél élénk mozgás kezdődött, a sétáló tisztek és legény-

ség eltűntek. A *kolomeai* vonalon beszüntették a civilforgalmat. Láthatóan készül valami. Ez várható is, az orosz kell, hogy a *gorlicei* győzelmet ellensúlyozza azzal, hogy a balszárnyon dühösen támad. Közben a mieink sem maradtak tétlenek. A *ZaleszczyJcinél* levő orosz erők tüzéségünktől oly óriási veszteséget szenvedtek, hogy a felváltó csapatok már vonakodtak a vonalba menni. Kezdték megadni magukat apró csapatokban, végül nagy részük tizenöt tiszttel együtt lázadásszerűen adta meg magát. Harmincadik gyaloghadosztályunk azonnal megkezdte az előnyomulást és ötezer foglyot ejtett. Ezt ellensúlyozandó, az orosz mindenütt támadni kezdett, így *Zaleszczykitől* nyugatra, attól keletre, *Onuthnál* és *Besszarabiából* is. Ebbe az irányba dobták harcba a hadosztály lövész-zászlóalját is, valamint a tartalékban lévő századokat és néhány gyalogszázadot. Ezredünk vonalban maradt, változás csak annyi, hogy az ötödik és hatodik századot vonalba vitték a *Dnyeszerre Repuzinecz* és *ZaleszczyM* közt. Frontunkon a rend hamar helyreállt, de ha a muszka komolyan próbálkozik, áttörhet, mert gyengék vagyunk. *Folis* kapitány harmadik százada előtt orosz dragonyosok próbálkoztak, de visszaverték őket. Egy sebesült orosz dragonyos, miután visszamenni már nem tudott, kibujt kabátjából, azt otthagya célnak s bemászott egy lyukba. Később elfogták. A köpönyegben hatvan lyuk volt, a muszkában csak egy, de ez fájdalmasabb volt a hatvannál. Nagyobb baja azért nem történt. Elmondotta, hogy harcban még nem voltak, mert mostanában jöttek *Mandzsúriából* huszonkét nap utazással.

Május 11. Délután indulok vissza a *sadagorai* úton. Erős tréningezés. Nyugtalanosságot érezni. A trénnél mindig a legvadabb hírek járnak, de valami alapjuk rendszerint van. Parasztok marhákat hajtanak visszafelé. Ebből éppúgy lehet jósolni, mint ahogy a vatesek jósoltak a madarak repüléséből. — Hazaérkezve azt hallom, hogy csend volt, de most annál élénkebb a lövöldözés.

Útközben volt időm sok mindenen gondolkozni. Milyen nagy a különbség a mi háborúnk és az oroszok háborúja közt! A háborút *Oroszországban* egy imperialista pánszláv kaszt tudatosan akarta, hódító szándékkal. A nép már a háború kitörésekor sem nagyon lelkesedett, de hogy most már sehogy sem lelkesedik, az bizonyos. Ez nem is csoda. Az orosz célok és közügyek felett sem a középosztálynak, sem a parasztnak áttekintése nincs, nem érzi annyira a háborús veszteségeket sem. Egy ilyen óriási ország

népének nem fáj az, ami az ország másik részén történik. Még a mi sokkal kisebb területünkön is megvan ez a különbség, hiszen *Galícia* földjén nem fáj úgy a háború nekünk magyaroknak, mint a *Kárpátokban*. Mennyivel inkább így lehet ez *Oroszországban!* A *lokálpatriotizmus* hatékony ereje nálunk viszonylag nagyobb részekben hat, mint Oroszországban. Nálunk az egész ország ismeri egymást és ha valaki azt mondja, hogy „a háború borzasztó veszteségei”, ezt érzik *Árvától Fiúméig* és *Csiktól Pozsonyig*. Az ország kicsi és jobban fáj egymásért a fejünk, de viszont mit bánja az európai orosz, a szibériai hadtestekből álló hadsereg pusztulását? Olyan népek, mint mi, vagy a franciák, ahol minden otthonlevő ember is küzdőtársa a hadseregnek, mellyel jót rosszat végigcsinál gondolatban, hatalmas, eleven erőt adnak a hadseregnek. Ehhez hasonlót nem tudok az oroszban érezni, bár elszántságát nem vonom kétségbe. Az orosz tömegeknek csak holt súlyát érezzük. Ezzel nehézkednek ránk, elérnek annyit, amennyit ez a mindenesetre óriási súly elérhet, de azután jön a *Mazuri-tavak* fürdője, a *gorlicei* áttörés és a többi hasonló, mely mind ugyanabból az ágyból, az eleven erő acélos ökölcspásából született.

A franciáknál tagadhatatlan a lendület és a hősiesség, de hiányzik a tömegsúly. Ezt viszont diplomáciájuk pótolja, mely sorra be tud fogni majdnem minden népet a francia érdek szekerébe. Az angol, mint hadsereg, másodrendű. Kiváló, bátor, férfias harcosok, nagyszerűen és sportszerűen tudnak támadni, árokból árokba, tudnak verekedni és meghalni, de taktikailag és stratégiaileg tapasztalatlanok és gyengék. Belőlük idővel lehet és lesz is kitűnő hadsereg, de ma még nem azok.

Nem is kérdés, hogy úgy is mint hadsereg, úgy is mint háborúban álló nemzet a német a legtökéletesebb. Cselekvő, rideg idealizmus vezeti, van lendülete, melynek legfontosabb alapja az önbizalom s ezt a lendületet negyvenkettős ágyú támogatja és negyvenhármassal láb viszi. Állóképesség és kitartás, előkészített, átgondolt és jól megalapozott cselekvés, valamint megbízhatóság jellemzik. Az osztrák „gemütlich”-ség helyett, — mely a slampetségig megy — rideg német pontosság; a magyar „belátás és méltányosság” helyett — mely sokszor gyengeség — majdnem bántó, de óriási értéket képviselő önbizalom, továbbá önzés, akarat és sovinizmus.

Hiába, ezek a germánok legények a talpukon!

TIZENEGY EDIK NOTESZ.

Május 12. Délelőtt *Sável* riadókészültséget rendel el. Érezzük, hogy ez most komoly és itthagyjuk *Wassileut*, melyet minden huszár sajnál. Hírek érkeznek arról, hogy baj van *Horodenka* körül, mások szerint tőlünk keletre *Onuthnal*. Pedig milyen szép volt itt az élet!

Tegnap este egy érdekes könyvet olvastam: *Grünberg* memoár-jait. Hadosztály-vezérkari főnök volt 1859-ben az olasz háborúban. Nyíltszemű, önálló gondolkozású ember. Az osztrák-magyar-német szövetséget *Andrássy* és *Bismarck* személyéhez kötöttnek tartja. Ezt a történelem megcáfolta, de bizonyos, hogy igen sok helyes, okos megfigyelése volt. Könyve azt is bizonyítja, hogy a világon nem sok dolog változik, hibák, bűnök és ostobaságok szépen öröklődnek. Egy helyütt azt írja, hogy igen nagy kellemetlensége lett abból, mikor a hadihelyzetnek megfelelően egy dandárt el mert valahová diszponálni. A dandárra ott, ahová küldte, tényleg szükség volt, de viszont a hadtestparancsnoknak szintén szüksége volt a brigadérosra, mert esténként vele szokott piketírozni s ez úglátszik fontosabb volt, mint a hadi helyzet. Sok esetet sorol fel, hogy egyénileg kiváló és bátor emberek, akik a golyótól nem félnek, azonnal gyávák lesznek, mihelyt felelősség elvállalásáról van szó. Egy hadosztályparancsnokról ír, aki nem mer lefőzetni, bár legénysége két napja koplal, mert fél, hogy háború után megfizettetik vele a felsőbb engedély nélkül elrendelt étkezést. A mostani „vasbrigádról”, a tizenkilences és harmincnégyes magyar ezredekéről azt írja, hogy csapatosan adják meg magukat, pedig „ezekkel az ördögöt is ki lehetne hozatni a pokolból, ha magyarul kommandíroznák őket!” Az osztrák *Grünberg*, mint felelősséggel bíró vezérkari tiszt, indítványt tesz a magyar vezényleti nyelv behozatalára, legalább az ezreden belül. Gondolható, hogy mi volt az eredménye!

Délben parancsot kapok az elvonulásra. Két megfigyelő járőr marad itt, a többi ember *Sdvel-nél* gyülekezik. Egyenkint

húzódunk vissza, hogy a visszavonulást észre ne vegyék. Ez az óvatos visszahúzódás és gyülekezés eltart egy óra hosszát.

Hátul azt halljuk, hogy tőlünk keletre és nyugatra két helyen is áttörték a frontot s általános visszavonulás van elrendelve a *Pruth-Czeremosz* vonalra. A hadosztály *Kadobestie* mellett, *Sophianowka* majornál gyülekezik.

Délután 5^h. *Josefowkán* hosszú idő után újra együtt az ezred. Hozzánk beosztva két ágyú. Minden egyéb megy vissza, mi és a lövészászlóalj utóvéd vagyunk. Megint galoppozó ütközetjárőrök és jelentőlovasok. *Kisseleunál* az ulánusok egy különítménye áll. Járőreink rövidesen a következő helyzetképet jelentik: *Serafince* felől négy-öt szotnya, *Toutryban* és *Horodenkán* kozákok. *Doroschoutzal* szemben három szotnya áll, *Gamy-Pótok* felől egy szotnya elérte *Doroschoutz* magasságát.

Est 7^h 301. Hol a *ivassileui* kényelem? Táborozunk, de tüzet rakni nem lehet, írni sem lehet, sötét van. Az utolsó jelentések *Zaleszczykit* elért orosz gyalogságról szólnak.

Május 13. Éjfél után kettőkor nyergelünk. Még sötét van, lassan húzódunk *Stawczanon* át *Malatynetzre*. Éjjel mindenütt ellenség van körülöttünk. Jól esett látni *Stalvczan* előtt a mögöttünk lévő főcsapat járőreit.

Még szürkül, mikor egy dombháton feltűnik négy kis fekete pont: négy lovas. Ballagnak északnak. A nap éppen kezd kibújni a hegyhát mögött. A négy lovas, amint közeledik a naphoz, nőni kezd. A sziluettek fekete foltja mindig aranyosabb lesz, most belejutnak a fénykévébe s négy óriás lovas, arany páncélban, arany lovakon lovagol bele a napba. Elérik a közepét, eltűnnek. Hazaértek a naplovagok.

Stawczanban Batthyány honvédhuszárai ássák be magukat. Egy órát pihenünk, reggelizünk. Járőreink az éjjel mindenütt puskáztak, verekedtek, most kezdenek lassan fáradtan hazahúzódni.

Burián Kryszemlékben töltött egy éjjelt. Meséli, hogy a legjobb házban, amelyben ő aludt, csak három gránátlyuk volt, a többi még rosszabb állapotban van. A drótról száz körüli egyhónapos Landeschütz-holttestet szedetett le és temettetett el. A falu tele van agyonlőtt háziállattal. Több mint ezer fegyvert, rengeteg muniációt, kocsirakományokra való kézibombát és vagonszámra való drótot szedetett össze, de kocsi híján nem tudta elszállíttatni, így, amit lehetett, vízbe dobott.

Stccowara lovagolunk. Jómódú, kedves falu, sok virágzó gyümölcsfával. Májusban vétek a háború. A falu szélén a *boroszlói* százsz *Leibkürassirok* állnak. Pihenő közben halljuk, hogy múlt éjjel a tizenhármások állását lóháton rohanták meg a kozákok. Ugylátszik aludtak a jászkunok, de aztán a rohamnál kitűnően verekedtek.

Az általános visszavonulás teljesen rendezett, csak a járőrök varrnak kontaktusban az ellenséggel.

Délelőtt 10^h 45'. *Malatynetz*. Összegezett helyzetkép: *Weren-czankan* és *Kisseleuban* kozák szotnyák. Három szotnya a háromszáznolcas ponton. *Serafince* és *Josefowka* ég. Általános benyomás, hogy egy rosszul üldöző lovashadosztály jár mögöttünk. A_# századtól három járőr megy ki. *Gyöngyössy* hadnagy *Juzynetzre*, *Mika* hadnagy és *Hasító* őrmester *Stawczanba*. Az ezredtől parancs: mi és a másik század állva maradunk, a többi visszavonul. Most, mikor ezeket a sorokat írom, kezdődik a tűz a második századnál. Egy fa tövében ülök, őrmester *Horvát* mellettem. Egy távolról jött lövés pontosan a kettőnk feje közt csap be a fába.

Délután 3^h. Most megyünk át a *Pruth-hídon*. Menekülők tolongása s a visszavonulás rendes képe. A hídon, gyújtózsínórral felszerelt petroleumos hordók mellett a pionírok.

Délután 4^h 30'. Elérjük az előre előkészített állást. Húsz különféle ellentmondó parancsot kapunk, senki se ismerheti ki magát. *Savel* hátralovagol, hogy megkeresse a hadosztályt, tájékozdjék és végérvényes parancsot kapjon. Megállok a századdal a híd előtt és nézem, hogyan lövi be magát az orosz tüzérség? Nyolc orosz ágyú dolgozik, az egyik félüteg jól lő, a másik magasan. A mi elkészített védelmi vonalunk igen szép, de sehol sincs megszállva. Közben az orosz nyomul előre. Itt valami zavar, kavardás van, az bizonyos. Most galoppban jön *Horthy*, megmutatja a mi védőszakaszunkat a két főút között azzal, hogy az ezredet vigyük azonnal vonalba, de hogy az ezred hol van, azt senki sem tudja. Közben megérkezik *Boronkay* a fél ötödik századdal. Meszszebb a jászkunok megszállják a maguk védőszakaszát.

Eltelik fél óra, az orosz lövi *Sniatynt* és a *Pruth* vonalát. Saját gyalogság már visszavonult. Itt nem lehet sokat habozni. *Boronkayt* utasítom, hogy félé századával szállja meg a keleti út-vedő fedezékeket, én ugyanazt teszem a nyugati szakaszon. A lovakat hátraküldöm, megcsinálom a védőbeosztást és várok. Közben jön egy jelentőlovas *Saveltól* azzal, hogy az ezred nem

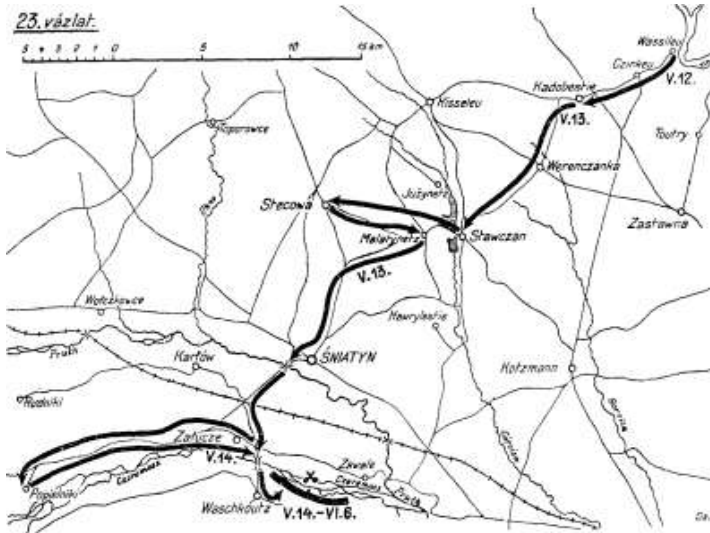
szállja meg a vonalat, mert, mint közvetlen tartalékot a lovas-hadtestparancsnoknak. *Marschallnak* rendelték alá. Tehát indulás tíz kilométerrel nyugatnak *Popielnikire*.

Tiszta dolog, hogy itt sorozatos konfúziók következtében nagy kavarodás készül. A most visszajött gyalogság sarkában rögtön itt lesznek a kozákok. Az állás nincs megszállva. Egyik jelentést a másik után küldöm hátra, hogy ha ezt a vonalat tartani akarjuk, akkor jöjjenek előre s hogy a magam felelősségére addig itt maradok. Látom, hogy egy német ordonánctiszt vágat a *Boronkay*-fél századhoz. Odavágtatok. A tiszt *gróf Rantzau, Marschall* ordonánctisztje. Szóbeli parancs, hogy a tizedik huszár-ezred minden része azonnal induljon *Popielnikire*. *Boronkay* ellovagol, én megtagadom a parancsot, helyben maradok és *Mika* hadnagyot galoppban küldöm hátra, hogy tájékoztassa *Markovít sot. Savelt*, vagy akit talál. Alig hogy elmegy, írásbeli parancs jön *Horthytól*, mely megint megszállást rendel el. Gyorsan jelentést írok, közlöm a *Rantzau-féle* parancsot, azt, hogy mindenki mást mond, hogy a helyzet tisztázatlan, hogy az orosz járőrök már a vonal előtt járnak s hogy itt maradok a fedezékvonalban, negyedórára rá visszajön *Sável*. Átveszi a századot s az ezredes újabb parancsára elindulunk *Popielnikire*. Nagy összevisszaság, ide-oda masírozó saját és német csapatok, némelyek már kvártélyoznak is.

A faluban egy kis patak mellett, ritka-bokros zöld gyepen levágjuk magunkat pihenni. Több mint kilencven kilométert ültünk nyeregben. Tegnap már nem volt sem ebéd, sem vacsora, ma meg éppen nem. Cigaretázva, csendesen diskurálunk. A patak, túlsó szélén menekülő zsidók ordítóznak. Egy kocsis felborult, volt rajta vagy húsz asszony és gyerek. Néhány a kocsis alá is került. Nekifutunk a széles pataknak, néhányan átjutunk, a zsidókat kiszedjük a kocsis alól és szidjuk őket, hogy elrontják a mi szép esténket, aztán egyenkint visszaugrálunk s nagyon örülünk minden vízbepottyánónak. Egy jóhangú huszár halkán énekelni kezdi: „Életemben egyszer voltam csak boldog ...” néhányan kísérik. Szép, kedves órát töltöttünk a *popielniki* bokrosban. Az első századnak van érzéke ahhoz, hogy tudja élvezni a percet, ha szép. Akkor is, ha ez a perc nehéz napok hosszú múlását szakítja meg rövid időre. A jó példával mi igyekszünk előljárni s ha nagyon nehéz világ jár ránk, *Sável* rögtön dúdolni kezdi: „Mann muss die Feste feiern, wie sie fallen.”

Este 9^h. Vágtató ordonánc-altiszt parancsot hoz, hogy vonuljunk be az ezredhez. Mesél valami zavaros históriát, hogy a kozákok már átjöttek a vízen, az ezred attakra készül, de hogy mi történt, nem tudja, mert őt közben elküldték. Nyergelünk és indulunk. Alig tudunk előrejutni. Felriasztott trén állja el az utakat, mindenfelét beszélnek és senki sem tud semmit. Éjfélkor elérünk egy német lovasbrigádöt, mely az úton áll, fronttal keletnek. A brigád — egy huszárezred és a *Leibkürassierok* — most indul tűzharcba. Közben mindenféle örült hírt kapunk, egyebek közt azt is, hogy

a hadosztályt szétverték. Majd két-három század tizenkettes ulánus lovagol vissza mellettünk vízesen, piszkosan, sebesültekkel s meglehetősen rendetlenül. Ők is azt mondják, hogy áttörték a hadosztály frontját. Fejetlenség. Sehoh egy parancsnokság. A németeknél rend és nyugalom. Önként csatlakozunk hozzájuk es megindulunk előre. — Nem volt valami kellemes hallgatni a fölriasztott németek káromkodó megjegyzéseit. Örültünk, hogy legalább mi ott vagyunk velük, nem mondhatják azt, hogy egészen nélkülünk kell rendet csinálniok. — Reggel háromra elérjük a *waschlcoutzi* majort. Előremegyek a századdal a külső majorhoz, *Sável* visszalovagol tájékozódni. Jön két kürasszier-század. —

A majortól jobbra állásba küldtem *Mika* hadnagyot, ő jelenti, hogy négy szotnya tart az állásba lévő németek oldalába. Előrevezetem a századot, a németnek megmondom, hogy parancsom ugyan nincs, de jöttem neki segíteni, én vagyok a fiatalabbik, kérem parancsait. Megbeszéljük a helyzetet, beosztjuk a védelmet, azután jön *Sável* azzal, hogy a brigád parancsára a század átmegy a középre. Két kadéttal visszavisszük a lovakat, *Sável*, *Gyöngyössy* és *Borsay* a vonalba mennek. Visszamenet a vezetékekkel éppen a hosszú híd kellős közepén fog el az orosz tűz. Három piros-fehér srappelfelhő pattan felettünk, mögöttünk pedig bevág egy gránát. Trappolni kezdünk és hátranézegetve becsülgetjük a srappelrobbanópontok távolságát. Baj nélkül jutunk el a faluba s a lovakat beállítjuk a házakba. Látom *Horthy Pistát* törzsével a falu szélén állni. Az ezredből egy lelket sem látok. Visszamegyek gyalog és jelentkezem nála. Hogy az éjjel mi történt, azt ők se tudják. Volt örült lövöldözés, valaki egy visszavonulási parancsot adott ki, senki sem tudta, hogy ez kitől jött, mindenki azt hitte, hogy el van vágva, a jászkunokat meg a mieinket előre vezették, azok az éjszakában egymást lövöldözték meg, az én ezredem meg az ulánusok egy része pedig elment a pokolba.

Crouy Péter az ezrednek egyik tizennyolc-éves, ritka bátor kadétja csatlakozik hozzám kilenc huszárral. Az éjjel kitarott helyén, lövöldözött, verekedett, de mindezt olyan szerényen adta elő, mintha semmit sem csinált volna.

Az ezred késő estére kerül elő. — Az éjjel először előrementek, támadást csináltak, lövöldöztek, senki sem tudta, hogy ki és mi ellen, a végén kaptak egy visszavonulási parancsot, erre az egész rendben hátrament vagy ötven kilométert. Tették ezt annál inkább is, mert visszamenet közben kigyulladt előttük egy falu. Azt hitték, hogy ott már kozákok vannak és még inkább igyekeztek vissza. Autó ment értük visszairányító parancssal. — Fáradtan, kimerülten érkeztek meg.

A következő jelenet másoknak talán humoros lehet, de a résztvevőknek kevésbé volt az. Mi, akik helyünkön maradtunk, igen büszkék voltunk erre. Felálltunk sorban: jobbszáron *Sável*, a balszáron szerényen *Crouy Péter*, közben rang szerint a többi. Ami ezután következett, az eszembe juttatta *Herczeg Ferenc* „Daruvári híd” című elbeszélését, amelyben manőveren hasonló eset történik. Még a kadét is megvan, aki a dörgedelem közt — látva, hogy a szituáció egészen más, mint ahogy gondolta — „jelenték-

telén csekélységének tudatában lapított a balszárnyon”. *Crouy* csak helyettesítette *Herczeg* kadétját.

Hogy mi történt tulajdonképpen a tizenharmadikáról tizenegyedikére virradó éjjel, azt nehéz leírni! Az ezred a tizenhármaskok balszárnyán volt. Jött valami jelentés orosz előnyomulásról, mire *Szabó Béla* őrnagy a harmadik és hatodik századdal elindult előre, hogy támadjon. Lövöldözés. *Baross Tibor* hadnagy a fején sebesült. Azután jött egy visszavonuló parancs, nem tudni, kitől. Erre aztán hajrá vissza, éjféltől délelőtt tizenegyig egyhuzamban. Mindezen nem lehet csodálkozni. A konfúzió felülről és már délután kezdődött, amikor egyik ellentétes parancs jött a másik után, ordre, contre ordre, desordre.

A csapat a felülről jövő idegesség vagy zűrzavar szeizmográfja. A legjobb csapatot is elfoghatja pánikhangulat. Az ilyen tömegszuggesztió ereje óriási. Az első század helyzete más volt. Helyünkben minden más század is ott maradt volna.

D. e. 11^h Megjött a konyha, öt nap óta először eszünk meleg ételt. *Sável Kuli* olyan lendületben van, mintha tizennyolc éves volna. FÜRGE ŐS VÍG, nem törődik fáradtsággal, lekapással. Madarat lehet vele fogatni.

Május 16. Hajnalban felváltottam *Sávéit* a majornál. Húszas honvédek vannak mellettünk. Az orosz gránátozta a majort és a fedezéket, de semmi baj nem történt. A muszka néha hihetetlenül vakmerő. Egy patrul lóháton jött előre a dróthoz fényes napal. Agyonlőttünk két lovat és három embert.

D. u. 3^h. Egy muszka dragonyos lovagol az álláshoz *Mika* szakaszával szemben. Szamár regruta lehet, úgy jött oda, mint egy áldozati bárány. *Mika* felugrik a mellvédre és mutatja neki, hogy adja meg magát. Erre megfordul és trappban vissza akar menni. Lovát lelövik, ő megsebesül.

D. u. 3^h 301. Parancs *Marschalltól*: a *Südarmee* támad s ma a *Nadworna-Kraszna* vonalat éri el. A mi vonalunk mindenáron tartandó három-négy napig. A *gorlicei* zsákmány már 175.000 emberre, kétszáz ágyúra és hatszáz géppuskára emelkedett. *Przemysl* a nyugati frontról már cerniroztuk.

D. u. 4^h. Balszárnyunk gránáttűzben áll. *Kolomea* felől erős ágyúzás.

Este 6^h. *Marschall* parancsára a három huszárezredtől egy-egy hírszerző járőr megy ki. Tőlünk: *Suhay*. A terep sík, a feladat igen nehéz. A szemhatárt csalitos zárja el, ott fii az orosz.

Kimennek a járőrök. Lovasonkint egymástól két-háromszáz lépésre oszolva, ide-oda imbolyogva mennek előre. Itt-ott rájuk lönek. A lemenő nap sugarai már ferdén vágnak az üde, zöld mezőre. Lassan besötétedik, már nem látjuk a lovasokat.

Este 711. Orosz tüzéség fekszik útegeinkre és az állásra is. A ránk jövő tűz eddig hosszú.

Május 17. Éjjel csend, hajnalban újra kimegy a *Suhay*-járőr. Estefelé erős lövöldözés, a patrul galoppban jön vissza egy sebesült lóval és emberrel.

Május 18. *Suhay* híres állandó patrulja a következő emberekből áll: Káplár *Borbély*, Patrulführer *Kétyi*, *Bogdán*, *Szivonics*, *Fabos*, *Perecz*, *Humics*, *Omath* és *Dombi* huszárok. Bevonulása után írt jelentését lemásoltam, megérdemli, hogy megörökítsem.

..Folyó hó 17-én parancsot kaptam, hogy tíz huszárral *Zawalén* átlavagolva s a *W. H.* 193-tól északra fordulva *Hawrüestie*be lovalogjak. *Zawalera* 8^h 30'-kor megérkezve, tudtam előző napi patrulomból, hogy a falu cserkeszek által van megszállva. A falu nyugati részén a vasútvonal felé áttörést próbáltam. Egy ellenséges szakasz attakomra visszament, de én lesbecsalástól tartva, nem üldöztem, hanem a falu déli szegélyén tűzharchoz szálltam. Délig gyalog felderítettük a helyzetet, akkor megindultam rajvonásban gyalog északra. A templomhoz érve, keletről erős tüzet kaptam. A harcot felvéve, negyedórai tűzharc után észreveszem, hogy egy tizenhét lovasból álló cserkeszpatrul hátamba fenyeget. Erre visszamentem a falu déli kijáratához. Ott kénytelen voltam, a harcot felvenni, mert visszavonulási utam el volt vágva. A cserkeszpatrul tizenkét lovassal megátkirozott, tüzelésünkre egy cserkesz elesett, a többi ránk rohant. Lövöldözéssel és karabélytusával vettük fel a harcot, négyet agyonvertünk, négy sebesülten gyalog, négy sebesületlenül lovon elmenekült. Velem voltak káplár *Borbély*, *Szivonics*, *Lukács*, *Humics*, *Dombi* és *Perecz* huszárok. Patrulführer *Kétyi* és huszár *Omath*, mint bal és jobb megfigyelő lovas voltak kibüldve. Bár ellenséges patrulok őket is lőtték, helyüket nem hagyták el és bennünket tűzzel támogattak. Huszár *Fabos* és *Bogdán* lótartók voltak, tűzben végig kitarítottak és lehetővé tették, hogy lóháton vonuljunk vissza. Egy ellenünk jövő szakasz erősségű rajvonat támadása miatt visszavonultam ötszáz méterre a temetőig. Itt a harcot felvéve, parancsot kértem egy jelentő lovas által. A kézitusában huszár *Szivonics* puszta kézzel kapott el egy felém sújtó cserkeszkardot, súlyos sebe árán engem megmentett. Három lovam és két emberem könnyen sebesült, három másik ember-

nek apró horzsolásai vannak. A jelentés mellé mellékelek négy cserkeszkucs-mát, négy fegyvert és két cserkeszkindzsált.”

Führer *Suhay* egyenes utóda azoknak a törökverő végvári magyar lovasoknak, akik *Zrínyi*, *Nádasdy*. *Dobó István*, *Thury György* és *Losonczy* kardja alatt a magyar névnek örök dicsőséget szereztek és a Mária Terézia-huszároknak, akik egy másik *Nádasdy* és *Hadik* alatt Berlinig kalandoztak el.

Reggel az állás előtt gyenge gyalogtűzben egy tehen legelt. Huszár *Nagy* reggelizni akart, kimászott az állásból és fejni kezdte a tehenet a csajkájába. A tűz erősödött, de ez sem a tehenet, sem huszár *Nagyot* nem zavarta. Ezek után káplár *Huszár* tartotta kötelességének az esthomályban belopódnai a megszállt *Zawaléba*. és onnan százhusz tojást hozott vacsorára.

Hajnalban huszár *Savanyú Pál* csakúgy mezítláb, ingbe, gatyába a fegyverét pucolta, amikor észrevett egy orosz járórt, mely éjszaka a drótig jutott, de már nem tudott visszamenni és fekvé maradt egy kis völgyim Hámiban. *Savanyú* nem szólt egy szót sem senkinek, kiugrott a vezetékből és átbujt a dróton. Ebben a pillanatban vettem észre az orosz járórt és *Savanyút*. Kaptam a fotográfológépet és pillanatfelvételt csináltam arról a másodpercről, mikor *Savanyú* kibújik az utolsó drót alól és nekiszalad a muszkanak. Az orosz löni kezd, ami *Savanyút* egy percre sem zavarja. Karabélyt kapok és egy huszárral tüzellel támogatjuk *Savanyú* rohamát. Az orosz megszalad, de az utolsót nyakon kapta *Savanyú* és nagy diadallal behozta.

A *székesfehérvári* káder életéből minden feljövő transzport újabb és újabb anekdotákat hoz. Az ottani rapportok általános anekdota-alkalommal váltak. Egy ilyen a tisztek által „közgyűlés”-nek nevezett rapporton azt kérdezi a káderparancsnok őrnagy az egyik huszártól:

— Hát édes fiam, hogy mertél te elmenni engedély nélkül?

— Őrnagy úrnak alássan jelentem, — feleli a huszár— muszáj volt nekem elmenni, mert nagyon rajong értem a feleségem!

A század nagy barátságban van a hadosztály tüzérségével. Sokszor megtörténik, hogy névszerint kérnek és meg is kapnak minket fedezetnek. Legutóbb egy ilyen alkalommal *Csillagi Pista* az ütegparancsnok mesélte *Plányi Ervín*ről, hogy legutolsó jelentése a következőképpen hangzott:

„Kérem kapitány úr, gyönyörű a vidék, csodásan virágzanak a gyümölcsfák; kapitány úr nem is hinné, hogy milyen szép a Pruth

csalítja!” így folytatódik a jelentés egy félóra hosszat s a végén valahol azt is megemlíti, hogy az egyik legszebb cseresznyefa alatt áll az orosz tüzérség.

Május 19. Tegnap este igen kedves vacsora volt a *Csillagi*-ütegnél.

Ma reggel hívatnak az ezredirodába és az ezredsegédtiszt látható zavarban közli velem, hogy áthelyeztek századparancsnoknak a lövészzászlóaljhoz. Magyaráz mindenfélét, hogy ez miért volt szükséges. — Rendszerben van, lejelentkezhetek-e most mindjárt az ezredparancsnoknál? — *Markovits* is hangsúlyozza, hogy az elhelyezést tekintsem kitüntetésnek, melyet *Herberstein* rendelt el, mert teljesen új tisztikarral akarja harcképesebbé tenni a lövészzászlóaljat. Zászlóaljparancsnokul *Gottesmannt* választották ki. Századparancsnoknak pedig engem, azután a tizenhármastól *Janik Lacit*, tőlünk még *Boronkayt* s odakerülnek *Kovács Emil*, *Horváth*, *Pettkó*, *Sztankovánszky* és mások is, csupa kitűnő fiatal tiszt. Végighallgattam, szalutáltam és elmentem. En azt vettem volna kitüntetésnek, ha lovasszázadot kapok. De az ember most nemcsak katona, hanem háborús katona is és így hiábavaló lenne minden próbálkozás. De ez a vezénylés nagyon bánt. Az ezredben szolgált apám és elesett öcsém, én hadnagy koromtól fogva itt szolgáltam s a századdal úgy össze vagyok nőve, hogy attól elmenni igazán nagyon nehezemre esik. A szabadságharcban ehhez az ezredhez szökött a gárdától *Kozma Ferenc*, apám nagybátyja, a magyar lötenyésztés későbbi megszervezője. Sok okom van ragaszkodni az ezredhez. Volt a háború alatt néhány sikeres vállalkozásom is és bármennyire nagyra kell is becsülni a lövészzászlóalj szerepét, idáig senki sem tekintette sem kitüntetésnek, sem örömmnek az oda való vezénylést. Ennek a vezénylésnek előzménye sokkal inkább az a kritika és elégedetlenkedés, amit a vezetés hibáival szemben eltagadni nem tudtam. De hát ezen nem lehet meditélni. Fejembe vágtam a csákómat és az ajtón kifordulva, azt gondoltam magamban, hogy talán okosabb lett volna nem megírni azt a gúnyverset, amit a kádernél elköttem. Nem akarom megörökíteni a naplóban, de a kritika azt mondta róla, hogy találó volt. Nem a nyilvánosságnak szántam akkor sem, de valaki elkérte tőlem s bár megígérte, hogy senki nem mutatja meg, mégis nyilvánosságra került. A frontisztek rettenetesen nevettek és mulattak rajta, másoknak fáj; ezért megyek én most századparancsnoknak szegény gyalog-

huszárokhoz, akiknek — legalább is eddig — sem kiképzésük, sem kellő felszerelésük nem volt. De ez még mindig nem volna olyan nagy baj, mint az, ahogy őket eddig vezették.

Miután meg nem változtatható dolgokon nem érdemes rágódni, azon kezdett járni az eszem, hogy mi lesz ott a tennivalóm? A társaság, amelybe kerülök, mindenesetre igen jó. *Gottesmann* egészen kiváló, ritka bátor ember, egyenes, puritán, kitűnő tiszt, mindenki nagyra becsüli. A többi, akiknek ismét *Markovits* felsorolta, ugyancsak csupa jó tiszt és kedves jó pajtás. — A kvártélyomon *Németnek* csak annyit mondok:

— Fiam, pakolj, megyünk a gyaloghuszárokhoz! — amit ez azzal nyugtázott, hogy — a fene ott egye meg az ezredet! Este jelentkeztem *Gottesmannal*, aki igen kedvesen és örömmel fogadott.

— Sajnálak, — mondta — én se jöttem ide örömmel, de ha már itt kell lennem, örülök, hogy te is itt vagy.

Május 20. Kimentem új századomhoz a fedezékbe. *Sztankovánszky* és *Horváth* hadnagyok a tiszték. A század eddig a vívóbajnok, *Mészáros Erviné* volt, ő most otthon van, eddig *Sárosy* főhadnagy helyettesítette. Átvesszem a századot; melyet *Sárosy* azzal ad át, hogy orosz támadást jeleztek és ezért ma éjjel nem megy még vissza, hiszen én még nem ismerem sem az embereket, sem az állást.

A vonal szép, csalogányos erdön keresztül húzódik. Az állások igen kezdetlegesek. A lölyukak állva alacsonyak, térdelve magasak. *Traverz*, *srapnelhető* nincs. Tizenegy fedezékben százharminckét embert veszek át. Ebben a szegény, szedett-vedett társaságban van minden a világon: három ezredből való dragonyos, három ezredből való huszár és horvát ulánus. Egymást és tisztjeiket alig értik. Lesz itt tennivaló elég! Éjjelre egy baka század jön mögénk tartalékba. — Reggel parancsot kapok, hogy a századdal menjek vissza a majorba.

A majorban a védőszakaszparancsnok ugyanaz a törzstiszt, akinek *Wassilenban* azt a szép sírkövekből való fedezéket kellett építenünk.

Jelentkezem nála.

— Kapitány úr, miért nem jelentkezett nálam tegnap este személyesen, mikor a parancsnokságot átvette?

— Alázatosan jelentem, este vettem át a századot és parancsnokságot, nem ismertem az állást, mely ezerhatszáz méter hosszú,

ezenkívül orosz támadás volt jelezve s legalább a tisztjeimet és néhány altisztet akartam megismerni. Úgy éreztem, hogy ez a fontosabb.

A felelet:

— Ezt a magatartást a leghatározottabban elítélem. Egyébként pedig a század mért jött olyan későn, csak reggel, vissza? A felváltó gyalogság már az éj folyamán beérkezett!

Jelentem, hogy a gyalogság nálam azzal jelentkezett, hogy tartalékba jön mögém, ellenséges támadás is volt jelentve, eszembe sem jutott az állást elhagyni. Egyébként is parancs van arra, hogy ezt csak írásbeli parancsra szabad tenni, ilyet pedig én nem kaptam.

— Hol a század? — kérdezi.

— Száz lépésre innen lefektettem takarásba, nem akartam napvilágnál végigvonultatni ezen az útdarabon, nehogy hiába tüzértűzet kapjon.

— Az urak mindig a maguk fejével gondolkoznak. Kérem a századot azonnal idehozni!

— Igenis, — feleltem, azon gondolkozva, hogyan is kell más fejével gondolkozni?

Végig sétáltattam a századot az úton, kaptunk srapneleket, volt két sebesült s ezzel teljesítettem a parancsot. Ezekután újabb parancs: egy szakasz kivételével, mely fedezetnek a majorban marad, a többi megint visszamegy oda, ahol volt. Ez meg is történt. Újra visszasétáltunk a belőtt úton. További parancs: a jászkunok mögé küldjek egy szakaszt, egy másik körletbe pedig még egy másikat. Természetes, hogy a jászkunokhoz az én jászkunjaimat küldtem azért, mert ott ismerősök. Ezt az intézkedést is azonnal megváltoztatják és egyszerűség okából egy szakasz dragonyos megy oda, egy tizenhármás huszárhadnagy parancsnoksága alatt. Így szerencsésen elértük azt, hogy a parancsnok nem tudott az embereivel beszélni s viszont a tartalék sem érthette meg azt a csapatot, melynek támogatására kiküldöttek.

Hogy a háború tizedik hónapjában még mi minden fordulhat elő, arra jellemző a következő tény: Századom emberei három napja nem ettek meleget, mert nem volt konyhakocsijuk. Elődöm kérte, hogy a legközelebbi század vegye őket két-három napra élelmezésbe, az Abschnitskommandans azonban megtagadta ezt azzal: „Hogy jön az én csapatom ahhoz, hogy idegeneket etessen?”

Azt a parancsot, hogy éjjel minden ember ébren legyen, megtagadtam, mert embereim nappal mindössze három órát aludtak és a *dnyeszteri* áttörés óta folyton harcban álltak. Inkább legyen ébren tíz ember, akitől megkövetelhetem, hogy tényleg vigyázzon és a többi aludjék, mintsem hogy idegeskedésből ok nélkül tönkretegyük az embereket. Nem lehet állítani, hogy az új helyzet kellemesen kezdődne!

Délután elmegyek elbúcsúzni a vonalban lévő kedves, szeretett, első századomtól. *Savel Kuli* káromkodik és pattog mint a jégeső. Járt az ezrednél, kérte, hogy ne tegyenek el a századtól, vagy ha már nem maradhatok ott, kapjak egy lovasszázadot. Elmagyarázták, hogy ez kitüntetés stb. s a végén azt mondták neki, hogy adjon be kitüntetésre. *Savel* legyintett a kezével és eljött. Brigadérosom, *Horthy Pista*, szintén megpróbált inter-veniálni, de hiába.

A búcsú a századtól nagyon nehezemre esett. *Savel* kedves, régi jó barátom, hat órás koromtól ismer, mint kadét apám alatt szolgált, én már az ő ekvitéciójába kerültem mint hadnagy és azután is hosszú időn át szolgáltunk egy századnál, nem is beszélve arról, hogy a háború egész ideje alatt együtt voltunk. Nagyon szerettem őt mindig, eszes, szellemes, örökké jókedvű ember, gondos századparancsnok, él-hal a legénységéért s egész, bizonyos, hogy nincs a hadosztályban század, melyről minden tekintetben úgy gondoskodnék a parancsnoka, mint az övé. Hány hosszú háborús nappalt és éjszakát ültünk, lovagoltunk, harcoltunk és mulattunk egymás mellett! Nagyon sajnálom *Löffler Lacit* is, ezt a nobiles, kedves jóbarátot. A háború nagyon közel hozhatja egymáshoz az együttélő és harcoló embereket. *Savel*, *Löffler* és én jóban-rosszban, a legjobb barátságban és örökös jókedvben csináltunk végig mindent. Nagyon fáj az elválás. Sajnálom *Mikát* és *Borsayt*, ezt a két bátor, jól használható fiatal tartalékos hadnagyot is és ki sem mondhatom, mit érzek, mikor a legénységtől búcsúzom. Nagyrészüket a kezem alatt lett katona, együtt marsoltunk a háborúba és hány nincs már meg közülük? Hány miatt kellett levelet írni, amely úgy kezdődött, hogy: *„Kedves Nagyné, vagy Kissné, Isten rendeléséből szomorú hírt közlök magával, a maga kiváló, derék huszár ura ekkor és ekkor, itt és itt elesett a magyar haza hősi védelmében királyért és hazáért. Az Isten adjon magéinak belenyugvást stb.”* De hát sem a háború, sem a katonaság nem arra való, ha belül még úgy mozog is az emberben valami, hogy

érzékenykedjünk. Kezetszorítok minden emberrel, kívánunk egymásnak minden jót, sok hadiszerencsét és megyek vissza új századomhoz, amelyből, ha nehéz is, igyekezni fogok olyant csinálni, mint az első volt. *Suhay* és *Horváth* őrmesterek könnyes szemmel szorongatják a kezemet és elkísérnek egy darabon. Különösen *Suhayt* volt nehéz megnyugtatni, még útközben is olyanokat mondott, hogy jobb volt, hogy senki sem hallotta.

Az új lövészászlóalj most alakult csak meg. *Gottesmann* segédtisztje *Lamprecht* kilences huszárcapitány lett. Én kaptam az első századot. Van benne egy szakasz ötös dragonyos, egy szakasz tizenkettes ulánus és két szakasz tizenötös huszár. A többi három század tiszta tízes, tizenhármás, illetve kilences huszárokból áll.

Május 22. Tegnap este pokolsötét, hajnalban vihar és orosz támadás. Balról mindig hevesebb puskaropogás. Alarmírozok. A sötét éjben alig látom a mellvédnek dőlt embereket. Lefutom a vonalat, mindenki a helyén van. A támadás balról jön. Világító pisztollyal a kézben a balszárny szélső mellvédjén állok. A koncert teljes lesz. Mindig hosszabb vonalon ropog a fegyver; vékonyabban, kettős csattanással az orosz, mélyebben a mienk. Most két géppuska is elkezd ropogni s a hátammögötti erdőből, melyben este még a csalogánydal szólt, rákezdik az ágyúink. Messzebb, balról, egy fényszóró csapkodja sugárvéjét az előtünk fekvő mezőre. A fedezékekből egyik világító rakéta a másik után száll fel. Futnak az ég felé, azután ereszkedni kezdenek és a földhöz közel érve kísérteties, zöld fényben világítják meg a mezőt. A mezőn hangyák nyüzsögnek: a támadó oroszok. Századom állása egy kiugró sarkon van. Jobb, hogy a támadás balról jön. mintha a visszahajlott, hátammögött fekvő jobbszárnyat támadták volna meg. Tovább sustorognak a rakéták. Ha valamelyik gyorsan ér földet, úgy sokáig ég tovább. A mellvéden át nézve eszembe jut, hogy a rakétafény olyan, mint gyermekkorunkban a karácsonyestelőtti estéken lesett angyalfény. Az szebb volt, de azért ez is szép. Mintha viharos tengeren hánykódó hajón állnék. A ropogó gyalogtűz, gépfegyverpattogás és ágyúdörgés közt a világító rakéták és fényszóró által időnkint zöldszen megvilágított mezőn, ott is alakok születnek a merev megfigyeléstől, ahol nincs ellenség. Árnyak imbolyognak, rajvonalak tűnnek fel, csupa nemlétező, képzelt dolog, de momentán mégis valóság. Az agyból születő fantomok materializálódnak és ki-

reflektálódnak a térbe. Tömegük, távolságuk, alakjuk külön megszületik minden figyelő agyban. Azután láthatatlan módon egyik agy kezdi impresszionálni a másikat, a sok különféle képzelet-szülte, külön féle alak. minden szem előtt azonossá válik, így születik meg a tömegszuggesztió egy fajtája. A parancsnok és a tisztek dolga, hogy ellene dolgozzanak. Ha ők is befolyásoltatni hagyják magukat, akkor jön a harc a kísértetek ellen, katonai nyelven szólva: levegőbe lövöldözés, municiópazarlás és álláselárulás. Ez gyakran előfordul és sokszor oka a saját csapatok közti harcnak. — Annyira vigyáztam, hogy egy rakétát sem lőttem ki. Ha nem kapunk közvetlen támadást, minék áruljuk el az állást. — Bár tüzet kapunk mi is, másképp zengett volna a világ, ha a támadás közvetlenül ránk jön.

Lassan virradni kezd. A virradat nem fokozatosan és észrevétlenül jön, hanem ütemesen, lüktetésszerűen, de a lüktetéseknek erősödése, mely a világítás erősödését jelenti, alig érzékelhető.

A tűz alábbhagy. Elhallgataak előbb az ágyúk, aztán a gépfegyverek. A fegyverropogás is ritkul, a zúgó, morajló hangtenger kezd lecsillapodni. Néha még egy-két erősebb tűzszorozat, mint egy-egy elkésett, parthoz vágódó hullám, azután csend. — Világos lesz, elmúlt az éj, az éjszaka gyermekei, úgy a képzelt alakok, mint a valódi ellenség, visszabújnak a föld ölébe. Csak-hogy a nem erről a világról való alakoknak nem ártott a golyó. Űk most pihennek a föld ölében és várják új felszabadulásukat hozó éjszakájukat, de az emberek, akik csak éjjel tudnak árnyakká válni, reggelre húsból, vérből való, vérző emberekké lesznek; otthagytott nyögő, jajgató, vagy csendesen kiszenvedő sebesültekké, akik közül sokat halottá-változtat a feltörő hajnal. Talán ezeknek lelkei kelnek fel éjente a földből és mozognak, támadnak, harcolnak szellemalakban újra, segítve a még élő pajtásokat. Azoknak, akik már igazán árnyékká váltak, jó dolguk van. Már sebezhetetlenek testileg, lelkileg.

Hűvös hajnali szellő fut végig a fedezékeken. Megborzongunk. Az árnyakkal való érintkezést megérzi az élő ember.

— Nappali őrség kifelé! Legénység aludni!

Meghiúsult egy éjjeli támadás.

Az olaszokkal való háborút bizonyosra vesszük. Nem tudjuk megérteni, hogy annyi koncesszió mellett beleugranak ebbe a szörnnyű mészárlásba. Az ember oktalan állat. Hát nem látták

tíz hónapon át, hogy mi a háború? Háború nélkül is sokat kínálunk. Azért amit nem kínálhatunk, majd egy év m alva szavaztassák le az olasz anyákat, feleségeket és gyerekeket, hogy megérte-e a plusz a veszteséget?

Május 23. Megírom haza áthelyezésemet és az új postaszámot. A *Gorlice* utáni foglyok száma 193.000-re emelkedett. Csapataink *Rudniktól* délre átlépték a *Sant*. Azon az ismerős vidéken most negyedszer ömlik a vér.

Május 24. Megőrült a világ! Öljük egymást és akinek még nem jutott ellenség, mint *Portugáliának*, az önmagát marcangolja. *Olaszország* most ugrik bele a táncba. Valami démon fújja hozzá a nótát és a népek, mint a tarantellától-csipettek, örvöngenek. Ennek a vége csak általános letörés lehet, mert ebben a háborúban mindenki csak veszteni fog. Az olasz közbelépés elnyújtja a háborút és még nehezebbé, komplikáltabbá teszi a békét.

Olasz háború! Nekünk magyaroknak igazán soha semmi bajunk nem volt velük. Az igaz, hogy az osztrákoknak ősi ellensége, de mi közünk nekünk az olaszokhoz? Milyen tragikus, ha egy nemzet nem lehet öncélú! Bizonyos vagyok benne, hogy az olasz az északi határon véres fejjel fog megállni. *Pola* előtt a tenger, sok olasz hajó és tengerész temetője lesz. Talán megpróbálnak *Dalmáciában* is csapatokat partraszállítani. *Cattaro* gyönyörű öblét talán a tengerről is ostromolni fogják és lehet, hogy *Montenegrón* át olasz csapatok sietnek majd a szerbek segítségére. Ha nem volna olyan tragikus a helyzetünk, nevetni kellene ezen az örültségen. De az olasz hadseregnek kitűnőnek kell lennie, ha győzni akar, bár mi ott délen nem is félkézzel, hanem csak néhány ujjal verekedhetünk. Kívánom nekik, hogy menjenek be *Montenegróba* és a *Balkánra*, mert más a *Via Venti Septembren* lelkesedni és más a *Balkánon* háborúzni. A *Balkánon* nincs fedél, csíp a fereg, nincs mit enni s amit az olasz magával hoz majd, arra nagyon kell vigyázni, mert ellopják a szövetségesek. Furcsa világ jön most a szerbekre. Egy folyó, de *nem folytatott háborúban állnak velünk* és *tényleges* háborúban mindenféle *járvánnyal*. Rengeteg áldozatukat az olasz aspirációk illuzóriussá tehetik. Hiszen *Olaszországnak* nem lehet célja, hogy *szerb Adriát* csináljon az *osztrák Adria* helyett. Emiatt még a hozzánk való közeledésre is hajlandó lesz egyszer az olasz s akkor majd mi jövünk dilemmába, hogy mit csináljunk?

A szerbekkel való számadásunk még nincs lezárva. Ezt a szerbek elsősorban a gyönyörű *potioreki* vezetésnek köszönhetik. Mi lenne ma, ha *Arangjelovácnal* állnánk és azt mondhatnók, hogy *Szerbia* megkapta a büntetést, most elég, mi nagylelkűek vagyunk. De így az ördög sem tudja, hogy mi lesz. Egy bizonyos: ha legyőznek, végünk van. Felosztanak bennünket. De addig még sok idő tog eltelni és a mi letörésünk nem lesz olcsó multság.

Az utolsó tíz hónap eseményei alatt mindenkinek szenvedett az idegrendszere, ezt én is kezdem erősen érezni. Néha feszítő, belső nyugtalanság fog el, főként pihenő napokon, reakcióként. Ez nem is csuda, már azért sem, mert az ember énje soha így megfogva, lenyűgözve nem volt. Ha valakinek van akarata, akkor a szabad-akaratnak ily hosszantartó, teljes elvesztését alaposan megérzi. Nemcsak azáltal vagyunk béklyóba verve, hogy rendelkeznek velünk és állandóan kötve vagyunk helyhez, időhöz és parancsokhoz, de le van nyűgözve a lélek is. Mázsás súlyt érez rajta az ember, csak a gondolat szabad, de azt sem lehet leírni, hiszen a levelezésünk is nyitott. Sohasem tudtam eddig, milyen nagy értéket képvisel életünkben az a hit, hogy a jövőnkkel diszponálhatunk. Igaz, hogy a jövő ritkán alakul úgy, ahogy hisszük, de normális körülmények között jövőnk alakításának lehetőségével, mint tulajdonnal diszponálunk. Ha azután másként alakul, ha nem lehet úgy, ahogy gondoltuk, ebbe is belenyugszunk. De most, háborúban, egészen más a helyzet. Itt a következő öt pere sem az enyém. Az enyém csak a múlt. A jelen már nem. Még kevésbé a jövő. Szépítsük a dolgot ahogy akarjuk, a háborúnak ezer hatalmas, gyönyörű momentuma van, ezek között van olyan is, amelyet mi teszünk azzá, mert nem lehet a valóságot sokáig elbírni. De szépítés ide, szépítés oda, a háború a világnak egy örületes, borzalmas betegsége. Nem igaz a tisztítóüz-elmélet. Nem igaz egyetlen elmélet sem a háború körül. Minden elmélet csak önámítás, részben tudatos önámítás is. Aki tudja, hogy mi a háború, az ilyen teóriákban nem hihet. A háború istenasszonyának arcát fátyol takarja el és csak aki itt elől volt, érzett, látott és gondolkozott, az lebbentheti fel a fátyolt, de nem büntetlenül. Ez az arc nem az a komoly, öntudatos, büszke arc, amelyet a szobrok ábrázolnak. Ez az arc ezer kínban vergődő, vonagló, véres, csapzott, szörnyű, szenvedő Meduza-fő. Rajta van a világ minden kinja, baja a teremtés óta. Tekintetében visszatükröződik égő fáluk lángja, menekülő asszonyok, útszélen megfagyott

gyermekek hosszú sorának képe, vetetlen földek pusztá kopársága, rengeteg megcsonkított, halálbamenő katonatömegeknek minden kínja és szenvedése s az otthoniaknak, a mindenüket elveszítetteknek örök keserve. Visszatükröz ez a tekintet mindent, mindent, ami szörnyű és még sem mond semmit a fátyol alá te kintőnek. Nem mond semmit, mert a szem, az arc kifejezése üres és nem felel arra a kérdésre, hogy miért van mindez? Aki tudott, aki mert a fátyol alá nézni, annak lelke, kedélye, szíve örökre fizet ezért a merészségért. Jó, hogy csak kevesen jutnak ehhez a megismeréshez! — A legtöbb ember lelkileg bekomorodnék, gyáva lenne és kétségbeesne az emberiség sorsán és jövőjén. Néha szeretnék ordítani, ha mindezt érzem. Ne akarjátok a világot kultúrával előre vinni! Ne akarjátok civilizációt! Vagy hagyjátok meg az embert ősi kulturátlanságában, akkor állati önzéssel természetes, nyers életet élnénk, — ami egészséges, — az elemekkel és állatokkal való harcban megedződünk, — ami férfias — s lennénk egyszerű, nyers, erős, természetes-életet élő, magasabbrendű állat. S akkor viseljünk háborút és üssük egymást, amíg bírjuk.

Vagy legyünk minden jóért, szépért és magasztosért lelkesülő kultúremberek, humánus gondolkozással, előrejutó, haladó törekvésekkel és világnemesítő ideákkal; de akkor — ne legyen háború.

Micsoda égis kiáltó örület az, hogy gyerekeinket jókká, erkölcsevükké neveljük, sajnáltatjuk velük a fészkből kiesett madárfiókat, adatunk vele a szegénynek, felébresztjük részvétét minden szenvedés iránt, végigtanultatunk vele egy csomó iskolát és megtanítjuk embertársai megbecsülésére, más tulajdonának tiszteletbentartására s mások érzékenységének respektálására. Azután felnő a gyerek, eszmények vezetik az élet útján, melyek mind az emberiség javát szolgálják, hoz nemzetbaldogító törvényeket, kormányoz falut, várost, megyéket, segít árva-házakat, kórházakat létrehozni, megtanulja becsülni a szépet, dolgozik és sikert ér el hazája és az emberiség javára. — S akkor jön egy örült óra, az utcákon tömegek rohannak és: „*Éljen a háború!*” — S ez a minden jóban végignevelt és iskolázott ember elmegy és segít virágzó vidékeket elpusztítani, az emberi tehetőséget örökre hirdető műkincseket rommá lőni s embereket ölni, holott azok idegen voltak miatt talán érdekesebbek voltak számára, mint addig ismert saját világa. Emberek ezrei pusztul-

nak el előtte és mellette. S ebben a pusztításban maga is segít, vagy legalább is nyugodtan tudomásul veszi azt, a kiesett madárfiókák egykori megszanója. Hogy fedezékében meg ne fagyjon, elszedi a szegény paraszt utolsó párnáját s takaróját. Kiontjuk a pálinkás hordókat, hogy józanok legyünk. Csak békében szabad részegnek lenni, de most az öléshez józanság kell. Most magasabb célokért vagyunk józanok. Kivágjuk a fákat, leégetjük a házakat, letaroljuk a vetést, hogy jobb legyen a kilövésünk. Megesszük a paraszt utolsó marháját, mert kell. Elélünk belőle három-négy napig, de nekünk élnünk kell, hogy esetleg három-négy nap múlva elessünk ott, ahol kell. Tudjuk, hogy a szegény asszonynak éhen kell pusztulnia gyerekeivel, mert most már tejük sem lesz, de nekünk élnünk kell, hogy — eleshessünk. Gyártjuk nagyban a negyvenkettes ágyutól a bugylibicskáig s a repülőgéptől a tengeralattjáróig mindazt, ami öl és pusztít, mert mindez jó eszköz arra, hogy nyomorékokat, árvákat, özvegyeket gyártsunk tömegben. Ahhoz a tempóhoz és eredményhez, amiben dolgozunk, nem lesz elég árvaház békében. De nem baj, hiszen lesz üres iskola, mert ezeknek tanárai és tanítói, akik ott az ifjúságot nevelték, most diákjaik élén rohannak az ütközetek viharába és „üsd a kutyát!”-tal biztatják minden jóra nevelt tanítványukat. „Csak a fejét! Öld! Verd agyon!” — kiáltják és talán büszkén mutatják meg véres ruhájukat, vagy a fegyvertusájukon maradt véres agyvelődarabot, melynek éppen csodás mechanizmusáról tartottak előadásokat régebben. A leglelkiismeretesebb bíró „Ez is kémkedett!” jelszóval egyszerű bizonyíték alapján két perc alatt kénytelen akasztatni; a szelidséget, jóságot prédikáló pap pedig a mi urunk Jézus Krisztus nevében rohan feszülettel a kezében a csapat élén. — Tiszta örület ez! — Ha ezekre gondol az ember, akkor keze közé szorítja a fejét és kéri az Istent, hogy vegye el egészen azt a kevés megmaradt eszét s ne tudjon se gondolkodni, se érezni.

A „munkában” erre nem gondolunk. Ott végezzük a dolgunkat, örülünk a sikernek, az életösztön is dolgozik és nincs idő ilyenekre gondolni. — De ha van időm magamban lenni, akkor a legszörnyűbb gondolatok kínoznak mostanában és száz más, mindezt nem érző, nálam szerencsésebb ember helyett is marcangolom magamat belülről. Mi lesz ennek a vége? Mikor lesz ennek vége? Lesz-e ennek egyáltalán vége? Egész életünket meghazudtolva ezzel a háborúval, hogy fogja az emberiség béké-

ben újra kezdeni a meghazudolt igazságoknak újra igazságokká vaió manifestálását?

Nekem, a katonának, le sem volna szabad írnom ezeket a sorokat. De le kell írnom, mert lelki krízistői akarok szabadulni. Elmondani ezeket senkinek sem lehet. Nekünk verekednünk és győznünk kell és én nem könnyíthetek magamon azzal, hogy lelkemnek e szörnyű terheit másokra rakom és megosztom. Éppen ezért érzem, hogy le kellett ezeket írnom, mert megkönnyebbül utána a lelkem és érzem azt is, hogy semmi ellentmondás nincs mindabban, amit hónapok óta becsülettel tenni igyekszem s amit most leírtam. Illetve van benne ellentmondás, de csak látszatra, mert érzem, hogy belső ellentmondás nincs. En, mint emberatom, nem vonhatom ki magam a nemzet egészéből. Ez a háború nálunk senkinek sem kellett. De ha nem is öncélú a nemzet mert az *Austriával* való kapcsolat nem engedi azzá lenni, az bizonyos, hogy élet-halálharcunkat vívjuk és így nem gondolkozni és meditálni, hanem verekedni kell.

Bizonyos az is, hogy rajtam már irtózatoss háborús fáradtság van. Ez fogékonyra tesz olyan gondolatok iránt, amelyek az emberiség szempontjából igazak lehetnek, de most nem azok. Az emberi igazságok relatívak. Nekem igazam van, de nincs igaza a huszárcapitánynak. Pedig most a huszárcapitánynak kell hogy igaza legyen.

Édes Istenem, néha könnyebb meghalni, mint élni!
Szeretnék néhány hónapra elaludni!

TIZENKETTEDIK NOTESZ.

Május 24. Az olasz követelések annyira teljesíthetetlenek, hogy céljuk csak *casus belli* lehet. Nem hiszem, hogy akad olasz, aki elhinné, hogy békésen megkaphatják *Triesztet, Polát, Fiumét. Trentot* és az *Isonzó-vidéket*. Az érdekeltség *Valonára*, a döntő-bíráskodás a szerb-montenegrói kérdésben és a többi hasonló kívánság, még győztes háború esetén is nagy követelés.

Május 25. Tegnap este nyolc muszka jött a vonalunk elé. Integettek és így nem lőttünk. A vonal előtt egy fára levelet akasztottak:

„Most tavasz van, május és mi öljük egymást, pedig otthon a tavaszi munkát kellene végezni. Nem akarhatja az Isten ezt a vérontást, hiszen némely helyen úgy fekszenek a holtak, mint réten a kasza után a levágott fű. Mi nem haragszunk rátok, de háborúzunk, mert engedelmeskedniünk kell. Kívánunk nektek boldog húsvéti ünnepeket!” Azután egy utóirat: *„Sniatynt, ha elmegyünk, fel fogjuk gyűjtani!”*

Délután *Zaivaleből* egy sereg menekülő zsidó családot segítünk át a vonalon. Mesélik, hogy a *Suhay* által agyonvert cserkeszek holttesteit kocsin *Zaleszczykibe* vitték, honnan cserkeszkiváltság alapján hazaviszik, hogy honi földben legyenek eltemetve.

Este figyelmeztetés, hogy számoljunk orosz támadással. Röviddel rá egy század 54-es bakát kapok erősítésül.

Május 26. Éjfél után a lovasezredeket kivonják a vonalból. Szép éjjel, holdvilágos, enyhe májusi éjszaka.

Elment az első század. . .

Nagyon fájt utána a szívem!

Este a század legénysége nevében *Vajda* őrmester vezetése alatt jelentkezik nálam a négy szakaszvezető, hogy megköszönjék azt a gondoskodást, amit már eddig is tapasztaltak. Legénységünk annyira igénytelen, hogy a legkisebb gondoskodás s egy-két tréfás jó szó, rögtön és végkép megnyeri a szívüket. Ha ezt megkapják, szívesen tűrik a legnagyobb szigort is, ahol az helyén-

való és nem tartják sikanírozásnak. A század ellátásának később még jobbnak kell lennie, de az ilyen improvizált formációnál nem lehet minden egyszerre. A négy századra egyelőre még csak két konyhakocsi van, manipulans őrmester nincs, a trén hiányos, de a parancsnokok dolgoznak és követelődnek, úgy-hogy rövidesen minden rendbe fog jönni.

A zászlóalj tisztjeit most kezdem közelebről megismerni. *Janik Laci* nemcsak kitűnő tiszt, de kedves, gondolkozó lélek is. *Kovács Emil* egy húsz év körüli hadnagy, művelt, tanult, aránylag igen sokat olvasott fiú. Büszkén mesélte, hogy tizenhat éves korában adta be első drámáját a *Nemzeti Színházhoz* s egy évre rá elő is adták *Kecskeméten*. — *Gottesmann* fest és rajzol. *Ews Pali* is igen originális ember. *Horváth* hadnagy meg is jegyezte, hogy a zászlóaljnál veszedelmesen kezdenek grasszálni holmi *Kisfaludy-féle* gárdista költők, minek eredményeként zsoldcédulák és állományjelentések helyett itt inkább lírai és epikai írások készülnek.

Esti jelentés szerint az első olasz támadásokat véresen visszavertük. Flottánk bombázza a partot *Ancona* és *Velence* között. Békében minden villamoselgázolást külön emlegettünk, most pedig egész természetes, hogy löjjük *Velencét*. Talán elpusztul ez az álmváros, bombák zúgnak le a *Márkus-templomra* és mindez most magától értetődik, Az ember bámulatosan alkalmazkodóképes! A mi generációnk máris más, mint a háború előtt. Más érdeklí, más izgatja, másként reagál az idegrendszere, Az emberek lelke inficiálódott. Kár a sok pusztuló gyönyörűségért, de azért szívből kívánok minél több treffert. Egy sereg új nevet kell majd megtanulni, kis olasz faluk neveit, melyek híresek lesznek, mert határukban száz-szárma pusztul az ember. Meleg egy háború lesz az odalenn!

Délután 6^h, Orosz tüzérség a századot lövi. A két első gránát hosszú, a két következő srapel kicsit rövid. A negyedik lage tölem jobbra a drótban fekszik, aztán jön a többi ide-oda. Embe-reim lapulnak. Fogom a figyelőket, hogy kinézzenek. Találat nem volt, de az orosz jól belötte magát.

Május 27. Az ezrednél *Bartha* alezredes és *Burián* kapitány Verdienstkreuz-ot, *Brokes* és *Gottesmann* őrnagyok Signum Laudist kaptak. *Burián* már rég megérdemelte ezt. Kitűnő tiszt, megbízható, komoly századparancsnok, minden feladatra alkalmas.

Használják is eleget. *Gottesmann* sokkal többet érdemelt volna de annyira szerény és annyira természetesen és magától értetődően csinál mindent, hogy mindig kevesebbet fog kapni, mint amit megérdemel.

A parancsnokságoknál aggódva beszélnek arról, hogy *Románia* is megtámad bennünket. Mint egy kopófalka. úgy tör most ránk a sok másod- és harmadrendű náció. Az antantnak minden nép jó arra, hogy segítségül hívja. Elvégre igaza van, a háború csak a sötét középkorban volt lovagias párbaj. Ma lovagiasság nélkül, minden és mindenki ellen megy, hiszen lehetőleg még az asszonyokat és gyermekeket is ki kell pusztítani, mert nemcsak győzni kell, hanem végkép tönkre is kell tenni a másikat.

Este *Janik Laci* mesél orosz fogságáról, kémútjáról és szökéséről. — Az orosz parancsnokságok személyzete kicsi. Az orosz trén praktikus és tiszta katonatrén, civilkocsisok nélkül. A járművek legnagyobb része kétkerekű taliga. A trénről mindig nagy körültekintéssel diszponálnak. Az orosz legénység vakon bízik tisztjeiben. A gyülekezőhely minden ember számára, nála lévő cédulára van felírva. Az ütközetben kevés a tiszt, csak annyi megy előre, amennyi kell. Mindent a háborús cél szolgálatába állítanak, a lakosságra való tekintet nélkül. Ha kell, asszonyokkal is húzatnak ágyút s bár nagy sajnálkozás között, de minden parasztról lehúzzák a csizmát. Hátrább sok a vöröskeresztes hölgy és a kokott.

Napközben sok a dolgom. Mint legidősebb svadronosnak a belső organizációt is kézbe kell vennem. Zsold a századoknak, hátralékok kifizetése, pontos létszámkimutatás, századok beosztása, posta-kiadás stb. Aztán magamhoz citálom a trénparanesnokat, megbeszéljük a menázs-fasszung, széna, zabellátás és egyéb hasonló kérdések rendjét. Kilátásba helyezem, hogy az első rendtelenségre kimennek a vonalba. Jönnek a századszakácsok is, akiknek két óra kikötést és huszonöt botot ígérek fejenkint, ha a legénységi menázi nem lesz elég és kiváló. Általában az egész hátulsó társaságnak megmagyaráztam, hogy ész nélkül törődjenek a frontbeli legénységgel, mert a hátul mindig jóllakó, krumplit-hámozó trén, szakács, mesterember és egyéb ilyesféle népség az én szememben csak addig ember, amíg éjjel-nappal szakadatlanul a századról gondoskodik. Ha nem fog minden a legjobban menni, akkor a fűtött pokol paradicsom lesz ahhoz az állapothoz képest, amibe majd kerülnek. Azután szabályozom a pénzkezelést s ezzel

rendezettebben indul meg ennek a nyomorult, szegény zászlóaljnak az élete.

A lovashadosztályok lövészzászlóaljai se nem lovasság, se nem gyalogság. Eredetük ott kezdődött, hogy gyalog használták a lovukat-vesztett embereket. A pakktarisznya a nyeregről az ember nyakába került s ezzel sarkantyús csizmában is gyalogos lett belőle. A lovasszázadok a lovak miatt időnkint kvártélyra jutnak; szegény lövészek soha. Éjjel előrszolgálat, nappal mars és ütközet s ez így megy nap-nap után. Az ördög sem törődött velük. Beosztottak hozzájuk néhány tisztet, azt sem a javából s attól kezdve mindig a legnehezebb feladatokat bízták rájuk. A lövészzászlóaljokhoz beosztott emberek sorsa biztos pusztulás. A mozgékony lovasságot képtelenség gyalog követni. Ezért a végén mindig egyedül maradnak, kiszolgáltatva a mindig túlerejű ellenségnek. — Ezt a tarthatatlan helyzetet már hátul is észrevették és most új tiszttal, megfelelően felszerelve, rendes gyalogzászlóaljja alakítják át lövészeinket.

Most hallottam autentikus formában a zászlóaljhoz régebben beosztott két ezredtársam, *Schulek* és *Haviár* hadnagy hősi halálának körülményeit. A félszázad *Schulek* alatt *Babinnál* visszamaradt, mint a zászlóalj utóvédje s csakhamar négy oldalról körülvéve verekedett. A két tiszt és a megmaradt tizenöt-husz ember bevette magát egy házba s ott védekezett az utolsó patronig. A sors néha furcsákat játszik. Ez a két ember teljes ellentéte volt egymásnak. *Schulek* karcsú, eleven, nagyon csinos fiú, csupa finomság, könnyedség, elegancia, úgy külsőben, mint modorban és életformákban. *Haviár* vidéki földbirtokos, tartalékos tiszt, rusztikus, a földhöz közelélő, nehézkes magyar; kitűnő humorral és originális, vaskos tréfákkal. Minden jóbarátságuk mellett, már a kádernél is örökös tréfás harcban állottak egymással. *Haviár* folyton csipkedte a kis *Schuleket* azért, amiben az más volt, mint ő. ez pedig kedves és finom eleganciával ripsz-tirozott, mint valami ügyes törvívó, aki erős kard vívó ellen küzd. S a vége: két egymásraboruló, szitaválótt és összeszurkált fiatal halott magyar hadnagy, a *babini* rutén házban . . .

Este német alaposságú parancs: riadó- és tréncszültségre. Meglátszik, hogy német parancsnokság alatt vagyunk. A tréncmenet cél oly messzire van megadva, mintha azzal kellene számolni, hogy román támadás miatt kell vissza venni a szárnyat.

Vacsora közben kém jelentés, hogy erős gyalogsági erősítés érkezett *Sniatynba*.

Május 28. Reggel még alszom, midőn rákezd az orosz tüzéség. Felébredek és megyek a házhoz, melyben a tisztikonyha van. Egy dördülés — félig ugrom, félig repülök, s azután — por és föld borít el. Közvetlen mellettem vágott be egy gránát. A ház előtt álló ordonáncok nagy örömmel fogadnak. „Kapitány úrnak nagy szerencséje volt, a gránát nem robbant!” — A muszka tovább lö, mint a bolond. A ház srapel ellen jó, gránátnak semmi, de nem talál bele. Bent az egyik tiszt képeslevelezőlapot mutat, melyen egy pesti menyasszony azt írja, hogy vőlegényéről semmi hír, azt hiszi, fogságba esett. A kártya vége a következőképpen szól: „*Egyébként semmi újság, eddig unatkoztam, de most, hogy az olasz háború kitört, legalább van valami újság.*”

Elstek *Klingspor* és *gróf Koziebrodsky*, egy saját, idő előtt explodált srapneltől. *Klingspor* a monarchia egyik legjobb lovasa volt. Kemény katona, izig-vérig lovastiszt. Sokszor dühöngött a hozzá nem értő vezetés miatt. *Bawa-Ruska* után a lovasság ügyeiről beszélgettünk: „A lovasság — mondotta — nem hibás abban, hogy nem tudják felhasználni. Lovasságunk kiválóan bátor és csupa önfeláldozás, de olyan vezetők alatt, akik ezt a fegyvernemet nem ismerik s akik tönkreteszik a lovasságot még mielőtt akcióba léphetne, a legjobb akarat mellett sem teljesíthet többet, mint amit teljesít. Írjátok fel mindnyájan megfigyeléseiteket!; Háború után összegyűjtjük és helyes irányba tereljük, elsősorban azt a vezetést, amely ma csapnivaló, majd pedig a lovasságot, — már amennyire erre szükség lesz — anélkül, hogy szellemében megváltoztatnánk, mert ez a képzelhető legjobb.”

Neki már nincs „háború után.” — Sok érték, jóakarát és fegyverneme iránt érzett mérhetetlen szeretet szállt vele sírba.

Koziebrodskyt még *Bukovinából*, kettes dragonyoskapitány korából ismertük. Hatalmas termetű óriás, elegáns férfi és izzó lengyel patrióta volt. Rajongott *Galiciáért*. Egy gyakorlaton vacsora közben egyik tisztünk azt az egész ártatlan megjegyzést tette, mégis csak szörnyűség, hogy ebben a *Galiciában* mindig szakad az eső. — *Koziebrodsky* egész nekihevülve felelte:

— Vedd tudomásul, hogy *Galícia* mindig szép, akkor is szép, ha folyton esik. Benned nincs kedély, ha nem tudod meglátni ezeknek a nyomorult kis házaknak, zöld mezőknek és gyönyörű erdőknek szépségeit. A szakadó eső illik ennek az országnak a

hangulatához, ehhez a szomorú, melankolikus-karakterű gyönyörűséghez. Ezt legjobban esőben érzi meg az, aki meg tudja érezni. Ennek az országnak, ennek a vidéknek a lelke ilyenkor, késő ősszel, mutatja meg magát teljes őszinteségében, de ti ezt nem értitek, nem érzitek és ezért nem is beszéltek erről veletek?”

A *skalati* nagy lovasgyakorlatok idején a kettes fekete-dragonosok bált rendeztek. A nagymazurnál *Koziobrodzky* vizavija a naplómban már emlegetett *Lisakowshy* hadnagy volt, éppoly lelkes lengyel, mint a másik. Már az első ütemek után önkéntelenül abbahagyta a táncot a két szembenlévő kolon s visszahúzódott a falig és az egész terem csendben bámult. A daliás melódiára csak két pár táncol. A mazur egyéni tánc, tanulni nem, csak tudni lehet, akár a csárdást. — A két táncos elengedi táncosnőjét s végül csak ők ketten táncolnak egymással szemben. A zene egy erős akkorddal, a két táncos pedig egy dobbanással befejezi a táncot. A teremben csend, aztán kitörő taps. Ritkán lehet ilyen szépet látni. Akkor értettem meg ezt a táncot és a lengyel lélek is közelebb került hozzám.

Koziobrodzky most végkép befejezte a maga nagy-mazurját. Tudom, hogy lelke nyugodtabb lenne, ha orosz golyót kap a sorstól, de azt legalább győzelmes harcban, szívében *Polonia* feltámadásának reményével kapta volna és abban a tudatban esett volna el, hogy a gyűlölt orosz megverten, futva üríti ki az ő kedves, szép, szomorú, sáros *Galiciáját*.

Legényem kiásta a mellém bevágott gránátot. Egységes típusú volt s ha öt lépéssel közelebb jön, telibe kapom. Arról nem is beszéltek, mi lett volna, ha explodál. Temetéséről semmiesetre sem kellett volna gondoskodni.

A lyukból négy-öt darab tíz-tizenöt centiméter hosszú, hat-hét centiméter széles jó vastag hülznidarab és egy sapkára való mogyorónagyságú ólomgolyó került elő. Ehhez több jószerencse kellett, mint egy erős ütközetből épen való kikerüléshez! Ha explodál, tízszer akkora távolságból is végem van. A légnomást így is alaposan éreztem és félig lökve, félig ugorva repültem előre. Ijedtségre nem volt időm, mert amire megijedhettem volna, már túl is voltam a bajon, de semmit nem éreztem abból, amit a „*Reiter am Bodensee*” érzett s amitől holtan esett le a lováról. Mindebből látszik, hogy nagyon könnyű meghalni. De az Isten nem vigyázhat mindig az emberre és egyszer mégis el fog vinni az ördög. A múltkor egy golyó néhány centiméterrel a fejem felett vágott egy fába,

amelynek nekitámaszkodtam, ma meg ez a ronda állapot környékezett meg. Igaz, hogy szíves volt megdőgni, mielőtt kisfiát megszülhette volna, de ilyen szerencse még sem ismétlődhetik meg sokszori

A háborús idegesség, a félelem, vagy az önfenntartás érzése ezerféle alakban nyilvánulhat meg. Az egyiknél részvétlenség és apátia áll be, a másik nem tud egy helyben maradni, folyton jár, fel-alá. Egyik igen bátor tisztünkél például abban jelentkezik, hogy ha még oly jól megy is a sora, három napnál tovább nem tudja magát jól érezni egy helyen. Ma, mikor gránátokkal kezdett veretni bennünket az orosz, valósággal feléledt s azt mondta: „Látod, ez jó. Ez változás. Remélem nem tart túlsoká, mert akkor megint csendet szeretnék!” — Van egy tiszt, aki nehéz tűzben folyton kérdezősködik. Baj, ha egy olyannal akad össze, aki ilyenkor nem szeret beszélni. En mindent inkább szívesen csinállok, csak ne kelljen egy helyben ülnöm. Ha a vonalat tüzérség komolyan lövi, folyton sétálok az árokban. Ez mégis jobb formája az idegességnek, mert a legénység ellenőrzését is jelenti. Legénységünk idegzete pompás. Néha szeretnék beléjük bújni, hogy megállapíthassam, vájjon tényleg olyan kevésbé alterálja őket a tűz, mint ahogy mutatják? Ez főként az idősebb legénységre vonatkozik. A fiatal legénység szívesebben megy támadásra, minthogy egy helyben álljon erős tüzet.

A legénység az olasz hadüzenet hírére semmi emóciót nem mutatott. A háború soká tart, kezdünk *Landsknechtek* lenni. Egy-kettő annyit mondott:

— A fene egye meg azt a talját, elnyújtja a háborút és most már üt is meg kell verni!

Este 9^h 30'. Hozzák a postát; ugyanakkor orosz támadás a balszárnyra.

Este 10^h 15^l. Orosz támadás visszaverve. Levélolvasás.

Május 29. Újra esik, a *chocimirci* és *zukowi* napokban szerzett reumától fáj minden tagom.

Az esti jelentés *Horthy Miklós* hőstettét emeli ki a *Novarával*. A tengeren is legjobb a magyar!

Este *Gottesmann* behivat egy ordonánaltiszttel, hogy aludjam a házban. Szép tőle ez a kedvesség. *Kovács Emil* szólt neki, hogy régóta nem aludtam már a fájdalmaim miatt s egy nyugodt, meleg éjszakát akart szerezni nekem.

Este megint egy gyerekkori jóbarátom elesésének a híre ért hozzám. *Bautner Sanyi* esett el, a honvédhuszároknál. Sebeibe belehalt *Spilka* tizenhármass kapitány is.

Május 30. Reggel háromig jártam össze-vissza, nem tudtam aludni, egyik cigarettát a másik után szívtam. Csodás volt az éj. Az idő kicsit kiderült, telihold fénye szűrődött át a ködön, mely könnyű fátyolként feküdt erdön, réten. Bizonytalan fénnel, halványan világította meg a fák és bokrok körvonalait. Amint a köd mozgott, élt az erdő, imbolyogtak a fák, rezzenek, mozdultak a bokrok. Ma nem csodálkoztam azokon, akik hisznek erdei manókban, tündérékben, boszorkányokban és törpékben.

Estére az én kedves, első századom jött mögém tartalékba.

Az öröm kölcsönös volt.

Az orosz tüzéség most csendben van. Négy ágyújuktól csőrobbanás miatt egy tönkrement, egy telitalálatot kapott, ma két újabb telitalálat pedig a megmaradt ágyúikat is elintézte. Kémjelentés szerint egy lőszerkocsi is felrobbant, hat ember s nyolc ló elesett, igen sok sebesülés.

Egy mögöttem tartalékban fekvő morva bakaszázad háborút játszik. Hosszú drót végére egy-egy konzervdobozt kötöttek, ez a telefon. Az egyik konzervdoboznál egy baka a tüzéségi megfigyelőt játssza, ötletesen és humorosan, a másik az ütegtelefonistát. Végigjátsszak egy üteg tűzharcát. — A végén mindegyik ember hátára vett egy másikat és iszonyú ordítással, lovasrohammal fejeződött be a játék.

Május 31. Anyám levelei kedvességben mindent felülmúlnak, de ma különösen kedveset kaptam tőle. A jövőről ír benne és arról, hogyan lát engem a háború utáni magyar közéletben. Mennyi golyónak kell még addig engem kikerülnie! És ha mind ki is kerül, lehet-e még oda átnyergelni? En ugyan sose vonakodtam valamit újra kezdeni, hiszen öregkorban is érdemes kis fát ültetni, vagy megéri az ember árnyékát, vagy nem, de bizonyos, hogy másként kezdve, már máshol lehetnék. A kedves az, hogy anyám oly rendíthetetlenül bízik abban, hogy baj nélkül hazajövök, nem is beszélve arról, mennyire bízik jövőmben!

Kovács Emil ideadta *Lenaut*. Vele most ismerkedtem meg igazán, eddig csak egész felületesen olvastam műveiből.

A mellettem fekvő *Hanák-bakák*. a régi „*Altstahremberg*-ezred”. Mi is eleget ültünk már fedezékben, de azért utáljuk. Máshoz vagyunk szokva. Ezeknek azonban ez az elemük, ez a

pihenésük. Hogy megtanulták ezek a vakondokok életét! A fedezéken, mely előre el volt készítve, a négy első nap fűrtak, faragtak, változtattak és alakítottak a maguk guszta szerint. Azóta nyaralnak. Mindegyik süt, főz, kitűnő kávékat készítenek a konzervből, zsírt olvasztanak a szalonnából, azt elteszik üres konzervdobozokba, aztán kerül egy kis krumpli, hagyma, megymás és délben mindegyik külön főz magának, a fedezékfalba vágott kis főzőlyukon. Mert hátulról, meleg étel, ide csak este jöhet. Még rostélyost is sütnek. A mellettem lévő cugot egy hadnagy — békében polgári iskolai tanító — kommandírozza. Derék ember, délután maga köré szedi a bakákat, újságokat olvas fel és ismertető előadásokat tart nekik. A *zawalei* kastélyból egy csomó illusztrált lapot kerített, azt felváltva olvassák hangosan s a többiek áhítattal hallgatják. Gyakran mesélnek egymásnak. Vájjon miről? — Az enyémekek mindig a földről, termésről, lóról, kis-borjúról beszélnek. Az esti beszélgetések közben alig hallottam még huszárt, hogy elmúlt ütközetről beszélt volna. Utána röviden egyszer megtárgyalják még a harcot, de később majdnem sohasem emlegetik. A jövőről sem igen beszélnek. Igazuk van.

Június 1. Délután 6^h 30'. Tüzérségi tűz.

Éjjel 11^h 30'. A délutáni belövés alapján hatásos tüzérségi tűz. Riadózik. Rögtön rá gyalogtűz.

Éjjel 12^h 30'. Erős tüzértűz. A világító-rakéták fényénél látom, hogy előttünk csak egész gyér raj vonal lövöldöz. Megszólalnak a tizenöt-centiméteres tarackok is. Ellenünk csak színlelt támadás jön, de az ötödik honvéd- és az ötödik német lovashadosztály előtt komolyan megy a dolog. *Kolomea* felől olyan az ágyúdörgés, hogy az egyes lövéseket nem lehet kivenni. A posztokat bevontuk és várunk. A tüzfegyelem jó. — Reggelre öt sebesült.

Június 2. Przemysl három erődjét és *Stryjt* elfoglaltuk. A zsákmány között hatvan nehéz ágyú.

Híre jár, hogy a szerbekkel békét kötünk. Lehet, hogy igaz, lehet, hogy nem, mi csak a fegyverekben bízunk, a diplomáciában nem. — A *Dardanellákban* német tengeralattjárók dolgoznak.

Este 7h. Az orosz újabban, tüzérséghiány miatt vándorútegekkel dolgozik. Egyik nap itt, másik nap ott állítja fel ágyúit, hogy több tüzérséget hitessen el.

Orosz tüzértűz. Az úton két huszár jön, fejük felett alacsonyan csattan ti egy srappnelláge. Levágódnak az árokba. Azt hisszük elestek, de felugranak és futnak. Új láge, új hasravágadás. Végre

beugranak egy ház mögé. Ezeknek nem az volt a sorsuk, hogy ma sebesüljenek meg. Vannak napok, mikor, mintha sérthetetlen pincéit hordana az ember. Aztán eljön a nap, amikor rákerül a sor.

Június 3. Csendes éjjel, négyig nem tudok aludni. Forgok, kínlódom, vizitálok, olvasok.

Délelőtt 11^h „7575, 3/6 1^h” jelzésű „Minden állomásnak szóló sürgöny”: „Liban és Dubisánál eredményes ütközet, ötszáz fogoly. Ellenséges támadás Jaroslautól keletre visszautasítva. Przemyslt csapataink visszavették. Déli hadseregünk győzelmes előnyomulásban balszárnyával ellenséget a Dnyeszter en át visszadobta. Más frontokon semmi változás. Májusi zsákmány az orosz hadszíntéren: tízezer tiszt, háromszázezer ember, kétszázötveneg ágyú, ötszázhetvenhat gépfegyver, száznyolcvankilenc lőszerkocsi. Olaszország támadása visszaverve. Polát az olaszok csekély eredménnyel bombázták.”
Hurrá! Éljen Przemysl!

Este 9^h 15'-kor a németek kilőnek egy jelzőrakétát, erre a jelre az egész vonal háromszoros dörgő hurrával köszönti Przemysl visszavételét. Most csak hallgasson minket a muszka, mi is hallgattuk kétszer, először, mikor Przemyslt elfoglalta, most pedig az olasz hadüzenet hírére. — Az orosz „hurrá” „H” nélkül, röviden szól, ugatás jellegű. — A hurrá után takarásba bújtunk, tudtuk, hogy az orosz tűzérséggel fog felelni. Lőtt is, mint a bolond, de mi annál erősebben ordítottunk.

Június 4. Az oroszoknak elküldtem közös postafánkra akasztva a Przemysl elestéről szóló bő jelentést.

Június 5. *Gottesmann* szabadságra megy, helyébe egy idegen alezredes jön, akit nem ismerünk. Román térképeket kapunk.

Este parancs, hogy éjfélkor osztrák Landwehr vált le s mi elmegyünk *Kolomea* felé.

Június 6. Éjfélkor kiűrtjük az állást, öttől nyolcig *Dzurotv* faluban pihenünk, aztán újra megindulunk *Roznów-Kosów* felé. Szép vidék, a falukban győzelmi processziók. Délután háromkor: *Kosów*. Egy-marsban mentünk tizenkettőtől ötig és reggel nyolctól háromig. Örült meleg, rossz bakancsok. Az emberek negyven százaléka maradozik. Még harminc kilométert kellene menni, de ez lehetetlen. *Kosomban* este nyolcig pihenő. Vacsoránál nagy vita *Ibsen*-, *Hauptmann*-, *Rostand*-, *Bataille*- és *Bernstem-darabokról*. Eddig csak *Kovácsról* tudtam, hogy igen olvasott, most ugyanez derül ki *Erőss* hadnagyról is.

Reggel négykor megyünk tovább. A tisztek mind gyalog mennek. Legénységünk épügy lóhoz volt szokva, mint mi s épügy fáj a szíve a ló után, mint a miénk, így, hogy ne fájjon nekik annyira, önként gyalog masírozunk.

Mindenféle parancs, majd végül *Pistynnek* irányítanak. Szép út, hatalmas fenyvesek között. Néhol egészen alpesi képek. Elég széles völgy, a zöld szín minden árnyalatával. Az út tele van előre- és hátramenő élelmezőoszlopokkal.

Délután 1^h 30'. *Kowalówkán* kétórás pihenő s megint tovább. Az úton sok trón, majd trénparkok. *Kolomea* felől erős ágyúzás. *Myszynben* az út mellett körülkerített nagy sír, a kereszten felírás: *„Huszonegy orosz katona.”*

Nagy porfelhőben, három nehéz autó megy el mellettünk. Egy harminc és feles üteg. Tisztelettel nézzük s felvágott porától majd megfulladunk.

Délután 5^h. *Werbiaz*. Előttünk iszonyú harc tombol. Az egyes ágyúlövések ki sem vehetők.

A hátrább, vagy tartalékban fekvő csapatra az elől folyó harc mindig súlyosabb impressziót tesz, mint a vonalban levőre. Ott az ember tudja, hogy mi van a valóságban és sokszor a legőrültebb lövöldözés mellett is láthatja, hogy nincs semmi baj. Hátul azonban az egész hosszú vonalra eső tűz — mely a valóságban erősen eloszlik — mind az agyra koncentrálódik, pszichológiai hatásában azt a benyomást keltve, hogy amit az ember hall, az az egész front minden pontján hat. A legénység nem szeret tartalékban lenni.

Délután 7^h 45^l. Sok. dum-dumtól csúnyán sebesült hatvanötös bakát és Landeschützt szállítanak mellettünk visszafelé. Három együtt ballagó bakára rászólok:

— Mi újság elől?

— Hát semmi, — feleli az egyik — kaptunk egy-egy golyót, van olyik, aki többet is.

Egy parasztszekéren kínlódva hánykolódik egy Landeschütz kadét. Friss paroliján látom, hogy alig néhány napja lehet a harc-téren. A másik kocsin egy súlyos sebesült mellett egy tizenhárom éves kölyök gubbaszt. Rámkiált:

— Kapitány úr magyar?

— Hát te hogy kerülsz ide?

— Két hónapja vagyok itt a hatvanötösökkel. Most már

fáj a lábam, megyek haza. Elöl sok a sebesült, de jól megy. már délelőtt bementünk az állásba!

Frissen csengő gyermekhangján természetesen és fiús élnékséggel beszélt a súlyos csatáról. Nagyváradí gyerek, neve *Braun Miklós*.

Június 8. Éjjelezés szabad táborban. Reggel négykor indulunk. Előnyomulás, irány *Ispas-Kropiwiszsce-Pilipyn keresztüül Pruthon-át*. Elébünk lovagol a hadosztály. Utána víg nótával indulunk mi. Reggel fél nyolckor megfordítanak és *Kolomeára* irányítanak. — Patakhöz érünk. Két csinos kis lengyel lány nézgeti a vizet és nem tudja, hogy jusson át. Az egyiket *Kovács*, a másikat *Sztankovánszky* nyeregbe kapja és a legénység nagy örömeire átviszik a vizén. Ezek az apró kedves, nemjárja dolgok jók néha arra, hogy egy fáradt csapatot jókedvre hangoljanak. — Énekeltetjük a legénységet.

Menetközben elmegyünk a hadtestparancsnokság mellett. Végignéz bennünket *Pflanzer-Baltin*, aki néhány nappal ezelőtt hadtestparancsnokainak román támadás esetére a következő diszpozíciót adta ki: „*Behmen zieht sich auf dieser Linie zurück, ich hier, Marschall hier, hier Herber stein und das 5 K. T. D.*” És mutogatta a térképen a visszavonulási utakat. Azután rendelkezéseit ezzel a történelmi mondással fejezte be: „*Und Korda kann mich ...*” — Bizonyos, hogy a *Korda-hadosztály* román támadás esetén — miután bentvolt a *czernowitzi* sarokban — csak az ellenségen át tudott volna visszamenni. — Neki tehát nem volt érdemes visszavonulási irányt adni.

Dél. Kolomea szélén pihenünk. Sebesültek beszélnek, hogy kitűnő orosz csapatok vannak előttünk. Támadásnál a fedezékek tetején állva tüzelt akárhány. Beszélgetek egy hatvanötös sebesült géppuskással. A végén így búcsúzik:

— Kapitány uram, egy szót sem szólhatok, hogy megöltetek. Tizenegy hónapja pusztítom a muszkát a masingevérrel, nem is volna igazság, ha egyszer ű nem talált volna el!

Ellovagol mellettünk törzsével *Horthy István*. Ő az utolsó huszár. Még ma is csákósan, mentésen, veres nadrágban jár.

Délután 2^h 30'. *Pererowra* indulunk. Víg arcok, előretolongó csapatok, rózsá a sapkákon, még a lovak is hegyezik a fülüket. *Boronkay* századának minden puskacsövében nagy piros bazsarózsá virít.

Este 6^h. *Korolówkan* át *Komiczre* jutunk. Itt húzódott a régi főállás. Az orosz állásból indult ellentámadás halottait, drótunk előtt, öreg parasztok temetgetik. Egymástól néhány lépésre, arccorolva, vadvirágok közt feküsznek a halottak a drót előtt, úgy, amint be akarták magukat ásni.

Kormezon elébünk lovagol a nyolcadik lovashadosztály. A nyolcas ulánusokkal és kettes dragonyosokkal a *stanislawi* hadosztályban szolgáltunk békében. A tisztek nagyrésze ismerős. Szabad tábor.

Június 9. Hajnalban indulunk. Parancsnokunk valahová elment, én vezetem a zászlóaljat. Tőlünk keletre a tizedik lovashadosztály, attól jobbra egy gyalghadosztály, tőlünk nyugatra a nyolcadik lovashadosztály, azontúl a harmadik hadtest nyomul előre. Jobbra a *horodenkai* országút mentén tüzek. Az orosz gyűjtogat. Hátul a *Kárpátok* legmagasabb csúcsain még hó van. Hamarosan igen meleg lesz. Elöl még majdnem teljes nyugalom. Parancsom van *Balincéig* menni. Itt egy óra pihenőt adok a legénysegnek.

„Délelőtt 10^h 30'. 343. *kóte*. Nem embernek való a mars ebben a pokoli melegben, poros országúton, a folyton akadozó, ténfergő trén mellett! Elöl sok füstoszlop. Mint nagy felkiáltójelek rajzolódnak az égbe. Megszólalnak az ágyúk.

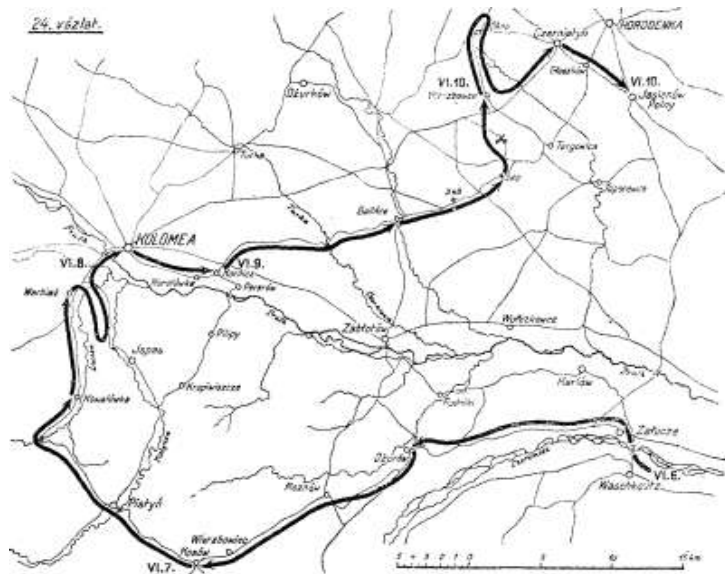
A 260-as magaslati pontról nézem a gyönyörű harci képet. A dombok mögül az orosz ágyúk tüzelnek. Most egy nagy kozákcsoapat vágat kavargó porfelhőben a dombperem mögé. Gránát-tölcsereink kísérik őket, srapeljeink a fejük fölött pattognak. A lovashadosztály elővédje, a tízesek, elérte a *targowicai* majort. Az orosz erősen lövi srappellel és gránáttal. A domboldalokon mindenütt különítmények és patruklok járnak. Becsapódó gránátok, égő házak mindenfelé. A lovashadosztály zöme a major mögött, egy lapos mélyedésben áll. Közel mögöttük egy nagyobb csapat gyalogság hever. Tüzérségünk egy része — köztük egy új tíz-centiméteres taracküteg — az út mellől tüzel; egy üteg, lovait ostorozva, most hajt fel galoppban az erős meredek partra: állásba. Mindehhez pokoli meleg, tűző nap és szélcsend.

Délután 1^h 30'. Elérjük a hadosztályt. Egy szemkört jövő kocsi, ezredünk orvosfőnökét, *Leszcsinszky* ezredorvost hozza, két lábán gránátsebesüléssel. A hatodik századnál tüzértűztől egy halott, tizenegy sebesült. Most kezdődik a gyalogtűz is. Egye-

lőre tartalékban fekszünk, eddig egy halott, tíz srapel- és két golyósebesült.

Délután 5^h 30' Indulunk előre. A hadosztály mellett kell elmennünk. Énekeltetünk. Ne lássák meg rajtunk a reggel négy óra óta tartó marsot! Az egész képből az az érzésünk, hogy a tüzérpárban mi vagyunk főlényben.

Új parancs: kvártélyra megyünk *Wierzbowcéra*. Elérjük, tele van, tehát szabad lágerba megyünk. Egész nap nem ettünk, vacsora nincs.

Június 10. A csapat eleinte csendben figyel minden parancs nokot s néhány nap alatt mindig találó vélemény alakul ki. Kialakult a mienkről is: idegeskedik és gyalogságot vezetni nem tud. Miért is nincs itt *Gottesmann*?

Reggel 4^h 30' Mars *Oknón* át *Raszkowra*. Pokoli melegben tíz órára érjük el. Tüzérségünk gyúrja a michalczei orosz vonalat. A hadosztály megáll, mi előre megyünk. A tizenkettes ulánusok parancsnoka, *Schmidt* alezredes ránk kiállt: „*Éljen a fegyvernemek királynője! Hová mentek?*” — Visszakiáltok: „*Támadunk. Majd aztán jöhettek utánunk!*”

A lovasság: pillangó, fényes, repkedő valami, bátor és vállalkozó, hetyke és gyors, olyan, amilyennek lennie kell. Mégis, már a háború első hetei óta tudom, hogy a gyalogságnak jár minden dicsőség és tisztelet, mert övé a legnagyobb teher. Mióta itt vagyok, ezt még inkább érzem.

Énekszóval megyünk előre, mikor új parancsot kapunk. Vissza nyolc kilométert, oda, ahonnan jöttünk, onnan eltolás keletre, *Kaiser* tábornok hadosztályának szárnyára.

Czerniatynon, Gluszkówon, Jasienow-Polnyn masírozunk át.

Délután 1^h 30'. *Czerniatyn*. Útközben néhány orosz fogoly. Mint a gyerekek, vetélkedve mesélik el, amit tudnak. Jól táplált emberek, jó ruhákban. Ezredük tizenhat tisztjéből tizenhárom esett el *Kolomeánál*, kettő fogságba került. Panaszkodnak, hogy kevés tüzérségi lőszerük van.

A faluban két óra pihenő. Az iskola nagy fekete tábláján az elpttünk kiment oroszok egyik tisztje a következő üzenetet hagyta:

„Guten Tag die Herren Österreicher! Packen sie mal weg die verdammten Deutschen. Da werden sie wenigstens kein Pech haben. Ihre parfümierte schwere Haubitzen sind ziemlich gut, aber die k. u. k. Kavallerie hält sich immer bissl zu weit von uns! So, dass wir sie mit Lanze und Säbel, diesen traditionellen Kavalleriewaffen leider nicht salutieren können. La cavallerie autrichienne ne doit pas rester en alliance avec la sale cavallerie allemande!

Alatta más írással:

C'est de la blague!

La cavallerie au fond,

Est bien

Même ches les prussiennes.

Un cavallier, son nom donc: Bosenberg. Der alte Hengst.

Saluer de ma part Max Taxis.

Wilhelmine 198 I. P.

Hát ez kedves úri tréfa, de nem igaz, mert a lovasharc elől mindig ők térnek ki!

Este 10^h 30'. Mentünk s álltunk egy major mellett, már azt hittük, hogy éjszakázni fogunk, akkor parancs: azonnal tovább *Babin* faluba.

Június 11. Nem tudok rendes naplót írni. Megyünk és megyünk szakadatlanul, már egész hülye vagyok a kimerültségtől. Lépést

tartatnak velünk gyalog a lovassággal, ami sikerül is, de egyik embernek a másik után indul el az orrávére s csak úgy támolygunk. A mellett a jó ég tudja mitől, de igen sok embernek — nekem is — mandulagyulladás van, erős lázzal.

Éjjel tizenegykor elérjük *Jasienov-Polnit*. Félórai pihenő után riadó. Tovább vánszorgunk reggel háromig: *Prelipczére*. Onnan tovább elmegyünk a pihenő lovashadosztály mellett és délelőtt tizenegykor elérjük *Lukat*.

A zászlóalj a falu előtt, egy erdőszélen lefekszik. Mi tiszték előremegyünk a vízpartra tájékozódni. Azt a parancsot kapjuk, hogy *Lukánál* keljünk át a *Dnyeszteren*, foglaljuk el a túlsó partot és támogassuk a tőlünk nyugatra átkelő Landeschützöket. A zászlóalj *Békéssy* vezérkari alezredes magyar népfőkelő dandárához lesz beosztva. Zászlóaljunk parancsnoka ugrál, idegeskedik, amit fokoz egy, a helyzet minden komolysága mellett is mulatságos epizód. — A helyzet megbeszélése közben megjelenik egy szegényesen öltözött, öreg úr. Mindenbe belebeszél, közben torkaszakadtából ordítózik és szörnyen szid minket, hogy örült számárságot akarunk csinálni: a *Dnyeszteren* át a meredek partot megtámadni képtelenség, stb. A végén lefogtuk és bevittük egy házba, nemcsak azért, mert leszamarazott mindnyájunkat, hanem azért is, mert folyton füttyült a golyó és nem akartuk, hogy valami baja történjék. Aztán kiderült az öregről, hogy még *Königgratznél* verekedett féllengyel-félosztrák tüzerüst, aki azóta itt él nyugatlomban.

Zászlóaljparancsnokunk kapkodása közben hátulról élénk tűz kezdődik. A lövések a fejünk felett a túlpartra füttyülnek. Ez az el nem rendelt tüzelés baj. Elárulja a tervet. Az alezredes felém fordul és a következőket mondja:

— Küldj az urak közül valakit vissza, azonnal szüntessék be a tüzet ott hátul!

A csak néhány fával tarkított mezőn, mely köztünk és a zászlóalj között terül el és jó egy kilométer lehet, szakadatlanul csapódnak be az orosz golyók. — Mégis csak furcsa, gondolom magamban, hogy ő a parancsnok és velem küldet el valakit azok közül, akik két lépésre állnak tőle. Azt felelem:

— Akkor én megyek.

Azonnal megérte, mire gondoltam, mert elkezd kiabálni, hogy kikéri magának! Megismétli, hogy azonnal jelöljek ki egy urat. Nem felelek rá, kiugrom a ház mögül és nekifutok a mezőnek.

Még hallok a kiabálását, hogy jöjjenek vissza, de én futva, buk-dácsolva és le-le vágódva rohanok az erdőszéléig, ahol kiderül, hogy nem is a mi zászlóaljunk lövöldöz, hanem egy odább fekvő másik. A tüzet beszüntetem. — Mégis csak hallatlan ez az eljárás! Ha én vagyok a parancsnok, kijelölök valakit. Ez nem is felelősség, mert lehet, hogy az illető golyót kap, — hiszen háborúban vagyunk — de az nem járja, hogy ezt a természetes parancsnoki felelősséget másra áthárítsa.

Visszaérek a tisztek csoportjához. Néhány percre rá jön *Montenuovo* a hadosztálytól. „*Feuerordonanzoffiziernek*” hívjuk, mert tűzben is mindig biztosan elhozza a parancsokat. Sohasem kíméli magát s legtöbbször önként vállalkozik a feladatra, ha nehéz dologról van szó. Most is a támadási parancsot hozza.

A századok apró rajokban s csoportokban előrejönnek a víz széléig és takarásba gyülekeznek. Legelői az én századom fekszik. A zászlóaljparancsnok kiadja a diszpozíciót azzal, hogy századom tartalék. Kérem, hogy miután századom elől fekszik, engedje tűz vonalba. Furcsa lenne, ha nem mi mennénk át elsőnek. Beleegyeznek.

A *Dnyeszer* innenső partja lapos. A túlsó part igen magas és egészen meredek. A kecske is alig tud rá feljutni. Közben megérkezik mögém *Békéssy* dandárja.

Este hatkor kiadom a parancsot: *„Eröss hadnagy szakaszával élszakasz. Átérve, a peremen állást foglal. Pettkó hadnagy az ulánuszakasszal, mihelyt átér: rajvonal balra Erössstől, összeköttetést keres a Landesschützökhöz nyugatra. Harmadik szakasz, a tizenötös huszárok: Erössstől jobbra. Negyedik szakasz, a dragonyosok: velem, tartalék. Azonnal indulás. Utánunk sorrendben a Boronkay-, Janik- és Mazurele-századok indulnak.*

A lemenő napban, gyönyörű látvány az átkelő csapat. A víz mellig ér, a patronokat a legénység a fejére köti. Közben igen gyenge tűz, főleg *Zaleszczyki* felől. A vízben néhány sebesülés, de aztán a meredek part holterébe érünk. Ott a századot kissé eltolom balra.

Jó néhányszor estem hasra, míg métermázsás csizmáimban feljutottam a hegyre. A vízben két felvételt csináltam az átkelésről. A pokoli fáradtság és forróság után isteni volt a hűsítő fürdő. A hegyperem alá érve, éppen egy forrás mellett vágódtam hasra. Ittam és újra ittam, amennyi csak belém fért s dugdostam belé a fejemet is.

Elérjük a peremet. Hátral megdördülnek az ágyúk és saját tüzéségünk hatásosan kezd bennünket löni. Talán nem tudják, hogy mi ily hamar idáig jutottunk és ellenségnek néztek. Zavar, örült ordítás, „Tüzet szüntess!” kiabálás, majd fehér kendőt lobogtatunk hátra. Az ágyúzás, mely a szépen indult támadást majdnem megghiúsította, végre megszűnik.

Még indulás előtt megszálltak tőlünk nyugatra a Landeschützök néhány régi sáncot. Az orosz „Wilde-Division” lovas-hadosztály lóháton attakirozza meg őket. Egymás után négy lovasrohamot lovagolnak minden oldalról, lóvában. Rengeteg-veszteségük mellett gyönyörűen mennek előre. La a kalappal e bátor lovassereg előtt! Eredményt ugyan nem érnek el, de zavart azt csináltak. Éppen akkor özönlenek vissza, mikor támadásunk megindul, szélső csoportjaik a vízparton vágatnak el. Feledhetetlen látvány a magas parton elnyújtva visszavágtató pikás lovas-sereg! Mi oldalba tüzeljük őket s golyóink elől a cserkeszek lovuk nyakának bal oldalára fekvő, vágatnak vissza.

A peremet elérve, látjuk, hogy előttünk kétszáz lépésre egy kis dombos emelkedés, azon túl ugyanannyira pedig egy mély bevágásban vezetett vasútvonal húzódik. Elérjük az emelkedést. *Pettkó* hadnagy ulánusaival, a balszárnyon, legelői jár. A vasúti vonalról tüzet kap. Nem sokat gondolkozik: „Hurrá!” — és ulánusaival rohamoz. Rögtön utána *Eröss Pali* és a tőle jobbra lévő tizenötös huszárszakasz is. Rövid tűz s mire én a dragonyosokkal — kiből alig tíz-tizenöt ember van körülöttem — odaérek, a század három szakasza már bent van az orosz állásban. A dragonyosok egy része már a vízben vissza akart egyszer fordulni, csak a legnagyobb energiával lehetett őket előrevinni. Nagyobb részük most is eltűnt, a fene tudja hová!

Alkonyodik. A szuronyok tompa dobbanással fűrődnek bele a mellkasokba. A vasúti bevágásban a tiszték és az altiszték ordítva verik le a legénységet a magukat megadó oroszról. Hamar összeszedjük a foglyokat, hatvannégy darab — többi elfutott. Ezeket gyorsan vissza, át a vizén, elég melléjük néhány ulánus! A sebesültvivők az állásban maradt, el nem szállítható súlyosan sebesült oroszokat kötözik.

Roham után nem lehet elég gyorsan rendet csinálni. A betörést követő negyedóra mindig gyöngeségi momentum. — Közben sötét lesz. Összekötő járőröket küldök ki, igyekszünk felderíteni a helyzetet, mert csak annyit tudunk, hogy tőlünk vala-

hol jobbra-hátul lehet a másik három század. Előlről és halról egyes lövéseket kapunk, helyenkint rövid gépfegyverszerűakat. Hogy még nagyobb legyen a káosz, ezek Mannlicher-lövések. Néhány emberem megsebesül. Rögtön ezután orosz lövések hátulról, onnan, ahonnan jöttünk. Nincs más mód, két frontot csinállok a vasúti bevágás két oldalán, egyet előre, egyet hátra. Lőni tilos, a szuronyokra bízunk magunkat. Ki jelentkezik felderítő járőrbe? Előugrik a tizenötös-huszár *Tinkanics* szakaszvezető. Elindul néhány emberrel. Eltelik két óra is, míg különféle jelentések révén valamennyire meg tudom ítélni a helyzetet. Ez elég cifra. Kiderül, hogy bent vagyunk az orosz főállásban, ahonnan kivetettünk rohammal egy századot. Tőlünk jobbra és balra orosz raj vonal fekszik a vasútvonalon. Manlicher-fegyverük van, ezért hittük, hogy saját tüzet kapunk, de ők sem tudják, hogy mi történt. Köztem és a *Dnyeszter* közt, hazaigyekvő orosz patruklok ténferegnek. Ilyenformán teljesen izolálva vagyunk.

Jön vissza *Tinkanics*, négy foglyot és egy tarka kis kozákovat hoz magával. Jó jelentést hoz az oroszról, de *Boronkay* nem találta meg.

A helyzet így nem maradhat. Erős patrult veszek magam mellé, a századot átadom *Erőssnek* és magam megyek el *Boronkayékat* megkeresni. Jobbra, a mögöttünk levő dombvonulaton megtalálom *Boronkay* balszárnyát. Éppen szélső szakaszánál van. Súlyos elhatározás elé kerülök. Miután zászlóalj-parancsnokunk egész törzsével ismeretlen helyen van, telefonunk nincs, összeköttetésünk nincs és én vagyok a legidősebb, átveszem a parancsnokságot. *Boronkaynak* azt mondom, hogy a három századot hozza velem egy-vonalba. *Boronkay*, aki igen ügyes és nagyon bátor tiszt, ellenzi. A sötét éjjelre, ismeretlen erejű ellenségre, nem létező összeköttetésekre és főleg arra hivatkozik, hogy amennyiben a dolog nem sikerül, az eddig megnyert állás is elvész és holnap nem tudunk támadni. Sokban igaza van, de érzésem azt diktálja, hogy parancsolnom kellene. A valóságban, sajnos, elfogadtam véleményét. Visszamegyek a századhoz és elrendelem, hogy szakaszonként vissza kell vonulni *Boronkay* vonalába. Ez meg is történik. Közben a *Dnyeszter*-partig visszaszökött dragonyosok is előkerülnek.

A vonal most ás, tűz nincs, vizesen fekszünk és fázunk. A rohamnál valami hegyes vaskampó jó erősen beleszúrt a jobb bokámba. A seb vérzik, a vizes csizmát le kell vágni a lábamról.

Egy szanitéc beköt: az egész semmiség. — Századom vesztesége eddig kilenc ember, a többié több, de a vizen nekem nem volt veszteségem, mert az orosz nem volt még belőve. Ebből is látszik, hogy sohasem lehet kiszámítani semmit. Én indultam elsőnek és a legkevesebb baj nálam történt. — Húsz lépésre a vonal közepe mögött firkálok most egy lyukban, eltakart szakaszlámpa fényénél. Balról az összeköttetés még mindig nincs meg, egy embert hátraküldök a naplómmal és azzal, hogy egy pár cipőt hozzon, mert most csak a bekötött lábamra spárgával felkötött papucsban sétálok.

Az az érzésem most is, hogy hiba volt visszajönni!

TIZENHARMADIK NOTESZ.

Június 14. Reggel 8^h. Fegyverszünet, nagy temetés. Most van időm írni.

Június tizenkettedikén, virradatkor kezdtük csak látni a helyzetünket. Mögöttünk a *Dnyeszter* két gázlójával nagyot kanyarodik. A túlsó, lapos parton fekszik *Luka* falu, ahol átjöttünk. Mögötte az erdő, ameddig vissza kellett futnom. Az innenső part meredek peremétől a vízpartig holttér. Ezt a teret csak oldalozó lövések érhetik. Balra tölem ezer lépésre egy sánc, melyben a mieink vannak. Attól balra háromszáz lépésre egy másik. E kettő között törik a vonal és keleti frontot vesz fel. — Zászlóaljunk a *Békéssy-aa,náa,T* bal csoportja. Századomtól jobbra *Babies* kilences főhadnagy négy géppuskája, azután a *Boronkay*-század, azután egy honvédszázad. Mögöttem egy szakasz *Nadasdy-huszár* áll tartalékban. Ez mind egy harccsoportot alkot, melynek én vagyok a parancsnoka. Az orosz a vasúti bevágásban ül, ott ahol az első éjjel voltunk. Betörési pontunktól kezdve visszavette a szárnyát, az elhajlik a vasúttól és velünk párhuzamosan fut. A szembejövő tűz hatástalan, annál inkább oldalozzuk egymást azzal a résszel, amely a vasúti vonalon fekszik.

Reggel 4h-kor hosszú saját oszlopok nyomulnak előre *Pieczarna* felől. Most megmordulnak az ágyúk. Az orosz tüzérség egyelőre nem sokat árt, megfigyelője nem lát be a part mögé.

A parton nagy sürgés-forgás. Hatlovas kocsik szakadatlan sora pontonokat hoz a *Zaleszczyki* melletti cukorgyárhoz. A cukorgyár rideg, kockás munkásházaival, kéményes gyárpofájával csúnyán megrontja a *Dnyeszter-völgy* smaragd zöld, idillikus képét. A gyár mellett áll ezredem három százada *Brokes* őrnagy parancsnoksága alatt.

Nyolc órára felfejlődnek a támadó oszlopok. Az orosz ágyúk komolyan dolgozni kezdenek, a tűz lassítja az előnyomulást, eltolásokat látok. Előnyomuló gyalogságunkba srappelvek és gránátok csapódnak, a szürke tömeg nyúlik, tolódik, rajvonalak válnak ki és mozognak előre. Tüzérségünk a fejünk fölött lövi a vasúti töltést.

Állandó, erős puska- és gépfegyvertűz. Távcsővel nézem a hatalmas színjátékot. Az egyik melletttem fekvő tizenötös-huszár ütközetordonánc megszólal:

— Itt csúnya világ lesz ma — sok a baka!

— Miért? Hogy érted? — kérdem.

— Kapitány úrnak alássan jelentem, a bakák olyan népség, mint a hangyák. Ha kevés van és lassan járnak ide-oda, akkor nincs baj; de ha sok van, mint most és süstörögnek-futkoráznak — akkor mindig csúnya világ kezdődik!

Igaza van — kitűnő megfigyelés.

Délelőtt 12^h. Látható erős veszteségek mellett, a rajvoiml száz lépésre eléri az orosz állást. Látom, hogy a támadás akadozik, a veszteségek igen nagyok. Elöttem szakadatlanul ropog *Babics* négy géppuskája, melyekkel támadó frontunk előtt igyekszik oldalozni az állást. Tartalékom emberei verejtékezve, szakadatlanul hordják fel a muníciót, melyet a vízen át két parasztszeker hord. *Babics* csodás pontossággal löveti a töltés peremét. Eddig huszonötezer töltényt lőtt ki, csövei füstölnek, olaja kifogyóban. Mint a hiúz lesi az orosz állást és ahol egy tányérsapka célzásra emelkedik, oda lecsap. Tüzel a rajvonalam is. Mennyi a veszteségünk, nem tudom, de sok lehet. Két ulánusomat láttam az imént elesni s folyton mennek vissza a sebesült emberek. (Lásd 25. sz. vázlat.)

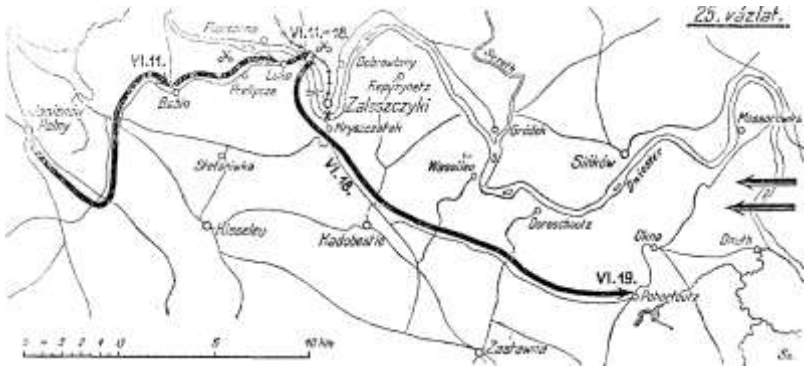
A támadó gyalogság tartalékokkal erősíti az első rajvonalat és azután háromszor is rohamot próbál. Hallom a hurrát, látom a ne kirohanást, közben recseg-ropog minden, mint a pokol tüze. A fejet csak időnként lehet kidugni. A fedezék pereme fölött olyan sűrűn suhan a golyó, hogy az az érzésünk, mintha acéltakaróval : ennénk beborítva és azt húznák felettünk pokoli gyorsasággal, harsogó, sivító hanggal.

A támadás megáll, megtörik, visszaözönlik. Visszafutó csapataink szörnyen ritkulnak az orosz tűz alatt. Legszédítőbb tüzrel próbáljuk őket támogatni és az oroszot lefogni, de minden hiába. nincs siker! Velünk szemben kitűnő orosz csapatok állnak. Egyik a másik után ugrik fel a töltésre és állva lövi a töltés tövében fekvő rajvonalkat és a visszamenő rohamoszlopokat. Igaz: csak néhány percig, mert tüzünk lekaszálja őket, de helyettük újak ugranak fel.

Szomorú a visszavonulás! Mi fedezzük. — Aztán csend, a balsiker csendje. Köviddel rá a felszabadult orosz tüzérség a mi állásainkra fekszik. Csoportom minden századától és századom

minden szakaszától egy-egy ordonánc-altiszt fekszik mellettem. Már délelőtt halálosan sebesülve esett el mellettem az ötös-dragnyos ordonánckáplár. Most egy lövésre kettő: a *Boronkay-százá* és a honvédek útközetordonánca.

A *trieszti* bakák támadása vérbefűlt. — Leszáll az este, előlről keserves jajgatást hoz a szél. A nap hősei most hálnak hősihálát, mely csak akkor könnyű és szép, ha az embernek azonnal vége, ele Krisztus Urunk minden kínszenvedését végigkínlódja a még néhány órát továbbélő, halálos sebesült. A pokoli melegben víz nélkül fekszik, senki se törődhet vele. Körülötte csapkod mindenféle golyó, még szerencséje, ha belevág. Átmegy rajta az újabb támadás, felette viharzik el az újabb roham, a visszavonulásnál

ottmarad. Az ilyen embernek összes bűnei expiálva lesznek, mire meghal.

Június tizenharmadikán éjjel nagyon vigyáztunk, állást javítottunk s drótot húztunk. *Tinkanics* szakaszvezető újabb patrulban járt s hozott egy átlőtt-kezű foglyot. Hisztérikus, felváltva síró és nevető, alig tizenhét éves muszka kölyök volt. Nem akart vallani, csak vizet kért és bután maga elé bámulva folyton ezt hajtogatta: *spáty, spáty — aludni, aludni*. Idegzetileg teljesen kész volt. Sajnos, erre nem lehettem tekintettel s mikor a cigaretta-kínálás nem használt, a legnagyobb energiával bírtam beszédre. Egyebek közt érdekes okát adta egy, a támadás alatt történt epizódnak. Tegnap délben az orosz állás közepén fejrepült egy fehér zászló, a triesztiek támadása megállt, rajvonalonkunk pedig végigfutott a kiáltás: „*Tüzet szüntess!*” A rajvonalból néhány ember felugrott és az orosz vonalhoz ment. Ugyanebben a pillanatban

az orosz rajvonal mögött feltűnt egy, a rajvonalba bevágató feketelovú tiszt. Embereink kíváncsiskodva ugrottak fel a fedezék-ből. Torkomszakadtából ordítani kezdtem: *Lebújni, árulás, vigyázz!* *Babics* a gépfegyvereihez rohant és beállította őket a parlamentírozó csoportra, de még nem lőtt. Egyszer csak levágódott és eltűnt az orosz fehér zászló s pusztító tűz kezdődött. Azonnal megnyitottuk a tüzet, *Babics* lesöpörte az orosz fedezéken álló lövöldöző muszkákat, de a mieink mind ottmaradtak, hiszen tíz lépésről lőtték őket.

A fogoly erről azt mesélte, hogy ők, a gyalogság, valóban meg akarták magukat adni, de egy gárdakozáktiszt, fekete lovon, belovagolt a vonalba és megakadályozta.

Hajnali 2^h. Ugyanott, ahol a tegnapi támadás ment, új támadásra indultak a vadászok. Ugyanaz a látvány, ugyanaz a megtört támadás és még több veszteség. A két nap veszteségét halottakban és sebesültekben legalább ezerkétszáz emberre becsülöm. Köztük van a *triesztiek* ezredparancsnoka is.

Délelőtt, a vadászok első sikertelen rohama után, a vasúti átjáró alól kitört egy orosz rohamoszlop és ellenrohamot hajtott végre. Alig néhány ember jutott vissza az állásba, mert mi engedjük őket kirohanni, de aztán elcsíptük őket tüzrel és lekaszáltuk őket. *Babics* fenomenálisan dolgozott: két gépfegyverével a rohamoszlop végét kezdte el löni és előre felé kaszálta őket!

Délután 6 órára visszamentek a vadászok. Később elkésett jelentést kaptam, melyben a szomszéd csoport parancsnoka közölte saját helyzetét és megkért, ha előremegy támadásra, maradjak vele egy magasságban, nehogy a szárnya a levegőben maradjon. Erre figyelmeztetés nélkül is gondoltunk és *Erőss*, aki a csoport balszárnyát kommandírozza, előre is vitte a századot, de a többi résznek, sajnos, nem kellett előremenni; így is egy vonalban voltunk a megakadt támadással.

Veszteségeink igen nagyok. Fejlövessel esett el *gróf Wenckheim Károly* főhadnagy, *Babics* gépfegyvereinek egyik szakaszparancsnoka. Talpig férfi, kitűnő tiszt, nagy kár érte! Századomtól elesett *Zelenka* őrmester. Sátorponyvában hozták hátra délután a kiváló, bátor *Tinkanics* szakaszvezetőt is. Haldoklott. Biztatni próbáltam, hogy nem lesz semmi baja, de csak legyintett a kezével: — *Ennek így kellett lenni!* — Csupán az én századom vesztesége: hat halott, ugyanannyi sebesült és nyolc eltűnt. A sebesülések az

oldalozó lövések miatt mind balról jövő fej-, vagy az egész testen végigmenő sebesülések.

Délután megbeszélésre hivatott a zászlóaljparancsnok. Törzsével lent a vízparton tanyázik. Tájékoztattam az eseményekről s visszajöttem a vonalba. — Útközben hordágyon hozzák *Sztankovánszky* hadnagyot. Átlőtt nyakkal, halálsápadtan fekszik, mellette jön sebesült legénye. *Sztankovánszky* homlokán hideg verejték gyöngyözik, sápadt és vacog. Kérdően néz rám, mutatja nyaksebét s szemében ott a kérdés: megmaradok-e?

— Nesze konyak, próbálj meg inni, fel fog melegíteni! — mondom neki. (Minden sebesült fázik.) Szemével igent int és iszik.

— Na most itt egy cigaretta, gyújts rá! — és nyújtottam rögtön a tüzet is.

Rágyújt.

— Hát a fene egye meg, — mondom neki nevetve — kifogtál egy ezerforintos lövést. Hiszen csak a nyakadon ment át a golyó, nyelni is tudsz, szívni is tudsz, nem lesz semmi bajod!

Felderülő arccal mosolyog s már hiszi, hogy nem kell meghalnia.

Zelenka őrmester a nyaka baloldalán kapta a lövést, mely a jobbcsípőn jött ki, miután végigment minden nemes szervén. Őt hiába próbáltam vigasztalni. — *Nekem már végem, becsülettel meg fogok halni!* — Ugyanilyen csendes megnyugvással búcsúzott el tőlem, mindkét kezével a kezemet szorongatva, a derék *T'inkanics*. Mikor a sebesültvivők tovább vitték, láttam, amint keresztet vetett és imádkozni kezdett.

Hátulról csupa dicséretet kapunk, úgy a támadásért, mint a két utolsó napért. *Békéssy* kijött az állásba, kezét fogott, megölelt és a következőket mondta:

— Fiúk, nem tudok elég kifejező szavakat találni a zászlóalj viselkedésére. Boldog lennék, ha végkép hozzám kerülnétek. Téged, *Boronkayt*, *Kovácsot*, *Erőss*t és *Pettkót*, valamint *dr. Gyopárt*, aki igazán a legnagyobb önfeláldozással kötözött; magas kitüntetésre adlak be. Közöld a zászlóalj minden tisztjével és emberével legteljesebb megelégedésemet és hálás köszönetemet!

Megköszöntem a zászlóalj nevében, biztosítottam, hogy a jövőben is mindent meg fogunk tenni, ami tőlünk telik és hangsúlyoztam, hogy a roham és foglyok elsősorban *Pettkó* és *Erőss*

hadnagyok érdeme, akik parancs nélkül indították meg a rohamot.

Este jól megáztunk s éjjel háromszor is tűzzel való rajtaütést kaptunk.

Ma — június tizennegyedikén — reggel nyolckor kiabálás futott végig a vonalon: „*Trombitások fújjanak vigyázzt és díszjelet!*”

Fegyverszünet, nagy temetés.

Mindkét vonalból kimennek a szanitécek. Együtt keresik a sebesülteket. Nem is kell keresni őket, tele van velük a mező, illetve csak a halottak közül kell kikeresni a még élőket. Közben fraternizálás indul meg. Innen is, onnan is tiszték, legénység előremennek az állásból. Előre sántikálok én is, de hamar visszajövök. Kis lábsebem tüzel, nehezen járok és a látvány! Ha nem kell, jobb nem nézni.

A Landeschützök vonalán holtan fekszik az orosz lovas „Wilde-Division” színe-java. A lovast lovával együtt temetik pogánymódra. Még a nyereg is a lovon marad. Rengeteg a halott és sebesült a triesztiektől és a vadászoktól is, de főként az ellenrohamot végrehajtott oroszoktól, akik tömegesen fekszenek szerte-szét. Egy orosz besétál a raj vonalunkba. Elég helytelen, hogy beengedték, de ha már itt van, kikérdezem. A muszka egy-kettőre kijelenti, hogy ő itt akar maradni.

— Nem lehet, barátom, — tolmácsoltatom neki — fegyverszünet alatt foglyokat ejteni disznóság. Gyere vissza éjjel és hozd magaddal a barátaidat is!

— Azt nem lehet, — feleli — háború után nagy baja lesz annak, aki fogságba esett. Akkor én nem mehetek vissza Oroszországba.

— Nem baj, — bíztatom — megfogadlak kocsisnak.

Erre elköszön azzal, hogy éjjel visszajön.

A nagy temetés délután négyig tartott. Utána *Schinder* ezredes, kedves, öreg úr, a huszonhatos Landwehrezred parancsnoka, egyik zászlóaljparancsnokával hozzám jött. Ő fogja átvenni éjjel az állást. Mikor megmutattam neki, nem akarta elhinni, hogy hol jöttünk át a vizén és hol támadtunk tizenegyedikén. Nagyon megdicsérte a munkát, amit az állásban végeztünk, de sokalta a védőszakasz hosszát.

Éjjel vártuk a muszkákat. A drótnál az őrmester állt azzal a paranccsal, hogy ha jönnek: *libasor egymástól harminc lépésre, puskát lerakni, felemelt kéz!* Jött is éjfélkor tizenkét ember kézi-gránátokkal. Hazulról azzal indultak el, hogy patrulba mennek.

Így kidobattam először a kedvükért néhány kézigránát s rögtön rá néhány ember gyorstüzet adott. A színház azért kellett, hogy odaát harcnak tűnjék fel az eset. Aztán megkapták az obii-gát cigarettát és békésen üldögéltek a vonalban, hogy kicsit pihenjenek. Egy óra körül orosz támadás indult meg ellenünk, erre mind a tizenkét fogoly oly pokoli gyorsasággal rohant neki a gázlónak, mintha díj lett volna kitűzve az elsőnek!

Lamprecht kapitány, a zászlóaljsegédtiszt ügyes, a zászlóaljról gondoskodó ember. Nagy szerencse ez, mert érezhető hiányokat pótol. Segélyhelyünk a *Dnyeszter* túlsó partján volt. Ott egész idő alatt erős tűzben kötözött egy tartalékos segédorvos, *dr. Gyopár*, a zászlóalj egyetlen orvosa. Akárhányszor a keze között, kötözés közben sebesült meg másodszor és olykor halálosan is a már odáig visszajutott sebesült.

Most már tisztán látom — ami utólag persze könnyű—tizenegye - diki helyzetünket. A sors ezen az éjjelen igen nagy haditettre adott alkalmat nekem, amivel sajnos nem éltem. Ha *Boronkajt* és a két másik századot akkor éjjel előrehozom úgy, ahogy eleinte akartam, és jobbra-balra felsodritom az orosz főállást, akkor tegnapelőtt és tegnap talán nem is kellett volna támadnia a triesztieknek és a vadászoknak. Mit jelentett volna ez? Ha a sodritás sikerül, ami sikerülhetett volna, akkor — s talán ez a legkevesebb — akár Mária Terézia-rendet is kaphattam volna. De ennél több lett volna az óriási veszteségek elkerülése. Persze, ha nem sikerül a dolog, akkor a baj még nagyobb lehetett volna. Háborúban minden hajszálon múlik, mégis erős szemrehányásokat tesznek magamnak. Milyen kár volt az ismeretlen helyzet dacára is bele nem vágni.

Június 16. Aránylagos csend. Időnként lövöldözés, de mozgás nincs.

Június 17. *Békéssy* hátrahivatott, tájékoztatott a helyzetről, és közölte, hogy a zászlóalj tartalékba kerül. Ötig nála aludtam, igen fáradt vagyok, már azért is, mert alig tudok járni. Éjjelre is ott akartam maradni, hogy megcsináljam a zászlóalj számadásait s rendezzem a pótlást, de tizenegykor készenléti parancs jött és visszasántikáltam az állásba. A zászlóalj nagy kiegészítést kapott tegnap, századom ismét négy tiszt, egy kadét, kétszázötven ember. A század összvesztése tizenegyediké óta több mint huszonöt százalék.

Hajnalban egy repülő kelt fel. Bombákat hajigál ránk eredmény nélkül. Aztán jön egy igen kedves levél *Békéssytől*, amelyben

közli velem, hogy beadott vaskoronarendre „wegen hervorragende Tapferkeit und Führung”. Külön kéri *Pettkó* adatait, mert emelni akarja kitüntetését.

Parancs, hogy csak a *Janik*-század marad állásban, a többi felváltja a Landwehr és tartalékba kerülünk. Századomat fel is lehetett váltani, de a *Boronkay*- és *Mazurek*-századon olyan tüzér-tűz feküdt, hogy nem volt lehetséges.

Délután parancs *Békéssytől*, hogy egy szakaszt küldjek vissza a *Dny észter en túra* s foglaljon állást *Dobrowlanyval* egy-magasságban, hogy támadás esetén oldaltűzzel hasson. *Eröss Palit* küldtem el. Estefelé vissza tud jönni a *Boronkay*- és *Mazurek*-század is. így most két egész és háromnegyed századdal fekszem tartalékban. Este elmegyek *Békéssyhez* s gratulálok századom nevében a sürgönyileg kapott *Lipót-vendjéhez*. Nagyon megköszöni és a következő parancsot adja: századommal és tíz lovassal keljek át a vízen, *Kadobestieben* és *Kisseleuban* emeljek ki száz-száz munkást és kocsikat. Ezekkel fejezzem be annak a védelmi vonalnak építését, mely a *Schanzetól* délkeletre húzódik *Repuzynetz* felé, azt szálljam meg és biztosítsam a *Zaleszczykiben* fekvő dandár jobbszárnyát addig, amíg az át nem kel a vízen. Visszavonulás végső esetben *Kisseleuba*. Összeköttetés *Bepuzynec* felé a Landwährekkel keresendő, arra ment négy lovasszázad a tízesektől is, mert *Oknanal* áttört egy lovasbrigád és a hadesoport jobbszárnya veszedelmeztetve van. Használjam fel a *Kryszczatek* körül fekvő sok hadianyagot s a felesleges drótot gyűjtessem a *stefanowkai* út mellett levő erdőbe.

Reggel félnégykor konyhástul, mindenestül átkelek a századdal a cukorgyári kompon.

Június 18. 3^h 30'. Lóháton előremegyek rekognoszciózni. A munka nagy, az erő hozzá kevés.

A vonalon nagy mozgás. Délelőtt elmasíroz három kilencvenhetes zászlóalj *Pohorloutz* felé. Rögtön utánuk egy üteg. Délután ötkor elindítják zászlóaljunk másik három századát is ugyanoda. Azután én is abmarsparancsot kapok. Lesz éjjel is, mire szanaszét dolgozó embereimet összegyűjtöm.

A bokám gyúlik, tüzel, az átkötözésnél látom, hogy csupa geny; az erek kezdenek a seb körül kékek és veresek lenni. Gyaloglásról szó sem lehet már, csak lóháton tudok mozogni.

Este hétre *Békéssy* jön búcsúzni.

— Igazán sajnálom, kedves fiaim, hogy kikerültök parancsnokságom alól. Sohasem fogom nektek elfelejteni kitűnő szolgálataitokat, különösen azt nem, hogyan mentetek át elsőnek a vízén! Közöld ezt a többiekkel is s mondd meg, hogy igen szép kitüntetési beadványokat csináltam rólatok. A jó Isten áldjon meg és adjon hadiszerencsét!

Békéssyről mint emberről és katonáról egy füzetet is tele tudnék írni. Bárcsak sok ilyen parancsnokunk lenne! Kitűnő vezető, bátor katona, jó bajtárs és jóakarató fellebbvaló.*

Koromsötét éjjel marsolunk *Pohorloutz* felé. Itt a vonalban csak a tízesek első és harmadik százada maradt. Útközben halljuk, hogy az orosz, ott, ahol egyszer már megtette, *Mossorowka* és *Onuth* között, megint áttört. A hatodik lovashadosztálynak nagy veszteségei vannak. Az áttörés helyére van irányítva minden a környéken nélkülözhető erő.

Éjfél után kettőkor szakadó esőben éjük el *Pohorloutzot* és szabad táborba szállunk.

Június 19. Alig tudok felkelni, járnai nem bírok, beteget kell jelentenem. Zászlóalj parancsnokom melegen köszöni meg minden szolgálatomat és szívélyesen búcsúztat. Sajgó, hasogató lábbal, minden rázást késmetszésnek érezve, a Sanitátsanstatot keresem egy parasztszekéren.

Elérem *Zastawnat*, ott van a tízes trén s ott találok *Szõtsõt*, aki enni ad és lefektet. Nagyon rosszul érzem magam. Aludni már hetek óta alig tudtam, a lábam, a teljes testi letörés és az, hogy összes mirigyeim fájnak, éppen elég. Készen vagyok. Fáj a hónom alja és a nyakam is. *Szõtsnél* nincs orvos, de kaptam végre tiszta kötést, mert az eddigit negyedszer fordítottam át, meg-megkeresve egy-két tisztább foltját.

* Ez a Békéssya a kommün alatt a legvörösebb katonaforradalmár lett.

TIZENNEGYEDIK NOTESZ.

Június 20. A *pohorloutzi* kötözőhelyen megvizsgált a hadosztály törzsorvosa. Azonnal kórházba, itt nincs idő és hely arra, hogy vagdaljon. Mindenütt csupa súlyos sebesült. Éppen most emelnek le a kocsiról egy csúnyán hörgő és lihegő, fejlődéses, idősebb gyalogos-káplárt. Szőkehajú parókája félig hátracsúszott és vértől csepeg. Nem jó ezeket a dolgokat leírni. Parasztszekérre emelnek azzal, hogy igyekezzem *Kolomeába* eljutni.

Megindulunk *Kotzmaniélé*. Nem törődöm semmivel, kimerülten fekszem hanyatt, lábam lüktet, bámulom a kék eget és a bárányszőke felhőket. A *pohorlouci* dombról lejövet még folyton pattognak felettem a srapnelek. Ezzel se törődöm. Semmivel se törődöm. Délután elérjük *Kolzmant*, ott levesznek s besegítenek egy házba.

Június 21. Éjjel erős agyüdörgés, félálomban fekszem, reggel hallom, hogy *Pohorloutznál* megállították az oroszokat. Igen sok veszteség. Elestek *Oreshovics* és *Joanovics* ulánusszázadparancsnokok is. Zászlóaljunknak is sok a vesztesége. Kapok egy kocsit s eljutok *Sniatynig*, aztán *Wolhowieche*. Egy derék tanítónál alszom. Jó ágyat, kávét és bort ad. Kisfia reggel rózsákkal kelt fel. Egy véletlenül kéznél levő ezredorvos megnézi a lábamat, elszörnyűködik, belevagdál, kiereszt egy csomó gennyet s újra beköt, azzal, hogy nagyon igyekezzem kórházba jutni.

Június 22. *Kolomea* felé zörög a parasztszekér. Fekszem, néha alszom. Útközben még sok nyoma a háborúnak, de a földnek már számtalan sebet eltakarja a szépen álló vetés. Már nem látszanak ki belőle az üres, piszkos, felforgatott fedezékek. Bárcsak végkép eltűnnének! Igaz, hogy amikor bennük ül az ember, akkor jó. Az anyaföld jó hozzánk, hány életet óvott meg azzal, hogy saját testébe vágott sebekbe bujtatta őket? És mikor már nincs szüksége az embernek óvó árkokra, akkor eltakarja a halottat üde, zöld füvel, vetéssel, hogy ne emlékeztessenek az elmúlt vérengzésre. Nagy és hatalmas a természet! Mindent jóvátész, kibékít, elsimít, amit az ember vétkezik. Az élőt táplálja és védi, a halottnak utolsó

dekkungot ád és virágot növeszt a sírja fölé akkor, mikor az emberek már mind elfelejtették, hogy egy elesett katona pihen ott.

A halhatatlanság gondolatának csodás varázsa van és borzasztó a teljes elmúlásé. Hogy lesz, mint lesz a háború után? A nyomorékok, az elesettek most hősök. De néhány év múlva behorpadnak a hősi sírok, új élet, gazdálkodás, építkezés indul rajtuk. Sutba kerülnek a gyászruhák, az özvegy újra férjhez megy és mostohaapát kapnak az árvák. A hősök neveit egy-két generáció múlva már csak az ezredtörténetek fogják őrizni. A háború nyomorékai most hősök, néhány év múlva talán nyomorgó, csonka koldusok. Nincs az az elesett, aki meg ne érdemelné, hogy neve örökre éljen, nincs az a rokkanttá lőtt, aki meg ne érdemelné, hogy a haza, melyért vértett, elartsa. Es talán helyes is, ha a sírok éppúgy eltűnnek, mint ahogy eltűnnek majd az élet jogán a könny és a gyász, de a rokkantakkal, azokkal törődni kell! Hiszem, hogy nálunk nemcsak az állam, hanem a társadalom is méltón meg fogja becsülni őket.

Délben *Kolomea*. Egy kórházban átkötnek. Ötkor marhakocsiba raknak és a vonat elindul *Máramarosszigetre*. A kocsiban sok sebesült, mind a *zaleszczylci* napokból.

Június 23. Hajnalban szanitécek várják a vonatot és bevisznek a hadikórházba. Egyik szobában leraknak. Ugyanitt fekszik báró *Bázeli* kapitány és *Prónay Pál* kapitány súlyos tüdőlövéssel. *Gergő* törzsorvos, operatőr a kórházparancsnok. Mindenkihez van egy jó szava s orvosaival együtt éjjel-nappal dolgozik. A vöröskeresztes főnöknő *Fiáth Maria bárónő*, *Béla* testvére, végtelen kedvesen fogad. Felvágják a lábamat, bekötöznek. Most jön ki rajtam a teljes kimerültség. Délután le viszik a kertbe a hordágyamat. Kérem, hogy külön helyre tegyenek: nem akarok beszélni. — Este arra ébredek, hogy sötétedik és csurom víz vagyok. Elaludtam és a szakadó zápor sem költött fel.

Június 26. Budapest. Visznek ide-oda, a *tizenhetesből* a *Szent-Jánosba*.

Június 28. Végkép idekerültem a *Grünwald-szanatóriumba*. Semmivel sem törődöm, fekszem. A lábam már nem lüktet. Fentről szomorú hírek. Elesett a kis *Kovács Emil*.

Június 29. Elesett *Janik Laci*. Előzően már kétszer sebesült. Vőlegény volt. Csupa szív és érzés; valami ritka, kedves naivitás volt benne.

Fehér holló lesz, aki kezdettől végig kint volt s nem esett el, vagy nem lőtték nyomorékká. Cserélgetni kellene a legrégebben kintlevőket, hiszen a front mögött több az ember, mint a fronton. De ezek legnagyobb része úgy kapaszkodik a helyéhez és oly szemérmetlenül ordít, ha az előlévők közül valaki hátrajön, hogy az embernek elmegy a kedve a Hinterlandtól. Ugyanezt lehet észlelni a hátsó parancsnokságoknál beosztottak részéről is. Hátul az a felfogás, hogy aki már a fronton van, az megszokta, a hátullevő meg megszokta hátul. Mennyire rontja az ilyesmi a hadsereg szellemét! A csapat csak egy kis jóakaratot és elismerést szeretne látni, de gyakran csak önzést és húzódozást tapasztal.

Újabb hír a zászlóaljtól: megsebesült *Niedermann* kapitány és *Horváth* hadnagy.

A szanatóriumban sokan látogatnak. De fásult vagyok és alig érdekel valami. Családomból úgyszólván mindenki a harctéren van. Unokatestvérem, *Kozma István*, tüzérhadnagy a Doberdón. unokatestvéreim férjei: *Kovács Aladár* vezérkari őrnagy az Isonzónál van, *Pajzs* vadászhadnagy már kétszer sebesült, *Várossy Károly* hadnagy a hetes huszároknál, *Lenk Ernő* a honvédhuszároknál, *Fésűs Gyurka* pedig tüzekeknél van kint. A család csupa aggodalom.

Látogatóim tücsköt-bogarat beszélnek, közte néha mulatságosat is. Legutóbb egy német tiszt barátom látogatott meg, aki egyebek között a következőket mesélte:

— Néhány hete a trónörökös főhadiszállásán voltam. Nincs maguknak itt Budapesten egy nélkülözhető rendes emberük, aki újságíró, a helyett a szörnyű másik helyett, aki a nagy szót viszi ott a főhadiszálláson, akkor is, ha a trónörökös szeretne beszélni s aki soha a kezét a zsebéből ki nem veszi, kizárólag késsel eszik és a világért sem mossa meg a nyakát?

Nem akarta megmondani a nevét, ennek a bennünket oly kiválóan reprezentáló úriembernek.

A háború töméntelen gondolkozni valót vet fel. Ezer új kérdésre kell feleletet keresni s oly nehéz találni, hogy fáj ez a káosz, amit az agyunkban érzünk. Háború előtt többé-kevésbé mindenkinek volt valamilyen alapja, amelyen életfelfogása kialakult. Most mind-ebből semmi sincs, recsegve-ropogva ingadozik a szilárdnak hitt épület, mert alapjában lódult meg. Ezért most nem tudom, mit gondoljak. A háborút egy olyan időnként elkerülhetetlenül jelentkező elemi erőnek tartom, mint a földrengést, vagy egy vulkán

kitörését. Igyekezni kell elkerülni minden módon és minden eszközzel, de nem tudom — bármennyire is érdekében lenne az emberiségnek — vajjon tényleg elkerülhető-e? Egy bizonyos: a felelősséget a háborúért senki sem akarja vállalni. Az a sok mindenféle színű, kék-, fehér-, zöld- és vöröskönyv, melyet minden kormányzat kiad, hogy mentesítse magát a háború felidézésének felelősége alól, mind abból a megismerésből lát napvilágot, hogy a háború felidézéséért, legalább is a világ előtt, az ódiomot vállalni nem lehet.

Csak a védelmi háború jogos, mondják. Ezt tudjuk. De ki nem hangoztatja ezt? Minden diplomácia mindig indíthat háborút, ha látszatát tudja kelteni annak, hogy ő a megtámadott. /Ezt a háborút *Oroszország* és *Franciaország* akarta s *Anglia* hagyta jóvá. Mégis hosszú idő fog eltelni, míg a németekről és rólunk lemegy a látszat, hogy mi kezdtük; holott a valóság szerint mi csak taktikailag voltunk a kezdeményezők, mert egyébként bele kényszerítették bennünket.

A diplomácia és a kormányzat elhatározhatja, hogy háborút indít, mert belekényszerítették, a többire már nem a kormányzatnak van döntő befolyása. Az egész kérdést a békeelőkészületek foka, főként a nemzet eleven életerejé és a hadiszerecse dönti el. Eldönti az a körülmény, vajjon a nemzet ki tud-e termelni magából elég vezetésre hivatott embert? A legfontosabb tényezők egyike a nép harci értéke, melynek bázisa a jó, nemes, harcos vér. A csehek hiába vezetné *Hindenburg*, nem lehet őket bajorrá, vagy magyarrá organizálni.

A háború alatt nevetséges népakaratról beszélni. Csak néphangulatról lehet szó. Ez a hangulat a veszteségek hatása alatt hamarosan béke után kezd sóvárogni még akkor is, ha győzelmesnek ígérkezik a háború. Hát még akkor, ha vereségtől kell tartani! Ilyenkor válik történelmivé a kormányzat s a vezetők helyzete. Ha valamely nemzet egyszer háborúban van, akkor mindent annak szolgálatába kell állítania, de nemcsak elől a fronton, hanem hátul is. — Mindabból, amit itthon hallok, azt látom, hogy amilyen önzetlenül hősiessé a front, olyannyira baj van itthon. Egyrészt azért, mert a megpróbáltatások súlya alatt mindig többen válnak önzővé és kishitűvé, másrészt és főként azért, mert a kormányzati tényezők nem feküsznek bele elég súllyal abba, hogy az egész Hinterlandot az egyetlen nagy cél szolgálatába állítsák. *Tisza* kiváló, nagy ma-

gyar férfi, de a legnagyobb zseni sem képes mindenre, ha mellette még a második vonalba való emberek is ritkák. Ausztriában még nagyobbak a bajok, ott hamarosan igen nehéz helyzet alakulhat ki, ha nem jön valaki, aki vaskézrel összefog mindent.

De most itthon vagyok, le is vagyok törve, nem írom tovább a naplót. Nem írok már azért sem, mert vissza akarok menni, ahhoz pedig pihenni kell, hogy mielőbb rendbejőjjek.

Ezt pedig nem nagyon szolgálja a naplórás.

TÍZENÖTÖDIK NOTESZ.

1915 október 30. Újra indulok a frontra. Ez alkalommal harmadszor, de most nem kiegészítő transzporttal, hanem egyedül. Az otthon töltött idő hosszú volt. négy teljes hónap. Most sem kellett volna feljönnöm, mert lábsebem helyén egy infekciózus csúnya ekcéma kezdődött, mely újra és újra kiújul, de nem akarok sem Pesten, sem pedig a kádernél maradni. Gyógyulásom hátralevő idejére valahol az ezred közelébe osztatom be magamat a front mögé s ha rendbejövök, onnan közvetlenül bevonulok. Nem akarom senkinek a helyét elvenni itt hátul.

Útirány: *Sátoraljaiújhely, Csap, Lemberg, Wladimir-W oly nski.* Útközben megismerkedem a tizenkettedik tábori ágyúezred leg-helyesebb kis káplárjával: *Rebró Gusztávval.* Egy pesti gyárimunkás fia, tizenhárom éves. Ütegevel végigverekedte *Szerbiát*, ott volt *Brestlitowskna* s nyolc hónapot töltött a fronton.

Október 31. Tegnap egy felvidéki alispánnal volt érdekes diszkurzusom. Összes belső bajaink okát a nemzeti dinasztia hiányának tulajdonítja.

— A királyi család legyen magyarrá — mondotta — legalább részben, mert így, ahogy most van. nincs szilárd pont. amely körül kikristályosodhatnék a jószándékú. jóra való elem. A változó, új és új helyzetek miatt a legfontosabb dolgok és megkezdett munkák befejezetlenül maradnak. — Nagyon leverőnek tartja a minduntalan felbukkanó panamákat s konkrétan felsorolt egynehányat, közöttük azt. amelyben egy nagyobb szállítmány főzoberendezés átvételénél olyan bizottságot bíztak meg a felülvizsgálattal, melynek elnöke, tisztí minőségben, a szállító cég főnöke volt. Helyteleníti a tussolásokat s felemlített egy esetet, amelyben igen súlyos ügyből eredően az egyik bűnöshöz bejuttattak egy pisztolyt, amivel agyon is lőtte magát. A másik bűnös pedig a már kiszabott halálos ítélet helyett érthetetlen módon, aránylag enyhe fogházbüntetést kapott.

Csapon kiszállva, meglátogatom *Beregszászon Gyurka* öcsémet, aki szolgabíró *Beregben.* Nem vonulhatott be. mert megyéje had-

szintér, sőt nemrég harctér is volt. Azt mondja, hogy ez volt a kisebb baj, sokkal súlyosabb volt a kolera- és tífuszjárvány, mely szörnyen pusztított errefelé.

Éjfélkor indulok a futárvonattal *Lemberg* felé.

Délután 3^h. *Zolkiew*. Tavaly ősszel utközetben voltam itt. Minden követ ismerek. Itt a vasútnál álltunk, mint utóvéd.

Este *Rawa-Ruska*, *Uhnów*, *Belz*. Csupa tavalyról szomorú. az idei nyárról diadalmas emlékü név. A leégett állomásépületek, kormos falainak tövében egy-egy kis fabódé, benne a vasúti személyzet és a *Bahnhof kommandó*. Nagyobb helyeken kantine és beteg-pihentető állomás is.

November 2. Este *Sokai*, hajnalban *Wladimir-Wolynski*. Csupa zsúfolt harmadosztály, két ülésen szorongunk *Kertész* főhadnaggyal és a tizennyolc dragonyosok egyik hadnagyával, *gróf Berchtolddal*. Nyolc hónapja katona, tizennyolc éves, kilences-vadász öccse most esett el *Tarnopohial*, jászkun-huszár kuzinja pedig röviddel ezelőtt *Czartorysknál*.

Köivel személygyűjtő állomás. Ott tudhatom meg, hol az ezred. Közel a front, ami abból is látszik, hogy mindenütt csak magyar vasutast látni. Elmegy mellettünk a kilencvenkilences bakák egy kiegészítő szállítmánya. Lelkesen fűjják a *Santa Lucia* dallamára, hogy: „*Gott strafe England und auch Italien!*”

A *wladimir-ivolynski-koiveli* vonalat a muszka építette ki a háború alatt. El kell ismerni, hogy rendes munkát végzett. Az orosz nagyon lop, de lopási szisztémája jó. Máshol az előirányzott pénzen silány, rossz dolgot építenek s a pénznek azt a részét vágják zsebre, amely szükséges lenne ahhoz, hogy tökéletes munkát csináljanak. Az oroszok többet irányoznak elő, mint amennyi kell s a felesleget lopják el, de jól építenek. Ez valami javított *Potemkin*-rendszer. Tényleg, ami vasút, út, középület erre van, az mind jó és praktikus, viszont amit elloptak, az nem látszik.

November 3. Tegnap addig unatkozott a vonatunk *Turyjskban*, míg felkérdezkedtem egy sebesültszállító vonatra és délután eljutottam *Koivelig*. A nagy állomás teljesen sötét. Vonat csak másnap megy tovább. *Kowel* kis mezőváros, tele zsidóval és hadtápkatonával. A város képe nyomorúságos, de mint *Etappenstation* jól van berendezve. Már az állomáson útbaigazít egy baka és megmagyarázza, hol az állomásparancsnokság. Ott egy ember azonnal megmutatja a kvártélyt, cédulákat kapunk a tisztiszolga összes szükségleteire, megmutatják a tiszti étkezőt s az útbaigazító álló-

máson mindenkinek megmondják, hol az ezrede és ellátnak térképekkel is. Ebben a kis fészekben minden van, ami csak kell. Katonai szabó- és borbély műhely, suszter, fogorvos, fürdő, gyülekezőállomás a gyógyult betegeknek és külön a szétugrasztottaknak. Van autójavítóműhely, kocsigyártó, lókérdő, patkoló, német gyülekezőhely, két tábori kórház stb. Talán az *Etappenstationskommando* küldte azt a szende leányzót is, aki este váratlanul és kéretlenül megjelent a hotelben, de akit *Németh* nagy méltatlankodások között kidobott.

A boltok kirakatában együtt van minden: bicska, tea, keksz, cukor, levelezőlap, sütemény, virstli és ruhaszőet.

A háztetők, mint az orosz vidékeken általában, zöldek. Nem hatnak olyan frissen és tisztán, mint a piros tetők.

Délután *Holoby*. A falvak olyanok, mintha a fakó mezőkre kész viskókat raktak volna le nagy összevisszaságban. Sehol egyetlen kert.

Roziszce. Este 7^h. Megérkeztünk. Legalább is a vasúti utazásnak vége. Improvizált raktárak, nagy kirakodóhelyek. A falu csupa kórház, tele sebesült huszárral. A tisztai étkező három összekapcsolt, átütött homlokfalú vagonban van. Az orvosok hívnak meg vacsorára, át is kötöznek. Tőlük hallom, hogy az utolsó harcokban elesett a hadosztálytól *báró Vetsera Ferenc* kapitány, a tragikus végű *Mária* testvéröccse. Századával rohamozva, kézitúsában esett el. Egyszer már megsebesült. *Tlumac* körül a télen hosszú ideig együtt harcoltunk. Néhány napja esett el *Boronkay Károly* is, ezredem egyik legjobb tisztje. Haslövésével még órákig élt, tudta, hogy vége és úgy, amint élt, nyugodtan, férfiasan végrendelkezett, elintézte századának ügyeit, intézkedett loviról s aztán meghalt. Még ő vigasztalta a körülötte levőket: „*Ennek így kellett lenni!*” Ő volt az utolsó az ezred békebeli ötödik századából. Elsőnek *Dénes* esett el a *Száva* mentén, azután *Fiáth Sandeznél*, *Schulek Babinnál* s most *Boronkay*. A háborús sors négyfelé vitte s hősi haláluk egyesítette őket. Elesett *Görgey Károly* jászkun főhadnagy is. maga a viruló fiatalság és ragyogó életkedv. *Gróf Berchtold* sem érte meg soronkívüli hadnagyi kinevezését és a nagy vitézségi érmet, amire felterjesztették. Elestek még: *Melczér István*, *Justh*, *Jeszenszky*, *Novak* és több fiatal kadét is. akiket nem ismerem. Mind a magyar úriosztály színe- virága!

Reggel kocsimra várva, elnézem ennek a tipikus hadtáphelynek az életét. Az állomás előtt hosszú rámpán emeletmagasságban

feküsznek az élelmiszerraktár készletei. Zsákolt liszt-és zabhegyek. A rámpa másik oldalán hosszú sorban hajtanak fel a kocsik, az úgynevezett staflik, melyeket magyarul kocsilépcsőknek hívnak. (Hogy miért „lépcső”*, azt senki sem tudja.) Külön helyre hajtanak a németek. A kocsisor lassan, kocsihosszanként mozog előre, mi alatt egyenként megrakják a muszka foglyok. A rámpa másik végén utászszerszámokat raknak ki. Fajta szerint külön van a sok ásó és csákány. Odább ölberakott hasábfá-hegyek, majd egy halom még üres, fonott sánckosár, aztán a téli előkészületek jele: két valóságos kéziszánkahegy. Enélkül nem lehet nekimenni az orosz télnek.

Az állomáson hosszú vonat, tömve sebesülttel. Fáradt, ernyedt arcok; a nehezen feltámasztott kezeken, karokon és fejeken világít a fehér kötés. A párhuzamos sínen másik vonat teli-friss, víg, tiszta katonával. A sapkákon virág és szalag. Némelyiken felírás. „*Das zweitemal . . . Das drittemal ins Feld.*” Ezek már egy olyan visszafelé menő vonaton is ültek. Az egyik vonat hozza a háború cséplőgépjébe a friss életet, a másik már viszi vissza azt, amit a nagy cséplőgép az emberekből csinált, a sebesült, beteg, piszkos embereket. Csakhogy a háború cséplőgépe nem jól csépel: a java marad ott!

A vasút mellett egy német *Markeländerei*, hol olcsón kapni mindent, cipőgombtól a *Franciaországban* rekvirált pezsgőig. Az útkeresztezésnél ház. rajta tábla: „*Etappenkommando*”. Falán kiszögezve a *Höfer*- és a német jelentések. *Kragujevac* elesett.

A ház előtt egy őrnagy tárgyval egész sereg ügyes-bajos emberrel. Legtöbbje zsidó, de van köztük néhány német kolonista is. Nem irigylem ezt az őrnagyot, aki most itt közigazgat és bíraskodik.

Majdnem minden házon van valamilyen zászló és felirat. Ez itt lőszerraktár, az ott kórház, járványkórház, átkötőhely átmenő sebesülteknek, patika, egy német bakteriológiai laboratórium, azután „*Pferdesammelstelle für die Bugarmee*”. mellette egy tábor befogott kocsi. Előfogatok a frontramenőknek.

Az utcákon nagy forgalom. Tisztek, autók, trénc. A sarkon két csukaszürke kino-operatőr filmez. A vasúton túl hangárok, sátrak: német repülőtér. A napokban ide dobott le levelet egy orosz repülő, kérdezősködve benne pajtásáról, aki nem tért vissza a repülésből. Nem tudom, kapott-e feleletet, mert a pajtása vonalunk mögött kényszerleszállást csinált, de megfigyelőjével együtt úgy eltűnt, hogy nyomuk sincs. A repülők közt külön légi bajtársiasság

jejlődött ki, gyakran üzengetnek, érdeklődnek egymás iránt. Talán közös elemük és egyben ellenségük is, a levegő hozza őket egymáshoz közel.

Ide eljöhethet az, aki szervezést akar látni. Igazán szervezni csak katonának tudnak. Az organizáció az élet egyik művészete, teremtő és alkotó munka, amely sokszor nehezebb, mint az alkotásnak sok más jobban méltányolt megnyilvánulása.

Kaptam egy kocsit és a két kis konyikli nekivág az ötvenhatvan lépés széles, homokos úton *Kolonia-Galinowkának*. ahol az ezredtrén van. Az út: harminc kocsinyom egymás mellett. A mély homokban — előretörekvő hosszú kocsioszlopok. *Sokai* óta mindenütt ugyanaz a vidék. Nagy távolságokban egy-két falu vagy telep — üresen. Mindenütt homok és kétoldalt, a multheti derektól megcsípett, gazzal benőtt, vetetlen földek. Itt-ott egyes fák, fenyő- és helyenként ezer színben játszó őszi lomberdő. Sok szélmalom: némelyik katonáinknak öröl. —Buckás. szelíd hajlású dombok, sok víz, sok erdő: ez *Wolhynia*.

Elérem a trént. *Szöts* a parancsnoka. Tőle hallom meg, hogy *Herberstein* átadta a hadosztályt *Bauer* tábornoknak. *Herberstein* szerencsés ember, ami katonánál nagyon fontos. Alighogy átvette a hadosztályt, következett *Limanowa*, mely így az ő nevéhez fűződik. Az utolsó hetekben hadtestparancsnok volt, *Kolkinal* harcolt és külön *Höfer*-dicséretet kapott. Bátor ember, tetőtől talpig úr. mindenki szerette, aki alatta szolgált, de utódjának is örülünk. *Bauert* mind szeretjük, ügyes és kitűnő ember. Hallom azt is, hogy az ezred két hete harcban áll s támadása lassan halad előre.

November 5. Reggel indulok tovább. Szomorú pusztaság. A falvak harminc-negyven kilométerre vannak egymástól és azok is üresek. *Dolszycara* megyek, hol az ezred vezetéklövői állnak. Útközben egy kocsi jön szembe, rajta fenyőgallyakkal borított koporsó. *Báró Jeszenszkyt* hozzák vissza eltemetni.

Dolszyca. Nyomorult falu. alig néhány rossz fészerből áll, benne a lovak. A raj vonal, elől, vízben fekszik.

November 6. Lovon megyek jelentkezni *Markovitshoz*, aki a *radkai* frontszakasz parancsnoka. Mocsaras erdők, vízzel telt lövészárkok, sok sír és sírcsoport. *Kukli* falu fele porrá égve. Ezt *Magasházy Laci* lőtte össze annál a támadásnál, melyben *Vetsera* elesett. *Magasházy* a támadó rajvonalból személyesen vezette a tüzet. Így jól löhet a tüzéség. A jó példa óta a megfigyelők mind a rajvonallal járnak. *Magasházyt* vaskoronarendre adták be. A

tüzerektől elesett *Pfeiffer* kadét és igen súlyosan sebesült meg gyerekkori pajtásom. *Picinyi Ervin*.

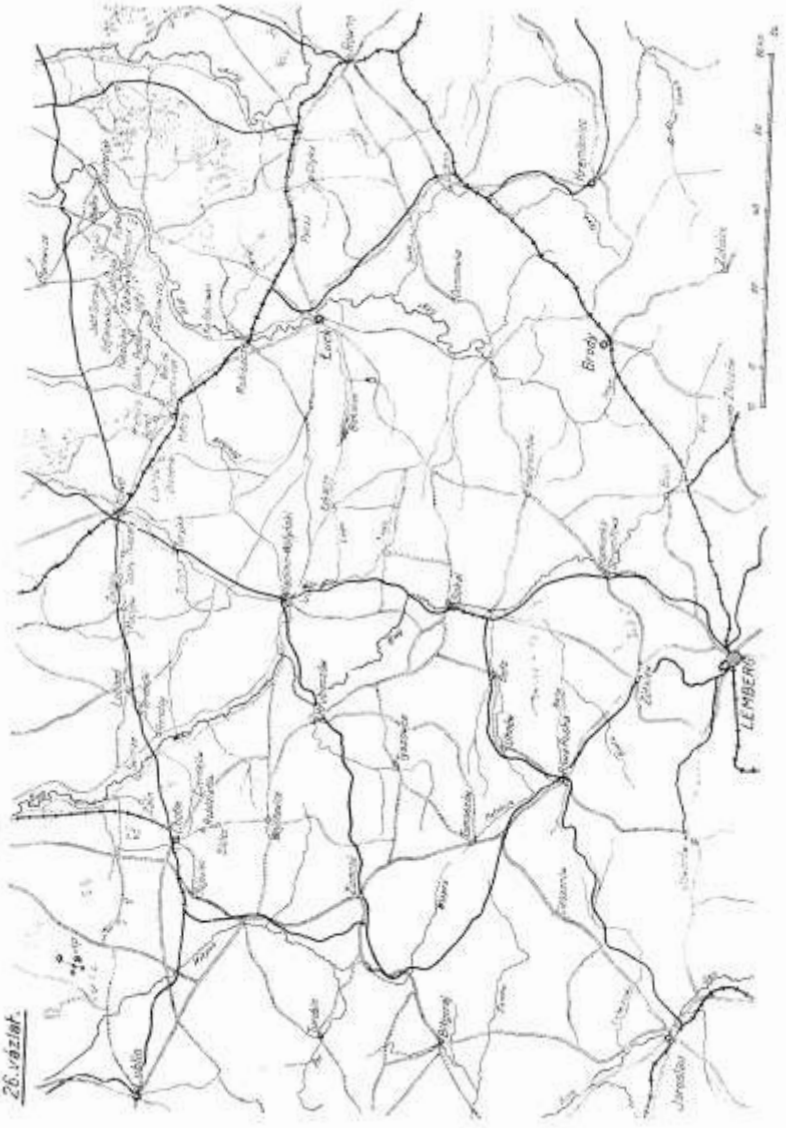
Markovits rögtön vissza akar küldeni a káderhez. Kérem, hogy engedjen itt valahol három-négy hétre beosztást kapnom, mert hiszen azért jöttem fel, hogy ne kapjak káderbeosztást. — Beleegyezett és így a hadseregpárancsnoksághoz intézett, egyhavi irodaszolgálatot kérő kérvénnyel a hadosztályhoz mentem. A kérvényt *Bauer* melegen záradékolta és kaptam melléje egy orvosfőnöki bizonyítványt is. A hadosztálynál meghívtak ebédre. Itt mesélték el a csehek legújabb dicső tettét. A napokban néhány száz muszka meg akarta adni magát a szembenlévő cseh bakáknak. Odajöttek az álláshoz, azonban a csehek egyik része kijelentette, hogy ők akarják magukat megadni, a másik része pedig elszaladt. Az oroszoknak az a csoportja, mely a legelszántabbban kívánczolt hadifogságba, a visszafelé vágató csehek után futott és nagy „csekaj, pocskaj és sztoj!”, vagyis „várj, állj” kiabálással követelték, hogy azok fogják el őket. A muszákák másik része ugyanakkor elhatározta, hogy ők nem futnak hiába tovább, inkább hősök lesznek és miután a csehek mindenáron megadták magukat, beültek az árokba.

Egy jászkun század, *Pados Andi* parancsnoksága alatt, egy órán belül visszavette az árkot, elfogva benne a századnyi orosz. Ezeket rögtön hátraküldte néhány huszárral. Már hátul jártak, amikor a megfutott csehek közül egy tiszt, kezében revolverrel, kényszerítette az eszkortáló huszártisztet a foglyok átadására és tovább vitte őket, mint saját zsákmányt. Ez nem mese, hanem tény, magam hallottam a *Bauerhez* küldött telefonj elentést. melyet *Horthy István* is megerősített.

November 8. A dolszycái úton megyek vissza a trénhez. Szomorú világ ez a Wolhynia! Szelíden hullámos síkság, legnagyobb része mocsár, a magasabb helyeken homok. Száz kocsinym-széles utak, melyekben agyig süllyed a kerék. Szomorú, festetlen, vakolatlan, szürke viskók, szürkék és vigasztalanok. Csak az ablak- és ajtókeretek sötét színe üt el a ház színétől, mely éppoly szintelen, mint az időverte tető. Néhol kis fatemplom — a falu díszje — zöld bádoggal, mellette temető. Csupa két-három méter magas sírkereszt, minden keresztben egy Veronika-kendőt lenget a wolhyniai szél. A lélek — lengyel felfogás szerint — addig vár a purgatóriumban, amíg a kendőt a szél és eső teljesen foszlányokra nem tépi és el nem fújja. Azt hiszem, a wolhyniai bűnösök aránylag igen rövid időt

Zb. razint.

töltenek a purgatóriumban. mert eső és szél az van itt bőven. Sok sík erdő, sok tülevelű fa. Az erdő mind mocsaras, tőzegetes. Néhol kicsillog a mocsár víz, a haragos, buckás zsombékok között. Keserű sasos szénáját nem szívesen eszi az állat. Az erdők sötétek. Most ősz van, de azt hiszem, itt tavasszal sincs virág, mint ahogy állat is alig van. Erre igazán a madár sem jár. Néhány verében meg néhány hullákon-hízott varjún kívül madarat, de még bogarat sem láttam. Az erdők alig élnek, bennük csak tompa csend hallgat. Helyenként kóbor, egészen elvadult kutyafalkák. Ha embert látnak, sunyin morogva ugranak be a fák közé. Sebesülteket is láttam köztük. Állítólag itt békében sok volt a szarvasmarha, most annál kevesebb. Ló egyáltalán nincs. Az idevaló nép, kivéve a német telepeseket, állati sorban él. A férfiak valami orosz katonasapkaféle fejfedővel, hosszú bundában járnak s az asszonyok szürke ruhájánál csak az arcszínük fakóbb.

Hozzá tartozik a kéhez a sok üres fedezék is, tele vízzel. Nem lehet mélyen beásni, mert félméterre már fölbugyog a mocsárlé. Mindenütt sok sír. a kereszteken vegyesen baka- és legionárius-sapka, német sisak és huszárcsákó. A magas-keresztes béketemetők mellett mindenütt egész kis erdő katonakeresztekből. *Wolhynia*. elfutott lakossága helyett, katonahalottakkal népesül be.

November 9. Luckba kocsizom. *Rozyszczen* megállok, lefotografálom a temetőt, az elesett jóbarátok sírjait. Egymás mellett fekszenek: *Justh* és *Görgey*. *Sovinszky* és *Vetsera* sírján koszorúk. Szélről fekszik *Berchtold*. odább *Jeszenszky*. *Melczér* sírján magas kereszt. Utána a hatos huszároktól *Jamborffy* sírja következik. Rajta koszorú, szalagján ez: „*Jsten akarta így!*”

Luck előtt kultiváltabb lesz a vidék. Erre cseh és német telepések laknak. Mindenütt harcok nyomai. (Lásd 26. sz. vázlat.)

Luck. Az országútról szép képet ad, belül csúnya fészek. Itt van a negyedik hadseregparancsnokság és a hadsereg-hadtápparancsnokság.

Útközben elvész a kocsiról a hátizsákom s benne minden, ami szükséges és drága: távcső, gumikabát, termosz, fehérnemű és a Gyulai-táskám. Kvártély egy öreg zsidónál, akinek három fia és három leánya együtt jajgat az öregekkel, hogy vissza talál jönni a muszka és akkor baj lesz.

November 12. Jelentkezem az orvosfőnöknél és átadom kérvényemet az *Etappenkommando* vezérkari főnökének. A kórházban átkötöznek és elmagyarázzák, hogy mit kell csinálnom a lábammal.

Ezt én már hónapok óta mind tudom, néha használ is. aztán kezdődik előlről.

November 13. Tegnap este tanulságos vacsora volt a tiszti étkezdében, ahol mindenféle csapatbeli tiszt összejön.

Egy szabadságra-készülő nagyhangú bakakapitány ült mellettem és hochdeutsch-németséggel vitte a szót. — A szemközt ülők a csehekről kezdenek beszélni, elhangzik néhány erős kritika. Én se restellem magam. Erre Hochdeutsch-szomszédom rám néz és belekezd valami furcsa előadásba. Ő nem politikus, csupán osztrák tiszt, de mint ilyen, kozmopolita. Neki minden csak társadalmi szempontból számít és mindenütt jól érzi magát, ahol kellemes embereket talál. Kijelenti, hogy nagy szimpátiát érez a magyarok iránt is, de lássuk be, hogy nekünk jobb a helyzetünk, mint a cseheké, kiknek vágyai nem mehettek teljesedésbe. Hatvanhét óta a politikai siker a mienk, de annál inkább övék a gazdasági és kereskedelmi siker. A csehek nagy történelmi hibát követtek el, midőn a *fehérhegyi* csata után a protestáns cseh nemesség *Németországba* vándorolt s ezért hosszú időre hiányzott a nacionalista vezető-réteg. A múlt történelme a cseh nép harci erényei mellett szól. Arra a közbevetésemre, hogy miért nem bizonyítják ezt be a jelenben is — elhallgatott. Később megjegyezte, hogy ő mint tiszt, a jövőben is teljesíteni fogja kötelességét, de a cseh nép tulajdonságaira a mostani esetekből ne következtessünk. Egyébként nem hiszi, hogy a német és osztrák igazán barátja a magyarnak. A kis népek kora lejárt, simán, vagy erőszakkal bele kell olvadniok nagy érdekszférákba. A cseh sovíniszta álláspontot ő, mint internacionális kultúr-ember nem helyesli, de a csehektől maximumként, *érzelmileg semleges* álláspontot kívánhatunk.

Az asztalnál törzstisztek is ültek s bámultam, hogy egy sem akadt köztük, aki a csehektől maximumként várható teljesítmény miatt kérdőre vonta volna a szomszédomat. De amikor elment, megszólalt egy tipikus pesti zsidó ügyvéd, tartalékos tiszt:

— Kérem, ez a kapitány úr csak nyolc percig bírta a hochdeutschot. azután böhmlizett, akkor aztán újra eszébe jutott a hochdeutsch és attól kezdve váltogatta a kettőt. Ez az ember hencceg azzal, hogy ő jó társaságba jár! Kérem, én láttam a repetiermanzsettáját. Ugy van ennek srapnelgolyó a lábában, mint az enyémben. Hogy én mi legyek, ha az visszajön két hónap múlva a harctérre? Szeretem az ilyen szép cseh kapitányokat!

A cseh kapitány viselkedése annál visszataszítóbb volt, mert leplezetlenül hengegett azzal, hogy milyen jól fog élni most és hogy bolond mindenki, aki tovább marad kint, mint ahogy okvetlenül kell. Mindenki örül annak, ha egyszer hazamehet, de a jóérzés diktálja, hogy ezt milyen formában mutassa. Úgy semmiesetre sem, ahogyan ez mutatta; hogy mit bánok én mindent, én megyek, a többi pedig dögölgjön meg, a fő az, hogy én jól élek majd. A háború nem öröm, de ha van, akkor ott kell lenni, verekedni kell és becsülettel végig kell csinálni. Ha pedig valaki hátra kerül, az legyen szerény, mert bármily okból kerül is hátra, nem lehet elég szerény. A legjobban érzem ezt most. Ha nem a lábamon, hanem akárhol máshol van a testemen az, amivel most laborálok, akkor már régen a fronton lehetnék. *Pohorloutznál* teljesen letört és használhatatlan voltam, de azóta friss lettem, frissebb, mint akárhány tiszt az ezrednél. Azok ott húznak, én meg ebben a piszkos *Luckban* ülök és az engedélyt várom, hogy leülhessek egy íróasztal mellé. Soha ilyen kicsinek nem éreztem magam, mint most!

Délben postát hoz *Szótstől* egy lovas. Az ezred mellett levő csehek megadták magukat. Az ezred fedezte a csehek miatt hátrálni-kényszerülő német *Kronprinz-ezred* visszavonulását. Főként az ötödik század szenvedett. Az eltűntek közt vannak: *gróf Crouy Péter*, *Brenner Pista* és *gróf Triangi Brúnó* hadnagyok. *Takács* és *Kálmán* őrmesterek fogságba estek.

Luckban egy gyaloghadosztály retabliroz. Újabbán a menetzászlóaljnak a kádertől egy időre a front mögé jönnek és beosztásuk előtt további kiképzést kapnak.

TIZENHATODIK NOTESZ.

November 14. Levél egy ismeróstől, akinek Rákosi Jenő közeli orosz békelehetőségről beszélt. Egy másik levél viszont arról szól, hogy Pesten járt semleges újságírók szerint azért nincs békére kilátás, mert az erők egyenlők és döntést egyik sem tud elérni. Eszerint mégis *Kozma Bandi* bátyámnak lesz igaza, aki valakinek arra a megjegyzésére, hogy újabb harmincéves háború kezdődik, azt felelte: optimizmus, ha valaki csak harmincéves háborúval számol.

Aage Madelung hadinaplóját olvasom. Ajánlással kezdődik: „*Ave Hungária!*” — Dús, majdnem virágos stílusban, elragadtatva ír *Magyarországról*. Az ilyesmi jól esik, mégis egy kis csalódást érzek. Nem látott *többet*, a kárpáti harcok színterén, sőt majdnem a fronton járva? Elismeri a magyart hódoló szavakkal; de mi az, ami megkapja őt? A tokaji bor, az alispán, a sárospataki cigány stb. Szóval finomított kiadása a csikósnak, gulyásnak, kanásznak és a villogó gatyának. Nem tudott jobban hozzáférközni a magyar lélekekhez! — *Madelung* mindenesetre sokkal tapintatosabb és sokkal finomabb, mint azok a külföldiek, akik időnként kegyeskedtek megemlíteni villogó dolgainkat, amitől sajtónk egy része boldog volt, úgy, mint amikor valami harmadrendű külföldi professzornak kegyeskedett tetszeni a Lánchíd. *Madelung*, mielőtt hozzánk jött volna, hallott rólunk, talán előlegevett is nekünk egy csomó romantikus tulajdonságot, melyek, ha meg is vannak fajtánkban, nem *lényeges*, hanem csak *színes* mzeti sajtáságaink közé tartoznak, de ezek csak részletek, amelyeken kívül és felett sok olyan van, ami a magyarságot tényleg magyarrá teszi és amit nagyon kevéssé ismernek. Ő kereste ezeket. Néhányat meg is talált, sokról azt hitte, hogy megtalálta, de azért nem adja képét sem a magyarságnak, sem a magyar tisztnek, legkevésbé a magyar katonának. Bizonyos, hogy ezt nem könnyű meglátni, sem visszaadni, rövid néhány hetes ismeretség után. *Madelung* briliánsan ír le külsőségeket, de odatapad a legfeltűnőbb dolgokhoz és nem keresi tovább a lényegét, még annyira sem, hogy több viszonylatban kívánná a magyarságot látni. A háborúban álló magyarság képéhez ezer fon-

tosabb dolog tartozik, mint amilyen a pataki cigány. A minden otthoni munkát elvégző asszony- és gyereknép, a srapnelhüvelyt gyártó gyárak és fálusi kovácsműhelyek, a magyar paraszt fel-fogása és okoskodása a háborúról, életről és halálról, a teljes gözzel dolgozó üzemek és mindenekelőtt katonáink a harcban: ez mind inkább és előbb „*Ave Hungáriái*” s csak azután jön a cigány és a tokaji bor.

Madelung nem akart nekünk hizelegni. *Pesti* felolvasásában sem pályázott sikerre s majdnem kizáróan a németekről olvasott fel. Érezni rajta azt is, hogy a magyar lélek lángoló izzása magával ragadta őt, szépet és elismerőt akart *nekünk*, nagyot és csodálatot-keltőt akart *rólunk* mondani s ezt szavakban meg is tette, de nem emelkedett odáig, hogy meg tudja mondani, mivel készítette őt tulajdonképpen ilyen hódolatra a magyar géniusz.

Ez a háború nem a tréncocsik nyikorgása. Nem az etapp, sőt még az sem egészen, amit a tüzérek látnak. A háború a trénnél: sok beszéd, hírhordás s fontos, de unalmas szolgálat. A tüzéreknél is sokkal mechanikusabb a dolog, mint a gyalogságé. Láthatatlan kéz srapneleket és gránátokat vagdal feléjük, de mi ez mindahhoz, amit a gyalogság és a gyalog harcoló lovasság átél?

Helyes, ha most az irodalom lelkesíteni akar és romantikus beállításokkal él. Helyes, hogy míg a háború tart, ne rontsuk a hangulatot azzal, ami nehéz, keserves, vagy borzalmas. Ezekről most elég annyi, hogy „a csapatok óriási lendülettel küzdik le az ellenség makacs ellentállásán kívül a terep nehézségeit és az időjárás viszontagságait... De hiba lenne s a mostani nagyidők képe nem lenne teljes, ha *végkép elfelednők* azt, ami nehéz volt. keserves volt és éppen ezért a legértékesebb. Az átfázott éjszakák, az orosz szél csontig járó zenéje, a mocsárlében és esővízben való heverés, a koplalások, a megbutulásig tartó menetek, az örökös éberség, álmatlanság és a harcok idegizgalmai a háború képéhez éppen úgy hozzátartoznak, mint a kellemes, víg, vagy dicsőséges napok. A győzelmek utáni mámor festése mellett csak legyen ott a bajba-került. kimerült csapat, a végletekig deprimált emberek lelkiállapotának rajza is! Az igazságot úgy kell adni, ahogy van. sem a jót. sem a rosszat nem szabad túlozni a másik rovására azzal, hogy csak az egyikről írunk.

November 15 Újság nincs, hacsak az nem, hogy minden tele van békehírekkel, amelyekből egy szót sem hiszek el.

A kórházban két fiatal doktor felváltva kötöz esténként. Csodálatraméltó, amit ezek végeznek. Nem tudom, mikor alusznak. Ha végre lenne idejük három-négy órát aludni, akkor bizonyosan jön egy sebesültszállítmány, amelyet azonnal kezelni kell és újra nincs alvás.

November 16. Ebédnél egy vasútvonalparancsnok meséli, hogy a kiewi vonal egyik részén egy cseh népfőlkelözászlóalj látta el a biztosító szolgálatot. Legutóbb azután parancs jött, hogy egy magyar csapat váltja fel őket. A csehek erre a lakosság között elterjesztették azt a hírt, hogy most jönnek a félvad magyarok, akik megölik a gyerekeket és asszonyokat. Az erdőbe menekült lakoságot alig bírták, a mieink előcsalogatni.

A lakosság panaszkodik a németekre, hogy mindent elrekvirálnak és a mi *Kreis kommandókn* hiába ad ki rekvirálás alól mentesítő írást.

Egy német tréfa: Was bedeutet Eisernes Kreuz, erster Klasse: „Nie sollst du mich befragen!” Zweite Klasse: „Ich weiss nicht, was soll es bedeuten!”

Höfer-jelentés szerint *Czartorijksnál* sikerült átdobni végre az oroszra a *Styren*.

November 17. Az állomásparancsnokság értesít, hogy idejövet elvesztett zsákomat megtalálták. Egy telefonista hozta be. Ez az eset is azt bizonyítja, hogy a világ se nem egészen becsületes, se nem egészen rossz. Megdézsmálták, de előkerült. Aki először megtalálta, kiszedte belőle a kedvére valót: távcsövet, meleg ruhát, cigarettát; a többit, az írásokat, gumikabátot, zsebkendőket stb. bennhagyta. Aki osztozott velem, éljen velem békében, szép tőle, hogy a felét meghagyta.

November 19. Hírek járnak egy készülő orosz offenzíváról, de arról is, hogy mi kezdünk támadást. Tartalékunk van mindenütt elég. helyenként négyszeres mélységű tagozásban állunk. Itt egy gyaloghadosztály áll tartalékban, *Wolynskiben* pedig egy sereg menetzászlóalj.

Ebédnél egy tartalékos honvédfőhadnagy ül mellettem. Idősebb ember, otthon ügyvéd. Itt éppúgy viselkedik és beszél, mintha pesti, kávéházi törzszakasztala mellett ülne. Senki és semmi sem hozza ki a flegmájából. Fumigál mindent, bizalmasodik mindenkivel, viccel és néha egészen jókat mond. Legutóbb egy osztrák kapitány beszélt látható önteltséggel és lelkesedéssel a szabadsága alatt Pesten átélt kalandjairól, roppant hangsúlyozva a szóbanforgó

hölgyek előkelő mivoltát. A főhadnagy egy ideig hallgatja, nézi, aztán megszólal:

— Nekem mondja? Talán én nem ismerem a Laurát? Kapitány úr, ne tessék haragudni, de én megmondom úgy, ahogy van. Ott az a divat, hogy azok az állítólagos előkelő hölgyek két rövid ismeretség lebonyolítása közt kimennek a gangra muffban és kabátban, ott rájuk esik a hó, azután ha bejönnek, úgy néznek ki, mintha akkor jöttek volna fel az utcáról. Mi az, hogy akkor nem esett hó? Hát talán nincs más trükk. Nyári trükk, vagy őszi trükk. Hát kell, hogy éppen hó legyen? Szegény ember, ez azt hiszi, hogy ötet csak akkor lehet becsapni, ha tél van és nyáron nem. Hogy ő ausgerechnet egy téli pali és ezt mind nekem mondja, egy pesti zsidó ügyvédnek?

Azután elmeséli, hogy milyen jó dolga volt a Felvidéken, ahol vasutat őrzött. Egyszer két generálist is vendégül látott:

— Alighogy elment az egyik, jött a másik. En behozattam a gumikádamat. Mikor a generális látta, hogy legényem csak úgy önti bele a hideg meg a meleg vizet, megkérdezte, hogy mi lesz itt? Hát én most fogok fürödni, feleltem.—Mit gondol, kapitány uram, mi történt erre? A generális rögtön elment, mert azt mondta, hogy ő nem tudja nézni, hogy én milyen jól élek. — Hát igaz, kérem, nekem kutya jó életem van, de erről nem szeretek beszélni. A háborúban mindenkinek rossz a dolga, minek tudják meg, hogy nekem jó dolgom van? Nur nicht verschreien! Még más is kedvet talál kapni hozzá. A legkritikusabb pillanat az, mikor a többi Rückzugot csinál. Na és mi történik akkor? Akkor az utolsó vonattal elmegyek én is. Hát van ott baj, ahol az utolsó vonat még megy?

Hadosztályom parancsnokságától egy kapitány látogatott meg, ő beszélt el a következő szörnyűséget:

A támadások során a hadosztály már teljesen legyengült s ezt felettes parancsnokságának továbbadás végett többször jelentette. Ennek dacára a német *Gruppenkommandótól* mindig újabb támadási parancs jött. Ezen nálunk annál jobban csodálkoztak, mert ellentámadás esetén a front tarthatatlan lett volna. Szerencse, hogy az orosz nem használta ki a helyzetet. Végre a vezérkari főnök a közvetlen felettes parancsnokságánál érdeklődött jelentései sorsáról s akkor kiderült, hogy a jelentéseket nem adták tovább, mert: „Magasabb helyen rossznéven vennék, ha ilyen jelentéseket továbbítanak!”

A német parancsnokságnak ugyanakkor feltűnt, hogy a hadosztály nem bír előrejutni és kiküldte *gróf Keszler* német kapitányt, hogy közvetlenül beszéljen a fronton a századparancsnokokkal a helyzetről. Akkor derült ki, hogy egy átmeneti sikerről szóló jelentés után nem kapták meg azt a második jelentést, mely már a térfoglalás elvesztéséről számolt be. Így azután egészen más, vélt szituáció alapján adták a további parancsokat, fogalmuk sem lévén arról, hogy a hadosztály jelentéseit nem továbbították hozzájuk. *Keszler* megállapítása után nem is jött a németektől több támadó parancs. Új, a valódi helyzetre alapozott diszpozíciók hozták meg aztán a végleges sikert. Mennyivel több ember pusztul el, mint kellene ilyen lakájtempók miatt! A stratégiának szerves része a csapatkímélet, eltekintve attól, hogy az ilyen szolgalelkű ostobaságok a legnagyobb érdekeket veszélyeztetik. —

A 10. lovas-hadosztályt tartalékba vonták.

Az *Armee-Etappenkommandó*tól ma értesítést kapok, hogy ezredemnél létszámban maradván, a kórházban kezeltessem magam, bevonulásomig pedig kapok munkabeosztást, csak jelentkezem a hadbírósnak vezetőjénél.

Luchban retablíroz egy szláv gyaloghadosztály. Nagy csodálkozásomra egy csomó fiatal magyar tisztet látok soraiban. Kiderül, hogy az ezredbe magyar tiszteket és legénységet osztottak be a megbízhatóság növelésére. Ez így nem sokat ér. A magyarok a legközelebbi időn belül kipusztulnak belőlük. Inkább a megbízhatatlanokat kellene kis százalékban szétszórni a megbízható csapatokra, de attól félek, hogy nem jutnánk zöldágra, mert nagyobb a megbízhatatlan százalék, mint amennyit a megbízható elbír. Az egyik kadét meséli, hogy amikor a kézigránátdobókat kikeresték, a leghitványabbak és leggyávábbak jelentkeztek, azzal a hátsó gondolattal, hogy így könnyebb fogságba esni és hamarosan bevonulhatnak ezredükhöz Szibériába, mely ott már együtt van ezredesestül, mindenestül.

November 22. A bíróságnál jelentkezem. Beosztanak hadbírói tárgyalásokra tolmácsnak, megbíznak a bizalmas és kémakták intézésével és megbízható fordításokkal.

November 23. A bíróságnál, melyhez oly sok magyar csapat tartozik, nincs magyar bíró. Négy tárgyaláson vettem eddig részt. Az auditor meg is mondta, annyi bajt okoznak a magyar ügyek, hogy utálja őket. Lehet-e ilyen emberrel csodálkozni azon, ha idegessége időnként súlyosbító körülménynek is beválik. A vádlott-

hoz intézett ilyen megjegyzések: „*Natürlich, vorbestraft!*” meg: „*Lesen, schreiben kann er nicht, aber sich raufen umso mehr*”, annál kevésbé valók, mert most még mindig jobb, ha valaki nem tud írni és olvasni, mintha nem tud verekedni. Notabene ezt egy öreg parasztkocsisnak mondta, aki akkor hajított fejbe egy katonát, amikor az a kocsijáról akart lopni. Minthogy a kocsis ezt nem hagyta, amaz meg akarta verni, mire az öreg magyar Toldi Miklós úgy helybenhagyta szláv komáját, hogy arról koldult. A „*vorbestraft*” miatt megkérdezem az öreget, miért volt büntetve? Nagy szégyenkezve, nyögve vallotta be, hogy: „Otthon kaptam négy napot egyszer, mert lelőttem egy gólamadarat.”

Egy másik nagy ügy, ami miatt hónapokra akartak becsukni egy magyar katonakocsist, az volt, hogy tizenkét koronát adott egy elvett disznóért. Így rekvirál az egész hadsereg, még ígyekben a németek. Nem ő a főhibás, de belátom, hogy meg kell büntetni, azonban nem börtönre és két-három hónapra! — A butaságot sem szabad összetéveszteni a bűncselekménnyel. — Egy baka rendes csomagba összecsomagol öt orosz puskát és nyíltan elküldi az apjának. Ez csak nem bűncselekmény, hiszen akkor nem tette volna nyíltan és nem adta volna postára a fegyvereket. Ígyekszem tőlem telhetően segíteni az ilyen bajbajutottakon.

Végre jött egy igazán okos rendelet. A fronton eddig még nem volt összes tiszteket és legénységet felülvizsgálják és kíméletre szorulókkal helyettesítik, amazok közül pedig a harctéri szolgálatra alkalmasakat kiküldik a frontra.

November 24. Ma igen furcsán végződött egy jelentéktelen ügy tárgyalása. Valamelyik osztrák törzstiszt letartóztat egy honvédtüzért, aki kapitánya parancsára rekvirál. A törzstiszt a honvédséget és magyarokat általában rablóknak, bitangoknak és mindennek elmondja. A tüzérkapitányt mint tanút hallgatják ki. Szükszavúán vall s mikor ezt befejezi, kér, hogy tolmácsoljam a következőket: „Tisztelettel kérdezem a bíróságot, hogy egy jövőben előforduló hasonló esetben mi lesz a büntetésem akkor, ha abba, aki ilyent mond, szó nélkül belelövök? Ezt azért kérdezem, mert meg fogom tenni. Egyébként itt is bejelentem, hogy az esetből kifolyólag feljelentést teszek.”

Mi lett a feljelentés sorsa, azt nem tudom, de hogy én ilyen frappírozott bíróságot életemben nem láttam, az bizonyos.

November 25. A *Sonntagsglocke* november huszonnegyedik száma írja „*Will der Friede kommen?*” cím alatt. „*Odeski Listok*

schreibt: Die Balkanereignisse haben sich derart gestaltet, dass sie eine Fortsetzung des Krieges als zwecklos erscheinen lassen. Belgien und, Serbien werden ihre nationale Selbständigkeit verlieren. Im Schicksalsbuche stand geschrieben, dass dies so geschehen musste damit der Völker Frieden herankomme. — Wir alle wünschen den -Frieden. Das russische Volk wird für jene beten, die die Segnungen des Friedens sichern. Aus Petersburg wird berichtet, dass die dortige Zensur die Angriffe der russischen Presse auf den Vier er verband in keiner Weise mehr einschränkt.

Petersburger Den): Serbiens Schicksal wurde entschieden, als die französisch-englischen Truppen zu spät in Saloniki eingetroffen¹ waren.”

Ha ez igaz lenne!

November 26. A katonai ügykezelés legnagyobb átka a soknyelvűség. A mai tárgyaláson a vádlott: magyar, a bírák: németek, a tanuk: ruthének és tótok. Egyik sem érti a másikat. Volt itt olyan bábel tolmácsokkal, tolmácsok dacára és révén, hogy különb nem lehetett. Az ügydarabok ide-oda fordítgatása hat-szoros időt igényel. Csak egy megoldás van: a hadsereg magyarországi része legyen magyar. A legfelsőbb fórumok levelezzenek két nyelven, de legalább a csapatnál egyszerűbb lenne a dolog.

Most van időm újságokat olvasni. A magyar lapok hazafiasán viselik magukat, de belőlük is megállapítható, hogy a történetírás meghamisítása már a rajvonalnál kezdődik. Kisdíák-koromból emlékszem, milyen érthetetlen volt nekem, ha rájöttem, hogy egy másik nemzet történetében ugyanaz az esemény másképpen van előadva, mint a mienkben. Gyerekfejjel nem akartam elhinni, hogy a történetírás mást is adhat, mint az abszolút igazságot. Később, látva a tények ide-oda hajlíthatóságát, megbántva és megcsalva éreztem magamat, de meg voltam győződve, hogy a mi felfogásunk a helyes. Ez már a második stádium volt. Azóta sok stádiumon mentem keresztül s oda lyukadtam ki, hogy a történelem nagy eseményei és dátumai általában igazak, de a részletek többé-kevésbé csupa bizonytalanság, egészen a mesék, legendák és mithoszok határáig. Már az is igen sok, ha a kor-szellemet híven kapjuk. A mostani háborús irodalom is ilyen. Más a valóság és más az, amit a jövő történelem számára most papiroson igyekeznek elkészíteni. A háború után évtizedeknek kell elmúlni, míg a történetíró csak kicsit is objektív szemmel tudja majd nézni az eseményeket.

A már említett, itt retablirozó szláv divízió napok óta menetkészültségben áll, de most úgy hírlik, hogy itt marad. Bárhova akarta küldeni a hadseregsparancsnokság, a hadtestek mind könyörögtek, hogy inkább ne adjanak senkit, csak ezeket az ezredeket ne.

November 28. A háború képéhez az is hozzátartozik, hogy a csapatnak nagyon ritkán van győzelmi érzése. Azt, amit a németek *Sedan*, vagy *Königgrätz* után érezhettek, nemcsak azért nem érezzük, mert a győzelmek nem jelentenek végső győzelmet, hanem azért, mert a csapat még kisebb jelentőségű győzelmeknek is alig jön tudatára. Az egyes ember előtt a részletek nem tekinthetők át. A győzelem a csapat szemében legfeljebb területnyerés és foglyok, de azért ellenség mindig marad előtte. Néha könnyebbekké válnak a körülmények, melyek között tovább verekszik, de nagyjában, amíg a béke el nem jön, ami pedig talán egész észrevétlenül fog eljönni, mindig minden ugyanaz marad. A háború a végtelenségbe húzódik és köznapivá válik. Elvész a romantikája, szürke lesz, az egyes ember számára pedig majdnem kilátástalan.

Nézem a térképet, azt a vidéket, mely innen keletnek és délkeletnek terül el. *Rowno*, *Kiew* környékén van Oroszország éléskamrája. Azon az úton, melyen most kelet felé törünk, jöttek valamikor a Kelet népei nyugatnak. A hún seregeket ez a hadak-útján a legnyugatibb *Európáig* vezette.

A tatárok alatt 1240 körül kezdődő hosszú szolgaság tette talán az oroszot olyan alázatossá, mint amilyen. A tatár uralom elleni védekezés hívta életre a mai *Ukrajnában* a kozákokat, mint határőrséget.

A tatár uralom alatt nyögő terület határán eleinte a litván fejedelmek által szervezve, később független törzsekként, csapatokba tömörült a fegyverbíró férfinep. A kozák nevet is a tatároktól kapták. Ez szabad zsákmányolót jelent. E névre csakhamar rá is szolgáltak. Sűrűn törnek be a tatár területekre, rabolnak, pusztítanak, bár a keresztényeket nagyjában kímélik. Valami furcsa, keleti viszonyokhoz mért lovagsereg fejlődik ki belőlük. Elterjednek egész *Ukrajnában*, mely szó határvidéket jelent. *Hetmanjukat* maguk választják, egymás között teljesen egyenlők. A hadiegység a százötven főből álló rötta, mely parancsnokának feltétlen engedelmességet esküdött. Ennek a békés életet megvető, természeti életet élő, csupaerőszak-népnek. jobbanmondva csapatnak — mert nép asszony nélkül nincs, tanyáikról pedig

az asszonyok ki voltak zárva — igen szép melankolikus népdalai, friss, kedves lírai költészete van.

Nem szép-e következő, nehezen lefordítható dal: „*A puszta susogó füve közt holtan fekszik a fiatal kozák. Lábaira éles szijas fű borul. Keze kendővel borítva. Kemény arcát vörös selyem fedi. Fejénél holló károg, lábánál lova keservesen búsul. Kérdi urát, a holtat, hogy ezután török, vagy tatár lesz-e a gazdája? Hű kis lovam, ne légy se töröké, se tatáré, vágtsd, repülj sötét mezőkön át az ismert útra egy udvarhoz s kopogj patáddal a kapun. Öreg anyóka fog kijönni, az anyám. Ő ad majd neked szénát, zabot, tiszta hideg vizet és könnyek közt kérdezzet majd utánam. Édes lovam, ne áruld el, hogy már holtan fekszem, hogy eljegyeztem magam szabad mezőn, menyasszonyommá jegyeztem el az édes anyaföldet. Hol szél nem sűvít s nem éget nap-sütés, ablak, ajtó nélkül alszik, pihen a fiatal kozák.*”

A lengyel uraknak idővel kezdett kellemetlenné válni ez a harcias népség. Ha egy paraszt megunta a jobbágyságot, elszakított kozáknak. Onnan a megerősített folyószigeteken levő táboraikból gazdája többé soha elő nem keríthette. Azután meg a kozák folyton izgatta a törököt, mellyel néha mégis jó volt békében élni. A lengyel-kozák viszálykodás a XVI. század végén és a XVII. század közepén nyílt belső harcra vezetett és *Chmelniczky Bogdán* hetmann 1653-ban *Alexej* cár segítségét kérte a lengyelek ellen.

Ahová egyszer a muszka betette a lábát, onnan kitessékelni igen nehéz. *Mazepa* hetmann hiába próbálta segítséggel visszanyerni az önállóságot. *Péter* cár alatt *Mentsikov Sándor* végzett a kozákokkal, kiknek *II. Katalin* alatt történt utolsó felkelése szintén balul ütött ki. *Potemkin* szétrombolta a „szíts” — közösség — tulajdonában lévő, folyószigeti várakat és jobbágyokká nyilvánította a kozákokat.

Az ukránok, helyesebben mondvá a kisoroszok másik országát, *Halicsot, Lengyelország* felosztásakor 1772-ben, *Ausztriához* csatolták. Ezzel a nép politikailag meghalt s nemzeti szelleme azóta csak dalaiban él tovább.

Egyik költőjük, *Kotljarewskyj*, Leria-s-travestiáját így kezdi el: „*Derék legény volt Aeneas, talpig ember, izig-vérig kozák.*” — *Galiciában Schaschkewitsch, Bukovinában* egy parasztyerekből lett tiszt, *Fedkowac* voltak legnevesebb költőik. Legerősebb költőjük *Scheivtschenko* volt, népének valóságos ébresztője és vezetője. — Hatásuk alatt ébredezni kezd a nemzeti érzés, de az orosz persze

vonakodik külön fajként, vagy népként elismerni őket. Orosz felfogás szerint az ukránok csak egy kedvező fekvés által előnyösebb kultúrviszonyok közt élő, tájszólást beszélő része az orosz népnek, az ukránok viszont azt állítják, hogy a nagyoroszok az ő eredeti nevüket, a „*Rusj*”-t vették át akkor, amikor az ukrán állami élet megszűnt.

A filológusok egy része az ukránt külön-törzsű nyelvnek tartja, más része tájszólásnak. Az orosz kormány 1876-ban a kis-orosz nyomtatást is betiltotta. Az ukrán mozgalom súlypontja ekkor *Kelet-Galiciába* tolódtott át, hol a kisoroszoknak alig egy tizede élt. Sorsuk itt sem volt könnyű. Egyetemet nem kaptak, csak néhány tanszéket a lengyel egyetemen. Számra majdnem annyian vannak, mint a lengyelek és e két nép közti politikai viszony egyike Ausztria legnehezebb kérdéseinek, annál inkább, is mert vegyesen laknak. Mindkét álláspont mellett egyformán lehet érveket felhozni, de a kulturális és gazdasági elhelyezkedés oly komplikált, hogy idegen alig ismerheti ki magát benne. A kultúrában elmaradottabb rutén most próbál nagy erőfeszítéssel középosztályt teremteni. A többség Ausztriához, egy erős kisebbség Oroszországhoz húz.

November 30. Megjelent a német legfelsőbb hadvezetőség összefoglaló jelentése *Szerbiáról*. Ez nemcsak hadi, hanem történelmi jelentés is. Bevégezett katonai temetés. A megmaradt szerb csapatok az albán hegyekbe menekülnek, *Mackensen* nagyobb operációi befejeződtek. *Kövess, Gallwitz, Bojadjeff* és *Todoroff* hadseregei elintézték *Szerbiát*. Elesett *Belgrád* s a hadsereg fele, — százezer ember fogoly. *Mackensen* nem *Potiorek*.

December 1. Átköltözöm a *Hotel Versaillesbe*. Szokatlan kényelem.

December 2. Az orosz ismeri a most részben befagyott mocsarakon az átjárókat. A *Pripjatban* fekvő, nem egészen zárt vonalainkon minduntalan járőrök csúsznak át és garázdálkodnak frontunk mögött. Állítólag lemészároltak egy német hadosztály-törzset is. Most legszigorúbb intézkedések történnek.

Az *Armee-Elappenkommando* rájött, hogy csupán a negyedik hadsereg területén, különféle fontos helyeken, hetvenhat cseh tanító ül mint írnok. Azonnal bevonultatták valamennyit az ezredekhez.

A soproni tizenhatszáz honvédeket egy cseh Landwehrezreddel akarták le váltatni a vonalból. Ők ezek mögött kerültek

volna tartalékba. A honvédek azonban addig könyörögtek, hogy elől maradhassanak, amíg megengedték. Kérésüket azzal okolták meg, hogy inkább ők maguk tartják az állást, semhogy a csehek elveszítsék s újra nekik kelljen elfoglalni.

December 4. Tegnap este néhány reptülövel és osztrák automobilistával elmentünk egy kávéházba. Ilyet is csak háborúban lehet látni! Egy jobbfajta zsidó házban rossz zongora, azt az egyik gyerek döngeti. Az egyik szobában büffé, értsd alatta: színes snapszos és likőrös fiaskók, mézeskalács, szardínia, kenyér és szamovár. Fekete is kapható és valami szörnyű pezsgő. A zsidógyerek a „*Jobbra ő, balra én*”-t döngeti, mellette mamája, egy piszkos, kövér asszony pislog időnként lompos, de csinosképű leányaira, kiknek egy gyerekképű zászlós kurizál. Jobbra egy kis szoba, valóságos dedő. Vagy húsz gyerekkadét ül az asztalnál, isznak és nagyon férfiasan viselkednek. Ilyen gyerekek a háború előtt a karácsonyi szünidőnek örültek, vagy matúrára készültek; most átmenet nélkül kell férfivá válniok. Korán támasztott követelések korábban fejlesztik ki az elvégzésükhöz szükséges komolyságot. Akinek negyvenéves koráig sem akad komoly kötelessége, az ebben a korban sem válik férfivá.

Vojnics Miklós zongorához ül és operarészleteket játszik. Egyik főhadnagy mint jó tenor mutatkozik be. A füstöt vágni lehet. Zsivaj, láрма, nevetés, emelkedő hangulat. Jön néhány német is. Eleinte feszeskednek. Ügylátszik, a legtöbb németnek megvan a maga botja, melyet kötelességének tart lenyelni, mielőtt társaságba megy, hogy kellő merevséggel viselkedhessek. Ezt legjobb nem észrevenni, akkor felmelegszenek. Jön *Korbuly* és *Kammerer Bandi* vezetésével egy csapat reptülő. Csupa jó kiállítású magyar fiú. A vaskoronás *Korbuly* hármas honvédhuszár s egy igen híressé vált húsz ár bravúr hőse.

A limanovai harcok előtt brigadéros, *gróf Bissingen* felhívására vállalta azt a feladatot, hogy átmegy az orosz fronton és megállapítja a *Krakó* körülzárolására felvonuló orosz erők elosztását és főként azt, hogy a *Visztulán* improvizált négy orosz hídon, a nagyobb orosz erők északnak, vagy délnek vonulnak-e?

Korbuly többször próbált átjutni a vonalon, de nem sikerült. Végre rábeszélte egy lengyel legionista-zászlóalj parancsnokát, hogy támadja meg és nyomja vissza a szembenfekvő kozákokat. Ez meg is tette és *Korbuly* az átmenetileg támadt résen huszárjaival az orosz front mögé jutott. Ott nagyobb baj nélkül észre-

vétlenül haladt előre, amíg egy erdőben össze nem akadt egy harminc ember erejű orosz csapattal. Megrohanta őket, valamennyit levágta és lelövette. Nem ejthetett foglyot, nem engedhetett egyet sem elszökni, mert elárulták volna. A járőr most a levágott oroszok ruháiba öltözött és napokig figyelve megállapította, hogy négy gyalog- és egy lovashadosztály vonul át a hidakon délnek. Ezekután éjjel-nappal lovagolva húzódott vissza *Limanowa* felé, az oroszok között, hol a *Hadffy-hadosztály* győztes előnyomulása tette lehetővé számára, hogy újra átlépje a frontot. —

Közben óriási multság fejlődött ki, *Kammerer Bandit* egyre küldték haza, mert reggel *Rowno* fölé kellett repülnie és bombákat dobálnia, de bizony nem ment. — Én megszöktem, de a jelek után ítélve, a többiek reggelig maradtak.

Osztrák miniszterek bukásáról beszélnek és híre jár annak is, hogy *Tiszát* a monarchia birodalmi kancellárévé akarják tenni. Ezt nem tudom elképzelni.

December 5. Estefelé beállít hozzám legényem, *Német* és sarkantyúját összecsapva, verses felköszöntőben kíván boldog névnapot. Az egész oly originális s bizonyára valami más célra szánt köszöntőből van átalakítva, hogy leírtam vele a szöveget.

„Miképpen kezdjem el szívemnek örömét,
 Hogy nyelvem dicsérhesse vitéz kapitány úr nevét,
 A vitéz kapitány úrnak hív tiszteletét,
 Hogy nyelvem dicsérhesse drága szent ünnepét?
 Dicsérjük a világ Megváltóját,
 Az evangélium igaz kimondóját.
 Éljen az Istennek szent dicséretére,
 Élete párjának szíve tetszésére.
 Kedves gyermekei legyenek örömére.
 Ezt szívből kívánom, hogy legyen teljesedve,
 Amit én kívánok, azt tőlem kitelhető nagy szeretetemből,
 Mennyei koronát nyerjen és vegyen az egekből,
 E mellett imádjuk a nagy Istenünket,
 Dicsértessék a Jézus neve és kívánom az Istentől,
 Hogy vitéz kapitány úr több névnapját is megérhesse
 Sok jó erővel és egészséggel s békében. Amen.
 Vitéz kapitány úr éljen sokáig!”

Fodor főhadnagy hallotta, hogy *Német* egész délután hangoosan mormolva bflázta mondókáját a legényszobában, *Fodor*

legénye meg drukkolt neki és vizsgáztatta. A mennyei korona az egekből — az most időszerű!

Családom irodalomban és költészetben is bűnös, tehát nagyon gondosan kell vigyázni arra, nehogy az én generációm herber-teskedve verseljen. Ezt eddig tartottam is, de háborúban több szabad, mint békében s így azzal a fenntartással, hogy békében sohasem írok verset, elbuktam és írtam egyet, egy nemrég látott haditudósító-társaság által impresszionáltan:

HADITUDÓSÍTÁS.

Egy békés város szállójában,
 Húsz mérföldre a front megett,
 Kényelmes Pullmannból kiszállva,
 A presszkvártély megérkezett.
 Hány művésze ecsetnek, tollnak,
 Kit harcos múzsa ihletett,
 Gyült össze itt, hogy „átérezzen”
 Vészt, háborút, ütközetet!
 S keressen „lényeket s miértet”
 A „tragédiák” színhelyén,
 Megismerjen katonát, népet
 S mindig így kezdje cikkét: „En^c.
 Szent alkotás dicső hevében
 Bohém nép bajt hamar feled.
 Hogy éltükét véstől megóvja,
 Gondoskodik a hadsereg.
 Egy kapitány vigyáz reájuk
 A „véres csatatereken”.
 O gondos, jó hadiadájuk,
 Jár velük óva, szüntelen.
 Ahány művész, kétannyi szolgál,
 Autó, posta, bagázs, szekér.
 Egyiknek sincsen túl sok dolga,
 Nagyjából ez a presszkvártély.
 Nagyjából csak, mert lélek s testben
 E gárda minden hőse más:
 Csupa külön csodabogár mind,
 Csupa titán, félóriás.
 Rátarti, nyájas, lármás, csendes,
 Kurta, hosszú és közepes,
 Vices, komoly, bohém és rendes,
 Az együttes így érdekes.
 De a külsőben fő a stílus,
 Erre sokat ad mind ahány,

Imádná őket mind a lány.
 Sarkantyú peng cúgos cipőjén,
 A bőrkabát szabóremek,
 — Tolva a sapkaellenzőre —
 Mily fess az autószemüveg!
 A bricseszforma tüneményes,
 Kár, hogy nem az, a figura,
 A derékszíjnak csattja fényes,
 Ilyet Ajax sem álmoda.
 A jegyzőkönyvben ezer téma:
 „Ezt át nem élte senki más.”
De döntőn vezet merészségben
 Egy „frontra” tett kirándulás.
 Kora hajnalban, tízkor reggel
 Nyergelve vár sok „büszke mén”.
 Tudósításban: „Harci táltos,
 Lángprüszkölő vad tünemény.”
 Otthon igáját húzva békén
 Csendes időkben valaha,
 Meg sem volt kötve kötőfékén
 S ily avanszmánt nem álmoda.
 Vén stábszhuszár segíti lóra
 A sok kíváncsi daliát,
 Nehezen megy — az öreg szidja
 A „sok firkáló angyalát”.

Indulás! Rajta! Kápa kézbe,
 Zötyög, csuszkái a lovas térde,
 Püffög a nyereg, röhög a ló,
 Megy a presszkvártély! Hó, hahó:
 „Most jön a harc? Hol az ellenség?”
 „Ágyú is hallik! Ez képtelenség!”
 „Itt már veszélyes? Ni ott az árok!”
 „Ez itt már csata? Borzalom, átok!”
 A légben messzi ágyúszó zendül,
 A presszkvártélynak szíve megrendül.
 Tiszta szerencse, hogy ahol lőnek:
 Egy napi járás lovon-menőnek.
 Leszáll a gárda, keresztet hányna,
 De elfelejti. Az árok itt van.
 Fűnötte partján négykézláb járva,
 Impresszió gyűl. Már szaga is van.
 Itt egy vén bakancs, ott meg egy konzerv,
 Itt három patron s egy törött ásó,
 Ott egy gránátlyuk! S hozzá a földben!
 Ah a csatatér mily imponáló

Fedezék-falra írt búcsúverset,
 Kezet és lábat, frissen leszeltet.
 Keresztül-kasul szaglásszák, másszák
 Kihült csatatér hült maradványát,
 Ceruza perceg, ecset, toll serceg.
 Cikközön indul: „Most a főherceg
 Serege indul bőszült rohamra,
 Durran a gránát és nyekken a bomba,
 Hős magyar fiúk kardjukat rántják
 Es emlegetik az orosz ángyát!
 Elől a zászló, magasan lengve,
 Utána banda, Rákóczit zengve,
 Aztán a honvéd rohan tömegbe
 Es paripák is lángot lihegve.
 Tízannyi orosz menekül gyáván,
 Magyar kard csattog mindenik hátán,
 Az elesettek, amíg még bírják,
 Vérükkel búcsú-dalukat írják.
 És mind e vészbe és mind e zajba,
 Ki ír, tudósít, sziklaként, bajba?
 „Én” a nagy „É”-vel éppen itt jártam,
 Srapnel-gránáttól alig, hogy láttam.
 A lázas munka folyt, ahogy kellett,
 En ott rohantam a zászló mellett,
 Ellöttek mindent, jobbra és balra,
 Pofámba repült az ezredes karja,
 Hasamra zuhant egy ágyúcső fele,
 Nyakamra hurkolt egy döglött ló bele,
 Egy gránát alólam kilötte a földet,
 Egy srapnel a nyakamba vágott egy tölgyet.
 S én egyre írtam, döbrentő bátran,
 Leírtam mindent, úgy ahogy láttam,
 Szörnyű meglátás! Szörnyű megélés!
 Amit a többi ír, kutyakefélés!”

Már a cím is vértől csepeg a javából.
 „Forrás: „Saját külön hadi tud.” tollából,
 Repülőgépen jött Berlin-Bürgözdön át,
 „Csak mi egyedül hozzuk az új csatát!”

Készen a cikkek, snapsz és pogácsa
 Segít alkotni lázas munkába.
 Majd újra lóra! Zötyögés vissza:
 Délután ötkor indul a posta.

Egymást előzik, egymást lefőzik,
 Az „impressziókat” alig hogy győzik.
 S majd holnap reggel, óh derék közönség,
 Lead, hogy lapjaid elibéd öntsék
 Mindezt a rémséget, mindezt a borzalmat,
 Hidd is el mindahányt és eredj a falnak!

Belátom, hogy elbuktam, de beteg lettem volna, ha meg nem írom!

December 6. Helytelennek tartom, hogy az új katonai perrendtartás szerint a tárgyalást vezető bíró ugyanabban az ügyben előzően mint vizsgálóbíró szerepel. Nehéz pártatlanul vezetni a tárgyalást annak, aki a vádlottra a vizsgálat folyamán bűnösséget igyekezett rábizonyítani.

Azt beszélük, hogy a fronttiszti és legénység tűzkeresztnek nevezett megkülönböztető jelvényt kap. A gondolat szép és ha komolyan vennénk annak megállapítását, hogy ki a fronttiszti és frontkatoná, akkor a tűzkereszt többet érne sok dekorációnál.

De nem hiszem, hogy egészséges formában jöjjön a világra ez a gondolat. Az összes hátululók igyekeznek majd megakadályozni. Nagyon tudom, hogy egy hátul fontos helyet betöltő tiszt esetleg többet használ — az összesség szempontjából, mint egy fronttiszti a maga kis keretében, de éppen arról kellene gondoskodni, hogy szubjektív megkülönböztetést tegyenek, mert emberi teljesítmény dolgában a rajvonalba lévő utolsó baka többet teljesít, mint a még oly fontos helyen álló, de mégis csak ügyeket intéző és bőrét nem kockáztató ember.

József Ferdinánd főherceg kiadott egy hadseregpárcsot, mely szerint végre véget kell vetni annak, hogy bizonyos szláv ezredek minduntalan ok nélkül visszavonuljanak, vagy megadják magukat. A jövőben a tüzérség beléjük fog lőni. A mi lovashadosztályunk, amíg tartalékban áll, felhasználható arra, hogy visszakeresse őket.

Horthy Miklós „*Novarájával*” *Giovanni di Meduánál* szerbeknek szánt nagy élelmiszer-szállítmányokat süllyesztett el.

Hátulról különféle hírek. — *Vilmos* császár *Bécsben* járt. — *Beöthy* igen szép beszéddel nyitja meg a parlament ülését. — *Tisza* hatalmas beszédet mond az élelmezés kérdéséről.

Hanem azt igazán nem értem, hogy azt a fene általános titkost miért tartja olyan nagy vívmánynak éppen háborúban az ellenzék! Úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a katonák nem is akarnának majd kibújni és hazamenni a lövészárokból, amíg ezt meg nem

kapják. Nota bene ez az agitáció nem cél, csak eszköz az ellenzék kezében. Ezzel az erővel most sok okosabb dologért is agitálhatnának. — A munkásság napról-napra több jogot kezd követelni és kevesebb kötelességet vállalni. A munkásság jólétét és javát mindenképpen szolgálni kell, mind ideális, mind pedig praktikus okokból, de ahol mások rovására túlkövetelő, ott most keménven meg kell fogni, mert nemcsak jogai vannak, hanem komoly felelősséggel is tartozik. A munkásság kollektív fellépése a főoka annak, hogy a kisiparos a gyárosnak, a kiskereskedő a nagynak kénytelen átengedni a teret. Sokszor eszembe jut, hogy a munkásság maga segíti erősebb pozícióba legerősebb ellenfelét. Kikényszeríti, hogy a kapitalizmus összefogva az ipari, kereskedelmi és más tereken, trösztökké szervezkedjék és az eddiginél erősebb pozícióba jusson. Nem tudom belátni, mennyiben jó a munkásnak, hogyha emberből, egy nagy gépezet emberszámba alig menő kis alkatrészévé degradálja magát? Elmúlt időket visszahozni nem lehet, de meggyőződésem, hogy a munkás emberi sorsa a céhrendszer idején sokkal jobb volt, mint ma.

Nehéz ezekben a kérdésekben a rengeteg különféle szempont helyes érvényesítése. Minden érdekkör a maga megoldását kívánja megvalósítani s így a fejlődés csak kerülő utakon kacskaringózik előre.

December 8. Este víg vacsora a tízes repülőszázadnál. — *Kammerer, Korbuly*, egy dragonyos- és egy magyar tüzérfőhadnagy, valamint két gyalogos hadnagy a század. Étkezdjük falán nem a saját, hanem az orosz lövészárkok rajza van felakasztva. Egyik tiszt hiányzik, valahol *Oly ka* körül kényszerleszállást végzett, de már telefonált, hogy nincs baj. — A *pilóták* jórésze altiszt, a tisztek zöme *megfigyelő*.

December 9. Délben a *Lehmann-lovashadtest* egyik hadosztálya lovagol át a városon retablirozásra. Mégis csak ez a legszebb! Pedig olyan szakállasak, viharverték s a lovak oly soványak, de nincs büszkébben szebb valami, mint egy nagy lovassereg!

December 10. Most sok időm van olvasásra.

Alfa egy helyen azt írja a művészettel való vonatkozásban: „Sejtjük, hogy a paradicsomban jó dolgunk volna, de borzongva félünk, hogy ki vagyunk zárva belőle.” Úgy érzem, értem azt, amit *Alfa* gondolt. Ezt érezve elmondhatjuk *Fausttal*: „A lét egész siráma sir szívemben.”

Amit itt paradicsomnak nevezhetünk, az az életnek hosszabb, vagy rövidebb időszaka, esetleg csak egy órája, mely önmagáért van s melyet múlt és jövő nem zavar. Megint csak *Fausttal*: „Maradj, oly szép vagy énnem!” Ebből csak néha, ideig-óráig lehet részünk. Teljességben alig, hiányosan többször, éppen csak annyira, hogy vágyhassunk utána. Ezt az érzést megadhatja minden lelkiállapot, mely bármely okból megszabadul a köznapitól és emelkedetté válik. Az mindegy, hogy munka-e az oka, vagy szerelem, siker-e, vagy művészet; a lényeg mindig az, hogy „Maradj, oly szép vagy énnem!” Minél komplikáltabb a lélek, annál intenzívebben érzi át, de annál válogatosabb és érzékenyebb az indító okok körül. Kern érik el, de megközelítik ezt az érzést a teljes megelegedés órái, — ha erre az ok nem is különös érzelmi, vagy lelki momentumokban rejlik — amikor jól és itthon érezzük magunkat a földön.

Alfa „Paradicsomából” több lenne a részünk e földön, ha a mai kor embereit jellemző öntudatosság nem lenne bennünk annyira kifejlődve. Mindent boncolunk. Állandóan és erősen boncoljuk és kritizáljuk önmagunkat, tudatosan figyelve lelkünk minden megmozdulását. Mintha két énünk lenne és az egyik első személyben figyelné a másikat, — az „én” az „őt”. Az érzések öntudatlanságát, szüziességét, melyből az igazi boldogság fakadhat, zavarja ez a megfigyelés, melyhez rögtön kritika is kapcsolódik. Hozzá még ez a kritika ingadozó s ugyanazt hol így, hol úgy nézi és szemüvege mindig mást mutat. A jelen minden baján, nehézségén át a jövő boldogságával igyekezünk magunkat vigasztalni, pedig a jövő is csak eseményeket hoz. A boldogságnak önmagunkból kell kiindulnia!

December 11. Meglátogatom a hadseregparancsnokságnál *Zador* rajzolóművészt. Tartalékos főhadnagy, aki mint sebesült került ide. Eddig nem ismertem, de a világ kicsi s néhány perc múlva egész sereg közös ismerősről diskurálunk. A hadseregparancsnokság étkezőjében, hol a *Gerock* német generális tiszteletére adandó ebédre készülődtek, megmutatta a parancsnokság törzskaráról készített karrikatúráit. Különösen jól sikerült egy fiatal *Bourbon-Parma herceg*, *Böhm* vezérkari kapitány, egy *Schafgotsch gróf* és két-három tréntiszt képe.

Este a „*Rowno*” kávéházba megyünk. Ez is *lucki* specialitás. Egy bankigazgató privát lakásában van berendezve. Háborúban nem kell bank, de keresni kell s így a lakásból kávéház lett. A

zongoránál egy tiszt játszik. A tulajdonos öccse, egy kis zsidógyerek, a sarokban kuporogva bámulja és kínosan, tanuláséhes, vad szorgalommal kottázza a neki ismeretlen darabokat. A két kis leány igen csinos, ezek szolgálnak ki. Ha meghívják őket, le is ülnek az asztalhoz. Eszesek, tanultak, az egyik franciául is jól beszél. Általában tisztességesen bánnak velük s ha néha az ellenkezője történnék ennek, akkor odahívnak szegénykék valakit, akihez bizalmuk van.

— Ez nem volt mindig így, — mondja nekem az egyik — de ez a háború. Most ez kávéház és olyan dolgokat is el kell eresztenünk a fülünk mellett, amilyenekhez azelőtt nem voltunk hozzászokva.

De azért a fiatalság nem tagadja meg magát s egész jól érzik magukat a mozgalmas milióban. A kisebbik, a kis copfos, azzal búcsúzik tőlem, hogy:

— Kérem, hozza el legközelebb a barátait is magával, az üzlet nem jól megy. Egy divízió elment Luckból és azt most nagyon érezzük!

A másik kis leány néhány bekötött orosz képesújságot ajánl nekünk és fordítgat belőlük. A lapok minket kevésbé bántanak, főként a németet ütik. — Sok kép orosz tengeri fürdőről, ami egészen furcsán hat. *Oroszország* fogalmához a síkság, puszta, mocsár, erdőség, szóval a nagy szárazföld fogalma tartozik. Meglepő, strandot, fürdőző embereket, lapos-tetős olaszos villákat és erkélyeket látni, nyári ruhás napernyős asszonyokkal. Mintha a kép maga olasz, vagy francia lenne s csak a felírás volna orosz. Szeretném tudni, milyen a tengerparti orosz. Úgy együtt van-e a tengerével, mint az angol, vagy az olasz? Egység-e a parttal a tenger, összeolvad-e a partonlakókkal és szokásaikkal, vagy csak szárazföldi emberek tömege került véletlenül egy nagy víz mellé, olyan embertömeg, melynek nem életeleme a tenger, mint a görögnek, olasznak, vagy más tengeri népek. Vájjon mennyi lehet a tengerparti népek sok, karakterisztikus közös-vonásán átütő orosz jelleg?

December 13. A csapattiszt általában hajlandó azt hinni, hogy a magasabb parancsnokságokhoz beosztottak kivételes titkok tudói és a helyzetről jól vannak informálva. Most látom, hogy még annyit sem tudnak, mint a csapat, mert az legalább azt tudja, ami a fronton az orra előtt történik, de ezek amellett,

hogy nem tudják azt sem, amit a csapat nem tud, azt sem tudják, amit a csapat tud.

Ráműzzák a hadrend-nyilvántartást, ami érdekes munka és több dolgot ad.

Újabb rendelet szerint a fogságból visszatérő katonáinkat ki kell hallgatni arravonatkozóan, hogyan viselkedtek fogságban a csehek és főként, milyen körülmények között adták meg magukat %

A hadsereg orvoskérdésének helyes megoldása is a jövő fontos feladatai közé tartozik. A háború elején sokszor előfordult, hogy sebészprofesszort osztottak be egy-két csillaggal valami zászlóaljhoz s ott első segélyt osztott, ahelyett, hogy operált volna valamelyik hadikórházban. Békében a civilorvosokat sokszor be kell majd hívni, hogy megtanulják a katonai és adminisztratív vonatkozásokat, de kapjanak tudásuknak megfelelő rangot is. A fronton lévő orvos kombattáns. Inkább az, mint sok fronton nemlévő kombattáns. Erre a lapra tartozik az is, hogy sebesültvívőknek a legjobb embereket kell kiválasztani, nem pedig a század hülyéit.

December 14. Hadrend:

Eszak	}	báró Hauer	9. lovashadosztály				
↑		}	Conta német tábornok	1. lovashadosztály			
				11. lovashadosztály			
			Armeegruppe Gerock	}	Fatt	2. lengyel légiósbrigád	
						3. lengyel légiósbrigád	
					Lehmann	1. német gyaloghadosztály	
						11. Landwehr gyaloghadosztály	
					Krsitek	26. Landwehr gyaloghadosztály	
						10. lovashadosztály	
					Armeegruppe Erzherzog Josef Ferdinand	}	X. hadtest
	45. Landwehr gyaloghadosztály						
IX. hadtest	1. lengyel légiósbrigád						
	7. lovashadosztály						
IX. hadtest	4. lovashadosztály						
	2. lovashadosztály						
IX. hadtest	12. német gyaloghadosztály						
	13. Landwehr gyaloghadosztály						
IX. hadtest	37. honvéd gyaloghadosztály						
	4. gyaloghadosztály						
IX. hadtest	3. gyaloghadosztály						
	2. gyaloghadosztály						
IX. hadtest	10. gyaloghadosztály						
	4. gyalogbrigád.						

TIZENHETEDIK NOTESZ.

December 15. Téli alkonyat. Hull a hó, puhán, imbolyogva vágnak pihéi a földre. Vonzza őket a föld, hogy mihelyt ráhullottak, barnává piszkítsa, sárrá olvassza a szép, fehér takarót. Nem marad fehér, ami a földre jut. A hófelhő küzd a földdel. Ontja, árasztja zizegő szakadatlansággal fehér vérét és belep vele mindent. A mező már feladta a küzdelmet s a rááradó fényességtől kihülve, megadta magát. A város tovább bírja. Segíti harcában a forgalom és az emberkéz. De ez is hiábavaló. Eleinte csak a tetőkön, hagymakupolákon, a *luchi* ódon vár falán győz a fehérség, azután csillogó karácsonyfa-díszekké válnak az erkélyek, rácsok, sürgönydrótok és a fák csupasz ágai. Később pedig beborít minden utcát és teret. Alszik a szél, a győztes kihasználja diadalát s a hó csak hull, hull egyre nagyobb tömegekben.

Boziszcze felől érkezében messziről felrajzolódik a szürkén ölmos *wolhyniai* égre a város sziluettje. Szűkrefogott tömegben ugranak ki a hagymakupolák, az öreg várfal és a nagyobb épületek. A város alacsony dombon fekszik. Mocsaras rétöv veszi körül s ezt újabb dombvonulat fogja körbe.

Az országút felrobbantott hídja helyén, székesfehérvári munkásosztagok, most fejezik be az új hadihidat. Míg ez el nem készült. kissé feljebb, két alacsony póthíd bonyolította le a forgalmat a *Styren*. A *Styr* itt igen keskeny, de mély, helyenként hét-nyolc méter is van. Vize zöldes, tiszta, partjai meredek, itt nincs mellette mocsárszóna. A vízpart valóságos ácsstelep, tele gerendával és deszkával. Két-három máglya is ég állandóan. Minden nemzet katonája egyforma előszeretettel rak tüzet télen-nyáron, akár kell. akár nem. De most kell. Szállong a hó, erős, ködszerű párával keverve és csontig hat a hideg szél.

A híd alatt átbújva, a város mögé kanyarodik a folyó. A hídon túl. az út mellett kezdődnek *Luch* házai, mindjárt emeletesen. Nem valami fényes épületek, az bizonyos. Néhány száz lépés után az út egy nagy épületnél balra kanyarodik és pár kilométer hosszan kimegy a vasútig és kaszárnyáig, ahol vége is

van a városnak. A főutca könyökétől jobbra egy híd visz át egy mellékpatakon, a dombon fekvő úri városrészbe. A hídról szép a kilátás. Előtte egy kis dombon áll a négyszögbe épült, régi *lucki* vár. Jókarban van, négyszögletű, felfelé keskenyedő tornyai is állnak. A váron túl nyílt, havas mező.

Ezt könnyű így leírni, de annál nehezebb az utcán végigmenni. Éjjel-nappal két, véget nem érő kocsisor dőcög egymással ellenkező irányba. Kocsisai a világ minden nyelvén ordítanak. Ez a Babel a monarchia szimbóluma, kiegészítve orosz foglyokkal. Ők a trén csendes, komoly elemei, mert a többi ordít, nyúzza a lovát s csak akkor csendesedik el, ha az útkeresztezéshez ér, ahol az *Armee-Etappenkommando* épülete áll. Előtte őrség. Az úton kettős, lovas táborig-csendőrőrszem, az egyik zöld kakastollas magyar, a másik hegyessisakú osztrák. A kapu előtt útrakész inspekciós-autó. A kapualjban nagy forgalom, a kapufélfán egy táblán a *Höfer*-jelentések. Előtte kíváncsiskodók. A város utcái állandóan tömve, kilentizedrészen katonával, a többi zsidó. — Az orosz és lengyel lakosság elmenekült.

A zsidó általában városlakó, de az orosz kormányok intenciója is az volt, hogy városokban lakjon. A falun való letelepedéshez külön engedély kellett, amit csak kevesen kaptak meg. Feltették tőlük a földet, azzal a megokolással, hogy a visszamaradt, pálinkáért a lelkét is eladó orosz parasztot hamarosan földnélkülivé tennék. Már pedig akié a föld, azé az ország. Az orosz tehát egyrészt úr akart lenni otthon, másrészt meg talán úgy gondolta, hogy pogromozni is jobban lehet, ha az ehhez szükséges szenvedő fél egy helyre van gyűjtve. A zsidók jelenleg jól érzik magukat. Vörös karszalagos, görbelábú polgároik összevissza lótnak-futnak a városban, mutogatva a tiszteknek kvártélyt, szerevve bútort, lányt, mindent, ami kell.

Minden ház földszintjén legalább öt bolt. Most legnagyobb részük üres, vagy az ajtón belül keresztbetett asztalra van kirakva mindaz, ami megmaradt. Ezeket az asztalokat és kirakatokat nézze meg korunk egyik legújabb kreatúrája, a kirakatrendező Í. Ha az áruknak ebből az ellentmondóságából izléses kirakatot tud összerendezni, akkor megérdemli, hogy ösztöndíjat kapjon Párizsba. Mert tessék harmóniában egy üveg alá elhelyezni kalocsnit, mazsolaszőlőt, képeslapot, gyufát, cipőzsírt, kekszét, melegkesztyűt, mandulás-süteményt, teát, Jäger-inget, villanylámpát és a jó ég tudja még mi mindent. A hatás fokozására még világi-

tási effektusokat is használnak. Technikai csapataink rendbehozták a városi villanytelepet, sőt azóta már kétnapos üzemzavar is volt. Az emberek akárcsak békében, mikor sötétben maradtak, úgy szídták a „társaságot”, mint a bokrot. De a két estére akadt elég gyertya, ami egyébként is a legfőbb háborús keresleti cikkek egyike.

Itt minden kapható, persze méregdrágán. Van már egy *Wienergeschäft* is, mely luxusdolgokat is árul, mint bundásblúzt, gummiköpenyt és meleg holmit,

Érthetetlen, hogyan tudja a zsidó a holmit idehozni, mikor csak *Sokaiig* viheti vasúton. Az egyik, kérdésemre azt mondta, hogy *Wolynshítől* mindent kocsin hoz. De honnan az ördögből veszi a kocsit, mikor mi minden lovat elrekviráltunk? Erre miszteriózusan azt felelte:

— Es ist schwer, es ist sehr schwer, aber es geht, es muss sein!

De a „hogyan”, az, úgylátszik, üzleti titok, mert nem akarta megmondani. Bizonyos, hogy megkent valami trénkreatúrát, de az is valószínű, hogy ez kifizette magát neki. Hiszen egy darab keksz — nem egy skatulya, hanem egy darab — harminc fillér. Egy kis mandulasütemény ötven fillér. — Csapataink bevonulása után az első ráordításra leengedték az árakat ötven százalékkal, sőt ha még kevesebbet kínáltak is nekik, azt is *schon gut-tal* nyugtázták. De most már karakteresebbek lettek, rájöttek, hogy nem vagyunk muszkák és nem alkuszunk többé velünk lefelé.

Ránk nem is lehet panaszuk. Tiszt, legénység szó nélkül fizeti a legörültebb árakat. Annál jobban jajgat a lakosság, mely a *Kreiskommandótól* élelmezést és valami segélyt is kap, de egyébként nem tudja az árakat megfizetni.

Karakterisztikus orosz áru nincs. *Luckban* egyébként is minduntalan kiűt a lengyel és katolikus alap. Az orosz templomok sem igazán oroszok. A kolostorból átalakított iskolán és annak templomán látszik a katolikus eredet, tulajdonképpen csak a kereszt harmadik ága csúszott, oroszosan, felfelé.

Békében itt két gyalog-, egy sorlovasezred és tüzérség állomásozott. Hatalmas kaszárnyáik az állomással szemben, most kórházak.

A hadseregparancsnokság nagy személyzetéből úgyszólván semmit sem látni. Ezek a város orosz részében ülő, visszahúzódtok arisztokraták. — A főherceget mindössze egyszer láttam.

Az utcákon tolongó katonatömeg legnagyobb része, a front-ról egy-két napra berándult tiszt és katona. Csapatostól jönnek két kis csujesló által vont rázós szekéren, pihenni, fürödni, bevásárolni. Ha *Luck* nem is világváros, kapható benne minden, ami a fronton kell. Hiszen akik onnan jönnek, azoknak nem nagyok az igényeik!

Az ember elmegy először is az állomásparancsnoksághoz, ott kap egy lakásutalványt, azután vesz ötven fillérért egy fürdőutalványt, ezzel megfürödhet a kórház fürdőjében. Kedden és pénteken gőz. Egy másik cédulával legénye hoz egy faraktárból fát. Megborotválkozhat a *Nur für Offiziere* című borbélynál, megtízóraizik a hasonló című cukrászdában, ahol szendvicset is kaphat, értsd: vajaskenyéren sajtot, vagy apróra vágott parizert. Kaphat kávé, teát és selyemcukrot is. Az utcán e közben egy sereg — oroszok szerint már „pogromérett” — zsidógyerek szörnyű ordítással kínálja a hatfilléres *lucki* újságot, melyet egy *Grojsz* nevű úr nyomtat, benne az összes szövetséges *Höferekkell*. Ha a foga fáj, a fogorvosnál elkészülhet ebédig, amit az *Offiziersgruppe* 2. étkezőben kap két korona ötvenért. Az ebéd jó, fehér és vörös bor, vacsorához sör, amennyi tetszik. Itt van aztán forgalom! — Az egyik szabadságról jön otthoni hírekkel. A másik fronthistóriákat mesél, folyik a politizálás, diplomatizálás és simpfelés. Az egyik már köti a békét, a másik csak fegyverszünetet. ez biztos forrásból származó híreket tud, a másik még biztosabb forrásból megcáfolja őket, a harmadik rémhíreket súg a szomszédja fülébe. Néhány állandó-habitué etappos, nyugodtan issza a sörét. Az ő szigetük flegmával van körülbástyázva. Ők már annyi mindenfélét hallottak, hogy senkinek sem hisznek el semmit. Nekik a háború — hivatal s minthogy nem éreznek a fronttal, nem is hagyják felizgatni magukat. A legrosszabb esetben hátraviszik őket s új helyen folytatódik a régi hivatal és a friss sörözés.

Az *Armeetappenkommando* sok osztályra tagozódó s a hadsereg-minden igényét ellátó szervezetén kívül itt dolgozik a *Kreiskommando* is. mely a meghódított területet igazgatja. Itt köz-igazgatási és szervező munka folyik, mely nem lehet valami irigylésreméltó tevékenység, mert mindenben korlátozva van a hadicél által. Hogyan közigazgasson, vettessen, szántasson, mikor a csapat elviszi a lovat, elhajtja a marhát; a lakosságot pedig hadimunkára fogja? Próbálnak ugyan mindenfélét, de ez mégis inkább

csak az a hely. ahová a lakosság panaszkodni mehet, hogy megkönnyítse lelkét és megnehezítse a *Kreiskommandánsét*.

Feltűnő sok a patika. Van néhány könyv- és papírkereskedés is. Az utcán szűk, rozoga, vízözönelőtti kocsik, két-két rossz gébével.

A város képéhez hozzátartozik a leány és asszony nép is. Hát ez bizony szomorú valami. Csúnyák és lomposak. A kis zsidóleányok, színtelen kendőkbe burkolt vén banyák mellett gubbasztanak a boltok ajtajában. Néha estefelé feltűnik két-három olyan is, akiken úgy látszik, mintha súlyt vetnének a külső megjelenésre. Persze sok kifestett sétáló néember is van, akik igyekeznek ismerkedni, de a szegény nyomorultak annyira híjával vannak a nőiesség legminimálisabb külsőségeinek, hogy nem sok sikerük van. A zsidók zsargonja itt még csúnyább és érthetlenebb, mint a galíciaiaké. A zsidó gimnazisták fekete, testhez álló, középen gombolt kabátot, szűk fekete nadrágot, bőrovet, muszka csizmát és tányérsapkát viselnek.

A mai *Luck* lélek nélkül,— lakosság nélkül — tesped. Átalakult lármás táborrá, melyben dül az aktivitás s melyben minden ideiglenes. Az egész városban nincs egy igazi otthon, ami volna, az is meg van zavarva, kiforgatva mindabból, ami az otthont otthonná teszi.

Ez a háború: modern népvándorlás. Egész országrészek mozdulnak ki a helyükből. A vándorló hadseregek: a magukat minden szükségessel ellátott, ideiglenesen önállósított, vándorló nemzet, asszonyok nélkül.

Hová visz, meddig tart még ez a nagy vándorlás és fél Európa hontalansága!

A *Budapesti Hirlapban*, *Rákosi Jenő* egy cikkét olvasom, dői ellátta radikálisainkat az öregúr. Ez a társaság leszerepelt. Ha hazatér a nemzet java. mely most katona, alig fogja tengernyi nyomorúságát, legjobbjai pusztulását, hősiességét, harcát és mindazt, amit elszenvedett az ő módjukra elbírálni engedni, kenki sem tudhatja jobban minálunk, hogy milyen nagy rossz a háború, de mivel van, nem lehet róla úgy beszélni, mint ahogy ezek. Különösen akkor nem, mikor az általuk lekicsinyelt eszméért naponta ezrek esnek el. A háborút nemzeti fellendülés fogja követni s akkor nekünk egész más dolgunk lesz. mint a magukat csalogányoknak hívó bűdös-bankák énekét hallgatni.

Kein az új formákról van szó, azokat minden kor keresi, de arról, hogy nem fogjuk tovább túrni a kútmérgezést.

Az új magyar fiatalság igazságot kereső lelkét és fantáziáját inkább leköti majd ennek a világrengésnek utórezgése és az új irány megtalálása, mint ilyen erőtlen nagyot akarások, örültség lenne azt a kincset, amit a most folyó háborúban a nemzet katonafiai vérükkel megszereztek, — a magyar faj megbecsülését — kihasználatlanul hagyni. A minden terhet megbíró nemzeti alap helyett eszeveszettség lenne futóhomokra építeni a nemzet jövőjét.

Azok akarnak bennünket irányítani és vezetni, akik az irodalomban megcsinálták a perditá-kultuszt? Akik magukat mindenekfölé emelve az Én-kultusz őrzésében csak azok előtt borulnak térdre, kik az irodalomban hasonló marhaságokat írnak? Békén hagyhatjuk őket addig, mert nem fognak számítani és nem jelentenek semmit, amíg egymás nagyságát és zsenijét, valamint babáik legkülönfélébb megnevezhető és meg nem nevezhető részeit imádva és egymás hangjától megkötyagosodva firkálnak, de *Rákosi* receptje szerint abban a percben fejbe kell csapni őket, mikor túlhangosak lesznek és a fiatalságot akarják megfogni.

Most van időm néhány sorban az otthon töltött nyárról is megemlékezni.

A szanatóriumban nem törődtem semmivel a világon. A teljes fáradtság, az igazi reakció csak az első napok után mutatkozott. Az együttlét egy-két óra multán bárkivel is tűrhetetlenné vált, aludni csak altatószerrel tudtam. Fülemben folyton zúgott a fegyverropogás és a gépfegyverek recsegése.

Július végén átküldték *Pöstyénbe*, hol kedves társaság volt együtt. Az öreg *Dóczy Lajos báró* igen érdekes tudott lenni, ha jobb napja és kedve volt komolyan beszélni. Mint a nagy *Andrássy Gyula* titkára, résztvett annakidején a *berlini* kongresszuson. Később sajtófőnök és külügyi osztályfőnök volt,, sokat tudott és ismert mindenkit. De ezekre a témákra rákapni csak ritkán lehetett, mert jobban szeretett a fiatal asszonyok körül legyeskedni. Ott volt *Kozma Bandi* bátyám, *Andi* kuzinommal s egy bájos, szép, igen beteg fiatal teremtés, a német császár főlovászmesterének, *báró Beischachnak* leánya: *Lilly*. Menyasszony volt máiszegényke, amikor rájött, hogy gyógyíthatatlanul beteg, erre felvonszolta magát nagynehezen otthoni palotájuk egyik másod-

emeleti ablakába és a szemközti ablakból mindent látó anyja szemeláttára, leugrott és meghalt.

Pöstyén legérdekesebb vendége *Marwitz* német lovastábornok volt. Elegáns, kedves ember, nyilatkozataiban óvatos, nyíltan nem kritizált bennünket, de szavaiból kivehető volt, hogy főhibának a könnyelmű, oktalan emberpazarlást tartja nálunk. Egy alkalommal szóvátette, hogy télen a Kárpátokban egy ismert magyar arisztokrata kastélyában volt a hadiszállása és a házigazda nem tartotta érdemesnek, hogy csak rövid időre is oda-
jöjjön λ -endégeit üdvözölni. A magyar harcos nép, de nem katonanép és társadalmunk nem szereti a hadsereget. Nem hiszem, hogy ennek csak az az oka, hogy a hadsereg közös. S nem hiszem, hogy lenne ország, melynek társadalmában olyan kevés helyet foglalna el a tisztikar, mint nálunk. Németországban — sőt máshol sem — nem fordulhatott volna elő az, ami *Marwitzsal* megtörtént — de ez nekem nem meglepetés. — Manővereken hányszor láttam, hogy öreg tábornokoknak a kasznárházban adatott szobát a húszvendégszobás kastély gazdája és nem tartotta kötelességének, sem a vendégszeretet követelményének, hogy az odakerült tiszteket üdvözölje. — *Marwitz*, lovashadosztályával a *marnai* csata alatt nyugatról látta *Párizst*, ő volt a legmesszebb jutott német patancsnok.

Szépek voltak a *pöstyéni* napok, különösen, mikor már kicsit rendbejöttem. Újságot nem olvastam, semmivel nem törődtem, „retablíroztam”. Azután jött a berukkolás *Fehérvárra*. A káderélet cseppet sem volt gusztusomra és inkább akartam gyógyulásom hátralévő idejét valahol az ezred közelében tölteni.

TIZENNYOLCADIK NOTESZ.

Oroszország Romániának támadás esetére *Besszarábia* azonnali átadását ígéri. *Románia* viszont tőlünk *Erdély* haladéktalan átadását követeli. Bizonyos, hogy meg fog bennünket támadni!

Jó históriát hallottam a frontról.

Az állásban megjelenik egy muszka tisztiszolga, kezében tíz rubellel és elmagyarazza, hogy hadnagya, tíz rubelért, rumot kéret tőlünk. A muszkát nem engedték vissza. Erre egy idő múlva megjelent egy fehérszászlós szanitéc a tiszt üzenetével: az is elég disznóság, hogy a legényt ott tartották, de legalább a tíz rubelt küldjék vissza, vagy küldjenek rumot!

December 16. A front egyik pontján honvédeink nagyon közel lekúsznák az oroszokhoz, úgyhogy a drótsövény közös. Lövöldözés mostanában nincs, az emberek itt is, túlhan is nyugodtan sétálnak. Egy ilyen korzózás alatt egy orosz rohan a dróthoz és torkaszakadtából, rossz hangszúllyal, de magyarul ordítózza: „*Bebújni, bebújni!*” A honvédek nem értik, mit akar. Erre kézzel-lábbal integet és ordítva magyarázza: „*Inspizierung! Inspizierung!*”

Alighogy embereink eltűntek, az orosz vonal a leghevesebben löni kezd. Mikor újra csend lett, kiderült, hogy az orosz hadosztályparancsnok vizitálta a vonalat, az ő tiszteletére kellett lövöldözni, de a honvédekben kárt tenni és a kialakult békességet megzavarni nem akarták.

December 17. Rámbízzák a kémnyilvántartást. Igen érdekes dolog.

December 19. Egy repülőgép-rajunk *Rownót* bombázta és tüzet okozott, viszont az oroszok eltaláltak egy *Zeppelint*, mely azonban szerencsére még a vonalunkon belül kényszerleszállást tudott végezni. Másfél óra múlva ott voltak már az összes német repülő-montőrök és hozzáálltak a leszereléshez. Egyik gondola leszakadt, egy gépész meghalt.

A léghajó tizenhat darab, húsz kilón felüli bombát dobott *Rownóra*. A mi repülőgépeink csak tizenkét-kilósokkal dobálódznak, de ezek karbonitbombák; erősebbek a nagyobbfajta ekrazit-

bombánál is. Harminc méteres hatókörzetben mindent elpusztít a légnyomásuk. Az orosz repülők bombája nem nagyon veszélyes. — A németek állítólag most száz kilós bombákat is készítenek. Tessék majd elképzelni ezeknek a hatását! — A *Zeppelin* használhatatlan részeiből mindenki elvitt egy-egy darabot emlékül. A burkolatából én is szereztem egy esőköpenyre való darabot, ha vizet öntök rá, úgy pereg le róla, mint a higany.

Repülünk *Rownó* felől nagyobb csapatösszevonásokat jelentjük. Az orosz támadásnak — ha lesz — gyújtópontjában fogfeküdni a negyedik hadsereg. Majd újra kikeresi magának a legkönnyebben áttörhető huszonnégyes hadosztályt.

Gyűjtjük az aranyat. A *Kreiskommando* csak tizenöt aranyrubel lefizetése mellett ad utazási engedélyt.

A mieink kisütötték egy orosz rádióállomás kulcsát. Mikor erre az állomás rájött, mérgében egy német sürgönyt adott le a következő tartalommal:

*„Das erste ist des Schiffes Feind.
Mit dem zweiten bin ich selbst gemeint.
Das dritte ist ein Fluss in Tirol,
Das vierte sitzt auf jedem Tron.
Das ganze wird sehr oft, begehrt.
Doch selten jemandem gewährt.“*

Nem is tudtam, hogy a muszkák ilyen tipikus bécsi, könnyen megfejtendő, de nehezen leírható szőrejtvényversikét is tudnak.

A monarchia szlávjainak teljesen megbízhatatlan és államellenes érzelmű része a cseh és a görögkeleti szerb. A lengyelek és rutének messze vannak ezektől, de a kép itt is tisztázatlan és változik a helyi viszonyok szerint. A lengyelek ideálja az önálló *Lengyelország* és csak első, de nem egyetlen aspirációjuk az, hogy a ma orosz-területet alkotó lengyel részek alkossák *Lengyelországot*. A következő aspiráció *Posen* és *Galícia*. Ha *Kongress-Polen* területe önálló *Lengyelország* lett, akkor megfelelő bázissal és több erővel fogják a teljes lengyel önállóság ideálját propagálni. E téren ők eresebbek, mert magasabb kultúrfokon állanak, mint a rutén, melynél ez a gondolat még kevésbé haladt előre. A rutént még *Galiciában* is, az orosz ellen lehet fordítani. A ruténkérdésben egyébként nem lehetünk valami büszkék a politikánkra. A magyarországi rutén jó elem. testvér, tradíciói a magyar szabadságharcok révén a legszorosabban fűzik hozzánk, hisz ők voltak a

Thököly- és *Rákóczi*-felkelések első katonái. Annál kevésbé érthető tehát e pontban folytatott külpolitikánk. *Bobrinsky grófnak*, mint tanúnak, a *máramarosszigeti* bírósági teremben szalvusz konduktust adtunk, ami csak arra volt jó, hogy a rutének előtt az orosz cár mindenhatóságát bizonyítsuk. Érhetetlen ez a gyöngeség! Szükség sincs rá, főként, mióta az *Egan-akció* oly szép eredményeket ért el. Az ukrajinista propagandát nem volna szabad megengedni.

A háborúra való előkészülésnek egyik legérdekesebb része a kém-szolgalat. Háborúban ez még izgatóbb és érdekfeszítőbb. Csak kevesen sejtik, milyen nagy az az apparátus, mely a kém-szolgalat terén dolgozik. Még az is, aki benne dolgozik, legtöbbször csak keveset és csak részleteket tud, mert a szálak alig egy-két vezetőhelyre futnak. Az, sajnos közismert, hogy még a tisztikarban is akadt, ellenünk kémkedő, saját emberünk. Háborúban az ilyen eset csendben intéződik el. A kémgyanús hónapokig áll megfigyelés alatt s ha bebizonyul rá, hogy kém, egy szép napon hirtelen eltűnik. Hogy mikor és hol akasztották fel, azt csak a kém-elhárító szervezet és az a hadbírótság tudja, amely ügyében ítélt. — Egyébként, ha meg is állapították már valakiről, hogy kém, hosszabb-rövidebb ideig még engedik szabadon dolgozni, mert érdekli a hadvezetőséget, hogy kik dolgoztak vele, mit tudott továbbadni és mi volt az, amire megbízói a legtöbb súlyt vetették; sőt, ha már vallott is, akárhányszor alkalmat kap arra, hogy enyhítő körülmény hitében elmondjon mindent, amit tud. Ez persze már nem segít rajta.

Kétféle kém-szolgalat van. Az offenzív szolgalat a híreket szerzi. Ezen a téren nem dolgoztam. A defenzív szolgalat, vagyis a kém-elhárító szolgalat az ellenséges kémkedést igyekszik megakadályozni. Érdemes erről néhány dolgot feljegyezni.

Az orosz kémrendszer óriási kiterjedésű és már békében is igen nagyra volt dimenzionálva. A szervezet részben katonai, részben civil. Az egészet a vezérkar irányítja. Ez dolgozza fel és ítéli meg a megszerzett anyagot, melyet a legkülönbélebb módon katonák, ügynökök stb. útján szerez be. Saját ügynökségein és ügynökein kívül internacionális kémügynökségekkel is dolgozik, melyek pénzért bármely államnak és egyénnek egyaránt megszerzik azt, amit lehet. *Svájcban, Dániában, Hollandiában, Svédországban*, de máshol is sok ilyen ügynökség dolgozik. *Oroszországnak* önálló ügynökségei vannak *Kopenhágában. Amszterdamban. Athénben,*

Konstancban stb. Ezek az irodák az ilyen semleges helyeken tudnak a legnyugodtabban dolgozni. Nem tartanak házkutatásoktól, az ügynökök üzleti út és egyéb ürügyek alatt legtöbbször mint ezeknek a kis államoknak ügynökei szerepelnek s mellékesen gyakran azok is. Az ügynökségek intelligens, pénzért mindenre kapható, a legtöbb esetben letört egzisztenciájú hazardőröket alkalmaznak. Nincsen olyan foglalkozás, amely itt képviselve ne volna. Sok a volt tiszt, aki valami csúnya ok miatt volt kénytelen a katonaságot elhagyni, sok a zszurnaliszta, a különféle ügynök, de akad köztük pincér, artista, detektív és minden a világon. Női kém sokkal kevesebb van, mint általában hiszik. Nemzetiség szerint igen sok az *oros*, *görög*, *örmény*, *olasz* és *levantinus*. Akad *török* is, magyar alig, *lengyel* annál több. de van exotikus népség is: *délamerikai*, *ausztráliai* stb.

Háborúban a csapatok előtt és azok területén a *taktikai*. hátrább és nagyban a *stratégiai kémkedés* van megszervezve.

Az orosz taktikai kémkedés egyik kedvenc metódusa, hogy a visszavonulásnál erre a célra kiképzett katonakémek civilben az ellenséges front mögött maradnak, vagy uniformisban elfogatják magukat. Az orosz erre a célra már nyolc hónappal a háború előtt külön tiszti és legénységi kémkiképző iskolát rendezett be. Az idevezényelteteket rendszeresen kiképezték minden szükséges irányban. Rajzolás, megfigyelés, az ellenség szervezetének és uniformisának ismerete, a hírszerzés, gyűjtés és továbbítás metódusai alkotják a tananyagot. A vizsga eredménye szerint jutalmat és előléptetést kaptak, majd pedig beosztották őket a csapathoz. Elindításuk előtt illetékes kémtisztjük egy pópa által felesketteti okét arra, hogy feladatukat híven teljesítik és hallgatnak. Siker esetén előléptetést, pénzt és földet helyeznek kilátásba, viszont, ha nem dolgoznak komolyan, szigorú büntetést, a pópa pedig a niá s világon poklot ígér nekik.

A kém elsősorban a kiküldője előtt gyanús. Az igazán jól dolgozó kém legtöbbször mindkét oldalra dolgozik és bajos dolog megállapítani, hogy melyiknek jobban. A legnehezebb dolgok egyike a kémek át- és visszajutása, különösen mióta zárt frontok ieküsznek egymással szemben, ezért főként a mozgási momentumokat igyekeznek felhasználni. A fronton átjutni könnyű, csak oda kell menni s már át is hozzák rajta, de nagyon nehéz a visszajutás. Viszont ha az át jutásnál észrevették, akkor a visszajutásra

már nem is kerül a sor. Ezért ezt észrevétlenül kell megcsinálni. És ez a nehéz.

A visszahagyott katonakémeken kívül sok civilkém-főként lengyelzsidó, aki legkevésbé feltűnő — szerepel. Sokszor gyerekeket és diákokat is kiküldenek. Ezeket nem kell annyira félteniök, mivel ők is tudják, hogy elfogatás esetén sem akasztják fel őket s rendszerint igen bátran dolgoznak. Tizenkét-tizennégy éves fiúgyerekek gyakran passzionátus kémek és hihetetlen élesen tudnak katonai dolgokat megfigyelni. Az orosz, rövid iskolázás után néha egész rajokat bocsát neki vonalainknak ilyen gyerekekből. A katona szereti a hozzácsatlakozó gyereket, apró szolgálatokat végeztet vele és nem gyanakszik rá. Gyakran osztanak be gyerekeket az oroszok megfigyelő- vagy felderítő-járórhöz is. A gyerek katonaruhája alatt ilyenkor civilruha van. Ha a járőr átjut a vonalon, jelentését a gyerek már civilben viszi vissza. A csapattal bolyongó fiúknak és sokszor már prostituált leánygyerekeknek csapataink között való mászkálása és közelében való megtűrése a fenti tapasztalatok alapján most már a leghigorúbban tilos.

A kémkedésnek új, másik módja azóta divatos, mióta a trénnél és a hadtápterületen orosz foglyok dolgoznak állandó beosztásban. Egyes katonakémek utasításra fogatják el magukat és igyekeznek a trénnél ilyen beosztást kapni. Hosszabb megfigyelés után azután visszaszöknek. Ez ellen a legjobb védekezés, ha valamennyi elfogott foglyot messze, más vidékre küldünk és csak távolról hozott, vagy egészen buta embereket használunk fel a trénnél. Az ilyen munkára használt fogolycsapatban mindig bent kell hagyni egy-két zsidót vagy lengyelt is, ezeket könnyítésekkel meg lehet nyerni és a többit velük kell megfigyeltetni. Az orosz legjobb kémje a cseh, a rutén ritkábban. Ilyeneknek előbb orosz hűségesküt kell tenni. A mi részünkről orosz fogságba került és ismét visszaterő szlávokra nem lehet eléggé vigyázni. *Galiciában* mindenki gyanús, aki a megszállás alatt sokat érintkezett orosz tisztekkel és nem ment el velük.

Sokszor repülőgépen is juttatnak a front mögé kémeket. A gép leszáll valahol messze a front mögött, elhagyott helyen. A kém ott marad, a gép visszarepül.

A taktikai kémkedésre használt kémeket a parancsnokságok „K”-tisztjei küldik ki. Teljes bizonyossággal tudjuk, hogy melyik orosz parancsnokságnál ki a *K-tiszt*, hol lakik, ki jár hozzá stb. Ha odakerülünk, ahol ő működött, mindig tudunk értékes adatokat

kapni munkamódszaira s hamarosan megismerjük azt a módszert, amellyel dolgozik, valamint azokat a trükköket, amelyeket jelentései továbbításánál leginkább használ. Többé-kevésbé ismerjük az embereket is, akikkel együtt dolgozik. Nyilvánartjuk úgy a *K-tiszt.* mint embereinek minden útját a saját frontjuk mögött is. Általában nem lehet róluk eleget tudni.

A kémek közt sok a csaló és használhatatlan. Az ilyen elvállalja a megbízást, de nem tud, vagy nem mer dolgozni. Zsebrevágja a pénzt és meg se mozdul a saját front mögül. Erre persze hamarosan rájövünk.

Az oroszoknak saját területén is hatalmasra kifejlesztett belső kém szervezet van. Ezek a *politikai kémek*, akik a saját lakosság körében szereznek híreket és megfigyelnek. Ők ellenőrzik a politikailag megbízhatatlan elemeket. Sok köztük a beugrató. *Oroszországban* van ezenkívül egy úgynevezett *szanitéc-spici*”-szervezet is, mulatók, prostituáltak, kórházak stb. ellenőrzésére.

A kémnek a hírek megszerzésére minden eszköz jó. Feljegyzései elrejtésére valóságos művészetet kell kifejtenie. Ha kémigazolványát, amire néha szükség van, magával viszi, azt gyakran a cipőtalp közé talpalja. A ruhabélés már régi trükk, arra hamar rájönnek. Újabban a kémigazolványt leadják a legszélső posztnál, mikor az orosz vonalon átbocsátják őket s így írás nincs náluk. Frontunk mögé jutva, rögtön megkeresi a kém az ő kémscsoportjához tartozó többi, kik már átjutottak s kiket a kiküldő *K-tiszt* személyesen ismer. Az ilyennek, ha visszaszökik, nincs legitimációra szüksége. A vonalunk mögött felfogadott új emberek, kiket a *K-tiszt* még nem ismer, a visszaküldésnél valami előre megbeszélte, nem feltűnő jelet kapnak, például egy bizonyos módon megjegyzett pénzdarabot, egy bizonyos hosszúságra vágott gyufát stb. Ebből a *K-tiszt* azt is megtudja, hogy melyik vezetőágens küldte az illetőt. A küldött az ágens igazi nevét nem tudja, de ha tudná is, egyéb igazolás nélkül hinni úgysem lehet neki. A vezető ágensek különféle képpen dolgoznak. Van, aki túrakat tesz meghatározott községeken, városokon át és mindent jelent, amit lát, a másik azt a feladatot kapja, hogy telepedjék meg egy fontos vasúti állomásnál, s jelentse onnan a transzportokat, néha postagalambbal, legtöbbször csoportjához tartozó, mozgó kémküldönc útján. Elv, hogy akinek egyszer sikerült fix helyre kerülnie, az maradjon ott addig, amíg csak lehet. Másokat azzal küldenek ki, hogy igyekezzenek

bejutni a trénhez, nyerjék meg a parancsnokságoknál dolgozó altiszteket s jelentsenek mindent, amit megtudnak.

A megfigyelések írásba foglalása nehéz és nagy óvatosságot kíván. A kémküldöncnél a rendes-írású jelentést bárhová rejtí el, mindig megtalálják. Esernyők és botok nyele, utazótáskák fogantyúja, ruhába való bevarrás, órafödellapba, könyvvédőlapba való beragasztás, mind nem ér semmit, mert mihelyt valaki gyanús, annak úgy szétbontják mindenét, hogy ha van nála írás az bizonyosan előkerül, mihelyt pedig írás van, az több, mint gyanús.. Még gyanúsabb a sifírozott írás, melyet mindig meg lehet fejteni; de ha nem is fejtenék meg, akinél ilyet találnak, azt nyugodtan fel lehet akasztani.

Sokkal jobb fogás nem sifírozni, hanem valami ártatlan dolognak látszó, valószínű feljegyzést csinálni, aminek valódi értelme egészen más. Például: „Vettem huszonöt csizmát, tíz cipőt, itt, ennyiért.” A számok s a mellettük levő tárgy neve a legkülönfélébb dolgokat jelenthetik. Fogtunk egy embert imakönyvvel, melynek megjelölt betűi összeolvasva adták a jelentést. A gyufaskatulya vignettája alá ragasztott hártypapír, melyen az írás csak nagyítóval látszik, gyakran előfordul. Orvosi receptforma, ostyából készült orvosságos kapszula, melyben cigarettapapírból készült jelentés van, szintén használatosak. Botra vésett vagy szurkált pontok élvonalak, fehérneműre rajzolt bolhapiszok és minden egyéb legfurfangosabb mód alkalmazásba kerül a kémjelentések továbbítására.

A még ki nem próbált kémnek bizonyítékot is kell hoznia, hogy csakugyan járt a kijelölt helyen. Gombot, jelvényt az illető csapatról stb. Sok kém csal, hazudik, nem is maga dolgozik, de pénzért veszi meg mások jelentéseit. Gyakorlott kémek hamar felismerik egymást. Vannak egymás felismerésére szolgáló ismertető jelek is. A visszahagyott orosz katonakémek mostani ismertetőjele az, hogy a kém egy rubelre teszi két-három ujját. A kémiai tinta, mely csak felmelegítve s kivasalva tűnik elő, gyakran használt módszer. Divatos most a hártypapirosjelentést saját töltésű cigarettákba tömni.

Az oroszok több oknál fogva nagy előnyben vannak felettünk a kémkedés terén. Nekik vannak fanatikus nagyszláv rajongóik, kik meggyőződésből kémkednek és csak annyi pénzt fogadnak el, amennyire kiadásai miatt szükségük van. Csak az ilyen kém igazán megbízható és csak ilyenekkel ellenőrizhetők a kevésbé megbízhatók. Mi csak pénzért tudunk kémet kapni. Eltekintve minden

veszélytől, már a kémmel követett bánásmód maga is olyan, hogy azt jobbérzésű ember nem tűri el. Hiszen a kém kiküldője előtt is gyanús. Látnia semmit sem szabad, nehogy elbeszélhessen valamit, hiszen a legtöbb odaát is jelentkezik kémszolgálatra, mert igen nehéz másképp dolgoznia. A kiküldésre váró kémnek a házból kimozdulnia sem szabad, felügyelet alatt áll s ha megkapta feladatát, bekötött szemmel viszik oda, ahol átteszik a vonalon.. Visszatérés3kor hasonló szigorúan kezelik.

Az orosz kémszolgálat minden eszközzel és skrupulusok nélkül dolgozik. A szláv természet alkalmasabb a kémkedésre, mint bármely más nemzeté. *Oroszország* a titkos egyesületek hazája. Egész generációk nevelkedtek fel titkolódzás között. Az orosz ellenőrző és belső politikai kémrendszer s az ez elől való óvakodás legkitűnőbb előiskolája volt a háborús kémkedésnek.

Nálunk, a defenzív-spionázsra még a legalkalmasabbak a detektívek. Most már kialakult egy, a háború alatt prakszist szerzett rendőrügynöki személyzet. Csendőreink nem alkalmasak erre a szolgálatra. A csendőrnek nincs meg az a türelme, mint a detektívnek, hogy hosszú-hosszú időn át megfigyeljen vagy szabadon engedjen járni gyanús embereket mindaddig, amíg bizonyíték nincs. A csendőr rögtön letartóztat. Mi magyarok természetétől fogva nem vagyunk gyanakodók. Az orosz az. Legkevésbé a parasztra gyanakszik. Ha nagyritkán intelligens orosz parasztot tudtunk kémkedésre rávenni, arra az oroszok, érteve alatta a nemhivatásos kémkedéssel foglalkozókat, például a katonaságot, sohasem gyanakodtak. Az ilyen nyugodtan sétálhatott a csapatok között.

A kém megfigyelési területén igen óvatos, érdeklődést a leg-ritkább esetben mutat. Bandukol a megfigyelendő úton, hosszasan kötözi a bocskorszóját az országútárokban és nézi az elvonuló csapatot, diskurál a katonákkal, árul nekik apróságokat, de nem kérdezősködik, bár igyekszik őket beszéltetni. Ha mégis elcsípi, vagy gyanússá válik, tagad, legrosszabb esetben csak annyit vall be, hogy kiküldték kémkedni, de a megbízást csak látszatra fogadta el, át is tették a vonalon, de sokkal jobban fél, semhogy dolgozzék. A húsz éven aluliaknál legtöbbször eredményes vallatási mód a tisztességes rábeszélés. Meg kell velük értetni, hogy úgy sem lesznek halálra ítélve és őszinte vallomás esetén kisebb lesz a büntetésük. Az idősebbeket ki kell faggatni, keresztkérdések alá venni és bizony néha csak egész cifra eszközök szólaltatják meg őket. A kém sohasem vall addig, amíg a legkisebb reménye van szökésre s a szökést

mindig megpróbálja. Meghalni általában impozánsan tudnak s legtöbbször a legnagyobb hidegvérrel mennek a fa alá, amelyre felakasztják őket. Némelyik, ha már látja, hogy minden hiába, még az utolsó percekben megpróbál enyhítő körülményt szerezni és vall. Sokszor csak ilyenkor sül ki, hogy kikkel dolgozott, ki küldte stb. Az ilyen v állomások alapján néha a legkitünőbb fogásokat lehet csinálni.

Különösen jó fogást csinált a német kémszervezet *Varsó heveidénél*. A német kémszervezet emberei a legelső csapatokkal mentek be a városba és rajtaütöttek az orosz kémszervezet irodáin. A siker a teljes orosz kémrendszer legfontosabb tudnivalóit juttatta kezünkre.

Egész más módon és eszközökkel, sokkal általánosabban dolgozik a politikai kémkedés és propaganda. A *nemhivatalos Oroszország*, suba alatt hivatalos támogatással 1908-ban kezdte el a *neoszláv*, vagy *pravoszláv* propaganda intenzív folytatását. Ekkor látott hozzá *Bohrinsky gróf Galícia* megdolgozásához. *B étervár ott* külön egyesület alakult „*Orosz-Galícia*” támogatására. A japán háború alatt és az azt követő gazdasági krízis idején már szintén dolgozott az egyesület, de jelentőssé csak 1908 óta vált.

A mindig december huszonegyedikén megtartott díszgyűlésen nyíltan beszéltek *Galícia* „felszabadításáról” nemcsak felelőtlen politizálók, hanem képviselők, püspökök és hivatalos emberek is. Az orosz városokban alosztályok alakultak, melyek nagy összegeket gyűjtöttek össze Galíciában történő felhasználásra. Ezt az alapot a titkos állami alapok erősen segítették.

A mostani háború alatt különös jelentősége van a cseh politikai kémkedésnek és propagandának. A cseh elszakadási törekvésekkel, mint főcéllal, ma különféle titkos cseh pártok foglalkoznak.

Masaryk pártja erős francia és angol összeköttetésekkel, szociáldemokrata aláfestést! köztársasági párt. A franciák gazdagon támogatják pénzzel. Az összes cseh kül- és belföldi szociáldemokrata egyesületek ehhez a frakcióhoz tartoznak. Már beszervezték az amerikai, cseh és tót egyesületeket is, melyektől sajtó- és pénztámogatást kapnak. Az összes antantpolitikusok megkapják a „*La Nation Cheque*” című lapot. Francia területen a „*Csehszlovák! Független Hírlap*” dolgozik. Bevallott cél: *a cseh, morva, sziléziai és észak-magyarországi* területekből egy *cseh-tót köztársaságot* alapítani. A párt erős és mozgalma terjed.

Egy másik szerv a cseh nemzeti tanács, a nemzeti szocialisták, a haladópart, jobbpárt és az oroszországi cseh egyesületek federációja. Cél ugyanaz: önálló állam alapítása, de királyság formájában, élén egy orosz nagyherceggel. Erre az első jelölt *Jelenei* hercegnő férje. A párt sok orosz pénzt kapott, de a forrás jelenleg gyéribben ad, talán azért, mert most az is a *Masaryk-párthoz* megy. ami eddig idejutott. E tábor sajtóorgánuma a „*Il Indépendance Cheque*”. Elnök és vezető állítólag *Konicek-Horski*.

A harmadik csoport angol-amerikai segítséggel dolgozik, élén az Angliában élő *Kopeczkyvel*. Ide főként az amerikai cseh és tót egyesületek és az angliai cseh emigránsok tartoznak. Ez a csoport egy angol herceget akar hozni az új ország élére. A csoport számra gyenge, de pénze sok van. Csodálatos módon anarchista összekötés³¹ is vannak.

E három csoport szoros kapcsolatot tart egymással, vezető-ségük akárhányszor együtt is ülésezik. *Masaryk* újabban távolodik az oroszparttól. Megállapítást nyert az is, hogy *Masaryk* a helytartónak, *Thun grófnak* adott ígérete dacára kétszer is kint járt *Franciaországban*.

Ezek a szervezetek mind kémkednek, ami annál veszélyesebb, mert meggyőződésből és érzelmi okokból teszik ezt. Emellett nehezen ellenőrizhetők, mert tagjaik legnagyobbbrészt mint politikusok szerepelnek.

A fentiekhez hasonló természetű egyesületek a rutén *szics*-egyletek, melyek kulturális, politikai párt- és egyéb ürügyek alatt dolgoznak. Hasonló egyesület dolgozik *Konstanzában* is, mint *anti-otiomán örmény* egyesület. Ilyen szervezetek még: olasz célok érdekében a *Dante Alighieri Egyesület*, cseh érdekekben a *huszita-légiók*. orosz érdekekben az *ochranak* stb.

Egész sereg jámbornevű kereskedelmi üzlet cége alatt is kém-szervezetek dolgoznak. Kinofelnevőtársaságok, kabarétársaságok s állítólagos *Berlitz*-iskolai tanárok gyakran állnak kémiszolgálatban. Teljesen ártatlannak látszó újságok, szaklapok ugyancsak sokszor pusztán kémkedési célra alakulnak. Egy agrárszaklap például azzal jelentkezik, hogy szeretetajándékokat akar küldeni gazdagyerekeknek a frontra s ezért kéri a tábori postaszámok közlését. A cél: a hadrend megállapítása. Egy kereskedelmi szaklap ugyanezt akarja a kereskedelmi alkalmazottakkal. Árucikk eladásával foglalkozó ügynökök igen sokszor utaznak kémiszolgálatban. A török passzussal utazó örmények és zsidók, akik Európát

járják, mind erősen kémgyanúsak. A legtöbb török passzus orosz hamisítvány. Női kémekeket a legnagyobb előszeretettel Anglia használ.

December 22. A vasúti forgalom lebonyolítása még mindig igen nehéz, a legnagyobb bajokat a *koweli* állomás okozza. *Kowel* igen jól berendezett nagy stratégiai állomás volt, de erősen megrongálva vettük át. Ez magában nem lett volna nagy baj, de az első vasutas, aki hozzányúlt, nem értett hozzá s a központi és egyéb váltókat úgy össze-vissza kapcsolta és javította, hogy nagyobb bajt csinált, mint amilyen a rombolás volt. A tolatószemélyzet, altisztek, kocsi- és vonatrendezők jórésze magyar, a forgalmi hivatalnokok azonban nem azok. Képzeltető, hogy ez mennyi bajt okoz! A hiba oka, hogy kis helyen szolgált, praxis nélküli hivatalnokok kerülnek nagy állomásokra, ahol nem ismerik ki magukat. És megfordítva.

Tegnap egy fürdővonat jött *Luckba*, melyen óránként ötven ember fürödhet meg és kap tiszta fehérneműt.

A magyar lapokban olvasom *U. képviselő* beszédeit. Sokban igaza van, visszhangja is van, mégis okosabban tette volna, ha lenyeli megállapításainak jórészét. Vannak igazságok, melyeknek a nyilvánosság előtt való elmondása kártékony. Aki képviselő, annak el kell tudnia bírálni, vajjon nem okoz-e még több kárt azzal, amivel segíteni akar, ha azt a nyilvánosság előtt mondja el.

A lábam javul. Estefelé kisétáltam a *rownoi* útra. A villanylám-pák már csak ködbevesző piciny, vörös pontok. Enyhén hideg téli este, sok-sok hó. A síkság végtelenbe vesző fehérségén se ház, se ember. Élet csak az úton van, melyen időnként trénoszlopok zörögnek.

A sötétből először egy zörgő, fekete, hosszú folt válik ki, mely lassan nő, tömörebb lesz és mind hangosabban zörög. A fekete foltból két ló, egy kocsi, rajta egy összegubózkodott köpönyeges alak lesz. Egymásután szakadnak ki a kocsik s aztán újra kisebbednek és beleolvadnak a homályba. Indulok visszafelé. Néhány könnyű szánkó csilingel el mellettem, némelyiken egy-egy tiszt, leánnyal. Az élet rendes folyását a háború sem szünteti meg. Ezek már nagyon összebarátkoztak s a lányok nevetéssel és szervusszal köszöntik ismerőseiket az utcán. A szervuszt eleinte igen komikusnak találták, de most annál inkább használják.

December 23. Valami karácsonyelőtti, békés, megnyugvó hangulat szállt meg. Sikerült elrendezni valahogy — ha ideiglenesen

is — azt a sok egymást hajtó, egymásnak ellentmondó, váltakozva felülkerekedő gondolatot, amely szüntelenül foglalkoztat. Ma nem engedtem meg magamnak, hogy törjem a fejem olyan dolgokon, melyeket megfejtteni úgy sem tudok.

Az emlékezéshez menekültem. Ez hű barát. — Amitannakidején a jelen adott, azt az emlékezet most szebb, zavartalanabb formában, múltként adja vissza. A dolgokat tisztán, árnyék nélkül éljük újra. A megfordított távcsőbe nézve kisebb a kép, *de a valószínűságnál szebb lesz*. Ilyenféle módon dolgozik az emlékezet is. Az időbeli távolság idealizálja a képet.

Nagy utat, húsz esztendőt kell megtennem, ha a képzelet szárnyán a gyerekkorba akarok visszamenni. De ezzel el is érem a *remetei* karácsonyt. Azok szép idők voltak és nemcsak a megfordított távcső, az emlékezés és a képzelet mutatja annak, akkor is tudtuk, hogy a jelenünk, a gyerekkorunk kivételesen szép és kedves.

Ott mindig fehér volt a karácsony. A hegyek oldalát s a szűk völgyet magas hó borította. Este szikrázva csillogott le millió csillag a hideg égről s a hegyoldalak földi fényei és az égi csillagok között átmenetként apró, imbolygó pirosas fényfoltok pislogtak. Kis rutén parasztkunyhók, szétszórt hegyi vityillók, ki nem nyitható, félig szalmával berakott ablakain át szűrődtek ki ezek a gyenge kis fénycsillagok. A hosszú, hatalmas fákkal szegélyezett alléban el volt seperve a hó, de máshol mindenütt méter magasan és érintetlenül feküdt a földön. Akkor mindenkinek meg volt a maga karácsonya, legalább is mi úgy éreztük. A *Magurica* tövében imádságos néppel volt tele a kis templom. A rutén és a tót vallásos, földi élete nem olyan, hogy ne érezné szükségét egy másvilági kiegyenlítésnek.

Talán bizarr gondolat, de gyermekszemünkben az állatok is ünnepelték a karácsonyt. Nekünk akkor emberéletfélét élt nemcsak az állat, de a növény és a holt tárgy is. A naiv gondolatnak teremtő ereje van, mely életet tud lehelni mindenbe. A mi állatainknak csakugyan volt karácsonyuk. Többet kapott enni a kecskénk, a bárányunk s a tehenekről, baromfiakról sem feledkeztünk meg. A nagy istállóban a hideg ellen szalmával berakott ajtókon belül, gyér lámpavilág mellett, hasig szalmában, jóleső melegben álltak a lovak. A tisztántartott lóistálló atmoszférája melegen enyhe és kellemes. Halkan csörren a láncc, egy-egy dobbanás hallatszik, amint valamelyik türelmetlen szépség keményen levágja patkós pataját. Köztük is vannak barátságok és szimpátiák. Egy csupa-

grácia kis arabs, felnyúlva, keresztbe rakja fejét a mellette álló telivér nyakán. Ez büszke úr, más lovat meg sem túrne maga mellett, de ennek a kicsinek szabad, ez a barátja és azonkívül ma karácsony este van. A monda azt tartja, hogy karácsony éjjelén az állatok emberi hangon tudnak megszólalni. Az, hogy máskor is tudnak a maguk nyelvén beszélni, nekünk egész bizonyos volt. Meg is lehet érteni őket, csak gyerekeknek, vagy egyszerű embernek kell hozzá lenni, szóval: jónak, naivnak, primitívnek.

Ha hiszünk ebben, ha gyermekmódra megértjük az állatok nyelvét, akkor nem köznapi világot élünk. A lehetőségek kitágulnak. A tavasszal megtérő fecskék üzeneteket hoznak meleg, napfényes világból. A fekete gólyapár, *Bercsényi* gólyái, kuruc-labanc világról s a *nyevickei* vár életéről beszélnek. A *rosztoki* völgynek van egy öreg rókája, ez csak nekünk hármunknak mutatja magát. Hiába vadássza őt a sok erdőkerülő, ezekkel nem áll szóba, de a mi gumipuskánktól nem fél, nyugodtan megvár, pedig erősen szidjuk néhány csibe miatt, ami a vén huncut rovasán van. Végighallgatva bennünket, valami olyasmit felel, hogy: csacsik vagytok, nekem éppúgy meg kell enni a csirkét, mint ahogy nektek iskolába kell járni, nekem ez nemcsak pecsenyém, hanem rendeltetésem is.

A *Magurica* oldala csupa kis karácsonyfá volt. a legszebb, csillogó, zúzmarás díszben. Keskeny gyalogútjain alig lehetett felkapaszkodni, de annál könnyebben ugrálta át a kis karácsonyfákat s járt meredekjein az őz. Egy kis hegyi tisztáson, házunktól néhány száz lépésre, gyakran megjelent az *ungi* erdők királya, az ágasbogas szarvas. A felvetett-nyakú, mozdulatlan szarvasbika, az erő és grácia legszebb szobra. Mögötte kicsit hátrább a tehenei szoktak állani. A szarvas büszke. Nem igen beszél és nem marad soká. A tehének fordulnak s egy-két ugrással elérik a bükkös szélét. A bika egy pillanatra még egyedül áll a tisztáson, lassan fordul s egy ugrással eltűnik.

Éjjel ágyunkból gyakran hallottuk a farkasok dalát is. Lejöttek egész a faluig. De ezekkel nem állhattunk jólábon. Különben is haragudtunk rájuk. Egy téli éjszakán behajtottak egy szarvasbikát a *Túrja* jeges vizébe. A jégpáncél beszakadt s a farkasok egész éjjel üvöltöttek utána a partról. Csak koronás feje állott ki a lékből, büszke meleg vére egész éjjelen át harcolt a jeges vízzel. Reggelre kiemelt fejjel, megfagyva találták meg, de nem lett a farkasok zsákmánya!

Valami szimpátiánk a farkas iránt is volt, valami olyanféle, amit a bakonyi betyár iránt is érez az ember. Ez *Petőfi* befolyása volt a „*Farkasok dala*” című, „*Fázunk és éhezünk*” kezdetű verse után.

Óriási az a hatás, amit abban a korban az olvasmányok gyakorolnak. Akkor *Petőfin* nevelkedtünk, *Arany* később jött. A hatás beleszívódik a lélekbe. Szerves részünké, sejtté válik. Mi mindent kaphat egy fejlődő gyerek *Petőfitől*? Az egyszerűség, természetesség szeretetét, a szegényekkel való együttérzést, hazafiasságot és az igazságért való lelkesedést. *Petőfinek* még a szertelensége sem árt. Tizenkét éves koromban háromszor egymásután olvastam el az „*Apostol*”-t és semmi rossz hatása nem volt. Még ahol a királyok ellen ír, azzal sem árt a legkonzervatívabb szempontból sem. A gyerek nem általánosít. A gyerekek nem „a királyról”, hanem „egy rossz királyról” alakul ki a véleménye. Es nem ártott meg az sem, amit sok szerencsétlen pedagógus kínos igyekezettel meghamisít, vagy kihagy a *Petőfi*-versekből, vagy a magyar népdalokból. Azok a helyek, ahol szerelemről és babámról van szó s amit mindenféle ostobasággal helyettesítenek. A népdalon, vagy *Petőfin* nevelkedett gyerek sem trágárnak, sem nem illőnek nem tekinti ezeket a részeket. Az egész természetes volt előttünk, hogy a legénynek babája van, éppúgy, mint a kisbéresnek karikása, vagy a huszárnak lova. A gyerek az adódó természetes tényt úgy veszi, ahogy van, nem kutat tovább, mert természetesnek tartja. De persze, ha a felnőttek előtte félig érthetetlen dolgokat beszélnek, majd pedig hirtelen eszükbe jut, hogy: ni, hisz a gyerekek is itt vannak, most menjetek ki játszani; akkor kíváncsi lesz a gyerek s mivel hozzátartozóit nem kérdezgetheti, megkérdez olyat, aki felek idősebb pajtások és cselédek informálják és elképzelhető, milyen módon kapja meg a felvilágosításokat! —A cselédkérdés, a gyerekekkel kapcsolatban, igen súlyos probléma. Olyan légkörben, mely tiszta es meleg s ahol a gyerek jó értelemben központja a háznak, ott a cselédség beleilleszkedik ebbe a légkörbe.

Ahol gyerek van, ott ő legyen a központja a háznak és minden hozzá alkalmazkodjék, de úgy, hogy ez ne vegye észre. Az elkényeztetett gyerek a legundokabb a világon. A szülőknek csak igen kis része tud gyereket nevelni, mert nagyon gyakran majomszeretet lesz a szeretetből. A gyereket kell szeretni és az életre nevelni, nem pedig a gyerek jogcíme alatt a *szülői gyöngeséget*, puhaságot és majomszeretetet kultiválni.

Én kapcsolom a múlthoz a jövőt: az apámhoz a gyerekeimet. Amit elődeimtől kaptam, nemcsak azért kaptam, hogy én éljek vele, hanem kötelességem azt gyarapítva gyermekeimnek továbbadni. Nem vagyont, tapasztalatot és tudást értek elsősorban a továbbadandó értékek alatt, ez mind egyénileg is megszerezhető, hanem érték olyan lelki és jellembeli alapot, amelyre mindent fel lehet építeni. Tehetséges ember a kultúra és civilizáció által adott tudás segítségével, továbbá külsőségekkel és modorral, sok mindent megszerezhet magának. De hányszor látjuk, hogy valami mégis hiányzik az embereknek, hiányzik az, amit egyetlen élet nem szerezhethet meg. Ezen a ponton jogosultak a családi tradíciók, melyek, ha megvannak, a családot az átlagosnál magasabb nivóra képesítik. Ha véletlenül egy-két nemzedéken keresztül nincs is egy ilyen családnak nagyobb tehetségű, kiválóbb tagja, mégis meg tudja tartani a magasabb nivójú alapot s később, innen, könnyebben szökkenhet sudárba egy-egy értékesebb tehetség. Nem tudom, melyik család értékesebb az emberiség szempontjából, az-e, mely véletlenül egyetlen kiválóságot adott, vagy az-e, mely, mint a jó föld, állandóan és hosszú időn át dúsan adja a derék, értékes, dolgozó, az átlagnál jobb embereket. Nincs is akkora szükség egész kiválóságokra, mint inkább sok derék, becsületes, önzetlen emberre. Ez teszi a népet jobbbá, komolyabbá, viharállóbbá.

Hacsak magamra gondolok, beleütközöm a végesség korlátaiba. Apámra, gyerekeimre, őseimre, utódaimra gondolva azonban a végtelenség érzését kapom. Minél jobban élek bennem az őseim és minél jobban tudok én a gyermekeimben élni, annál több az enyém a világból, annál intenzívebben kapom a végtelenség érzését. A véges jelen korlátai ilyenkor széthullanak, recsegeve törnek össze, tág látóköre nyílik a gondolatnak és érzésnek, többet kapok s több leszek, mint amit a magam élete adhat.

A gyereket nem akarom a magam képére, hasonlatosságára idomítani, csak irányítani és ellensúlyozni kívánom annyira, hogy lehetőleg ne a maga kárán — lelki fejlődését nem egészen előlről kezdve — tudjon előrejutni. Mindent úgysem kaphat meg, de folytassa lehetőleg közel onnan, ameddig én eljutottam. A nevelés nem lehet lelki rabságba való süllyesztés. Az a kis ember tulajdonságokat hoz magával, melyeket úgysem lehet elvenni tőle, sőt ez bűn is volna! Ezek a magával hozott tulajdonságok nemcsak a megvolt és meglévő tulajdonságok permutációi, kombinációi és variációi,

hanem új vegyületek is és mások, mint azok az elemek, amelyből származtak.

Azt, hogy egy házasság jó volt-e: végeredményben az utódok elbírálása alapján is kell megítélni. Lehet, hogy az egyénnek nem volt jó, de ez sokkal kisebb baj, ha a rossz házasságból származott gyerekek jók.

De hová is kalandoztam már a remetei karácsonyestéktől? Most visszatérek megint oda, ahonnan az emlékezés egy jobb és szebb világba segített. Hiába, a múltban csak vendégek lehetünk!

Az állatoknál hagytam abba. De voltak életet élő, élettelen tárgyaink és dolgaink is. Az alléban kidöntött fák — szerintünk — óriások voltak, száz és száz karral, melyeket fokosainkkal vagdaltunk, kaszaboltunk. — A harc, a viaskodás vágya intenzíven megvan a gyerekekéletben és nyomban megnyilvánul, mihelyt mozogni, futni tud. — Voltak öreg, különösebb alakú fáink az erdőben, „akiket” időnként illett meglátogatni. Ezek az erdő életéről meséltek nekünk. Viharokról, melyekben kidőltek a legerősebb sudarak is, mert nem akartak meghajolni, míg mások, a szélen-állók, elhajoltak, görbére nyomorodtak, mert a szelek rohamainak első dühét fogták fel. Ismertük a sebükből édes, nyúlós vizet adó nyírfákat, melyek életük tavaszán szenvednek ezektől a sebektől. Csak a fiatalja adja ezt az életnedvet. Később kiheverik e sebeket, de a nyomuk megmarad örökre.

A sokszáz rózsa ilyenkor, télen, aludt. Lebujtatva, szalmába takarva várták a tavaszt. Ám ilyenkor még sok idejük volt a hosszú éjszakai álomra!

A *Túrja* és *Turica* jég alatt futottak. Csak ha nem volt túl-ságos hideg, futott egy kis vékony vízer a jégboríték közepén, a sodorban.—A befagyott havas tavon lékeket vágunk a halaknak és etetgettük őket.

Elhittük, hogy a karácsonyfát a *Jézuska* hozza. Iskolásgyerekek *Betlehemmel* járták a falut. Tótos, ruténos kiejtéssel énekeltek, de magyarul. A szegény gyerekeknek külön karácsonyt tartottunk. Az óvodában óriási fa állott és minden rászoruló kapott meleg ruhát, cipőt, játékot. Csak az zavart bennünket, hogy miért kell néhány embernek még a Szentestén is dolgozni, vagy szolgálatban lenni? Ez nekünk elképzelhetetlen volt. Az élet sok egyéb közt azóta arra is megtanított, hogy van ennél rosszabb dolog is és sok ember van, akinek soha sincs karácsonya; nem is beszélve arról,

hogy ez már a második karácsony, amikor mindenki szolgálatban van.

Nemcsak emberen és állaton, de az egész természetben is érzett és látszott akkoriban, hogy *Krisztus* születésének évfordulója közeledik. Mi mindent láttunk, meséltünk el egymásnak és anyáméknak! Olyanoknak, akik kinevettek volna, sohasem meséltünk. A gyerek a legkedvesebb dolgait biztos érzéssel csak olyanoknak meséli el, akiknél megérzi, hogy megértésre talál.

Villogott az ég alkonyat felé és sürgő-forgó angyalok suhanását láttuk, ha kikukucskáltunk. Az esti sötétségben misztikus kék fények fellobbanását mutogattuk egymásnak és néha aranyszálakat találtunk a földön. Ilyenkor jár már az angyal, keresi a karácsonyfa helyét. A nap legboldogabb órája a lefekvés utáni idő volt, amikor hárman egyedül maradván a gyerekszobában, terveztünk, beszélünk, mulattunk. — Sajnálom azokat a gyerekeket, akiket sosem hagynak magukra. A felnőtt mindig tekintély és zavarja a teljes gondtalanságot!

Néhány csodaszép karácsony telt el így. A gyereknek sohasem az számít, hogy mit kap. A kísérő körülmények azok, melyek kedvessé teszik a karácsonyesti vagy akármilyen más megajándékozást is. A karácsony legyen a gyerek igazi öröme. Ne kínozzák a fa alatt verses produkciókkal, örüljön, élvezzen teljesen és fenntartás nélkül, még imádkoztatni se kell a többiek jelenlétében. Mondjuk inkább neki azt, hogy majd elalvás előtt köszönje meg a jó Istennek a mai estét. Az imádság csak kényszer nélkül az. Ez magától hangozék el a kis gyerek ágyából és nem a felnőttek kedvéért, eldarált szavak formájában.

A gyerek öncél. Nem az én multságomra van, sem azért, hogy megható és kedves képeket produkáljon a felnőttek számára; még jó, ha öntudatlanul. Ha komolyan foglalkozom vele, öntudatlanul is annyi kedves és szép momentumot ad, amelyet semmiféle betanított produkció sem adhat meg.

Most megint itt vagyok a jelenben és az emlékezés sebes lova helyett a képzelet szárnyán, nem időn, csak távolságon át repülök a gyerekeimhez, akik most boldog izgalommal várják a *Jézuskát*. Ma nagyon hiányoznak nekem. Legyen nekik szép a karácsonyuk! Ajándékul kívánom nekik, hogy lelkük, szívük bírjon fogékony-sággal ahhoz, hogy karácsonykor, vagy máskor ünnepet tudjanak érezni és másoknak csinálni. Azt a szót, hogy „ünnepe”, a lélek kell hogy kitöltse tartalommal.

December 24. Délután nincs szolgálat s egyszersmind ez a karácsonyi ünnep is. Estefelé csengő muzsikával vonul át a hatos Landwehrek egyik zászlóalja. A sapkákon kis fenyőgallyak. Sok katonaszán karácsonyfát visz. Az utcák néptelnek.

Este meggyújtottam a hazulról küldött kis fa gyertyáit, meléje raktam *Német* karácsonyi ajándékait és megünnepeltük a karácsonyt. *Német* bejött és sarkantyúit összecsapva, szép köszöntőt vágott ki, aztán kezét fogtunk, megköszönte az ajándékait és elvonult. Csendben és a gyerekeknél időző lélekkel üldögéltem vacsoráig aztán kísétáltam a csendes téli éjszakába a Styr-partra. Bámultam a végtelenbe vesző fehér hómezőt és a szélén komoran kiugró öreg vártömb sziluettjét. A székesegyház zárva volt, de az egyremegy, hogy a lucki mező szélén, vagy a templomban érik-e az embert karácsonyi gondolatok.

A frontról ma nem hallik ágyúszó. Ez volt a csapatok karácsonyi prezentje. Ma sokat gondoltam rájuk, akikre eleget gondolni nem lehet.

December 25. Reggeli misén tele van a templom katonával. A *Goterhalte* után a *Himnusz*t is játsszák.

Ebédnél minden asztalon kis karácsonyfa.

December 26. Tegnap ugyancsak cifrán ünnepeltük meg a karácsonyt! — Megnyílt az új tisztikaszinó.

Az est azzal kezdődött, hogy egy nagyhasú, cvikkeres tüzér-főhadnagy, aki soha életében zenét nem tanult, elkezdte a muzsikát dirigálni. A mi asztalunknál a rendes társaság ült együtt: *Zách* Landwehr-főhadnagy, akit még Student-korából, *Czernowitzból* ismerek, *Lengyel* és *Fodor* tartalékos főhadnagyok, meg egy derék, öreg horvát erdész, szintén főhadnagy. *Lengyellel* sokat vagyok együtt, ideges, nyugtalan, pesszimista, intelligens, nagyvárosi lélek, tele problémával, kitérésekkel és lelki letörésekkel.

Egy idő múlva, nem is tudom, mi jutott eszembe, felugrom és pohárral a kezemben csendet kérve a következőket mondom:

— Uraim, ma, mikor itt jól érezzük magunkat, gondoljunk azokra, akik mindent megérdemelnek s akik elég hálát és köszönetet nem kaphatnak. Gondoljunk a frontcsapatokra, a lövész-árkokban!

Átfutott a fejemen, hogy hátul és az etapon nem nagyon szeretik, ha a csapatokat emlegetik, hiszen szabadság alatt találtam otthon hivatalnokot, aki nem restelte azt mondani, hogy jó, jó, szép a csapat teljesítménve, de neki azalatt három ember

munkáját kell itthon elvégezni. Talán éppen ezért akartam az etappos eszékbe hozni a csapatot.

A zene tuszt játszik, *hoch-*, *éljen-* és *zsviö-* ordítás. A tuss után *Gotterhalte* és azután a *Himnusz*. A *Gotterhalte* után leülnek. A *Himnusz* első hangjainál *Lengyel* elordítja magát:

— Uraim, ez a magyar Himnusz, tessék felállni!

Az egész társaság feláll. Az első akkordoknál még csendesen, majd mind hangosabban énekeljük a *Himnusz*: *Lengyel*, az ideges nagyvárosi, haladó és radikális eszmékkel szaturált újságíró, *Fodor*, a lipótvárosi ügyvéd-főhadnagy, egy öreg őrmesterből előlépett számvédkapitány, egy lovas csendőrfőhadnagy és én. A szöveget nem ismerve énekel velünk szép tenorral az igen muzsikális bursch-főhadnagy *Zách* is.

A volt diákban megmozdult a vér, jól esett neki velünk tüntetni.

A többi csendben áll és gondolkozik. Utána jön a német és török himnusz, majd a bolgár. A bizzar *Summi Marica*, „*Zajlik a Marica, véres a habja!*”

Végül egy friss magyar nóta csendül fel, mire a kavargó tömegből felpattan a csendőr a középső asztalra s jár egy olyan szólócsárdást, hogy nem lehetett róla levenni a szemet! Csupa könnyűség, erő és csupa úri elegancia volt a tánca. Mikor befejezte, a szó szoros értelmében lecsókolták az asztalról.

Utána hozzám jött s megköszönte a csapatra mondott szavakat. Azt feleltem neki, hogy húsz vezércikknél és ugyanannyi rossz képviselőházi beszédnél is többet ért a tánca.

Lengyel ugyancsak hozzám jött és csendesen azt mondta:

— Az áram nélkül álló gépbe kapitány úr bekapcsolta a villanyáramot s a gép a gyújtásra azonnal megindult!

Igaza van, mi öten magyarok — csupa különböző ember, más-más felfogással és meggyőződéssel, más és más cél felé tartó igyekezettel, de kifelé mégis csak magyarok — bekapcsoltuk a magyar villanyáramot a dinamóba. Belül lehetnek köztünk különbségek, de kifelé csak egyek lehetünk.

Aztán külön barátkoztunk a horvátokkal. Nekünk össze kell tartanunk. A félreértések oka csak az egymás nem ismerése lehetett, de most éppen elég alkalom volt egymást megismerni. Minden ütközetben kölcsönösen nyugodtak vagyunk, ha tudjuk, hogy egymás szárnyát fedezzük. A jövőben a béke dolgozó és munkábaálló csatasorában is úgy fogunk egymás mellett állni. A *Dráva* ne válasszon

el bennünket, hanem kössön össze. — Ittunk alaposan, de nem szoktam becsipni s egész tervszerűen igyekeztem magyar propagandát csinálni.

A végén *Lengyel* fogadást ajánlott, hogy én még egész bizonyosan képviselő vagy valami közéleti ember leszek és előre is bejelentette, hogy korteskedni fog nekem.

Jó két óra elmúlt, amikor hazaindultunk. Útközben egy szapőrtisztbe akadtam bele. Ezzel még vagy egy órát kellett sétálni. Azt magyarázta, hogy a földrajzi intézetben megtanulandó anyag van annyi, mint a hadiiskola anyaga. Tárgyaltunk ballisztikáról, fegyvertanról, de főként geodéziáról, terepfelvételről, majd nóniuszokról, teodolitról, háromszögelésről és felsőbb matematikáról. Ez javarészt olyan anyag, amelyet mindig a legkevesbbé kultiváltam, de a pezsgő, úgy látszik, felrázta bennem az elraktározott tudományt s ha annakidején is úgy tudtam volna mindent, mint tegnap este, az nagyon jó lett volna. Vagy talán nálam lassan érik a bölcsesség és a nyers gyümölcs csak tegnap éjszakára vált élvezhetővé?

A végén elbúcsúztam tőle, ismeretlen barátom ugyanis a katonai iránytant kezdte emlegetni, ez pedig igen lehangolt engem, mert a legsivárabb dolgok a világon: a szolgálati jegy és a felségfolyamodvány között helyet foglaló legmérsékeltebb szellemi termékek. Katonáék mindent jól csinálnak, mert mindenki istentisztelet-szerűen kezeli a maga szakmáját. Lovardában, lőtéren vagy irodában dolgozzék bár, mindegyik szentül hiszi, hogy az ő dolga az egyedül üdvözítő. Ez jó és bizonyára ez a hadsereg legnagyobb ereje, amiből a civilek is tanulhatnának; de a katonai irány tan igazán csak eszköz — ezt még ilyen késői órán is mellékesnek deklarálok.

December 27. Az újságok békéről írnak. A parlamentben erről beszélnek. Nem tudok benne hinni!

Viszont a harctéri helyzetünk igen megnyugtató lehet, mert a magyar parlamenti ellenzék, mely eddig csendben volt, bejelentette a parlamenti harcot. Ilyen szűk látókört nem mertem volna róla feltételezni. Lesz most öröm az antant-lapokban! Csodálom, hogy az ellenzék vezetői nem tudnak megalkuvóbbak, helyesebben mondva emelkedettebb gondolkozásúak lenni. Ez sem lenne nehezebb, mint belenyugodni *Károlyi Mihály* miniszterelnökségébe, melyet az ellenzék újabban emleget.

A kaszinóban külön szobát rendeztek be a vezérkariaknak.

Képtelen gondolatnak tartom! Köztük és a csapat között úgy sincs meg a kellő érintkezés. Az elzárkózásuk kétszeres vétek és alkalmat ad olyan megjegyzésekre, mint amilyet ma hallottam: hogy érthető, ha nem keverednek ott, ahol az ellenség lő, de miért a különválás itt? A csapatisztnak sem ártana, ha magasabb szempontokról hallana néha, a vezérkarnak pedig jó lenne a csapat gondolkozását megismerni annál inkább is, mert nálunk csak a külsőre egyforma minden csapat. A szelleme mindegyiknek más.

December 28. Édesapám írt egy kedves, komoly, irányításul szánt levelet, melyben a neuraszténia ellenszeréül az önkontrollt jelöli meg. Igaza van, de e mellett úgy érzem, hogy nekem a legjobb orvosság lenne egy időre a falusi élet — a föld. Ez a legjobb, legtermészetesebb orvosság. A háború első négy hónapjában, dacára a legnagyobb strapáknak és nehéz időknek, milyen jót tett a természethez közelálló életmód! Közel éreztük magunkat a földhöz. Szabad ég alatt, a földön alva, éreztük, hogyan zsongítja el a lelket és hogyan veszi ki belőle a nyugtalanságot. Igazi anyaföld, aki szeretettel dajkál. De túlságosan hosszú ideig éltünk vissza jóságával. Ahol vagyunk, ahol voltunk, az Európa egynegyede és az mind csatatér. A föld igazi hivatását, azt, hogy életet adjon, most csak utolsó sorban teljesítheti. E helyett védi és takarja az életet, mely beleássa magát és ha nem sikerül megvédenie fiát — és mennyit nem sikerül megvédenie! — akkor eltakarja egészen, eltakarja az — elesettet. Európa fele a földben lakik, részben élve, részben holtan. Ha föld lennék, megrázkódnék rettentő földrengéssel és kidobnám magamból azt a sok embert, aki nem ekével turkál belém, hogy életet adhassak, hanem dekkungot ás belém ásóval. Ettől a földrengéstől talán észretérne az emberiség. A háború utáni időt most nem is tudom a magam számára másképp elgondolni, mint békés, földhöztapadt életben. A katonaságtól elmennem nem lesz könnyű. Szép, úri és egészséges élet ez annak, aki egy életet él, de én állandóan két-három életet éltem, a szolgálat, a sport és lovaglás mellett hadiiskolára készültem, jogászkoztam, irodalommal foglalkoztam, úgylátszik, ez sok volt és árat kellett érte fizetni. A földhöz azért is vissza kell jutnunk, mert családunkban már az apám generációja elszakadt a földtől. Az én gyerekeimet tehát feltétlenül vissza kell oda juttatni, mert különben az ő gyerekeik már nagyvárosi, gyökér és alap nélküli aszfalt-virágok lesznek.

December 30. Engedélyt kértem, hogy három napra *Lublinba* mehessenek.

TIZENKILENCEDIK NOTESZ.

December 31. Lublin, „Hotel Viktória”. Luck után világváros. Sok fa és kert, széles utak. A város közepén óriási orosz templom, de egyébként a város jellege lengyel és katolikus. Érdekes a Krakói-városkapu. Csipkés oromzata és mellvédje felett hatalmas torony, mellette egy kolostorféle épület és templom, benne egy fém-ből vert, domborműves, igen érdekes főoltár. Sok lengyel emléktábla és sírfelirat.

Sajnos, nem tudok könyvet vagy füzetet keríteni, amelyben utána lehetne lapozni *Lublin* történelmének és látnivalóinak. A kapun túl, a *Zameh* felé, a gettó terül el. Szűk sikátorok, magas, szörnyen piszkos régi házak, girbe-görbe utcák, melyekbe néha felülről lát be az ember, máskor alulról nézhet fel a magasba kanyargó utcákra. A *Zameh* négyyszögletes, ősrégi kastély. Kapuján és két tornyán két hatalmas bárd. Bemenni nem lehet, a kiütéses tifusz miatt. Egy ott őgyelgő légionista szerint az épület 1300-ból való. Itt egyesítették annakidején a *litván* hercegséget *Lengyelországgá!*

Nagy forgalom, de a tiszt és katona kevés. Sok jól öltözött szépasszonyt és lányt lehet látni. Es sok a szép bunda és mindenféle prém. A diákok a francia képihez hasonló diáksapkát viselnek. A kocsik igen jók, a pestiekhez képest valóságos magánfogatok. A hotelekről nem sok jót lehet mondani. Kiszolgálásról beszélni sem lehet, a személyzet csak lengyelül tud; takarítás, szellőztetés és egyéb ilyen dolgok éppúgy, mint a kopogtatás intézménye is ismeretlenek. A boltokban a lengyelül nem beszélővel udvariatlanok.

Mindenütt úgy érzi az ember, hogy itt egy nép akar újjászületni. Történelmi képek és képeslapok, légionárius jelvények; az egyik boltban egy öreg lengyel úr kézzel-lábbal magyarázza nekem légionárius fiának háborús dolgait — a gyerek tizennyolc éves, kétszer sebesült, most megy újra a frontra.

Egy öreg zsidótól tíz koronáért vettem egy igen régi, érdekes alabástrom-domborművet — Krisztust bemutatják a népek.

Január 7. Lassú visszautazás, túlsúfolt vonatok. Csapateltolások *Tarnopol* felé. Az orosz offenzívát, melyet az időjárás is nehézzé tesz, senki sem tekinti veszedelmesnek.

Luckban nagy posta vár s egy levél *Szótstól*, melyben *Markovits* megbízásából azt kérdezi, vajjon be tudok-e vonulni és át tudom-e venni egyelőre az ezredtrént? Sürgönyileg válaszolok, hogy igen. Jelentem ezt mostani feljebbvalómnak is, aki vissza akar tartani. De én annál szívesebben mennék, mert azt hiszem, rövidesen meg fog ürülni egy lovasszázad parancsnoksága is.

Január 8. *Bukovinában* és *Galiciában* erős orosz támadások. A magyar és horvát csapatok különösen elismerő dicséretet kapnak.

Január 9. Jelentkezés, búcsúzkodás.

Január 10. Újságban olvasom, hogy *Plányi Ervin* behalt sebeibe. November 5-én sebesült. Szállítani akkor nem lehetett s most, amikor elvitték, azt hitte, hogy már túl van a bajon. Megint egy a gyerekkori barátokból, aki nincs többé! Nálam esett át a tűzkeresztségen *Wassileuban*. Csupa ambíció és lendület volt; ütegparancsnoka, *Csillagi Pista* igen szerette. Most kiesett kezéből a tűzermegfigyelő-távcső és az ecset is! Azon a távcsövön át nemcsak az ellenséget és az állásokat látta *Ervin*, hanem a festő szemével is gyönyörködött mindenben, ami szép. Igyekvő, küzdelmekben felnőtt ember veszett el benne korán, aki fáradásának és kemény munkájának gyümölcsét most kezdte volna élvezni.

Január 11. Helyemre *Lengyel* főhadnagyot ajánlottam és mindent átadtam neki. Madarat lehetne velem fogatni! Az itt-étem alatt mindig érzett nyomott hangulatnak híre sincs.

Január 12. A *Lovczen* elesett. A *Dardanelláknál* győzelem. Az újságokból is látszik, hogy jól mennek a dolgok és ennek eredményeként *Ausztria* megint kezdi centralisztikus terveit. *Weiskirchner* szentelen hangon beszél a bécsi kofák közt és még az osztrák tárcsairódalom is tervszerűen sikkaszt bennünket bele *Ausztriába*. Ami nálunk szép, jó és elismerésreméltó, azt mind a közös számla javára írják, ellenben a baj és hiba az a külön magyar számlára kerül. Háború után, mihelyt megindul a normális nemzetközi érintkezés, nem lehet majd magunkról elég sokat és okosat írni a külföld számára. Ennek a propagandának szervezeten és ügyesen kell mennie és nem lesz elég, nagy cikkeket írni magyar lapokba, melyeket odakint senki sem olvas. Kisnyelvű nemzetnek sokszorosan kell törekednie arra, hogy a világnyelveken megjelent magyar-lelkű és szellemű literatúra útján ismerjék meg. Azt, hogy

jó szövetségesek és kitűnő katonák vagyunk, ellenségeink is megtanulták a háborúban. S tudja ezt a német is. De ha béke lesz, kell hogy a világ mást is tudjon rólunk. Ez most könnyebb lesz, mert a háború előnyösen irányította a figyelmet a magyarságra. Mindenkinék kötelessége lesz a maga körében és ott, ahol teheti, a magyar szempontokat képviselni. Itthon együk és kritizáljuk egymást, ahogy csak jólesik, de kint sohase szabad ezt tennünk. És főként ne játssza senki a *vadmagyar* originaliskodó szerepét külföldön, mert különben örökké a villogó csikósnál maradunk. Művészeink, íróink és tudósaink, békés hadsereg módjára szellemi munkával folytassák majd a háború után azt a megismertetést, amit a háborús hadsereg véres, alapos munkával megkezdett. Tanulni akarunk másoktól, de *magyarán* gondolkodó *magyarok* akarunk maradni!

Január 14. Omnibuszautón *Holobyba*, onnan kocsin *Mielnicárcu* érkezem. Zsidó falu, benne az ezred lovai. Jelentkezem az ezrednél, a tisztek nagy örömmel fogadnak, hajnalig tartó poharazás és diskurzus.

Január 15. *Sável Kulit*, mint őrnagyot, közben a tizenhármassokhoz helyezték át. Átjön meglátogatni, összeölelkezés, öröm s jön *Löffler Laci* is. Milyen jó a barátok között!

Január 16. Az ezredtrén *Lubitówon* van. *Sável* közeli szomszédom — *Drozdnieben*, ő visz át a kocsiján. A huszárok mosolygó képpel fogadnak, sok régi ismerős van köztük, nagyon megörlünk egymásnak.

Megnézem rég nem látott lovaimat s azt képzelem, hogy *Anna* és *Dabas* is nagyon örülnek nekem. Közben *Német* nagyban rendezkedik. Egy orosz tábornok félig kirabolt kúriájában lakom. *Német* egy félóra alatt összeszerzett minden szükséges bútort, még fürdőkádám is van. Óriási íróasztal, divány, fotelek, szóval isteni állapot. Szép park, benne a tréncocsik. A lovak a körülfekvő házak szobáiban állnak.

Január 17. Korán örülni valaminek sohase jó, de mostani elhelyezésünknel jobbat nem is kívánhatnék.

Fűtött szobákban, hármásával-négyesével állnak a lovak, széna-szalma van bőven s a legénységnek is igen jó a dolga. A lakoságból alig néhány család maradt itt, ezeket jórészt mi tartjuk el.

Átvesszem a lovakat; istállókat, kvártélyokat vizitálok; a pénzkezelést és ételmezést ellenőrzöm. Azért is érzem oly jól magamat, mert megint a mi nagyszerű legénységünkkel lehetek együtt.

Beszéltetem őket, mesélnek az otthoni dolgokról és arról, hogy mi történt velük, mióta elvoltam.

Otthon érzem magamat.

Január 18. Montenegro behódolt *Kövessnek*. *Nikita* okos ember — a megadást bizonyosan megjátszotta a börzén.

Van két igen szép kis kocsilovam, a sárga *Sanyi* és a szürke *Etelka*. Délelőtt átszánkáztam velük *Sávelhez*. Visszajövet meg akartam rövidíteni az utat és majdnem belepusztultunk a *Lubitów* és *Drozdnie* közötti mocsárba.

Január 20. A major melletti tavon halászatot rendezünk, úgy, ahogy a befagyott Balatonon szokás. Tíz lépésenként lyukakat vágunk egymástól, száz lépésre levő két párhuzamos vonalban, a lyukak mentén mindkét oldalon hosszú rúd megy a jég alatt, ezt villával toljuk előre s ez húzza maga után a hálókötelet. A halászatra eljött a falu túlsó végén bekvártélyozott három német pionírtiszt is.

Január 21. Tegnap *Bukovinában* igen nagyerejű orosz támadás volt. A pesti 40. honvédhadosztály ellentámadással javította ki a helyzetet. Még sem egyforma ennek a monarchiának minden „néptörzse”. Másról se hall az ember, mint magyar csapatokról.

Január 22. A hadosztályparancsnokságtól parancsot kapok vagy százharminc kilométer hosszban utak rekognoszcírozására.

Január 23. Lóháton rekognoszcírozom és rajzolom a *Byten-Bruchowicze-Holoby* útvonalat.

Január 24. A két kis lóval kocsin rekognoszcírozom a *holoby-wielick-mielnicai* szakaszt. Egy mocsárban megint majdnem bentmaradtam lovastól, kocsisoktól együtt.

Január 25. Reggel azzal ébresztenek fel, hogy tűz van. Három ház ég hatalmas lánggal.

Órültünk, hogy a többit meg tudtuk menteni a szélben. Így elég későn indulok *Wielickre*. Itt is, *Sielcén* is szép kastély, ez utóbbi 1803-ból. Ez látta *Napóleont* is. A vidék *Podlesietől Arsenowyczig* szomorú és sivár. Néhány új telep, homokos erdők. *Wolhyniában* szürke minden: az út, az ég, a vidék, a falu. *Arsenowyczy* vigasztalan kis falu, kertek nélkül, szürketetejű házak, kevés lakos. Mellette a *Stochod* egy kilométernél is szélesebb jégmezője. A folyók erre mind ilyenek. Tíz-tizenöt méter szélesek, de a kiöntésük egy-két kilométeres. A túlparton magas, sötét fenyőerdők.

Ugly hasonlóan nyomorult falu a *Stochod*-könyökben. Orosz foglyok dolgoznak ketrecükön: szűk, drótsövényes kis tábor

készül. Ha ezzel készen lesznek, erődítéseket építenek majd, melyek kitzűzésük szerint, igen jóknak ígérkeznek.

Sivár homokdombok, később szép erdő: *Kaszowkaba* érek. Itt a *Nádasdy-huszárok* trénlegénysége dolgozik az úton. A folyón ezer lépés hosszú, töltéssel váltakozó híd vezet át. Mindenütt erődítések nyomai. Itt alszom. A házigazda: *Kánya Vili*, kilences kapitány, nincs itthon.

Otthoni levelek a németeket kritizálják, akik sokszor kellemetlenek és túlságosan önérzetesek. Elismerem, hogy van okuk a büszkeségre, a legnagyobb csodálattal viseltetem a német vezetés és szervezőképesség iránt, de verekedni mi is tudunk úgy, mint ők! Az is igaz, hogy egyenlő jó verekedés mellett a rendszer, az egyöntetűség, a vezetés gondossága jobbá teszi a hadsereget is. Mindamellett német érdek lenne belátóbbnak és mások dolga iránt megértőbbnek lenni.

Kíváncsi vagyok, vajjon a háború után nem jön-e majd túlzó, vérmes német áramlat, mely minket, szövetségeseket a mellérendelt viszonyból egy alárendelt gazdasági viszonyba akar talán belekényszeríteni valami távolabbi ködös céllal, holmi politikai hegemóniás koncepcióra való elgondolással. Bárhogy is szidjuk *Ausztriát*, egy ilyen új helyzet még rosszabb lenne, mint a mai állapot. A német egészen másképpen ül a nyeregbe, ha egyszer beleülhet. S végül / is: *Ausztriával* valahogy mégis mindig elkészültünk.

Az ilyen német elgondolások és előretörések csendben utasítandók vissza és minél kevesebbet kiabál az ellenzék, annál jobb. A németeknek azt is be kell látniok, — amit *Bismarck* nagyon jól látott — hogy nekik fontosabb a barátságos magyarság, mint néhány, évszázadok óta amúgy is németnek megmaradt magyarországi falu. Ezeket nálunk sohasem bántotta senki, de nagy politikai hiba volna, ha a németek nem látnák a fától az erdőt. Mert ezt ők sokszor nem látják.

A magyarországi németek, mint nemzetiség, kívánatos elem. A magyar-német keveredés jó egyedeket hoz létre, még akkor is, ha a magyar keveredés csak néhány cseppnyi vér. A történelem bizonyítja, hogy mily csodálatos tűz az, amely a vért magyarrá teszi! *Petőfi*, *Damjanich* és annyi száz példa egyaránt amellett szól, hogy ebből a vérből kevés is elég ahhoz, hogy véglegesen és lélekben magyarrá legyen még az is, akiben esetleg több az idegen vér, mint í. magyar. Nem vagyunk elegenden. Több millióval kell megszaporodnunk és fenn is kell tartanunk a szaporodást.

Ennek alfája a magyar hadsereg, állami iskolák, jó közigazgatás és a paraszt földvágyának kielégítése.

A belső és külső nemzeti program megvalósításához pedig elsősorban nem képviselőházi közbeszólásokra, hanem csendes, tudatos munkára van szükség.

Január 26. Mint csodabogarat jegyzem fel, hogy az egyik hadosztályparancsnokság fogpiszkáló számlája az Úr 1916. esztendejében, a világháború egy hónapja alatt *kétszáztizennégy* koronát tett ki!

Sofianówkán, Jablonka-Borowán, Jablonkán, Dolszycán át *Zahorowkára* rekognoszcirozok.

Ezeknek a faluknak nyomorúságáról embernek fogalma nem lehet! Az egyikben egy lőszeroszlop, a másikban a hadosztály pékműhelye van. A legénység földkunyhókban lakik, melyekbe szivárog a víz. A falu néhány ház. Tetők csak itt-ott. Az utak rémesek. Helyenként unalmasan dolgozó munkásosztagok lopják a napot. *Dolszycán* már jártam november elején. Most még vigasztalanabb, mint akkor volt. A falu üres, — a temető tele van. Egy nyírfával elkerített részben huszonöt sír, melyekben kettesével-hármasával fekszenek huszárok és ulánusok, a tizedik hadosztálytól. A lengyel legionárius kereszték nagy része kidőlt.

Jelentésembe be is fogom venni a sírok kegyeletesebb gondozásának szükségességét.

Január 27. Dolszycán, Uglyn át *Kaszowka.* Ezt az utat sem fogom elfelejteni! Az erdei út tizenkét kilométer hosszúságban tiszta mocsár. Én átmentem rajta, — csoda hogy itt vagyok — de soha trén itt át nem fog jönni! Ez lehetséges volt két igen jó lóval és egy üres kocsival, de így is hajszálon múlt, hogy kivergődtünk. Méteres lyukak, kerékagyig mocsár, tuskók; látszatra befagyott, de ráhajtvá beszakadó mocsaras részek. Egy-két merész kocsi, mely nekivágott, elmerülve fekszik az útban mellette a félig kifogott lóhullák. Egyébként: fenyőerdő, nagykiterjedésben zombékos mocsarakkal, kicsi, csenevész egyméteres fenyőkkel. Istenverte, elhagyott, nyomorult vidék!

Aki sohasem tanulta, annak is észre kell venni, hogy ez a széles, hullámos, lemosott, homokhalmos terület tengerfenék volt valaha. Maradt volna inkább az. Így egy még alakulóban lévő furcsa, nem kész földterület benyomását kelti. Aki erre jární kénytelen, — ma csak én voltam ilyen, mert egy lelket sem láttam — az könnyem elképzelheti a történelemelőtti világot és

szinte, várja, mikor bújik elő a mocsaras zsombék közül egy-egy ichtiosaurus, vagy más hasonló szörnyeteg. Állítólag a ló őse is ilyen helyeken élte át fejlődésének egyik stádiumát. Egyes tudósok szerint róka- vagy farkasnagyságú volt és ilyen mocsaras helyeken élt. — Örültem volna, ha véletlenül előbújik valami ilyen loós és szívességből engedte volna magát befogni, két késői, nehezen húzó, ziháló dédunokája elé, de a kis ősló nem akart előbújni s így az ő segítsége nélkül kellett birodalmából nagynehezen kivergődnünk.

Uglynál igazoltat a kordonposzt, azután a most épült méter hosszú hídon át jutok a faluba. Előtte méhesgazdaság, a legprimitívebb, ácsolatlan, kifűrt és kiégetett fatörzsekből való méhkasokkal, amilyennel az ősemler dolgozhatott.

A *Stochod* védelmi állásán orosz foglyok dolgoznak.

Január 28. Éjjel *Mielnican* megcsináltam a rekognoszcióról szóló jelentést s reggel indultunk haza.

Január 29. Ló-, kvártélyvizit és „közigazgatás.” Vizeshordók az istállók mellé, bádog- és ócskavasgyűjtés, a lakosság ellátása igazolójegyekkel, névlista a lakott lakásokról, út- és község jelző táblák, megbeszélés a csendőrös parancsnokával stb.

A hatnapos távollét után akadt elég munka.

Január 30. A *Budapesti Hírlapban* vezércikk, lényege: *Szövetség Németországgal, de nem német hegemonia!*

Látogatás a német pioníroknál. Ők is békéről diskurálnak. Kapitányuk szomorúan mutatja fia arcképét. Helyes, tizenkilenc éves lovasvadászhadnagy volt, elesett.

Január 31. Rekvirálástilalom, sókiosztás, idegen- és betegbejelentés, túsok, vas-, konzerv-, kender- és lengyűjtés, útjavítás, favágás, házmegjelölések, listák, legitimációk. Mindezt csak azért jegyzem fel, mert mutatja, mi mindennel kell foglalkoznunk.

Február 1. A vizsla orra sem jobb, mint a huszáré.

Egy pajta mellett állunk s az egyik ember megszólal:

— Itt kell valaminek lenni! — és már be is ugrik egy ásóval a pajtába.

— Miből gondolod? — kérdem.

— Alássan jelentem, mit keresne itt ok nélkül az a sok levágott gally? Ezt azért rakták be, kérem, hogy a friss ást ne lássuk.

Igaza volt, találtunk két elásott hordót és egy krumplivermet.

Február 2. Az *Armeekommandótól* rendelet jön, hogy az állásban nem lévő tisztek az ezred engedélyével tizenöt napra elmehetnek haza, vagy *Varsóba*, vagy ahova akarnak. A hangulat ennek megfelelően virágos!

A 37. honvédegyalghadosztályt elvitték *Bukovinába*. Ahol baj van: oda előre magyar!

A krumplivadászat eredménye hat tele kocsi.

Február 6. Ebédre egy nagy csuka, amit magam fogtam; délután *Kowelba* kocsizom.

Már van egy német könyvkereskedés is. Néhány bajor vilnyilámpabatteriat vásárol. Becsomagolják és mennek kifelé. Ekkor lép be a főboltos, német altiszt és rászól a kimenő bajorokra: Halt! Kicsomagoltatja a battériákat, mindegyiket végigpróbálja, hogy világít-e, azután újra becsomagolja és mehetnek. Kérdés és felszólítás nélkül sem akar nekik rosszat adni.

Komelban székel a mi *Kreiskommandónkon* kívül a német *Bugarmee* „*Etappen-Kommandanturja*” is. A két parancsnokság hirdetési közös hirdető-táblán lógnak. A kiakasztott hirdetések azonosak, de a németekén eggyel több van: „*A lakosság kötelessége a tiszteket és tisztviselőket levett kalappal köszönteni!*”

Egy új név a történelemben: *Leutnant Berg*. „*Apponyi*” nevű hajójával blokádon, ántánthajókon keresztül, elhajózik Afrikából Amerikába. Anglia dühöng.

A német pionírok orvosa, *dr. Görgens* felkérés nélkül, naponta, beteglátogatást tart nálam is. A légénység igen megszerette.

Február 7. Az ezrednél járt altisztjeink beszélnek, hogy abmars lesz. Este *Szóts* levele is megerősíti a hírt.

Február 8. Vig este a németeknél, akik „*Butterbrotra*” hívtak meg, valójában nagyszerű vacsorára, jó sok borral és pezsgővel.

Egész este *Magyarország* ügyeiről faggattak; történelmünkről, nyelvünkről, *Ausztriához* való viszonyunkról kellett beszélnem. Örömmel teszem, hiszen ha csak egy-két embert is fel tudunk világosítani, már haszon.

Azután ők beszéltek a nyugati frontról. Eleinte gyenge volt a tüzérségi célfelderítésük és a tüzérség nem lőtt elég gyorsan. Békében inkább lovasok voltak, mint tüzérek. A tüzérséggel a háború elején egyik hadsereg gyalogsága és lovassága sem volt megelégedve. Ezt lehetett hallani nálunk, de ugyanezt mondják

az orosz foglyok s ezt hallani a németektől, akik még hozzá ugyan-
ezt mondják az angolokról és franciákról is.

Ennek két oka lehet. Az egyik az, hogy a tüzérségnek nem volt sehol haditapasztalata, a másik ok, hogy az ellenséges tüzet érző gyalogság sohasem elégszik meg saját tüzérségének támogatásával. Újonccsapatnak a többi fegyvernem segítsége sohasem elég. A lovasság sohasem derít fel elég tüzetesen, a tüzérség sohasem lő elég jól s az ellenség mindig több és jobb. De elfelejtik, hogy az ellenség is ugyanígy gondolkozik. Mi mindig azt mondjuk, hogy: persze, az orosz tüzérség egészen másképpen dolgozik, rögtön és sokat lő!

Természetesen, mert ezt *mi* éreztük. Most már látjuk, hogy valóban *sokat*, de *különösebb eredmény nélkül* lőttek. — *Machnownal, Krakowiecnél* olyan ágyútűz feküdt rajtunk, hogy zengésétől majdnem megbolondultunk, eredménye mégis alig néhány ember veszteség volt. Morálisan erősen hatott, a valóságban alig. Mihelyt a csapat edzve van morális hatások ellen, a sok lövöldözés már nem imponál. Sőt nő a morális fölény, mert az ellenséges tüzmennyiség nincs arányban a hatással. A tüzérség csak úgy dolgozhat jól, ha a harcban résztvevő gyalogsági parancsnoknak van alárendelve. A tüzérmegfigyelők helye nemcsak a kilátópontokon van, hanem bent a rajvonalba is. Igaz, hogy itt néha nem lát eleget, de jó, ha itt van, már csak azért is, hogy szükség esetén jelenthesse: „Saját tüzérség a saját gyalogságot nagy eredménnyel lövi!” Ezt minden tüzérség hajlandó elhinni, ha a jelentést, a saját bőrén tapasztalatokat szerző tüzérmegfigyelő teszi. Komoly hatása csak a nehéz tüzérségnek van. Hány-szor mászkáltunk, álltunk tábori tüzérség srapszelesőjében? Kellemes nem volt, de veszteség is alig volt.

Savel látogat meg. *Varsóban* járt. A németek nem akarják elfogadni a pénzünket, amivel persze rontják annak árfolyamát. Találkozott kereskedelmi minisztériumunk egyik kiküldöttjével, ezt először három hétig be sem eresztették, de az előszobákon később sem tudott túl jutni. Újabban van hadseregpáncsnok-sagunknál egy polgári biztos-féle, aki a magyar kereskedelmi érdekeket képviselné. Az eddigi eredmény annyi, hogy a *Mark-tändereiben* magyar bort, pezsgőt, befőtteket és zöldségkonzerveket is kapni. Ez ugyan nem nagy dolog, mert onnan veszik, ahol van, viszont a negyedik hadsereg egy jelvény eladásából befolyt egész pénzhasznát kizáróan osztrák jótékonycélra adták.

Pedig ehhez a hadsereghez három magyar gyalog- és két lovas-hadosztály tartozik s emellett még magyar a vasúti személyzet, valamint az összes biztosító csapatok is. A hadseregjelvényt minden ember megvette, de a pénzből semmi sem jutott a magyar árvának.

Nem lehet itt semmit sem csinálni, amíg a hadsereg közös! Én még a német vezényleti nyelvet is meghagynám, ha másként nem lehet; a lényeg az: hogy a csapatok hadseregparancsnok-ságig legyenek elválasztva. Jobban is szeretnénk egymást, ha külön-külön lennének, hiszen minél kevesebb a súrlódási felület, annál békésebb a viszony. A mai rossz házasságot egy jobb baráti viszonyra kellene átalakítani. Mi az ördögnek kellünk mi annyira az osztrákoknak, mikor ők nekünk nem kellenek? Ha annyira lojálisak lennének, mint a magyarok, akkor a *Habsburgok* örökké uralkodhatnának, de az osztrák lojalításban sem vagyok bizonyos.

Február 9. A *Kukli* előtti állásokban, négy hét alatt, egy ezerhatvanöt csehből álló zászlóaljából negyvenöt maradt meg, pedig harc sem volt. A többi, apránként, átszökött a muszkához.

Délután *Kowelben* egy pesti kereskedővel keveredtem beszédbe. Tőle hallottam, hogy: ez az egész vidék *Szayn-Wittgenstein* hercegi tulajdon volt, később *Hohenlohe-Öhringen-kézre* került. Orosz nyomásra *djenjét* egy rubelért, vagyis egy holdat négy forintért kellett átadni egy moszkvai nagykereskedőnek. — *Kriwosein* miniszter kanalizálni akart a vidéken, erre néhány millió rubelt meg is szavaztatott, de a pénz beleesett a még meg sem lévő kanálisokba. — Azután telepítési akciókkal próbálkoztak, de ennek a vadonnak rendbehozására nem olyan nép való, mint az itteni. Ez a leglustább, legindolensebb nép, amely vademberszerű primitívségben él. A *koweli* pap mesélte, hogy a paraszt nem is szánt, csak ha papja ráparancsol. Itt rendeletben adják ki évente, hogy mit kell vetni. Ez feltétlenül szükséges, mert különben senki sem csinál semmit. *Zahorowkán* szörnyen csodálkoztak, mikor a faluparancsnok rendeletére a lakosságnak ki kellett takarítania a falut, fát kellett vágni és az utakat kellett rendbehozni. Ki is jelentették, hogy nem értik, miért dolgozunk és dolgoztatunk mi annyit? Ők — azt mondják, — azért nagyok és erősek, mert nem dolgoznak.

A nép a legprimitívebb életet éli, időnként levág egy állatot, él belőle, amíg tart. Igénye semmi sincs, a luxus néhány szentkép és még a legkisebb hiba, hogy emberi, de nem éppen épületes

ténykedéseit is a háza ajtajában intézi el. Iskola erre egy sincs. A templomuk három-négy színben rikító kalickaszerű faépület. Utakról, kivéve a *kowel-luck-rowno-i* „cár-utat”, mely igen jó, beszélni sem lehet. A *holoby-mielnica-i* utat egy-két kilométer hosszban három helyen is ellopták. Ilyet még nem láttam, hogy a rendes, köves út egyszercsak megszakad, kocsinyomokban folytatódik, odább újra kezdődik s ez többször megismétlődik.

Február 10. Megint a németeknél voltam. Újra azt hajtogat-ták, hogy német testvéreik *Magyarországon* igen elnyomottan élnek. El sem akarták hinni, hogy a német minden iskolában tantárgy nálunk, hogy a szászoknak gimnáziumuk van és német vidéken német az elemi iskola.

Beszédükből kiérzem, el sem tudják képzelni, hogy egy nem német vonakodhat német befolyás alá kerülni.

Február 11. Menetkészültségi parancs. Délben két erős német loyaspatrul érkezik hozzám. A fronton átszökött, kis-háborút csinálni-akaró kozák patulokra vadásznak. Egy csoportot már elfogtak, most átkutatják az egész vidéket. Hadnagyuk porosz, keményebb, zárkózottabb fajta, mint az én *rajnai* pionírjaim. Vacsoránál felmelegszik és őszintén beszél a *marnei* csatáról. A feleslegesen előrerohanó csapatok, későn bevetett bajor erők s egy nagy üres lyuk az északi szárnyon, ez mind *Kluck* hibája volt, mert magával vitte a tartalékot anélkül, hogy joga és oka lett volna rá.

Mindezekből azt látjuk, hogy a hely és a nevek mások, de a hibák mindenütt ugyanazok. A *belgiumi* harcokat a háború legrosszabb periódusának mondja. A falvakban folyton tüzet kaptak, az átvonulás után hetekkel is újra és újra franktirőrök tűntek fel. A lakosság hihetetlen kegyetlenséggel vett részt a guerillaharcokban. A megtorlás persze nem maradt el és ennek során sok ártatlan is szenvedett.

Mint a német csapattisztek nagy része, elismeréssel beszél a franciákról. A nép nagyon intelligens, a front mögött mindenütt magától tart rendet, pénzt, készletet, mindent bevallott s egy se hazudta le, mije van, ha rekvirálási parancsot mutattak fel. A kémkedés igen gyakori, de egyébként példás rend. Jó utak, gazdagság, szép gazdaságok, kevés tisztaságérzék.

Február. 12. Reggel nagy dörömböléssel egy csinos paraszt-leány állít be hozzám azzal, hogy ő egyedül van a lakásán, apját elvitték előfogatos munkába, két német katona van nála kvarté-

lyon, ezektől ő fél, adjak neki egy huszárt, hogy az megvédje őt a németektől. Álltam rendelkezésére, rábízva azt is, hogy kiválassza azt a huszárt, akihez legtöbb bízalma van.

Délelőtt két új német lovaspatrul jelentkezik. Megint kozákat keresnek. Röviddel rá az ezredtől egy tájékoztató levelet kapok. Állítólag a császárt várják *Maniewiczére*. Azt hiszem inkább ezert jár a sok német lovasjárőr, nem pedig az oroszok kedvéért. Egy orosz patrul különben csakugyan átjutott, de hamarosan elfogták s tagjai közül hatot, aki civilben volt, *Kowelben* fel is akasztottak. Néhányat a honvédhuszárok lőttek le a vasútvonal mentén. Most ki fogják telepíteni az egész orosz lakosságot a *Stochodtól* keletre eső területről.

Február 13. Az éjjel újra tizenkét ház égett le. A tűz ott kezdődött, ahol a két német volt kvártélyon.

Délben beállít *Német* és jelenti:

— Vitéz kapitány úrnak alássan jelentem, egy csomó csujes asszony nép tisztelkedik esküvői meghívással!

Bevonulnak, elől egy ünneplőbe öltözött csinos leány, mögötte hat másik, aztán az asszonyok. A leány fején magas, díszes fejkötő, kezében tarka kendő. Egyedül áll elől, *Német* pedig tolmácsolja a kérését:

— Vitéz kapitány úrnak alássan jelentjük, ezek a csujes asszony népek meghívják vitéz kapitány urat ennek a leánynak a mai esküvőjére.

Német ugyan egy szót se beszél oroszul, dehát ő mindig mindent tud, mindenről informálva van, mindenhez ért és mindenre gondol. Nélküle elveszett ember lennék. Ha sétálni megyek, a revolvert dugja a zsebembe azzal, hogy „*sose lehessen tudni*”, hetenként kétszer is ír rólam anyámnak levelet, ha kell, ha nem, naponta felmossa a szobámat és nincs olyan dolog a világon, amire ne gondolna.

Német jelentése után a leányok meghajtották magukat, a menyasszony előlépett, a tarka kendőt leterítette a földre, rátérdelt, homlokát a földre hajtotta, aztán felállt és megakart csókolni a kezemet. Alig tudtam eldugni előle. Erre újra kezdte a térdelést. Beszéltem mindenfélét s amikor elhallgatott, azt feleltem, hogy „*djenkujem*”, azaz köszönöm és megígértem, hogy elmegyek az esküvőre. Úgy látszik, megértette és elmentek.

Ahány huszárral és paraszttal útközben találkoztak, azt mind hasonló hajbókolással hívták meg. Az asszonyoknak nem jár ki

térdelés, csak szóbeli meghívás. Ebben a derék *Wolhyniabun* a teremtés urai még csakugyan urak, nem úgy, mint a civilizációval megátkozott egyéb vidékeken.

Este *Némettel*, aki nászajándékol öt fiaszó vörös bort cipelt, elmentünk a lakodalmas házhoz.

Két kicsi szoba — zsúfolásig tele emberrel. Egy terítetlen faasztal körül ülnek a meghívottak, köztük egy sereg huszár. A háziak kedvesen fogadnak. Tolmáccsal diskurálunk. Leültetnek a menyasszony és a testvére közé — mindkettő szemrevaló csinos leány — kedvesen, gyermekesen mosolyognak, kedveskednek, meg is öleltek. Az asztalon hegyek meredeznek egymás hegyén-hátán, karajba vágott fehér kenyérből, rajtuk túró- és vajdarabok. Ma a legjobbat is rőfszámra mérik. A rum folyik, ez már a hangulaton is meglátszik, nemcsak az üvegeken.

Minden nagyon szép, csak a vőlegény rettenetesen ocsmány. Zsemlyeképű, mafla csujes fiú, látszik, hogy „mind elvitték a legények elejét”. A menyasszony mamája rémségesen öreg, vén banya, de a nagymamája az már egyenesen *Egyiptomból* rövid szabadságra bocsájtott múmia. Egy sereg suhanc s egy csomó pendelyes gyerek egészíti ki a társaságot. Ma sem tudom, hogyan fértünk el mind.

Én mindenesetre kaptam egy tiszta poharat, azzal kocintgattam a menyasszonnyal és vőlegénnyel, akik egyébként mindketten állandóan kezet akartak csókolni. Látszik, hogy a nép ezen a vidéken még gyerekesen bizalmaskodó és kedves. — Minden nép jó, ameddig jó, vagyis amíg meg nem vadul.

Folyt a multság vígan, de azért később, bár könnyörögve tartóztattak, elmentem, mert kicsit túlsók volt az ember a két kis szobában és a hangulatot is feszélyeztem volna. Így azután a menyasszonynak néhány koronát adtam nászajándékba, amihez hozzászámítva az öt liter vörös bort, egy darabig abban a hitben voltam, hogy — tekintve a háborús viszonyokat — gavallérosan viselkedtem. Hazamenet azonban kisült, hogy nincs okom hencgni. Káplár *Retki* ugyanis hazakísért és elmesélte, hogy a huszárok, meg azok is, akik el sem mentek a lakzira, mind egy-két koronát adtak nászajándékol.

Hadd lássák, — mondotta — hogy a huszár huszár és nem kozák. Meg aztán olyan nyomorult ez a szegény csujes nép, hogy nem ehetjük, ihatjuk meg a holmiját csak úgy, ingyen!

Csak egy ember nem adott semmit: a szintén csujes lódoktor, aki szájjal nagy népbarát és aki huszárral, paraszttal egyaránt komiszul bánik.

Még eltávozásom előtt került az asztalra a lakoma fénypontja: egy nagy darab hideg borjúhús. A jó ég tudja, hogy ezt honnan szedték. Aki ma *Wolhyniában* borjúhúst talál fel, az az ördöggel kell, hogy komaságban álljon. Ezekután bizonyos, hogy a szabadságotl múmia-nagymama boszorkány, ezt egyaránt bizonyítja a külseje is meg a borjúhús is.

Mikor elmentem, jött két paraszt hegedűvel meg egy furcsa kisdob féle szerszámmal — szóval volt zene is. Itt most minden annyira cédulára megy, hogy nem is csodálkoztam, mikor a zenészek cédulát kértek tőlem arra is, hogy a hangszerüket ne lehessen elvenni. Mert mindenre kell cédula s akinek nincs, azt elviszik *Kowelbe* és becsukják. Cédula van a házban-lakókra, cédula a pajtán, hogy a bennelévő gabonához nem szabad hozzányúlni, cédula az utolsó tehénre, hogy ne lehessen elvinni és ugyanezért a tehénért cédulát ad az, aki mégis elrekvirálja, miközben eltépi a védőcédulát. Az offenzív cédula erősebb, mint a defenzív cédula. Cédula a pénz és a pénz cédula. Még talán Szent Péter is „abverlangolja” a cédulát, amely nélkül nincs mennyország a csujesnek, ha végül a sok cédula dacára elpatkol.

Azt hiszem a cédulák ellenére sem volt a lakzi egészen rendes lefolyású. A félhivatalos része — amikor ott voltunk — s a nem hivatalos része — amikor mindenki elment — az még teljesen rendben folyt le. De az eleje, a hivatalos rész, ahol papról és anyakönyvvezetőről lett volna szó, az alighanem a háború utánra maradt. Hogyis keressen erre papot a szegény ördög, mikor alig van a környéken papféle? Egyrésztük elszaladt a muszkával, a másik részét felakasztottuk mi, így azután valahol húsz kilométerre innen kerestek egyet, akinek sikerült életben itt maradnia. De ezzel is pechjük volt, mert amikor már mindent megígért, éppen az esküvő előtti napon kémkedésen kapták és így most szegény a saját lelki vigasztalásával lesz elfoglalva. Nem csoda, ha ilyen körülmények között a fiatal párnak, az én és káplár úr *Retki* áldásán kívül aligha volt igazi áldásban része. No de megvolt a vidámság, mindenki örült s az esküvő színes nap volt a hétköznapok között!

Február 14. Ezeket az embereket itt mi tönkretesszük. Kies belakoltatjuk, munkára hajtjuk s amit a kozák meghagyott,

azt elvisszük. Mégis, bár egymás nyelvét sem értjük, a huszárainkkal hihetetlen gyorsan megértik, sőt három-négy hét múlva meg is szeretik egymást. Náluk nem udvariaskodásról van szó: igen jól megférnek egymással. A huszár felülről nézi ugyan Őket, olyanféle érzéssel „szegény, nem tehet róla, hogy csujes”, az idevalók pedig nemcsak respektálják, hanem szeretik is a huszárt és mint katonát sajnálják. „Hiszen a háború az urak dolga, a szegény embernél-muszáj menni!” Az orosz nagyon megértő és ezért fog kikapni a háborúban. Ha már verekedni kell, akkor jobb az, amit — hála Istennek — a mi huszáraink mondanak, hogy: „a háború nem tudjuk ki dolga, de a verekedés a miénk!”

Mindent összevéve, ezek itt már megkötötték a békét s egy ilyen hosszabb bekvártélyozás a legjobb eszköz arra, hogy a mindent elhívó és mindig csak az istentelen ellenségről halló orosz nép megtudja, hogy a huszár nem eszik gyereket és nem csinál egyéb olyan gaszágokat, amit az ő kozákja nagyon sok helyen megtesz.

Február 15. Délelőtt újra elvittek a lakzira, amely még folyt. Lefotografáltam az ifjú párt, előttük egy rakáson vagy húsz gyerekkel, a jövőző kozákgenerációval. Azt mondják, hogy a lakzi még holnaputánig tart. A kenyértömeg után ítélve lehet, hogy amire végeszakad, már a gyerek is meglesz. A rum úgylátszik fogyóban van, mert az éjjel deputáció járt nálam alkoholért, de *Német* kidobta őket. A gyerekek között néhány olyan barnaképu kis magyar-tatárkeresztést láttam, hogy kizártnak tartom, hogy szlávok lehessenek.

Az ezred beteg lovait visszaküldtem *Fehérvárra*.

Délután *Kowelben* hallom, hogy *Usczieskonál* az orosz aláfürta a sáncot, melyben felváltva dragonyosok és tizenegyes huszárok voltak. Tudták, hogy alá van aknázva s hogy a robbantás csak napok kérdése lehet, de *Pflanzer-Baltin* azt mondta, hogy meg akarja tanítani a lovasságot meghalni. Ez sikerült is, a huszárokat aznap leváltó dragonyosok a levegőbe mentek!

Egyébként: Riviérára való idő!

Hiba és baj a németeknél is van, de erről keveset beszélnek és nem jajgatnak annyit, mint mi. Azt mondhatnám, hogy kartellben vannak, a bajok nem-hangsúlyozására. A mi alkotmányjogi kérdéseink közül a legtöbbet igen nehezen tudják megérteni. A kisebbségi kérdésen összevesztünk. Azt mondtam nekik, hogy ne lajjon a fejük a mi kisebbségeink miatt, amíg ők olyan kisebbségi politikát csinálnak, mint amelyet a lengyelekkel és az elzásziakkal

csináltak. Hozzátettem azt is, hogy a kisebbségek számára a feltételezett és a két állam által egyformának vehető nyomás mellett még mindig inkább elviselhető a mieink helyzete, mert az egyes ember és a társadalom — gazdasági nyomásról nem is beszélve — nálunk sokkal jobb viszonyban van a kisebbségekkel, mint náluk. Minden jó német kötelességének tartja privát viselkedését identifikálni az állam felfogásával s ezért minden német külön érezte minden lengyelrel az állami politikát. Ez nálunk sohasem volt. A magyar toleráns és nem ül a másik nyakára. Egyénileg soha senkinek sem volt rosszabb dolga, mint a másoknak, sőt gazdaságilag a nem-magyar vidékekkel többet törődtünk, mint a magyar Alfölddel.

Február 16. A németek voltak nálam vacsorán. Jó menü, sok bor, jó hangulat. Az egészszet *Német* rendezte. Ennél ügyesebb, jobb, hívebb tisztiszolgát nem lehet találni!

Már békében is a szakaszomnál volt, a háború kitörésekor a lovaim mellé került és sok ütközetet csináltunk együtt végig. A *tarnoszyi* napon hiába próbált hozzám vergődni lovaimmal, egy menekülő lovascsoport elkapta és magávalragadta. *Annát* nem tudta tartani, de *Dabast* és *Királyt* meghozta baj nélkül. Aztán addig kereskedett, amíg előkerítette *Annát* is. Március tizenharmadikán a *chocimirci* istállóba bevágott két gránát. Mindkettő a falon túl robbant, de *Anna* ijedtében szörnyen hasbarúgta *Németet*. Szédelegve, zölden s vért köpve mentette ki a lovakat. Akkor kocsira rakattam és hazaküldtem. Nagyon rosszul volt, de irtózatos fájdalmai között is a lovat mentegette.

— Hát szegény ló, hogyne félt volna ilyen nagy ágyúzásban, — mondogatta — mikor az ember is majd elveszti az eszét, nem-hogy az oktalan állat. Ha *Annus* tudja, hogy én állok mögötte, biztosan jobban vigyázott volna!

Elvitték hátra. A kórházból folyton írt, mindig kérdezgetett a lovak után és kívánt . . . „sok szerencsét a vitéz kapitány úrnak és magamnak is”.

Belső sérülései dacára sem volt sokáig maradása a kórházban s minden levelében folyton kunyerált, hogy „mentsem ki onnan, mert ő már jól van”, de nem is akar ottmaradni, mert „nem ismer ott senkit”.

El is könyörögte magát hamar a káderhez. Sápadtan, összehörve lógott *Fehérvárott*, lovaglásról szó sem lehetett. Még nem volt egészséges, amikor újra lóra ült s az jól ledobta egy kútkávéra.

Amikor én is hazakerültem, rögtön feljött Pestre s meglátogatott, de akkor meg egy veszett kutya harapta meg a Stefánia-út sarkán. Persze oltották, ami egy csöppet sem volt inyére. Néhány nap múlva azután beállított:

— Vitéz kapitány úr alássan kérem, én mének vissza a frontra. Mert ott — kivéve azt a kis rúgást — soha semmi bajom sem volt, de itthon biztosan elpusztulok, annyi minden baj történik velem!

Be is rukkolt s amikor visszajöttem nyomban legényemnek vettem. Azóta nem csak a holmimról és rólam gondoskodik, de amellet tud a világon mindent. Segít főzni a szakácsnak, naponta felmossa az „orosz generális úr” összes üres szobáit, ő kezeli a legénység borát, ellenőrzi az élelmiszerkészleteket, fűr, farag, készít papirkosarat, tolltartót, naptártartót; a szobája falára pedig képeket rajzol s be is rámázza őket. A csin és rend iránti érzéke úgy kifejlődött, hogy ha csak három napig is van egy szobában, az csinosabb lesz, mint akármelyik tiszt kvártélyá. Emellet örökké jókedvű és mindig töri valamiben a fejét. A múltkor valami kapargálást hallok az ágyam alatt. Hát egy szép kis fehér galamb ül ott, nekem fogta hurokkal, szárnyát megnyírta és most vigyáz rá, hogy meg ne szökjék. Ez ugyan négyszer is megtörténik naponta, de mindig megkeresi és visszahozza. Lovaimat naponta legalább egyszer meglátogatja s mesél nekem róluk és folyton kunyorál, hogy lovagolhasson. Most egy macskát kerített valahol és a galambbal akarja összeszoktatok. Az ajtón át hallom, amint beszél nekik. Azt állítja, hogy a galamb bántja a macskát és a macska fél a galambtói. Gyerekeimet imádja és meghatóan ragaszkodik hozzájuk. Tegnap egy fél kopekát hozott be azzal, hogy:

— Láttam a szabónál, elkértem tőle, mert kapitány úr Luckból a kis *Máriának* küldött már ilyen kicsi pénzt, hát legyen a *Sándorkának* is.

Egy gyengéje van: mindent „megszerez”. Minden alatt az értendő, ami „nekünk”, tudniillik nekem kell. Arról, hogy a lovaknak mindent megszerez, nem is kell beszélnem, de emellet meg soha egy cigarettát el nem vitt volna tőlem. *Német István*. ez a kitűnő huszár és tisztiszolga *dunaföldvári* gazdagyerek. Úr, nem tudom hány hold földje van, esze, tapintata és praktikus tudása pedig több, mint tíz egyetemet végzett „úriembernek”.

Tegnap éjjel hó esett. Vízitálni jártam s a téli éjszaka bűbájosan szép volt. A hó tompán világított. Csak éppen, hogy fagy,

szélcsend nincs de szél sincs. Csak szellő. Furcsa téli időben szellőről beszélni, de ez az. Az ég mély feketekék, bensőséges tűzzel ragyognak a csillagok, messze ellátok. A féléves sarki éjszaka lehet ilyen. A mélykék háttérben sötéten, de nem barátságatlanul rajzolódnak fel a fák fekete kontúrjai. Mélységes nesznélküli csend. Csend *Olyka* felől is, most onnét sem hallik ágyúszó. Piroslík az őrségem tüze és furcsa imbolygó reflexeket vet. Más, ha a ház fehér falát és más ha a sötét bokrost világítja meg. A bokrokon át nézve misztikus fényt játszik a zsarátnok. Mellette a poszt sötét sziluettje, csak a tűz felé eső kontúrja van megvilágítva. Tilinkó szólal meg, huszár *Máza* fűjja, ismerem már tilinkós nótáit.

Nagyon szeretem az egyedüllétet. Most van benne részem alaposan, de néha nyugtalanítani kezd. Mintha keresne valamit az ember, de nem tudja mit. Ilyenkor az olvasás sem megy, legjobb a séta. Ez a nyugalom nagy jótétemény. Bele kell szokni, akár csak a pihenésnélküli aktivitásba. Ebből is eléggé kivettem a részemet. Ha megérem a háború végét, mindig hálásan gondolok majd erre a kis *wolhyniai* falura, ahol egy magányos hónapot töltöttem a világháborúban és mégis a legnagyobb békében.

Február 17. A német tiszték is konstatálják, hogy a mi legénységünk sokkal igénytelenebb, mint a német.

Február 18. A sztarosztát *Rutkowskynak* hívják, lengyel nemes. Kocsirekvirálási ügyben jártam nála, jajgatott szegény nagyon. Nem nagy oroszbarát, de arra a kérdésemre, hova akar tartozni, azt felelte, hogy az a biztosítótársaság jobb, amelyik többet fizet, az a kormányzat, amelyik többet ad, tehát: *Ausztria*. A német kapitánynak ugyanezt mondta *Németországról*. Később betepegett az anyja s kezében egy régi fotográfiával, azt kérdezte franciául, hogy ismerem-e Magyarországon a *Markmüller-családot*? Igen csodálkozott rajta, hogy nem tudok róla semmit. Aztán elmesélte, hogy az apja 1812-ben a napóleoni háború alatt fogásba esett itt, itt is maradt, megházasodott és később generális lett, sok-sok érdemrenddel. Érdeklődött, hogy hallottam-e én erről az esetről? Azután megkérdezte, hogy nemes ember vagyok-e s hogy melyik évből való a nemességem? Feleletemre láthatóan megnyugodott és rögtön nemesi családfák történetét és agabogait kezdte magyarázni. Erre, feladva a kocsirekvirálást, elmenekültem.

Tegnap az istállóajtó előtt hallottam, amint lóordonáncom, *Nyirati*, *Anna* faránál ülve diskurált:

— Hát te ilyen munkát ne csinálj nekem, érted?

Anna adós maradt a felelettel, mire *Nyirati* folytatta:

— Ezért bánok én jól veled, mi? Hát a német tiszt úr előtt nem szégyelted magad?

A németek ugyanis tegnap meg akarták nézni *Annát*, *Nyirati* vezette elő és a ló elragadta. Mivel a szarát nem akarta elereszteni, össze-vissza hemperegve húzatta magát a földön, míg nem a szár elszakadt, *Anna* elvágatott, *Nyirati* pedig kék és zöld folttokkal otmaradt. Hát ezért „iskolázta” most *Annát*.

Kowelban majdnem naponta akasztanak néhány vasútrobantó orosz. Folyton új és új csoportokat küldenek ki, nekik ügylészik, mindegy akárhányat is akasztunk fel.

Február 19. Értesítés az ezredparancsnokságtól, hogy a hadosztály tavaszi gazdasági munkára *Cholm* környékére megy, ahol egyszersmind hadseregtartalék lesz. A századok ott szán-tani, vetni fognak. Az ezred huszonharmadikán indul, első menet-állomás *Lubitów*.

Február 21. Készülünk az abmarsra. Ma kapott parancs szerint indulunk a trénnel *Cholm* felé.

Szőts gratulál a katonai érdemkereszthez, melyet most kaptam meg a *zaleszczyki* támadásért. Későn is jött, kevesebb is jött, mint amire *Békéssy* beadott.

Február 22. Erős hideg, reggel abmars. Isten veled *Lubitów!* Átmarsolunk *Kowelen*. A vasútkeresztezésnél egy sír, felírása:

„Itt nyugszik egy magyar népfelkelő roncsolt teste a vasút által 42 éves korában.”

Út *Koszaryba*. Homokos síkság, veresfenyőerdő. *Twpaly Zaliscy* nyomorult, üres falvak. Avasútvonalon dalmátok és muszkák dolgoznak. Az egész negyven kilométeres úton három civilt láttam. Az ember megszokta, hogy út, vasút, távíró, falvak, tanyák, egyszersmind élőlényeket is jelentsenek. Itt mindez megvan, de élőlények nélkül. Ami vonat megy, az is üresen szalad *Lublin* felé. A katona bármennyi is, nem adja az élet képét. Ruhája is mutatja, hogy vándormadár.

Macijów zsidó mezőváros. Büdös és piszkos, tele van tífuszszal. Katonáság nincs benne, de egy katonaorvost ideküldtek a járvány miatt.

Az ezredtől hallom, hogy az ötödik és hatodik századot feloszlatták. Még az őrmesterek is könnyeztek. Kár ezért a két századért, éppen *Fiáth* és *Burián* nagyszerű százada!.

Február 23. Reggel indulunk *Luboynyl* felé. Az egyik kocsit megakad, mikor a táborhelyről kihajt. Cseh állatorvosunk — az Isten tudja, hogy miért rakták hozzánk — ismert brutális ember, nekiugrik a kocsisnak és botjával kétszer az arcába vág. Én is ütök néha, ha nem lehet másképp, de most igazán nem volt ok rá. Ez az ember annyira durva és soha a legénységgel tiszteségesen nem beszél, hogy elfogott a düh. Ordítva kértem ki magamnak, hogy még egyszer ilyen merészellen csinálni.

Ez az ember, elvben tele demokratikus ideákkal, alacsonyról felkapaszkodva a legdurvább lelkű fráterek egyike! Felfelé alázatos és talpnyaló, lefelé brutalizál. Megmondtam neki, hogy igyekezzék tőlem hamar áthelyeződni valahová a pátriájába, mert én még azt is kikérem magamnak, hogy a legénységemhez csak egy szót is szóljon.

Lapos, hullámos vidék, kevesebb mocsár, sárga, homokos út. Hidak rendben. Délre *Lubomylba* érkezünk. Zsidó mezőváros, közepén a tipikus négyszegletű vásártér, a *rynek*. A kastély tífuszkórházzá van átalakítva. A kis város parancsnoka egy öreg lengyel kapitány.

A kvártélycsináló tiszt beszél, hogy *Gerock* német tábornok eldefilírozta maga előtt az ezredet és *Mackensennek* a következő sürgönyt adta fel:

„Láttam a gyönyörű ezredet, melynek tulajdonosa vagy. Dacára, hogy öt hónapig voltak az állásban, az ezred pompásan néz ki. Gratulálok hozzá.”

Február 23. Dél előtt megérkezik az ezred. Minden jóval várom őket. A századok *Savin*, *Svier ce*, *Czerniejow* és *Wojslatvicére* kerülnek. Parancsnokság és minden egyéb *Chohnban* lesz.

Most, hogy két századot feloszlattak, megint nincs reményem rá, hogy századot kapjak. A trénnél maradni nem akarok, tehát igyekszem valahová elkerülni.

Egy órákor indulok *Terebejkin* át. *Berezcyn* érem el a *Bug*-völgyet. Keleti partja errefelé, mint minden folyóé, erősen dominál. Ez mindig az oroszoknak jó. A *Bug* be van fagyva, áradásai három-négy kilométer szélesek. A hidat, melyen át kellett volna mennem, elvitte a víz. Így egy másikon mentem át a vasút mel-

lett. A lovakat majd az ördög vitte el, amikor a hídon közvetlen mellettünk robogott el egy vonat.

Február 25. Nagy hideg. — *Czerniejowot* érintve *Cholmba* masírozok.

Cholm messziről szép kis város. — Jelentkezem, közlik velem, hogy nincs hely a városban, keressek a trénnel valami falut *Ohóimtól* délre. Egyik rosszabb, mint a másik, végül is *Rozdzialówt* választom, bár tífusz is van benne, de jobb híján itt maradok. Sok szélmalom.

Február 29. A trén feloszlik és bevonul a századokhoz. Tizenégy nap szabadságot kapok négy utazási nappal.

Március 17. Újra itt vagyok *Chólmban*. Visszajövet *Lübbe hasival* és még két bevonuló tiszttel utaztam. Mindenütt háborús vidéken jöttünk át. Milyen forr(3 volt valamikor a föld erre s most az étkezőkocsi ablakából minden milyen nyugalmas képet nyújtott!

Március 20. Sokat nevetünk azon a sok komoly igyekezeten, amellyel most mindenki gazdálkodik. *Manno Pista* a legjobb humorú ordonánctiszt — maga is gazda — gurul nevében, mikor a különféle kérdések és jelentések — mind csupa agrár - vonatkozásúak. — befutnak a brigádhoz. Esküdjik rá, hogy az egyik tiszt tarhonyát akar ültetni. Vig élet, kölcsönös látogatások, lovak, emberek rendbejöttek. Ki gondolta hogy, háborúban szántani, vetni és *igy élni* is lehet?

Március 22. A frontokról jó hírek. *Rajowiecre* megyek *Sávelt* meglátogatni.

Olasz-stílusú kastély, kívül-belül izléses. Két szép empír szalon és egy kincseket érő ebédlő. Néhány jó lengyel történeti kép és arckép. A háziasszony, mint az asszonyok erre mind, igen jói beszél franciául. Lengyelek, de azt hiszem, orosz-barátok. A legkényesebb témákon ügyesen, tapintatosan siklanak át. Gratulálók nekik, hogy minden a helyén maradt, mert halálos véték lett volna ezt a sok szépet elrombolni. Erre elmondják, hogy egy kozák tiszt volt itt, aki nagy könyörgésre visszavonta a már kiadott fölégetési parancsot. Arra a megjegyzésemre, hogy Napoleon-kori eszközökkel ma még sem lehet dolgozni, nem kaptam feleletet.

A kastélyban volt bekvártélyozva törzsével együtt *Ratko Dimitriew*. Az is kétszer volt itt. Kedvességét nagyon dicsérték

házigazdáink. Viszont a poroszokról óvatosan, de elítélően nyilatkoztak.

A diskurzus csak akkor melegeedett fel, amikor irodalmi témákra tereltem a szót. *Mickiewicz* említésére igen megörültek s megkérdezték, olvassuk-e *Sienkiewicz*et is. Arra a kérdésemre, igaz-e az, hogy *Sienkiewicz* orosz érzésű és mióta akadémiai tag lett. Pétervárott él, azt felelték, hogy Svájcban van és gyűjtéseket vezet a háborús károsultak javára, de orosz barátságára vonatkozóan nem feleltek. Később *Krakóra* és *Báthoryra* került a szó. Megint semmi visszhang. — Abba is hagytam és semleges témákra tértem át. — Volt a háznál egy pap is, mosolygós és édeskés arcú, aki állítólag csak lengyelül tud, de aki aztán kétszer is beleszólt a német diskurzusba.

A dolgozó századok vetőgépeket, sőt egy gőzekét is kapnak.

Március 23. A jogi alapvizsgákat még békében letettem. Szigorlat helyett háborúba mentünk. Most nekiülök szigorlatra tanulni. Dolgom úgy sincs s ha innen nem tudok eljutni, mit csináljak itt hétszámra?

Március 24. Meghív az első század *Siciecre*. Óriási fogadtatás, cigány, beszédek. Isten-hozottas diadalkapu. nagy ebéd. szép, kedves nap.

Március 28. Délelőttönkint tanulok, délután kilovagolok.

Visszajövezt *beleestem Annával* egy vizesárokba. hasig süllyedtünk, a kimászást rábíztam. A derék ló nyugodtan viselkedett és ügyesen vergődött ki.

Március 30. *Luckba* megyek pénzért az ezred számára. Úgy látom, innen csapatokat visznek el.

Honvédtisztek panaszkodnak a magyar csapatok végletekig menő kihasználása miatt. Ezt hallom külön-külön egy honvédszáz alezredestől, egy kapitánytól, egy honvédekhez beosztott vezérkari tisztől és vagy négy-öt gyalogos tisztől is.

A front mögött az orosz folytatja a kis-háborút. *Wolynski* mögött tiszteket támadtak meg. Egy messze a front mögött utazó őrnagyot leütöttek.

Repülőbarátaink beszélnek *Luckban*, hogy az orosz velünk szemben csendes, csak egy orosz gyaloghadosztály erősítést kapott, de a *Pripjat* vidékén és a *Bothmer-front* felé erős orosz erők mozognak.

Délen nagy offenzíva. A mi főtámadásunk *Tirolból* megy. Hat hadtest áll ott, vagy útban van oda. Az itteni front gyengül.

A hadtest lövésszázlőalja. mely eddig hátul volt, készenléti parancsot kapott és tartalékba megy *Palca* mögé. A lovasszázadok állítólag április végéig maradnak itt.

A németek rendszeres visszatelepítési akciót csinálnak s az ide kiszármazott németeket *Kelet-Poroszországba* viszik. Altisztek felügyelete alatt, hosszú oszlopokban mennek a vasút-állomásokra.

Március 31. Az olaszok offenzívája a *Doberdón* megbukott. Hasonló sorsra fog jutni a *rigai* orosz offenzíva is.

Április 1. Nekem itt az össze-vissza lógásból elég volt. Ma délelőtt kértem *Markovits*től áthelyezésemet az ezred rezervszázadához. mely részben az albán, részben az olasz fronton van gyalogsághoz beosztva. Itt csak lopom a napot, arra délfelé még úgy sem jártam. *Markovits* beleegyezik.

Délután pakolok és éjfélkor indulok. Az ember most úgy megy *Cholmból Valonába*. mint máskor *Pestről Budára*. Hazaérve rászólok *Németre*:

— Fiam. áttranszferáltak Albániába!

— Hát az is jó, akkor pakolunk — volt a felelet és máris hozzálátott a csomagoláshoz.

Siettettem az elmenetelt, mert mindig gyorsan kell elmenni. Meg azután az az egy-két nap járt az eszembe, melyet *Pesten* tölthetek a gyerekekkel.

Április 9. *Pesten* és *Fehér rárótt* töltött napok. Délután indulok *Szabadka* felé. Ezen a vonalon a mozgósításkor mentünk lefelé. A vasút katoná-publikuma más. mint a felső vonalakon. Erre kevesebb is a katoná, lovas és tüzértisztet alig látni.

Április 10. *Boszna-Bródnal* járunk, itt szállunk át a keskeny-vágányú *boszniai* vasútra és csak holnap délután érünk *Sarajevóba*.

HUSZADIK NOTESZ.

Április 10. Vonatom a *Bosna-völgyben* járt. A *pest-sarajevói* út huszonnégy óra.

Vranduk festői öreg erődítmény, *Zenicánál* kitágul a *Borna* völgy.

Délután háromkor: *Sarajevo*. Az állomásról éppen egy zászlóalj, hírhedt huszonnyolcas cseh baka masírozik a városba. Ezekről vették el büntetésből a zászlót. Hogyan viselhették ezek magukat, ha még a mi hadvezetőségünk is alkalmazta ezt a megbélyegzést!

Jelentkezem a *Philippovics-tébhoihtin*, a személygyűjtő-állomáson. Az ezred rezerv-százada *Cettinje*, *Podgorica*, *Plevlje* és *Kolasin* környékén állomásozik, a negyedik szakasz a *görzi* fronton van.

A „*Hotel Európába*” szállók. Gazdája *Jeftanovics* jelenleg lakat alatt van.

Elmegyek megnézni azt az utcasarkot, ahonnan a világháború elindult.

A *Miljanka* partján egy szerény emeletes házon, igénytelen márványtábla örökíti meg azt a helyet, ahol *Ferenc Ferdinándot* és feleségét a halálos lövések érték. Ezt a két halottat emberek milliói követték.

Járom a várost. — A *Miljanka* két partján modern városrész. A főutcákhoz kis piszkos boltokból álló utcák csatlakoznak. Sohasem jártam Keleten s bár az ember tudja, hogy a török fezzel, bugyogós nadrágban jár, az asszony nép pedig fátyolt visel, mégis egészen furcsa, mikor ez a szemei előtt valóság lesz.

Körül a hegyeken még hó van. A város a hegyek derekáig kapaszkodik. Legérdekesebbek a végesvégig-bolt kis utcák. Sok szűk sikátor, alacsony, kövel fedett házak, elől nyitott boltok, bennük bronzszínű szakállas mohamedánok. Sok a rézműves. Kávéfőzőket és egyéb rézholmit kalapálnak, vernek, vésnek, előttük az elmaradhatatlan kávé. Egymás hegyén-hátán fezesbolt, papucsos, pipás, pipaszáras, azután porcellán-, gyerekjáték-

és selyemkendős boltok, van itt minden a világon. Egy vén mohamedán a földön ül, előtte egy halom durvapelyhű gyapjú. Az egyik kezében egy görbített rúd, ezen kifeszített húr. A húrt egy körtealakú fasulyokkal veri, ez rezegve bele-belevág a gyapjúba, melyből minden vágás után egy csomó gyapjúpihe repül ki. Ósrégi módja ez a gyapjúosztályozásnak.

Bronzbarna férfiak kis hegyilovakat és öszvéreket vezetnek-néha négyet-ötöt is. A teher magasabb rajtuk, mint az állat. Asszonyok lefátyolozva, dominószerű szürke plundrában járnak, a legtöbbször! facipő. az arcon fekete csarcsaf. Rendszerint kettesben-hármasban, ha kan beszélve suhannak végig az utcákon.

A modern városrészben is kis zöld foltok tarkállanak a házak előtt. Ezek előkertszerű régi török temetők. A férfifejfákon turbán. A zsidó sírokhoz hasonlóan, de nem oly komorak. Némelyik fejfán stilizált, zöldfürtös szőlővenyige fut fel. A régi sírköveken gyakori a primitív és naiv festésű pávaszem- és tulipánmotívum. A sírkövön látott szőlőgallyak mása a *sadagorai* csodarabbi házában is megtalálható, a török tulipánból pedig annyi van Magyarországon, amennyi csak kell.

Elvetődöm a mecsethez. Az udvar közepén kút, körül vasrácsos kőfal, melynek kapuja igen szép. Bent, alig tíz lépésre az utcától, imádkozik egy török. Csak tíz lépésre van az emberektől, de valójában ezer és ezer mérföldre.

Alkonyodik. Az utcán zsvajj, láрма, a rácson túl csobogó kút, mögötte falhoz-fordulva áll. majd lehajlik, letérdel és leborul a sötétkék festői alak. Kezét térdére teszi, megint meghajlik, kezeit lecsúsztatja bokájáig, a térde földet ér, végül a dereka is előreborul, úgy, hogy homlokával a földet érinti.

Szinte sok erről ennyit írni. de nagyon megfogott ez a látvány-íme egy ember, aki nékem ismeretlenebb, mint akárhány állat. Vájjon mi az hát, ami kettőnk között közös? Ez csak egy bosnyák, itt *Sarajévóban* és már nem tudom milyen, de *India, Kína, Japán* ismeretlen millióit még kevésbé ismerjük – alig, hogy embertársaink! A legegyszerűbb, modern utazó módjára venni őket, mint népséget, katonaságot, mely a környezetet adja, vagy abba beletartozik, akár a sivatagban a teve, vagy Indiában az elefánt. Arról, hogy kik, mit akarnak s mire vágynak, semmit sem tudunk. A kínai fal jut eszembe, amely a világot minden vonatkozásban athatatlanul, keresztül-kasul elválasztja. Ez a bábeli torony.

Gyerekésszel megtanuljuk a bábéli torony történetét s később mindig többet értünk meg a meséből. Építjük, vagy építeni akarjuk ma is a bábéli tornyot, elnevezzük haladásnak, kultúrának, civilizáció áldásainak, vagy bárminek. Építjük és sokan hiszik, hogy be fogjuk fejezni. Az építés nem könnyű. Annyi módon érzünk és akarunk, annyi nyelven beszélünk, hogy — nem lévén olyan teljhatalmú építőmester, aki az egységes jó munkát irányíthatná — nem fogunk tudni előrejutni. Arait az egyik csinál, a másik nemcsak hibáztatja, de igyekszik le is bontani. Mindenki meg van győződve arról, hogy ha a torony nem az ő gusztusa szerint épül, akkor nem bábéli torony lesz belőle, hanem valami beomlásra szánt ferdetorony. Ha azután a civilizáció, a kultúra, a humanizmus és mindenféle egyéb „izmusok”, tornyának építésénél a nemzetek már eléggé összevesztek, akkor nem szelídnék szét, úgy mint a bibliai mesében, hanem egymásnak esnek és megvan a világháború. Mindegyik a másikra fogja, hogy megakadályozta a sikert, mindenki hibás, pedig csak az történt, hogy még azok sem értették meg egymást, akik a toronynak ugyanazon az oldalán dolgoztak. Hiszen mást akar építeni az angol, mást az orosz és mást a francia! Egy-két emeletet mi is szívesen építünk együtt a némettel, de eljön az a pont, ahol a többit már a magunk feje után akarjuk csinálni. Legalább azon a részen, melynek felépítését a sors nekünk szabta ki. Ezen a részen magyaros motívumokkal szeretnénk díszíteni a falat, elhatárolva a germántól, mely nagyobb, gazdagabbat tud építeni, de mégis csak germán. Itt megint van egy láthatatlan kínai fal!

Hova el nem jut az ember egy imádkozó mohamedántól, ha nincs egyéb dolga!

Április 11. Reggel a városparancsnokságtól engedélyt akarok kérni, hogy fényképezhessek. Azt hittem, hogy ez egyszerű dolog. Egy altiszt egy főhadnagyhoz, az egy vezérkari kapitányhoz utasít, aki beküld a generálishoz. Elkezdem kérésemet, láthatóan megőrül, hogy valami dolga akad. félbeszakít és elkezd kérdezni. Honnan jövök, mit keresek, ezt akarom-e, vagy azt. ki küldött stb. Belenyugszom sorsomba, felelek mindenre, míg egyszercsak azt kérdi, hogy tulajdonképpen mit akarok?

Válaszomra láthatóan elszomorodott, hogy csak ilyen egyszerű kérésem volt.

A városban találkozom *Horthy Béláru*l, aki három külföldi festő társával *Prinz* és *Adams* bécsi, valamint *Wieland* svájci festőkkel *Skutariból* jött ide. *Horthy Miklósnál* is jártak, aki már eddig megkapta a Lipót-rendet és vaskoronát, mindkét német vaskeresztet és Mária terézia-rendre van beadva.

Sarajeróban van egy spanyol-zsidó kolónia. Az asszonyok furcsa fejdíszet viselnek, olyant, mint egy felül levágott papírcsákó, amely alul arannyal van körülszegve. A szövete világos és virágos, teteje csapott és lyukas. Az alsó aranykarima csupa sűrűn egymásra-simuló, laposan fekvő aranypéNZ. A leányok ott hordják hozományukat.

Este a tiszti kaszinóban *Beethoven-koncert*. A terem tele van tiszttel, katonával és feleségekkel. — A háború hosszú, a front mögött normális élet folyik.

Április 12. Az ezred rezervszázad-parancsnokának. *Weber* kapitánynak tájékoztató levelével. *Bálában* hadnagy keres fel. Válogathatok, hogy melyik részét akarom átvenni a századnak.

Az olasz frontot választom. — Itt a legénység levélküldönc-szoigálatot végez és semmi kedvem sincs az albán kecskepásztorok Kreiskommandánsánál, egy cseh ezredesnél lógós szolgálatot végezni. — Az olasz front érdekesebb és arra ügysem jártam. Ottlevő szakaszunk a *ternowai* erdőben *Eatvnicán* van. Jelentkez-nem kell majd a *laibachi* személygyűjtő-állomáson, az útba-igazit. Jó hosszú út, de hamarabb ott leszek, mintha itt a *kolasini* szakaszhoz mennék, hová az ember háromnapi autózás és egy napi gyalogolás után jut el.

Olasz tengeralltjáró a *cattarói* öbölben elsüllyesztette az *Andrássyt*. Hatszáz, jórészt szabadságra-menő katona pusztult el rajta!

Április 13. Laibach. —Személygyűjtő-állomás. Ünnepnep. Katonazene játszik. Sétáló tömegek. Asszonyok, rikító szalmakalapokban, zöld harisnyával bicikliznek. Sok katona, tiszta város, mint Ausztriában mindenütt, a hegyen öreg, várszerű kolostor. Minden olcsóbb, mint nálunk. A szlovén beszéd tempója gyors, nem olyan kemény, mint a többi szláv nyelv. A helyi lapokban feltűnő sok felszólalás, de nem politikai értelemben, hanem ilyenek: miért mászkál baromfi a parkiján; a macskák elszaporodtak, ki kell irtani, vagy el kell zárni őket, mert madarakra vadásznak. A másik lap felel és a macskákat védi. Egyletesdit játszanak. A háború második esztendejében szerepet játszanak az elszaporodott macskák és a

parkban mászkáló tyúkok. Az élet külön vonalon megy előre. nem törődve a háborúval.

A *Höfer*-jelentés szerint a cseh huszonnyolcas ezred tizenegyedik menetzászlóalja újra „kitüntette” magát és a zászlót rövidesen visszakapják. Nem csoda, hiszen ebbe a dicső ezredbe újabban fehérvári *Hindenburg*- és hatvannyolcas *szolnoki* bakákat osztanak be.

Április 17 A hadrendet olyan titokban tartják, hogy a személygyűjtő-állomás sem tudja, vajjon melyik csapat hol van (Még mindig nem irányítottak. Felsétáltam a várba. Tele van olasz fogollyal és internálttal. A kápolnában a vár egykori urainak címerei, köztük *Gilley Ulrike*. A toronyban repülőgép-elhárító gépfegyverek.

Április 18. Ebédnél a mellettem lévő asztalnál, *g őrzi* menekültek társaságában ül *Boroevicsné* a fiával. Érdekes körülmények között ismerkedtem meg vele

Néhány éve a *brucki* lövésziskolában, néhányan huszárok. kocsin mentünk ki harcszerű lövéshez. Útközben megpillantottunk egy deformált szabad léggömböt, mely hiába szórta a homokot, nem tudott feljebb jutni. A *Fertőtó* közel, mindenütt erdő., a leszállás tehát nehéz volt. Vágtatva mentünk segíteni s egy szobanagyságú erdőtisztáson szerencsésen elkaptuk a köteleket. Lehúztuk a ballont, melynek utasai egy főhadnagy és három hölgy voltak. Városi toalett, nagy kalapok, kivágott cipők, úgy ahogy az utcáról a kosárba belibbentek. Azt nem tudtuk, hogy kik az égből pottyant utasok, de a helyzet megadta a hangulatot. A főhadnagy megsúgta, hogy a három asszony közül a legszebb *Boroevicsnek*, a kassai hadtestparancsnoknak a felesége. Rögtön proponáltuk, hogy írjunk egy lapot az urának, ami ellen nevetve tiltakozott, mert az ura nem tudta, hogy ő repül és még a repülőgépet is ki akarja próbálni.

Később mégegyszer láttam *Kassán. Ferenc Szalvátor főherceg* járt ott és tiszteletére fáklyásmenetet rendeztek. A hadtestparancsnokság balkonján nagy toalettben a főherceg mellett állt *Boroevicsné*. én pedig igen szerény civilben a tömeggel sodródtam, mert akkoriban azért jártam arra, hogy jogi alapvizsgát tegyek. Tisztnek ez tilos volt, ezért nem mertem *Pesten* kísérletezni, hanem öreg diáknak öltözve, vizsgáztam a perifériákon.

Április 19. Instruálnak. *Adelsbergen* át menjek *Dornbergbe* és jelentkezzem a *NVI*. hadtestnél.

Április, 20. Opcina. Délután 4^h 30'. A vonat megáll. Három *Caproni* hajigál ránk bombát. Az összes vonatok állnak. Durrognak az elhárító ágyúk, zúgnak és robbannak a repülőbombák. Az ember csak bámul tehetetlenül és várja, hogy mikor kolintják fejbe. Később két újabb *Caproni* jön, még jobban hajigálnak, de semmi baj sem történik.

Este *Dornbergben* jelentkezem a hadtestparancsnokságnál.

Április 21. A XVI. hadtest parancsnoka *Wurm* altábornagy. Markáns, energikus arc, alacsony termet, kicsit görbe lábak. Kemény katona.

A jelentkezésnél utasít, hogy maradjak továbbiakig a parancsnokságnál, ismerjem meg minél hamarább a hadtest körletét, mert néhány nap múlva olyan beosztást kapok, amelynél szükség lesz erre.

Azután *Graf* vezérkari ezredesnél, a hadtest vezérkari főnökénél jelentkeztem. Ot már ismerem tavalyról a *waschkoutzi* időkből. Kedvesen fogad, megismétli, amit *Wurm* mondott, hozzátéve, hogy udvariasságból jelentkezzem *Novak* altáb őrnagynál is, annak a hadosztálynak parancsnokánál, melyhez a tizes-huszárszakasz tartozik, de *Nóvák* tudni fogja, hogy más beosztást kapok.

A vezérkari főnök helyettese, *Kovács Aladár* alezredes, egyik unokahúgom férje. Itt van *Bobokay* vezérkari kapitány is és több más ismerős tiszt.

Az *Isonzo-frontot* három hadtest tartja.

Délen a *doberdói* fennsíkon *József főherceg* parancsnoksága alatt a VII. a *Wippach-völgyben* a *Sabotinoig* a XVI., azután a *ternovai* erdőben a XV. hadtest. (Lásd 27. sz. vázlat.)

Vacsoránál érkezik be a front összefoglaló-jelentése. A mai jelentés szerint a védőszakaszok jó része tábori- és nehéz tüzértűz alatt áll. Akadályok helyenként erősen megrongálva. Délután *Sehnél* erős olasz támadás.

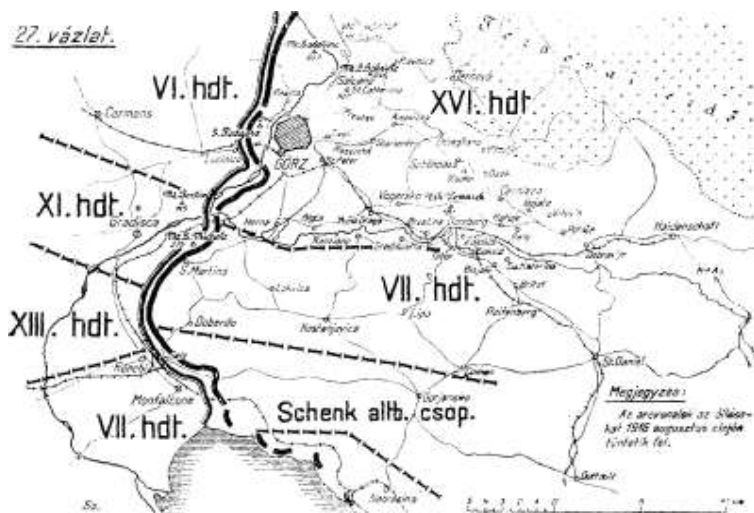
Wurm csak azt a megjegyzést teszi, hogy a vonal áttörhetetlen. Az állást ki kellett üríteni, de éjszakára — s ezt mindenki a világ legtermészetesebb dolgaként mondja — egy zászlóalj vissza fogja foglalni.

Höfer-jelentés szerint elveszett a *Mrzli-Vrch* és a *Col-Di-Lana*. — A jelentés semmi emóciót nem kelt. Mindenkinek az meggyőződése, hogy a front áttörhetetlen.

Április 22. Este feltámadási körmenet. A falu utcáin kihúzott dróton, petróleumba mártott rongycsomók égnek, az ablakokban gyertyák. A körmenet élén a kivilágított ablakok és az égő drótkordon között megyünk végig a falun.

Április 23. Húsvét vasárnap. Szakadó eső. Éjjel a *S éhnél* támadó zászlóalj nyolcvan lépésre jutott a régi állásához. Ma éjjel friss csapat váltja fel és befejezi a támadást.

Hozzákezdtem a hadtestkörlet megismeréséhez. A vidék szép, Látni a *Podgorat*, *Sabotinót* és a *Gábrielét*. Mindenütt tisztaság és rend. Felmászom a *Tábor* nevű falurészbe. Régi, török ellen épített

kis vár-rom. Hatszáz évvel ezelőtt egy *Dornberg gróf* építette. A falu egyetlen körbefutó utcája, a régi várárok belső és külső fala közé épült, a régi lőréséből ablakok lettek.

Április 24. *Britofra* megyek *Nóvák* altábornagyhoz jelentkezni és bár nem veszem át, meglátogatni a tízes huszárszakaszt. Az út két oldalán *Orda-Drágáig* és még azon túl is, csupa elbujtatott barakk. Gözmosó, vágómarhatelep, táborig kórház stb. A mezők A *Wippach* és mellékvizvei által elöntve. A drótkötélpályán ládák, szalmakötegek és lőszeresládák utaznak a hegyek felé.

Ovda-Draga, az utolsó üzemben lévő vasútállomás, állandóan tüzértűzben áll. Jobbkéz felől a *vogerskoi* hegy felett egy kötött léggömb sárga teste imbolyog hat-nyolcszáz méter magasan.

Párja, mely a plató felett szokott lógni, ma nincs felbocsátva. Messze elől a síkság felett a léggömbnek egy miniatűr mása lebe«: az olasz ballon.

Egy drótnélküli táviróállomás parancsnoka megmutatja a ma elfogott hivatalos olasz jelentést.

Az utat háború alatt öszvérútból léptették elő automobilúttá. Az orosz fogoly munkásosztagokon a mi ruháink vannak, csak egy narancssárga, kimoshatatlan folt mutatja, hogy gazdájuk rab. Nem lehet rossz dolguk. Ez abból is látszik, hogy mindjárt az olasz háború elején, amikor még alig volt errefelé csapat s az olaszoknak sikerült egy helyen betörniök, egy ott dolgozó orosz fogolyosztag verte vissza őket, mely parancs nélkül kapára, ásóra kapott és egy friss ellentámadással visszaszerezte az állást. Verekedés közben torkuk szakadtából ordították, hogy: „Nesze te gazember, ti miattatok tart még a háború!” A derék muszkák nem kaphattak ugyan vitézségi érmet, így hát csak egy jó vacsorával és vutkival jutalmazták meg őket.

Aisovizza. — Az út két oldalán egy-egy repülőszázad táborozik. Az olasz gyakran bombázza őket s az egyik század már földalatti hangárokba költözködött.

Innen jól látni a vonalat. A *Podgora* tűzben áll. gránátbevágódások sötét tölcserei szökkennek a magasba, felettük fehér srappel-felhők. A *Sabotinson* csend. *Salcano* felé oly erős az ágyútűz, hogy arra nem mehetek, egyébként is olasz oldalról belátható részeken nappal minden mozgás tilos. Így *Aisovizza*t elhagyva, nekifordulok a szerpentinnek, mely széles ugyan, de öszvérút-múltjának megfelelően igen meredek. Az út mellett a *Wurm-kút*. Szappörök csinálták olasz gránátokból, van benne minden; a nyolc-centiméterestől a legnagyobb kaliberig.

Feljebb kimászom a hegy ellenségfelöli oldalára. Alattam a *Rosenthal*, mely *Görzig* vizs. közte és a *Prestau-vÖlgy* között hosszú dombsor vonul *Sanct Péterig*. *Görz* nem látszik innen, de látszik mögötte a síkság és *Gradiska*. *Adornbergi* vasúton túl. kopáran emelkedik a plató, túlsó felén erős tűzben áll a *Doberdó*. Balra a tengert is látom.

Racnica. Kis falu. Egy barakktáborban a tizes huszár-szakasz. Üdvözlöm a legénységet, köztük van néhány ismerős is. kölcsönös öröm. Innen *Britofba** megyek. Kis falu. benne a 62. gyaloghad-

* Két *Britof* nevű község is van e vidéken. Az egyik Reifenhertgtől északra, a karsztfensikon, a másik a Monte Santo mögött a terimvai erdőtől nyugatra, Utóbbiban volt a tizes huszárszakasz.

osztályparancsnokság. Kapuját tegnapelőtt döntötte ki egy olasz gránát. A ház előtt egy, a parancsnokságra lőtt gránát- és srappelgyűjtemény.

Csiszár Pista kapitány, ezredtársammal, ki a hadosztályhoz van beosztva, megyek *Novák* altábornagyhoz jelentkezni.

Az altábornagy fiatal, fess, gyönyörűen dekorált ember, fején sebhely, balkeze friss kötésben, golyótól. Jelentem jelentenivalómat, megemlítve, hogy elmegyek még jelentkezni a kétszázkilences brigádhoz is, hová a szakasz tartozik.

— Ez szükségtelen, — mondja — csak lelöveted magad. Most nehéz tűz fekszik a dandáron s így úgyis kavernában ülnek. Maradj tehát itt ebédre, az ügyet elintézzük telefonon!

A hadosztály minden tisztje és legénye rajong *Novákért*, aki mindig ott van, ahol a legnagyobb a baj és a tűz.

Ebéd után *Csiszárral* visszamegyünk *Ravnicára*. A falu tele van *Hindenburg-bakával*. Jórészt fiatal gyerekek, akik néhány öreg-harcos sarzsival most érkeztek *Pilsenből*. Ahhoz hogy Csehország csendben legyen, fehérvári bakákra van szükség. Szép egy monarchia ez!

Az *aisovizzai* úton egy zászlóalj masírozik felfelé, századonként nagy térközökkel. Éjjel felváltás lesz. A falu mellett a kastélynál két repülőelhárító ágyú tüzkészen. Kicsit odább két másik tüzér. Egyik srappelfelhő a másik után karikázik az égboltra. A repülőket, akiknek az üdvözlét szól, nem látjuk, mert a nap felől jönnek. Néhány repülőtiszt rohan a gépéhez: fogadni keli az olaszt. A *Podgora* teteje forr, bugyborékol a gránáttűz alatt. s *Tabor* felől zene hallik a hegyről. Egy lebergi zászlóaljat mulattat ott az ezredmuzsika.

Este hazaérkezve posta vár. Az első század manipuláns-ör mestere, a derék *Lówi* kér, hogy vegyem át valahogy magamhoz. ír egy szomorú hírt is. Hűséges, derék ordonáncom, *Nyirati*. ki a háború kezdetétől fogva szakaszomban szolgált és később ló-ordonáncom volt, kórházban meghalt. Még *Lubitowban* voltam, amikor beteg lett. Magyar parasztmódra titkolta s mire rájöttem és kórházba küldtem, már késő volt. A soká lappangó tifusz elpusztította. Derék, becsületes, ügyes, kiválóan vitéz magyar huszár volt. Istenem, hogy ment be ez az ember a háború legelső napjai egyikén, teljes vágtában, kardját feje felett csóválva, *Czepia tynha* „ellenség – keresni!”

Feltűnő az a fegyelem és rend, amit mászkálásaim közben mindenütt tapasztalok. Katonásan viselkedő emberek, még a trénnél is tisztaság és rend, rendesen hajtó kocsisok és kocsioszlopok. Igaz, hogy itt könnyebb a rendtartás, mert állóharc van s a hegyes-köves talaj is elősegíti, de azért érdeme ez a frontnak, mert viszont a lakosság minden, csak nem tiszta.

HUSZONEGYEDIK NOTESZ.

Április 25. Híre jár, hogy a III. hadtest idején *Tirolból*. Járom a környéket.

Április 26. Négy orosz fogoly megszökött. De délután már jön a jelentés a *Lukasich*-hadosztálytól hogy: „*Wurden niedergemacht*”. Bizonyos vonalon túl agyon lövés terhe alatt tilos az orosz foglyoknak a front felé menniök.

A kedvesen felevő *Cernizzáról* és környékéről kell beszállásolási tervet készítenem. Úgylátszik, a harmadik hadtestnek lesz rá szüksége.

A községben most egy huszonkettes dalmát zászlóalj, a XAM. hadtest Kavalleriestreifkommandója és egy sebesültszállító oszlop van.

Olasz repülő bombázza *Ostria-Drágát*. *Timm grófné*, ki az ottani kórházban ápol, súlyosan megsebesült. Egy bomba átszakította a tetőt, a szobán keresztül bevágott a pincébe, a grófné utánaesett s csodálatos módon a bombától semmi baja sem történt, de a lezuhanásnál súlyos combtörést szenvedett.

Április 27. Reggel folytatom a tervfelvételt *Oseken*. Az itteni falvak csapatfelvevőképessége igen nagy.

Délben *Kovács Aladár* búcsúzik: ezredet vesz át a *Sabotinon*.

Délután *Gradiscutta*. Itt egy zászlóalj harmincas baka áll.

Éjjel gyalog jövök vissza. Csillagos, illatos tavaszi éjszaka. Csalogánydal mindenfelől. A hegyek oldalát két olasz reflektor simogatja. Feltűnő csend, néha egy-egy dörrenés, felvillan a torkolattűz, vagy a srapelrobbanás fénye. Az ember máskor is sétál csalogányt hallgatva egy-egy szép, tavaszi éjjelen, de most az ágyúszó s a fényszórók valami egész különös aláfestést visznek ebbe a hangulatba.

Április 29. A *tábori* hegyen ülök. Elöttem az egész vidék panorámája: *Dornberg*, *Zalosce*. *Saksád*. *Bisjaki*, *Schönpass*, *Cernizza*, *Osek*, *Batirje*. *Selo* faluk.

Az olasz fronton a hadtestparancsnokság sem olyan kényelmes valami, mint északon. Nemcsak a repülők bombázzák, hanem a

nehéz ágyúk is rendszeresen lövik. Most éppen *Dornberg* kapja alaposan az áldást.

Április 30. Éjféltől kezdve igen erős ágyútűz. A *San-Michelt* és a *San-Martino* zubogó, forrásban levő vízfelülethez hasonlít, melyben gránáttölcsérek a buborékok.

A naplóírás itt nehezen megy. A hadtestnél sokat tudok, de leírnom nem lehet. Térképembe be van rajzolva a front, erről magáról egy naplót lehetne írni.

Délelőtt a völgyben járkáltam, meglátogattam a tüzérségi javítóműhelyt és egy csomó intézetet.

Délután *Bethlen Pálra* — aki ordonánctiszt a hadtestnél — *Reifenbergben* voltunk. Egy *Lewetzow* nevű német gróf a tulajdonosa. Szép fekvésű régi vár, hatalmas bástyákkal, falakkal. Nagyúri hely, jelenleg kórház, tele sápadt beteg, sebesült honvéddel, jórészt pesti és fehérvári fiúkkal. A kastélykapolna oltára piros, fehér, szürke és fekete márványból készült malachitbetéttel. Igen szép. Egy keretben *Loyola Ignác-ereklyék*. A könyvtárban disznóbőrbe és pergamentbe kötve sok öreg könyv, néhány urbáriális számadás, ezerhatszáz elejéről.

Május 1. Tegnap vacsora után *Rhmeskirch*, *Dobokay*. *Fleischhacker* s én hajnalig diskuráltunk.

Fleischhacker tüzérfőhadnagy, a filozófia és kémia doktora, volt, gráci polgármester, hatvan év körüli úr. Külsőre ikertestvére lehetne *Lord Robertsnek*. Igen művelt ember, beutazta a világot, hét nyelvet beszél, ordonánctiszt és emellett hírszerzési ügyekben dolgozik. A lelkiismeretesség példaképe. Erősen osztrák-németézésű, de sokszor emlegeti magyarországi eredetét. Valamikor honvédhuszár volt. a népfölkelő tisztii tanfolyamot végezte s *Pesten* és *Pécsett*, szolgált. Szereti a fiatalság tréfáit, s ha azok erősek kezdenek lenni, felteszi a monokliját és szigorúan nézi a tréfálkozókat. Velem politizál, ilyenkor kicsit összekapunk, mert minden szimpátiája ellenére is fáj neki. hogy mi nem akarjuk otthon az osztrák kultúrát terjeszteni. Reggel hétkor már lovon ül. Büszke vasesztésére, arra. hogy harctéren van és hogy a bort is bírja. *Wurm* nagyon szereti, de szereti mindenki más is. mert kedves, egyenes, eszes, kitűnő ember.

Rhumerskirch évekig volt *Ferenc Ferdinánd* szolgálattévő kamarása. Érdekesei) beszél róla. Legutóbb ezt mondta a szerencsétlen véa'zetű trónörökösi ől:

— Erős, kiváló egyéniség volt. nagy tudással és műveltséggel. Nem csoda, ha végletekig zárkózott volt. Mint minden *Habsburg*, ő is valóságos fallal vette magát körül, akik azonban úgy ismerték, mint én, vagy a magyarok közül *Serényi* és *Zichy*, azok csak úgy gondolkozhattak felőle, mint én.

Itt közbevettem, hogy nálunk nem ismerték, mert sohse keresett bennünket. Csak azt tudtuk róla, hogy erősen centralista és klerikális. A centralizmusa miatt Magyarországon féltek tőle.

— Igen — feleli *Rhumeskirch* — zárkózott volt, de egy trónörökös nem lehet eléggé óvatos. Nagyon vallásos volt — ha akarod, nevezd klerikálisnak — és ezért, persze, féltek tőle nálatok a zsidó szabadkőművesek. Egy bizonyos: igen határozott és energikus volt. Néha meggyőződése szerint közbe kellett vágnia s akárhányszor elkerülhetetlen volt, hogy ártatlanok is szenvedjenek tőle, de mindig szem előtt tartotta az összesség érdekét s így részletigazságtalanságokat nem szabad neki túlságosan felróni.

A továbbiakban szidta *Bhumeskirch* az osztrák kormányzat gyengeségét, mely a legfontosabb állásokban a puhaságot tenyészti ki. Beszédét azzal fejezte be, hogy:

— Fejétől büzlik a hal!

Arra a kérdésemre, vajjon a miniszterelnököt érti-e a fej alatt, nagyot nevetett és búcsúzott.

Délután *Theil* vezérkari őrnagy hírszerző főnökkel és *Rhumeskirch* *Haidenschaft*ban volt dolgunk. *Marienaunál* régi köemlék áll a következő felírással:

„*Rostás Pálnak a cs. kir. V. Dick huszárezred közvitézének, ki M.D.C.C.C.XIII. Oktob. III.-án e vidéken hátráló ellenség állását IV. társaival kutató hőszántsággal egyedül reárohant: IX. gyalog s VII. lovastól környezve, Leonidasként óranegyedig az ellenfél bámulatára vívott, míg golyótul érve, a Hon s Fejedelemért vitézül életét áldozd. Bajnoktársoknak hálajelül a hasoncímű ezred.*”

Wurm ma az állásokat nézte meg, vele volt a vezérkari főnök is.

A figyelőballont reggel le kellett húzni, a mindennap szokásos repülőtámadás ma reáirányult. A repülőtámadásnak hatása egyébként nem nagy, ritkán érnek el eredményt.

Járom a környéket, ma *Saksidot*, a *Wippach-áttörést* és *Zalosce* vidékét jártam be.

Május 2. Boroevics az V. hadsereg parancsnoka járt nálunk szűkebb törzsével. Egy brigádöt nézett meg *Ranziánónál* és meg-

látogatta *Thurn grófnét*, aki nem engedte magát hátravitetni, pedig *Ranzidnóban* a betegágyban is kaphat repülőbombát vagy gránátot, épúgy, mint ott, ahol szerencsétlenül járt.

A hadtestnél van *Csuzy Pali* képviselő, vöröskeresztes megbízott. *Wurm* nagyon szereti és rábízta a hadtest területén a gazdálkodást, az úgynevezett „*Anbau*” vezetését. *Csuzy* Pesten járt és dühöng, mint mindenki, aki onnan jön. A legszörnyűbb ostobaságokat beszélnek, rémhíreket terjesztenek és egymást bolondítják az emberek. Képviselőink közül nem sokan veszik ki részüket a háborúból. *Désy Zoltán*, *Dahinten Ernő* elestek, de rajtuk kívül alig néhány képviselő komolyan katona s már nagyon elől van az, aki valamelyik hadosztálynál szolgál.

Május 3. Küttner kapitánnyal egy megbízatással autón *Triesztbe* megyünk. Átfutunk a VII. hadtest területén. Jó utak. Az obeliszknél autóellenőrző-állomás. Itt pillantjuk meg az *Adriát* és lent *Triesztet*.

Mennyi szép emlékem kapcsolódik ehhez a vidékhez! Utoljára *Fiáth Bélával* autóztam ezen az úton *Abbázia* felé. Este odaérve, hallottuk meg a *sarajevói* gyilkosság hírért. Furcsa valami az előérzet! *Fiáthtal* a *Lidó*ról jöttünk s este felültünk a trieszti hajóra. Igazi velencei est, lampionok, ének s a csillogó *Candle Grande*. *Fiáth* a hajókortlátnak támaszkodva áll és feltűnő szótlan. Többszöri megszólításomra nem a kérdésemre felel, hanem a következőket mondja:

— Mindez oly gyönyörű szép és én ezt soha többé nem fogom látni. Az életben elég bajom és nehézségem volt, sajnálom, hogy most, amikor kimásztam belőlük, már nem soká fogok élni.

Fiáth sosem volt szentimentális, csupa jókedv és derűs természet, csupa fölényes humor és filozófia. Megütődve néztem rá s csak ennyit feleltem:

— Neked, úgylátszik, megártott a lidói nap. Micsoda bolond beszéd ez!

Nem akart lefeküdni, az egész éjjelt a fedélzeten töltötte s feltűnő rosszkedvű volt.

Reggel *Triesztből* autón mentünk *Abbáziába*. Megérkezve, fekete zászlókat lobogtat a szél. A portás közli velünk, hogy *Ferenc Ferdinándot* és feleségét meggyilkolták.

Fiáth rámnéz és csak annyit mond:

— Ez a háború és én el fogok esni!

Elkomolyodtam. Majd igyekeztem másfelé fordítani a szót s többet nem is beszéltünk erről.

Jött a mozgósítás. Fiáth indulás előtti este átjön hozzám egy csomaggal s a következőket mondja:

— Ebben a csomagban van a gyerekkori naplóm, családi írások, miegymás. Ha valami találna velem történni, bontsd fel és juttasd ei *Bennyey Bélához*.

A háború alatt sohasem beszélt többet rossz előérzetről, vagy arról, hogy el fog esni. Ment, bárhová küldték, vidáman és nyugodtan, pedig eleget küldték, hiszen egészen bizonyos volt, hogy ő minden feladatot teljesen megold. Aztán elesett *Sandeznél*.

Mikor a csomagot kibontottam, a bennelévő írásokon egy papírlap feküdt: egy rajz. *Fiáth* igen szépen rajzolt. Egy domb, rajta egy derékban kettétört dór-oszlop s azon felírás: „*Mulandóság 191-?*”

Mikor utoljára itt jártam, olyan kék és gyönyörű volt az *Adria*, mint most. Rajta hajók, partján vidám nyári élet, még senki sem tudta, hogy Mars isten már készíti fegyvereit és Mors Imperator Rex feni kaszáját. Az *Adria* most is fodros és habos, az ég kék, de élet nincs rajta. A kikötő üres, csak kis hajók és csónakok lebegnek a vizén s messze kint három-négy füstgomoly: néhány torpedóvadászunk jár arra. A *Hotel Excelsior* és a boltok nyitva. Az olasz felírások eltűntek. A mólóról látszik *Monfalcone*, messzebb *Grado*. Az égen négy olasz ballon.

A kikötő mellett páncélvonat áll. Az első kocsi pancelajtaján bebújva az ágyúsvagón két ágyúját látom. Elöl egy hét-, oldalt egy négy és héttized centiméteres. Ez utóbbi középen fordítható s mindkét lőrésen át löhet, gránátot, srappelt és Aufschlagsehrappelt egyaránt. A második kocsiban négy gépfegyver van, eltolható lőrésekkel. A kocsi közepén állvány, a tetőn át kinéző nyílás a fényező számára, de ugyanígy kidugható egy repülőgép-elhárító gépfegyver is. A negyedik kocsin víztartály és egy gépfegyver. Az első kocsi előtt egy síneket hordó nyitott kocsi. A páncélvonat trénje: néhány vágón konyhával, van benne iroda, hálófülkék, legénységi szobák stb. A személyzet hatvan ember. A kocsikban pokoli hőség.

Május 4. Hajnalban *Német* rohan be azzal, hogy tűzértségünk és repülőink egy ellenséges, kormányozható léghajóra vadásznak. Az olasz kormányozható éjszaka a vonalunk mögött járkált és hajnalban *Reifenberg* felől nyolcszáz méter magasan igyekezett haza. Valami defektusa lehetett, mert később még alacsonyabba

ereszkedettbe. Eleinte senki se lőtt rá, azt hitték, hogy a mienk. Már *Prvacina* felett járt, midőn repülőgépelhárító ágyúink tűz alá vették. A ballon tornázott, emelkedett, süllyedt, érezte, hogy bajban van. *Ovcia-Draga* felett bombákat hajigált le csak azért, hogy emelkedni tudjon. Már a *görzi* gyakorlótér felett vánszorgott, amikor ráment két *Fockerünk* és megkapta tőlük a halálos sebet. Lángbaborult, fekete füst szállt fel belőle s mint egy tüzes golyó, mely később tüzes csóvává alakul, zuhant le a ballon: a „*Citta di Ferrara*”.

A romok között két széné égett holttest hever. Négy odább fekszik összezúzva, ezek a tűzhalál helyett a halálugrást választották. A holttestek felismerhetetlenek, nem tudni, melyik tiszt, melyik legénység, de mindegy, hogy kik: bátor katonák voltak. Kormányuk használhatatlan volt, gázuk nem volt, négy-ötszáz méter magasan már ki volt zárva, hogy a hatalmas ballontesttel túl, tudjanak jutni a vonalon; mégsem tüzték ki a fehér zászlót.

Persze, azt nem lehet megállapítani, hogy ezer lövés közül melyik találta el. A repülők és a tüzérek már össze is vesztek azon, hogy kié a dicsőség.

Bhumeskirch lovaglás közben igyekeztem kerülni a politikát. Mi úgysem tudjuk egymást megérteni. Ma azon dühöngött, hogy *Apponyi* a bolgárokat üdvözlő beszédében azt mondta, sajnáljuk, hogy nem tudjuk őket úgy fogadni, mint ahogy a külföld, Ausztria, vagy Németország fogadta őket.

— Hát nektek *Ausztria* külföld? — kérdezte *Bhumeskirch*. — Azelőtt, ha Magyarországra utaztam, eszembe sem jutott, hogy külföldre megyek.

Ezért a beszédért az öreg *Fleischhacker* is megtámadott. Azt feleltem neki:

— Hagyjátok fenébe ezt a témát, van nektek otthon is elég rendbehoznivalók. Csináljatok centralizmust otthon, készületek el a cseheitekkel, meg a többivel és ha mindez rendben van, akkor törődjete velünk!

— Hát igaz! — felelte *Fleischhacker* rezignáltan. — Veletek már úgyis minden hiába. *Deák* nem akarta így a kiegyezéskor és nem akarta *Andrássy* sem. De ma már azzal kell számolni, hogy tulajdonképpen a két állam egymástól független perszónálunióban van együtt addig, amíg együtt lehet.

— Talán nem is baj, ha így lenne — ríposztottam. — A házasság rossz, de legalább igyekezzünk nehéz kérdésekben egymást

nem molesztálni. Minél kevesebb a közös ügy, annál kisebb a sűrűlódási felület!

Délben a nyolcvanas lengyel ezred vonul át. Magas létszámok, a sapkákon oldalt sok piros stráf, némelyiken három-négy is. mind ugyanannyi sebesülés. Hátul a sapkán fehér csík, az úgynevezett „Artillerie streit”. Tüzérségünk erről ismeri meg a saját raj vonalát.

Este hívat a vezérkari főnök s közli, hogy azonnal átveszem a XVI. hadtest Kavalleriestreifkommandóját. Mondanom sem kell, hogy mennyire örülök. Egy szakasz tizennégyes dragoonosból és két szakasz ötös Landwehr-ulánusból áll a század, melyhez idővel és ha szükséges, visszajön a *rawnicai* tizes huszárszakasz is. A század feladata, amíg állóharc van, katonarendőri és csendőri szolgálat. ha pedig előre megyünk, akkor a hadtestnek közvetlenül alárendelt lovasság leszünk. *Graf* azzal végzi, hogy mielőbb vegyek át mindent, de nem kell mindent úgy folytatnom, ahogy eddig ment, ellenkezően: önállóságot, tevékenységet és mindennel való törődést kíván. Ennél jobbat nem is mondhatott.

Vacsora után esti sétája közben magához kér *Wurm* és a következőket mondja:

— Megkapja a Kavalleriestreif kommandót, szeretném, ha jó kezekbe jutna. Mindnyájan hiszünk abban, hogy az állóharcnak itt rövidesen vége lesz, akkor szükségem lesz lovasságra. Vessen tehát nagy súlyt arra, hogy emberei használhatók legyenek, mert hosszú állóharcban a front mögött minden csapat elszokik a komoly munkától. Ami mostani szolgálatát illeti, ne várjon parancsot, dolgozzon öntevékenyen és különös súlyt vessen a következőkre: rend és tisztaság fenntartása a front mögött a hadtest egész területén, a menetszabályok betartása, a bekvártélyozott csapatok közt egyrészt, másrészt a csapatok és a lakosság közötti súrlódások esetén tapintatos, de ha kell, energikus közbelépés. Támogassa mindenben *Csuzyt*, akire a vetési és termelési dolgokat bízam; igyekezzék mindenkinek segítségére lenni, szóval legyen „Mädchen für alles”.

Este hosszú beszélgetés *Thunnal*. *Ferenc Ferdinándról* éppoly nagyabecsüléssel beszélt, mint *Rhumeskirch*.

— Nem azért, mert főherceg volt, igazán nem vagyok gyerekes, de soha nekem ember úgy nem imponált, mint ő — mondta *Thun*. — Mindig tanult, mindig készült. Gyakran voltam *Konopistban* vendég. *Lelke* volt annak a kis körnek, mely mindig

komoly témákkal foglalkozott. *Ferenc Ferdinánd* mindenről informálva volt és mindig mindenről tudott. Ha valami érdekelte, nemcsak a miniszterek véleményére volt; kíváncsi. Az annyira égető kivándorlás kérdését például egy igen tehetséges, egészen fiatal miniszteri tisztviselőtől tanulta meg. Bizalmi emberei mindenütt ott ültek, de ez nem *spionírozást* jelentett. Oka az volt, hogy mindent tudni és mindenből tanulni akart. Igen energikus volt, ami nálunk nagyon helyénvaló. Ha kellett, igen éles is tudott lenni. Egy püspöknek egyszer környezete jelenlétében kifogásolta azt a politikáját, melyet véleménye szerint mint püspöknek követnie nem lett volna szabad. Erősen gesztikulálva, beszédét a következő szavakkal fejezte be: „\$ ha ez nem lesz máskép, akkor Ön volt s . . . i püspök.” Igen vallásos, hívő katolikus volt, de miért nem szabad valakinek csak éppen hívő katolikusnak lenni? Csak meggyőződéses zsidó vagy református lehet valaki? A bankárok reszkettek tőle, okuk is volt rá, mert ezek az államtól mindig csak hasznot húznak, de áldozatokra nem hajlandók. A sajtó elzsidósodását igen veszélyesnek tartotta, persze, ez a sajtó tudta a módját, hogy a sorok közötti kétértelmű célzásokkal és inszINUÁCIÓKKAL félrevezesse a közvéleményt. Ferenc Ferdinánd céljai nagyvonalúak és nemes célok voltak. Mint trónörökösnek óvatosnak és zárkózottnak kellett lennie, de a monarchia később megismerte volna őt és értékes mivoltát. A véleménykülönbségek és súrlódások nem a Felső és közte, hanem a két környezet között fordultak elő. Nehéz trónörökösnek lenni, ha valaki nem egyszermind az uralkodó fia is! A magyarok rossz néven vették neki, — mesélte tovább *Thun* — hogy alig volt Magyarországon. Legutóbb is a parlament megnyitása után azonnal elutazott *Budapestről*. A kritikák a füléhez jutottak s ekkor a következőket mondta: „Az Isten szerelmére, hogy maradhattam volna ott? Ha ott maradok, politikáról kell beszélnem, mint trónörökös nem beszélhetek kizárólag „*böhmische Knödel*”-ről!” — Ferenc Ferdinánd Csehországban is rendet csinált volna. Mikor *Prágában* elrendelték az ostromállapotot, titokban a nacionalista mozgalom vezetői voltak a legboldogabbak. Ők is észrevették, hogy falnak mentek, de ezt sohasem vallhatták volna be híveikre való tekintettel. Így ők örültek legjobban, hogy hivatkozhattak az ostromállapotra. A kormányzat rendet csinált, de azután nem mondta meg, hogy mi a további teendő, mit tūr és mit nem. Jött a tovább lavírozó politika és újra megindult a propaganda. Ő majd megmondta volna a cseheknek, hogy mit kíván

tőlük. — Nálunk jelenleg az a legnagyobb hiba, — állapította meg *Thun* — hogyha akad egy-két ügyes, keménykezű ember, azokat felül sosem tartják úgy, hogy meglehessen a szükséges biztonság-érzetük. Nézd meg, itt van *Hohenlohe* esete! Karakteres, energikus ember, hozzálát *Triesztben* és *Dalmáciában* a rendcsináláshoz. Belenyúl a darázs-fészekbe, persze, hogy előállnak nehézségek és kellemetlenségek, munkáját nem fedezik és elejtik, akkor aztán jön *Atems*, aki elég puha arra, hogy a kormánynak kellemes legyen. — Még valamit *Ferenc Ferdinándról*. Helytelen és tapintatlan volt, hogy a trónöröklés kérdésével mindig kapcsolatba hozták családi viszonyait. *Károly* főherceg, kit ő jól és szigorúan nevelt, nagyon szerette és respektálta őt, de sokan egyenesen uszították nagybátyja ellen. Egyik barátom *Vilmos* császár vendége volt a *Kieler-Woche* alatt. A császár yachtja éppen versenyben futott, mikor megjött a trónörökös meggyilkolásának híre. A császár elsápadt, azonnal intézkedett, hogy hajója a versenyből kimaradjon s a következőket mondta: „En tudom legjobban, mit vesztek önök. *Ferenc Ferdinánd* a legjobb, talán egyetlen barátom volt. Egymásnak minden gondolatát ismertük. Néha keményen ütköztek össze véleményeink, de minden ilyen alkalom és minden komoly diskurzus után még nagyobb nagybecsülést éreztem iránta”. — Hidd el, ő rendet csinált volna. Sokoldalú, okos, fáradhatatlan, munkaszerető és zseniális volt, aki minél több akadályt látott, annál nagyobb örömmel fogott munkához. Azt a veszteséget, mely a monarchiát érte vele, soha pótolni nem lehet!

Egy másik tiszt a XV. és XVI. hadtest viselt dolgairól kezd beszélni.

Mikor 1914 decemberben a két hadtestet ki kellett vonni *Szerbiából*, a legénységnek az keserű érzése volt, hogy bár mindig előrementek s győztek, vissza kellett fordulniok, mert nem volt muníció és élelem. Mindkét hadtest joggal elit-hadtestnek tartotta magát. A Boszniában, Hercegovinában és Dalmáciában állomásozó zászlóaljok békében is a legjobbak voltak, erősen kifejlődött bennük a kisebb, kiválasztott csapat testületi szelleme. A nagy veszteségek ellenére sem volt a legénység demoralizálva. Mire négy hónap múlva az olasz harctérre kerültek, a menetzászlóaljok feltöltötték a létszámokat s a csapatok úgy be voltak gyakorolva, mint semmi más csapat.

A hadüzenet az olasz harctéren kevés csapatot talált. Az Isonzón csak néhány öreg népfelkelő-zászlóalj, Tirolban pedig

a Standschützöket. Ez nem lehetett másként, mert diplomáciánk nem akarta' az olaszokat egy preventív határ menti felvonulással izgatni. A XVI. hadtestet az olasz krízis utolsó fázisában, annyira későn dirigálták ide, hogy *Wurmra* bízták, hol akar kivagonírozni? Még a vonaton is az volt a vélemény, hogy az első nagy csatára a *laibachi* medencében kerül a sor. *Wurm* előreutazott és látva hogy az olasz nem támad, a szándékoltnál előbbre vitte a hadtestet. Az olasz defenzív felvonulás lehetővé tette a mai vonal megszállását.

Az első és második *isonzói* csatában a frontot csak két hadtest védte, igaz, hogy hat százados zászlóaljakkal és hat zászlóaljas kitűnően kiképzett ezredekkel, de az olasz tömegekhez képest ez még mindig igen gyenge erő volt. A két első csata után túljutotunk a krízisen és mindenki megállapította, hogy az olasz elmulasztotta a gyors győzelem lehetőségét.

A mai helyzet már sokkal könnyebb, mindenre be vagyunk rendezve és a front áttörhetetlen.

Május 6. Átveszem a Kavalleriestreifkommandót *Gernizzan*.

Május 7. Átveszem a körzetemet s jegyzőket, csendőrposztokat és mindenféle hozzám tartozó helyet értesítek az átvételről, majd pedig végiglovagolok néhány falut.

Este *Bethlen Palival* és *Csuzyval* felmentünk a megfigyelőhelyre. A *San-Michelen* csata folyik. A hozzánk csatlakozott *Szerdahelyi* mérnökkari ezredes véleménye szerint az olasz aknák már állásaink alá jutottak és sürgősen robbantanunk kell, nehogy ők robbantsanak.

Május 8. Hajnalban a levegőbe robbantották az olasz aknákat. Az ellenséges terv — visszafelé sült el.

Délután a *Wrch-Usmareken*, honnan igen jó a kilátás, egy cse-resznyefa tetejéről nézem a vonalat. Látom a *Podgora* és a *Monte Fortin* közti lapályt, *Görzöt* és az összes magaslatokat. Lassú-tempójú állandó ágyútűz. A *Podgorán* kivételesen csend, a *Sabotinton* gyenge tűz.

Május 9. Lóvizit, istállórendbehozás, nyergeskamrarend, tetőfedetés, a barakkok közé vetemények telepítése, vizes lajtok ügyének rendezése stb., szóval belső rendcsinálás. Elődöm a *BoVio*-házban lakott. Én kiköltözöm majd a paplakba, mert nekünk a nagy ház luxus. Az átvonuló csapatoknak nagyobb szükségük van erre a nagy épületre.

A sok felesleges, semmit sem csináló ordonáncnépséget lakásom elől szétkergettem. Elég egy naposkáplár. Ha a parancsnok bármily okból öt-hat embert foglal le, akkor rövidesen minden altisztnek is három ordonánca lesz és nem marad ember a tulajdonképpeni dologra.

Beosztott tisztem egy fiatal *Windischgratz-ái&gonyos* hadnagy: báró *Engerth*. Igen szimpatikus fiú. Szolgálatvezetőm egy öreg ulánus-örmester: *Schörgh*.

Május 10. Magamhoz rendeltem az összes zsupánokat s megbeszéltem velük, hogy mit követelek tőlük, illetve a falvaktól. Egyúttal jegyzéket csináltam falunként a rendelkezésre álló munkakerőről. A férfilakosság nincs otthon, a földek műveletlenek; itt valahogy kollektív munkával kell majd segíteni. Megígértem nekik, hogy azt, amire szükségük van, élelmezést, vetőmagot, dezinficiáláshoz szükséges meszet stb., megszerzem nekik, de elvárom a legnagyobb rendet és munkát.

Május 1á. Végiglovagolom az összes falvakat. Kellő tájékozódás után kiadom a szükséges intézkedéseket a zsupánoknak, papoknak és tanítóknak. A hadban-lévők földjeit hetenként kétnapi munkával az otthonlevők fogják megmunkálni. A szükséges ellenőrzést a zsupánok végzik, őket én ellenőrzöm.

A csapatok körül mindenütt rend és tisztaság van, de a lakosság annál piszkosabb. A házak belül szörnyűek. Találtam istállót, melyből a tehén már hónapok óta nem tudott kijönni, mert a trágya eltorlaszolta belülről az ajtót. A faluk tisztántartása ezentúl szintén együttes munkával történik majd. Ahol nem akarnak dolgozni, oda patrul megy. Az egyik igen lusta faluban megcsináltam azt is, hogy reggel négyre ott volt egy patrul, a trombitás ébresztőt fújt és az egész társaságnak ki kellett vonulnia tisztaságot teremteni. Reggel tízkor már rá sem lehetett a falura ismerni.

Csuzy nagyon hálás azért a támogatásért, melyet a gazdasági munka körül kap tőlünk.

Engerthtel az itt bekvártélyozott csapatoknál eszünk, ami egyrészt közvetlen érintkezést jelent, másrészt megismerkedhetünk a folyton újonnan jövő csapatokkal. Ezidőszerint egy huszonkettes dalmát zászlóalj a házigazdánk. Jó tisztikar, a parancsnok *Reisner* kapitány.

Május 15. Az egész fronton harc indul meg; hatalmas látvány a megfigyelőhelyről. Legvadabbul a VII. hadtestnél dühöng, főleg a *Doberdon*. *Görz* tegnap óta a legnehezebb tűz alatt áll. Egy nehéz

gránát a görzi kávéházba vágott: két pihenni visszament, kávézó és sakkozó tiszt halott, egy sereg sebesült.

Este átmegegyek a hadtesthez. Az ott hallottakból azt látom, hogy a VII. hadtest komoly demonstrációt csinált, dolgozni kezdett a mi frontunk is s ez az egész tüntetés lekötő célzatú előjátéka, *Tirolból* induló offenzívánknak.

Május 18. reggeltől-éjfélig egyetlen szabad percünk sincs. Hajnalban kirukkolunk, gyakorlatozunk, aztán jön a közigazgatás, ami igen furcsán és háborúsán megy.

Tegnap feljelentettek egy *vitovljei* gazdát, kinek földje megművelésére két katonát és négy ökröt küldtünk segítségül, hogy se az embereknek, se az állatoknak egész nap nem adott enni. Az embert behozatom, az ítélet: holnap felügyelet alatt egész nap pihenő nélkül dolgozik, enni nem kap, aztán hazamehet s gondolkozhat rajta, hogy jól esik-e az ilyen? Utána rapport hat-nyolc emberrel, akik a földjüket nem dolgozták meg, aztán veszekedés az egyik Fassungsstellel, mely formalitások miatt ostobaságokat csinál. Hiába küldtem oda húsz kocsit mészért, visszaküldte a kocsikat, mert nem volt külön írás a hadtesttől; ahelyett, hogy telefonkérdéssel elintézte volna az egészet. A hadtestparancsnok-ság a vezetőt azonnal becsukatta.

Este *Lokvicán* egy magyar zászlóalj vendége voltam vacsorára.

Tölgylugasban volt terítve, az asztal tele rózsával és violával, balsamos olasz lég, háttérben a *Sabotino*, a lugas mellett orosz foglyok énekeltek karban. Mindez tüztávolságon belül, fejünk felett időnként nehézgránátok dübörögnek. Bizarr valami ez: olasz éjjel, olasz ágyúk s a doni puszták kesergő dalai mellett vacsorázó magyar társaság.

Május 20. *Nöring* tábornok brigadéros vizitálja a huszonkettes dalmátokat. Velük ebédelek. *Turudia* őrnagy zászlóalját a front egyik legjobb zászlóaljaként emlegetik. Bátyja szerb őrnagy, ezért megbízhatatlannak tartották és eleinte századot sem kapott, míg most a leghíresebb tiszték egyike a fronton.

Május 21. Görz felett tűz, de *Engerthtel* be kellett mennünk a városba. Hajnalban indulunk.

A piac éppen úgy folyik, mint békében. Hegyekben áll a zöldség. Jön két olasz repülő, levág négy bombát a piactérre, három kofa halott, sok sebesült, a többi szétszalad. Öt perc múlva, mintha semmi sem történt volna, tovább folyik a vásár.

Mostani beosztásomban öröm dolgozni, mert megbíznak bennem és van hatásköröm.

Május 23. A hadüzenet évfordulóját *Görzben*, a *Hotel Unióban* csendes ágyútűzben ünnepeltük meg. Nem vehetjük rossznéven, ha az olasz lövi *Görzöt*, tüzérésgünk jórésze a városban van tűzállásban.

A *Hotel Uniót* egy kedves, csinos, bátor asszony vezeti. Furcsa ez a város most! Három oldalról állandó tűzben van, csupa golyóverte ház, de szerencsés fekvése miatt aránylag fedve lehet a városba jutni. Van még benne vagy négyezer lakos.

Május 24. A tiroli offenzíva jól halad.

Május 25. *Görzben*, *Novak* altábornagy elnöklete alatt egy bizottság alakul, melynek dolga a hadsereg felszerelésének reformját és a szükséges téli felszerelést előkészíteni és megállapítani. A hadtest engem küld ki mint lovassági referenst.

Május 26. A felszerelési bizottság első ülése *Görzben*, *Novak* elnöklete alatt, melyen vagy húszan veszünk részt. Kívül veszedetten lő egy üteg. Az üteget keresi az olasz és dűl ránk az áldás. *Novak* elég bátor legény, de igaza van, hogy felesleges volt az üteget éppen a hadosztályparancsnokság elé állítani.

Május 27. Visszamegyek *Oberlaibachba*, hogy az ottani lódepóból kikeressek egy szolgálati lovat *Engerth* hadnagy számára. Hát ezek bizony nem lovak, kivéve a kis helyes hegyilovakat, amelyek jók és igen használhatók. A depó mellett ezermester műhely, amely mindent csinál a világon, aztán kocsigyártó-, trézfelszerelő- és javítóműhelyek, lókorház és elkülönítő istálló. Van itt minden a világon.

Június 2. Meg kell tanulnom a kárbecslést is. A csapatok elkerülhetetlenül károkat okoznak. A lakosság jajgat. Most rendszeresen kártalanítani fogják őket. Kisebb eseteket a falu zsupánjával intézünk el, nagyobb baj esetén egy bizottság hozza rendbe az ügyet.

Június 3. Erős olasz tűz.

Az olasz jelentéseket mindennap lefoglaljuk. *Höfer* sohasem cáfolja *Cadomát*. A tegnapi *Cadorna*-jelentés szerint: „Állásainkat hallatlan erejű ellenséges tömeg támadta meg.” Ez a hallatlan tömeg egy normálisan tagolt zászlóalj volt.

Június 6. Gyűlés az összes zsupánokkal, tanítókkal és papokkal. Kezdenek szívesen engedelmeskedni, mert látják, hogy a mostani rendből hasznuk van.

Fent *Wolhyniában* és *Bukovinában* megindult a nagy orosz támadás. *Olykanál, Ocnánál* sikere is van. Szörnyű lenne, ha az orosz most komoly sikert érne el. Vájjon mi van az ezreddel"? Olyan örömmel vennék át egy századot. Ez nem is lett volna kérdés, ha rangban egy-két évvel idősebb vagyok, de így örökösen ide-odalök-dösödöm. Igaz, hogy itt független vagyok s amit helyesnek látok, azt keresztül is tudom vinni és nem dolgozom hiába. Az embereket már ismerem, kiveszek belőlük annyit, amennyit csak lehet, de látom azt is, hogy meg vannak elégedve és rossz szóra alig van szükség. De azért szebb lenne odafent egy század!

A körletemben tanyázó csapatok viselkedésén is látom, hogy a lakossággal a legjobban a magyar tud bánni. Az *osseglianoi* tanító meséli, hogy a dalmát csapatok sok kárt okoztak. Felszólalását azzal intézték el, hogy háború van, de egyébként is majd nem fog panaszkodni rájuk, ha egyszer látja, hogy mit csinálnak a magyar csapatok. Röviddel rá két magyar zászlóalj jött a faluba. A nép rettegett tőlük. Néhány nap múlva azonban már megállapították, hogy soha még csapat annyit nem segített a lakoságnak, mint ezek. Hús szegény család ingyen étkezett a legénységi konyhán s a betegek a tisztikar jóvoltából a tisztikonyháról kapták a kosztot.

— Sohasem voltak nálunk nobilisabb tisztek és jobb legénység! — fejezte be beszédét a tanító.

Ezek a csapatok a *veszprémi* harmincegyedik honvédgyaloz-ezred zászlóaljai voltak.

HUSZONKETTEDIK NOTESZ.

Felfogott *Cadoma-sürgöny* szerint hadseregünk *Lucknál* súlyos vereséget szenvedett. A mi jelentésünk csak annyit mond, hogy a frontot visszavettük. A főerő támadási iránya még nem jutott teljesen kifejezésre, vagy mi még nem látjuk, de ha az orosz siker tartalékaink bevetése után is folytatódik, akkor baj lesz.

Ossegliano község panaszt emelt a hadtestnél, hogy a csapatok nagy károkat okoznak. Telefonutasításra odalavagolok. Jellemző az a diskurzus, melyet ugyanarról az ügyről a két érdekelt csapatparancsnokkal folytattam.

A 31/11. magyar népfölkelő zászlóalj parancsnoka *Konrád őrnagy*.

— Őrnagy uram, a hadtest kiküldött a kár-ügy elintézésére. Hívd össze a károsultakat, a dolgot legjobb lenne néhány koronával simán elintézni. Örülnék, ha jelenthetném, hogy nincs panasz, mert a kár megtérült.

— Természetesen meglesz — feleli. — Köszönöm, hogy ide-fáradtál. Ezt az ostobaságot valóban nem firkálással kell elintézni. En ugyan csak második napja vagyok itt, de tudjuk, hogy minden csapat okoz kárt és méltányos, hogy ez a sok szegény ördög kapjon valamit. Légy nyugodt, a dolgot elintézzük! Úgy-e itt maradsz ebédre?

— Igen, de előbb ugyanezt el kell intézennem a dalmátoknál is. utána visszajövök.

Útközben látom, hogy a honvédkonyhán legalább huszonöt asszony és gyerek eszik, a tanító és postamester pedig most vitetik el az ingyenebédet a tisztai menázsiból.

Diskurzus a dalmátok alezredesével ugyanerről a témáról.

A felelet:

— Én nem fizetek. Ezek a gazemberek hazaárulók! Ez nem manőver, hanem háború. Tisztjeimmal közölni fogom prepozíciódat, de azok nem gyerekek és csak akkor fizetnek, ha akarunk.

Magyarázni kezdem., hogy itt nem büntetéspénzek fizetéséről van szó, elvégre minden századnak van néhány megtakarított

koronája, nem is nagy összegről van szó, tehát kár lenne irka-firkálni s kárbecslő bizottságot kiküldetni. Én éppen csapatának érdekében szeretném azt jelteni, hogy minden rendben van. A válasz:

— Nálunk nincsenek megtakarított pénzek, mert előírás, hogy nem is szabad lenniök és ha mégis vannak, akkor én nem tudok róla és én fedve érzem magamat. Egyébként is kiadtam a parancsot, hogy mezei kárt okozni tilos. Miután pedig a parancsokat teljesíteni kell, mezei kár nem lehet és nem fizetek!

— De kérlek, — kezdem neki magyarázni — hiszen éppen az a baj, hogy van mezei kár és hogy hiába volt a parancs. A honvédek simán elintézték. A károsultak is örülnének, mert ha kevesebbet is kapnak, de rögtön kapják. Ne legyen ebből valami óriási história.

— Itt én vagyok az idősebb, az állomásparancsnok — feleli a dalmát alezredes. — A honvédeknek is tilos fizetni. Meg is fogom akadályozni!

Szóval felült az „Amtsschimplire” és a világért sem akart róla leszállni. Egyéb gondolata nem is volt, minthogy fedezze magát a veszélythozó paragrafusok ellen.

Június 9. A hozzám beosztott hadifogolyosztagekat vizitálom. Van köztük szerb is, orosz is. A szerb háromszor annyit ér, mint az orosz. A lakossággal és a hadifoglyokkal most anyagot gyűjtetünk. Csak *Cemizából* magából huszonnyolc zsák üres konzervdobozt szedtek össze. Minden anyagot gyűjteni kell, mert kifogyóban van sok minden, ami szükséges.

Június 10. Tífusz- és koleraoltás.

Június 11. A huszonkettes dalmátok állásba mennek a *Pocigorára*.

Június 12. Az úgynevezett *Lakos-féle* kézigránát veszedelmes dolog. *Oseken* gyakorlat közben két ember sebesült súlyosan saját, korábban-robbanó kézigránájától. *Springer* törzsorvos operálta őket, két kezét amputált, talán megmaradnak. A súlyos operáció után *Springer* pillangókat kergetett lepkefogóval, hogy elküldhesse a kisfia gyűjteményébe.

Délután egy *oseki* ember került elém. A zsupán hozta. Összeveszésből eredően éjjel tönkretette és szédült a egy ötgyerekes hadiözvegy szőlőjét. Olyan huszonötöt verettem rá, hogy csak úgy ropogott!

Anyám, szegény, hiába írok mindennap, nem akarja elhinni, hogy nem vagyok állandó halálos veszedelemben. Nekem úgysem fogja elhinni, tehát mondom *Németnek*:

— Te fiam, írhatnál egy levelet édesanyámnak, nyugtasd meg, hogy jó sorunk van.

— Hát kérem, kapitány uram, — feleli Német — én úgyis mindig írok, de most külön is fogok írni.

Hát írt is. Ez néhány nappal ezelőtt volt s most anyáin elküldte *Német* levelét, mely a következőképpen hangzik:

Mély tisztelettel küldöm pár soraimat a kedves Méltóságos Asszonyhoz és tudatom, hogy én megkaptam hozzám küldött lapját, melyet igen szívesen vártam és nagyon szépen köszönöm és megértettem. Megértettem a kedves Méltóságos Asszony lapjából, hogy én nagy gondot viseljek a kedves kapitány úrra, és magamra is. Kedves Méltóságos Asszony, én már négy év óta ismerem a kapitány urat és tudom, hogy ő szeret mindent látni és tudni, de ha talán rossz helyre akarna menni, akkor én úgyis lebeszélem arról, hogy oda ne menjen. De most szegény kapitány úrnak annyi a dolga, hogy azt se tudja, hogy mit csináljon, mert itt az a sok katonaság és trének és foglyok és civilek, akik el nem menekültek. Hát szegény kapitány úr a nagy szárazságba, amibe majd megsül az ember, nagyon izzad és nagy por lepi be és néha úgy néz ki, mintha liszttel volna behintve. Kétszer vagy háromszor is kéne, hogy átöltözzék, de nincs rá ideje, pedig én mindig biztatom. De ha hazakerül, hozok sok jó vizet és mondom, hogy vetkőzzön le és fürödjön meg. És tudatom a Méltóságos Asszonnyal, hogy mink még itt helyben vagyunk, ahol eddig is voltunk és nem mentünk se előre, se hátra. Pedig amilyen ütközetek vannak itt, az borzasztó. Mert én is láttam már pár helyen ütközetet, meg vótam is benne, de még ilyet, ilyen ágyúzást nem láttam. Nem vagyunk messze tőle, hát igen rendszeren látni lehet. De azért a kedves kapitány úrral nem megyünk oda, a tallián csak a fejünk felett lövöldöz, mert, ha akarna is, lebeszélném róla, hogy oda menjen. Kedves Méltóságos Asszony, kérem szépen én más újságot nem írhatok, minthogy sokszor üdvözlöm a kedves Méltóságos Asszonyt és kezeit csókolom és a Méltóságos Ezredes Urat is.

Huszár Német István. ”

Németnek ezután a levele után nem tudom, mennyire nyugodt meg édesanyám!

Most van a *zalszczyki* csata évfordulója. Azok közül, akik a lövészászlóaljjal abban résztvettünk, alig vagyunk már néhányan. Akik ott nem estek el, rövidesen másutt haltak hősi halált. *Kovács, Janik, Boronkay, Horváth* és a kis hadnagyom: *Pettkó*. Ez a bátor fiatal gyerek zsebében a szabadságlevéllel esett el. Néhány percig még élt. Búcsúzott:

— Holnap szabadságra mehettem volna . . . Istenem, de jó lett volna még egyszer szabadság. Azután is eleshettem volna. De ennek így kellett lenni!

A *zaleszczyki* csata képéhez az is hozzátartozik, hogy utána *Pesten* létemkor az egyik színházban találkoztam véletlenül *Békéssy Bélával*. Örömmel üdvözöltük egymást. Diskurzus közben egyre éreztem, hogy vár tőlem valamit, de nem tudtam, hogy mit. Kis idő múlva maga tért rá a témára:

— Tudod, — mondotta — mennyire meg voltam veletek elégedve. Gyönyörűen dolgoztatok! Most felhasználok ezt az alkalmat, hogy megkérdezzem, megkaptátok-e a kitüntetéseket, melyekre beadtalak? Emlékszel rá, téged és *Boronkayt* vaskoronára, a többieket érdemkeresztre adtam be!

Kénytelen voltam megmondani az igazat, hogy mi bizony nem kaptunk semmit, illetve vaskoronarendet kapott a parancsnokunk, aki át se jött a vizen, azután kapott igen megérdemelt Szignum Laudiszt a doktor és még valaki.

Békéssy olyan dühbe gurult, hogy alig győztem csillapítani. Megkért, hogy menjek el hozzá, diktáljam be a személyi adatokat s ő azonnal új beadványt csinál, mert személyes ügyévé teszi a dolgot.

— Én mint parancsnok — mondotta — nem kaphattam volna Lipót-rendet, ha ti, édes fiaim, meg nem érdemlitek a vaskoronát és a többit. Még ez sem a teljes igazság, de az már úgy van, hogy a kitüntetés a ranghoz is van kötve.

A beadványt csakugyan azonnal megcsinálta, de ilyen hosszú idő után nincs már annak igazi hatása.

A kitüntetéseket azóta megkaptuk, de mindenki egy fokkal kisebbet kapott, mint amire a beadvány szólt és a kitüntetettek nagyobbik fele közben azóta elesett.

Június 13. Hajnalban váratlanul elmegyek az egyik községbe megnézni, hogy dolgozik-e a lakosság? A gyülekezésnél alig öt-hat

ember lézeng. Az ulánusokkal zavartatom ki őket a házakból s a továbbiakig felfüggesztem függetlenségüket. A kocsmákat bezáratom, csak öttől-nyolcig lehetnek nyitva. Az még sem megy, hogy mindenki éjjelutánig korzózzék, aztán reggel tízig aludjék és a földek műveletlenek maradjanak! Ezentúl reggel Ottói-tizenegyig, felügyelet alatt, közös munkát végeznek.

Elmentem a paphoz is, jól leszidtam a hívőit s megkértem, hogy a szószékről is beszéljen népe fejével. Az öregúr jajgatni kezdett, hogy a katonák igen nagy károkat okoznak a faluban. Később kisült, hogy erkölcsi károkról van szó a leányok körül. Hallván, hogy naplót vezet, megkérdeztem, általában melyik csapattal volt eddig legjobban megelégedve? Erre valóságos dicshimnuszot olvasott fel naplójából a huszonkilencedik magyar népfelkelő ezredről, melynek parancsnoka *Tihanyi* ezredes. A szegény gyerekek iskolaszereire szükséges pénzt is az ezred tisztikara adta össze.*

Felülről igen rossz hírek: *Bukovina* is elveszett.

Június 14. Wurmánál jelentkezem azzal, hogy ezredem fent súlyos harcokban van, úgy érzem, nekem is ott a helyem. Kijelenti, hogy nem enged el, nem tudhatom, mikor lesz ránk szükség, mint lovasszázadra.

— Egyébként — mondotta — főszolgabírói hatáskörébe annyira bedolgozta magát, hogy nem akarom nélkülözni. Maradjon itt!

Június 16. Tegnap este régi ismerőssel találkoztam a hadtestnél: *gróf Vojkffy Hubert* ulánuskapitánnyal. *Tarnoszynán* sebesült, az oroszok elfogták, de ezredorvosunk, a szintén fogságba esett *Philip* doktor valahogy megszöktette. *Vojkffy* a hadseregfőparancsnokságtól jön *Reuterswärdt* svéd őrnaggyal, aki az olasz frontot akarja megismerni. *Wurm* utasít, hogy holnap vigyem őket fel a *Sabotinora*, de legyenek nagyon óvatos, nehogy a svédnek valami baja essék. A második tifuszoltástól éppen elég rosszul érzem magamat és magas lázam van, de hát persze, megyek.

Reggel ötkor autón indulunk *Görzbe*. A svédet minden érdeklí és szakadatlanul kérdez. Ismertetem a frontmögötti berendezkedést. Feltűnik neki, hogy minden darab föld meg van művelve.

Görzben az ötvennyolcadik hadosztályhoz viszem, ott egy tiszt elmagyarázza neki a hadosztály helyzetét, aztán elindulunk *Salcanoba*

* Ez budapesti alakulás volt, legénysége a jászkun-vidékről s Észak-Pestrnegyéből származott. A pótlásul kapott tót legénység is kiválóan harcolt.

s onnan a *Sabotinora*. A *salcanoi* út ezernégyszáz-ezerhatszáz lépésre megy az olasz állástól. Az olasz belelát, tehát végig leplezve van. Átmegyünk az *Isonzó* hídján, mely állítólag a legnagyobb ívű köhíd. Kecsesen, könnyen lebeg át a csodásan kékvízű folyón. Korlátja felett rácsos famaszkirung, mert a *podgorai* állásból belátni ide. Az olasz tűzéréség folyton keresi a hidat, de eddig komoly kárt nem tett benne.

Az út jó másfél óra. Eleinte kényelmes és lassan emelkedik. Balról a *Sabotino* meredek sziklái, jobbról az *Isonzó*. A keleti parton a *Monte Santo* mered az égnek, tetején kolostor, csodatevő zarándokhely, benne — tűzérégi megfigyelőink. Az olasz szitává lőtte a kolostort, de a megfigyelők ma is ott vannak. A barátok, egyet kivéve, elmentek. A nép nagyon rossz néven veszi az olasznak, hogy ezt a szent helyet szétlőtte. Az út később mindinkább kapaszkodik és hegyesszögű, rövidebb szerpentinekben tör felfelé. Egy helyen drótkötélpálya húzódik el fölötté, mely a *Sabotinson* álló csapatok szükségletét szállítja.

A svéd megáll az úton és a földre mutat. Egy térdben ellőtt friss emberláb hever az úton. Rajta bakancs, véres nadrágszár. A gazdáját már elvitték, a lába ott maradt. A svéd azt kérdezi:

— Mi ez?

Azt felelem rá:

— A háború!

Az út mindig keskenyebbé válik. Lépcsőkön lihegünk felfelé, meg-megállva, felbámulva a sziklaoldalokhoz fecskéfészekszerűen odaragasztott fakalyibákra. Jobbkéz felől függőleges sziklafal szakad le az *Isonzóra*, lent pedig már a túlparton folytatódik az állás. Ott két század *Hindenburg*-baka áll, *Sötét* kapitány parancsnoksága alatt. Közte és a *sabotinoi* csoport közt nincs közvetlen összekötetés, de ezen a sziklafalon úgysem lehet sem harc, sem rajvonal.

Fáradtan érünk fel. El se lehet képzelni, hogyan mászta meg ezt az utat az a csapat, melynek ellentámadást kellett csinálnia, amikor az olaszok egyszer kilőtték a *sabotinoi* állást! Sok mindent láttam már a háborúban, de most megáll az eszem és csak azt érzem, hogy az ember a lehetőség határait mélyen belevitte már a lehetetlenség birodalmába.

A keskeny, magas, meredek lépcsők a *Sabotino* jobboldali kúpja alatt, egy szeszélyesen húzódó, keskeny teraszra visznek, melyből a hegybe vágott kavernák nyílnak.

Az első a zászlóalj parancsnokságé. Kis szoba, két ágy, asztal, kályha, villanyvilágítás; jobbra telefonfülke, aztán egy húszméteres alagútféle az ordonáncok számára. Ettől jobbra tátong az igazi alagút bejárata, ez száz lépés hosszú és a hegykúp alatt az állásba visz. Az alagút mellett egy kavernában villany konyha ezer embernek, mellette a tartalékban lévő század és a segélyhely kavernája. Minden sziklába van robbantva.

A hegy olasz felé eső részén erkély szerűen fut az állás. Az állásban szintén kavernák. Itt néha három-négy napos pergőtűzzel is kell számolni. A pergőtűzkészlet, ha minden közlekedés megakad, pótlás nélkül is négy napra való ellátást biztosít a csapatnak. A hegy csúcsán tanyázik a tüzérmegefigyelő.

Innen messze belátni az olasz front mögötti vidékre. Elöl háromszáz lépésre az olasz fővonal. Belőle cik-cakos futóárok jön felénk és befut az előretolt olasz vonalba, mely ide száz-százötven lépés. Most nem látni az olaszt és nem esik egy lövés sem. A csend azonban nem sokáig tart. Talán észrevettek valamit, mert legénységünk egy része az álláson dolgozik. Egyszer csak csattanva, dörrenve vág a kúpra az első gránát. Szanaszét repül a sziklakó s egy fél perc alatt mindenki eltűnik. Még néhány gránát, azután csend. A legénység kommandó nélkül bújik elő és folytatja a munkát. Most jön le a megfigyelőhelyről az új tüzérdandárparancsnok, akit átadó elődje az imént tájékoztatott. Tíz órakor komoly lövöldözésbe fog az olasz. Dolgozni kezdenek az aknavetők is egész a huszonnycel-centiméteresekig.

A svédrel nézzük a bakákat. Öreg *békésmegyei* kettes népfőlkélők élnek-halnak itt olyan magasan, hogy el se hinnék, ha nem lennének itt, hogy ide egyáltalán el lehet jutni. Lelkinyugalommal pipáznak és köpnek éppúgy, mint otthon esténként a poros alföldi utca házelőtti kis-padján. A svédet igen megnézik. Egy szolgálatos altiszt hangosan, magyarul jelentkezik nála és tábornok úrnak titulálja.

— Lampasz van neki je a nadrágján, az igaz, hogy csak kék, de hát biztosan generális!

A zászlóaljparancsnok átad mindegyikünknek egy úgynevezett *Sabotino-levelet*. Ez az olasz gránát vezetőkakikájából készül, a legénység csinálja és csak annak ad belőle, aki tűzben volt a *Sabotino** Ezt a feltételt igen komolyan veszik s hiába próbáltam szerezni egyet *Gemmingen* báróné számára, nem adtak. Fel kell jönni érte személyesen és kell, hogy az olasz lőjjön. Próbálom meg-

magyarázni, hogy egy önfeláldozó bátor, vöröskeresztes dámának szántam, de azt felelik, hogy:

— Nem lehet, kapitány uram, asszonyép is eljöhet érte. El is jött már egy, valami német hercegnő, az kapott.

A svéd ezután felment a megfigyelőhelyre, ahol sehogy se akarta elhinni, hogy a megfigyelőlyukon át egyszer teletalálatként bejött egy gránát és a falnál ülő tüzér lába közt a sziklába fűrődött és nem explodált. Ennél a szerencsénél csak az a véletlen nagyobb, hogy egy ilyen kis lyukba pontosan berepülhessen a gránát!

De most már be kell bújni a kavernába, a világra millió ördög szabadul, csattogva csendülnek a kemény sziklába vágódó gránátok és a visszhang száz oldalról, ezerszeresen adja vissza a dördüléseket.

Tíz óra után indulunk lefelé. Fejünk felett zúgnak, vijjognak a lövések szakadatlanul, de a második dördülés valahol az *Isonzovölgyből* vagy a *Santo* oldalából hangzik, ahová becsapódnak.

Visszadefilrozunk az állás mentén *Görzbe*. Itt kivételes csend és nyugalom. Az ötvennyolcadik hadosztályparancsnokánál, *Zieglernél* ebéd, itt találjuk *Gemmingen* bárónét is, aki kijelenti, hogy el fog menni a *Sabotino-leveléért*.

Ebéd után az *aisovizzai* repülőterre viszem a svédet, három óra hosszat mindent apróra megnéz és megyünk vissza *Dornbergbe*.

Nagyon örültem, hogy baj nélkül hoztam haza. *Reuter swärdt* okos ember. Keveset beszél, sokat lát. De amit látott, azt megértette és tetszett neki. Egyet nem akart elhinni eleinte. Azt, hogy *Görz* előtt nincsenek modern erődítmények. Amíg a maga szemével nem látta, nem hitte el, hogy itt tisztán az emberi akarat és élő emberfal tartja az állást. Nem ő az első, aki ezen csodálkozik. Ugyanígy csodálkoznak a fogságba esett s *Görzön* át vezetett olasz tiszték is.

Este nagyon kedves, váratlan vendéget kapok. *Philip* ezredorvos látogat meg, aki annakidején visszahozta a fogságból *Vojkffy*t.

Június 18. Görzben felszerelési megbeszélés.

Június 19. Átköltözöm a paplakba.

Június 20. Zuber tábornok hegyidandárja jön Boszniából. Két ordonánctisztje, *Kazy* ulánus- és *Paksy* huszárfőhadnagy régi ismerősök. Náluk étkezem. Kitűnő konyha, úri tónus; nagyon szép, friss dandár. Ők még nem tudják, hová jöttek.

Június 23. Engerik báró betegen kórházba kerül.

A *Zuber-dandár* fegyelmezett és rendes. Látszik, mennyire érvényesül a parancsnok úri egyénisége és jó befolyása. *Zuber* anyja magyar s ha ő nem is az, egész lényében magyar úr.

Ez a front egészen más, mint az északi. A csapatok, ha nincsenek állásban, a legnagyobb kényelemben, majdnem azt mondanám, városi viszonyok között retabliroznak. Annyi csapat van, hogy aránylag sokáig vannak hátul. Ilyenkor gyakorlatoznak ugyan, de egyébként igen jól élnek. Közvetlenül a front mögött mindenütt asszonyokat talál az ember. A vöröskeresztes hölgyek rendesen viselik magukat, sokszor önfeláldozó hősiességgel, mint *Thun grófné*, *Gemmingen báróné* és a két kedves német ápolótestvér: *Márta* és *Mia*. De nemcsak ezek a hölgyek vannak itt. A gránátűz ellenére rendesen tanítanak a tanítókisasszonyok s végzik munkájukat a postáskisasszonyok, *báró Baum*, *görzi* Bezirkshauptmann felesége is itt van s a retablirozó csapatnál társadalmi élet folyik.

Ma is igen kedvesnek induló esténk volt. *Zuber* adott vacsorát. *Gemmingen báróné*, *Baum báróné* és néhány környékbeli asszony és leány voltak a női vendégek. *Baum báróné* spanyol származású, szép, kedves, eszes dáma s ugyancsak nem látszik meg rajta, hogy öt fiú mamája. A vacsora viharral végződött, olyannal, amilyen csak itt tud lenni. A villám úgy csapkodott mindenfelé, hogy világos lett tőle az este. A villámcsapástól *Baumele* kocsijának lovai megvadultak, a társaságot fölborították, *Gemmingen báróné* fején és karján súlyos zúzódásokat szenvedett s nyomban kórházba kellett vinni. Természetesen vette a dolgot, a háborúba már az asszonyok is beleszoknak.

Június 28. Ma két éve ölték meg Ferenc Ferdinándot. Az évfordulón pergőtűzben áll a front. Futnak a rakéták, géppuskaszerű sűrűséggel dübörögnek az ágyúk, rezegnek az ablakok és mozog a föld. Megint a főherceg hadteste van a legerősebb harcok központjában. Felvillanó srapelcsillagok és gránátlobbanások mindenütt!

A *lucki* vereség okáról csúnya hírek szállingóznak. Az elbizakodottság bosszulta meg magát. Az ezred az áttörésnél nem volt ott, de ott volt. mikor az áttörés helyén támadt óriási ürességbe három lovashadosztályt dobtak be. Egy-egy századra nyolc-tíz kilométeres védőszakasz is jutott. Naponta hatszor is lóról szállva, más és más helyen demonstrálva próbálták elhitetni az oroszsal.

hogy front áll vele szemben. Szerencsére az orosz, mint mindig, ezúttal is rosszul üldözött.

A pergőtűz az *Isonzón* délután hatkor kezdődött, most éjfél van, de még mindig tart. Pergőtűz alá került a *Podgora* is. A *Sabotinnon* valamivel gyengébb a tűz. Vacsoránál jön egy rövid jelentés, hogy a 31. honvédezrednél az *M. 5. Unter standba* nehéz teli-találat vágott. Ez négy szétlőtt gépfegyvert, egy sereg halottat, leszakított kezet, lábat és sebesülteket jelent.

Julius 20. Állandó élénk harctevékenység. Rengeteg munka, hetek óta nem jutok naplóíráshoz.

Augusztus 1. Görzben van dolgom. A *Hotel Unióban* találkozom egy régi barátommal. Megörülünk egymásnak, leülünk vacsorázni s közben nyújtogatjuk nyakunkat, mert az olasz gránátok néha igen közel csapkodnak.

A háborúról beszélünk, az olasz frontról, azután erről a furcsa görzi életről, amely dacol minden tűzzel és háborúval. A kofák piacot tartanak, a gyerekek óvodába járnak, egy moziban nemrég előadás közben sebesült meg egy csomó ember és ami a legfurcsább: a görzi kórházban civiletegeket is ápolnak. Barátom elgondolkodva hallgat egy darabig s azután elmondja a következő történetet:

— Aki itt él, legyen az öreg, vagy fiatal, férfi, vagy leány, azt hatalmába keríti a háború, az a helyzet, amelyben élni kénytelen és menthetetlenül annak rabszolgájává lesz. Ennek olyan frappáns esetét éltem végig, amelyet érdemes meghallgatni s amelyet el akarok neked mondani.

En is felülről kerültem ide és egy kis falu egyetlen úri házába kvártély óztam be. Rettentően igénybe voltunk véve, alig voltam otthon, rendesen éjjel kerültem haza. Házigazdámot egyszer meglátogattam, de jó idő telt el, míg a háziak közül rajta kívül mást is láttam. A ház olasz beosztású. Az első emeleten egy belső hallszerű nyitott teremből nyílnak a szobák.

Egyszer már délután sikerül hazajutnom s megyek fel a lépcsőn. A felső lépcsőfokon fiatal leány áll. Magas, karcsú, fekete haj, kék szem, tizenhét-tizennyolc éves lehet. Nagyon csinos, nobiles kinézésű. Köszönök, mire megszólít:

— Maga már két hete nálunk lakik és nem ismeri a házikis-asszonyt. Nagybátyám beszélt magáról, azt is mondta, hogy sokáig itt fog maradni!

Én nagy elfoglaltsággal mentetegetem magamat, egy-két szót váltunk, majd néhány régi képet kezdünk nézegetni. A leány magyaráz s rövidesen elköszön.

A következő napokon többször láttam őt a kertben.

Esténként nagybátyjával, imakönyvvel a kezükben, fel-alá sétálva félórákat is imádkoznak. A kislány finom alakja, nagy kék szeme, gyönyörű járása egyre többet foglalkoztat. Ugy kezdem rendezni a dolgaimat, hogy valahogy inkább napközben kerüljek haza. A beszélgetések mind gyakoribbak lesznek. Egy délután hazatérve látom, hogy a házigazdám kocsin elmegy.

Szobámba felmenet az ajtó nyitva, a kisleány az asztalom előtt áll és néhány kitett fotográfiát nézeget. Egy percre zavarba jön, azután nyugodtan természetesen leül és diskurálni kezd. Érdeklődik, hogy mit csinálok, mi újság? Azt felelem, hogy holnap éjjel Görzbe kell mennem.

— Vigyen el engem is, meg akarok valakit látogatni!

— Mi jut eszébe? Görz most állandó tűz alatt áll, szó sincs róla, hogy elvigyem!

Makacskodik, követelődzik. Tréfára fordítom a dolgot:

— Én mindenesetre bemegyek, — mondom — de maga hiába állítja, hogy akkor nélkülem is beutazik Görzbe. Ezt úgy sem meri megtenni!

Szeme megvillan, rámnéz és csak annyit felel:

— Holnap hajnalban öt óraker meggyőződhet erről. A nagytemplomban találhat imádkozva.

Olyan komolyan beszélt, hogy ezekután én is komolyan próbáltam tervéről lebeszélni. De a leány az első alkalmat felhasználva, más témára tért.

Éjjel bekocsiztam *Görzbe*. Erős tűz. A parancsnokságnál dolgomat elintézve, félőt felé vissza akartam indulni, de előbb bementem a nagytemplomba. Csak nem váltja be ígéretét ez a bolond lány? Ha ott találom, hazaviszem, ha nem, legalább lesz mivel ugratni.

Közben a tűz folyton erősödik. Az utcákon fal mellé lapulva katona- és civilalakok surranak el. Egy szűk utcán átszalad hozzáam a túlsó oldalról egy kis tizenhárom év körüli leány s megszólít:

— Kapitány úr úgylátszik nem ismerős Görzben. Most a Podgoráról jön a tűz, tessék átjönni az utca másik oldalára, mert itt golyót kaphat!

A kicsi is a templom felé megy, elmondja, hogy anyja súlyos beteg, a kórházban gyógyítják, mesél tücsköt-bogarat, csak arról nem, hogy mégis csak furcsa, hogy egy tizenhárom éves kis lány hajnali négy óra után nehéz tűzben járja a görzi utcákat. Neki egész természetes volt, hogy ő bevásárolni megy.

A templom előtt gesztikuláló, hangosan beszélő embercsoport. Egy vöröskeresztes kocsit most fordul be a sarkon. A templomot egy félórával ezelőtt telitalálat érte. A sekrestye mögötti falon jött be, néhány halott és sebesült. A gránátlyukat elfüggönyözték, az oltár környékét kitaraktatták, a halottakat elvitték, a sebesülteket kórházba szállították.

Bemegyek a templomba. Több mint félhomály, a padokban néhány ember. A legutolsó padban karcsú nőalak térdepel egyedül, a padra borulva. Melléje térdepelek és várom, míg fejét felemeli.

— Meg van örülve? Azonnal jöjjön velem!

Rámnéz s csak annyit mond:

— Hát mégsem hitte el, hogy bejövök Görzbe?

Keresztet vet és megindulunk kifelé.

A tűz folyton erősödik, egyik gránát a másik után vág be. Szótlanul megyünk egymás mellett. Kocsimat a hoteludvarban hagytam. Odaérünk.

— Jöjjön be reggelizni. Meg kell várni, míg a tűz enged!

— Nem lehet, — feleli — sokan ismernek Görzben. Nem akarok a kávéházban magával mutatkozni.

— Akkor szobát nyitattok.

Nyugodtan jön utánam. Reggelit hozatok s mikor a pincér ki-megy, megszólalok:

— Maga megőrült! Mi jut eszébe, ilyen pokoli napon Görzbe jönni valami kis ok miatt. Elhiszem, hogy bátor, de ezt többet meg ne tegye! Egyébként is mit fog szólni hozzá a nagybátyja?

Feláll, a szeme könnyelábad, rámnéz, megölel, megcsókol:

— Szeretem magát!

... Reggel kilenckor meg akarom nézni, milyen a világ odakint és meg lehet-e kockáztatni a hazamentelt? A tűz alábbhagyott, de még mindig elég ahhoz, hogy elmozdulásról szó se lehessen. Elmegyek a legközelebbi parancsnoksághoz és telefonálok századomhoz, hogy csak éjjelre kerülök haza. Mire visszaérek a hotelszobába, tele van virággal; a kislány is lent járt, haza-telefonált, hogy csak éjjel érkezik vissza és virágokat hozott.

. . . Estig volt idő beszélgetni. Eddig szavát is alig hallottam, most folyik ajkáról a szó.

— Árva lány vagyok, nagybátyámon kívül nincs senkim. Tudom, hogy ő szerelmes belém, a legnagyobb energiával küzd ellene, folyton imádkozik és imádkoztat. Néha hetekig nem akar látni, máskor meg mindig velem akar lenni. Szörnyű nézni, hogyan kínlódik ez az ember! Már százszor el akartam menni a háztól. — Mindenben hallgat rám, de ebben az egyben nem enged. A háború kitörése óta rengeteg bekvártélyozás volt nálunk. Az első naptól fogva, bárki jött is kvártélyra, azonnal udvarolni kezdett. A különbség csak az volt köztük, hogy egyik része szentimentálisan, a másik cinikusan, de mind ugyanazt akarta. Nem vettem tőlük rossznéven. Hányan mentek el tőlünk állásba, akik nem jöttek vissza többé. Csak egy volt köztük, aki tetszett volna nekem is. Egy kis vadászhadnagy. Húsz éves kis fiú, aki folyton az anyjának írt leveleket. Csak négy napig volt nálunk, azután állásba ment és az első napon elesett. — Akkor jött maga. S maga volt az első, aki két hétig felém sem nézett. Eleinte csodálkoztam ezen, aztán bosszantott. — S nevetve tette hozzá: — Azonkívül erre olyan ritka a huszár! Még akkor sem udvarolt nekem, amikor végre én szólítottam meg. — Ami azután jött, azon nem is gondolkodtam. Az én életemnek úgyis vége; egyik háznak széjjellőtték, szüleim nincsenek, nagybátyámmal nem maradhatok, de egyébként is a jó ég tudja, mi lesz velünk, hiszen a házuk már is tűzben áll. Ha az olasz csak kicsit is előbbre jön, elpusztul. Amellett, azt sem tudom, minek örüljek? Az apám szlovén, az anyám olasz volt. Anyám engem olasz patriotának nevelt, nekem tulajdonképpen annak kellene örülnöm, ha az olaszok győznek. Eddig kerültem azt, hogy ezekre a dolgokra gondoljak, de most már olasz győzelemnek sem örülnék, hiszen maga magyar. Az én életem folyását mindenben megváltoztatta ez a háború. Hát most nem gondolkozom tovább.

— Az Isten szerelmére, én megint csak azt mondom, amit hajnalban az első csókja után mondtam: hogy mi jut magának az eszébe? Végre én férfi vagyok, háborús katona vagyok, a gondolkozásról már rég leszoktam, veszem a dolgokat úgy, ahogy jönnek és vettem magát úgy, ahogy adta magát! De most is meg vagyok döbbenve azon, amit tett. Egy lány, aki egy gránáttól lyukas hotelban minden előzmény nélkül odaadja magát, életében először egy embernek, akit két hete ismer?

Újra felvillan a szeme, most megint olasz és felel:

— Én nem törődöm azzal, amit tettem, újra megtenném, és azzal sem törődöm, hogy te ezt nem érted. Én sem értem, de nem tehettem másként és érzem, hogy igazam volt. Az élet nekem is tartozik valamivel. Mást nem adhatott, téged adott, először itt Görzben és otthon addig, ameddig kvártélyon leszel nálunk. Talán elesel, talán elmegy és nem gondolsz majd többé rám. Ez most nekem mind mindegy. Ne tégy magadnak szemrehányást; én sem neked, sem magamnak nem teszek. Most pedig ne beszéljünk tovább ilyen szomorú és komoly dolgokról!

... Este alábbhagyott a tűz, kocsin kivitettem *Görzből*, ő haza, én pedig egy barátomhoz mentem és csak másnap délután tértem haza, nehogy gyanússá váljék a dolog. — Ami ezután következett, az nemcsak ennek a háborúnak, hanem egész életemnek is egyik legszebb hat hete volt. — Egymás mellett fekvő szobáknak elzárt közös ajtaja, ha mindenki aludni tért, kinyílt s a balzsamos tavaszi olasz éjszakában úgy éltem hat hétig, hogy gyönyörűbet elképzelni sem tudok. Furcsa összetétele volt ez a kislány a szenvedélyes, szerelmes olasznak és a magát alárendelni tudó, engedelmességhez szoktatott szlávna. Csupa önfeláldozás, önzetlenség, nőies gondolkozás, bájos, gyerekes kedvesség bizonyos határvonalig s azután tomboló, forrongó, szerelemre-született temperamentum. Viszonyunkról senki sem sejtett semmit, erre vigyáztunk mind a ketten.

— S mi volt a vége? — kérdezem barátomat elgondolkozva.

— A vége? Egy napon azt mondta, hogy nem marad tovább, elmegy valami távoli ausztriai rokonaihoz és igyekezni fog álláshoz jutni.

— Miért?

— Nemcsak azért, — felelte a kislány — mert nagybátyámmal tarthatatlan a helyzet, hanem másért is.

Hosszú faggatás után a nyakamba borulva, sírva tördelte:

— Elmegyek, mert csak én vagyok igazán szerelmes beléd, te pedig, ha szeretsz is, szerelmes nem vagy. Vagy talán az vagy, de csak úgy férfimódra. Te abba vagy szerelmes, akinek a fotográfiája az asztalodon állott. Észrevettem, hogy a képet betetted az asztalfiókba. Nem azért tetted el, mert nem szereted már, hanem azért, mert nem akarsz engem emlékeztetni és megbántani. Nem teszek neked szemrehányást, hiszen nem te csábítottál el engem. Előbb-utóbb úgy is el fogsz menni s én csak mint

kis háborús epizód fogok emlékedben maradni, de minél tovább vagyok veled, annál inkább látom majd, hogy nem igazán szeretsz. Ha nem lenne háború, akár hiszed, akár nem, talán megtudnálak ezért ölni. De háború van, nem bántalak. Annyian estetek már el, lehet, hogy a te sorsod is ez, így én nem bántalak. Azután zokogni kezdett és akadozva mondta:

— Legalább volt egyszer az életedben valaki, aki nem kérdezte tőled, hogy ki vagy, mi vagy, nős vagy-e, vagy nőtlen, gazdag vagy-e, házasodhatsz-e? Én nem kérdeztem semmit, ön csak szerettelek, vettelek, úgy ahogy vagy, kiszakítva egész életedből, környezetéből, szokásaidból, vettelek mint háborús katonát. Holnap elmegyek . . .

— Sohase láttam többé és soha sem fogom elfelejteni! — fejezte be történetét a barátom.

Elgondolkozva megyünk vissza kocsijainkhoz. Búcsúzás előtt megszólal:

— Most is folyton azon gondolkodom, mennyire igaza volt ennek a kislánynak abban, hogy a háború az egyetlen alkalom, amikor az ember kiszakad múltjából, életviszonyaiból, családjából s mindabból, amiben addig élt, amíg bele nem vágódott a háborúba! Én az ő szemében valóban csak a magyar huszártiszt voltam és minden egyéb, ami vagyok, az nem számított az ő szemében. Hogy ő mi volt nekem, azon sokat gondolkodom. Talán szerencse, hogy amint ő mondta, nem voltam bele igazán szerelmes, de neked azt is megmondom, hogy ma már én sem tudom, nem vagyok-e igazán szerelmes az — emlékébe.

Augusztus 11. Napokig nem jutok naplóíráshoz, pedig történelmi napokat élek. — Negyedikén és ötödikén az egész fronton pergőtűz. A hadtestnél azt mondták: „A szokásosnál erősebb demonstráció.” Komoly támadással nem számoltak, különben a frontban levő két hadosztály parancsnoka *Zeidler* és *Novak* nem lehettek volna szabadságon. Ötödikén délután *Gorjanskoba* kellett volna mennem, de letelefonáltam, olyan szörnyű tűz indult meg az egész vonalra és ránk is. Itt valami komoly dolog készül. Röviddel rá nehéz gránátűz zuhog *Dornbergre*. Az olasz a hadtestparancsnokságot, az útkeresztvezést és az alagút bejáratát akarja szétlőni. A VII. hadtesthez felvivő szerpentin út szintén nehéz tűzben áll, az erdő ég. *Comen*, *Kostanjevica* telefonon súlyos gránátűzet jelent. Alarmíroztam a századot, az ágyúzás fokozódik. Az *oseki* kórház megtelik sebesülttel. Délután

riadó és indulási parancsot kap a hatodik Landsturmszászlóalj. Hatkor riadozott a második vadászzászlóalj és a kilencvennyolcadik ezred három zászlóalja is. A vonalban heves harc tombol mindenütt. Az olasz benyomul a *Sabótinon*, *Pevmánál*. a *Podgorán* és *Luciniconál*.

Schönpassra lovagolok. Ott akkor alarmhoz a huszonkettes dalmátok Reimer-zászlóalja. A *Tafra-* és *Volek-*századok voltak elsőnek készek s a másik kettőt be sem várva indulnak. A magas, hatalmas szál *Tájra* hadnagy halad az élen. Azzal búcsúzik tőlem, hogy:

— Rám ma a Sabótinon a vaskoronarend vár. Gyerünk!*

Rögtön utánuk indul *Reisner* kapitány a két másik századdal. A *Sabótinon* egész nap örült harc tombol. Visszaözlő sebesültek. Este a hegycsúcson magas láng csap fel, az olasz jeltűz: a *Sabótinot* elfoglalták. Éjjel ellentámadások indulnak. A *Podgorán*, *Luciniconál* és *Pevmánál* részben az állásokig jutottunk, de új olasz tömegek indulnak ellentámadásra. A második *békési* honvédezred egyik zászlóaljából, irtózatos harc ós késhegyig menő sokszoros kézítása után százötven ember jött vissza. *Novak* hadosztály parancsnokot. *Reinöhl* brigadéros, egy öreg, bevált, kitűnő katona helyettesítette. Hármas telefonkapcsolás révén hallottam, amint *Wurm* disznóalt neki. Azzal végezte: „*Tegyetek meg mindent, hogy az olasz be ne ékelődjék a Sabotino és Santo közé. A Turudia-zászlóalj maradjon, mint utolsó tartalék a Monte Santon!*”

Görzre borzalmas tűz zuhog. Éjjel az autón érkező *Zeidler* a pergőtűzön át hajt be parancsnokságához. A front munícióhiányról panaszkodik. A polgári lakosság menekül. A front mögött sebesültekből és szétugrasztott emberekből egész csapatok bolyonganak. Egy szakasszal előre lovagolok a *Rosenthalba* rendet csinálni közöttük. A komoly sebesülteket hátraküldjük, a könnyű sebesülteket és elkeveredetteket csapatostre való tekintet nélkül századokba alakítjuk és visszük előre.

A *Doberdóról*, ahová csak tüntető támadás irányult, megkapjuk segítségül a *czemovitz*i dandárt. Hátról megindulnak előre a menetszázadok. Ez az utolsó tartalékunk. A gázharchoz még nem szokott csapatok útközben átmennek a felállított gázkamrákon. Elöl a tomboló pokol, hátról előre-siető rezervák; gyors vonattranszportok új tüzéséget hoznak.

* Harmadnapra elesett.

Már harmadik napja folyik a *hatodik görzi csata*. A hadtestparancsnokságot *Dornbergből* kilőtték, visszamegy *Batujera*. Engem alárendelnek a *Vogerskon* álló ötvennyolcadik hadosztálynak. Három nap óta senki sem alszik. Két ulánus és négy ló sebesült meg abból a szakaszból, mellyel a visszafutókat szedtem össze és hajtottuk előre. A front mögötti falvak kiürítése folyik. Több konyhát állítok fel a menekülőknél, azonkívül az egész környék összes kocsijait elrekviráltatom, azokon vitetem hátra az asszonyokat, gyerekeket és a megmenthető holmit.

Augusztus 12. Wurm magához rendel. Parancsokat ad ki a kiürítésre és katonarendőri intézkedésekre. Abszolút higgadt és nyugodt. Elmondja, hogy egy cseh és egy olasz harminchetes Landwehr-kadét átszökött, magukkal vitték a front egész rajzát.

Augusztus 13. Kőtszerhiány, munícióhiány. — Az utolsó három napon új tűzérseget kaptunk. A *Sancta-Catharinán* tegnap és ma éjjel erős olasz támadás volt, a nyolcvanhatos *szabadkai* bakák és a harminchetes Landwehrek nagy veszteségekkel visszaverték. Igen jól verekedtek a kettes vadászok és a hatos Landsturmzászlóalj.

Örült tűzben megyek *Zeidlerhez*. Véleménye szerint a nehezen már túl vagyunk. A *Sabotino* elesett, de tartjuk a *Monte Santot* és a *Gábrielét*.

Úgy látom, az olaszok megleptek minket. Tartalékaink későn jöttek s az ellentámadások szétdarabolva történtek. *Görzben*, mint utolsó tartalék, *Klar* kadét ment előre a 7/9. szappórszázad negyvenhárom emberével, az *Etappenbrücke* védelmére. — A kadét félt, hogy elkésik, két altiszttel kocsiba ugrik előrehajt a hídhöz és hárman veszik fel a harcot a híd túlsó végén előrenyomuló olaszokkal. Mikor azután emberei beérkeznek, ellentámadásba megy és tízannyi olaszt hajtva maga előtt, fel is jut a *Kirchenrückenre!*

Nem lehet itt mindent leírni. Csak néhány epizódot tudok feljegyezni. — Egyik kavernából egy dalmát főhadnagy még sokáig védekezik néhány emberrel, mikor az olaszok már messze túlhaladták. Telefonja még ép s időnként jelentkezik.

— Még kitartok, de már csak negyven patronunk van felenként!

Később megint:

— Kézigránátjaink kifogyóban!

Két nap múlva elhallgat a telefon.

A *Podgora* egyik pontjáról szintén jöttek egy ideig még fényjelek: — Még kitaratok! — de aztán ezek is megszűntek.

A kettes, *gyulai* honvédek már csak egy századra morzsolódtak, de szükség volt rájuk, tehát újra előrementek és pedio- jól.

A *Turudia-zászlóalj* maradványa két-három tiszt, kadét és százegynehány ember.

Eddigi megállapítás szerint, csak a XVI. hadtest ellen, tizen-nyolc olasz brigádot dobtak harcra.

Közben persze dolgoztak a repülők. *Ovcia-Drágát, Seht, Dornberget, Prvacinát, Cernizzát* szakadatlanul bombázták. Minduntalan repülőharc a fejünk fölött s hol tőlünk, hol az olasztól esik le égve egy-egy gép.

Elöl folyt a tánc, hátul is elég volt a tennivaló. Az *oseki* kórház parancsnoka jelentette, hogy többszáz sebesültet kellene elszállítani, de nincs egyetlen kocsija sem. — Hajnalra több, mint száz kocsit bocsátottam rendelkezésére. — Még a csata előtt *Gradiscuttában* gyűjtöttünk össze minden, a környéken összeszedhető rezet, ezt éjjel a legnagyobb tífeben hoztuk ki. — A dolgozó munkásosztagból több ember sebesül.

Potocén új menekülőkonyhát állítok fel a lakosságnak.

Augusztus 16. Báró Baum, Jagodics intendáns és én intézzük a kiürítést. Teljesen kiürítendő falvak: *Prvacina, Dornberg, Gradiscutla, Schönpass, Vitovlje, Osek* és *Visoko*. A *ternowai* lakosság *Heidenschajtba*, a *wippachvölgyi St.-Dánielre* irányítandó. A menekülők kocsikat kapnak, megveendő tőlük mindaz, mit a fálvaktól nem vihetnek magukkal.

A hadtest a kiürítés végrehajtásával bíz meg, beosztják hozzám *Winkler* kormánybiztost és századomon kívül alárendelik a csendőrséget, a *görzi* katonarendőrséget, egy kerékpáros-szakaszt és nyolcvan kocsit. Ezenkívül annyi ökrösszekeket, amennyi kell. A kiürítésen kívül megszervezendő a katonarendőri és csendőri szolgálat. Az általános direktívák keretén belül teljhatalmat kapok.

Kiadom a szükséges intézkedéseket: *báró Engerth* dragonyosaival, tíz kerékpárossal és nyolc *görzi* zsandárral kordonvonalat húz *Schönpass, Vogersko, Prvacinán* át. Egy ulánusszakasz folytatja a front mögött a szétszórtak összegyűjtését. Egy beosztott akcesszista, az előlfekvő falukon kezdve, összevásárol mindent, amit a lakosság nem tud elvinni. A másik ulánusszakasz patrukra osztva kiüríti a fálvakat, falunként tíz kocsival.

Egy kerékpáropatrul az útrend betartására vigyáz, nehogy eltorlaszolódjék a közlekedés. A csendőrség is megkapja utasításait.

Mindenki kér, követel, panaszkodik. A lakosság kocsikéit és élelmezésért, az *oseki* kórház kocsikért könyörög, az asszonyok sírnak, örült lótás-futás. Csak a hadosztálynak ezer sebesültje van naponként s a bekötözötteket hátra kell vinni, hogy helyet adjanak a többinek.

Augusztus 18. A kormánybiztossal, rántotta-ebéd közben, a további teendőket beszéljük meg. Nyolc napja egyikünk sem evett mást, mint tojást.

Szól a telefon, *Zeidler* hadosztályparancsnok beszél. A nép hozzárohan s azon könyörög, hogy itt maradjon a front mögött. A sok síró asszony impresszionálta és most hevesen kikel, hogy durván csináljuk az evakuálást.

A kiürítést a hadtest rendelte el, a végrehajtásnál pedig a zsandárok, rendőrök, biciklisták, ulánusok és dragonyosok a leg-humánusabban járnak el. Erről meggyőződtem. Az természetes, hogy az asszonyok sírnak, hiszen a kiürítés szörnyű dolog és pusztulást jelent, de katonai szempontból vagy kell, vagy nem. Ha kell, akkor ez nem álarcosbál; könnyel és kárral jár, de a jószívűség csak a parancs keretén belül érvényesülhet. Az is természetes, hogy az egyiket autó viszi hátra, a másikat ökrös-szekér, ahogy a helyzet éppen alakul. — Mindenkinek van párt-fogoltja. Csodálatos módon ez csak a legritkább esetben öreg néni, ellenben majdnem mindig fiatal leány.

Ezt a kérdést telefonon elintézni nehéz, *Zeidlerhez* lovagolok. Hamar megnyugszik, de fenntartja, hogy a kiürítés felesleges.

— Állatban és egyébben legalább ötven millió a kár! — mondja.

— Tábornok uram, — felelem — a kár talán több is itt, mint ötven millió, de én parancsot teljesítek. Hogy zsandárjaim és lovasaim néhol gorombák lettek, azon nem csodálkozom, hiszen senki sem akar magától elmenni. Mi minden lehetőt megtettünk, de hogy ezek a szegény emberek még csak ne is jajgassanak, azt igazán nem lehet megakadályozni, hiszen házukból visszük ki őket és vagyonuk pusztul el!

Zeidlernél kapom a telefonparancsot, hogy lovagoljak azonnal *Wurmhoz*.

Ő is nagyon hangosan kezdi *Zeidler* panaszkodásának hatása alatt. Elmondom neki, hogy két nap óta a nyakamon ül a had-

testtől *Jagodics* s éppen a kegyelmes úr nevében türelmetlenkedik, hogy miért nem tűnnek el már a menekülők? S most a másik oldalon visszafogják a kezünket. Informálok a helyzetről, megnyugszik. — Estére értekezletet rendel el ebben a tárgyban, amely se hideg, se meleg megoldást hoz és pedig azt, hogy a lakosság közül menjen el az, aki tud hová menni, a többi pedig a termés betakarításáig maradjon itt.

Ezekután nem tudom, miért kellett az evakuálást megindítani, ha pedig megindítottuk, miért van rá aratásig idő? Ide egy teljhatalmú kormánybiztos kell, nem pedig egy sereg félintézkedéseket tevő hivatalnok, félkatona, akit hol ez, hol az befolyásol s az eredmény csupa keveredés.

Augusztus 20. Az olasz *Sancta-Catherinát* támadja. *Wurm* a megfigyelőhelyen van. A negyvenszeres-távcsövön át tisztán látni, amint az olasz rohamoszlopok betörnek az állásba. *Wurm* csak annyit jegyez meg:

— Nem baj, tartalékban magyarok állnak, rögtön kidobják őket!

Igaza is lett: láttuk a győztes ellentámadást és a visszaroohanó olaszokat.

Délután újra telefonált *Zeidler*, hogy a lakosság azonnal menjen vissza *Ossegliano* és *VcgersJco* községekbe, a kordonvonalat pedig azonnal vonjam be. Megőrültünk! A nép most visszamegy oda, ahonnan négy nappal ezelőtt elhajtottuk, de négy nap alatt eladta marháit, szénáját s ami otthon maradt, azt széthordták. Fene módon tudunk mi akár népet, akár hadsereget igazgatni!

Augusztus 21. *Conrad* jár itt, a helyzetet tanulmányozza.

Augusztus 22. A hadtestnél újabb kiűritési értekezlet, ezúttal *Kovács Aladár*, a vezérkari főnökhelyettes, elnöklete alatt. Egy csomó józan, okos intézkedés.

Hátralovagolok *St.-Dánielre* az elszállításnak utánanézni. A hátsó állomásokon mozgás, mely készülő, nagyobbbszabású ellenakcióra mutat.

Augusztus 24. A tizedik brigád *Cernizzára* jön, parancsnoka *Korzer* tábornok. *Romániáról* rossz hírek. Egy örömhír is: a *Deutschland* tengeralattjáró német kikötőbe futott.

Augusztus 27. *Comenbe* megyek, a kedves *Zwöer*-brigádhoz.

Augusztus 28. Délelőtt sürgöny: *Románia* hadat üzent. Szegény *Erdély!* Nincs idő még lehangolódni sem, annyi a dolog. De egyébként is bennünket már semmi sem hangol le.

Augusztus 29. Első lövések *Erdély* határán. A hadüzenet román módra egy perccel a valóságos támadás előtt történt.

Dornbergben van dolgom. Az alagutat lövik. Egy nehéz gránát lefejez két őrt s bárom ember súlyosan sebesül. A gránát egyes repeszdarabjai a becsapás helyétől a hatszáz lépésre futó *Wip-pachba* esnek.

Néhány feljegyzés az elmúlt mozgalmas napokból, melyet különféle papírlapokról szedtem össze:

Augusztus nyolcadikán a második magyar népfölkelő ezred számára vittem parancsot, hogy *Tivoli* és *Starkenfels* körül gyülekezzenek. Azután találok feljegyzéseket megtett intézkedésekről: harangok hátravitele, marharekvirálás, kocsirekvirálás a vágó-marhateleprek, a telep használható ökreinek kocsiba fogása, burgonyakészletek elszállítása, községenként táborhely kijelölése hátrahajtott marhák számára, a haidenschafti posta militarizálása, az összefogdosott gyanús nőszemélyek *Leibnitzre* kísérése, az út javító gépek hátravitele, egy kémgyanús gyárigazgató letartóztatása, mely annál kellemetlenebb, mert a fia itt mérnök-hadnagy. *Haidenschaftban* katonarendőrséget kellett felállítani. Két Landwehrezred több embere fosztogatott, vizsgálatot kellett indítani. A ki nem fizetett kvártélypénzek kifizetése. Egészségügyi okokból mézszállítás a falukba s ezer ehhez hasonló intézkedés.

HUSZONHARMADIK NOTESZ.

Augusztus 30. Éjjel jött sürgöny szerint az oláh az egész erdélyi fronton támad. *Wurm* ma a *Korzer-brigád*ot vizitálja.

Itteni szláv lapok dicshimnuszokat írnak páter *Sz.-ről*, aki szerintük a híres oltárképet és egyházi könyveket a nehéz ellen-séges tűzből megmentette. — Szegény *Sz.* valósággal ájuldozott — amit nem is csodálok — amikor a legvadabb kavarodásban átadtam neki a templomokból megmentett oltárképet, szent könyveket s egy kész menetlevelet azzal, hogy egyik emberem kíséretében vigye a megmentett kincseket a püspökhöz. A görzi érsektől, *Borgia Sedejtől* kaptam is ezért egy igen megleghangú levelet, melyben megköszöni, hogy *St.-Peter, Salcano, Cernizza* és *Osek* templomaiból biztos helyre juttattam az egyházi értékeket.

Embereim le vannak hajtva. Nagy a szegénység is s így boldogok voltak, hogy jó viselkedésükért kaptak tőlem ebédjükhez négy kiló disznósírt, ami most sokat jelent.

Bigliánál tegnap megpuskázott lovamból kioperáltuk a golyót, nem lesz semmi baja. *Diezl* dragonyos, ki a lovat visszahozta, igen büszke, joga is van rá, mert pokoli tűzben lépésben vezette hátra.

Sok hasznát vettem a legutóbbi napokban a tanítóknak és a jegyzőknek. Ezek jól dolgoztak. A kritikus napok alatt azonban egy különösen csúnya látványban is volt részem.

A falukon heves gránáttűz feküdt, a nép ordítva menekült, harangokat, templomi könyveket mentettünk, amikor *Schönpasson* egy szobában tíz embert találtam, köztük négyet holtrészezen. A többi csak azért nem volt részeg, mert Várta. Nem írom le, hogy kik voltak és mi volt a foglalkozása a nép vezetésére hivatott e tíz derék férfinak. Másnap eljöttek könyörögni, hogy ne tegyek feljelentést.

Este sürgöny: *Brassó, Kézdivásárhely, Petrozsény* — román kézen. A téma mindenütt az új hadüzenet, de igaza van *Lohner* kapitánynak, hogy most nem engedhetünk meg magunknak semmiféle érzést és meditációt s mindenkinek jó kedvvel kell tovább végeznie a maga dolgát. Mulatságosan adta elő, hogy milyen

lehet e hírek hatása alatt a hangulat Bécsben. Valaki hozzámfordulva kérdezi:

— És Pesté? Azt te add elő.

Ráfelelek:

— Ott tömegével jelentkeznek önkéntesek ötvenen felül és tizennyolcon alul!

Magamban pedig azon töprengök, hogy igaz-e, amit mondtam?

Augusztus 31. Az oláh tovább nyomul *Erdélybe*. Az embernek össze kell szednie magát, hogy dührohamot ne kapjon. Előbb kellett a tiroli offenzíva, aztán az elalvás *Lucknál!* Ezekbe veszett bele *Görz* és *Erdély*. Akit az Isten el akar veszíteni, annak elveszi az eszét. Nálunk a felső vezetőségét vette el.

Néha azt hiszem, a nem magyarok örülnek, hogy *Erdély* is kés alá került. A *Korzer-brigádnál* az esti *Höfer* után, ha szótlánul ülök, kérdezzetnek:

— Na, mi van Erdéllyel?

Tréfálnak, de tudom, hogy ez nekik csak „terület”, hogy nem is tudják mit jelent nekünk az a szó: *Erdély*. — Az elnyomatás sötét korában a fényt, a rabság idején a szabadságot, a szegény, elpusztított Magyarország mellett a kincses Erdélyt jelentette. A szabadságnak, magyarságnak volt védőbástyája. Szövetségéért, *Báthory*, *Bocskay*, *Bethlen* alatt, vezető hatalmak versenyeztek és most arra a sorsra jut, hogy egy piszkos horda lába tiporja földjét, mely minden magyarnak szent. Ha a háború végső eredményben bátorságtól, önfeláldozástól, lelkesedéstől függne, akkor nem aggódnék Erdély sorsa miatt! De ma, amikor a pénz, szervezetség, vezetés és felkészültség a döntő momentumok: félek, mert pénzünk nincs, az igazi felkészültséget háború előtt megakadályozta az esztelen ellenzéki politika, szervezni és vezetni pedig vezetőink nem tudnak. Ha Erdély elvész, akkor a magyarság hősi háborús magatartása ellenére vesz el. S elpusztulni osztrák vezetés és öncélúság hiánya miatt, ez szörnyű gondolat!

Mi minden kerül most Erdélyben idegen barbár kézre? Történelmi emlékeink tömege, a Székelyföld faragásos virágos házai, kis székely kapuk és nagykulturájú városok, mind azok a kemény góbé vidékek, melyeknek szülőttei már jórészt elvéreztek, mert hiszen nálunk el kell pusztulnia a nemzet virágjának, mert a monarchiának csak egyik része verekszik a másik helyett is! A többi csak azt várja, hogy megadhassa magát.

Nincs időm leírni mindazt, amit gondolok. Kergeti egymást bennem kétség és remény! De mégis remélek, hiszen Erdélyt dúlta sokszor, tatár és török. Uralmuk nem lett soha sem örök. Vallon, német csürhe, *Heisternek* hadai, *Básta* hadserege voltak hóhérvjai. Állott néhány végvár élet-halálharcba, vesztette kincseit ellenséges sarcba. S ellene dúlásnak, romlás s pusztulásnak, maradt védbástyája fogyó magyarságnak. Viharedzett bárka, ha sziklához vágta, ropogva, recsegve vad időknek árja, sose roppant széjjel, vitt ezer veszéllyel s tépett lobogóval, büszkén dacolóval befutott a révbe. Most sem lesz más vége!

Nem lehet másképp és az oláhnak nyomorultul kell majd menekülés közben megdőglenie ott, ahol diadallal bejött. Ha nem, akkor nincs igazság sem itt, sem az égben!

Szeptember 1. Délelőtt *Vogerskora* lovagolok a negyvenharmadik hadosztályparancsnoksághoz. *Fernengel* tábornok azzal fogad:

— Mutassa magát, sokat hallottam magáról, maga a hadtestnél a „Mädchen für alles!”

Vogerskora azért mentem, hogy a kastély könyvtárát hátra vitessem. Csalódás várt rám; a könyvtár nem valami híres. Csak alig néhány könyv igazán értékes. Egyébként komoly angol és olasz könyvek, ex librisük: „*Dum vivamus-cantamus*”. A „*bibamus*”-t talán praxisban gyakorolta a gazda, azért nem vette bele az exlibrisbe. Inkább néhány szép bútordarabot vittem volna el magammal.

Az út maszkírozva van. Tiszta időben úgy érzi az ember, hogy az olasz akkor hajíthatná fejbe akár kövel is a *Sabotinoról*, amikor akarja. Ez a sokat emlegetett, istenverte duplacsúcsos hegy úgy belénk bámul, hogy az olasz egy közepes távcsővel minden embert megolvashat az összes utakon.

Szeptember 2. A normális rend kezd visszatérni, ami nem jelenti azt, hogy nincs munka. Ma úgynevezett civilrapportot tartottam. Ez rendszeren a következőképpen zajlik le:

Először jön húsz kérés, hogy az illetők ittmaradhassanak a front mögött, amit néhány megokolt esetet kivéve, el kell utasítani. Azután panaszok, kártokozó katonaság ellen. Részben rövid úton kifizetem, részben intézkedem, hogy bizottságilag vegyék fel a kárt. — Egy tolvaj gyereket az apja hoz be, hogy veressem meg. Megtörténik. — Három süldőlegényt az egyik községi bíró hoz be azzal, hogy nem bír velük; ezek is megkapják a magukét. — Az egyik falu papja rémhíreket terjeszt, azért rettenetes szidás kap.

— Kérések és panaszok bekvártélyozási ügyekkel kapcsolatban. „Auf Befehl” aláírással utasítom a *Gojacén* bekvártélyozott ezredet, üritse ki az iskolákat, hogy a tanítás megkezdhető legyen. — A hadtest-intendánshoz beküldök valami masszát, olyan, mint a gipszes csiriz és köves mész. Ezt kapta a legénység lisztképpen.

— A hadtestnél mások is meglátták, nagy skandalum lett belőle.

Aztán átlovagolok a hadtesthez referálni, kiürítés, kordonvonal és egyéb kérdésekben.

Vacsoránál nyomott hangulat és vita a helyzetről. *Dobokay* erősködik, hogy *Erdély* birtoka vitálisabb érdek az egész monarchiára nézve, mint *Tirol*. Én is beleszólók. *Wurm* a szomszéd szobából hallgatja a beszélgetést s egyszercsak nevetve átszól:

— Kozma mondja csak mégegyszer, hogy értette azt, amit a hegláncok elhelyezéséről mondott?

— Kegyelmes uram — felelem — én azt állítom, hogy az erdélyi határhegység kifejezett-vonalú, rendes, bástyaszerű határ, ami könnyen védhető; *Tirol* pedig — ezt tréfásan teszem hozzá egy tréfás közbevetésre — nem is olyan szép, mint *Erdély*, mert voltaképpen az egész egy nagy össze-visszaság!

Wurm nevetve feleli:

— Vigasztalódjék, úgy a rendes magyar erdélyi hegyek, mint a rendetlen német tiroliak a miénk maradnak!

— Ez az én meggyőződése is — válaszolok — de az erdélyiek mégis rendesebbek!

A kormánybiztos türelmetlenkedik, hogy nem megy elég gyorsan a lakosság hátraköltöztetése. Megnyugtatom, hogy vállalom a felelősséget mindenért és semmi zöldasztal-mellőli izgalom nem fog megzavarni. Ezer családról van szó, ez ezer kocsit jelent. Nyolcvan áll rendelkezésemre, átlagban egy családra illetve kocsira kétnapi utat kell számítani, tehát negyven kocsival naponta negyven családot lehet elvinni. A dolog tíz nap óta folyik, tehát csak négyszáz volt elszállítható. Ha nem kapok több kocsit: akkor a hátralévő lakosok csak tizennégy nap múlva tűnnek el.

Ma a négyes *nagyváradi* honvédek érkeznek meg *Montenegróból*. Itt sok az erdélyi csapat. A *Femengel-divízió* erdélyi magyarjai áthelyezésüket kérik az erdélyi frontra. Sok baka sírva könyörög, hogy helyezték át:

— Ha elengednek, apám, anyám, feleségem is velem jön az oláhra!

Szeptember 3. Otthoni levelekben csupa elkeseredés. A *Buda-pesti Hírlap* két utolsó száma a vezércikk helyén ablakkal jelent meg.

Anglia hatalma óriási. Ahogyan Romániát és Portugáliát háborúba vitte, úgy ha nehezebben is, még a hátralevőket is sikerülni fog ellenünk beugratni. De akárhogy is lesz, ez a háború a már felvetett kérdések tömegét nem oldhatja meg és egy fél évszázad is eltelik talán, amíg igazi béke lesz. Lesznek csendes évek, de ezek is csak a pihenés és előkészület évei lesznek. Nekünk győzni már nehéz, de nehéz lesz nekik is. A játék élet-halálra megy!

Este parancs: báró *Engerth* hadnagyot a dragonyos szakaszszal. a hatvankettedik hadosztályhoz helyezik át.

Szeptember 4. Elbúcsúztatom *Engerthet* és dragonyosait. A görzi napok kitüntetései ma jöttek meg, nagy volt a legénység öröme. *Engerthet* sajnálom, derék fiú, kedves pajtás és jó katona.

Az itt retablírozó kettes vadászok mesélik a kritikus napok történetét. A *Sabotinorak Turudia* vezette az ellentámadást két zászlóaljjal. Tüzérségünk hallgatott. A gyalogságot teljesen körülvették, parancsuk volt kitarítani az utolsó emberig. Két nap múlva a majdnem ezer emberből nem egészen száz gyülekezett. *Brusak* hadnagy reggel, látva a helyzet reménytelenségét, legényét minden holmijával visszaküldte azzal, hogy: *Ne vesszen itt velem!* Ő és százada az utolsó emberig elveszett. — *Linhardt* az *Isonzót* átúszva jött vissza. Ő egyike a megmaradt nyolc tisztnek. Az egész ütközetet százhusz tölténnyel, pótlás nélkül csinálták végig.

Szeptember 5. Csúnyán esik, *Engerth* elmasírozott dragonyosaival.

Tegnap este újra nagy politikai vita volt a *Korzer-brigádnál*. Az osztrákok, meg mi, más-más pólusról nézzük a világot. Az osztrák nem politikus; szemmel nem látható erőket nem ösmer fel.

Az idő őszi fordul. Megyünk bele a harmadik háborús télbe! Néha megdöbbenek, mikor egy-egy zászlóalj elmasírozik előttem, öreg, jórészt negyvenen felüli legénységgel. Hol vannak már az erők és a fiatalok?

Éjjel jött sürgönyparancsra a tizedik hegyidandár riadozik és bevaioníroz. *Erdélybe* indul. Estefelé megérkezik a helyébe a *Scharitzer*-divízió harmincegyedik ezrede. Beszélgetek a legénységgel. Szebeni szászok és magyarok. Kétségbeesettek és *Erdélybe* szeretnének menni. Van köztük oláh is, de az első pillantásra megismerni köztük a biztos, ruganyos járású, jótartású, intelligens székelyt

és magyart. Néhány székely kettes huszár is van hozzájukboesztva. Ezek *Némettel* és az ordonánccommal rögtön barátságot kötnek. ők szállítják nekik újságjaimat, amelyeket nem győznek olvasni. Kizárólagos beszédtema az oláh betörés. Mind haza szeretne menni, de mindnek meggyőződése, hogy az oláht kiverjük és ami fő, megmarad a föld. — Bizony a föld nagy dolog, a föld minden, az egyetlen reális valami ebben a mai ingó világban!

Szeptember 7. Már harmadik napja szakad. Az egész világ egyetlen szürke esőfelhő. Hangulatom nyomott és rossz, itt ülök, zajlik körülöttem minden, csapatok, új emberek jönnek-mennek, megismertem egy egész hadsereget, mégis úgy érzem magam, hogy egész egyedül lógok egy idegen világban. Vágyom haza, vágyom az ezred után. A békekilátások rosszabbak, mint valaha és akkor se lesz béke, ha béke lesz . . .

Templomban voltam, ma két éve esett el *Dénes*. Ha ez kellett, jobb, hogy két éve, mint később!

Szeptember 8. Legényem rohan be hozzám s ragyogva újságot, hogy az erdélyi fronton húszezer oláh fogoly, két tábornok, két zászló, négyszáz tiszt és száz ágyú a zsákmány. A német érti a dolgát! A *tutrahini* győzelem csak kezdet. Adja Isten a jó folytatást!

A harminckettedik dandár székelyei énekelnek és majdnem megbolondulnak örömben, a győzelem hírére.

Bementem *Wurmhoz* és jelentettem neki, hogy írok az ezredhez, megkérdem, kapok-e századot. Ha nem kapok, akkor tőle kérek egy parancsnokságot a gyalogságnál, úgy mint *Thun*.

Szeptember 10. Egy nap *Triesztben*. Kimegyek *Miramaréba*. Feledhetetlen marad az a naplemente, amit a csendes, magányos teraszról láttam. — Hosszú időre búcsúzom az Adriától, mely a múltban annyi szép nappal ajándékozott meg. Aki tenger mellett lakhat, annak egyébre talán nincs is szüksége. A tenger mindent pótol. — Irigylem azt a szakaszt, mely itt teljesít szolgálatot, olyan helyen, melyért szívesen fizet súlyos pénzt békében akárki s melyet még pénzért sem kaphat meg.

Szeptember 14. Tegnap erős olasz repülőfelderítés volt. Éjjel és egész nap pergőtűz. Minden úgy kezdődik, mint most egy hónapja, de ma felel a tüzéségünk, van lőszer és a gyalogságunk is több. Viszont nincsenek meg a régi kitűnő kavernák és az állás is sokkal gyöngébb. Ablakaimat ki kell nyitnom, mert betörnének a légnomástól. A ház remeg, ajtók, ablakok zörög-

nek, olyan a dübörgés, mintha a pokol ördögei szabadultak volna ki. A hadtesttől figyelmeztetés, hogy általános olasz offenzívát várunk. Este szakadó eső és bóra.

Szeptember 15. Egész éjjel pergőtűz. A levegő éles és hideg, a bóra tisztára söpörte az utcákat. Minden olyan közel van: a velencei *Alpokat* látni, a *Monte Fortin* oly közel látszik, hogy szinte kézzel is el lehet érni. — A főtámadás *József főherceg* hadteste ellen irányul. Előttünk alig mozdul az olasz gyalogság. — A platón, hajnal felé bizonyosan gyalogsági támadásra került a sor, mert a tüzértűz egy félóra ellanyhult, hogy aztán annál hevesebben folytassa. Állítólag öt helyen betört az olasz, de ellentámadással kiverték. *Comen* nehéz tűz alatt áll, a főherceg parancsnokságát kilőtték helyéről. Nehéz tűz fekszik *Prwacinan*, *Dornbergen*, valamint a vasútvonalakon is. Mi eddig közvetlenül semmit sem kaptunk, mert elénk és mögénk lönek. Délután riadoz a harminckettedik dandár s a két harmincegyes zászlóalj és elmarolnak *Lipára*.

A *Doberdón* teljesen kialakult a támadás, hadtesttartalékunk átmegy a *platóra*, melyen a nap folyamán három igen erős olasz támadás zajlott le.

Szeptember 16. A *platón* továbbdühög a csata. Egyik megfigyelőhelyről tisztán látom a *Mernánál* megindult támadást.

Szeptember 17. Tegnap délután kritikus volt a helyzet a *platón*, de estére elmúlt a bizonytalanság. A tartalékok helyenként autón mentek a vonalba. Délután megérkezik a *Felső* köszönő sürgőnye az *Isonzó-hadsereghez*. Örömmel hirdetjük ki a legénységnek.

Este riadozik és elindul a huszonötödik Landwehrezred. Parancsnoka *gróf Monjouin*, tizenhárom dragonos-alezredes. Mint kapitány vonult be, soronkívül lépett elő. — Késő este megérkezik a ternovai fensíkról a negyedik Landwehrbrigád. Mi a főherceghez, a XV. hadtest pedig hozzánk tolja a tartalékait. A foglyok vallomása szerint az olasz mindenáron el akarja foglalni *Triesztet*. — Addig még sok olasznak kell elpusztulnia!

Szeptember 18. Éjjel érkezik meg a negyvennegyedik dandár és a negyedik *czernowitzi* Landwehrezred.

Szeptember 19. Szakadó eső, pergőtűz. Holnap kezdődött volna a szabadságom, de szó se lehet róla!

Szeptember 20. Esik, kicsit csendesebb nap. Az idő most a mi szövetségésünk. A megfigyelés nehéz.

Szeptember 21. Egy levél szerint az ezred nehéz harcokat vív *Swiniuchy-Koniuchynál*.

Szeptember 23. Az olasz offenzíva ellanyhult.

A hadtest szabadságra enged.

Szeptember 24. Lejelentkezem s az *Adelsbergig* tartó négy órás kocsúttal átmegyek a nyárutóból a teljes őszbe. Vissza már csak búcsúzni jövök.

November 1. Egy hónapos szabadság után újra itt vagyok *Duttoulén*. Megint *Capronik* fogadnak. Az út gyönyörű. A *Karszton* vérpirosba hervadó bokrok, ezerszínű erdők. Ez a vidék, kárpótlásul sivárságáért, a föld reális gazdagsága helyett isten-áldotta bájtt és szépséget kap ősszel. A késő őszi *Karszt*, nagyon harmonizál a búcsúnapok hangulatával.

Elöl erős tűz és elsőosztályú repülőnap. A *Capronikat* erős *Newport* harci repülőgépek gardírozzák. Egyik bomba a vasút mellett vág be, repeszdarabjai nyolcszáz lépésig mennek. Kocsisom meséli, hogy két szakaszom az állandó tűz miatt *Cernizzáról* elmegy. Távollétem alatt *Sch.* főhadnagy helyettesített, most már nem is veszem át tőle a parancsnokságot. Pontos, derék osztrák, de azt hiszem, ha csókolózni akar, előbb felüti *Casanovát*, mert semmit a világon nem csinál parancs, utasítás vagy utánalopozás nélkül.

Szegény *Cernizzámat* nagyon rossz állapotban találok. A csapatok kimentek belőle. Igen sok találat van benne.

A búcsú mindig fájdalmas. Hangulata most hozzáülök ahhoz, amit itt találtam. Üres vidék . . . üres földek . . . mindenütt a pusztulás nyomai . . . Érkezésem után öt perccel már tömegek állnak a házam előtt ügyes-bajos dolgaikkal. Ezeket már nem én fogom elintézni. Közben egyik nehéz gránát a másik után zúg el a fejünk felett. A parancsnokságot keresik. — Őszi idő, őszi hangulat, búcsúzom a birodalmamtól . . .

November 2. Éjjel erős ágyútűz. Nehéz gránátok vagdosnak be. Az ablakokat ki kell nyitnom. Szabályosan, hárompercenként vág be egy-egy nehéz gránát. Ami kevés csapat még a közelben van, az hátrább megy. Mi még ittmaradunk ma éjjel. — Időbe telik, amíg elalszom, de időnként megint felriadok a durranásokra. Reggel pergőtűzet kapunk.

Tegnap óta igen erős harc tombol a VII. hadtestnél. Csak a 43. hadosztályunk előtt, a 11., 12., 27., 28., 37., 38., 95., 96., 207. és 208. olasz ezredek támadnak. Azonkívül tartalékban van még

a 7., 8., 115., 116. olasz ezred, köztük a két jól verekvő, *Ravenna*- és *Pavia*-brigád. Óriási túlerő! A főherceg hadteste ma ellentámadást csinál.

A hadtestparancsnokságot *Vrtorinban* találom. Egy hónap alatt is igen sok változás történt.

Meghívnak vacsorára s közben futnak be a jelentések. Gyönyörűen tart a 43. és az 58. hadosztály. Különösen jól harcolnak a kettes magyar népfelkelők és egy dalmát ezred. Egy nehéz gránát a *Görz* melletti *Sanct-Peternél* egyetlen találattal öt nehéz aknavetőnket tette tönkre. — A VII. hadtest nehéz harc után *Kostafjevica* vonalába ment vissza, ami nagy tévesztés, de nem csoda. Egy olasz brigád csak hatszáz méter szélességben támad; micsoda tehát a mélysége! A tüzérharc az elképzelhető legi elf okoz ottabb. A kiváló 17. és 20. honvédhadosztályok, melyek a súlyos harcok alatt állásukat megtartották s aztán retablirozni mentek, újra riadoznak. Ezek csinálják az ellentámadást. — Tőlünk újra néhány zászlóalj rokiroz át a platóra.

A főherceg hadtestének esti jelentése szerint két dandára megsemmisült, két ezredparancsnok, több zászlóaljparancsnok elesett; rengeteg a veszteség.

Egy elfogott sototenente — hitvány fráter! — elárulta az egész olasz hadrendet. Szándékuk: amíg a jó idő csak tart, folytonos támadás itt, míg a *Felső-Isonzonál* nem csinálnak semmit. Holnap a *Rosenthalban* támadnak, hogy az arcban nem támadható *Gábrielét* és *Mente Santot* oldalba kaphassák. Igen nagy erők, igen mély tagozódás; a támadás főiránya a plató.

Este, mint egy nesztelen sötét kísértet, olasz kormányozható léghajó jár a front felett.

Délelőtt lejelentkezem. *Wurm* igen melegen búcsúztat, átad egy hadtestparancsnoksági írásbeli dicséretet s a következőket mondja:

— Nagyon meg voltam magával elégedve, és igen szép *Beschreibungot* fog kapni a dicséreten kívül. Ha nem a legsúlyosabb időkben menne el, kitüntetés is kapott volna, de most nemcsak azért nem terjesztem fel, mert más a dolgunk, hanem azért sem, mert bármilyen kitűnően dolgozott is, nem lehet dekorálni azt, aki nem az első frontban van. Azoknak mást adni úgyszem tudunk. Nagyon köszönöm szolgálatait és hadiszerecsét kívánok!

Igaza volt.

November 3. Volt legénységem *Dobrowoljéba* kerül. Ott búcsúzom tőlük, kölcsönösen igen melegen. — A platón erős harc. Két üteg az utolsó emberig és lóig feláldozta magát *Lokvicánál*, hogy fedezze a visszavonulást.

November 4. Búcsúzom katoná- és civilismerőseimtől.

November 5. Ha ennek a háborúnak semmi más haszna nem volna, csak az, amit alatta olvastam és tanultam sok lassan múltó napon és éjjelen át, akkor is érzem, hogy pozitívet kaptam tőle, *A* sok rosszon és jón kívül.

November 6. *Székesfehérvár.* Ezredem Erdély felé gurul, állítólag *Gyergyóba* megy. Boldog vagyok, mert századot fogok átvenni.

HUSZONNEGYEDIK NOTESZ.

December 9. Egyhónapos menetkészültség után ma éjjel indultunk el *Székesfehérvárról*. A készenlét gyakorlatozással s a legénység iskolázásával telt el. A káderélet utolsó napján kaptuk *Bukarest* elestének hírért. Egy fiatal hadnagy: *Kovács*, egy kadét: *Say Géza* és egy félszázad legénység jön velem.

December 10. Hajnalban *Kelenföld*, délben *Szolnok*. Szemközt, Erdélyből visszaguruló német csapatok és oláh fogolytranszportok jönnek, ez utóbbiak rosszkinézésű pofák, csúcsos, fekete süvegekben, vagy rossz sapkákbán.

A menetkészültség ideje alatt nagy események történtek. *Mackensen* hatalmas csaták során verte-hajtotta az oláht. Az örömet azonban megszakította a leggyászosabb esemény: öreg királyunk meghalt. Élete, úgy is, mint emberélet, úgy is mint királyi sors: eseményekben a leggazdagabbak, legteljesebbek és legfájdalmasabbak egyike, amióta csak a történelem feljegyzi uralkodók sorsát. Uralkodásának kezdete: háborúk, erőszak, vér és belső harcoktól dúlt országok s a vége: megint vérözön és háború egy egész világ ellen. — Ami e kettő között van, az egy emberéletnek is hosszú uralkodás. A legkötelességtudóbb ember, országainak első szolgája, de minden ízében uralkodó volt. — Napja reggel négykor kezdődött, negyedóráig tartó étkezésekkel és pihenéssel megszakítva. A legnehezebb szolgálat a monarchiában az öreg Felső mellett személyes szolgálat volt. Ennél nehezebb szolgálatot csak maga a Felső végzett. Nem hiszem, hogy bensejében az alkotmányos uralkodás híve lett volna, de kötelességből mégis a legalkotmányosabban uralkodott. A történelem bizonyosan meg fogja állapítani róla, hogy alatta többe fejlődött Magyarország, v mint bármely más korszakban. Ha ez a fejlődés és átalakulás nem volt teljesen olyanirányú, mint ahogy azt mi magyarok szerettük volna, az az ő legmagasabb álláspontja szempontjából érthető. A monarchiát az ő személye tartotta össze. Élete példa volt minden uralkodó számára. Egészen csodálatos, hogy egy magát annyira Isten kegyelméből tudó osztrák dinasztia feje, kinek

vérében volt a legszentebb meggyőződésből fakadó autokratizmus, milyen királyi bölcsésé érlelődött hosszú uralkodása és a szakadatlan sorscsapások alatt.

Nekünk nagyon fáj, hogy oly ritkán volt köztünk, fáj, hogy a katonai és diplomáciai vezetés túlsúlya kevésrehivatott osztrák kezekben volt, de minden hiba, minden magyar elégedetlenség és a sok méltánytalanság ellenére is nem volt ember Magyarországon, aki ne meghatott szeretettel, komoly tisztelettel és végtelen respektussal tekintett volna fel öreg királyára.

A fiatal király számára *Ferenc József* életénél és uralkodásánál jobb példa el sem képzelhető. Kegye-e a sorstól, hogy az ország fiatal királyt kap? — Bizonyos, hogy *Ferenc Ferdinándtól* mindenki félt, a fiatal királynak pedig a nemzet lelkesedést, szeretetet és bizalmat előlegez. Tudja-e majd a *ferencjózsefi* példát egyesíteni azokkal a tapasztalatokkal, melyeket a háborúban személyesen szerzett? — A fiatal király mindenesetre olyan súlyos magyar egyéniséget kaphat tanácsadóul, mint *Tisza*. A sok út közül a mai nehéz időkben is bizonyára a legjobbat fogja választarii, ha *Tiszára* hallgat. A magyar katonai erények kell hogy megtörtvé formálják a királyt Magyarország iránt.

Károly királyt igen sok várakozás és szeretet fogadja. A tömegek most figyelve lesik minden megnyilatkozását és intézkedését. Annyit már is látni, hogy jószívű, hálás természet, nem merev; érzései sokszor háttérbe szorítják a *Habsburg*-szertartások rideg rendelkezéseit. Bécs már elnevezte szokott kesernyés humorával: „Karl der Plötzliche”-nek. Ma még semmit sem látni s nem lehet tudni, mi lesz, de az bizonyos, hogy ha a király Pesten is tart majd udvart és a kis *Ottó* magyar is lesz, akkor igen közel jutnak a nemzet szívéhez.

Azt is halljuk, hogy a béketörekvés gondolata a fiatal királyé. Ez is gyönyörű! Reméljük, hogy nemes és humánus céljai eléréséhez annyira szükséges energiával és állhatatossággal is rendelkezni fog. Ha igen: nagy király lehet belőle!

December 12. Tegnap *Nagyvárad*, ma *Kolozsvár*. — A vonat álldogál. Séta a városban. Európában a leghatalmasabban szép szobrok egyike *Fadrusz*: Mátyás-szobra. — Milyen kár, hogy a külföld nem ismeri ezt a régipatinájú szép magyar várost!

Egy kávéházban üldögélünk, egyszer csak felugrik a mellettünk lévő asztaltól két ember s egy sürgönyt lobogtatva kiáltják:

— Megvan a béke!

Mindenki felugrál, az asztalhoz rohan, az egyik úr — újságíró — elmondja, hogy most kaptak egy sürgönyt a béke hírével. Átmegyünk a szemközt lévő szerkesztőségbe, majd, mivel ott nem tudnak semmi bizonyosat, a postára. Az utcán gesztikuláló, hevesen tárgyaló embercsoportok, a posta előtt egy csoport német gyalogos.

— Mi újság? — kérdem az egyiket.

— Russland erledigt! — feleli.

Úgy a postán, mint a vasútnál megerősítik a hírt. Egy vasúti tiszt, letéve a telefonkagylót, újságolja, hogy az összes hatalmakkal megindítjuk a békétárgyalásokat, mások azt kiabálják, hogy *Románia* lerakta a fegyvert, az orosz pedig elfogadta a felkínált tárgyalási alapot. Bizonyosat nem lehet tudni, de azért egy-kettőre megiszunk az örömhíre néhány üveg pezsgőt. — Közben plakátokat ragasztanak ki, amelyek lényegesen lehűtik a kedvünket.

Tényleg felkínáljuk a békét, de hogy mi lesz rá a felelet, azt még nem lehet tudni.

Délelőtt *Székelykocsárd*, délután *Marosvásárhely*. — Mindenki a békeajánlatról beszél, de senki sem tud pozitívumot.

December lé. Marosvásárhely. Vonatunk most itt álldogál. — Séta a városban, mely tele van katonával. A békeajánlat eredményét sokan készpénznek veszik; ragyogó arcok. A városban és környékén képezik ki a kádertól elküldött menetalakulatokat, mielőtt beosztást kapnak a frontba. Az ezredemé is itt van, *Simon* őrnaggyal, *Földváry* és *Rákósy* hadnagyokkal.

Délben végre *Szászrégenbe* érkezünk és kivagonírozunk. — A városban van hadosztályom és ezredem parancsnoksága. A hadosztály harccsoportja egy más parancsnokságnak alárendelve, nagyon messze innen, valahol *Argestru* körül áll. A felesleges tisztek, lovak éslóápoló legénység a város körüli falvakban van elhelyezve.

A *Macskássy-kúriában* van az ezredparancsnokság. — Jelentkezem *Markovitsnál*, aki közli velem, hogy az *Oroszfalun* bekvártélyozott negyedik századot veszem át. Ennek igen örülök. Ennél a századnál szolgáltam békében s a háborúban jó parancsnokai voltak. Eleinte *Radoychich Lajos*, — amíg csak fogságba nem került — később pedig *Boroviczényi Elemér* kapitány. — Utóbbi most a gépfegyverszázadot veszi át.

Az ezrednél megmutatják a *Wurm*, által küldött minősítésemet, amellyel igazán meg lehetek elégedve. Igen jól minősít zászlóalj- és lovasdivízió-parancsnoknak, valamint önálló különítmény-

parancsnoknak. A szószerinti szöveget inkább nem írom le, túlságosan szép.

December 15. Átvesszem a századot. *Németh Pál, Tiiköry Dénes* hadnagyok és *Hubner András* kadét vannak a századnál, az emberek közt sok a régi ismerős. Délután végiglátogatom az ezredet. Hosszú idő után újból otthon érzem magam!

Azt beszélnek, hogy a *Dorna* körüli állásban jelenleg csend van. Az ezred hatalmas gyalogmenettel és olyan teljesítménnyel jutott oda, hogy felülről nagy dicséretet kapott a „Glanzeistung”-ért.

Mennyi változás, mióta elvoltam! *Grouy Józsi, Horváth* s néhány fiatal, akit nem is ismertem, elestek. — *Radoychich, Brenner, Grouy Péter, Triangi* és még néhányan fogságba estek és hány tiszt és kadét sebesült meg!

Majdnem új ezredet találok.

December 17. Nagy énekléssel, boldogan indulnak vasúthoz, a szabadságos huszárok. Egy embert Pestre küldtem velük, karácsonyfát visz a gyerekeknek és megvásárolja a karácsonyi ajándékokat a legénység számára.

December 18. Este parancs: *Mádi-Kovács, Vida, Elissen* és *Kovács* hadnagyokkal, valamint *Say* kadéttal az állásba megyünk, hogy felváltunk néhány régen kint lévő tisztet.

December 19. Hajnalban *Radnótyján* találkozom a többiekkel, onnan *Szászrégenre*, majd *Tekére* megyünk. Ez kedves magyar falu, ünneplo-ruhás szép magyar menyecskek. — Vonaton: *Beszterce*. Itt találkozunk a másik három ezred felváltó tisztjeivel.

December 20. Hajnalig tartó nagy multság után, zsúfolt vonaton, délben *Borgóra* érünk. Az előttünk futó vonat összeütközött, több sebesült. *Besztercén* nagy sietősen beszállítottak egy vonatba: „Rögtön indulunk!” Egyszer csak áttolják amozdonyt a vonat másik végére s alig győztünk kiugrálni, mert kiderül, hogy a vonat nem *Borgóra*, hanem *Kolozsvárra* megy.

December 21. *Borgó*. Este indulunk tovább motorossal. A nyitott lórén húsz tiszt és ugyanannyi tisztiszolga szorong. — Ülni nem lehet, csak feküdni, mert az alacsony kocsit ponyvával borítják le s mi szorongunk összezsúfolva. A helyzet magától adja a jókedvet; rengeteget nevetünk és mindenféle zöldet beszélünk össze-vissza. A hideg szörnyű, alvásról szó sem lehet. — Rajtunk kívül itt fázlódnak a kilencesektől báró *Rottenthal, Königswarter* és *Kocsis Pista*, a jászkunoktól *Bánhidý Simon, báró Vay, Bern-*

rieder, Pisti és *gróf Hardenberg*, az ulánusoktól pedig *Hajós* és *herceg Lichtenstein*.

Dornavölgy állomáson átszállva, tovább zokogunk *Dornara*. Nappal itt nincs közlekedés, mert a vonal tűzben áll. *Jakobenyn* át *Argestruba* értünk, ott kiszállunk. Megkeressük a trént, reggelizünk s aztán kemény kapaszkodón gyalog indulunk az állásba. Gyönyörű fenyves, síkos út, gyakori hasraesés. Fent nagy örömmel fogadnak, mint a váltást mindig. Helyettünk *Vay* kapitány, *Klimes* főhadnagy, továbbá *Istvánffy* és *Schell* hadnagyk mennek vissza a lovakhoz.

December 22. Az állásban az ötös magyar népfőlkelők egy zászlóalja áll, parancsnokuk volt ludovikástársam, *China Oszkár* kapitány. Mögöttük háromszáz lépésre, az egy-egy divízióból alakult két század és egy gépfegyverszázad a tartalék. Csoportparancsnok: *Patzenhofer* jászkun őrnagy. A fedezékek fából vannak, földdel borítva. Komoly tüzértűzet nem bírnak ki, de ettől nem is tartunk, mert az erdőben úgysem tud megfigyelni a tüzéség.

Az állás szép fenyőerdőben húzódik, előtte össze-vissza döntögetett fák. Mindkét tüzéség szép akadályokat lőtt saját gyalogsága útjába. Amerre a szem ellát, csupa elesett, súlyosan és könnyebben sebesült fa. Sok már menthetetlen, sokat begyógyít majd a fák legjobb orvosa, az idő.

Legénységünk szívesebben lenne az első állásban. Az emberek azt mondják, hogy itt éppen úgy kapják az áldást, mint elől, az pedig már régi dolog, hogy a tartalék mindig oda kerül, ahol legnagyobb a baj.

Földkunyhókban lakunk, a menázi málhás állatokon jön fel *Argestruból*, itt újra melegítjük. Az ellátás jó, de kevés. A legénység fele az álláson dolgozik, egy másik csoport pedig az utakat hozza rendbe, melyeket naponta be kell hányni földdel, mert különben a járhatatlanságig síkosak és meredékek. Dolgozunk azonkívül a parancsnokság fedezékén, két tartalék-álláson és egészségügyi berendezéseken. Erősítjük a srapneltetőket is.

A legénység szívét azonnal megnyertem azzal, hogy lámpákat hoztattam nekik. Így az alkonyat beálltával tudnak majd olvasni, levelet írni és a pipaközi beszélgetés is jobban esik világosságban, mint sötétben. Hoztattam nekik bort, azután ajtó- és ablaksarkokat és ablaküveget is, de ezt csak karácsonyeste fogják megkapni, mint egészen kivételes karácsonyi ajándékot.

December 23. Patzenhofer átadja a második állást. Az út rövid odáig, de olyan sikos, hogy egy órát is bukdácsolunk rajta. Most jó hasznát veszem annak, hogy az *Isonzó* mentén megtanultam hegyet mászni. A második állásnál egy fenyőtörzsek-ből épített szép kis kápolnánk is van.

Visszajövet, hegymászástudomány ide, hegy mászástudomány oda, úgy elvágódtam, hogy nem tudom emelni a jobbkaromat.

December 24. Nyaktörő úton, csúszkálva, lemegyek a Sanitáts-anstalthoz a karomat be- és felkötetni.

Visszaérkezve, alkonyatkor összeáll a legénység, rövid karácsonyi beszédet mondok és kiosztjuk az ajándékokat: bort, dohányt, cigarettát, meleg holmit, lámpákat és a már említett igen fontos ajtó- és ablaksarkokat és ablaküvegeket. Azt, hogy mily nagy egy ajtó- és ablaksarok jelentősége, békében sohasem tanulná meg az ember! — A legénység karácsonyi vacsorája: gulyás, mákoscsusza és bor, a miénk: bécsiszelet, kétféle torta, pezsgő és feketekávé.

Vacsora közben bejön gratulálni az altisztikar, a legénység eléneklí a „*Mennyből az angyal*”-t és az „*Isten áldd meg a magyart*”.

Utána csend, mindenki haza gondol, aztán kitör a vígság, mint az ördög lakodalmán. Érzékenykedni nem illik. Az első háborús karácsonyeste romantikus, a második szomorú, a harmadik már hetykén közömbös, a negyedik, ha lesz, az már teljesen megszokott lesz. Nagy jókedv után már éjfél előtt a fedezékébe ment mindenki. Általános levélírás.

December 25. Mindennap öt-hat embert küldök patrulba önkéntes jelentkezőkből az ellenségig, biztonság és gyakorlat céljából. Ma ezt elengedtem.

Lent a dandárparancsnokságnál megnyílt a legénységi fürdő, ezentúl naponta tizenkét ember lemegy fürödni.

Délután végkép átveszem. *Patzenhofertől* a két század és gépfegyverszázad parancsnokságát, s a kilences és tizenhármas huszárok és a tizenkettes ulánusok csoportparancsnoka lesz.

Ügylátszik, ennek tiszteletére mindjárt hangosabb napot kapunk. Az első állás visszadobott egy kisebb támadást. Nálam nem történt sebesülés, csak hosszú lövéseket kaptunk.

December 26. Kunyhóink kitűnőek, jól élünk, egyik csomag a másikat éri. — A kártyázást betiltottam.

December 27. Tiszta idő, hangos nap, lövöldöző tüzérség.

December 28. Föltűnő sok írásbeli munkát kívánnak a felső parancsnokságok. Ez azelőtt nem volt divat. Van hátul egy főcsoportparancsnok, ennek, úgylátszik, kevés a dolog és annyi tücsköt-bogarat telefonál össze, hogy ha a rendelkezésére akarnék állni, nem tudnék elmozdulni a telefontól.

December 29. Éjszaka heves vihar, mennydörgés, ami télen nagy ritkaság és villámcsapások. Hajnalban erős tüzértűz. az állásokban károk, sebesülés nincs.

December 30. Besticanescinél erős harc. A csendőrezred keményen verekszik. — Nálunk aránylag csend.

Károly király rendszeresítette a frontkatonáknak a *Károly-csapatkeresztet*. Ezt kifejezetten a frontbelieknek szánta s ezzel olyat adott, amit a csapat nagy örömmel fogad. — Attól félek azonban, hogy a Felsőgintenciói és a csapat öröme el fognak bukni a keresztülvitelen. Akik hátulról intézik a dolgokat, azok úgy intézik majd, hogy nem a frontkatona megkülönböztetése lesz ez, mert valamilyen címen mindenki meg fogja kapni.

Egy igen csúnya és ha elharapózik, veszélyessé váló szimp-tómát észlelek. Tisztek — egyelőre még nem sokan — minden következmény nélkül kezdik magukat kivonni a frontszolgálat alól. — Egy aktív őrnagy majdnem az egész háborút a kádernél húzta ki eddig. Alikor ezredéhez felrendelték, négy hétig volt útban. Az ezrednél tizennégy napot töltött, aztán valami módon vissza tudta magát helyeztetni. Most ugyanez az úr a kiképző csoporthoz került és mindezek tetejébe meg tudta szerezni a III. osztályú katonai érdemkeresztet. Az ilyen eset hallatlanul demoralizál!

December 31 Az állásokat járom. Magas hó, abszolút csend, gyönyörű erdő. Az ötös népfőlkelőknel egy régi magyar nótát hallok, háborús szövegátváltoztatással:

Elhervad az a fű, kit a kasza elvág.
Elhervad az a leány, kit a legény elhagy.
Elpusztul az a föld, hol a hadak járnak.
Fekete rózsája nyílik a halálnak.

Nem tudom, lesz-e valaki, aki a világháború magyar nótáit összegyűjti? Érdemes lenne, mert nem azok az undorító, nyavalygóan-nyálas műdalok születnek itt, melyeket otthon énekelnek, hanem sok, régi szép s valóban a nép ajkán termett magyar nóta

mellé sorol egy csokor új katonanótát, melyeknek szerzője legtöbbször ismeretlen s amelyek menetközben, állásban, vagy harc-téren teremnek.

A háború minden fázisa megteremtette, vagy felújította a maga nótáit. A mozgósításkor a „Söprük a pápai utcát” harsogták a frontra induló ezredek. Az 1915-ös kárpáti offenzívánk alatt az egész fronton zengett a legszebb nóták egyike:

Hideg szél fúj, édes anyám
Adja ki a kendőm,
Még ma éjjel felkeresem
A régi szeretőm.
Kiállók a kapujába.
Ki beszélgetem magamat
Véle utoljára.

Mikor átrohamoztunk *Zabeszcziky* a *Dnyeszter-en.* az egyik huszár a vízben kezdte énekelni:

Ellőtték a jobbkaromat.
Folyik piros vérem.
Nincsen itt az édesanyám.
Ki bekösse nékem.
Gyere kis angyalom, kösd be
Sebeimet, gyógyítsd meg a
Bánatos szívemet.

Az egész század átvette a nótát és ezzé! támadott.

Az első század sokszor énekelt egy, azt hiszem, nagyon régi magyar nótát, igen kedves szöveggel:

Erdő, erdő, jaj de kerek erdő.
Közepébe három arany vessző.
Körül tövises az ága.
Nem állja a madár lába.
Csárdás kis angyalom.
Hossz híredet hallom.

A lövészszázlój az azóta elesett, pompás *Vajda* őrmester nótáját énekelte sokszor:

János bácsi hegedűje.
Vesztett volna az erdőbe.
Ha az a fa nem lett vóna,
Katona se lettem volna.

A katonának lelki szükséglet a nóta. Nem lehet eléggé kultiválni, de nem úgy, hogy műdalolásra próbáljuk a legénységet rászoktatni. Ezt úgysem lehet elérni. — Viszont nem jó század az, amelyik magától nem énekel. Remélem, lesz kutatója és összeszedője a világháború magyar katonanótáinak!

Éjféli. — Újév.— Harmadik hadi esztendő.

Első gondolataim a gyerekeknél vannak, aztán víg poharazás.— Hangos jókedv: a fene ott egye meg, az egész világot!

1917. január 1. Egy gyaloghadosztály jön mögénk, valószínű, hogy elkerülünk innen.

Január 2. Sürgöny-jókívánatok ezredtulajdonosoktól: *Mackensentől* és *Vilmos* császár legfiatalabb fiától: *Joachim hercegtől*, aki ezredünkben kapitány, valamint *Székesfehérvár* városától.

A *gorlicei* csata után a Felső *Mackensennek* adományozta ezredünket, mint ezredtulajdonosnak. Tisztikar és legénység kimondhatatlan örömmel és büszkeséggel fogadta ezt a hírt, úgy fogva fel a dolgot, hogy ez nemcsak *Mackensennek* szánt kitüntetés, hanem nekünk is nagy tisztesség. Az összes magas parancsnokok között a porosz *Mackensen* az, aki legközelebb tudott férközni a magyar nép, a magyar katona szívéhez és lelkéhez. Ahol *Mackensen* a parancsnok, ott a legutolsó katona is biztos a győzelemben. Kitűnő megjelenés, karcsú, elegáns, igazi huszárfigura, aki büszke arra, hogy huszár. Az ezred mindent megpróbált már, hogy valahogy a parancsnoksága alá kerüljön. Ő is kérte hadvezetőségünket, hogy megkapja azt a divíziót, amelyben mi vagyunk. Érthetetlen, hogy eddig nem teljesítették ezt a kívánságát. Nemrégiben úgy volt, hogy hozzá kerülünk *Moldvába*, de semmi sem lett belőle. *Mackensen* is büszke ezredeié, állandó levelezésben van ezredparancsnokunkkal, aki minden lényeges eseményt jelent neki.

Január 3. Éjjel erős tűz, a *Nádasdyak* előtt apró ellenséges vállalkozások, *Mesticanesti* felől fokozatosan erősödő harci zaj, később majdnem pergőtűz. Éjjel ébren vagyunk. Előre megyek az első állásba. Egy honvédkadét jelentkezik és elmondja, hogy az oroszoktól több lengyel átszökött. Az éjszaka is megpróbálta néhány, de útközben legtöbbjét lelőtte az orosz.

Délután 1^h 25'. Telefonhoz hívnak: Azonnal induljak mindelestül a huszonnegyedik brigádkommandóhoz *Argestruba*. Kéri a létszámot. Nem sok: hat tiszt. 194 ember, négy gépfegyver 29 emberrel, öt telefonista és két szanitéc.

Alarmírozok. Mindent visszahagyunk s emberenként csak kétszáz patront és két konzervát viszünk. Két óra harminckor indulok, öt harminckor már a *Latinák*-brigádnál jelentkezem. A brigadéros a következőkben tájékoztat:

Az orosz áttört *Jakobeny* és *Czokanestie* közt, mert a dragonyosok megszaladtak. Divízióm a fél óra múlva induló különvonattal oda lesz irányítva. A vonaton lesznek az ugyancsak oda-irányított hatos honvédhuszárok is.

Kiadom a parancsokat: Néhány ember öt málhásállattal felmegy az állásba a visszahagyott holmiért. A telefonisták leszedik a drótokat és utánunk hozzák. *Say* kadét az ütközetvonattal azonnal *Jakobenybe* indul, ott további parancsokra vár. A divízió rögtön megkezdí a bevagonírozást.

A vonatban már bent vannak a hatosok. *Jankorics* alezredes parancnoksága alatt. Hamarosan *Jakobeny ben* vagyunk, ott *Birti* ulánuskapitány vár – valamikor együtt voltunk ekvitációban *Czernovitzban* – s átadja a következő parancsot:

„*A tízes huszárdivízió a 8. lovas hadosztálynak lesz alárendelve. egyelőre tartalékban, a rölgyzárlatban. Czokanestien keresztül azonnal indulás a tizennyolcas útkeresztezéshez.*”

Teljes sötétség, elől ágyúörgés és csatazaj. Mellettünk az úton honvédhuszárok állnak. A sötétből előlép valaki és megölel.

A kis *Berczik-fű*, atyafi és ismerős. Kezet szorítunk. — ír meg, hogy láttál, én is írok rólad haza. Neki is, nekem is jólesett indulás előtt valakit látni a régi világból.

Kilenc óra után indulunk. Előttünk egy darabig a honvédhuszárok mennek. Tüzértűzben marsolunk végig a szűk völgyön. *Elissen* és *Kovács* hadnagyok most esnek át a tűzkeresztésen. A tűz erősödik és gyalogsági lövéseket is kapunk. Újra érzem, hogy mint felelős parancsnok könnyebben állom a tüzet, mint a kötelékben, alárendelt szerepben. Az úton sok sebesült. Tüzepek rokiroznak ide-oda, négy-öt üteg is helyet változtat. Tréneltolás. Ha az oroszoknak sikerül az áttörést befejezni, el leszünk vágva *Jakobenytól*.

Elérem a rendeltetési helyet. Szerencsénk volt, mindössze egy könnyű sebesültünk volt. Jelentkezem: *W.* dragonyosőrnagynál, aki a 13. lovasbrigád tartalékát vezényli. Szeretne tájékoztatni, de maga sincs tájékozva. Csak annyit tudok meg, hogy gróf *Kelfenburg* dragonyosőrnagy csoportjának jobbszárnya ezidő-

szerint, a levegőben lóg. Az orosz benyomta az állást, a mieink zsákot csináltak, de a zsák tulajdonképpen már nem zsák. mert nincs meg az összeköttetés. A völgyzárlattól jobbra- a honvédhuszárok, balra, azaz északra, mi kerülünk állásba.

A hegylejtőre feljutnunk csak négykéziái; lehet. A jeges, letarolt oldalon háromszor is visszacsúszunk, míg néhány lépést előrejutunk. Igen nagy kiterjedést kell felvenni, egy emberre négy lépés is jut. Lent az útzárlatba az igen megbízható *Habán* őrmester szakaszát állítom fel, a gépfegyverek a támpontba jönnek, a raj vonal többi része felnyúlik a tetőig.

Január 4. Éjfélre valahogy elhelyezkedtünk. Elbotorkálok *Kettenburghoz*. Utoljára 1906-ban, Galiciában találkoztunk úsztatásnál. Fenyőgallyból összeütött kunyhóban fekszik s a sötétben újra megismerkedünk. Kölcsönös tájékoztatás után visszamászom négykézláb a hegyre. Minden négy-öt lépésre egy-egy köpönyegébe és pokrócába burkolt huszár fekszik. Tíz fok van nulla alatt s az emberek eddig még nem ettek. Lefekszem én is. Négykor azzal keltenek, hogy itt van *Say*. Ez a fiatal kadét keveset beszél, de amire azt mondja, igen, az meg is történik. Első háborús beosztásában eddig mindent igen jól csinált. Az átfázott legénység menázsit és teát kap. mindjárt jobbkedvű lesz mindenki.

Reggel ötkor, még sötétben, *Kettenburg* adja vissza a látogatást. Utána újra elalszom, de csakhamar *Mádi-Korács* kelt fel, aki a vonalat járja végig és jön jelentést tenni. Reggel megbeszélés I. őrnaggyal. Mindez megfelelő tüzérségi zenekísérettel gép és gyalogsági tűzben. Visszaérkezve, *báró Mattyasorszky* egyik altisztje jelenti.

28. vázlat.

hogy náluk néhány orosz megadta magát. A foglyok szerint a muszka a mi ellentámadásunkat várja.

Délután 1^h 5'. Heves gyalogsági harcban vagyunk. Tőlem balra a dragonyoscsoport balszárnyát az orosz átkarolta. *Mádi-Kovácsot* szakaszával a dragonyosok segítségére küldöm, hogy az azok oldalába igyekvő erőket feltartsa. A szakasz csak könnyű felszerelést visz magával.

1^h 40' Az orosz tüzéség középnehéz gránátokkal vereti vonalunkat. Parancs, hogy délután háromkor vissza veszik a tőlem északra levő *Geiger*-csoportot s ez jobbszárnyával keresni fogja a csatlakozást balszárnyához. Ha közben meg tudna állni, akkor én vigyem előre balszárnyamat. Ez a parancs azt jelenti, hogy balszárnyam egy igen meredek, csúszós hegyoldalra fog kifeküdni, fedezék nélkül, fejjel lefelé, akkor, mikor az orosz tüzéségi megfigyelő a hegyről mindent lát.

Délután 2^h 45'. Erős tüzer- és gyalogtűz. Közben új parancs, hogy a három órát be sem várva, már most vigyem előre balszárnyamat. A vonal ezáltal úgy megnyúlik, hogy már nem vonal, hanem táboriörs-szerű felállítás. Ezt jelenteni *Ketten burgnal* és a brigádnak azzal, hogy a parancsot végrehajtom, de a következményekért nem felelhetek. Térképet sem kaptam, egyébként is a tiszteknek s altiszteknek minden befolyásukat latba kell vetni, hogy a vonal megállja helyét.

Délután 2^h 50b A harcizajból arra következtetek, hogy *Mádi-Kovács* szakasza harcba lépett. A *Geiger*-csoport járőrei még nem jutottak el hozzám. Az enyémeik sem jöttek még vissza.

Délután 8^h. Végre megvan az összeköttetés *Geigerrel*. Ez a csoport bizony messze van. A frontomat majdnem nyolcszáz lépéssel kell meghosszabbítanom. Aztán visszajön *Mádi-Kovács* is. Már nincs rá ott szükség, az orosz nem jön előbbre. Élénk tüzerpárbaj, négy mögöttem álló hegyi tarack és két orosz nehézágyú között. Estefelé a nyolcas és tizenegyes ulánusok átrokíroznak a balszárnyamra.

Este 7^h 30b Végre ki van töltve az a nagy térköz, mely balra tőlem a kettes dragonyosokig tátongott. Járőreink az orosz harc-vonal folytonos megerősítését jelentik. Jobbra tőlem állásba jön egy ulánusszázad. Hideg van. fázunk, de annyi a dolog, hogy senkinek sincs ideje ezzel törődni.

Január 5. Reggel 8^h. Az előttünk álló orosz gyalogságot tüzer-ségünk frontban és oldalozva lövi.

Haday ezredes, a tizenharmadik lovasbrigád parancsnoka járja végig a vonalat. Balszárnyamon a helyzet még mindig bizonytalan. Este nyolcra egy cseh dragonos-századnak kellett volna erősítésül megérkeznie. Éjjél után kettőkor végre csakugyan megérkeztek, rövid idő múlva azonban ismeretlen okból eltűntek.

Huszárjaim kitűnően viselik magukat. Fáznak, mint a kutyák, de mivel a hosszú vonalban mindenkinek önálló a feladata, igen meg vannak elégedve. Ha a huszár csak nyolc-tíz lépésre is, de külön, vagy kis csoportokban van a többitől, akkor jól érzi magát és nagy passzióval önállósodik. Az utolsó napon külön és sokszor kitüntetést érdemeltek *Papp* szakaszvezető, *Biberika* és *Lécz* káplárok. Patrulführer *Molnár* és huszár *Firka*.

Dél. *Radeyvel* bejártam a vonalat. ígéri, hogy küldet hosszú-nyelű szerszámot, térképet, kézigránátot, hegymászóvasakat. Visszafelé nehéz tűzben jövünk. Elválunk, *Radey* a hátsó úton megy visszafelé álláspontjához s látom, hogy egy csomó gránátot és srapnelt bocsátanak utána. Köztem és a *Kettenburg*-parancsnokság közt nehézgránátok és srapnelek vagdosnak le.

12^h 10'. Északról oldalozva, egész vonalam erős tüztűzben áll. Az állás nyitott és csak nyolcvan centiméter mély. Az útra srapnelek zúgnak, a jobbszárny-század állásába nehézgránátok. *Sayt/aL*-parancsot küldök, hogy fűtyüljön *nz* elszámolásra és állandóan küldje a forró teát a legénységnek. Az írásbeli parancsot át akarom adni a mellettem álló káplár *Lécznek*. Körülöttem állnak *Kovács* és *Vida* hadnagyok, káplár *Lécz* és két ütközetordonánc. Felettünk négy srapnel csattan, káplár *Lécz* és az egyik ordonánc megsebesülve vágódik el. *Vida* és *Mádi-Kovács* levágódnak egy harántgát mögé. A következő percben élém és mellém vág be több ekrazitgránát. Két mellettem fekvő ember sebesül. Lejjebb futok és magam is egy traverz mögé fekszem. Egy megbódult ember fut át rajtam, megbotlik bennem és elvágódik. Torkomszakadtából ordítva továbbadatom embertől emberhez, hogy minden láge után nézzenek ki, nem indul-e gyalogsági támadás! Az állásból hol itt, hol ott kiabálás: „Szanitéc! Szanitéc!” A jelentést mégis káplár *Lécz* viszi el, csak a karján és vállán sebesült. A másik ember sebesülése is könnyű.

Délután 1^h 45' A tűz még mindig tart. *Mádi-Kovács* hozzám mászik s cigarettázva és időnként egy-egy szót szólva várjuk a végét, miközben ki-kipislogunk. Egyik találat a másik után jön az állásba. Jobbról nagy ordítás! Két találat egymásután eltemeti az

egyik gépfegyvert, a kiszolgáló legénységgel együtt. Jó, hogy a föld fagyos, a göröngyök alatt nem olyan könnyű megfulladni. Kiássuk őket, nincs semmi baj.

Délután 2^h. A tűz enyhült. Továbbiabáltatom, hogy jelentsék a veszteségeket. Annál a szakasznál, ahol feküdtem, három sebesült. Három géppuskáson könnyű horzsolások, de annál bódultabbak. Telefonon hosszúnyelű szerszámokat kérek hátulról, hogy az állást kijavíthassuk. Rövid tüzszünet után újra kezdődik az egész. Már van két nehezebb és nyolc könnyű sebesült.

Este 6^h. Parancsot kapok, hogy vegyem át a *Kettenburg*-csoport parancsnokságát. Az éj folyamán harcjáröröket hajtok előre. Holnap előrefelé kiigazítjuk a vonalat.

Január 6. Éjfél is elmúlt, mikor *Kettenburgtól* visszamásztam a hegyre. Hajnalban az egyik visszatérő patrul kelt fel, kitűnő jelentést hozott. Később jön a másik kettő is. Az összefoglalást hátraküldöm *W.* őrnagyhoz. Az éj folyamán még két géppuskát kaptam, ezeket az útzárlathoz osztottam be s helyettük a *Vidaszakaszt* átvittem a balszárnyra. A három patrul túljutott az első orosz vonalon, erőszakos felderítésük eredményeképpen egész éjjel szólt a fegyver. Hajnalban új járöröket küldtem ki, azzal, hogy kint maradnak estig. A vonalat megrövidíteni csak úgy lehet, hogy ma este támadunk. Azalatt egy szappórosztag kiemelheti mögöttem az állást, a tölem jobbra és balra fekvő szárnyak előre-kanyarodnak, a vonal megrövidül és több század tartalékba juthat. Reggel összefoglaló jelentést küldök az éjszakáról és meleg holmit kérek.

Reggel 8^h 30'. Erős tüzerharc.

Csak az tudja, hogy milyen áldás a tűz, aki, mint mi, januárban, a *Karfátokban*, ezerháromszáz méteren felül, havon fekszik és alszik hétszámra. Letört fényőgally a párnánk, néha csillagos. többször hóviharos ég a takarónk s mint a vadállat, a természet életét éljük. Minden tüzek között az a tűz a legnagyobb áldás, amely a legrimitivebb. Az, amelyet a pásztor gyújt az őszi pusztá éjjelén, az, amit a vadász élleszt, óvatosan, hogy csak parazsa, kevés lángja, de semmi füstje ne legyen, az, amit a katona gyújt a háborúban. Nem a nyárutói nagygyakorlatok játékos tábortüze, mely köré borozó tiszték s vidám asszonyok adnak keretet, hanem ez a mi kis tüzünk, melyet dugva, egy lyuk fenekén, az ellenség felé eltakarva, gyújtunk. Ha takarva nem lehet és meglátja az ellenség, inkább lövetjük érte magunkat, mert ez a tűz az élet lehetőségét

adja meg, míg a gránát csak a halál lehetőségével fenyeget. Ez a kis tűz maradt meg nekünk az otthonból. Vég nélküli napokon és éjjeleken elszórakoztat, még beszélni sem kell mellette . . . Négyen-öten bámulunk bele és néha egyetlen szó nélkül telik el az éjszaka. Különös a zsarátnok varázsa, az ember gondolat nélkül, órák hosszszat nézheti. A láng színes, zenéje van, változó, fogy és nő, meg is hal. Fordul az iránya, játékosan másul az alakja s meleget, energiát, életet, gondolatot ad. Mennyire igaz a hasonlat a lélek és a lánc között! A parázsban hatalmas mélység és messzeség van. Gyönyörű, kecses formákban ölekeznek a lángok, bodrosan, simán, ezer alakban libben és csavarodik a füst. Csak három éjszakát töltsön itt valaki s ha lelkében egy csepp melegség, agyában egy kevés gondolat, szívében az érzés egy szikrája van. az érezni, tudni fogja. mi a tűz és a láng!

Délután 4^h Rövid parancs: szürkületkor tízesek előre, a tizennyolcas és az ettől keletre vezető út mentén.

A jobbszárnyon a honvédhuszárok, s a balszárnyon a nyolcas ulánusok akkor jönnek előre, ha a két szappórszázad kiásta mögöttünk az új állást. Ez a parancs. Hogy e mögött mi minden van. az persze nem ilyen egyszerű. A parancs azt jelenti, hogy három napi kintéjjelezés, tíz-tizenhatfokos hideg, tűzharc és munka után nekünk kell reparálni azt a helyzetet, amelyet a dragonyosok megfutamorodása okozott.

Este hétre beérkezik a *Czakó*-honvédhuszárszázad, mely átveszi tőlünk a völgyzárlatot. Itt gyülekezik a divízió, itt van 11. őrnagy és négy-öt szappórtiszt. Indulás előtt egy fenyőlomb-sátorban még átfutjuk az akkor megérkezett postát. A hangulat csendes és komoly, megfélel a feladatnak.

Este 7^h 15' Patruljaim már elől járnak, mi most indulunk. Az elővédet *Mádi-Kovács* vezeti, én a szaporókapitánnyal és a küldöncökkel az összeköttetéseknel megyek. Előzőleg a legapróbb részletekig mindenről tájékoztattuk a legénységet és megmagyaráztuk, hogy a siker az abszolút csenden múlik. Dohányzás tilos, aki megsebesül ne ordítson s ha mégis ordít, a többiek tömjék le a száját. Az emberek megértették, hogy a vállig erő hóban hiába próbálunk rajvonalba előrejutni, el kell tehát menni az utakon addig a pontig, amely magasságban a vonalat el kell foglalnunk és onnan jobbra-balra legyezőszerűen kiterjeszkedve kell megszállnunk az állást. Ez az oroszról száz-kétszáz lépésnyire lesz es meglepetésszerűen kell történnie. Megmagyarázom az embereknek

azt is, hogy ezt a módot az ő kedvükért választottam, mert a parancs csak az, hogy érjem el a vonalat. Ha ők fegyelmezettek, garantálom, hogy ez sebesülés nélkül sikerül, de ha zajt ütnek, akkor át kell menni raj vonalba s akkor mindnyájunkat elvisz az ördög a hóban.

Hangtalanul megyünk előre. Patruljaim jelentik, hogy az orosz vonal előtt fekszenek. Röviddel később *Mádi-Kovács* elővédszakasza egyszerre megáll és lefekszik. A századot nyomban lefektetem, én is előremegyek és lefekszem *Mádi-Kovács* mellé. Szó nélkül mutat előre s hosszabb figyelés után én is látom a mozgó foltot, ami az elővédet megállította. Orosz táboriőrs vagy patrul. Ötven lépésre sincs tőlünk. Hangtalanul, egyenként és hasonlócsúszva rajvonalba fekszik az elővéd az út két oldalán, aztán kitolom jobbra-balra a szakaszokat.

Jó félóra múlva két előre megbeszélt fütty jel: a raj vonal a kívánt vonalban a havon fekszik. Mögötte máj' csúsznak előre a szappörök és elkezdenek ázni.

Egy óra múlva pedig már nagyon jól érzem magam. Ha a muszka számár volt és nem használta ki a dragonyospánikot, most már jöhet, az áttörése nem sikerül, mert neki kell a nyakig érő hóban mászni és mi puskázunk majd le, mint a nyulat.

A legénység a fegyelem legnagyobb követelményének tett eleget. Karabélyon, hátizsákon és kétszáznegyven patronon kivid rajkályhát, ásót, csákányt, pokrócot és a jó ég tudja, mi mindent vitt még s a mellett úgy mászott a hegyre, mint a tiroliak és mindez hang nélkül, a legnagyobb csendben történt. Esett ugyan egy-két lövés, de az orosz nem vette észre, miről van szó, bizonyára azt hitte, hogy a szokásos éjszakai patulirozás.

Hajnali háromra, már amennyire lehetett, beásva feküdt a raj vonal. Reggelre pedig már ki voltak építve az összes telefonvonalak, megvolt az összeköttetés s a jobb- és balszomszéd előrejött az új vonalba. *Mádi-Kovácsot* le kellett fektetni, mert magas láza van és a hideg rázza. Persze csak egy pokrócra és a hóra fektethettük, mert mást itt a betegnek sem tudunk adni. *Say* még az este parancsot kapott, hogy hajnalig küldjön rajkályhákat és teát. *Vidának* parancsot küldtem, hogy szürkület előtt jöjjön a völgyzárlatból az állásba a géppuskákkal.

A vállalkozás teljesen és veszteség nélkül sikerült. Az állás megrövidült és most tartalékba jut három század. Ha úgy, ahogy rendszeren szokás, rajvonalban próbálom meg a dolgot, az egészből

nem le it volna semmi. A vállalkozás előtt, siker esetére. Beígért mindent a világon.

Január 7. Heggel a védőszakasz parancsnokságától telefonon nagy dicséret a „*kitűnően végrehajtott akcióért*”. — Rengeteget szenvedünk a hidegtől. Az orosz reggel, meglepetésében, örülten puskázni kezdett, de aztán elhallgatott. Az állásban már rend van, még egyszer lejárom a vonalat, aztán visszamegyek a divízió közepe mögé a vadászházhoz. Tisztjeim nagy részét, kivéve a kipróbált *Gyöngyössyt* eddig nem ismertem, azalatt jöttek az ezredhez, míg én távol voltam. *Mádi-Kovács* kiváló tiszt, kitűnő idegei vannak. *Muhi* hadnagy is igen jó és mindig tud valami jókedvű bolondságot mondani. Egy-egy ilyen kiszólás, tűzben, sokszor nagy jótémény.

W. hátrahivat. Megismétli a maga részéről is a dicséretet és közli, hogy divíziómat felváltja *gróf Boucoy* parancsnoksága alatt egy tizenegyes uláusdivízió. mi pedig tartalékba kerülünk az útkeresztezéshez. Ezt simán végre is hajtom és telefonon jelentem.

11^h a telefonba a következőket mondja:

— Látod, a magyarok most megint jól jártak!

Hasonló tréfásan felelem:

— Ez még nem bizonyos, attól függ. nem kell-e később megint ellentámadást csinálnunk.

Kissé ingerülten felel vissza:

— Erről szó sem lehet, tirátok is áll mindig az a bizonyos magyar harminchárom percent!

A közös kiadások megoszlására célzott. Azonnal ráfelelem:

— Kivételez a háború, ahol megengedték nekünk, hogy hetvenhét percentet vérezzünk!

Csak annyit felel, hogy:

— Schluss! — és leteszi a kagylót.

Ő kezdte, ha haragszik, pukkadjon meg!

Kapunk egy csomó szeretetadományt, főként fehérműt, Ennél jobb ajándékot nem is küldhettek volna.

Január 8. Az ezredtől sürgöny, hogy tizedike körül valószínűleg bevonulunk *Szászrégenbe*. Ma lehetett volna egy békés éjszánkánk, de persze nem lett. mert a háztetőt rángyújtotta a muszka és ész nélkül oltottuk éjfél utánig.

Január 9. Kepülőharc a fejünk felett. Orosz támadás jelezve.

Január 10. Csendes nap, sok irka-firka, tizenhat fok hideg. Mi az — tizenhatfokos hidegben kint aludni!

Január 11. Éjfélkor hetes dragonyosok váltanak fel, mi visszamasírozunk *Czokanestiebe*. Utolsónak, mint mindig, a gépfegyverek maradnak kint.

HUSZONÖTÖDIK NOTESZ.

Január 12. Tegnap egy vérlázító dolog történt velünk. Mikor hajnalra megérkeztünk az üres barakkokhoz, egy dragonyos altiszt várt *W.* parancsával s a következőket mondja:

— A barakkok egy dragonyosezrednek vannak fenntartva, amely két nap múlva érkezik meg hátulról. Nekünk nem szabad a barakkokba bemenni, mert elpiszkítjuk azokat.

Az altiszt látva, hogy nem akarom elhinni, hogy a parancsot jól értette, hozzáteszi:

— Az őrnagy úr azt is parancsolta, hogy ha a kapitány úr nekem nem akar hitelt adni, fáradjon el hozzám.

Az altisztet elküldöm a pokolba, kiadom a parancsot, hogy az ajtókat azonnal törjék fel s tessék a barakkokban berendezkedni.

Utána lóra ülök és ellovagolok *W.*-hez. Fekszik, felkeltem. Nem merném azt állítani, hogy nagyon szubordinált hangon mondom a következőket:

— Parancs szerint a divízió a barakkoknál áll, illetve a barakkokban van, mert én oda bekvártélyoztam annak ellenére, hogy egy örültnek látszó altiszt valami olyat beszélt, hogy nekünk oda nem szabad bemenni, nehogy a hátulról jövő dragonyosokat bepiszkított barakkok várják. Bár igaz, hogy mi momentán piszkosabbak vagyunk, mint a hátulról jövő dragonyosok, mégis több jogunk van fedél alá jutni, mint azoknak. Legénységem több mint egy hete tíz- és tizenhatfokos hidegben a szabadban feküdt, nem tudom elképzelni, hogy valaki ilyen embertelen parancsot kiadhatott volna.

W. bizonyosan azt gondolta, hogy én nem tartom majd érdekesnek az ügyet arra, hogy miatta egy órát visszalovagoljak, félórát másszam fel hozzám gyalog és kiabáljak. — Dadogott, mako-gott s azzal fejezte be, hogy: „*Schon gut!*” Cseppet sem udvariaskodva mentem el. Részben a tegnapi politikai telefonbeszélgetés, részben az éjszakai affér után egész bizonyos, hogy az ígért kitudtetésből nem lesz semmi. Annyi baj legyen!

Meglátogat *Szentkirályi* huszárcapitány a hadosztály-parancsnokságtól. Elmondom neki az egész *W.*-ügyet, felháborodik és ígéri, hogy *IF.* alapos orrot fog kapni a hadosztálytól.

Ha a kutyát nem verik, örül. A barakk tisztiszobájában, ahol mind a nyolcan együtt fekszünk, olyan az ordítás és jókedv, hogy csak úgy harsog! Csupa, egész fiatal, bolondkedvű tiszt, ezekkel mindent meg lehet csinálni és élvezet a parancsnokunknak lenni. Tűzben, és borozás közt. szolgálatban és azon kívül öröm velük az együttlét. Ha tőlem függne, csak fiatal tisztikarral dolgoznék. Közben általános nagy tisztálkodás, hiszen olyanok voltunk, mint a medvék, nem pedig mint a betyáros huszárok. Előkészületeket teszünk a felváltásra.

Január 11. Reggel telefonhoz hív a tizenkettedik gyaloghadosztály vezérkari főnöke: menetparancs *Jakobenybe*. Ott bevagonírozás, a trén masíroz. Megyünk vissza az ezredhez. Ha lehetséges, még nagyobb öröm és ordítás, mint eddig!

Január 12. Délután négykor gyalogmenettel indulunk el *Czokanestieből*. Az úttest és környéke csupa gránátlyuk. Már sötétben megyünk át a belátott útrészen. Balkéz felől csak kétezer lépés ide a front; a vonalat felszálló világító rakéták jelzik. *Jacobe ny* előtt kitátott szájjal, befogott füllel futunk el egy tűzben álló és tüzelő középnehéz taracküteg mellett. A jacobeny-i állomáson *Mihajlorics* hadnagy vár friss gépfegyveres legénységgel, csomagokkal és pompás vacsorával. Nagy vígság, evés, ivás. a legénység számára *Say* gondoskodott egész kivételesen jó és sok vacsoráról. Este bevagonírozunk. éjjel után *Dorvarölgyben* átszállunk az elektromos vasútra és reggelre *Borgóra* érünk. Itt parancs vár. hogy azonnal tovább *Borgóbesztercére*.

Ezt így elmondani mind nagyon egyszerű, de végrehajtani úgy. hogy minden egybevágjon, bizony nagy munkát jelent. *Say* tizennegyedikén este indult az ütközetvonattal *Marosborgóra*. Vele voltak a konyhák is. A tizenkettes *Schanzzeugkolonnetól* öt kocsit kaptam. Ezeken és hat kéziszánkán jött utánunk a bagázs *Jacobenyig*. Ott bevagoníroztuk *Dornarölgyig*. de a málhás- és gépfegyverlovak persze lábon jöttek és ma érkeznek meg *Felsőborgóra*. *Felsőborgón* kiderül, hogy *Borgóbesztercére*, kell menni. A legénység forró kávét kap és a századok megindulnak. Bt érkezik *Say*, egy tiszt kocsin azonnal előremegy kvártélyt csinálni, a csomagok egyelőre ittmaradnak, tehát visszamarad egy őrség. Ezeknek ételmezést kell biztosítani a *Verkástigenstatioonnál*. A menázi

és kenyér a legénység számára két kölcsönkért kocsin megy előre. a főzöládákat a málhásállatok viszik. Egy először megérkezett tréncocsin megy a tisztikonyha. Viszont a gépfegyverlovak csak estére érkeznek meg. tehát a gépek kocsin jönnek *Besztercére*. Egy főzöládát visszahagyunk, hogy az elmaradt osztagok ehessenek.

Mindebből látszik, hogy mi mindenre kell gondolni, de megy minden, mint a karikacsapás! A hadsereg organizációja tökéletes, csak bánni kell tudni vele. Délután *Borgóbesztercére* érkezünk s rossz tömegkvártélyokon alszunk. Ide jön estére *Horthy* is a brigád-törzssel.

Január 17. Jelentkezem a brigádnál. Ott sürgöny vár. hogy utazzam előre *Szászrégenbe* s a rangban legidősebb vezesse tovább a divíziót. A sürgöny késve érkezett meg. de amúgy sem mehettem volna tegnap, annyira szanaszét volt még minden. Visszasürgönyöztem tehát, hogy holnap *Marosvásárhelyre* masírozok, ha kell. onnét előreutazhatom.

Január 18. Délre érünk *Oroszborgóra*. — Marsközben mindnyájan rekedtre énekeltük magunkat. Bevagonírczunk.

Január 19. Marosvásárhely. Az ezredtől *Hennel* kapitány vár a. vezetéklovakkal. A legénység boldogan rohan a lovakhoz. *Horthy Istvánnal* két és fél óra alatt *Radnótfájára* kocsizunk. Jelentkezem az ezrednél.

Január 20. Markovits összeállíttatja és megvizitálja a harcban volt legénységet.

Január 21. Karácsonyi ajándékok kiosztása. Kiegészítő transzport is jött. — Mikor megkérdezik a legénységet, hogy ki melyik századnál akar szolgálni, rendszeren minden ember ahhoz a századhoz akar menni, amelynél már szolgált. Nagy csoport jelentkezik az enyémhez. Nemcsak a negyedik század, de régi kedves első századom emberei is hozzám akarnak jönni. Miután mind nem jöhet, válogathatok és így a legjobbakat kapom. A legénység hamar iájön arra. hogy ki törődik vele. Nagyon jól tudja, hogy a golyótól senki sem mentheti meg, de végtelenül hálás a méltányos bánásmódot és a róla való gondoskodásért. Ha ez megvan, akkor keményen is meg lehet fogni, sőt a magyar katona meg is kívánja ezt. Már abból a hangsúlyból is kitűnik, amellyel a legénység feljebbvalójáról beszél, hogy nem sok jót jelent. Isa valakire azt mondja, hogv: *jó ember*. Sokkal nagyobb elismerés, ha valakiről azt mondja. hogy: *kemény ember*.

Akik kint voltak, azok persze ilyenkor mesélnék a többinek. Elmondták, liogy nálunk egész idő alatt *nem* volt egy fagyott ember sem, pedig a szomszéd rajvonalakból mindennap vittek el reggelenként fagyott embereket. De hát ahogy az egyik huszár mondta:

– Nálunk a kapitány úr parancsára a *Say* kadét úr, meg a trének majd megbolondultak, úgy hordták utánunk a forró teát.

Éjszaka folyton jártam a tisztekkel a vonalat, egyenként keltettük fel az embereket s előttünk kellett nekik néhány percig ugrálni és táncolni. Így aztán nem volt fagyás. A menázi is bőven jött s most csak arra vagyok kíváncsi, hogyan fogja mindezt elszámolni *Say Géza*? De az ördög vigyél el a pénzt, elvégre az van az emberekért és nem megfordítva!

Január 22. Egy sereg jóbarátot hívtam meg vacsorára, elsősorban azokat, akik velem voltak állásban. Óriási igazi huszár-mulatság lett belőle! — Reggel lóháton vizítalom a századot. Hát bizony, ez már nem az, mint régen, pedig a mi ezredünk még mindig nagyon sokat ad erre. De hát a lovakon meglátszik, hogy a rossz kvártélyokon nincs szalma, hogy négy-öt lovat ápol egy ember és hogy kevés a zab. — *Hühner* kadétot valahová hátra helyezték a századtól. Dühöng, hogy akarata ellenére, agyonprotezsálijkák.

Január 23. Tiszti gyűlés.

Január 24. *Bauer* hadosztályparancsnok vizitálja az ezredet. Délután telefonavizó, hogy holnap abmars.

Január 25. *Bolkény* faluban gyülekezik az ezred. Megindulunk a *Nyárád* völgyén. Délután négyre érünk *Szóvá tára*. Itt már lát-szanak az oláh betörés nyomai.

Január 26. Kedves a *szovátai* nép, szépek a gyerekek. A falakon mindenütt *Betreasai* „*Romania Mare!*” feliratok. Az oláhok a villákból mindent elraboltak. A betöréskor az *erdélyi* frontok csak csendőrség és néhány megfigyelőcsapat volt. Visszavonulásukkor az oláh elől már elmenekült lakosság minden házban egy párnát, pokrócot, egy disznót vagy néhány csirkét hagyott hátra, hogy csapatainknak, ha jönnek, legyen valamijük.

A katonaság mindenhez ért és nincs olyan nehéz dolog, amit jól meg ne tudna organizálni. Egy háziasszony beleőrülne, ha olyan követeléseket támasztanának vele szemben a „háztartás” kérdésében, mint egy század manipulánsával. nem is beszélve a szakácsnőkről, összehasonlítva őket szakácsainkkal! Tegnap reggel hétkor, indulás előtt, rendes, sőt háborúban luxusosnak mondható reggelit

kaptunk. Rögtön utána, meg sem várva a század indulását, elindult a már bepakolt konyhakocsi és konyha-mellékkocsi. Hogy útközben mit csinált, hol főzött, hol vásárolt be, azt nem tudom, de mikor délután négyre *Szovátára* érkeztünk, készen volt már a kiadás legénységi menázszi, öt órákor pedig terített asztalnál háromfogásos kitűnő ebédet szervíroztak fel, amikor még hozzá váratlanul az ezredes és még öt tiszt toppant be a századhoz vacsorára.

Január 27. Erős menettel estére elérjük *Kilyénfalvát*. *Parajától* kezdve emelkedik az út, hatalmas fenyőerdők közt mászunk fel a *Bucsinra* ezerháromszáz méter magasra. A hó a keréketetőkövek magasságáig mindent ellep. Mars közben gyakran vezetünk gyalog, hogy kíméljük lovainkat. A *Bucsin* tetejéről beláthatnánk *agyergyói* medencébe, de alattunk köd van; valami opálos, szürke anyagba ereszkedünk bele, mely gomolyog és olyan, mint a sűrű párák tenger. *Alfalun* áthaladva látjuk, az itt bekvártélyozott harmadik lovashadosztályt. Később a nyolcas *Eszterházy-huszárokkal* találkozunk, ezek most jöttek *Galiciából*, hol eddig gyalogsághoz beosztott hadosztály lovasság voltak és felváltják a Császár-huszárokat. Szerencsés ezred, amely most a gyalogsághoz kerül felderítő lovaságnak!

Kilyénfalván nehéz mars után trént és vacsorát be se várva siettünk a kvártélyra aludni. A kvártélycsináló káplár bevezetett egy kirabolt házba. Az egyik szobában csak asztal, rajta egy öregkötésű könyv. A „*Hármas históriának*” egy körülbelül 1750 körül nyomott példánya; tartalma világtörténet. *Kegyeshangú* előjáró beszéddel kezdődik, fordította: *Hallerkői Roller János kegyelmes császár és koronás Király Urunk Őfelsége erdélyi gubernium tanácsa thezauráriussa és nemes Torda vármegyének főispánja, igaz fia hazájának* — ahogy az első oldalon olvasható. Érdekes véletlen, a könyv első lapján egy bejegyzés: *Vitézlő Kozma József lovas fő strázsamester tulajdona.* — A könyv hátsó fedőlapjának belsejében két elmosódott verses virágének.

A könyvet megvettem, nem lehetetlen, hogy a főstrázsamester úr valami atyámfia, mert családjában úgy tudjuk, hogy familiám 1500 körül Erdélyből szakadt a Dunántúlra.

Január 27. *Vaslábon* s a *csiki* medencében levő *Gsikszentdomokoson* át *Csikszenttamásra* érkezőnk. Hosszabb ideig ittmaradunk. (Lásd 29. sz. vázlat.)

Január 28. A székelységről sokat hallottam, olvastam, de eddig nem ösmertem.

Nem szeretem a nevüket, az ilyet előbb ki kell érdemelni és feltétlenül szebb, ha mások adományozzák, nem pedig maguk előlegezik önmaguknak.

Az elakadt kocsik egy része csak ma érkezett meg. Két század-szabót és két susztert nagyon megbüntettem. Pénzt kértek a legénységtől a javításokért. Úgylátszik, a világ kicsiben, nagyban mindenütt egyformán forog! Nem lehet túrni, hogy az otthoni hadseregszállítók szerepét kicsiben itt a mesteremberek vegyék át. Ezt nálunk könnyebb elintézni, mint az igazi bajt otthon. — Délután a kvártélyokat vizitálom, amikor szembe tepeg velem a havon egy kékszemű négyéves szép kis székely lány, szó nélkül nekem szalad, megölel és amikor felkapom, össze-vissza csókol. — Magammal vittem vizitálni, nagyban barátkoztunk s a huszárok majd megették.

Február 1. A mostani csendben és jó világban sorra látogatjuk egymást. Egyik vacsora- és ebédmeghívás a másikat éri.

Ügyes fűrő-faragó nép a székely. A lovasság kvártélyain már évszázadok óta kis szalmacsóvák jelzik a kapun, hogy hány ló és hány ember van a portán. A szalmacsóvák most kezdenek eltűnedezni, mert a székely gyerekek fábabákat faragnak helyettük. Ahol őrmester van, ott a legnagyobb baba, a közepes baba a káplárt jelenti, a huszárokat pedig egy kisebb fajtájú. A babák egy keresztrúdon állnak, melyről annyi fanyíl mutat lefelé, ahány ló van a kvártélyon. A keresztrudat tartó rúd ügyesen faragott tulipánkehelyből emelkedik ki. — A gépfegyvert „sűrűpuskának” nevezi a székely. Kitűnő szó — elkelve ilyen több is! Katonai nyelvünk szörnyű és a meglevő régi jó kifejezéseket se használjuk. A borzalmas „járőr” miért nem „portya”, mikor ez a régi kifejezés, szép is és jó is? Es van sok más ilyen is — át kellene íratni a katonaszótárt!

Február 2. Az ezred harccsoportja holnapután állásba megy, innen elég messzire, a *gyimesi* szorostól északra. A tisztek közül azok maradnak a lovagnál, akik kint voltak *Czokanestienél*. Négy ló után egy huszár és néhány altiszt maradt a századoknál.

Február 4. Megkapjuk a harccsoport indulási parancsát. Századomból kilencvenöt ember, tíz ló, nyolc kocsis és négy szán megy állásba. — Este a faluban három helyen is búcsúbál, a legénység a székely lányokkal nagyon összebarátkozott!

Február 5. A harccsoport lóháton indul *Karcfalva* felé. Messze elkísérjük őket. Századom kimenő részét *Kennel* kapitány kommandírozza s *Német* hadnagy megy ki vele. Vig nótaszó, rend;

ruházat, lovak, külső megjelenés felette van a legtöbb lovasezrednek. *Markoviitsnak* nagy érdeme, hogy az ezred lovaskülséjére a legnehezebb időkben is igen sokat ad. S ennek meg is látszik az eredménye.

Néhány látogatást tettem a közeli falvakban, így csak alkonyatkor kerülök vissza. A falu előtt meghatóan komoly kép.

A mély hóval belepett úton két kis hegyiló erőlködik egy kocsi előtt. A kocsin pap és egy ministráns gyerek. A lassan küzködő kocsi mögött öreg székely halad, rogyott térdekkal a mély hóban s egy kibontott fekete zászlót visz. Utána egy szekér két kis ökörrrel, a szekéren apró gyermekkoporsó s arra ráborulva egy asszony. Inkább ruhadarabnak látszik vagy a koporsóra dobott nagy kendőnek, mint élőlénynek. A kocsi mögött néhány síró, jajgató asszony. Mindez beállítva a végtelen hótengerbe, ahol nincs egy fa, csak amerre a szem ellát, tompafényű hólepel. Kicsit odább, egy magas keresztekkel tele temető, annak végében pedig hatalmas templomrom. Az oltárfal romján még látszik a két gótikus ablaknyílás.

Horthy hozza a hírt, hogy *Amerika* háborút üzent *Németországnak*. A körvadászatba mindig több vadász lép be, remélhetőleg külön agyoncsapnak tőlünk minden embert, hogy egy se maradjon, aki írni tud, nehogy ez a világszégvény fennmaradjon a világtörténelem számára, amelyből 1914-től a háború végéig ki kell majd küszöbölni az éveket!

Február 7. Csíkszeredán járok. A várost több kár érte, mint a falvakat. Itt székel a német *Litzmann*-hadseregparancsnokság.

Február 8. A lovakat ma *Karcfalva* felé vittem sétálni, hogy megnézzem a templomot. Az út melletti dombon, meredeken felszökve, áll a templom, magas lőréses fallal körülvéve. Az útnál őrtorony, előtte kis erődítmény, az útra szolgáló lőrésekkel. A falon belül körülfut a puskások felülről fedett iarasasa. A fal tövében sirok, alkirálybírák, papok; egy *Kozma-sírt* is találok. — A templom belül új, de a kálvária igen régi és érdekes.

Február 9. A huszonöt-huszonhat fok hideg itt nem ritkaság. Ma éjszaka harminc fok is volt. Így érthető, hogy a mackó is lejön a hegyekről. Tegnap lesétált egy egész *Domokosig*, ott rálőtt egy huszár, erre inkább visszament. — Ma, szénavasárlás közben, egy *Szibériából* hazakerült, rokkant, székely bakával diskuráltam. Azt mondja, hogy az orosz nép közt nagy az elkeseredés, a cárt a nép jobban szidja, mint a foglyok, biztosan forradalom lesz.

Az emberek és lovak élelmezése folyton romlik. A *Fassungoknál* alig győzünk tiltakozni. Újabban nem is századtszűz küldünk az átvételhez, hanem a svadronosok mennek, hogy nagyobb nyomatékka tudjunk fellépni.

Február 10. A környéken a rangban legidősebb parancsnok a bajor hadosztály parancsnoka. Ő jelöli ki a csapatok számára a bevásárló és rekviráló rajónokat. A bajor hadosztály ugyanannvi lóra, mint amennyi nekünk van, hat nagy falut kapott, mi csak kettőt. S még hozzá azokat a készleteket is követelik, amelyeket mi már összevásároltunk.

Nem tudom milyen állapotban van *Erdély* többi része. De elég nagy területét jártam be és az a véleményem, hogy kár minden fillérért, amit otthon a „*pro Transsylvania*”-mozgalomra adnak, sőt innen kellene Pestre szállítani, amit lehet, mert bőségben van állat, krumpli, tojás, széna és minden egyéb. Hiány csak cukorban, kávéban és petróleumban mutatkozik.

A naplót nemcsak azért írom, hogy század- vagy ezredtörténetet írjak és a magam dolgait feljegyezzem, a napló tanulságokat adhat a jövőre is. Ezt azért állapítom meg, mert a legnagyobb képtelenség például az az apparátus, amellyel sok helyen az igazán frontban levő csapatot kényelmi szempontból adminisztrálják. Elöl soha sincs elég ember, hátul pedig háromszor annyi van, mint amennyi kellene. Gyakorlatból tudom, hogy erre nincs szükség. Mikor *Czokanestienél* az ezred harccsoportját komandíroztam, a hátsó adminisztrációra egy hadiújonc önkénteskáplár és egy manipuláns őrmester volt beosztva és mégis minden kifogástalanul ment. Most alig valamivel több erő van kint az állásban, de a segéderőknek olyan légiója lebzsel itt, amelyet én nem túrnék meg. Hogy ezredsegédtiszt és élelmezőtiszt kell, az természetes, de ez a sok őrmester, manipuláns, irodista, ordonánc, egyéb segéderő és az ördög tudja még mi mindenféle, ez felesleges. Az ilyen népségnek az a természete, hogy mindig és észrevétlenül szaporodik. Mindegyiknek kell még egy külön, másik segéderő, ordonánc, takarítóember, meg a jó ég tudja, miféle lógó szerzet.

Február 12. Az állásról azt halljuk, hogy egy-egy század majdnem két-háromezer lépés hosszú vonalat tart és így az egész tulajdonképpen csak egy ritka táboriőrs vonal. A szolgálat nehéz, a hideg igen nagy, az orosz csendes.

A *czokanestie-i* napokért három ezüst és harminckét bronz vitézségi érmet kapott a velem volt legénység. Két tiszt: *Mádi-*

Kovács és Vida meg *Say* önkéntes is kitüntetést kapnak. *W.* dragonyosőrnagy vaskoronarendet kapott. Az ezred megkérdezte tőlem, hogy *W.* beadott-e dekorációra? Válaszként elmeséltem a politikai telefonbeszélgetést és a bekvártélyozási esetet.

Február 14. A kvártélyokon gyönyörű a rend. az istállókban fonások, minden rés szalmafonással betömve, mindenütt tisztaság. A lovak kondíciója és külseje javul. Rendes lovaskiképzést végzünk; egy ember négy lovat is lovagol naponta.

Február 16. Az állásból írják, hogy az ulánusoknál egy orosz vállalkozást utasítottak vissza, egy fiatal kadét elesett, több ember sebesült és fogságba került. Előttünk csend van.

Február 17. Nagy vacsora *Vaynál*. Tőlünk *Lübbe*, *Okoliczányi*, *Boroviczényi*, *Botuschán* és én. a *Nadasdyaktól: Hamvay Laci*, *Henriauez*, *Götzen*, báró *Mirbach*, *Königswarter*, *Kocsis Pista* és gróf *Wurmbrandt* voltunk hivatalosak. A vége nagy pezsgőzés és mulatás lett. *Vaynak* minden egyébtől eltekintve megbecsülhetetlen tulajdonsága a tudatos, rendületlen optimizmus. Ahol ő van, ott nem lehet rossz híreket terjeszteni. Elhallgattam tegnap, hogyan beszélt *Amerika* beavatkozásáról. Bármennyire nem is volt igaza abban, hogy ennek jelentősége nincs. — aminek ellenkezőjét egyébként ő is épp olyan jól tudja, mint mi — mégis mindig jó, ha van valaki, aki lecsap a vészmadarakra. Nincs olyan szituáció, amelyről *Vay* ki ne tudná mutatni, hogy az nekünk nagyon előnyös. Igaza van!

Február 18. Összevásároltam a környéken egy kocsira való mindenféle jót és kiküldtem a századnak az állásba.

A lapok hozzák *Frigyes főherceg* búcsúztatóját. Néhány soros bevezetés után a következő mondat: „*Hivatalos székhelye Bécsben lesz, kísérete a következő személyekből fog állni: főhadsegéd, szárnysegéd, személyes adjutáns és egy parancsőrtszt.*”

Hát ez mi? Nem értjük, ez a hang egész szokatlan!

Február 23. A székely gyerekekkel törődnek és foglalkoznak a szülők. Az apróságok értelmesen felelnek a kérdésekre, nagyon intelligensek s igen kedvesek. A falu összes gyerekei a huszárak körül lábatlankodnak és mindenben segíteni akarnak. Az istállók már valóságos szalonok. Sok helyen „*Isten hozott!*” felírások díszes fonással. A tisztasági mánia valósággal dühöng, most már a padlásokat is lemosják a lovak felett, nehogy a hasadásokon piszok hulljon rájuk.

Február 26. Bartha alezredes elmegy tőlünk. A Nádasy-huszárok parancsnoka lett. Gottesmann alezredes, akit mindnyájan annyira becsülünk és szeretünk, a káderparancsnokságot kapja. Sajnáljuk nagyon, de belátjuk, ha valaki megérdemelte, hogy egyszer hátra kerüljön, úgy ő az. Hírek járnak arról is, hogy lovainkat végkép elviszik és gyalogsággá alakítanak át. Ez a kérdés tisztet és legénységet egyaránt izgat.

Március 5. Boroviczényi, Okolicsányi, Schell és Tükör y az állásba mennek. — Sürgős magánügyben négynapos eltávozási engedélyt kapok Pestre.

Egyik Czokanestienél sebesült huszáromtól ma a következő levelet kaptam:

„Kedves Kapitány Uram! Kívánom a jó Istenőtől, hogy ezen soraim a legjobb egészségben találják. Én bizony nem a legjobban vagyok, a seb nem is lenne baj, de én megszereztem az örökös bajomat, szívbját kaptam. Bizony szeretnék a századomnál lenni, mert azt tudom, hogy a negyedik századnak van rendes komendánsa, azt nem felejttem el soha, mikor kint voltunk, mikor a stellungban aludtam és mikor arra jött a kapitány úr, fel akartam kelni és azt mondta, csak nyugodj fiam, de arra vigyázzatok, hogy meg ne fagyjatok. Majd a szívem szakadt meg, hogy ilyen a kapitány úr, de nagyon sajnálom, hogy ilyen szerencsétlenül jártam és el kellett menni onnét. A kedves kapitány úr, hallottam, hogy beadott kitiüntetésre. Hogy lenne szíves utána nézni, meg a tűzkeresztből is ki ne tagadjanak, mivel ilyen szerencsétlenül jártam. Ha meg nem sértettem volna kapitány urat, ezen pár soraimmal, kívánok sok jó egészséget, sok szerencsét, Isten vele és velem, maradok hű szolgája huszár Bognár József.”

Persze azonnal elküldtem levél kíséretében vitézségi érme igazolványát, amit huszár Bognár igazán nagyon megérdemelt.

Március 11. Útban Pest felé, holnap este érkezem. Nagyváradon egyik újságból olvasom Jeszenszky Sándor halálhírét.

Március 13. — Sándor bátyám temetése. — Nem akadt egy ember a munkapártból, aki elbúcsúztatta volna őt, a párt egyik legerősebb oszlopát s azt a férfit, aki sok választáson át megteremtője volt annak. Ritka kedvessége mellett a legkérlehetlenebb erély és vaskéz jellemezte. Vállalt minden ódiomot és soha kitiüntetést, előnyt nem fogadott el. A pártból talán húsz ember volt kint a temetésén. Koalíciós kabinet-alakításról beszélnek mostanában s a politikusok óvatosak. Tisza ott állt a koporsó

előtt komoran, fejét előrehajtva s láthatóan meghatva. Később hozzánk jött és kondoleált nagynénémnek. Ennek során „hűséges és legönzetlenebb” munkatársaként emlékezett meg Sándor bátyánkról.

Jeszenszky Sándor már fiatal korában feltűnt, mint az erdélyi memorandumper ügyésze. Ő vitte a magyarnyelvű görög-katolikus egyház megteremtését eredményező vatikáni tárgyalásokat. — *Tisza* és *Khuen-Héderváry* miniszterelnöksége alatt több választást vezetett. Puritanizmusa és becsületessége példaszerű volt. Mindezek után húsz ember jött el temetésére a hatalmas pártból. Szép dolog a politika!

Március 17. Újra *Szenttamáson* vagyok. *Okolicsányi* hozza a hírt, hogy lovainkat át kell adnunk a tüzérségnek.

Március 19. Megjön a parancs: a legfájdalmasabb a háború alatt. Az ezredek nyolc-nyolc századdal — századonként kétszáz emberrel — gyalogbrigáddá alakulnak. A lovak leadandók a tüzérségnek. Azonnal végrehajtani! Lovon maradnak a harmadik, hetedik, kilencedik közös hadosztályok és a tizenegyedik honvéd lovashadosztály.

Ez utóbbit kivéve, csupa cseh és osztrák seregtestek. *Ezek* lesznek a monarchia lovassága!

HUSZONHATODIK NOTESZ.

Március 20. Este megbeszélésre gyűlünk össze. A hangulat keserű, szinte rebellis. Tudjuk, hogy helyes az az intézkedés, melynek értelmében az országban több lovat sorozni tilos, de miért éppen a cseh dragonyosok maradnak lóháton?

Most agyonütik azt a fegyvernemet, melyet eddig a vezetés tehetségtelensége diszkreditált. A tendencia egyébként is világos már abból, hogy a lovasságot eddig is folyton hegyek között használták. Mint gyalogság éppúgy meg fogjuk állni a helyünket, mint a bakák, de sokkal komolyabb a helyzet, semhogy kívánni mernénk olyan fordulatot, amelyben bebizonyosodhatnék, hogy a lovasságra igenis szükség van és az nélkülözhetetlen. A *lucki* áttörésnél lovasság özönlött a hatalmas rés felé és tömte azt be naponta hat helyen, hatszor is lóról szállva és gyalog verekedve. Ott a lovasság mentette meg azt a szituációt, melyet nem lovasság idézett elő.

Azzal vigasztalnak, hogy háború után újra felállítják a lovasságot. Ez nem vigasztalás. Nem szerep az, hogy háborúban nincs rá szükség, de majd békében újra kell. Ez nem is igaz és az „újra” nem is olyan könnyű. A lovasság szelleme, ez a friss, kicsit betyáros, szükségszerűen könnyelmű, de önálló, önfeláldozó és mindig vállalkozó szellem hosszú idők munkájának eredménye, gyönyörű tradíciókon alapszik s ezt csak az értheti meg, aki örömmel és passzióval, nem pedig robotban és kedv nélkül szolgál. A lovaskatona egy volt a lovával, azt maga elé helyezte. Tiszt és legénység között meleg, patriarchális, sehol máshol nem található viszony volt és igazi fegyelem, mert nálunk elégedetlenkedő, bujtogató huszár nem akadt soha. Mindaz, ami a szolgálót széppé tette, most eltűnik. Elviszik a lelkünk felét.

Elhatározzuk, hogy búcsúzóul még egyszer kivonulunk lóháton. — Reggel feláll a divízió századonként nyolcvan lovassal. *Vay*, mint legidősebb kapitány, a divízió élén. Kilovagolunk *Szentdomokos* felé, ott egy még hóvizes szántáson, században és divízióban búcsúgyakorlatot tartunk. Egy „*Kolonne*,” egy

„Aufmarsch”, egy „Aufschwenken” és „Umkertschwenken”, azután egy utolsó harsány kommandó; emelem a kardot:

— Vorwärts aufmarschieren! Galopp! Marsch!

Befejezzük és ezzel vége.

A század áll. A lovak rágják a vasat, a legénység komolyan néz ránk. Szeretném még tovább forgatni, vezetni ezt a gyönyörű századot, de nem akarjuk utoljára kifárasztani lovainkat. A búcsú legyen rövid. *Anna* hányja alattam a fejét, zablájáról egy csepp hab repül szemembe. — Rövid búcsúbeszéd.

— Ergreift den Säbel! — Nyolcvan kard repül ki a hüvelyből, csak a fele az igazi létszámnak, a másik nyolcvan el sem búcsúzhat, ami talán még jobb. A kengyelben felemelkedve a következőket mondom:

— *Fiaim, huszárok! Eljött ez a mai szomorú nap, a háború legfeketébb napja. Elválunk lovainktól, azoktól a derék állatoktól, kik hároméves háború ezer veszedelmén, viharán keresztül dicsőséggel hordoztak minket végig Oroszországon, Galicián, Bukovinán, Erdélyen. Nem egy közülünk életét köszönheti lovának. Ezek a derék állatok együtt örültek, együtt szenvedtek velünk jóban, rosszban. Hü bajtársak voltak, csoda-e, ha a kemény huszár szíve is, melyet három év alatt a halál, pusztulás, szenvedés látása megkeményített most a búcsú órájában elfacsarodik? Ez a háború mindenkitől elviszi azt, ami neki a legkedvesebb. Az anyáktól a fiút, a feleségtől a férjet, a gyerekektől az apát. Mi most áldozzuk fel a hazáért a nekünk legkedvesebbet, a lelkünk felét, lovainkat. Most gyalogos lesz az az ezred, mely Mária Terézia óta Európa összes harcterein háromszáz év háborúin keresztül lovon, karddal a kézben csinálta a történelmet.*

De a huszárt huszárrá nemcsak a lova teszi. Azzá teszi első-sorban az a- friss, bátor, férfias szellem, amit mi lovasszellemnek nevezünk. Lovainkat, elvehetik, de a lovasszellem megmarad és ez fog bennünket gyalog a legkülönb gyalogos katonává tenni. Veregessük meg búcsúzóul lovaink nyakát, boruljunk rájuk és mondjunk nekik utolsó Isten hozzádot! Ők tüzérnek mennek, mi bakának, de mindketten a végső győzelem felé. Lovainkra, derék, bátor, hü bajtársainkra háromszor éljents!

Eldörög az éljen, a kirántott kardok hüvelybe szorulnak, Vay fúvatja a *Divisionappelt* és felvonul még egyszer egymás mellé a három század. Vay is búcsúztat néhány szóban, aztán — *Ergreift den Säbel!* — majd — *Rechts schaut!* — s a trombitákon sír, búcsúzik a generálmars. — Öreg, tizenöt éve szolgáló altisztek

sírnak. És sír sok-sok huszár, talán először és utoljára pendelyes gyerekkora óta . . .

Anna, mintha megértette volna, miről van szó, egész idő alatt majd megbolondult. Ágaskodott, hányta-vetette magát, lanszadirozott. — Indulunk haza. Elöl fújják a trombitások hátul pedig már sír a búcsúnóta:

Anyám, anyám, kedves édes anyám,
De szomorú vasárnap délután,
Most akartam a lovamra ülni,
Más a parancs, bakának kell menni.

Ami ezután jön, már csak szomorú befejezés és végrehajtás. Néhány lovat kocsilónak és málhásállatnak tartanak meg a századok, ezeket kiválogatjuk, ahogy a parancsban volt: „A legjobbakat, alapul, eljövendő jobb idők számára.”

Este *Vaynál* vacsorára gyűlünk össze. Csendes a hangulat, halott van a háznál. Temetjük a múlt egy ragyogó romantikus darabját, a magyarságnak egy fényes, lelkéből lelkedzett, sajátos legszebb részét, sok tradíciót, szépet, erősét, jellegzetesen úri magyart, mindazt, amit magában foglal az a szó, hogy: „huszár”. Ragyogóan színes, férfias világ volt az, aminek ma délelőtt lefujtunk!

Március 21. Előlről sürgönyparancs: *Vay, Domonkos* hadnagy és én ki az állásba. Jobb is, mit keresünk itt, csak a szívünk fájna.— Délben indulunk *Szépvizen* át *Hidegségre*. — Este *Horthy* brigádstábjánál vagyunk. Amit a brigadéros keserűségében vacsoránál összedühöngött, azt le sem írom. Ennek az ízig-vérig magyar lovasgenerálisnak más szava, mint „*gazság, disznóság*” nem is volt. Jobb is volt hamar aludni menni!

Reggel felmegyünk az állásba, holminkat két málhásló viszi. Három órás út után az ezredparancsnoksághoz érünk. — A fenyőfából épült vadászház-félét még a tízes honvédek csinálták előttünk. — A lovak elvétele *Markovitsnak* is nagyon fáj. Két napig nem szólt egy szót sem, aztán megszólalt: — *Parancs, parancs, mit lehet itt csinálni?* — *Szóts*, az adjutáns nincs itt, ő hátul a lovakat adja át. — Innen az állásig légvonalban a távolság nem nagy, de gyalog, a kapaszkodókkal másfél óra. Elérem a századot. *Hennel, Németh* és *Szacelláry* fogadnak. Ezeröttszázötvenhárom méter magasan vagyunk. A hangulat keserű, más téma nincs is, csak

a lovak. A legénységtől eddig soha nem hallott kifakadásokat hallani!

Március 23. Átveszem az állást: háromezer lépésen száz karabély. Védőszakaszom az ezred déli szárnya, tőlem délre a jászkunok, északra a *Vay*-század, a *Tónyakon Boroviczényi*, azután visszafelé törik a front, ott az ulánusok állnak. — Állásom déli és északi végén két hegykúp, mint két főtámpont. A déli rész három kis különálló *támpontból* áll. A nyeregben egy tábori őrs, az északi kúpon pedig egy nagy köralakú, semmit sem érő támpont.

— Parancsnokságom alatt áll századom, mely a vonalban van; tartalékban a második század egy szakasza, egy fél honvéd gyalogszázad és *Szacelláry* gépfegyverszakasza. (Lásd 30. sz. vázlat.) Az állás még csak félig sincs kész, munka lesz elég.

A tiszték elmondanak egy jó huszárkiszólást. — Az úton kapaszkodik a század, hogy felváltsa a megszálló honvédeket. Szemközt egy ványadt kis katona botorkál lefelé, szörnyen felpakkolva. Az élen járó huszárkáplár rászól:

— Mi vagy, hányas vagy?

— Tigris, — feleli vékony, nyekergő hangon az ember.

A káplár ránt egyet a karabélyszíján, ránéz és azt mondja:

— Ne sírj tigris, ne sírj! Gyűnnek a huszárok!

Március 25. Az állás közepe mögött, attól száz lépésre egyszobás fenyőfabarakk áll a nyergen, mellette nyitottoldalú legénységi konyha, a szoba mellett telefonfülke, egy kis raktárbódé és egy őrszoba. Ez az állás központja: a parancsnokság. Csak a telefonisták, szakácsok és négy-öt mesteremberből álló őrség van velem itt, a többi a vonalban áll, illetve a déli kúp lejtőjén, a domb mögött. — Rögtön munkatervet csinálunk. Lesz egy új lőszer magazin, mert a régi vízben áll, azután néhány utat és levezetőárkot kell csinálni, jelzőtáblákat kirakni és egy tisztiszobát is építünk majd.

Délben néhány srapnelt kapunk. A legtöbb a hátunk mögé, a segélyhelyre ment, de ott sem történt baj. Málhásállatok nincsenek velünk, mert nem volna mit enniök ilyen magasan, a fenyőerdőben. — Támadás esetén a támpontokba megyünk, folyatóságos vonalban való védekezésről itt nem lehet szó. Naponta csak egyszer kapunk meleg ételt, a legénység este kávéfőz és h.ozzá szalonnát, vagy hagymát kap.

A harmadik század napok óta parlamentíroz az oroszokkal és kölcsönös levelezés folyik. A mieink kezdték azzal, hogy meg-

kilövés. De ez itt fenyőerdő s kevés ritkítással bentről is kitűnő kilövésünk lehetne. — Rosszul van vezetve a drót is. Közel van, pedig annyira kellene lennie, hogy onnan kézigránátot sehogy, vagy csak nehezen lehessen az állásba dobni. Azután a dróton nincs törés, sehol sem oldalazzuk. Ilyen akadályvezetés mellett egy ember csak egy emberre löhet, míg törött vonalnál egy fegyver egyszerre sok embert veszélyeztet. Az északi kúpon lévő-állás a lehető legrosszabb. Az orosz tüzérség akkor lövi szét, amikor akarja, mert a legkitűnőbb célpont, de ettől eltekintve, bolond lenne az orosz, ha megtámadná. A főtámadást a nyeregre intézheti s akkor rögtön lent van a mögöttünk lévő völgyben. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, elég, ha a két kúpot kis erővel leköti. Az egymástól több mint ezerötyszáz lépésre lévő, hatvan-nyolcvan emberes támpont támogatni sem tudná egymást. Tervet készítettem, melyet hátul is elfogadtak s amely a következő: kisebb, egymást oldalozó és egymástól két-háromszáz lépésre fekvő, lehetőleg eldugott, akadályokkal teljesen körülvelt támpontok építendőek tizenöt-húsz ember számára. A legénység ott lakik, ott él és harcol, ellátva minden szükségessel két-három napra. Ezeket körülzárni nem lehet s ha valahol baj van, a tartalékot oda lehet tolni. A támpontok támadás esetén élnek vagy halnak; visszavonulás nincs. Körül vannak drótozva, mindenük megvan, tehát verekedhetnek a végsőkig; míg a mostani gyér vonal, támadás esetén, eventualis feladat előtt áll. — Mindenki másképpen ítéli meg azt, hogy mikor hagyhatja el a helyét és mikor mehet vissza a két egymástól oly távollévő nagy támpontba. Az állás előtt fatorlaszok is fekszenek. Ezeket mind széthányatom. A drót előtti fatorlasz csak az ellenségnek jó, mert fedezék.

Március 29. Az élelmet és anyagot drótkötélpálya szállítja a *hidegségi* völgyből az ezredparancsnokságig. Hetenként négyszer is elromlik, ilyenkor mindent emberháton, két óra járással hurcolnak fel. Több fáradtsággal a piramisokat sem építhették. A vonalban levő századparancsnokok néha igen élesen, telefonon követelőznek hadi- és építőanyagért.

Ma a tüzérségi zárótűzet akarom ellenőrizni s az elem lövő ütegparancsnokot megkérem, hogy adjon le ellenőrző-, zárótűzlövéseket. Kiderül, hogy a hozzám legközelebb levő pont, amit löni tud: a *Bratisu*-állás. Ez aztán szép zárótűz, ezer lépésre a vonal előtt! Vagyis: a muszka abban a pillanatban, amint árkából kimászott, már tüzérségi veszélyen kívül van és minél közelebb

jön hozzám, annál kevesebb tűzérési veszély fenyegeti. Szóval tűzérés nélkül kell mindennel számolni. Tőlem északra török a vonal, így oldalba és hátba is kaphatok tüzértüzet. Az ezred állásának kulcsponja a kiugró *Tönyak*. Ott *Boroviczenyi* áll egy századdal és nyolc gépfegyverrel, persze frontja is rövidebb, mint az enyém.

Március 30. A jászkunoktól *Beniczhy* őrnagy jön át hozzám. Szomszédok vagyunk, így kölcsönösen érdekeljük egymást. Végigjártuk állásainkat, sokat tanultam tőle s egy csomó kétséget eloszlatott. Tíz szóból is látni, hogy mennyit ér egy ember.

Március 31. Kiegészítő transzportot kapunk, elsőízben nem huszárokat és nem a saját ezredtől, hanem honvédbakákat, *Nagyváradról* és *Szatmárról*. Hozzám huszonnyolc jött, egy részük egész fiatal, más részük nagyon öreg. A legjobb, legöregebb huszárokat hagytam méltányossági okokból a lovagnál. Ezeket most elveszítjük, mert a lovakkal a tűzéréshez jutnak, de nem bánom, ott inkább életben maradnak.

Este elment a mögöttem tartalékban álló honvéd-félszázad. Mindössze kétszáz emberem maradt. — Szegény ember vízzel főz, azért megleszünk valahogy. A most kapott honvédeket elkeverem a huszárok közé.

A fél honvédszázad jól dolgozott, sajnálom, hogy elmentek. Különösen két fiatal kadét — az egyik tanító, a másik szemináriumi növendék — volt igen ambiciózus és ügyes. A kispap neve *Dorsics*, egy éve van a fronton, merész patulokat vezetett, semmi kitüntetés nincs még. Meggyőződések, komolyan vallásos, igen jóra való tizenhétéves gyerek. Legtipikusabb alak *Bessenői Mosolygó Antal* szolgálatvezető őrmester úr volt köztük. Valamikor huszár volt, aztán lovasrendőr. Derék szál magyar kurtanemes, arisztokrata a szó igazi értelmében, valóságos *Vas Gereben-ligura*. Tudományos és tudálékos. A főzöládát „badellának” nevezte és ilyeneket mondott, hogy: „*fiam, csak ambicionáld be a földbe azt a karót!*”, meg hogy: „*majd én mindjárt munkára hipnotizálalak benneteket*”, és „*méltányold fiam, a parancsodat, különben visszaélsz!*”

Az orosz ma levelet küldött a következő tartalommal:

„*Huszonkilencedikén nem volt támadás, mert nem akartunk támadni, de a ti tüzeitek se bántsanak minket, mert akkor ezentúl a mieink is lövöldözni fognak. Egyébként boldog húsvéti ünnepeket kívánnak a ti jó barátaitok!*”

Április 1. Gyöngvössy egy telefonparancsot ad le, hogy *Szaccelláry* hadnagy két gépfegyverrel azonnal és végkép átmegy a *Tanyákra*. Elképedtem, hogy még ezzel is meggyöngítének, de kisült, hogy ma van bolondoknapja és nem igaz az egész. — Tegnap óta gramofonunk is van. Felhoztunk ide mindent, amink csak van, éljünk jól, amíg lehet, elvinni úgysem lehet innen semmit. Még sebesülthordó ágy sincs, de hát megy a dolog enélkül is. Egy huszár tüdőlövést kapott, visszajött, jelentkezett, kért egy fiaskó rumot s azt mondta, hogy elmegy a saját lábán is hátra. A rumot a kezébe nyomták és hegyen át, völgyön át szépen leballagott lyukas tüdejével és fiaskójával az órányira levő kötözőhelyre.

Április 2. A hármas számú támponton dolgozunk. Az orosz srapnelez, mi is megmérgeződünk és visszalövetünk. Gránátjaink felgyújtják a *Bratisu-völgyben* levő előretolt állást. A muszka jól lö. — Megpróbáltam srapnelfelhőt fotografálni, de a képen csak levegő van az ágak közt. — A muszkák megőrültek és piromániába estek. Napok óta mindenütt tüzek égnek hátul, a *Bratisu-völgyben* hat helyen is.

Április 3. Minden éjjel hajnalig járom a vonalat, közben hazamegyek melegedni s ilyenkor írok, vagy pasziánszozom. — Építőanyagot öt nap óta újra nem kapunk. Hosszúk az éjszakák.

Április 4. Tisztjeim úgy belejöttek az állás munkába, hogy sajátkezüen húzzák a drótot. — Az idő gyönyörű, már bújik a hóvirág és reggelenként csupa madárdal az erdő. Telihold mellett bűvös, ezüstös éjjelek. — Szemben a tüzek szaporodnak.

Ez a világ egészen megkergült. Három hete kaptuk az első híreket az orosz zavarokról. Eleinte nem akartuk őket elhinni, de a hírek komolyodtak és néhány napja a magyar képviselőház is elismerte az orosz köztárasságot. Világjelentőségű változások már most is, mikor még a fegyverek beszélnek, hát még mi minden jöhet a háború után? Aki ezt a korszakot megéri majd, az a világtörténet egyik legfontosabb korszakát élte meg. Milyen nagy lesz mindez az utókor perspektívájából nézve! — Ezt most fel sem tudjuk fogni, csak sejthetjük az idők nagyságát, jelentőségét és szépségét. A legkevésbé önmagunk jelentőségét érezzük az időkben. — Ma éjjel a vonalat járva eszembe jutott, hogy az Északi-tengertől a Fekete-tengerig húzódó front háromezer méteréért én vagyok felelős és csupa ilyen vonaldarabból áll az egész hosszú vonal, melynek mindegyik darabját most egy tiszt járja. Az egyes

ember, bármennyire is tömegháború ez, nem is olyan kisz jelentősé gű. Egy huszáron, vagy bakán is annyi minden fordulhat meg!

Április 5. Húsvét. Az elsőt a *Dnyeszeren*, *Wassileuban* töltöttem s talán az volt a háború legszebb ideje. A másodikat az *Isonzofronton* a *Wippach-völgyben*. Ez itt most már a harmadik. Az ember esze megáll az ilyen évfordulóknál. Közeledik a feltámadás ünnepe, az emberiség három év óta minden alkalmat megragad, hogy egymásnak lehetővé tegye, hogy mást se csinálhasson, csak a feltámadást várja.

Markovits átveszi az ezred és az ulánusok védővonalát. Helyére *Lübbe* alezredes jön ezredparancsnoknak, az ezredtartálékot *Weber* őrnagy vezényli. A hadosztály egy lovasszázadot állít fel felderítő lovasságnak. Parancsnoka *Götzen* kapitány lesz, a kilencesektől. Minden ezred egy szakaszt ad, egy tiszttel. Tőlünk bizony nem valami arra érdemes és sokat végigcsinált tiszt kerül oda, hanem a legfiatalabb, most kimustrált kadét, aki még semmit sem tud és semmit sem csinált. — A századtól a legrégebben kintlevő, legérdemesebb huszárokat fogom odaküldeni. — A legrosszabb szisztéma ugyanis az, hogy mindig a hitvány, vagy használhatatlan emberek kerülnek a legjobb helyekre. Ez hadseregünkben már régi tradíció. Békében is helytelenítettem, hogyha a századoknak valahová embert kellett küldeni, akkor csupa önzésből a századtrottlíkat vezényelték oda. De ez így volt mindig. Az ezernyolcszázhatvanhatos porosz-osztrák háború után a nagy tiszthiányra való tekintettel megvolt a lehetősége annak, hogy őrmesterekből tiszteket csináljanak. A századparancsnokok a leghaszontalanabb altiszteket léptették elő, hogy elkerüljenek tőlük, a jókat pedig nem terjesztették fel, hogy náluk maradjanak.

Április 6. Éjfélkor a balszárnyról erős támadás zaja. A *Tónyakra* tüzértűz. Az én muszkám tisztességes, alig minden második nap lövöldöz. A mi muníciónkkal lő ránk, srappelfelhői pirosfehérek.

Április 7. A *Tónyak* közli, hogy előtte mozgás. Szigorú készültség — de semmi sem történik. Gyakorlatnak jó volt. Csak annyi avizót adtam ki, hogy „Készültség”, öt perc múlva mindenki a helyén volt, tisztek a beosztásukban, a tartalékok készültségben, mesteremberek és ordonáncok — vagy tizennégyen — mint utolsó tartalék az én kunyhómnál. A háború már mesterség lett és mindenki tudja a dolgát.

Április 8. Húsvét-vasárnap. Általános pihenő. Végigjárom a vonalat, boldog ünnepeket kívánok a legénységnek. Örööm van a század munkájában. Káplár *Gosztola* támpontja elkészült, káplár *Kovácsé* és főhrer *Zankké* néhány napon belül szintén rendben lesz. Káplár *Farkasnál* is minden gyönyörű. Az altisztek és legénység szorgalommal és szeretettel dolgoznak, egyik támpont a másikat akarja felülmúlni jóságban és csinoságban. — Újságokban olvassuk *Amerika* háborús híreit. — Rendben van, most még csak a *Skandináv-félsziget*, *Spanyolország* és *Svájc* kell, hogy ellenünk harcba lépjen. Az orosz forradalom is csak háborút folytató kormányt tudott hozni. Nem lesz itt béke soha! Nekünk már mindegy az egész, a háború foglalkozás lett, az ember csinálja addig, amíg el nem esik.

Április 9. *Sándor* fiam első, sajátkezűleg írott levelét kapom húsvéti gratulációként. Jobb nem gondolni a gyerekeimre.

Április 10. Ma készült el a szobám. Szép, világos, belül fehér deszkával van burkolva s van benne minden, ami a kényelemhez kell. A háború az igényeket lefokozta s az igénytelenség: áldás. Az ember megtanulja, hogy ne legyen berendezési tárgyak rabja.

Április 11. Egy tizennyolc éves gyerekképű kadét, *Korniss* hoz fel egy transzportot.

A *Stochod* folyónál győzelem, „C”-gázokat használtak. Undok, új fegyver, de az éhhalál sem szép. — Bajor lovasság eredménnyel attackirozott. Irigyeljük őket, mi szomorú vakondokok!

Április 12. Meglátogatom a Fcw/-századot. *Havel* főhadnagyot találom nála a brigádtól. *Horthy* küldte fel avégből, hogy a századok kívánságait meghallgassa. újra béketárgyalásokról beszélnek. Németországban igen rosszak az élelmezési viszonyok, a hangulat hír szerint forrongó. Vájjon az új német választótörvény bejelentése vízre, vagy tűzre lesz-e olaj? — A demokratikus irányzat győzelme, úgy látszik, feltartóztatlan, de azt hiszem, jobbat az sem fog tudni hozni. Kívánom, hogy az irányzat ellenére se legyen feltartóztatlan a bukás.

Délután az állásom előtti orosz front mögött, egy tisztáson, sok muszka lovat legeltettek. Az egyik tiszt lövetni akart tarackokkal, de mi többiek ez egyszer és kivételesen nem engedjük meg. Legalább így hódolunk lószeregetünknek!

Káplár *Kovács* azt állítja, hogy oláh csapatok kerülnek elénk,, átott is már néhány dupla-hegyessapkás alakot.

Krobotin hadügyminiszter megbukott, utóda állítólag *Hazai* lesz. — *Tisza* beteg. Ez kormányválság kezdetét jelenti? — Ha most koncentrációs, vagy akármilyen kabinet is alakul, azt is lejárátják a mai viszonyok. — *Tiszánál* erősebb embert úgysem tudunk kapni. Katasztrófa lenne, ha elmenne.

Április 13. Délelőtt tízkor sürgöny a hadseregparancsnokságtól, hogy a patrulvállalkozásokat szüntessük be és ne nyugtalanítsuk az oroszot. — Örömben majdnem ordítunk. Ez jelentheti a béketárgyalások kezdetét, jelentheti azt is, hogy most nem szabad őket ütni, nehogy összefogjanak, mikor amúgy is jó, marakodó, forradalmi hangulatban vannak.

Bauer generális vizitálja az állást és igen jónak tartja. Este néhány ekrazitgránátot kapunk, utána csend, aztán a második század előtt megjelenik egy fehérzászlós orosz. Levelet hoz a következő tartalommal:

„Katonák! Most hirdették ki nálunk, hogy Ausztria-Magyarország békeajánlatat tárgyalásra elfogadtuk. Hálát adunk a nagy Istennek, hogy végre békét köthetünk. Ruski.”

Ez összevág a délelőtti sürgönnyel. Tisztjeim rohannak hozzám, majd kiugrunk a bőrünkől. Vacsoránál virágos jókedv, utána felmegyünk a hegyre s elénekeljük a Himnuszt. Később újabb sürgöny a hadseregparancsnokságtól:

... „Orosz kiküldöttek konzervens kezelése ügyében, miután várható, hogy nagyobb számban jelentkezni fognak, tanácsosnak látszik, hogy az egész fronton az agresszív ellenségeskedést beszüntessük. Ez különösen az orosz húsvéti ünnepek időpontjára vonatkozik. Ezért április 13. — reggeltől kezdve a) Rohamjárőrök vállalkozásai abba-hagyandók, b) Tüzérségi aknavető és gyalogsági tűzzel való rajtaütések, úgyszintén zavaró tűz kerülendő, c) Ha az ellenség a tűzszünetet kihasználja, erődítésein dolgoznék, vagy vonalunkat rekognoszciózná, ezt tűzzel meg kell akadályozni.”

Újra felmegyünk az 1546-os pontra. Az oroszok mögött sok erdőtűz. — Megint elénekeljük a Himnuszt, aztán kunyhónkban svéd puncs mellett hajnalig diskurálunk. — *Tüköry*, *Szacelláry*, *Németh* és én megígérjük egymásnak, hogy ha ebből tényleg béke lesz, minden április 13-át együtt foguk megünnepelni. Erezzük, hogy szeretnénk még jobban örülni, de nem tudunk. Ha ez a békehir igaz, mert ez még hozzá győztes béke lenne, akkor harminc-

három háborús hónap után tulajdonképpen meg kellene bolondulni. — Késő éjjel jön a hadseregeparancs sürgőfolytatása .

d) *Orosz tábori istentiszteletet nem szabad zavarni, e) Az ellenség gyanús mozdulatai és erőltetések, mint ellenséges akciók, megakadályozandók. f) Meglepetések elkerülése végett különösen éjjel erős biztosító szolgálat. A parancs a legénységnek kihirdetendő.*

Este újabb utasítás: „Az átjönni akaró deputációk nappal, hat fegyvertelen emberig beeresztendők. Tárgyalásokba bocsátkozni csak a hadosztály engedélyével lehet. Ütegek, aknavetők stb. közelében az átjövők szeme bekötendő. A deputációk este visszaküldendők, aki éjszaka jön, hadifogollyá nyilvánítandó. Minden vonalatlepés a brigádnak azonnal jelentendő.”

Április 14. Szép nap, teljes csend. A tüzek odaát szaporodnak. A *Tönyak* előtt levelet találtak a dróton, hogy holnap átjönnek vizitbe. Este lampionokkal kivilágították a vonalukat, aztán eloltották s rögtön rá tűzértüzet kaptunk. A srapszelek feltűnő magasra voltak tempírozva és nem ártottak.

Április 15. A *Tönyak* előtt reggel az oroszok is és a mieink is kiültek a fedezék elé, kölcsönös integetés folyt, aztán váratlanul öt lövés. Mindenki eltűnt. Úgy látszik, a békességet illetően erős véleménykülönbségek vannak odaát. Kis idő múlva négy fegyvertelen muszka jött a dróthoz s egy kosárban húsvéti tojást, kenyeret és snapszot hozott ajándékba. Beinvitálták őket s elmesélték, hogy a hadnagyuk most jött ki az iskolából, az még vad, ő lövött, de a kapitányuk leszidta és megtiltotta a lövöldözést. — Rettentő buták voltak szegények, mindent felfaltak, amit eléjük tettek, közben vihogva mutogattak fokosainkra és saját fejükre. *Tüköry Dénes* azt állítja, hogy meg kellene próbálni fedezék-ásásra napszámba fogadni őket, bizonyosan elfogadnák.

HUSZONHETEDIK NOTESZ.

Április 16. Barátkozás a harmadik század előtt. Az első népfőlkelő-huszárezred végkép a hadosztályhoz kap beosztást. Ez lesz az ötödik ezredünk.

Április 17. Havazik. A tavaszból legszebb tél lett. Délelőtt néhány orosz tiszt is átjött a *Tonyakra*. Jó kiállású urak, velünk igen szívélyesek, egy véletlenül ott járt bajor tiszttel szemben azonban igen merevek voltak. *Mika* géppuskás-hadnagyunk és egy muszka gépfegyveres kadét, jelvényükön felismerve a kollégát, egymás nyakába borulva ölelkeztek. Az orosz legénység nyíltan hangoztatja, hogy békét követel, de a tisztek kerülik ezt a témát.

Tüköryt nagyon bántotta, hogy a mi frontunk előtt még nem volt barátkozás. — Délután anélkül, hogy egy szót szólt volna, káplár *Benákot* és egy tótul tudó huszárját maga mellé vette és a tizenegyes táboriörsnél átment az oroszokhoz. Vitt magával snapszot és cigarettát. — Észrevétlenül jutottak el a kettős örszemíg. A támpontból kijött egy tiszthelyettes két fegyverrel s utánuk még tizenöt-husz fegyvertelen orosz. A tiszthelyettes idegesen kérdezte meg, hogy mit akarnak? — *Tüköry* húsvéti üdvözléseket tolmácsolt, átadta a snapszot és cigarettát. Parolázás és beszélgetés kezdődött, de azért a snapszból először a mieinknek kellett inni. Kérték, hogy ne lövöldözzünk, ők is csendben maradnak. A támpont örsége a százkilencedik orosz gyalogezred egyik szakasza. Rossz felszerelés, téli kucsmák, Mannlicher-fegyverek. Az állás előtt spanyol lovasok, oldalt nincs drót. Ha a kiméleti időnek vége szakadna, ezt a támpontot ki fogjuk emelni.

Április 18. *Tüköry* és *Szacellary* újra átmentek az oroszhoz. Megint barátkozás. Legénységük rongyos. Ujjukkal mutogatják a bakancsuk lyukas talpát és a rongyokban lévő kamasnijukat. Csoportképet is akartak csinálni, de a fotografálást nem engedték meg. Kis idő múlva megkérte őket a parancsnok, hogy menjenek vissza és hogy többet ne jöjjenek át. Az átadott meghívást sem fogadta el. Parancsa szerint most is lövetnie kellett volna. A támpontban két gépfegyver is van.

A kikötést, állítólag legfelsőbb kívánságra, eltörölték nálunk a büntetések sorából. Ennek igen rossz eredménye lesz! Akit eddig őrszolgálatbeli kötelességsértés esetén két órára kikötöttünk, az többet nem aludt el s emellett semmi baja nem lett belőle. A jövőben pedig minden ilyen eset a hadbíróság elé kerül s ott legalább két-három hónapos Ítéletet hoznak. Ez azonban nem büntetés, mert vagy azonnal le kell ülni — ami egyértelmű ugyanolyan hosszú életbiztosítással — vagy a háború utánra marad s akkor sohasem ülök le, pedig az elalvás százak életébe kerülhet. Ez a rendelet tipikus álhumanizmus.

Április 20. Gróf Csáky főhadnagy, az első század parancsnoka van nálam ebéden. Két, tőle átment huszárt nem eresztett vissza többé az orosz.

Április 21. Huszár Teleki, egy igen bátor és ügyes ember eltűnt. Már kétszer aludt el őrségen, tudtára adtam, hogy ügyét a hadbíróshoz teszem. Példát kell statuálnom, különben nagyon elkedélyesedünk. Most itt van az álhumanizmus eredménye: ezt az ügyet azelőtt hat óra vas, vagy két óra kikötés elintézte volna, most szökevény lett belőle.

Délben tüzerharc az északi támpontra. Huszár *Fehér* vállán sebesül. Tüzérségunktől kérem a feleletet, az üteg azt válaszolja, hogy csak a brigadéros engedélyével teheti. Ez már teljes bürokrácia. Káplár *Bölcsiket* magam mellé véve, megyek az ezredhez panaszt tenni. Ott előadom a következőket: „Mikor zárótűz-ellenőrzést akartam csinálni, kiderült, hogy az üteg nem tud az állásom elé lőni, mikor ma választűzet kértem, azt felelték, hogy csak a brigád engedélyével lehet. Ez akkor is beletart tíz percbe, ha minden teleföndrót jó. Miután patrult is csak telefon-engedéllyel küldhetek ki s miután tartalékom az állástól két óra járásról hord építőanyagot, nagyon nehéz így a felelősséget vállalni, egyébként pedig mióta fent vagyunk, legénységem nem kapott szappant, fegyverziszt és fegyverolajat sem, ami kevés szappant kapott, azt mi tiszték vettük legénységünknek, hogy koszos ne legyen. Karabélyaink így tönkremennek, még fegyvertisztító-zsinórunk sincs. Drótakadályt kellene csinálnunk, de nincs drót; begyakorlás céljából gázkamrát kellene építenünk, de nem adnak hozzá anyagot. — Szerencsénkre visszaérkezett hátulról *Szóts* és megígéri, hogy rövidesen megkapjuk a legszükségesebb anyagot. A többi bajon nem lehet segíteni.

Április 22. Nyakig hóban járom a vonalat. Úgy kell nekünk! Amikor a napsugár kibujt, a rossz gyerekek arra kezdték felhasználni a tavaszt, hogy a félig abbahagyott verekedést folytassák, mire Téalpó visszafordult s azt mondta: „Mars be a hó alá, majd ellátom én a bajotokat!” — Most kuksolhatunk a fehér hóbunda alatt.

Április 23. Minden az emberen múlik. Mióta *Szõts* megjött, kapunk mindent, ami kell. — Egykori húsz ár mivoltunk utolsó maradványai is eltűnőben vannak. Karabélyainkat gyalogsági fegyverrel cseréljük ki s egy gránátvető osztagot is kapunk.

Április 26. Végre elrendelték, hogy az anyagot ne a századok állásban lévő emberei, hanem a hátul pihenő tartalék legénysége hozza fel. Több anyagot is kapunk. A századparancsnokok *Lübbe* alezredes útján kérik, hogy *Szõtsöt* adják be kikutatására.

Április 27. Havazás, csend. Naplót írni másról is lehetne, mint katonai eseményekről. Lenne most is ezer gondolatom, amely szeretne papírra születni, de nem akarok írni. Nem lehet lobogni három éven át. Gondolkozni és háborúskodni egyszerre: ez megint neuraszténiához vezetne, amit nem akarok. A neuraszténia talán nem betegség, de olyan túlérzékenység és olyan nagymérvű túlfelvevőképesség, amit nem bír meg az ember. Nem akarok gondolkozni, pedig nagy dolgokat hordoz az idő. Olyan új vik}g-irányzat akar megszületni, mely újszülöttnek pólyája, azt hiszem, erősen vörös-színű lesz.

Április 28. Este egy hamis jelentés, hogy *Haidecker* előtt és előttem oroszok jönnek előre. Patrulokat küldök ki, értesítem a szomszédokat, zárótűzellenőrzést adatok le a tüzéséggel s minden készen áll a fogadásra. Riadozott a *Tónyak* is.— Aztán kiderült, hogy semmi sem jön, az oroszok vígan harmonikáznak a fedezékben.

Vájjon mi tudja meghozni a békét és hova fogja vinni a béke az emberiséget? A világ vajúdik. A béke színe fehér, de mintha egy vörös irányzat igyekezne a világra segíteni. Ez a béke az egyik fél számára szörnyű lesz. — Közben radikális irányok igyekeznek felülkerekedni. Mennyi időbe fog telni, míg ezek is megszélidülnek, míg a parvenü és felelőtlenül ordító eszmék élet- és vezetőképesé válhatnak? Mindig úgy van, hogy a felelősség idővel korlátokat szab és tompít, a régi ellenzék új ellenzéket kap és mily iróniája a sorsnak, az új ellenzék szemében feltartóztatatlannul konzervatívvá lesz a régi. Aztán új labdával, újból előlről kezdődik a régi játék. Ez így elmondva egyszerű, de az átmenet

az csöppet sem egyszerű; tele van döcögéssel, kitérésekkel, akadályokkal. Még jó, ha ezeken csak az új eszme hasal el, nem pedig azok, akiknek boldogítására szánták!

A háborúban legjobban megnyomorított réteg mi leszünk: a középosztály. A legtöbbet vérzünk és anyagilag tönkre fogunk menni. Pénzünk eddig sem volt sok, de ezt a háborút és az utána következő békét megbírni nem fogjuk. A születési és főként pénzarisztokrácia valahogy kimászik majd a bajból, mert jól van anyagilag megalapozva és mert nagy erejével mindig megtalálja érdekei védelmének útját.

Történelmi időkben mindig harsogják az egyenlőség bűvös és boldogító jelszavát. — Egyenlőség a törvény előtt és jogilag igen; de most valahogy társadalmi, politikai és ami a fő baj, az egyéni érték terén harsog ez a jelszó. Ezen a téren pedig sohasem volt egyenlőség és nem is lesz. Az évszázadokon át kulturált társadalmi rétegeket nem lehet a legalsó klasszisokkal egyenlővé értékelni; még kevésbé az erkölcsi és szellemi értékeket képviselő egyedekkel a szellemi és erkölcsi proletárokat. Képtelenség az állam szempontjából egyformának és egyértékűnek venni egy egyetemi tanárt, vagy egy bírót a hintáslegénnyel. — Változásoknak, sőt egy új iránynak is megvan a jogosultsága. A világ olyan rémes helyzetbe került, amiből azok az erők, melyek a múltban domináltak, egyedül kivinni nem bírják. Ott lesz a baj, ahol mindig: hogy az emberiség mindent túloz, az új eszmét mindig egyedül üdvözítőnek hiszi és a régit abszolút rossznak. Amíg ezek az erők valahogy ki nem egyensúlyozzák egymást, addig rossz dolga lesz az emberiségnek.

Lejáróban van a parlamentarizmus is és lejáróban van a dinasztia ideje. Jobbnak tartom egy nemzeti, vagy nemzetivé vált dinasztia erős, lényegében majdnem abszolutisztikus kormányzatát, mint az úgynevezett népurealmat, amely tehetetlen kis zsarnokok uralma, kiket elkap a meg nem szokott hatalom láza; sokszor ötletszerűen jószívú, máskor kegyetlen, következtelenül vállalkozó kedvű és kormányozni nem tud. Az ilyen uralom mindig a nagy tirannusok útját készíti elő.

Mi különösen cifrán állunk a radikális eszmék képviselőivel. A politikai műkedvelő gróf helyett, aki célszerűségi szempontokból radikális, vagy szocialista, mint *Károlyi*, inkább elfogadom *Brantinget*, vagy *Vanderveldét*. Mellette csak néhány sörházi kocapolitikus áll, látókör nélkül, műveletlenül és tanulatlanul,

azután néhány jóhízemű, csak a magyar glóbuszt látó, teleszájjal harsogó hazafi. Ha ezek fognak érvényesülni, mindnyájunkat elvisz az ördög!

Külön szám a szocialisták. Folyton azt olvashatjuk, hogy ime milyen erős lett a szocializmus, mennyire bevált és mennyire szükséges, hogy vezető- és kormányzó-eszmévé váljék. Mi ebből 'az igaz? Nincs internacionálé, mert ahány ország és szocialista párt — annyiféle a szocializmus. Egy kis humorral megállapítható, hogy van antimilitarista és militarista szocializmus, háborús- és béke-párti, örökbéke-párti, de ebben az egy esetben még háborús-párti. Van antant-párti de semleges szocialista és van internacionalista háborús-párti. Akad világbéke-párti militarista és földosztó polgári szocialista is, sőt anneksziós béke-párti és status quo-s háborús-párti is. Az egyik a nemzetiségeket akarja felszabadítani s Németországot és Magyarországot felosztani. Nincs az a kombináció, amely ne volna meg köztük. — *Károlyi Mihály* is köztük van, ő az ön- és grófpárti szocialista.

Az emberek a sok „izmus” mellett nem igen látják be, hogy a legtöbb „izmuson” túl egyetlen dolog vált be a világon nagyon: ez a kitűnő organizáció. A szervezethez állami, közigazgatási, katonai, kereskedelmi és gazdasági téren erősebb a legtöbb „izmusnál”. Ahol ez nincs meg, mint Oroszországban, ott már nem megy a dolog. Milyen energiával pótolták ezt a franciák, mihelyt rájöttek, hogy náluk hiányos! A németeknél azért mennek a dolgok, mert ez megvan és nálunk annyival mennek rosszabbul, mint a németeknél, amennyivel kevésbé van meg. Még maga a hazaszeretet sem elég erő, hogy valamely népet keresztülvigyen a háborún. A fáj, a vér kiválósága a legnagyobb erő, de még emellé is kell a vas-kényszer, mely tovább fokozza az ellentállóképességet. A fronton sokkal kevesebbet emlegetik a hazát, mint ahogy azt a háborús literatura mutatja. Ha golyó füttyül, nem elegek a szavak. Az elmúlt három év bizonyos gépiességet, majdnem azt mondhatnám, üzletszerűséget kellett hogy kifejlesszen. — A magyart kiválónak teszi jó turáni idegzete, mely pergőtűzet bír és természetesen veszi a dolgokat. A huszár az elesettet azzal búcsúztatja, hogy „meghótt”, a sebesült azt mondja, hogy „meghittek”. A magyar nem szentimentális, aminek egyik példája, hogy káplár *Borbély*, amikor lovát — mely három évig vitte a háborún keresztül s melyet úgy ápolt és dédelgetett, hogy saját fiával sem tehetné volna jobban — el kellett hogy búcsúztassa, akkor megölelte,

megcsókolta, ránézett s aztán hirtelen oldalbavágta azzal, hogy: *most pedig eredj a fenébe!* — Ez talán nem szép, bár sok minden van mögötte, de bizonyos, hogy kiállja a pergőtűzet. Hányszor irigyeltük mi tiszték három év alatt legénységünket s mennyire elvelt volna nekünk is az ő józan, rideg életnézetük, egyszerű komolyságuk. A differenciáltság átok. A sokoldalú, kifinomodott lélek ezer kétsége pokol, az egyszerűbb-rendű, de józanul primitív természet struktúrájához, természetes józanságához viszonyítva. A magyar tiszt nem hajtja, hanem vezeti legénységét és semmiben sem marad mögötte, de öntudatosan, sok mellékgondolattal és kritikával teszi ugyanazt, ami a magyar katonánál, elsősorban a parasztból lett katonánál, olyan természetes, mint hajnalban a napkelte. Ők közel vannak az ősforráshoz, nincs kételyük a cselekvés előtt, közben nincs gondolat és utána nincs szellemi elkönnyvelés. Olyan, mint az öntudatlanul alkotó művész, aki alkot, esetleg saját teóriái ellenére is. A magyar katona, a magyar paraszt a tett öntudatlan művésze!

Ha ezt a tulajdonságot fegyelem és jó organizáció egészíti ki, akkor az felülmúlhatatlan erőt jelent. A fegyelem nálunk nem sok kívánni valót hagy hátra, annál többet az organizáció. Ezen a ponton hoz be minket a német, mely mint harcos, nem éri el a magyart, de fegyelme és organizációja ezt a különbséget pótolja s ezzel jobb katonává teszi. A magyar harcias nép, de nem igaz, hogy katonanép. E pontban jobban hasonlítunk a franciákhoz, mint a németekhez.

Április 30. Délben a *goncheyi* orosz üteg lövi az északi támpontot. A lövéseknek több mint egynegyede nem robban, de a belövés jó. Hat travertz dült be telitalálatoktól. Egy srapelgolyó kilyukasztotta a főzóládát, melyben huszár *Banai* és *Simon* menázsit cipeltek. A gulyás ugyan nem folyt ki, de kegyes hazugsággal újra kértem huszonöt porciót. A *goncheyi* üteg jóvoltából ma dupla menázsija volt a megdöngetett szakasznak.

A lapok szerint békereményéseink döglődni kezdenek.

Május 1. Itt szép, világos, olvadás volt az idő, vájjon, hogy folyt le ez a nap Pesten? — A nap tiszteletére tüzérségi belövőpróbát rendeztem, ami igen jól sikerült. A tüzérfőhadnagy nem győzte bámulni káplár *Farkas* helyi ismereteit és éles szemét. Amit *Farkas* mond, arra mérget lehet venni. Egyebek közt azt mondja, hogy az orosz négy nappal ezelőtt erősítést kapott.

— Honnan tudja? — kérdi a főhadnagy.

— Alássan jelentem, ismerem én már a muszkát. Tudom én mennyit mozgott eddig és látom, hogy négy nap óta többet mozog.

Magam sem akartam elhinni. Később áttelefonált a harmadik század, hogy egy szökevény orosz jelentése szerint Romániából a vonalba érkezett a 410. orosz ezred. — Amit a tűzértávcső és a tiszti megfigyelők nem vettek észre, azt megérezte és konstataulta *Farkas György* káplár, aki egyébként nagy úr, mert Dunapentele mellett a legnagyobb gazdák egyike.

Egy orosz baka levelet hozott át azzal a különös felhívással, hogy miután ők szabad köztársaság lettek s minket szeretnek; Magyarországot még nagyobbá akarják tenni. De ehhez előbb az keli, hogy megadjuk magunkat. — Az orosz forradalom káoszát minduntalan konstatálhatjuk.

A lovashadosztály jelzése eddig *K. T. D.* volt, ezentúl csak *K. D.* — vagyis *Kavalleriedivision.* — A tizenkettes ulánusok, e jól verekvő horvátok, kiválnak a hadosztályból s helyettük a nyolcas ulánusokat kapjuk. Ezek rutének s azért jöttek ideámért hadosztályuk ott áll, ahová a legénység való.

Megint kapunk egy honvéd-gyalogos kiegészítést: százötven honvédbakát.

Május 2. Felülről nézzük az alattunk dülő vihart, jégesőt és dörgést.

Május 3. Tiszti gyűlés. A svadronosok veszekednek az ellátás miatt és szidják a segéderőket, mint a bokrot. — A tisztikar elhatározza, hogy a legénységnek özvegy- és árvaalapot létesít, melyhez gázsijából havonta hozzájárul. A vitézségi-érmes tisztek és kadétok az alap javára egyszer és mindenkorra lemondtak az érempótlékról.

Estefelé tisztjeimmal és *Habán* szakaszvezetővel kimentünk a két állás közé, hogy az ellenség felől is megnézzük vonalunkat. *Habántól* kaptam egy kitűnő ideát a két új géppuska felállítására.

Május 4. Az állást már nem ismerné meg az, aki akkor látta, amikor idejöttünk. — Mindenütt gyönyörű dorongutak, kétoldalt kis fenyőkkel beszegve; a legénységi fedezékek nemcsak katonai szempontból jók, de szépek is, minden embernek rendes fekvőhelye van; a fedezékek mögött, csendes időkre, szép kis filagóriák készültek s a legmeredekebb helyekre rendes lépcsők kanyarognak fel. A legénység passziózik a munkával. Nem tudom őket eléggé dicsérni, főként az altiszteket.

Május 7. Már néhányszor észrevettem, hogy a *Fassungnál* mindig hiányzik valami. A manipuláns-örmester és a két káplár: *Bencze* meg *Gábrriel* tisztességes emberek s elhittem nekik, hogy pontosan végzik az expedialást. Végre *Benczének* elfogyott a türelme, maga kezdett nyomozni és ki is derítette, hogy a kötélpálya öt pályaöre beleül a kosárba, útközben kibontja a csomagokat, kilop belőlük és ahol alacsonyan megy a drót, ott leugrál. — Mind az öt népfölkelőt letartóztatták.

Május 8. *Boroviczényiék* hívnak ebédre a *Tanyákra*. Ott tájékoztatásul a következő utasítást kapjuk:

Az oroszsal szemben agresszív szándékunk nincs. Ha beszélünk vele, mondjuk meg, hogy Oroszországgal szívesen kibékülünk. A monarchia sem pénzt, sem területet nem kér tőlük. Németország határkiigazítást kíván *Litvániában* és *Kurlandban*. *Lengyelország* önálló lesz s Oroszország békés konszolidációjához hajlandók vagyunk nagyobb kölcsönrel hozzájárulni.

Május 11. Átmegyünk egy, a harmadik századtól elesett huszár temetésére. Csizmás, szürkekabátos pap, deszkaláda., néhány tiszt, egy szakasz huszár, szitáló eső, szomorú kép.

Az állásba mindennap nagyobb öröm kimenni. Ha embereinkel törődünk, mindenhez van kedvük és nagyon fejlődésképesek. Naplómbe sok nevet jegyzek fel. Ezek az emberek a magyarság történetéhez tartoznak. Olyan emberek, mint századomtól *Bősze* örmester, *Habán*, *Czank* és *Bénák* szakaszvezetők, *Gosztola*, *Kiss*, *Farkas*, *Lécz*, *Bölcsik* káplárok, abszolút értékei a magyar fajnak. Az a többi is, de a sok jó közül csak a legkitünőbbeket jegyzem fel.

Május 12. Az állásban egy kis majorságunk is van. Egy fekete tehén, mely ad annyi tejet, amennyi a betegeknek, vagy gyengébb embereknek kell. Van ugyanerre a célra két kecskénk, sőt néhány tyúkunk is, de ezek nem akarnak rendszeren tojni, úgy-hogy halálos ítéletük már csak napok kérdése. Ma megszorodott az állatsereglet, mert *Tüköry* kutyájának, *Hexinek* három kis kölyke született. A telefonista-fülkében szülte meg a gyerekeit. Megható ennek a kis buta kutyának az aggodalma. Senkit nem bocsát a gyerekekhez, még a gazdáját is megkapta. *Hexi* férje, *Csimpi*, aki eddig okos, bátor, hetyke férfi volt, most messziről bámulja familiáját, látható tisztelettel nézi feleségét és közel se mer hozzá menni. Valahogy feleslegesnek érzi magát.

A második századnál a kadétok „*Vay falva és Vidéke*” címmel ügyes és humoros heti újságot indítottak. A lap az ezredparancs-

noksághoz is jár és sok mindent közöl humoros formában, amit másképpen nem lehetne közölni.

Május 13. Markovits átveszi a brigádparancsnokságot.

A következő sürgönyt kapjuk:

„*A hadsereg főparancsnokság rendeletére tizennegyedikén reggeltől kezdve a helyzet további kialakulásáig, kivéve ellenséges támadás esetét, teljes fegyvernyugvás rendeltetik el. Választüzet sem szabad adni. Ellenséges támadás esetén természetesen a legenergikusabb visszautasítás. Saját legénységnek, legszigorúbban tilos az orosz legénységgel való fraternizálás.*”

Mialatt ezt írom, a balszárny lövöldöz és rakétáz. Most egyhónapi a majd megbolondultunk egy hasonló parancsra örömlünkben. Ma már semmi különös emóciót nem kelt.

Május 15. Az orosz nem tud a tegnapi parancsról, mert tegnap tüzérésséggel dolgozott belénk, ma pedig új orosz üteg lövi be magát állásainkra. — *Denk* vezérkari főnök járta végig az állást, igen meg volt elégedve. — A legújabban jött kiegészítés közt van néhány rosszszellemű, lusta és amerikázó fráter. Egy ilyen szájártatót, káplár *Gosztola* támpontjában puhára vertek a huszárok.

A bajor tartalékhadosztályt menetkészültségbe helyezték. Helyére egy nyugaton leharcolt divízió jön.

Május 17. Bohr vezérezredes, hadseregparancsnok akarta megnézni az állást. A *Nádasdyaknál*, szemle közben sürgönyt kapott, amire azonnal visszament autón. A hadseregfrontparancsnokságtól *Rochert-Tornow* német kapitány nézi meg az állást. Gratulál hozzá, de a rendelkezésre álló erőt kevésnek tartja. Mindent jegyzett, főként kívánságainkat, aztán ígért két aknavetőt és vaskeresztet. Az előbbit nagyon megköszöntem, az utóbira pedig megjegyeztem, hogy ezt ugyan hiába küldi, mert ezek nálunk útközben meg szoktak rekedni. — Délután gázgránátokat próbáltunk ki gázmaszkkal. Jó messze hátul csináltuk, de oly istentelenül bűdös, hogy a házamidő érzik.

Május 17. Délelőtt *Markovits* vizitál és közli, hogy az orosz csakugyan fegyverszünetet kért. — Este telefonon újabb parancs, hogy teljes szönd, ne lövöldözzünk, a repülőtevékenység is abba marad, az állásokon tovább kell dolgozni.

Jogosult lennék szabadságra, melyből három hónap után két, hat hónap után négy hét jár, de várnom kell, amíg bevonul valaki, aki helyettesíthet.

Május 19. Délelőtt három parlamenter megy át. — A divíziótól *Faber* főhadnagy *Mihály szálláson* át ment előre, de az oroszok nem fogadták el, vissza kellett jönnie. A tizenhármastól, a *Sasfészekről*, *Mecsér* kapitány lovagol át egy fehérzászlós emberrel és egy trombitással. Távcsővel nézzük. Trombitása fújja a generálmarsot s lassan lovagolnak előre. A drót előtt oroszok jelennek meg, *Mecsek* leszáll és bemegy velük. Órákig várjuk, hogy visszajöjjen. Egyszer csak megint megjelenik néhány orosz s a lovakat és embereket is elvezetik.

Nálunk, a *Tanyáknál*, a hadosztályparancsnokságtól küldött *Diviák* főhadnagy megy át. Ugyanaz a kép: a trombitaszóra, mint a hangyák, bújnak elő a muszkák. A mellvéd mögött feltűnik egy orosz tiszt, int s a legénység eltakarodik. — *Diviákra* néhány fegyver mered, az orosz tiszt hátra-arcot int, *Diviák* megfordul és két emberével lépést tartva, lassan visszajön. Új tiszt jelenik meg. Valamit kiált, *Diviák* megfordul és egyedül megy feléje. Öt orosz tiszt jön ki. Kezet fognak, *Diviák* iratokat ad át nekik, amiről nem tudjuk, mit tartalmaznak és beszélgetnek. Röviddel rá visszajön a főhadnagy. Azt mondták neki, hogy tárgyalásra nincs felhatalmazásuk, ha lesz válasz, ők fognak jelentkezni. Félórára rá a *Tónyak* tüntetően nyolc srapnelt kap.

Este orosz üzenet jön *Fábernek*, hogy holnap délelőtt fogadják.

Hátul nagy az optimizmus, elől lényegesen kisebb. Nálam különösen kicsi, mert *Boroviczenyivel* és *Szótssel* éppen egy pezsgősüveg nyakát csavartuk ki, amikor a muszka nyolc kitűnően célzott srapnelgránátot bocsátott ránk. Alig hibázott néhány lépést. Azt hiszem, az orosz gyalogság és tüzéség között nagy véleménykülönbség lehet követendő magatartásukra nézve. Az is bizonyítja ezt, hogy a szemközti muszkák megüzenték nekünk, hol áll az ütegük, azzal a megokolással, hogy jobb, ha tudja a magyar tüzér, honnan gorombáskodik az orosz tüzér, mert akkor azt lövi és nem a muszka bakát. — *Szótss* meséli, hogy *Tornow* és az őt kísérő *Zoller* alezredes hátul a legnagyobb elragadtatással beszéltek arról, amit az állásban láttak.

Tisztjimmal megajándékoztuk a legénységet. Ötezer cigarettát s fejenként egy skatulya suvikszot és kockacukrot kaptak.

Május 20. *Diviák* nem kapott választ, *Fáberhez* orosz parlamenter jött, egész nap tárgyaltak, hogy mit, azt nem tudjuk. *Mecséréket* nem engedték vissza. A jászkunok, hogy *Mecsér* méltó-

képpen léphessen fel, a három legjobb lovat küldték vele. a legjobb nyergekkel és felszereléssel. Azt hallom, *Mecsér* iratai közé propaganda-pamfletteket is csomagoltak. Ha ez igaz, végzetes könnyelműség volt. Nem tudom, *Mecsér* tudta-e, hogy mit visz, de ha ilyen írásokat vitt, akkor nem lehet csodálkozni azon, ha az oroszok hat puskacső elé, a falhoz állítják.

Szabadságom vízbe esett. *Okolicsányi* jött volna helyettesítem, de áttették az olasz frontra egy gyalogbrigádhoz.

Van a századnál egy öreg, *Zentára* való honvéd. Hatvannak látszik, bár csak negyven éves. Szúrós-szemű, furcsa öreg, csendesen végzi dolgát, senkihez sem szól, szabad idejében félrevonulva fekszik és fejét betekarva órákig hever ébren. A legénység azt mondja, hogy „látó”. Tegnap megszólítottam:

— Hallom öregem, hogy végét jósolod a háborúnak! Eleinte nem akart felelni, de aztán kiszedtem belőle a következőket:

— Igen bizony, itt néhány hét múlva vége lesz a háborúnak. Tudom, mert látó vagyok. Anyám is látó volt, mióta a Tiszaparton vízmerés közben átszaladt a lába között egy fekete koca, hét kis malaccal. Én is mindig járkáló, bolygó gyerek voltam. Anyám mondta, ha valami furcsát látok, nem szabad szólni. Nem is szóltam, mikor egyszer gyerekkoromban észrevettem, hogy egy kis vörös kutya kísérget. Azóta jobb szeretném, ha nem tudnám mindazt, amit tudok!

— Hát mit tud öregem? — kérdeztem.

— Hát kérem, — felelte — megmondtam én előre, fel is írták többen, hogy negyven éves korom körül olyan háború lesz, amilyen még nem volt és három év körül fog tartani. Önként jelentkeztem és a két szerb offenzívában résztvettem, pedig ugyis tudom, hogy nem érem meg a békét.

— De öregem — mondtam neki — ha egy-két hét multával békét jósol, hogyan érné meg a háború végét! Hiszen most alig lőnek itt.

— Nem is fognak lőni — volt a felelet. — Nem is golyótól halok én meg. Betelt az én időm, tudom én azt jól. Pedig nekem élni nem jó, de meghalni még rosszabb!

Arra, hogy miért rosszabb meghalnia, csak hümmögött, aztán néhány szakadozott szót mondott, amiből csak következtetek arra, hogy azt hiszi: halála után az ördöggel lesz va'ami dolga.

Furcsán, szagatatlan beszélt, azt hiszem, titkos meggyőződése, hogy azért látó, mert megszállta a gonosz. A legénységnek megmondtam, hogy ne csúfolják, bár becsületükre mondhatom, eddig sem tették. Csak egy kis baj van az öreg látó körül: a legénység azt mondja róla, hogy sohasem eszik, viszont hiányzik két konzervája. Lehet, hogy az ördögét menázsiztatta meg vele. A különös öreget különben *Nyitri Istvánnak* hívják.

Május 21. A *Nádasdyak* parancsnokságánál egy orosz tiszt tárgyal s ma felment hozzá *Denk* vezérkari főnök is tárgyalni. — *Mecsér* még nem jött vissza. — Információként közlik: *Rigától* a *Fekete-tengerig* parancsnokságonként és ezredenként parlamenterek mentek át az oroszhoz. A tárgyalások fegyverszünetre irányulnak. Északon több orosz hadosztály kijelentette, hogy nem verekszik többet. Néhány ezred ezen a fronton is hasonló állásponton van, de a *Bruszilow-hadsereg* általában nem olyan békés, mint a többi. Gyanakodnak, hogy csak azért barátkozunk, mert erőket akarunk elvinni nyugatra. Japáni háttámadástól tartanak. Az orosz parlament szerint *Mécsért* nem fogják visszaengedni. — A fegyverszüneti helyzet érik, de még nem érett meg. Egy bizonyos: hogy ez az orosz hadsereg nagyobb akcióra már nem képes. Számolni kell azzal, hogy előttünk oláh csapatok váltják fel őket.

Otrantonál tengeri csata volt, *Horthy Miklós* dicsőséges küzdelemben áttörte a blokádot, elsüllyesztett egy sereg őrhajót s ő maga a hídon súlyosan megsebesült. *Horthy* admirális a monarchia tengerészetének büszkesége. A tengerészfiatalság könyörög, hogy a *Novarán* szolgálhasson. A családból négy testvér volt a fronton. *Szabolcs* elesett, *István* a mi brigadérosunk, kit rajongással szeret az utolsó huszár is, a fronton van *Horthy Jenő* is. A magyar középosztály és a magyar paraszt gerince ennek a háborúnak!

Éjféli. Szép fegyverszünet ez! Most kapom a telefonhírt, amely szerint a *Litzmann*-hadseregcsoport közli, hogy az orosz holnap reggel az *Uz-völgy* mindkét oldalán támadásra készül. A mi védőszakaszunkon legalább is demonstrációval kell számolnunk.

Május 23. *Kiss* szakaszvezető jelenti, hogy három orosz áll a drótja előtt. — Bekötött szemmel behozatom őket. Kapnak enni, inni és cigarettát. Egy újonnan felállított ezredből valók. *Düna-burgnál* álltak, három napja jöttek ide. Ellátásuk elég jó, de dohányt már régen nem kaptak. *Bruszilow* már nem parancsnokuk. Tisztjeiket nem köszöntik. Van gázmaszkjuk és gázbombájuk. Előre

tolt állásukban két század áll, öt gépfegyverrel. Saját tüzérségi állásaikat nem ismerik, nem is szabad nekik odamenni. Ha tudnák hol vannak, lelőnék őket. mert azok mindig bennünket lönek és akkor rajtuk csattan a mi ostorunk. Ők békét akarnak, a tisztiek nem. Lengyeleiket a frontból munkára vitték hátra, de a legtöbb megszökött. Postát nem kapnak. *Mécsért* látták átlovaogolni, s úgy tudják, hogy nem fogják visszaereszteni. Nehéz tüzérségük nincs. Hátuk mögött egy hadosztály áll tartalékban. — A legintelligensebbet felöltöttem csukaszürkébe, kivittem az állásba és megmutattam vele, hol állnak gépfegyverek?

Hátulról halljuk, hogy a hadseregfrontról *Mecséren* kívül még két tisztet tartottak ott. Aki парлаmenter, az ne vigyen pamfletet — de ezek parancsra vitték.

A harmadik századot leváltja az eddig tartalékban volt második század.

Május 24. A legénység közt négyszáz szivart és kétezer cigarettát osztottunk szét ajándékol.

Május 25. Megdöbbenés. *Tisza* lemondott. Senki nem tudja elképzelni, hogy miért menesztette a király? Ami ezután jön, az veszedelem a magyarságra. *Károlyiakat* nem fogja tudni kielégíteni senki, a bomlasztást folytatni fogják úgy, mint eddig. Szörnyű érzés itt elől verekedni és látni, hogy hátul minden bomlik!

Május 26. Délelőtt löni kezd az orosz *Gönc-* és *Bratisu-üteg*. Sajnos, jól. Az építőanyagot felhozó legénység házamtól tíz lépésre levágódik a légéra, aztán futnak, ahogy bírnak a lőszerraktár felé. Káplár *Gzimbota* táboriörse gránátokat és srapneleket kap, tűzbe kerül az északi támpont, a gépfegyver és az én házam is. Kap a konyha és a mesteremberek háza is, a legszebb Volltreffer a latrinába vágott. Tüzérségünk igaz, hogy sokára, de jól felel, negyvenötven lövés után elhallgat az orosz. A telefondrótokat ellőtték, csak a *Tanyákon* át tudok még beszélni. Komoly baj nem történt.

Értekezlet *Horthy Istvánnál*, *Markovits* és *Szirmay* ezredparancsnokok és *Beniczky* őrnagy részvételével a lovasság jövőjéről. *Beniczky* memorandumot készít, melyben a megbeszélés eredményeként a következőket proponálja:

A lovasság feltétlenül megtartandó, de tüzereje emeltessék. Századonként legalább két gépfegyver és több automata-karabély. Jobb technikai felszerelés és ezredenként külön, lovas gépfegyver század.

A propozíció jó, de hogy elfogadják-e, nem tudom. Okos emberek is tele vannak előítéletekkel s ha jön valami jelszó, — mint

most, hogy a lovasság felesleges — azt gondolkodás nélkül elfogadják. Ha megérem, aligha lesz kedvem a háború után szolgálni. Olyan idők jönnek, melyekben nem akarom, magamat a katonai fegyelem által kötve tudni. Ha megérem a békét, ki akarom nyitni a számat, nemcsak katonai szempontokból, hanem egyébként is. Egy cseh áramlat van felülkerekedőben. Nem tudom, nem-e ennek egyik jele *Tisza* bukása is? *Klamm-Martinitz* és *Gzernin* előfutárjai olyan új iránynak, mely nehéz időket fog a magyarságra hozni. Hazulról sok a rossz hír. *Tatán* sztrájk volt, a bosnyákok fegyvert használtak. Állítólag vasutasztrájk is készül. A hazulról jövő tisztek beszélik, hogy aratásig igen súlyossá alakul az élelmezési helyzet. Bizonyos, hogy a baj és nehézség rengeteg, de ezt csak fokozza a rezsiváltozás. Egyik lap *József főherceget* emlegeti miniszterelnökül. A főherceg iránt minden hála és szeretet indokolt, de sem személye miatt, sem elvből, főherceget miniszterelnöknek kombinálni nem volna szabad. Egy főhercegnek mindig feltétlen ura a családfe, tehát a király, viszont a magyar miniszterelnöknek néha olyasmit is kell képviselnie, vagy követelnie, ami nem fedi a király nézetét.

Tisza távozása erősen izgatja a németeket. Ha nem is mondják, hogy attól félnek, mintha a következő kormány a szövetségi hűséget másképp magyarázná, mint az eddigi, de *Tisza* hatalmas egyéniségének, egy bizonytalan gyenge uralom kedvéért való félretolását sajnálják. Egyik német tiszt mondta nekem: — Maguk a fákat látják, de mi az erdőt! A belpolitika csak fák — az erdő a háború! — Kíváncsi vagyok, hogy fognak *Andrássyék* kijönni *Károlyival*, akit társaival együtt meg kellene kötni, mert mind bolondok! *Pest* állítólag tüntetett *Tisza* bukásának örömeire. Nem lesz-e ez az öröm később az ország gyásza? A németek esküdöznek, hogy *Angliát* öszig térdre kényszerítik, de ha ez nem is lesz így, inkább verekedjünk tovább, mert különbekét úgysem kapnánk.

A szavakban most rettentő súly ömlött. A szavaknak komoly, nehéz, vagy szomorú tartalmát annyira érezzük, amennyire azelőtt fogalmunk sem volt erről. A nemzet sorsán való aggodalom, mely egykor *Széchenyit* öngyilkosságba vitte, ma élő, intenzív érzéssé lett és sokkal érthetőbb mindnyájunk előtt, mint bármikor volt. Nehézséget, bajt áttudtunk érezni eddig is, de mi volt a múlt? Pártok játéka, kis féltékenységek Ausztriára és más hasonló kis érzések ahhoz képest, ami most igazi szívetfacsaró fájdalom és szörnyű aggodalom formájában jelentkezik. A kis szellőkből

vihar lett. Ma úgy féltjük a jövőt és úgy tudjuk gyűlölni a hibákat és bűnöket, mint azelőtt soha. A közügy egyéni ügy is lett.

Ma megértünk olyan kapcsolatokat és összefüggéseket amelyeket azelőtt csak könyvekben olvastunk és ha megértettük is őket, nem tudtuk és nem éreztük súlyukat. Tudtuk, hogy van hármasszövetség, de mit jelentett nekünk a siker vagy fiaskó Németország kérdéseiben? Újsághírt. — Milyen más a helyzet most! El tudtuk-e csak képzelni is a német erő nagyságát, Anglia hatalmát, a francia sovinizmus soha el nem érhető fokát, vagy az oláh balkániság igazi képét? A szavak súlyos valóságokká, tényékké váltak. Az eszmék testet kaptak, súlyukat erősen érezzük és a hazafiúi érzés — Istenem, de furcsa lett volna ezt az elcsépelet és banálisan tönkre szavalt szót azelőtt leírni! — mely eddig március tizenötödikében és október hatodikában kulminált, ma egy fájó, aggódó, kínzóan keserves, mindenben uralkodó érzés lett, melynek húrjain végigjártszik minden új esemény és hír. Hiába itt minden akarat, hogy ne gondoljunk ezekre a dolgokra. Post equitem sédet atra cura! Nem lehet szabadulni tőle. Az ország s a nagy dolgok sorsának intézése nem arra való kézbe került. A félelem mondatja ezt velem. Ha a jövő bomlást hoz: akkor egyetlen derék huszár-lónak is kár volt elesni!

Május 27. Pünkösöd. Gyönyörű idő. Az eddig mögöttünk volt lengyel tüzérek a magunk lovaglőutegei váltják le. A fiatalabb *Csillagi* útege kerül mögém. Hála Istennek!

Ma érkeztek meg a nyolcas ulánusok.

Május 28. A legénység ellátása napról-napra rosszabb. Ezentúl a vasárnapon kívül a csütörtököt is pihenőnapnak adom. — Az orosz *Cutul-üteg* jól lő. Minden állásomban van egy-két telitalálat.

Május 29. *Czank* szakaszvezető szép pavillont épített a támpontja mögött s annak a tetejére egy művészi kelyhet faragtak ezzel a felírással: „Békepohár”. Nem tudom, hogy ez alatt mit értenek? Talán azt, hogy ilyen nagy pohárból történik majd a berúgás, ha béke lesz?

Most visszajött lovaglőtüzérosztályunk parancsnoka, *báró Buol*, kitűnő katona és ember.* A mi tüzéreinél kevesebb az irkálás, a tiszték mindig az állásban vannak, mindent maguk néz-

* Az összeomlás után — lengyel ősök sarja lévén — hazament újból feltámadt hazájába s 1920 tavaszán, a vörös Oroszországgal vívott harcok során, a visztulamenti csatában halt hősi halált.

nek meg és személyes összeköttetést tartanak, ami mindennél többet ér. Most nem kell zárótűzért Ponciustól Pilátusig szaladni.

Este telefonhoz kéri *Szöts* a századparancsnokokat. *Markovitsot* kinevezték a harmincadik gyalogdandár parancsnokává. Két nap múlva megy, holnap búcsúzik az ezredtől. De előbb néhány napra *Bukarestbe* utazik, hogy elbúcsúzzék *Mackensentől*. ezredtulajdonosunktól is. A hír váratlanul jött, a telefonban mély csend.

Május 30. Lübbével és *Vayval* megbeszélünk egy csomó szükséges dolgot. Rendszeres bevásárlást kell létesíteni, mert az előirt étkezés nem elég a legénységnek. Lent kell egy legénységi fürdő. A sebesültszállításra kocsizható utat kell építeni. A legénységet, legalább részben, mentesíteni kell az anyaghurcolás alól. Előléptetésekkel kell csinálni stb. Ma búcsúzunk ezredesunktól. Diadalkapu várja a Vay-századnál, kétoldalt sort állnak a huszárok. A kapun felírás:

„A tízes huszárok szeretete kísér utadon !”

A legénység nevében *Derdak* őrmester rövid beszédet mond, *Markovits* néhány komoly, egyszerű szóval megköszöni. Utána virággal díszített asztalnál búcsúebéd. *Lübbe* beszélni akar, de *Markovits* nem engedi. Csak ő mond néhány egyszerű, póz nélküli szót, hangsúlyozván, hogy nagyon jól tudja, hogy a háború terhet a tisztikar kapitánytól lefelé terjedő része és a legénység viselte.

Távozása neki is, nekünk is fáj.

Ebéd után mind átmegyünk századomhoz. A tartalék áll sorfalat. Rövid beszéd a negyedik század nevében. *Markovits* minden emberrel kezét fog.

— Isten segítse ezredes urat! — mondja a kézfogásnál *Bösze* őrmester, amit a szakasz mind a harminchárom huszára egyenkint megismétel. Az egyszerű huszár spontán jókívánata ez a búcsúzó, hatalmas ezredesnek. Este *Szöts* telefonálja, hogy a *bukaresti* útra én kísérem el *Markovitsot*. Addig a századot *Keömley* főhadnagynak veszi át.

Házam előtt most visznek el az ötödik századtól egy súlyosan sebesült önkéntest s egy huszárt, két könnyű sebesültet és *Kelemen* káplár széttépett holttestét. A szerencsétlen *Kelemen* gránáttal játszott s az felrobbant. Ilyenekben nagyon könnyelműek az embereink és bármennyi szerencsétlenséget is látnak, nem tanulnak.

Május 31. Keömley átveszi a védőszakaszt, lemegyek az ezredhez. Ott hallok, hogy *Károly* király a négyesszövetség nevében békeajánlatot tesz.

Június 1. *Szenttamásra* megyek, útközben *Közép-Lokon* látom bevagonírozni a tizenkettes ulánusok utolsó századát. *Szenttamáson* megvizitelem két kis barátnőmet is, a négyéves *Erzsébetet* és a hatéves *Marcellát*. Utóbbi nyakig-emelt ingecskéjében éppen az *Olt* vizében mulatott és kijelentette, hogy *Erzsébet* csíp és harap. Az út mellett hat-nyolc asszonyos csoportok fonnak guzsalyokon. — Este a hadosztálytól *Wettstein* főhadnagy-ordonánctiszt azt a meglepő hírt telefonálja, hogy hadseregfőparancsnokságunk nem akarja engedélyezni a *bukaresti* utat. Csodálatos, hogy ez is kérdés tárgya lehet!

Június 2. Hajnalban indulunk *Markovitscsal Szentdomokosról. Mádéfalván* az ezred kiegészítő transzportját találjuk *Vértessy* főhadnagy parancsnoksága alatt, *Lóránt* s *Krasznay* főhadnagyokkal és *Schweiz* kadéttal. —Mily szép a *csiki* medence és *Háromszék*, meg a *barcasági* síkság. Kedves faluk, szívnek, szemnek jóleső vidék, sajnos, a vetések rosszul állnak. *Brassóban* a német állomásparancsnokságnál gyors, pontos intézkedések, a miénknél bürokratizálás.

A német *Bahnhofkommandónál* egy perc alatt kiállítják az igazolványt *Bukarestbe*, a másik percben megvan a jegy, a német azzal adja át, hogy: természetesen, az uraknak fülkét fogok rezerváltatni. *Mackensen* nevének említése mindennél jobb ajánlat. Utána bemegyek a mieinkhez. Ott azzal kezdik, hogy mindezt be kell jelenteni az *Armeequartiermeisterabteilungnak*, a *Feldtransportleitungnek* és a jó ég tudja még ki mindenkinek az anatóliai püspökön és a sadagórai csodarabbin kívül. Tudva azt, hogy valami át nem látható bölcsesség folytán szívesen megakadályozná a mi legfelső parancsnokságunk a látogatást, lemondtam arról, hogy k.u. k. parancsnokságokat továbbra is igénybe vegyek.

A hotelbe megyünk, ott külön engedély nélkül nem adnak szobát; engedélyt pedig a város másik felén osztogatnak. Elmegyek oda, ott egy joviális, nagyhasú bakahadnaggal nagy nehezen elintézem a dolgokat, aztán fogok egy szabót, hogy megviselt blúzomat kivasaltassam és legalább új csillagokat és vállzsinórt rakassak rá.

Június 3. Hajnalban óriási fürdés. Aki három hónapig 1533

méter magasan, erdőben él, az tudja, hogy ez micsoda élvezet. A gumikád mégsem az igazi!

Kénytelen vagyok őszinte önkritikát gyakorolni és kijelenteni, hogy csapnivaló rossz személyi-adjutáns lennék. *Markovits* oly igénytelen és szerény, mint senki s így velem még elcsúsztam valahogy útimarsalli minőségben, de csak egy kicsit is kényes parancsnok jogosan kidobhatna engem. A jóakarát megvan bennem ehhez is, de ez nem elég. Mindaz, amit látok, túlságosan elfoglal, de egyébként is: személyes szabadságomnak ilyen jellegű korlátozását néhány napon túl egész bizonyosan nem bírnám. Őszinte tisztelettel is adózom éppen ezért minden személyi vagy éppen udvari szolgálatot teljesítő ember iránt. Mégis csak szörnyű, *Ploesti* után, három óra felé vettem észre, hogy étlen-szomjan vagyunk, se enni-, se innivaló, mert én semmiről sem gondoskodtam. *Markovits* egy szót se szólt, de engem annál jobban furdalt a lelkiismeret.

Az utazás elég szép volt. Különösen a *kárpáti* áttörés. *Predeal* és *Sinaja* szétlőve. A kettő között igen szép a *La Ormi* hegyóriás. *Sinajától Campináig* petroleumtelepek. Egynehány üzemben van, a többi felgyújtva. A vonaton csak katona utazik. *Ploestiben* átszállás a *bukaresti* vonatra.

Ploesti után újra kiderül, milyen rossz adjutáns vagyok. *Markovits* elhagyta a szemüvegét, amit persze nem vettem észre. most aztán mi *Bukarest* felé robogunk, a pápaszem pedig *Bimnicul-Saratnak*.

A román síkság hasonlít a magyar Alföldhöz, de vízben bővebb. Sok mocsár és vizenyős rét, néhány katonai szempontból akadályt alig jelentő folyó, köztük a *Jalomnica*, melynek alsó folyása annyi vért látott. Tanyát, embert alig látni, a vidék néptelen. Külterjes gazdálkodás, bojárkastélyok, parkok, nyomorult, ronda kis parasztfaluk. Sok a vetetlen föld.

Délután ötkor érjük el a *bukaresti* várösvonalat. Ez gyerekjátékszer, nem vár. Az ösvonalon belül német és saját g³alogság. A pályaudvaron német rend. Egy perc múlva a kezünkben van egy cédula a kocsink számával és már visznek is a „*Kommandatur*” -hoz, ahol kenyérjegyet és egy *bukaresti* tájékoztatót kapunk. A *Hotel Boulevardban* tisztálkodás; érkezésünket telefonon jelentem *Mackensen* segédtisztjének. Miután napközben koplaltunk, kávéházba megyünk s ott találjuk *Pongrácz Artúr* generálist víghangulatban. Bejött *Bukarestbe* egy-két görbenapot csinálni.

Rövidesen jön egy német ordonánctiszt: a *Feldmarschall* a lakására kéret bennünket negyednyolcra és utána dinére.

Mackensen a *Strada Walter Maraäzionwn* lakik, csinos villában. A királyi palota előtt álló német őrszemtől kérdezősködöm, hogy merre van a villa? Megmondja és hozzáteszi:

— Ha a kapitány úr látni akarja a tábornagy urat, akkor jöjjön ide öt perccel félnyolc előtt. Pontosan akkor lovagol el itt minden reggel a szürkéjén.

A villában *Krammzr* li.i!ál?3Jes-liU5zárőrnagy, *Mackensen* segédtsíztje fogad és azonnal bejelent.

Mackensen karcsú, elegáns ember, hullámos, ezüstös hajjal, friss, fiatalos arccal. Típusa nem német. Inkább egy elegáns magyar úr benyomását teszi. Leültet bennünket és az ezredről érdeklődik *Markovüslól*. Hol fekszünk? Milyen viszonyok között? Mi a hangulat a lovak elvétele után stb. A hozzá beosztott hetedik lovashadosztályt is gyalogositják, pedig neki szüksége volna lovasságra, ami az offenzívánál amúgy is nagyon hiányzott. A bolgár lovaságot nagyon dicséri. Csodálatos teljesítményeket mutatott fel. A bolgár hadosztály parancsnoka, *Kolev* tábornok, a legkitűnőbb bolgár tisztek egyike és mint egyén is igen szimpatikus ember. Beláthatatlan eredményekre vezethetett volna, ha az üldözésnél egy-két lovashadosztállyal többje van! Beszól a mi hetedik lovashadosztályunkról, hozzátéve, hogy az a brigadéros, akinek brigádjában a *császárhuszárok* voltak, egy *oroszországi* hadi tényéért nagyon megérdemli a *Mária Terézia-rendet*. Ő fel is terjesztette. Egy német divízió erősen angazsálta magát egy egész orosz hadsereggel szemben. Nem tudott az ellenségről leszakadni és mindeztől elfogták volna. Ebben a kritikus időpontban a lovasbrigád váratlanul és merészen megjelenik az oroszok oldalában és beléjük köt. Az orosz támadás megáll, a német divízió el tud válni az ellenségtől s utána eltűnik a lovasság is. Igazi gyönyörű lovasbravur volt, friss, bátor és nagy eredménnyel járt. — Azután elmondja, hogy az oláh front nyugtalan és ő támadást vár.

Vacsorához indulunk. A német főparancsnokság az *Athene Palaisban* székel. Az asztal csupa virág. Bemutatkozások. *Mackensen* mellett jobbról *Pongrácz* generális, balról *Markovüs* ül, vele szemben vezérkari főnöke *Hell* tábornok, tőle jobbra én, balra *Pflüg el* kilences huszárőrnagy, összekötőtiszt. Sok tiszt, tengerésztői kezdve, minden fegyvernemből, köztük: a beosztott bolgár és török össze-

kötőtiszt. A menü: leves, kecsége, spárga, sült új krumplival, epos-, habostorta, francia pezsgő, burgundi és sör.

Vacsora közben *Hell* mindenről kikerdezi. Emlegetjük a *Heidebreck-divíziót*. Aztán *B.* tábornokról kérdezősködik, vajjon megint Gencralstabschef-e! Hozzáteszi:

— Bocsánat, ő mindenre való, csak erre nem.

Másik oldalomon egy német ezredes ül és *Verdimről* beszél. *Duomont* előtt állott, mint ezredparancsnok, ott sebesült meg. Mindenki orosz offenzívát vár, melyet ha nem is meggyőződés ellenére, de kedv nélkül indít majd az orosz. Bárcsak tennék meg — mondják az urak — meg fogjuk őket verni és akkor teljes lesz a bomlás! — Közben felkapok néhány szót *Mackensentől*:

— Kár volt a lovasságot lóról szállítani. Önök még jöhetnek abba a helyzetbe, hogy így vagy úgy nagy szükség lesz rá!

Megkérdezi, hogy miért nem hordunk atillát? A német huszárok nem blúzt, hanem szürke táborig atillákat hordanak.

Vacsora közben folyik német módra a „*Zutrinken*”. Ha *Mackensen* valaki felé emeli a poharát, az felugrik, meghajol és állva iszik. A hangulat közvetlen. A rangkülönbségek, a németeknél, fehér asztalnál sokkal kisebbek, mint nálunk. Vacsora után feláll a marsall. Ebben a pillanatban a középső asztal fiatalsága szokás szerint egyszerre ugrik fel, csinál frontot, vágja össze sarkantyúit és hajol meg. Ez a kedves tüntetés láthatóan tetszik *Mackensennek* és különös szívéliesen köszön a fiatalság asztala felé.

A hallban kávé és cigaretta; burgundi vörös, pezsgő és eperbőlé. — Vacsora után megszólít *Mackensen*.

Megkérdezi, hogy milyen a hangulat otthon? Arra, hogy legnagyobb esemény most *Tisza* elmenetele, a következőket mondja:

— Kár ezért a hatalmas emberért. Mi lehetett ennek az oka? T'alán szláv befolyás?

Azután a cseh rezolúcióra fordul a beszéd:

— Nálunk emiatt mindenki konsternálva van — mondom.

— Nem verekednek, de Magyarország egy részét akarják maguknak, akárcsak az az ellenség, amely ellen verekszünk.

Elgondolkozik.

— Nehéz dolog maguknál a nemzetiségi kérdés!

Kedvesen beszélget még néhány percig, azután felmegyünk a teraszra. — A hadseregparancsnokság tisztjei elragadtatással beszélnek *Mackensenről*. Szóba jön a várható offenzíva. — Vissza fogjuk dobni! — Ez az általános vélemény. A nyugati és olasz

offenzívát azért kellett beszüntetni, mert az orosz még nem tudott ugyanakkor támadni. Mihelyt az orosz támadóképes, rögtön megindul újra a csata nyugaton és keleten egyaránt, de nem fognak többet elérni, mint néhány kilométeres tényrerést, néhány rommálött falut és sokszázezer halottat. Békéről senki sem beszél.

Mackensen törzse nem nagy. A sok vendéget leszámítva, akkora, mint egy hadseregparancsnokság. Kitűnő ember *Hell* tábornok, a vezérkari főnök. Jókedvű, fiatalos, kedves, egyike a legfiatalabb német tábornokoknak. Egyébként mozgékony, kicsit kövéres ember, nincs benne semmi sok vezérkari tiszt pózoló szer-tartásosságából. Nem akar szfinksz lenni, nyílt és természetes. Annakidején nagy része volt a *tannenbergi* győzelemben.

A kvártély mester: *Hasse* ezredes. *Verdimél* volt ezredparancsnok, ott megsebesült és úgy került ide. A bolgár összekötőtiszt: *Standoff* vezérkari ezredes. Megismerkedtem a török összekötővel, *Memun* bejjel is.

Június 4. A város nagy, de nem fővárosszerű, bár az utóbbi időben sokat áldoztak rá. Nemzeti karaktere nincs, tele van a szövetségesek katonáival. A német főörség a tiszti kaszinóban tanyázik. Sok német ápolónő és feleség. Rengeteg oláh félvilági hölgy, bár a külső után bajos megállapítani, hogy ki nem az, mert a lányok tizennégy évtől felfelé erősen, de rosszul festik magukat és feltűnően viselkednek. *Bukarest* jobb lakossága elmenekült, az ittmaradottak visszavonulva élnek. Sok a gyászruha. Az asszony-nép korán vénülő fajta. Pongyolaszerű világos ruhák, sok görbe láb. Az utcasarkokon fehérsapkás oláh rendőrök, vörösfezes cipő-tisztítók. Ezek kopogással hívják fel a járókelők figyelmét. Bő, hosszúkabátos kocsisok a bérkocsik bakján. Sok a virágáru lány. A katonaköteleseket a hadsereg magával vitte, de azért maradt elég fiatalember is. Fiatal kölykök csapatosan korzóznak. Ez a férfiszurrogátum úgylátszik mindenütt egyformán igyekezik pótolni a hadbament férfinépet. Sok magyar szó az utcákon.

Délután tízperces út *Cotrocenibe*. A királyi kastély halljában a királynénak egy szép leánykori képe, alatta felírás: „*Liliomok közt állva, Aurorához hasonlít.*” A királyné, képei után, gyönyörű. Egy udvarhölgyi és egy adjutánsi fogadószoba után jön az aranyterem. Kék padlókockák, aranyozott falak, az egész: bizarr, nyugtalanító valami. A termekben kő, amely márvány akar lenni; aranyozások kövön és fadiszítéseken, ami nem ízléses. Szép faragások. Nagy terem, melyben a háborút elhatározták. Néhány egész modern

vendéglakosztály, azután a két hercegnő szobái, egyszerű, kedves berendezéssel. Egy zeneszóba, külön szalon, majd a királyné dolgozószobája. Az ablaknál emelvényen az íróasztal. Az asztal felett két kis kép. Az egyik: öreg, halott oláh paraszt egy behavazott falusi temető szélén a hóban, a másikon: rozzant, félig bedőlt kis paraszttvíylló. A szoba falburkolata természetes fakéreg. A képek közt sok német és angol vonatkozás, egy csomó német ős, a *signmringeni vár* és egy kép — *II. Vilmos* ajándéka. Viharos tengeren megrakott bárka küzd. A kormánynál öreg ember ül, arca *Carol* királyé. Alatta réztábla: „*Károly király a kormánynál ült s nem sokat beszélve vitte a hajót, míg meg nem tört a vihar!*” A városban levő királyi palota komolyabb és művészibb. Itt meglátszik *Carmen Sylva*, lénye ős művészelkének megnyilatkozása. Legszebbek a faragott faburkolatok és berendezések, érdekes a könyvtár- és zeneszóba. A legjobb képeket elvitték. Egy kép *Plevnát* ábrázolja. Több más háborús kép 1866-ból, amikor *Carol* király is harcolt és amikor testvére elesett.

Közben vihar kerekedik s az eső végét várom a feljáró alján, mikor hozzám lép és megszólít egy szürkeruhás, őszes, alacsony úr és jó németséggel a következőket mondja:

— Úgy-e, ez itt egészen más, mint Cotroceni? Ez igazi királyi kastély.

Aztán elmondja, hogy ő Bécsben nevelkedett, mindig a monarchia barátja volt.

— Mire volt jó ez a háború? — folytatja. — Engem mindig hazaárulónak neveznek, mert az orosz befolyás ellen küzdök. A kormány csendes beleegyezésével maradtam itt. *Carp* és *Marghiloman* szintén engedélyt kaptak az ittmaradásra. Ezek az urak az ellenzék vezetői, de ma már bizonyosan a többséget képviselik. Bűn és hálátlanság volt, hogy belementünk a háborúba, mert ami kultúrát az urak itt látnak, azt mind Németországnak és a monarchiának köszönhetjük. Természetes, hogy népszerű volt és gyűjtött a magyarországi oláhok felszabadításának jelszava, de ha ezt a kérdést komolyan nézzük, akkor a helyzet az, hogy Erdély soha nem volt Romániáé, a határterület tele van székellyel és szásszal, de ettől eltekintve, az erdélyi oláh paraszt annyival jobbmódú és kulturálisan annyival magasabban áll az itteninél, hogy semmi oka sincs Romániához vágyani. A háború előtt egy erdélyi oláhval beszélgettem, aki a következőket mondta: „Uram, hagyjatok nekünk békét! Ha nálatok akármilyen igazságos perem van egy

bojárral, akkor a pert elvesztem, engem pedig megpofoznak, a magyaroknál akkor is megkapom az igazamat, ha oláh vagyok”. — A háború oka a *Romania Mare* gondolata, méhnek vannak fanatikus hívei is, de hogy háború lett, abba erősen belejártott a korrupció. Arról a lopásról, ami itt éveken át folyt, embernek fogalma sem lehet! A hivatali lopások eltitkolására nem is volt más mód, mint a háború. A hadügyminisztériumban milliószámra hiányzott a lőszer és a fegyver, a kereskedelmi minisztériumban a vasúti és hajózási anyag stb. A háború minden hiányt eltüntett. Nálunk előbb belső konszolidáció és jó közigazgatás kellett volna, valamint rendes birtokpolitika és csak azután *Romania Mare*. Hangoztattam én ezt a háború előtt is, ne gondolják az urak, hogy ezt én csak önöknek mondom. Megmondtam ezt a vezérkari főnöknek is, hozzátéve, hogy tudom jól, mi a háború, hiszen a török háborúból két golyó van bennem. En a golyót felém is hallottam füttyülni, nemcsak tőlem, mint a vezérkari főnök úr. Reméljük, hogy nemsokára az egésznek vége lesz és megint minden rendbejön!

Búcsúznak, átadja névjegyét. *B.* nyugalmazott ezredes, a királyi javak kezelése körül van alkalmazva.

Hotelembé érve;, *Mackensen* egy ordonánctisztje vár és a marsallhoz kísér. *Mackensen* átad tizenöt képet névalírásával ellátva:

— Nekem nagy öröm, — mondja — hogy ezeket a képeket küldhetem az én szép ezredem tisztjeinek. Ezt pedig önnek adom!

S ezzel egy szép, nagy fotográfiát ad át, mely őt ezredünk uniformisában ábrázolja.

— Üdvözölje nevemben ezredemet, minden úrnak és minden huszárnak külön küldöm üdvözetemet! Nagyon örülnék, ha az ezredet meglátogathatnám, még jobban, ha a hadosztály, melyhez az ezred tartozik, hadseregemben nyerhetne beosztást.

Néhány kedves szóval búcsúzik. — Este még dinén voltunk nála. *Markovitscsal* és velem minden lehető alkalommal megkülönböztetett kedvességgel bánt.

A petroleumforrások rendbehozatala igen nagy nehézségekbe ütközik. A termelés most napi ötven vágón. A vetések gyengék. A németek kérdései a nemzetiségi ügyről, a szászokról és Ausztriával való viszonyunkról, sok tájékozatlanságot árulnak el. de élnek az alkalommal és mindent tudni akarnak.

Június 5. *Marlcovits* engedélyt ad, hogy három napig *Bukarestben* maradhassak, de neki el kell utaznia.

Megnézem a várost, közben tisztálkodás és lustálkodás. Rend az van. Egy kocsi se mer többet kérni a taksánál. A taksa kétféle: a katonáknak olcsóbb, a lakosságnak drágább. Az árak magasak, pénzünk értéke kicsi. *Brassóban* száz leiért adnak száz koronát, itt száz korona csak nyolcvanhárom lei. Kocsi, hordár van elég. A németeket és minket állítólag nem gyűlölnek, a bolgárt annál inkább. Mindenki békéért jajgat, legényemnek egy magyarul valamit beszélő szobafestő dicsekedte el, hogy milyen tevékeny résztvett a háborúellenes tüntetésekből. A nép szerint azért került sor háborúra, mert a király megkérdezte a királynét, mit kíván születésnapra ajándékolni, amire ő azt felelte, hogy csak a hadüzenet szerezne neki örömet.

Június 6. Az esti gyorsal indulok *Sinajába*. Útközben „*Deutsches Préda*” felírású vagonokban diófa, búza és olaj gurul Németország felé.

Június 7. *Sinaja* állomás és környéke szétlőve, de beljebb a fürdőhely keveset szenvedett. Német lótranszportvonattal megyek *Brassóig*.

Június 10. Távollétem alatt *Szacelláry* megbetegedett, *Tühöry* szabadságra ment s mögénk került tartalékba a *Vértessy-szksasz. Lübbe* közli, hogy nem mehetek szabadságra, mert nincs, aki helyettesítsen.

Június 11. A tizenhármastól egy hozzájuk beosztott baka, valami pesti csirkefogó, átszökött, lerajzolva előbb azt a részt, ahol a két szárny összeér. Most nagyon óvatosnak kell lenni. Tegnap éjjel és ma este káplár *Benákot* és néhány embert magam mellé véve, lementem megnézni, merre járkal a muszka, hol a csapája? A kitaposott nyomok egy kis patak mentén jönnek felfelé. Az erdő csak a mi állásunk előtt sűrű, lejjebb ritkás és jól járható egészen az orosz vonalig. A völgy talpában nagy holt-tér.

Esterházy Móric lett a miniszterelnök. Mindenki elképedt. Nem ismerjük, lehet, hogy tehetséges ember, de mindenesetre fiatal és tapasztalatlan. Adja Isten, hogy félelmünk ne legyen jogos!

Június 12. *Vázsonyi* igazságügy miniszter. Így lesz udvariasnyúlá a vérszomjas ellenzéki párduc. Nem akarunk újságot olvasni. A flandriai nagy offenzíva is sokkal fontosabb annál, mint amit otthon politikáznak. Az olasz támadást *Asiagonál* sikeresen ki-védjük.

Június 15. Boroviczényi hosszabb időre hátra kerül Mep-érdemli, jó tiszt és sokat volt kint. Nagy pezsgőzéssel búcsúztatjuk. — A Felső *Csíkszeredára* érkezett. Minden ezredből lehívnak egy-két tisztet bemutatni. Tőlünk *Vértessy* megy le.

A második: századhoz egy német lehallgató járört osztottak be. Az orosz vonalhoz közel és azzal párhuzamosan lefektetett drótok segítségével fel tudják venni az orosz telefonbeszélgetéseket. Miután ilyen ügyes szerszáma a muszkának is lehet, taktikai dolgokat az első vonalban ezentúl csak írásban közlünk.

Június 16. Zalán és *Madi-Kovacs* hadnagyok századonként húsz emberrel hátra mennek gazdasági munkára. A lovon maradt századnál *Kovács* kadétot *Auerhammer* hadnagy váltja fel. A vezénylések most kezdenek igazságosan menni.

Június 17. Hazulról a legelszomorítóbb hírek a nagy szárazságról és a várható terméstről. Ebédre nálam volt két tiszt a nyolcas ulánusoktól. Délután egy káplárt kellett melléjük adni erkölcsi támaszul, hogy hazavigye őket. Estére káplár *Bölcsik* kimerülve jött vissza azzal, hogy a főhadnagy urat csak a tűzérékig tudta elvinni, ott deponálni kellett, azok majd holnap tovább küldik.

Este telefon: a Felsőg údvözlétét küldi csapatainak *Csíkszeredáról*.

Június 18. Szabadságos legénység érkezik vissza. — Krumpli nem lesz, kukorica alig, a búzának pedig nincs szeme. Szörnyűség ez, vagy talán nem is baj, hiszen van új minisztérium, ha pedig még az általános titkos is meglesz, akkor a föld is úgy fog teremni, ahogy akarjuk! — A békekilátások megint beláthatatlan távolba tolódtak el. *Wilson* és *Bibot* beszédei igen harciasak. Az angol támad, a német *Londont* bombázza, az orosz mozogni kezd *Kelet-Galiciában*. Mindez meleg nyárra mutat.

Görgens német doktor barátom, kivel *Lubitówban* voltam együtt, az *Árgonokból* ír. Egy hegy tetejéről nézi a *Champagnet*. A lefolyt offenzíváról ír, amelyben a franciákat elintézték. Angol offenzívát várnak.

Mindezt éjjel két óra után a déli *Kőkútfején* írom az állásban. tekintettel arra, hogy egy erős orosz járőr próbálkozik valamivel, talán szeretné megállapítani, hol állnak a gépfegyvereink? *Németh* hadnagyot és két altiszti járört küldtem ki, az egyikkel *Bénák* igyekszik a hátukba kerülni. Az orosz nem lehet erős, mert nem nagy zajt csinál, de a múltkor átszökött ember miatt különösen kell vigyázni.

A muszka gyakran csinál számságokat, őrszemei általában negyedóránként adnak le egy-egy lövést, de ha patrult hajtának előre, akkor a lövöldözés megszűnik, nehogy belelőjenek. Ma tizenegy óra körül megszűnt a puffogatás, rögtön tudtuk, miről van szó s egy fél óra múlva már a járőr zörgését is hallottuk. Egy-két nap múlva éjszaka már egy kis meglepetés is érheti őket a völgyben, mert a fák között alacsonyan drótokat huzatok és csinálok nekik néhány farkasvermet és hurkot is.

Június 19. Éjjel a muszkák észrevették, hogy keressük őket, hát hamarosan visszafordultak. *Bénák* követte őket az állásukig, az orosz riadozott; rakétázás és lövöldözés kezdődött. Ha ő nem hagyott bennünket aludni éjfél előtt, mi ezt éjfél után viszonztuk. *Bénák* visszajövet meglepetésül néhány önműködően-robbanó kézigránátot szerelt fel rendes ősapájukra.

Június 20. Az orosz vonalról a lehallgatók révén mindent tudunk. Tegnap például váltás volt. A kis *Tónyak* előtt előretolt orosz támpontból azt jelentette hátra a kapitány, hogy ötven embere százra szaporodott, de komoly esetben neki ez sem elég. Ez jó, mi se vagyunk erősek. O fél a támadástól, pedig vele szemben mindössze harminc emberünk van két gépfegyverrel. Az orosz ötödik század panaszkodik, hogy rossz a menázsija. Aztán lehallgatták két tiszt mulatságos telefonveszekedését is.

Június 21. Postagalamb próba. Az ezredtől a hadosztályig tizennyolc perc kellett a galambnak. Szamár galamb volt, ez az idő nagyon hosszú! — Délután *Szöts*, *Buol* és *Vay* vannak nálam uzsonnán, amely elég furcsa háborús összeállítású. Eperkompót, kecsketej és pezsgő.

A legénység nagyon konzervatív. Az enivaló mindig kevesebb és így mindent megpróbálunk, hogy mégis elég legyen. Ma vacsorára csalánból és sóskából meleg főzeléket csináltattam szalonnafeltéttel, izletes volt, mi is azt ettünk, de a legénység kiöntötte.

Azt mondták, hogy:

— Ilyet az apám se evett, a ruha is csalán, a menázsija is csalán!

Az alaposan kiéhezett, honvédektől-jött emberek jóízűen megették, a huszárok okoskodtak. Rájuk mindig sok volt a gondunk, a többiekhez képest el vannak kényeztetve. Nem baj, megszokják, néhány nap múlva ők is megeszik.

Éjszaka *Mihály szálláson* egymásután repülnek fel a veres rakéták, rögtön rá dübörög a zárótűz, aztán a *Sasfészek* előtt is

nyugtalanokdni kezd az orosz, majd az ezred közli, hogy több erős orosz járőr fekszik a mihályszállási drótok előtt. Nálunk csend.

Június 23. Tegnap *Bohr* vezérezredes vizitálta a jászkunok I?<f wcz/i'2''Védőszakaszát. Kijelentette, hogy ilyen szép állást a háború alatt még nem látott. Erre *Horthy* azt felelte: hogy ez, nem kivétel, ilyen a többié is. Azzal búcsúzott, hogy legközelebb miniket néz meg. Délután *Lübbe*, *Vay*, *Domonkos* és *Say* jártak nálam. Bár mindennel jól fel voltunk szerelve, elfogyott minden néven nevezendő alkohol. Ezen a csatán sok volt az elesett.

Éjjel sürgöny az új ezredparancsnoktól, *Toepke* ezredestől, hogy huszonötödikén érkezik.

Június 24. Reggel jelentik, hogy Führer *Czank* támpontjának külső drótyját az éjjel átvágták s hajnalban mozgást hallottak. Kézigránátokat dobtak, mire a zaj megszűnt, az orosz elment. Kimegyek a támpontba s jól leszidom az egész társaságot, hogyan kerülhetett orosz járőr észrevétlenül a drótig? *Czank* hallgat, nagyon restelli magát s végül csak ennyit mond:

— Nincs rendben ez a dolog, kapitány uram, itt valami másról van szó, de most még nem beszéllek.

Éjjel előreküldtem két kadétot és egy altiszti patrult, hogy viszonozzák az orosz látogatást, ez meg is történt nagy zajjal, sok lövöldözéssel, de foglyot hozni nem tudtak. Csodálatos módon éber az orosz és hónapok óta sem máshol, sem nálunk nem sikerül semmiféle éjjeli járőrvállalkozás.

Június 25. A tegnapi dologból szép história sült ki. Reggel jelentkezik *Czank*:

— Engem még soha úgy meg nem pirongattak, mint kapitány úr tegnap és meg is érdemeltem volna, ha tényleg az orosz vágta volna el a drótot. A drót át volt vágva, de én mégsem vagyok bűnös, mert a drótot nem a muszka, hanem huszár *Béndeg* vágta át. *Béndeg* ezt el is „vádolja”, tessék tőle megkérdezni.

Kisül, hogy huszár *Béndeg* tréfát csinált, hogy a „firer” urat megijessze. *Béndeg* öreg háborús huszár, *Czank* szakaszvezető sokkal fiatalabb és rövidebb ideje van kint. Az öreg huszárnak nem imponált a fiatal altiszt s ha a legénység verekedésről beszélgetett, mindig olyasmit mormogott, hogy majel meglátjuk, hány zsákkal telik a „firer” úrnak, ha komoly dologról lesz szó? *Czank* sem hagyta magát ilyenkor és azt felelte, hogy lesz ő mindig olyan legény, mint huszár *Béndeg*. Erre ez a bolond ember éjszaka kiment a támpontból és ahogy ő mondta: „muskát markéroztam, hogy

megijeszem a firer urat”. — Kiment, előrecsúszott a drótig és még-hozzá nem is alul és fekke, hanem állva és felülről kezdte vágni a drótot. Az a három lövés és két kézigránát, amit az őr ráeresztett,— és amit meg is kaphatott volna — szerinte csak a tréfához tartozott. Az ilyen kivételesen ostoba, de mégis csak legénykedésből származó viselkedésre mi *legyen* a büntetés? Hadbírótság elé állít-sam? Hiszen egész szörnyű lehet a büntetése. Valamit kellett csinál-nom és így a különben igen derék és bátor huszárra minden szabály ellenére olyan huszonötöt vágattam, hogy csak úgy porzott. *Béndeg* belátta, hogy ez az igazság és a kiállott huszonöt után rapporton megköszönte „a kapitány úr jószívű büntetését”.

Toepke ezredes tegnap átvette az ezredparancsnokságot.

Június 27. Ma végigjárja az állást. *Vaynal* vártuk, első látásra megnyert mindnyájunkat.

Június 28. *Toepke* ma folytatta a vizitálást, nagyon tetszik neki az állás, beszélünk egy csomó szolgálati és személyes ügyről.

Június 29. *Horthy István* járt nálunk. Egy átszökött lengyel holnapi támadásról beszél. *Káplár Horváth* fedezéke Volltreffert kapott, baj nem történt, a házamba is jutott egy csomó srapnel-golyó. Mi is feleltünk tüzérséggel s a lehallgatók azt jelentik: eredménnyel. Egy beszélgetésben gyorsan orvost kérnek, mert „elvérzik”.

Június 30. A tüzérdandártól jár itt egy főhadnagy és meséli, hogy hátul támadással számolnak, főerő vei a bajorokra, lekötő erővel nálunk. Lehallgattunk egy orosz sürgönyt, mely az akna-vetőeknek elrendelt tüzelést visszaparancsolta.

Július 1. Dél előtt, állásomra másfél óra gránátűz. Teljes erőből felelünk. — A szabadságom eltolódik. Nem lehet itthagyni az új ezredparancsnokot. Ezt különben most a nyugtalanság sem engedné meg.

Július 2. *Toepkével* újra lejárjuk az állást, sok örömünk van benne. A gépfegyverek ideálisan oldaloznak. Csupa gránátbiztos, tágas, egészséges fedezék, szárazra kideszkázva. Az árkok mélyek, szépek, a gépfegyvereknek jó rókalyukuk van.

Délután még itt is ritkán látott irtózatos égiháború volt. Hatalmas csattanással vágott be a villám a telefondróton át az egyik fedezékbe, leütött egy telefonistát s mellette két, az eső elől betért tizenhármast, míg négy másik bentülőnek semmi baja sem lett. A jászkunoknál az utóbbi időben villámcsapástól több a halott és sebesült, mint golyótól. Délután eláll az eső. *Toepkét*

kísérem vissza. Útközben két sápadt, piszkos, görbére-csavarodott derékkal vánszorgó alakot találunk. A két villámsújtott. A jászkun nem bír megmaradni fekve, amíg meg nem hótt. Elérjük az embereket *Toepke* megszólítja őket:

— Miért nem maradtok békén fekve, a fene egyen meg beneteket!

— Ezredes úrnak alássan jelentem. — nyögi az egyik nincs dohányunk, de bajom sincs semmi, csak a jobb oldalom bénult meg egy kicsit és a ménkű vitt el a karomból egy darab vastaghúst.

Ehhez nem kell kommentár. Még élt. hát ment a pajtások után. Ilyen a magyar paraszt, bár eddig nem volt mindnek választójoga és bizonyosan nem az általános titkostól lesz ugyanilyen száz esztendő múlva is!

Két huszárt, *Tóth Jánost* és *Nagy Gusztávot* méltányosságból, mert a háború kezdete óta a fronton vannak, néhány hete beosztattam a pionírszázad lovaihoz. Ma levélben kérnek, hogy ők már szeretnének kijönni a frontra a századhoz, mert ők itt igen megszoktak. — A pionírszázad éppúgy front, mint mi, csak momentán három kilométerrel van hátrább, de ez nekik már nem front.

Ma kaptam két darab kilenc-centiméteres aknavetőt. Nagyon örülünk nekik, tanulmányozzuk és belőjük őket. — Az *eddig E Squadron* elnevezés helyett a hivatalos név *Svadron* lesz, a *Division: Halbregiment*. — Állítólag eltörlik a hat óra vasat is és leányiskolává alakulunkát. A derék huszár a jószág foka szerint piros, kék, vagy fehér szalagot fog kapni; a csintalan pedig feketét. Aszerint, ahogy most kezdenek menni a dolgok, nem lehet kemény s derék katonát nevelni és fegyelmet tartani. Az ember nem angyal és kell hogy különbséget tegyünk a jóra való és haszontalan ember közt. Ez az új rendszer egy sereg börtöntölteléket fog nevelni!

Július 3. Késő reggelig nem tudok elaludni, mások se, talán mert az állandó viharok miatt villamossággal telített a levegő. Egyébként sem szoktunk világos előtt aludni menni. Hány éjszakát töltöttünk így. egy nap. mint a másik, ami körülbelül mindig egyformán játszódik le!

Az esti szürkület beálltakor minden tiszt végigjárja a maga vonalrészét s ellenőrzi az éjszakára történő berendezkedést, a vedetákat és drótöröket. Kimegy egy-két patrul, amelynek parancsnokát magam igazítom el. Vacsora után hosszan elbeszélgetünk, éjfél előtt felkerekedünk, mindenki maga mellé vesz egy altisztet,

a szakaszparancsnokok szakaszukat járják végig, én rendszeren az egész vonalat, ami jó két-három óra séta. Nagyon szeretem ezeket a barangolásokat. Mindig más napos-altiszt kísér, akivel útközben elbeszélgetek s legtöbbször nagyon élvezem okos, talpraesett, lapidáris észjárását. Azután beszélgetés és utasítások kiadása a támpontparancsnokoknál. Egyik derekabb altiszt, mint a másik. Hosszú idők során oly közel jutottunk egymáshoz, mint békében nagyon kevés emberrel. Közben néha telihold világít az útra, máskor meg olyan koromsötét van, hogy csak azért tudunk előrejutni, mert már minden hegynek és völgynek, minden centiméterét ismerjük. Télen nem egyszer térdig hóban, sokszor esőben, máskor gyönyörű éjszakában, de mindig inkább azzal az érzéssel, amivel a gazda járja a földjeit. Ez az enyém, ezt szeretem, kedves nekem minden röge, minden útja és fája. Két-három óra felé kerülök haza. Akkor még levél vagy naplóírás következik, esetleg egy pasziánsz, szükség esetén századadminisztráció, telefonálások, végül lefekvés előtt még néhány lépés a nyeregzáró fedezékhez, mely a legkönnyebben megtámadható pontom. Utána lefekvés, alvás tízig, tizenegyig, ha az ellenséges tűzérés meg nem zavar és másnap kezdődik előlről az egész. Szeretem *Kökütfeket* és az állást. Az elsőt azért, mert szép, az utóbbit azért, mert a magunk munkája.

Július 4. Délután egy parasztruhás embert fognak el a drót előtt, *B. J.* székely gazdát, akit az oláhok a betöréskor elvittek egy *Paira* melletti fogoly táborba s most visszaszökött. Elmondja, hogy a táborban tifuszbajrány tört ki s hétezer emberből több mint a fele elpusztult. Ő egy magyar bakával megszökött, *Piatrában* elcsípték, huszonöt botot kapott és becsukták valami vasúti kocsiba. Ennek oldalát kiszedve, megszöktek s nekivágtak a megdagadt *Besztércének*. *A* székely valahogy átvergődött, de a társa belefúlladt. Utolsó éjjelét a *Cutulon* töltötte egy bokrosban. Tűzéségünk majdnem agyonlőtte, pedig mint mondotta, kár oda löni, mert ott csak egy régi elhagyott ágyúállás van. Ebben igaza, lehet, a *Tönyak* már két napja jelenti, hogy a *cutuli* orosz üteg helyet változtatott. Az öreg látott egy orosz tréntábort is. Aztán így folytatta történetét:

— A tréntáborból, engedelemmel legyen mondva, elloptam egy alvó muszkától két kenyeret, mert nem volt mit ennem. Aztán láttam a *Cutulon* egy sátrat is, mellette egy háromlábú műszert. Ezt is el akartam lopni, de aztán muszkák jöttek arra s így elbújtam. Később átjöttem a *barátosvölgyi* fűrésztelepen

arrafele alig van orosz. Egy tuskés dróton átbújtam s odább néhány száz lépéssel két telefondrót futott a földön s azt elvágtam s jöttem tovább. Az erdőben kopácsolást hallottam s közelebb csúsztam s magyar szót hallottam, hát futottam előre.

Az oroszok persze észrevették és rálövöldöztek, futottak is utána, de *Bénák* is észrevette, elébe ment patrullal, mire az orosz visszavonult. *Bénákhoz* érve, csak leült az öreg és szó nélkül sírni kezdett. A most már nagyon boldog *B. J.* negyven napos *Odisszeát* járt meg s ezt úgy beszélte el, nem egyszer humorizálva, mintha a szomszédból jött volna. Megint egy magyar paraszt, aki művésze a tetteknek! Az öreg enni, inni kapott, jegyzőkönyvet vettem fel vele és megmagyaráztam neki, ne vegye sértésnek, de az a rend, hogy el kell kísértetnem az ezredhez. Onnan majd mehet haza.

Július 5. Az 1/61. taracküteget másodikán elment tőlünk. Jó üteg volt, sajnáltuk. Most kisült, hogy az egész tévedés volt. Dühítő valami! Egy négyágyús taracküteget elhagyja a lóállást, éjjel, pokoli nehézségek közt leszállítja ágyúit *Közép-Lokra*; itt fönt két napig hiányzik négy ágyú, változnak a megfigyelők s végül kisül, hogy az egész — tévedés.

Újságjaink a cseh amnesztiarendeleetet közlik. Éljen! Bolond, aki nem megy el csehnek. — Este telefonálja *Szőts*, hogy tizedikén mehetek szabadságra. Hét és fél hónap után jól fog esni!

Július 11. Átadtam a vonalat s indulóban vagyok hazafelé. Lent hallom, hogy a német *Litzmann* helyett *Lipostiak* altábornagy vette át a parancsnokságot.

HUSZONNYOLCADIK NOTESZ.

Augusztus 11. A szabadság hamar eltelt és még hozzá nyugodt sem volt.

Ott voltam a képviselőház utolsó ülésén, melyen *Tisza* beszélt. A *Károlyi-párt Tiszát* háborús uszítóként vádolta. *Lovászy* és *Holló* különösen kitüntették magukat s egyikük még azt is állítani merté, hogy nem igaz az, mintha ellenségeink Magyarországot fel akarnák osztani. A háború kitörésekor *Jeszzenszky Sándor* bátyám, aki nem játszott a szavakkal, a következőket mondta:

— Ezt a háborút nálunk senki sem akarta, *Tisza* volt az egyetlen, aki a koronatanácsban ellenezte.

Az ellenzék emberei most *Tiszát* háborús uszítónak tüntetik fel s oly buták, hogy nem tudják, milyen fegyvert adnak ezzel az ellenség kezébe, mert *Tisza: Magyarországot* jelenti. *Károlyiéi'* politikai csirkefogók!

Ezalatt *Pest* alig vesz tudomást gyönyörűen haladó *galíciai* offenzívánkról. Közben szabadsággal is mindenféle komplikációk támadtak. Az első hadseregfrontparancsnokság minden szabadságot behívott augusztus harmincegyedikére. Nagy herceg-hurca után kiderült, hogy mégis maradhatok. Egyik volt akadémikustársam — vezérkari kapitány — felkínált egy helyet osztályában, a honvédelmi minisztériumban. Eddig a háború harminchat hónapjából harmincat voltam kint, nem mondom, hogy nem voltam kísértésben, de aztán mégis úgy éreztem, hogy jobb lesz nekem az ezrednél. Annyian húzták ki már magukat, hogy nem akarom ezt a példát követni. Hozzá tartozik a helyzetképhez az is, hogy ugyanakkor, amikor távirattal hívtak be mindnyájunkat, a behívó parancsnokságoktól több tiszt érkezett szabadságra. A csapatnál nagyon rossz vért szül. ha a frontbelieket behívják, a hátrább ülőket pedig szabadságra engedik. Sok példát tudnék felhozni arra, hogy a háborút milyen kellemesen lehet végigcsinálni annak, aki egy kicsit ügyeskedik. — Egy kapitány még 1915 nyarának elején szabadságra ment s azóta mindenhol volt. csak a fronton

nem. S hozzá korántsem valami beteges emberről van szó, mert az illető valóságos atléta. Egy másik tiszt a harminchat hónapból hetet töltött el mint ezredsegédtiszt, huszonkilencet pedig egy hadosztálytörzsnél. Volt ebben egy-két hónap bécsi szolgálat is. de frontbeli századszolgálat egy nap sem. Most aztán újra bevonult irodaigazgatónak egy hadosztályhoz. — Elkésérítő volna, ha nem lennének olyan példák is. mint *Csiszár Pista* kapitányé, aki kintrekedt Amerikában és a legkalandosabb módon szökött haza. hogy harcolhasson; vagy *Vértessyé*, aki kilőtt fél-szemmel is önként bevonult.

Lloyd George utolsó beszéde nem mutat békére. Újabban *Kína* és *Sziám* is hadat üzentek. Ez igazán nem szép tőlük, de nem zavart meg abban, hogy közben *Bukovinát* vissza ne foglaljuk. Itt is intézkedések történtek egy esetleges előrenyomulásra. Az általános irány *Paira* lenne. A vidék, amelyen át fogunk menni, vad. Még ellenállás nélkül is nehéz, hétnapos út. A trén nem tudna bennünket követni, az élelmiszert s lőszert a lovak hoznák utánunk.

El kell ismerni az orosz hadsereg egy részének kitűnő voltát. A fele már nem verekszik, de a másik fele még hajlandó meghalni és menteni a menthetőt. Olyan vereség után, mint amilyet elszenvettek, aránylag ily rendezett visszavonulást produkálni, sőt helyenként ellentámadásba is átmenni: ez nagyon szép teljesítmény! Távollétem alatt, a huszonkettedikéről huszonharmadikára virradó éjjel, egy orosz zászlóalj betört az úgynevezett *Opitz-tetőn* a *Vay*-századnál és elfoglalt két előretolt állást. *Vay* a harmadik század segítségével kidobta őket, de vesztésünk halottakban, sebesültekben és foglyokban ötvenkét ember volt és három géppuska. A támadást jól előkészítette az orosz. A drót előtt le nem kaszált fű lehetővé tette. hogy a drótig csússzanak s a drótot olyan ponton robbantották, amely csak nehezen volt tűz alá vehető. Az egyik vedetta a zaj hallatára kicsengette a felvezető altisztet, de azt be sem várva, már lőtt is. Erre nyomban robbant a drótakadály, a széles kapun betört az orosz, néhány vedettát lelőtt, és leszúrt s egy-futásban rohant fel az *Opitz-tetőre*. Gépfegyvereink löni kezdtek, de a már mögéjük került oroszok elkapták őket. Tüzérségünk zárótüze jól feküdt, de ritka volt. *Domokos* hadnagy és egy altiszt, szakaszaikkal kitarítottak a helyükön, közben a hatodik század riadozott és támadásba ment. A másik oldalról ellentámadást hajtott végre a harmadik század;

Schell főhadnagy pedig a *Tonyakon* verte vissza a főtámadást az ötödik századdal. Az oroszot egy-kettőre kidobták úgy az *Ojntz-tetőről*, mint a két előretolt állásból.

Toepke ezredes *Schell*t vaskoronarendre, *Domokos*. *Kubinyi* hadnagyokat *Szignum Laudiszra*, *Reichl* kadétot pedig ezüst vitézségi éremre terjesztette fel.

Vissza jövetelemtkor sok változást találtam. Védőszakaszom északi részét átvette a hatodik század. Ezzel, véleményeim szerint, a helyzet feleslegesen komplikáltabb lett. Ahol eddig egy parancsnok volt, ott most három van, ami háromszor annyi konfüziót jelent. Az egyes személyek kedvéért történő átszervezések, vagyis ötödik-kerekbe beillesztése rossz rendszer!

Az éjjel orosz patruklok jártak a vonal előtt, reggelig ébren voltunk. Dél előtt távirat, hogy csapataink elfoglalták *Tirgul Ocnát*. Ha az orosz front letöredezése tovább folytatódik, néhány nap múlva mi is megindulunk!

Augusztus 13. Tirgul (Jenánál és Sovejánál erős ellenállás. Megint nem úgy áll a dolog, mintha előre mennénk.

Augusztus 14. Szép idő; új, orosz messzehordó ágyúk lövik az ezredparancsnokságot. Belövést tartok gránátvetőkkel. *Kubinyi* könnyen megsebesül.

Augusztus 17. Horthy István generális lett, *Say Géza*. hadnagy. *Csiszár* bevonul és átveszi a harmadik századot, *Vértessy* az ötödiket. Ma van a Felség névnapja. A királyköszöntőkben sok megemlékezés *Ferenc Józsefről*.

Augusztus 18. Vacsora közben jelentés érkezik, hogy köztem és a hatodik század közt, *Erdélyi* káplár gépfegyverei előtt, oroszok fekszenek. Alarm az egész vonalon, röpködnek a rakéták. Megszólaltatom a két tizenkét-centiméteres, kitűnő, légnomá-sos aknavetőt, a kis gránátvetőt és a két kilenc-centiméteres aknavetőt. A szomszéd századnál puskázás. Az aknavetőtűzre visszamegy az orosz. A visszajövő felderítő patruk újabb mozgást jelent s az orosz őrszemek is hallgatnak. Várunk, fülelünk, egyelőre csak dupla őrségeket állítok ki és új járőröket küldök előre. A telefon folyton vinnyog, hol az egyik, hol a másik támpont akar valamit. A kintjárt patruklok hajnalra visszajönnek. A támadásra készült orosz az első lövésekre visszament.

Hátul minden tréniállón kátránypapír van. nekünk nem jut. Az eső minden fedezékbe be csorog.

Augusztus 19. Hátrahívnak az ezredhez. Ott van *Csilgtai, Boroviczényi* és *Domokos*. A hadosztály frontja demonstrálni fog, hogy megakadályozza az orosz tartalékok elvonását. A vállalkozást a második, ötödik és az én századom hajtja végre. Kérésre belemennek abba, hogy a vállalkozás ne éjszaka, hanem hajnalban történjék.

Augusztus 20. Az éjjel sötét, a fronton feltűnő csend. Játsszani kezdek a fényszóróval, erre máskor reagálnak, de ma nem. Megszólaltatom a még szürkületkor ellenőrzött aknavetőket. A harmadik lövés már bent van az orosz állásban. A jobbszáronyon megindul a vállalkozás. Mivel csak altiszti járőröket szabad kiküldeni, *Simonyinak, Tükörynek* és *Szakácsnak* lóg az orra. A járőröket *Habán* őrmester, *Bénák* szakaszvezető és *Szabó* káplár vezetik. Háromnegyed háromkor durrogni kezd elől a kézigránát. *Habánt* és *Benakot* legalább száz kidobott kézigránátra becsülöm. Az orosz minden fegyverből válaszol, van gyalogsági ágyúja is, amit eddig nem tudtunk. A zaj kiterjed az egész frontra, végigfut a honvédhuszárokon és ulánusokon is. A közben lassan mélykékké váló ég alatt fénycsafatok lángolnak fel, dolgozni kezd a *Magasházy-* és *Csillagi-üteg* is. Balról három gépfegyver kelepel, elől püffög, dübörög, csattog minden! A patruclok parancs szerint, pirkadásra leválnak az ellenségről. Két sebesültet és egy gránátnyomósost hoznak magukkal. *Habán* világosig maradt kint és veszteség nélkül jött vissza. Délelőtt orosz sebesültranszportot figyelünk meg. A demonstráció révén különben nem sokkal többet tudtunk meg annál, amit eddig is tudtunk. Velünk szemben fegyelmezett jó orosz csapat áll. Nem kapkodott, nem idegeskedett, a tüzelésen megérzett az egységes vezetés. Mihelyt nem volt rá szükség, nyomban abbamaradt a tűz. Annyit megállapítottunk, hogy ők az erősebbek és tábori őrseik kétszer olyan sűrűn állnak, mint a mieink.

Augusztus 21. A pápa békeszózatot intézett a harcoló felekhez; erre megindul a flandriai és olasz offenzíva. A *stockholmi* konferencia elalvóban van, a szocialista-béke döglődik. Itt csak az Úristen tudna békét csinálni! Vigán megy tovább ez a szörnyűség, csak a címe változik, hogy miért vívják? A legújabb jelszó a „*sacro egoismo.*”

Augusztus 25. *Toepke* hivat és közli, hogy miután már sokat voltam kint, őszre a káderhez szánt. Arra kérem, hogy ha csak

rövid időről van szó, akkor inkább ne tegyen vissza, mert ezért nem szeretném a századomat átadni.

Szeptember 16. Eltelt három hét, de nem volt érdemes naplót írni. A szokásos lövöldözésen kívül semmi sem történt. Dolgoztunk az állásokon, állandó őszi esőben. Ma egy csomó változás, *Vay* — nagyon megérdemelten — visszamegy a vásárhelyi kiképzőcsoport-hoz, századát *Baitz* főhadnagy veszi át. *Yértessy* lett a második század. A napok lassan múlnak s rajtam van az írásundor. Ma kézigránáthajigálás volt. délután egy fejbőlött haldokló vedettát visznek le.

Wekerle lett a miniszterelnök. A túlfiatall után egy igen öreg — de *Tisza* nem kell.

Szeptember 18. Egy fiatal huszár jön hozzám, kire rákerült a szabadság sora.

— Kapitány uram, alássan kérem, én lemondok a szabadságról, de tesszen idehívni a századhoz édesapámat, aki tizenkettes honvédbaka. Anyám meghalt, testvérem szégyenbe-esett. más rokonunk nincs, legalább együtt lennének és sohasem kívánczónánk haza, hiszen nekünk otthon már semmi keresnivalónk nincs. Kapitány uram, együtt szeretnék lenni az apámmal, amíg le nem lönek bennünket valahol!

Milyen szomorú az, ha valakinek már nincs otthon keresnivalója! Mi egy három éves háború, hogy ilyen helyzetek és kérések is előfordulnak? — Megígértem neki. hogy ha nehéz is, megpróbálok.

Szeptember 27. Megint nagy íráspauza, közben lent jártam a trént megvizitálni és meglátogattam a Sanitatsanstaltnál egy öngyilkosságot megkísérelt huszárt. Ez életben fog maradni, de egy fejlődés és egy dum-dummal csipőn-lőtt emberem meghalt.

— Három nappal ezelőtt a hegyeken át elgyalogoltam *Szenttamásra*, hogy megvizitáljam a trén ottmaradt részét. Utálok az odavezető nyomorult vasutat. *Közép-Lokot* és *Mádéfalvát* mindenféle háborús intézetével együtt és örültem a szép hegyi gyaloglásnak. Jó órai erős kapaszkodás után értem el a gerincet s onnan még négy órát sétáltam lefelé. *Szenttamáson* zab-, krumpli- és egyéb bevásárlást végeztem és megviziteltem *Marcellát* és *Erzsébetet*. Éppen olyan maszasosak, mint télen voltak. —Bekvártélyozásunk eredményeként egy csomó válás, eljegyzés és miegymás van folyamatban. Lesz egy sereg gyerek is, akinek dunántúli az apja. — Délelőtt magam indultam vissza és estére már újra az állásban voltam. Útközben

szép légiharcot láttam két orosz és egy saját repülő közt. A lehallgatók jelentik, hogy a leszállt orosz telefonon panaszkodott hátra, hogy gépe két találatot kapott. *Münnich Ali* útege küldte neki az ajándékot.

Ma *Novak* ezredorvos-főnök vizitálta sorra a század embereit. Jelentése szerint a sokkal jobb kondíció és tisztaság révén, meztelenül is meg lehet ismerni a negyedik századbelieket. Ennek örülök. Nem hiába törődünk velük és költünk mindnyájan tisztak azért, hogy így legyen!

Szeptember 29. Tegnap szabadságzárlatot hirdettek ki. Ma *Buol*, *Lübbe* és még néhány tiszt volt nálam ebéden. *Lübbe* hegedült, *Buol* gitározott, két kadét hegedűn kísérte őket s a vége magas hangulat és reggel ötig tartó ivás volt.

Október 3. A drót előtt néhány furcsa-öltözötű ember jelenik meg, nyelvüket se értjük. Orosz munkásosztagból megszökött albánok, akik sok kaland után kerültek hozzánk.

Október o. Csíkszereda. Az *Assentkommissionál* volt dolgom. A város egyharmada leégett. Este, a *Zöldfa-vendéglőben* vacsorázva, megismerkedtem a front híres *Rózsikájával*, aki ott pincérleány. Összes tábornokainkat ismeri és mindenkivel tegeződik. Az egyik altábornagnál külön szobája van berendezve. A másikkal „per tu” van, egy harmadik az autóját küldözi érte. Mutatott egy levelet és fotográfiát az egyik magasrangú német úrtól is. A levél szövegint a következő:

„*Harctéren július 18-án. Kedves kis Rózi! Négy nap óta harcolumk visszaszorítjuk a muszkákat. Sok dolgom van, azt képzelheted. De amelleit nem feledlek el tégedet. Sohasem feledek el. hogy sírtál, mikor búcsút vettem. Nagy szerelmed tartós hátúra kötelez engemet. Vagy nagyon kedves kis lányka. Ma képemet küldöm, küldd a tiédet is kérem. írd nekem mihelyt lehet, címem levélborítékon van. Szívöböl jövő üdvözletem és csókkal igazán híved L. K.*”

Ebből főként az az érdekes, hogy *L. K.* mennyire megtanult magyarul. — *Rózi* különben nem szép. de igen jó termetű. eszes, ötletes és víg leányzó, aki tartózkodás nélkül beszél tábornokairól.

Október 10. Az előretolt állásban, telitalálattól, egy ember elesett, kettő megsebesült. — Ma vizsgázott a rohamkurzus. Nagyszerűen dolgoztak, sajnos, egy rosszul tempírozott ekrazitöltés két embert a levegőbe röpített. Súlyosabban és könnyebben megsebesült tíz ember, köztük századomtól káplár *György*. Az

ilyen gyakorlatnál elkerülhetetlen a sebesülés. Tíz-tizenkét gépfegyver ropog, nyolc-tíz gránátvető dobol és püffögnek az aknavetők. Az egész muzsika olyan észvesztő, hogy az emberek megvadulnak. A rohamiskolások roppant ügyesek lettek és nagy önbizalmat kapnak. — Közben egy lehallgatott jelentés szerint a *Tónyak* előtt egy orosz halálfejes-zászlóalj éjjelre támadást tervez.* A muzsika halálfejesek sötét ruhát hordanak. — *Bogdanovác* előtt egy sötétruhás patrul jelent meg és hasonló öltözetű tiszti csoport távcsovezett az *Asiniduiról*. — A *Tónyak* egy rohamszakaszt kap erősítésül s mögéje egy század honvédhuszár megy tartalékba. — *Szakács* és *Schweiz* kadétok majd megbolondulnak örömben, hogy valamire sor kerül. A kétszáz rohamistából csak negyvenre volt szükség és százhatvan jelentkezett, köztük egy melligérő-szakállú, ötven év körüli hadiönkéntes festő, aki maga a legkitűnőbb festeni való figura.

Október 12. A második század előtt, nehogy az orosz észrevétlenül támadni tudjon, le kellett tarolni az erdőt. Délután, két huszonkét- és két tizenkét-centiméteres aknavető, valamint két üteg, három óra alatt cafattá lőtt mindent.

Október 13. Lehallgató-jelentés szerint két orosz ezredparancsnok káromkodva beszélt arról, hogy tegnap elpusztult egy gépfegyverük és egy egész fedezék. Szidták az anyánk keservit. — A beszélgetésből azt is megtudtuk, hogy a halálfejeseket közben elvitték.

Október 26. Valami bolond hír terjed el arról, hogy az oroszokhoz a *Lupuhij* hegy oldalába egy forradalmi orosz női zászlóalj érkezett. A huszárok káromkodnak, mint a jégeső és dühöngenek, hogy velük ilyen szégyen történik.**

November 1. A hadosztály frontja előtt hónapok óta nem esett fogoly. Néhány nappal ezelőtt hivatott *Toepke* s elmondta, hogy a hadtest- és a hadosztályparancsnokság panaszkodik emiatt, s vajjon vállalkoznám-e én valamire fogolyejtés céljából? Természetesen vállalkoztam s mindjárt hozzá is fogtam az előkészítéshez. Tisztjeimmel és őrmester *Szőkével* haditanácsot tartotunk, mert itt valami tisztázandó. Ugyanis eddig bármit próbált

* Az orosz rohamcsapatok halálfejes jelvényt viseltek a balkarjukon és sötétkék vagy fekete ruhát hordtak.

** Hasonló hírek terjedtek el az arcvonalon egészen Rigáig. Egy szó sem volt igaz belőlük.

is bárki, az orosz mindig észrevette, már pedig olyan éber csapat nem igen van, amely mindent észrevesz. Itt valami olyan oknak kell lennie, amit nem ismerünk. — Elrendeltem tehát, hogy *Szóke* és két altiszt, valamint a tisztek rendszeresen és huzamosan olyan előről, amennyiről csak lehet — figyeljék a vonalat. A háromnapos éles megfigyelésnek meg is volt az eredménye.

Az orosz vedették kutyával állnak figyelőhelyükön, azok mindent észrevesznek, tehát éjjel, vagy ködben, hiábavaló minden vállalkozás. — Elhatározom tehát, hogy nappal fogunk próbálkozni. *Szóke* törzsőrmester értékes, öregebb altiszt, pontos, rendes, megbízható, ki amellettt folyton műveli magát s mint egy hiúz le si az 1355-ös orosz támpontot minden pirkadásban és alkonyatban. A támpont helyzetét patru洛kkal is felderítettem és kialakul a következő kép:

A támpont előtt drót. azelőtt holt-tér, ez alatt egy levágott fából készült akadály, a holt-térben egy forrás. Az orosz vedetta a holt-tér felett áll, a drótkapu mellett. A támpontból szürkületkor itt járnak le vízért. — *Benák* szakaszvezetővel hosszan figyeljük a muszkákat a második század előretolt állásából, azután kimegyünk nappal széjjelnézni. A Csillagi-üteggel mindenfelé ellenőrzölővéseket adatok le, vagyis nemcsak az 1355-re, nehogy a dolog feltűnő legyen. Végül értesítem a második századot, hogy reggel félhatkor próbálunk valamit, legyen készenlétben és szükség esetén siessen tüzével segítségünkre.

A századot önkéntes jelentkezésre szólítottam fel. Igen sokan jelentkeztek, de csak azokat válogattam ki, akiknek még nem volt alkalmuk magukat kitüntetni. A kiválogatottak közé került legényem, *Németh Pista*, azután *Stefler* — egy sérves, könnyűszolgálatos fiatal káplár — aki otthon cukrász, de most stílusosan gázaltiszt helyen van. Őt ugyan sérve miatt nem akartam elengedni, de addig könyörgött, amíg beleegyeztem. Kijelölésre került két, hosszabb börtönre ítélt ember, hogy büntetésenyhítést kaphassanak, továbbá néhány ordonánc és telefonista és persze egy-két öregcsont is, köztük útközetordonáncom, az igen nyugodt és bátor *Pirka*, összesen tizennyolc ember. Parancsnokul az öreg *Szóke* törzsőrmestert és *Bénák* szakasz vezetőt választottam ki.

Fél hatkor indulnak el az előretolt álláson át. Ott csúfolódnak velük, hogy „Későn keltetek fel, napvilágnál nem lehet muszkát fogni!” — *Hübner* zászlóssal, a tüzérmegfigyelő kadéttal és a

lehallgató járőr egy tolmács-emberével mi is előremegyünk egy korábban kiválasztott helyre, mely a saját vonal előtt fekszik és magunkkal húzzuk a három telefon drótját. Innen látom az orosz állást s röviddel rá előrecsúszó embereimet. Egy óra múlva elérik az erdőszélt és átcúsznak a fatorlaszon. Az orosz vedetta egyik embere visszafut a fedezékbe. Attól tartok, hogy meghallotta a mozgást és jelentést vizs. Hosszú kínos csend, várakozás, de nem történik semmi, Vagy egy óra múlva megjelenik egy orosz. Kinyitja a spanyol lovast és megy le a forrás felé. utána egy másik.

Mikor a két ember a fatorlasz elé ér, három árny patan fel az erdőből. Az egyik *Benák*. Hátra-rántják a két orosz s a következő percben már be van tömve a szájuk. — A zajra, ha még oly kicsi is volt, nyomban megkezdődik a tűz. Az enyémekek felelnek. A lehallgatódórról tolmácsolják, hogy az orosz riadozik, kéri a tartalék jobbról való bevetését és az állás előtt fekvő „kutyák” hátulról való bekerítését. — A mellvédre kiszaladt muszkák közül egyik a másik után esik el. Az enyémekek szörnyű gyorstüzet zúdítanak az állásra. Telefonon értesítem a második századot, hogy az orosz tartalék és az ellentámadás ő előttük várható. Ugyanakkor a tüzéségtől is kérem a tüzet. Ez negyedperc múlva le is zúg az orosz támpontra s föld, karók, deszkák, emberek repülnek a levegőbe. Bevág az orosz tüzéség is, de hátunk mögött a vonalat lövi. Egy kirohanó orosz lövést kap és elvágódik a spanyol-lovasnál, a többi visszafut. Elénk tűz, megkezdődik a visszavonulás. Néhány ember, mint utóvéd, fekvve marad, tüzel és kézigránátot hajigál. Közben megszólal a második század fegyvertüze is, mert a balszárnyon feltűnik az orosz rezerva rajvonal. de a tüzer- és gyalogtűzben csakhamar visszamegy. — Másfél óra múlva az állásban van az egész társaság.

Egy könnyű sebesültet és *Stefiért* kellett — a sérve miatt — két ember hátán visszahozni, de más baj nem történt. A foglyok vallomása: Tudják, hogy lehallgatónk van. Mindig keresik a földnyársakat. Az öregebbik azt mondja, hogy neki a *cár* kell, de a fiataloknak *Kerenszki*. A támpontban a hetedik orosz tartalék-gyalogezred tizenegyedik százada van, három gépfegyverrel és nyolcvannégy fegyverrel. Rohamzászlóaljuk tartalékban áll a *bratisuvölgyi* malomnál. Ezredparancsnokuk neve *Kozlov*. Az ezred közölte a munkás- és katonatanáccsal, hogy e hó húszonnegyedikénél tovább nem hajlandó verekedni. — Tudják, hogy

mi magyar huszárok vagyunk. Sapkáikon forradalmi szín: a *cár szeme*, vagyis a sapkarózsájuk belül már vörös. Újságokat s postát nem kapnak hazulról. Megerősítik, hogy a tüzérségük ott áll, ahol mi sejtjük.

Horthy István, aki éppen nálam van. nagyon megköszöni íi vállalkozást és megdicséri annak résztvevőit.

Olaszországi offenzívaink eredménye nagyszerű. Aki a vidéket ismeri, az szavakat sem talál erre a teljesítményre. A két és fél év alatt elért gyenge olasz eredmények néhány nap alatt eltűntek, mint a buborékok. A *Tagliamento* balpartja már a mienk.

November 3. „Ezredparancs. 1917 november 1. — A tizedik lovas-hadosztálytól a következő sürgöny futott be: A hadosztály összes ezredeinek és a negyedik lovasdandárparancsnokságnak. — A tizedik huszárezred negyedik százada, november elsején délelőtt, egy körültekintően és pontosan előkészített, ügyesen és bátran végrehajtott vállalkozásával harckészségének és bátorságának újabb tanújelét adta. A behozott foglyok révén fontos adatok birtokába jutottunk- A résztvevő tiszteknek és legénységnek a legmagasabb szolgálat nevében legteljesebb dicséretemet fejezem ki. A résztvevő legénység között szétosztandó a hadosztálytól mellékelten küldött száz korona. Tizedik lovas-hadosztály Nr. 664.”

Nagyon örülünk ennek a dicséretnek, de még jobban örülök annak, hogy az egész vállalkozás egy csepp vérbe sem került a mi részünkről. — Akit csak lehet, beadok kitüntetésre.

November 4. Egy marék papírszelet kerül a kezembe, melyeken egész sereg feljegyzés van. Mind arra az életre vonatkozik, melyet egy év óta élünk 1533 méter magasan. Feljegyzések a század ellátásáról, emberekről, adminisztratív és gazdasági ügyekről, az állásépítésről, szükségletekről, melyeket kértünk s melyeket részben megkaptunk, szabadságos turnusok, szolgálati beosztás; annak az enni- és innivalónak, valamint dohány neműnek jegyzéke, melyet a század legénysége a tiszteltől kapott. Ezt érdemes is feljegyezni, mert mutatja, mennyit törődik a tisztikar a legénységgel és hogy saját zsebéből is áldoz rá. És ez nemcsak nálunk van így. Ugyanez történik a hadosztály minden századánál. — A század karácsonyi ajándékai 925 korona 20 fillérbe kerültek, pénzbeli jutalmakat ugyanekkor szétosztottunk 550 korona ösz-szegben. A legénység ezenkívül kapott egy disznót. 68 korona árú bort és 2800 darab cigarettát. Hasonlóképpen ment ez húsvét-

kor és minden más alkalommal is. Talán mást nem érdekelnének ezek a dolgok, de a háború képéhez hozzátartozik minden apróság, ami a csapat napi életét mutatja.

November 14. Ezredesem szabadságra küld azzal, hogy utána áthelyez a káderhez. Búcsú és átadás. Fáj a szívem nagyon az állásért és századomért. A legénység megható szeretettel búcsúzik, az ő vigaszuk is az, ami az enyém, hogy a századot *Löffler Laci* barátom veszi át, aki nagyon szereti őket. Az ezredes búcsúzóul beterjesztett kitüntetésre is, ez lesz a negyedik. Igazán vegyes érzelmekkel megyek haza.

HUSZONKILENCEDIK NOTESZ.

1918 január 29. Újra itt vagyok az ezrednél, pedig azt hittem, hogy ezúttal hosszabb időre szakad vége a naplórásnak.

November tizennegyedikén *Némethel* és *Pirkával* lefelé balagya, sokszor és szeretettel néztem vissza az *1533-ra*, századom állása felé.

Január elején vidéken voltam. Ott kaptam azt a sürgönyt, hogy: azonnal bevonulni, átvenni az ezred-adjutántúrát.

Volt az ezrednek *Pesten* békében egy igen kiváló, mindenki által egyformán szeretett ezredparancsnoka: *bárá Klepsch-Kloth*. Valamikor attasé volt *Pétervárott*, később *Berlinben*. A német császár legkedveltebb emberei közé tartozott. Ulánus volt s amikor hozzánk került, egy szót sem tudott magyarul. Magas intelligenciájú, sokat tapasztalt, kitűnő ember és lovastiszt volt, aki jobban megismerte és megszerette a magyar tisztikart és legénységet, mint sok született magyar. Nem-magyar létére volt bátorsága azonnal elrendelni, hogy a legénységet ne tanítsuk jelentkezők esetére a nehezen beléjük verhető németnyelvű jelentésbevezetésre, hanem jelentsenek egészen magyarul, mert azalatt az idő alatt, amíg ezt a fejükbe verjük, sok okosabb dologra is megtaníthatjuk. Aki ismerte a békebeli k. u. k. hadsereget és tudja, hogy hadtestparancsnokunk *Terstyánszky* volt, az megérti, hogy micsoda merészség volt ez. *Klepsch-Kloth* fess, karcsú lovasfigura volt s lendületet, úri tónust és kitűnő szellemet hozott az ezredbe. Gyakorlatokon és vezetésben egyaránt kitűnő. Mi büszkék voltunk rá és ő is nagyon szerette ezredét. Annak a jó szellemnek, mely az ezredben a tisztikar és legénység között mindig uralkodott, jórészt ő volt az apja. Közvetlenül a háború előtt került el tőlünk s jelenleg összekötőtábornok a német főhadiszálláson. Ő kérte el most *Toepkétől* maga mellé *Szóts* kapitányt, az ezredsegéd-tisztet, *Toepke* pedig, a tisztikar kívánságára is, engem kívánt

Szóts helyére. — *Toepke* rövidesen Pestre jött néhány napra, fölkeresett és a következőket mondta:

— Ha az ezrednél lettél volna, akkor természetes lenne a dolog, de magam küldtelek haza hosszabb időre s így szinte restelem, hogy újra elvigyelek hazulról. De adjutánsnak szántalak és csak akkor keresek mást, ha ragaszkodsz a megérdemelt otthonléthez.

Ilyen körülmények között nem tehettem mást. minthogy állottam rendelkezésére, de hangsúlyoztam, hogy amennyire bizonyos vagyok benne, hogy a dolog szolgálati részét el fogom végezni, annyira tudom, hogy sok tekintetben nem tudom pótolni *Szótsöt*. Sem olyan sima, sem olyan kényelmetbiztosító adjutáns nem tudok lenni, mint amilyen *Szóts* volt. — Megegyeztünk. Nem is rukkoltam be a káderhez, hanem mentem vissza az ezredhez.

Pesten létemkor bámulva láttam, hogy a tereken, utcákon gépfegyverek és katonaosztagok álltak. Villamosokon és a publikum között lázító beszédek. — A szocialista vezetőség aránylag rendet tartott a tüntető sztrájkolók között, de a forgalom megállt, a villamosok nem jártak és a boltokat becsukták. A tüntető tömegben sok volt a katona, mindenütt azt beszéltek, hogy a katonaság nem fog löni és a harminckettes háziezred zászlóalja meg fogja tagadni az engedelmességet. — A sztrájk második napján azután megérkezett a hetes huszárok hatodik százada *Tölgyesről*. Szép szituáció, ha már a frontról kell megbízható katonaságot hozni! Különösebb baj nem történt, ez még csak a tömegek próbamozgósítása volt, de ha tovább is a gyenge kéz politikáját folytatjuk, forradalomba jutunk.

Most újra itt vagyok az ezredparancsnokságnál, ürülök, hogy nem látom az undorító Hinterlandot. a mai Pestet és mindazt, ami ott folyik. Örömmel és kedvesen fogadnak, *Szótsöt* már nem találok itt, — neki azonnal mennie kellett — így az adjutantúrát *Csiszártól* veszem át. Mi minden voltam én már 1914 óta! — Lovasszázad frontmögötti tisztje, svadronos a lövésszászlóaljnál, tolmács és kémnyilvántartó az Arme-Etappenkommandónál *Luckban*. tréskommandáns az ezrednél, Streifeskadronkommancláns a XVI. hadtestnél, aztán megint lovasszázadparancsnok, majd *Czokanestienél* divízióparancsnok. utána gyalogosított századparancsnok és végül most ezredsegédtiszt.

Január 30. Telefonon üdvözlöm a pajtásokat, többen felkeresnek. — Az én kedves negyedik századom most a *Domuk-pataknál*

áll. onnan telefonál *Löffler Laci*. hogy a front előtt egy előkelő orosz vörös keresztos hölgy jelent meg a komornájával és átbocsátást kér. — A hadsereg főparancsnokság előre értesítette erről a hadosztályt s így már vártuk öngyméltóságát. Este a századnál kellett vacsoráznia és aludnia, mert az átlépési engedélyt csak ma kaptuk kézhez. Ami az alvást illeti, abból nem sok lett. — A dolognak ugyanis híre terjedt s vacsorára odamentek *Csáky. Földváry* meg *Czapp* és a vacsora hajnalig tartott. Akkor *Löffler Laci* átadta századparancsnoki kunyhóját a hölgynek s az ajtó elé szuronyos altisztet állított azzal, hogy oda élve tilos a bemenet. — Ma azután itt járt az egyik kadét és elmesélte, hogy *Laci* reggel felé meg akart győződni arról, vajjon rendben van-e minden és elindult a kunyhója felé. A fák között lopakodott előre s egyszer csak zajt hall. — Az őr a zajra fertigbe vágja a fegyvert és elordítja magát:

— *Állj, mert lövök!*

A felszólításra a kunyhó négy oldalán egyszerre négy ember áll fel a fák között — vagyis: minden oldalon egy. *Löffler Laci*n kívül a század valamennyi tisztje és kadétja. — Mind meg akart győződni arról, hogy minden rendben van-e? — Ma délelőtt hátra szállítottuk az orosz dámát a hadosztályhoz, a negyedik század pedig roppant büszke, hogy szép és fiatal női látogatója volt.

Toepke nincs most fent, lement *Hidegségre* s *Csiszár* mutatja meg az új felállítást. A vonalban már alig van valami csapat. Az ezred vonala tizenkét kilométer hosszú. A *Popiloron* és a *Domul-patakban* áll a negyedik század; mellette jobbra az első a *Tanyákon* és annak két oldalán az ötödik; az *Opitz-tetőn* és mellette a második; az én régi helyemen a harmadik; ez azonban átnyúlik a jászkunok régi állásába is. — A hatodik század tartalék s a rohamzászlóalj régi helyén áll. Az ulánusok és a népfölkelő-huszárok már régóta hátul vannak. Nem régen mentek el a jászkunok is és a *Nádasdyak* fele.

Az első lovashadosztály menetalakulatai elmennek *Hódmezővásárhelyről*. A hetes *Vilmos*-huszárok *Prágába*, a székely kettes huszárok *Pilsenbe* kerülnek. — Nem elég a front, még Csehországban is frontbeli, megszálló csapatokra van szükség. A mi itt maradásunkat sem taksáljuk hosszú időre.

Február 7. Az elmúlt csendes idő arra volt jó. hogy belejőjünk

a dolgokba. Megy is minden, de naplóiásra ezentúl mentől kevesebb lesz az idő, hiszen úgyis egész nap írok.

Február 13. Járom az állásokat, ezek a legkedvesebb napjaim.

Február 14. *Toepke* telefonál a hadosztálytól, hogy azonnal helyezzem menetkészültségbe az ötödik századot, a második gépfegyverszázadot és a gyalogsági ágyúszakaszt. Ő azonnal indul hozzám. — A rendelkezések kiadása közben jön egy jelentés, hogy a *Troiusul-völgyben* két oláh század jelent meg. Egy óra múlva megérkezik *Toepke* a IX. hadtestparancsnokság diszpozíciójával.

A *Romániának* adott ultimátum ma este nyolckor lejár. „*Hallali*” jelszóra a készenlétbe helyezett erő *Bororiczényi* parancsnoksága alatt azonnal megtámadja és kézbeveszi a *Bálványos-hegyet*. További parancsok következnek.

A telefon állandóan szól. Egy perc megállás nincs, *Toepkevel* megbeszélünk mindent, amit a mostani stádiumban meg leliet beszélni. A vállalkozás legnagyobb nehézsége nem az oláh ellenállás lesz, hanem a tél. A hó hull s a legalacsonyabb helyen is métereken felül van.

Február 15. A „*Hallali*” nem jött, de jött helyette olyan havazás, amilyen még itt is ritka. Ultimátumunkra az oláhok azt felelték, hogy ők szívesen kötnek békét, de a béketárgyalások megkezdésére húsznapit időt kérnek, mert a tárgyalásra küldendő embereik jelenleg mással vannak elfoglalva külföldön. Erre az a válasz ment, hogy békekészségüknek örülünk, de az előkészületekre négy napnál több időt nem adhatunk. — Ha rákerül a sor, nem lesz könnyű az úttalan vad vidéken 1500 méter magasan harcolni. Dehát az oláh nem ellenség.

Február 19. A századok felszerelését kontrolláltam, aztán a trén- és szanitécfejszerelést és a gázdolgokat. Adjutánságom két első hetébe esett a századok végső átszervezése is, ami nagy munka volt. Az összes szükségletekre, hibákra és bajokra vonatkozó jelentés elment a felettes parancsnokságokhoz, most már az ő dolguk, hogy megadják az operációkhoz szükséges alapot a csapatnak. Mindaz, ami nincs hajszállra előkészítve, később nem funkcionál. Számításom szerint *Tarcaulig* két. onnan a *Nihita-völgyig* újra két éjszakát a szabadban fogunk tölteni. A legénység megterhelése olyan nagy, hogy a málhát, miután állataink éhendöglőfélben vannak, külön teherhordó emberekkel kell majd vitetni. A létszám egynegyede fegyvert visszahagyva, holmit cipel majd. A holmi egy része az állásban marad, egy pat nil felüyelete alatt.

A pontos útirány még nem állapítható meg. Ellenállás esetén a hegygerincen, ha ilyen nincs, a völgyeken át fogunk menni, erős biztosítással. Sok fegyással is kell számolni.

Ma *Denk* vezérkari főnök személyesen adott instrukciókat. Beszért a *sedani* előadások alapján a nyugaton kialakult új taktikáról s különösen érdekesen a háromzónás védelmi rendszerről és a tankokról.

E hó tizenötödikén megindult a nagy német offenzíva. Óriási tüzéség és muníciótömegek. Eredményeket eddig még nem közölnek.

Nálunk otthon ezalatt az ellenzék a választójog körül veszekszik. Vájjon a hazaárulással megvádolt *Károlyi Mihályt* ki fogja-e zárni a képviselőház? Az ember esze megáll, hogy otthon most ilyenekkel kell törődni. Micsoda ostoba gyerekes dolognak látszik mindez a front eseményeihez képest! — Hírek járnak, hogy a tengerészeinél zavargások fordultak elő.

Az összes jelentések élénk mozgásról beszélnek, de harci tevékenység nincs. Úgy látszik az oláhok veszik át ezt a frontrészt.

Február 20. Jelentés jelentés után a román mozgásról, aztán telefon a IX. hadtesttől, hogy mindenáron fogoly kell. Rögtön indul három járőr s délutánra már van is két fogoly. Az én derék negyedik századom fogta, a patrulkommandáns huszár *Mikida* öreg-csont volt. A fogás annál jobb. mert az egyik fogoly önkéntes, aki sokat tudott. Egyikük a 75., a másik a 76. ezredből való. A brigád *Focsani* mellett retablizozott, most harminc gépfegyverrel és kilenc üteggel áll előttünk. Nagy kiterjedés, kevés erő, a *Domuk*-pataokban csak két gépfegyverük és harminc emberük van. A hadosztály telefonon azzal köszöni meg a gyors elintézését, hogy többet használtunk vele. mint mozgalmas időben egy állásfoglalással. Bebizonyosodott, hogy téves az a meggyőződés, mintha előttünk csak lovasság volna.

Február 27. Eltelt egy hét és semmi sem történt. Minden frontrész megkapta a maga esetleges feladatát, amit minden csoportparancsnokkal részletesen megbeszéltünk. A *Sasfészekről* indult volna a *Tarlaul-akció*. Ezt a *Nádasdyak* csinálták volna. Támadás a *Tóhavason* át a *Darvasra* és *Bálványosra*. — A *Fiatrakció* keretében ötödik századunk az *Estenát* foglalta volna el. az első század az *1406-tól* nyugatra eső két magaslatot, a hatodik század az *1406-ost*. a második század az *Opitz-tető* előtti előretolt állást. — Külön megbeszélés folyt az ezredek között az egyes

akciók összeegyeztetésére. A támadásra kért hadianyag nagy részét a divízió szépen rendelkezésre bocsátotta. Töltöttem egy estét a rohamzászlóaljnál is a szükségesek megbeszélésére s örömmel láttam, hogy a sturmosok úgy rá vannak uszítva az ellenség megtámadására, mint a jó kutya a rókára. Kedves tisztikar. Jó hangulat, *Sável* a parancsnokuk.

Márchts 1. *Schell* főhadnagy, mint parlamenté], odaát volt az oláhoknál. Azon a részen a hetedik és nyolcadik rosiori-lovaszrezred áll. Gyenge megszállás. *Schell* tiltakozott az ellen, hogy a fegyverszünet határozmányai ellenére állásokat készítenek. Erre egy oláh parlamenter jött azzal a válasszal, hogy ez tévedés, ők nem dolgoznak.

Most délután négy óra, este hatig eldől, hogy támadunk-e. vagy nem?

Március 5. Meghosszabbították a fegyverszünetet. Ma délben jár le. Közben váltakozó hírek jártak, hol arról, hogy támadunk, hol meg arról, hogy békét kötünk. Hátralé idégesség, óránként változó intézkedések, rendeletek és parancsok özöne. Ma megkapjuk az eddig visszatartott felszerelést is, hágóvasakat, hókőpönyegeket stb. A lovak zab porcióját felemelték, a húsporciót .százötven grammal leszállították. Odaát gyalogság is érkezett erősítésül. Állandó telefonálás és papíráradat zúdul ránk.

Március 28. A „*Hallali*”-akcióból semmi sem lett. Tegnap elhagytuk az állást s az ezred *Szentdomokoson* gyülekezik.

Május 1. Hosszú ideig voltunk állásban, ott véglegesen rendezkedtünk be. Így annál több munkával járt az állás elhagyása. Az áprilist a fegyelem helyreállítására, a századok kézbeigazítására és főként igen szorgalmas gyalogsági kiképzésre használtuk fel. Tudtuk, hogy valahová elkerülünk, sejtettük, hogy az olasz frontra és vártuk a végleges parancsot. Közben vígan éltünk, a századok népünnepélyt, altiszti bált rendeztek.

Múlt hó huszadika körül induláselőkészítő parancs jött. de hogy hová, azt még mindig nem tudtuk. Közben *Toepke.* mint új ezredparancsnok, bemutatkozott *Bucar estben Mackensennél.* — Aztán megjött a parancs, hogy elhagyjuk *Erdélyt* és negyedikén vagonírozunk. — *A Kőkút fejére* mindig szeretettel fogok gondolni. Az idő elrágja majd azt a nagy munkát, amit annyi szeretettel végeztünk; nagy fáradsággal épített kunyhóink és árkaik bedőlnek, az állások elpusztulnak és talán csak elesett, eltemetett

huszáraink lelke imbolyog majd az árkok mentén, a *Tanyákon*, a *Kúti éjén*. a *Sas fészken*; halványan, mint amilyen halvánnyá lassan az ott leélt szép idők emléke válik. — Elhagyjuk *Szent-tamást* és *Domokost*, ezt a két. szép, derék székely falut. A székely föld gyönyörű emlék lesz az ezred történetében, megvédése sem került sokba; a székely hegyek és völgyek zugai sok jó huszár vérért kímélték meg.

Május 9. Udine.

Május 15. Sacile. Négy nap óta vagyunk itt. a három transzportban jövő ezred *Sanct Giovanni del Tempioba* került. Jó kvártélyok, nagy befogadóképességű olasz házak, melyekből egy századnak kettő is elég. Legénységünk nagyokat néz és örül a síkságnak. de nagyon lenézi az olaszt, hogy selyemhernyókkal babrál, amely szerinte csak „rusnya fereg” és nem tartja felnőtt emberhez méltó foglalkozásnak. Magyarázzuk nekik, hogy ez a rusnya fereg nagyon sok pénzt jelent és jó lenne ez otthon is. Igen tetszenek nekik a kaszálók, már sokkal kevésbé a magas szőlőkultúra és az eldrótozott földek, egyébként pedig azt mondják, hogy: itt is megélünk, amíg el nem esünk. — A front mögött vagyunk, kötelékhez még nem tartozunk, valószínű, hogy egy most felállítandó új hadtestbe kerülünk, állítólag a XVIII-ba. melynek *Kozák* altábornagy lenne a parancsnoka.

Az utazás rendben és teljes fegyellemmel ment. *Nabresinán*, *Görzön* át jöttünk. Régi állásokon futottunk át, néhány percre láttuk az *Adriát* is, az állomásokon százával álltak a zsákmányolt ágyúk, melyeknek elszállítására még nem volt idő. Átmentünk *(Iörzön)*. Mi minden pusztult el ezerkilencszáztizenhat óta is! Az elővárosok romokban hevernek. A szeminárium, melynek akkor csak a tornya volt még ellőve, lyukas, mint a szita. A város körül mindenütt régi állások. Nem hiába kitűnő kőművesség az olasz, régi fedezőkei nagyon szépek. A *monfalconei* hajógyár is csupán rom. Újra láttam a *Sabotinot*, a *Monte Santof*. a *Gábrielét*, aztán a *Podgorán* a régi frontot. A *Podgora* messziről vöröslük. Ott nincs fű, nincs erdő, nincs semmi, csak gránátlyuk. A kevés földet, ami rajta volt, sterilizálták a mérges gázok.

Vacsoránál idevaló tiszték mesélik az offenzíva történetét. Az áttörés előtt az egyes hadseregek frontja rövid volt, az előnyomulás alatt kiszélesedett. A nagyobb területhez nem volt meg a szükséges hadtápszemélyzet, amiből kapkodás és nagy károk álltak elő.

Csapataink dühvel mentek a támadásba. Minden embert hajtott az a gondolat, hogy a köpokolból az olasz síkságra jusson, hol a kiéhezett csapatokat nagy készletek várják. Sajnos, előnyomulás közben igen gyakori volt az oknélküli pusztítás és a gondolkozás nélküli prédálás. Legénységünk kiváló, de a háborús katonának keménykezü tisztikar kell, mely fegyelmet tud tartani. Sajnos, ez a tisztikar már jórészt nincs meg. Az emberek hetekig elmaradnak a szabadságról büntetlenül. Miért és mitől féljen az éhezéstől, lövöldözéstől és gáztól megvadult ember, aki látja, hogy lehet fegyelmezetlen, hiszen semmi baja nem történik, legfeljebb tisztjei kapnak ki érte, kik viszont nem rendelkeznek a fegyelem eszközeivel. — A szó legszorosabb értelmében veendő, hogy olasz pincékben a kiütött oldalú boroshordók közt, a kifolyt embermagas borban megfulladt katonákat találtak, pedig ez a bor hetekig elég lett volna egy hadseregnek. A konzervgyárak konzervjei tízezerszámra pusztultak el, mert szuronyt dőfték beléjük, csak azért, hogy megnézzék: kompót van-e bennük, vagy nyers főzelék? — A németek is mindent elvisznek — olyat is, amihez mi nem nyúlunk — de mindent értékesítenek és ha már rekvirálnak, azt nemcsak kíméletlenül, de céltudatosan is csinálják. A német legénység parancsot kapott, hogy hetenként legalább egyszer küldjön haza élelmiszercsomagot. Nálunk a postai szállítást eltiltották. A zsákmány javát a németek vitték el, mert mi ügyetlenek voltunk. Az olasz lakosság azonnal észrevette, hogy nálunk mindent megpróbálhat. — Mikor bevonultunk, nyolcvan centesimo volt a bor literje, de egy-kettőre hét lírára ugrott. A németek a pincékből a bor nyolctized részét elrekvirálták ingyen s mi vígan fizettünk a megmaradt borért literenként két lírát. Az árak elérték az otthoni árakat. Nálunk különben is minden tilos. Nemcsak a rekvirálás, hanem a kultúrákban való járás is, mivel pedig itt mindenütt kultúra van, nem lehet a csapatokat kiképezni. Lepedő és vászon otthon nincs, itt rengeteg van, de nem rekvirálunk, hanem minden darabért örült árakat fizetünk.

Az itteni tiszték hangulata pesszimista és élesen kritizáló. A téma a hadiszükségrendelet kibocsátása és rögtöni megváltoztatása, a rengeteg panasz, hogy a fegyelem fenntartására szükséges eszközöket kivették a tisztikar kezéből, de főként az a csorba, amelyet a *Sixtus-levél Németországhoz való viszonyunkon* vágott. Kivétel nélkül mindenki visszakívánja Tiszát. Vele kapcsolatban *Toepkének Mackensen* azt mondta *Bucarestben*:

— Önök megengedték maguknak azt a luxust, hogy elküldjenek egy olyan embert, mint *gróf Tisza*. Gratulálok. Önöknek még egészen kiváló garnitúrájuk lehet rajta kívül!

Május 23. Tizenkét napja ültünk *Sacile* mellett *Sanct-Giovan-niban*. Jó hely volt, bélvében is hagytak, mert a hadseregparrancsnokság tudta, hogy elkerülünk innen. — Nyugodtan folytattuk a kiképzést. Résztvettünk egy nagy gyakorlaton, amelyen bemutatták az úgynevezett tűzhengert.

Tizennyolcadikán, *Pordenonen* túl, hol valamikor, a még osztrák *Lombardiában* ezredem állomásozott, *Cordenons* mellett folyt le a gyakorlat *József főherceg* és rengeteg tiszt jelenlétében. *Bruszilov-féle* tömegtámadásszerű formációban támadott a gyalogság. A gyalogságtól függetlenül ötpercenként előreteve, ment a tűzhenger az első rohamhullám előtt. A tűzérség hátul állott a támadóvonal tengelyében, nem tudott oldalozni s így a rossz muníció mellett a saját tűzérség tűzfalába igazán csodás merészséggel berohanó gyalogságunk halottakat és sebesülteket vesztett. Mindjárt az elején láttam, hogy legalább négy srapnel feküdt pontosan a saját vonalon s így a tűzérség saját csapatunkat lövi. „Egy mindent bölcsen tudó vezérkari kapitány azonban megmagyarázta, hogy csak én látom rövidnek a lövéseket, mert rossz projekcióban látom. Sajnos, azoknak a szegény ördögöknek, akiket eltalált, nem volt vigasztalás a rossz projekció!

Az első gyakorlat után a gyalogság maga szabályozta a tűzértüzet s ennek ellenére is már háromszáz lépésre az első, jelzett ellenséges állástól felrepültek a rakéták, hogy a tűz a saját vonalon fekszik. Ezért a később óvatosabban lövő ütegek tüze utóbb már a harmadik ellenséges álláson feküdt, mikor az elsőben még gyalogságunk kézigránátjai robbantak. Ezt a „tűzhengert.” magyarul szólva, megette a fene! Olyan munícióval, amely ellentüz nélkül, jól célozva és jól tempírozva, pusztán gyártási hiba miatt kétszázméteres különbségeket mutat fel. nem lehet tűzfalat csinálni. Ez volt minden józan ember véleménye.

A gyakorlatot a negyvenhatodik lövészadosztály mutatta be: kitűnően kiképzett, nagyszerű katonák. Utána megbeszélés volt. száraz, léleknélküli és gyenge. A végén a főherceg foglalta össze a gyakorlat eredményét találón és röviden.

Az ezred kapott egy instrukcióstiszteket, ki igen ügyes, praktikus előadásokat tart a tiszteknek és altiszteknek. — Az ezrednél több személyi változás történt: az ötödik századot *Mádi*

Kovács Imre, a hatodikat pedig *Földváry Miklós* vette át. — Sokat kell olvasnom és tanulnom, mert az itteni viszonyok egészen újak.

Május 25. Pünkösöd másodnapján *Boroevics* vezérezredes vizitálta az ezredet. Az ezred igen szépen vonult ki. *Boroevics* mindent alaposan végignézett és nagyon tetszettünk neki. A szemle végén ezt mondotta:

— A legénység megjelenése és tartása egyenesen kiváló. Ez a tisztikarnak igen nagy érdeme. Én ismerem az ezred emberanyagát, a leghálásabb anyag, ha törődnek vele. Most sok mindenhez kell majd hozzászoknotok, ami azelőtt nem volt. Az olasz nehézaknatüz és nehéztüzérség nektek új lesz. De minden magyarnak az a meggyőződése, hogy ő lesz az úr és az ellenség a szolga. Néhány nap múlva Tirolba masíroztok. Ha az ott rátok bízott feladatot elvégeztétek, visszajöttök az én parancsnokságom alá. Örülni fogok neki. Hadiszerecsét és sikert kívánok nektek!

Hadseregpáncs: átkerülünk *Conrad Heeresfrontkommandoja* alá, a tizenegyedik hadsereg kötelékébe, amelynek parancsnoka *Scheuchenstuehl* altábornagy.

Az élelmezés nagyon rossz, a csapatok koplalnak. A többihez képest mi még istenesen állunk, mert mikor *Erdélyből* eljöttünk, annyi embert küldtünk szabadságra az ezredből, kik mint egyenként utazók ide rukkoltak be, hogy a nekik szánt üres vagonokat telerakhattuk olyan élelemmel, ami eláll. Mivel nagy nehézségeink vannak, mert a lovaink nagy része még *Hidegségben* éhen-döglött. Így a készletek elszállítása nagy gondot okoz. Már vége azoknak az időeknek, melyekben a magasabb parancsnokságok gondoskodhattak a csapatokról. Mindent az ezrednek kell csinálni és élelmezéséről is magának kell gondoskodnia, ha nem akar éhezni. — Elindulásunk előtt jött egy páncs, hogy a hadsereg körletéből élelmiszert kivinni tilos. Páncs ide, páncs oda — gondoltam — azt már nem fogom túrni, hogy a keservesen megszerzett élelmet leadjuk. Tilos, de szükséges dolgokat a parancsnoki felelősséggel összeegyeztetni nem lehet és így ezredesemnek egy szót sem szólva az indulás előtti utolsó délutánon összehívtam a századparancsnokokat és saját felelősségemre kiadtam a privát utasítást. Az ezred létszáma ezerhatszáz ember, minden ember kap a hátára egy ötkilós élelmiszercsomagot, ez nyolcvan méter-mázsa, a többit, rogyásig terhelve felrakjuk az autókra. Lónélküli kocsijaink elé ökröket rekviráltatok, ezekre is felrakodunk, amit

pedig emiatt nem tudunk elvinni, mint a szabadságosok felszerelését, konzervákat, stb., vagy amit máshol is kaphatunk, — például tartalék-élelemadagokat, — azt mind lerakjuk az állomás mellett. Ezzel itt hagyunk egy őrséget s miután úgyis éjjel marsolunk: köd előttem, köd utánam, mindent elviszünk, amit hoztunk. Ahová megérkezünk, ott az előírt normál és rezervporciót úgyis újra megkapjuk s viszont csak örülnek, ha van ennivalónk. Legrosszabb esetben engem szidnak le, ezt pedig szívesen eltűröm, ha ezzel a jobb ellátást hetekre biztosítani tudjuk.

Tegnap, huszonnegyedikén este indultunk el *Giovanniból* a *Vittorio melletti Cappelloba*. — Langyos olasz ég, telehold. Parkszerű kultúrák közt masírozunk, átmegyünk a majdnem üres *Cordignanon* és *Sanct-Stefanon*. Valami egész különös bizarr bájt kapnak az alvó falvak a rájukfekvő holdfénytől. A levegőben millió szentjánosbogár repked.

, Ma reggel bekocsizunk *Toepkével Vittorioba*, a főherceg hadseregparancsnokságához. *Say Viktor*, *József főherceg* szárnysegéde adat nekünk hat teherautót, sőt szereztünk néhányat még a hadosztályparancsnokságunk számára is. *Cappelloban* találkoztunk egy tavaly nálunk beosztott autósőhadnaggal, ő is ad egy háromtonnás autót *Bellunoig*, ami nagy könnyítés roskadozó kocsijainknak. Mindebből látszik, hogy itt már túl minden organizáción, egyéni összeköttetésekkel, ügyességgel és esetleg erőszakoskodással kell dolgozni, mert ami hivatalból megy, az nem ellátás és adminisztráció.

Mindenki tudja, hogy offenzíva előtt állunk, csak a dátumát nem tudjuk. Tudjuk azt is, hogy a támadó hadsereghez kerülünk s mivel mi nem vagyunk még a helyünkön, nem valószínű, hogy az offenzíva tíz-tizenötödike előtt megindulhat. — A front mögött mozgás, nyugtalanság, csapateltolások. A *Boroveics*-frontra állandóan új transzportok jönnek, de nem maradnak itt, hanem mennek *Tirolba*, hová a front súlypontja eltolódott s ahonnan majd valószínűen a fölkés indul.

A *Sanct-Giovanniban* eltöltött két hétre szívesen emlékezünk. Szőlők és platánok között elszórt kőházas kis falu, óriási férőhelyekkel. A lakosság nem ment el és jó barátságban voltunk egymással. Az olaszt nagyon gyorsan megtanulja az ember. Házikisasszonyaink *Palmira* és *Catharina* előadásokat tartottak nekünk a selyemhernyótenyésztés titkairól, később már pezsgő gyors

beszédüket is elfelejtették, maguk is lassan és infinitívusban kezdték el nyelvüket beszélni, hogy mi jobban megértsük őket. Mindig újra és újra dicseitek az olasz katonát, hogy az igen jó, de a generálisok nagyon rosszak. *Palmira* büszkén mesélte, hogy a « *grande retina de* » után megverték az urakat és ő nagyokat ütött az „*intelligenti sig'norinakon*”.

Május 26. Éjjeli mars ragyogó holdfényben. *Vittoriotól* észak-keletre *Serravallenél* a hegyekbe jutunk. Ósrégi kis város, zegzugos kis utcák, öreg falak, régi tornyos városkapuk, rajtuk túl hatalmas vízmű. Utak, hidak, átereszek, csupa elsőrangú építkezés. *Serravallét* elhagyva rizskultúrák, aztán a szomorú *Lago Morte* és kvártély *Croce* faluban a hasonló nevű tó mellett. Ez csúnya, piszkos hely, máshonnan idetelepített lakossággal. A hegyek kétezer méteren felüliek. A *Croce* tó földalatti összekötetésben van a *Lago Morféval*. — A *lombardiai* síkság melege után itt alaposan fázunk.

Május 28. *Croceből* tegnapelőtt este igen kacskaringós úton. szakadó esőben indultunk tovább. A csapatok eltolása a repülők miatt éjjeli menetekkel történik. A tisztek is gyalognak a legényesség kedvéért. Nagy sár, az úton erős autóforgalom. A gum nélküli kerekek nem válnak az utak előnyére. Csinos kis fürdőhelyen — *Vena d'Oro-n* — masírozunk át, aztán *Levegőt*, majd pedig hajnal előtt *Villa Costenit* érjük el. Kedves, kastélyszerű villa, berendezve. Óriási, gyönyörű teremben, széles antik olasz ágyon aludtam. Mindenki örült a jó kvártélynak, csoda-e, ha tegnap délelőttre pompás kedvvel ébredtünk?

Marsokon kevés az irkálás, kevesebb a gond, madarat lehet velem fogatni. Terített asztal, vig délután, zongora, — éjfél utánig fennmaradtunk, pihenőnapunk volt. Szép volt, kedves volt. Isten áldja meg *Villa Costenit*. — Délután megnéztük a *Piave* felett *Bellunot*. Szépen fekvő régi város. Körül villák, zöldelő kertek, a háttérben kétezer méter magas, havas hegyek. Szép lenne idejönni békében. Most kevésbé az, mert csupa hadtápcseh ül benne. A fronton az ember csupa magyar, meg német szót hall. hátul kezdődik a cseh. Itt ez különösen bájosan hangzik az olasz mellett.

Május 31. Tegnapelőtt hajnalban *Longanóba*. tegnap *Formeganba* érkeztünk, hol estig pihentünk. A mars nehéz, a harmadik lovashadosztály ezredeivel összezsúfolva megyünk.

A lakosság koplal. Az éhező asszonyok és gyerekek az átvonuló csapatok menázsijának hulladékain tengődnek. Az ulánusok tegnap valami befalazott padlásról egy olasz kémet hoztak le, aki a jó ég tudja, mióta ült ott és jegyzett minden elvonuló csapatot. Csapataink közt sok fegyelmetlenség fordul elő. A vágómarhára nem lehet eléggé vigyázni, ez a legkeresettebb lopási cikk. Úgy látom, hogy a mi századaink is szereznek marhát, de az egyik svadronos, akit bizalmasan megkérdeztem, megesküdött, hogy nem más csapattól lopatják, hanem a vágómarhatelepről. Ez is a bomlás jele, de mit csináljak? Még mindig jobb, ha a legénység eszik, mint ha koplal. — Bajtársiasság még van — sőt ezt nagyszerűvé fejlesztette ki a hosszú háború — de a fegyelem már gyenge.

Hazai hírek is mutatják, hogy nagy bajok elé megyünk.

A német offenzíva megindult, a két első nap eredménye huszonötezer fogoly. — *Nelky Jenő*, volt akadémikus-társam, látogatott ma meg. Konzul volt Amerikában, múlt évben hazaszökött és bevonult ezredéhez, a *Nádasdyakhoz*.

Egy tanító meséli: Az olaszok nem akartak háborút. »Szerinte ezt csak néhány miniszter csinálta. A hadsereg rövid háborúra számított, de a katonák most a lakossággal együtt énekelik azt a nótát, hogy: „*A béke ünnepén az lesz a legszebb, amikor felakasztjuk a minisztereket, akik a háborút csináltak*”. — Higyje el kérem. — bizonykodik a tanító — hogy száz olasz tisztből kilencven s a legénységből még több utálja a háborút. Hátul, ahol moziba járnak és nem harcolnak, ott még lelkesednek, de akik elől vannak, azok már alaposan utálják.

Ma este *Feltrére* masírozunk. Az élelmezés kérdése szörnyű, pedig nálunk még mindig jobb, mint bárhol máshol. *Toepke* az égről lehozná a csillagot, hogy a legénység jó ellátását biztosítsa és legnagyobb öröme, ha látja, hogy a svadronosok emberfeletti munkával igyekeznek intencióinak megfelelni.

A közeljövőről semmit sem tudunk, csupa egymásnak ellentmondó találgatásra vagyunk utalva. *Cortina eVAmpezzóba* megyünk, mások szerint a *Monte Tombára*. vagy a *Grappa* mögé. Van, aki *Asiagot* emlegeti. Az offenzívánál *Nachstossdivision* leszünk, az offenzíva negyedikén, mások szerint tizennegyedikén indul meg. Van aki úgy tudja, hogy állásba megyünk, más viszont azt hajtja, hogy utat fogunk építeni. Ismét mások szerint a *Val-Suganába* kerülünk a IX. hadsereg jobbszárnyára, de vannak

olyanok is, akik azt mondják, hogy offenzíva egyáltalában nem lesz, ellenben a gyalogság nagy része *Lotharingiába* megy.

Szóval verzió, az van elég.

Június 6. Szép éjjeli mars *Feltrére*. Szabad tábor. A város már messziről olyan bűdös, hogy az ember szeretne gázmaszkot feltenni. Polgári lakosság alig van, az egész vidék csupa katona és teherautó. Itt van az I. hadtestparancsnokság. *Kozák* altábornagy. Jelentkezem és *Klobucsár* vezérkari őrnagytól felvilágosításokat kapok. Az offenzívának hamar el kellene kezdődnie, de a muníció nincs még a helyén, így az itt átvonuló csapatokat használják fel a lőszernek az állásba való hordására. A harmadik lovashadosztály egyik brigádját már ittfogták e célra, tőlünk szintén itt tartanak egy ezredet, hogy melyiket, arra délután kapunk parancsot. Közben a repülők folyton bombázzák a várost. A város különben öreg, zezugos, a városháza szép és régi.

Általános helyzet: a levegő igen „sűrű”. Mindenkinek az az érzése, hogy valaminek hamarosan történnie kell, a helyzet a feszültségig telítve van.

(A notesz végén egy sereg, főként a gázharcra vonatkozó feljegyzés. Gázharcban eddig nem volt részünk. — Azután kiképzési instrukciók: mint az átmasírozás legelőkön hullámalakzatban, kultúrákon mély alakzatban, vizek forszírozása, különleges harceszközök használata, lövés kiképzés, közelharc törrel is, gépfegyver, mint tartalék, páncélművek megtámadása és védelme, támadás erődített helyekre, viselkedés gázban, fényszóróhasználat, telefonálás gázmaszkkal, felsodritás, ellentámadások, váltás, légénység iskolázása a takarásban, repülőelhárítás, szignalizálás, lehallgatás, megfigyelőszolgálat, külön tiszti megfigyelés, összeköttetések, mélységi tagozódás, tűzértűz, zárótűz, hullámtámadás, támadás előkészítése árokból, a tartalékok parancsnokainak önállósága, szárnyak biztosítása és különleges harceszközök.)

HARMINCADIK NOTESZ.

Június 6. Elsején este kaptuk meg az I. hadtest parancsát, hogy ezredünk ittmarad muníciózállításra. Kilenckor már el is indult *Csiszár Pista* parancsnoksága alatt az ötödik és hatodik század a *Stizzone-völgybe*, a másik négy század és a pionirszázad *Simon Béla* őrnagy parancsnoksága alatt pedig a *Col di Baióra*.

Induláskor felsírt egy új nóta:

Már minálunk véres az ég alja,
A huszárnak kő a feje alja,
Nem is lehet mindnek paplanos az ágya,
De sok kisleány marad mostanában árva.

Csiszárral és *Simonnal* előrementünk a hatvanadik gyaloghadosztály parancsnokságához *Artenbe* és jelentkeztünk *dr. Bardolff* altábornagynak Nyomban hívatta a hadosztály anyagi referensét. *Felzl* kapitányt és ötösben letárgyaltuk a szükségeseket.

Mindenekelőtt jelentettem az ezred felszerelési állapotát. Gázmaszk nincs elég, hegyiháborúhoz való főzőláda egy sincs, a felszerelés jórésze még *Saciléban* várja az elszállítást, a másik része valahol *Feltre* körül van lerakva. *Bardolff* kijelentette, hogy gázmaszk nélkül állásba nem enged, de még az éj folyamán kiosztat annyit, amennyi kell. Egy óra múlva minden el volt intézve. *Bardolffal* élvezet beszélni, ismer minden részletet, határozott, a lehető legjobb impressziót kapjuk róla.

Visszamentünk az ezredhez s pontosan megállapítottunk mindent, ami szükséges. *Csiszár* két százada *Camrioba* megy, ott megkapja a gázmaszkokat és egy gázkamrán átmenve ki is próbálja. Estére már a *Stizzonében* lehetnek a tüzérdandárparancsnokságnál. A *Šimo/z*-csoport a *Monte Peticára* megy, a csoportokat két útmutató bosnyák baka várja *Sanct Lucianónál*. Az ételmezést az ezred irányítja. (Lásd 31. sz. vázlat.)

Az ezred az út mellett fekvé megkapta a parancsokat, közben állandóan vonultak mellettünk a harmadik lovashadosztály csapatai, *Arco* felé. *Arten* előtt az út gallyakkal van maszkírozva, a

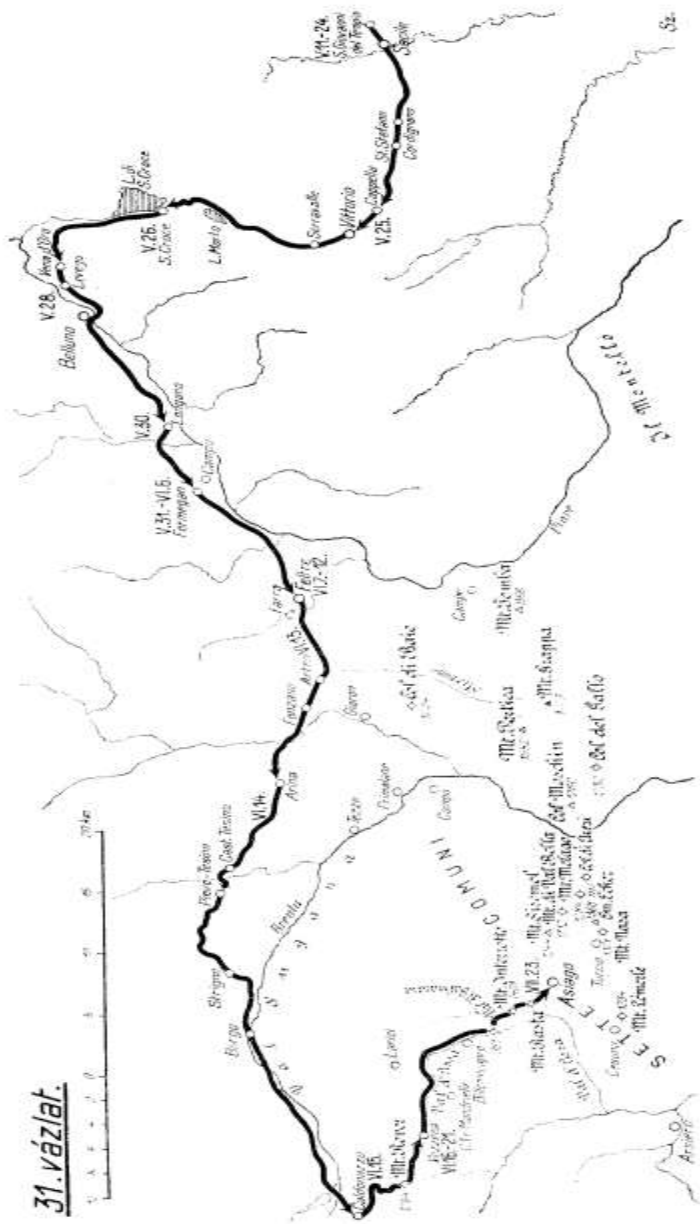
Monte Grappúról ugyanis belát az olasz. Az utasítások kiadása után visszamentem a hatvanadik hadosztályhoz, ahol az anyagi referenssel éjfél után két órára kidolgoztuk a részleteket és siettem vissza. Reggel hétkor elintéztük az ezred trénparancsnokával. élelmezőtisztjével és a manipulánsokkal az élelmezés, ellátás és pótlás kérdéseit is. Közben parancs érkezett, hogy az ezredparancsnokság menjen *Farmba*, amit azonnal és örömmel teljesítettünk, mert ez nem olyan bűdös, mint *Féltre*. Délben megjöttek a gázmaszkok, megszereztük a málhásállatok nyergeit, *Campoban* felállítottam egy levélküldőncállomást, kiépítettük a közvetlen telefonvezetékeket és helyükre irányítottuk a századrént.

Délután még lovon végigvizitáltam mindent, szürkületkor pedig kimegyek a *Stizzzone-völgybe*. Csak ott veszem észre, hogy nincs gázálarcom, de nem volt baj, mostanában az olasz igen ritkán lő gázzal. — Kínlódás volt eljutni *Artenig*. Az országút tele van autóval és kocsival, mellette tábori vasút is fut s a forgalom szédületes. Útközben fölpislogok a *Monte Grappára*. erre a bestia hegyre, mely már egyszer a kezünkben volt s mely most bevehetetlen már, francia és angol csapatokkal. A *Grappa* és a *Montello* kemény dió lesz.

Csiszár parancsnoksága a 433-as ponton van. Az utat oda az olasz végig belátja. Az útmentén táblák. „Vigyázz, ellenség időnként lő!” „Vigyázz, tüzértűztől kőlavínák!” „Vigyázz, ellenség gyakran és igen erősen lő!” Az út oldalt és felül náddal és gallyal van maszkírozva. Valóságos gallyalagútban lovagolok. Így a közlekedést mégsem tudja pontosan megfigyelni az olasz, bár löni így is akkor lövi. amikor akarja. A táblák mellé jó lenne néhány fedezék az út mellett, hogy tüzzel való rajtaütés esetén az arra járó beléjük ugorhasson; vagy helyenként valami fal, amely mellé a málhásállatokat oda lehetne állítani lövöldözés alatt, mikor az út mellett kanyargó torrensből kőzapor vág az útra.

Elérem a tüzérsoportparancsnokságot. Az út mellett egy sziklafal által takart, háromszáz lépés hosszú, beugró nyílásban áll az ötödik és hatodik század. A sziklán, fecskéfészkek módjára fedezékek, kunyhók ragadnak, lent néhány kaverna. A századok szabadtáborban fekszenek. A völgy tömve van tüzérséggel és löszerral, ennek egy részét drótkötél viszi az állásba. A sziklafal aljában négy harminc és feles. Az egész környék ágyúval van tele. A leglehetőlenebbnek látszó helyekre húzzák-vonják. cipelik fel kötélén az ütegeket. A hatodik század tüzérséget segít állásba vinni.

31. v.ázlat.

A legjobb szállítóeszköz itt a griffmadár lenne, de miután ez nincs, csak ember pótolhatja. Az ötödik század aknavetőt és kisfegyvermunióciót szállít előre. Dolgozni csak éjjel lehet, nappal, az erős tűz miatt a sziklafal mellett lapul a legénység. Rendesen le sem fekhet, mert alig egy méter a biztos hely. A tisztekkel minden szükségeset megbeszélék, velük vacsorázom, aztán visszamegyek *Jampolba*, megvizítalom a trént és a levélküldőncállomást. — Késő éjjel értem haza és jelentettem mindent *Toepkének*.

Másnap reggel *Say* ment ki a még nehezebb helyzetben lévő másik csoporthoz. Utálatos ez a munka! Elképzelni is rossz, mit jelent tizenhárom kilométeren át erős tűzben nehéz gránátokat, aknavetőket és egyéb löszert cipelni sziklás keskeny gyalogúton, melyről félrelépve száz métereket zuhan le az ember. Négy ember visz egy mázsza munióciót, vagy gránátot. S ugyanezen az úton, mely tulajdonképpen nem is út, csak egy éleskövű, a bakancsokat azonnal tönkretévő ösvény, bonyolódik le a front egész forgalma! Ezen megy előre az élelem, anyag, ágyú, konyhaládák s ezen hozzák vissza sűrű sorban a sebesülteket. — A szembejövők alig tudnak egymásnak kitérni. Amellett elég egy bevágó telitalálat, hogy a levegőbe menjen az egész löszercipelő oszlop. Tisztek és legénység gyűlölik ezt a munkát, nem azért, mert nehéz és veszélyes, hanem mert lealacsonyítónak tartják. Boldogan mennének helyette az állásba, mert itt nem érzik magukat katonának, golyót pedig éppúgy kaphatnak, mint a vonalban, sőt jobban.

A *Simon-csoport* például késő délután indul el és reggelre ér vissza, míg a huszonhat kilométeres oda-vissza utat megteszi. *Sima* úton ez nem sok, de itt az út olyan, hogy öt nap alatt ezernégyszáz pár bakancsot tett tönkre. El kell ismerni, hogy az első hadtestparancsnokság, éppúgy mint a hatvanadik hadosztály, mindezt megtett az ezredért, amit tehetett és mindig megtartotta, amit ígért.

Az első éjjel erős tűzbe jutott a *Simon-oszlop*. Az oszlop keverve volt előremenő gyalogsággal s a közepén, ahol nem volt tiszta, réműlet tört ki az előremenő újonc gyalogos legénység közt és megfutottak. A mi embereink közül is ledobta néhány a munióciót és követte a példát. De ez csak egy percig tarthatott, mert elől *Csáki/ Pista*, hátul pedig *Auerhammer* hadnagy úgy beléjük vertek a fokesnyéllel, hogy egy-kettőre helyreállt a rend. A megszaladottak soronkívül büntetőmunkát kaptak s a jövőben minden négy új ember mellé egy régi tizes huszárt osztunk

be, ez majd együtt tartja őket. A legutolsó kiegészítéssel sok rekrutát, bakát és honvédet is kaptunk. Az új embereket általában alaposan ráncba kell előbb szedni. Régi legénységünk fegyelmezett, igazi katona, de ebből, sajnos, egyre kevesebb marad.

Ötödikén *Toepke* ment ki a Csiszár-csoporthoz *Sayval*, hatodikán pedig én: *Simonhoz*. *Artenen* és *Giaron* át keskeny, köves, hordalékköböl álló úton másztam fel a *Col di Baióra*. A kilátás hátrafelé szép. az olaszok felé azonban takar egy hegy. Ez a csoport helye napközben. A tisztek mutatnak egy messze, hátul fekvő hegyierődöt, ebben „pihen” három hónap óta a pesti háziezred egyik zászlóalja. Elöl az állásban egy kaposvári, pécsi és fehérvári bakákból összeállított, újonnan alakult ezred fekszik, mellette bosnyákok. Március óta vannak állásban, a legénység néha már sír az éhségtől, de még mindig ott vannak, mert a monarchia csapatainak egy részét elöl nem lehet használni.

Toepke nagy súlyt vet rá, hogy valamelyikünk minden nap meglátogassa ezeket a csoportokat. Fontos, hogy lássák, hogy törődnek velük.

Farmban a repülőkkel barátkoztam össze és sok mindent hallottam. — Felülről kiadták parancsban, hogy megvan a repülőfőlényünk. Sajnos, ez csak a parancsban van meg, sőt a valóságban ma már a németeknek sincs meg. Gépeink nehézkes konflisok az antantgépekhez képest. Legjobb repülőink egyike, *Bujanovics*, ilyen rossz géppel zúzta halálra magát. — Hallottam a repülőktől egy csomó igazi *k. u. k. viccet is*. *K. u. k. = Kann unmöglich klappen. A. O. K. az annyi mint: Alles oben konfus.* — Egy másik: az olasz repülők cédulát dobtak le ezzel a felirattal: *Gyertek át hozzánk, felettünk a kék olasz ég nevet!* Erre a mieink így válaszoltak: *Nem jövünk, felettünk az egész világ nevet!*

Legfelsőbb rendeletre pedig tilos az olasz városokat bombázni.

A *feltrei* repülőszázadnál szolgál leghíresebb harcirepülőink egyike: *Linke-Crawford* dragonyos-főhadnagy. — Eddig huszonkilenc gépet lőtt le. Gépe elejére nagy „L” betűt festetett, hogy könnyen megismerhessék. Az „L” betű láttára a legtöbb ellenséges repülő kikerüli, csak az angolok és a kanadaiak ambicionálják vele a légi párbajt. *Linke* a legőrültebb dolgokat műveli. Egyszer nekiment három angolnak. Azok már keményen szorongatták s hogy elváljon tőlük, egymásután csinálta a leghajmeresztőbb produkciókat, loopingot, dugóhúzót; repült fejfelé s meg-

próbált minden egyebet. Az angolokban felülkerekedett a sportember, abbahagyták a lövöldözést és mind a három, minden, *Linke* által véghezvitt produkciót utána csinált. Megmutatták, hogy ők is tudják azt, amit *Linke*. Végül lövés nélkül hazamentek. — *Linke* specialitása, hogy gépével ellenfele fölé kerekedik, ráül és lenyomja a földre. Egyszer egy angolt nyomott így le lövés nélkül a *feltrei* repülőterre. Ez alkalommal nem saját gépén ült. Az angol leverten állott lenyomott gépe mellett s amikor *Linkét* földet érni látta, megindult feléje, hogy megismerje legyőzőjét. A bemutatkozásnál felderült az angol arca és megkérdezte: Hol volt az „L” betű? Nem szégyenlem, hogy legyőztek, most már nem bánt a dolog, hiszen ön győzött le! — Az angolok és kanadaiak hallatlan bátor bravúrokat csinálnak. Az egyik, alig néhány napja, harminc méterrel a repülőtér felett repülte azt körbe, belegéppuskázott minden hangárba, felgyújtott egy startkész gépet s elment. — A *Pertica* felett láttam egy légi párbajt. Az angol felgyújtotta gépünket. A megfigyelőtiszt elégsé helyett a halálugrást választotta kétezer méter magasból. A pilóta, egy derék szakaszvezető, bár hátán és karján égett a benzin, nem engedte el a kormányt s még égve is megpróbált leszállni; de leszakadtak a szárnyak és — vége volt mindennek.

Az olasz a front mögötti területet rendszeresen lövi messzehordó ágyúkból és a huszárok szerint minden este „döcsköli” a *feltre-arteni utat*. — *Primolano* és *Tezze* állandó tűz alatt áll. *Tezze* mellett volt egy nehézgránát- és gázmunícióraktárunk. Az olasz napokig kereste s néhány nappal ezelőtt megtalálta. Egyetlen gyújtógránátalálattól több mint ezer tonna muníció, főleg negyvenkettes, harminc és feles, valamint automobilizált tizenötös lövedék-anyag ment a levegőbe. — Nem messze onnét egy káplár és két huszár állt tőlünk őrségen élelmiszerkészleteink mellett. Bár az altiszt súlyosan, az egyik huszár könnyen sebesült, a robbanó polokban is helyükön maradtak és az élelmiszerkészleteknek legalább a felét megmentették.

Milyen nehezen sikerült ezt a készletet összegyűjteni! Még *Domokosról* állandó bevásárlóforgalmat rendeztem be, naponta nyolc-tíz emberrel. A *Proviand-tisztet* öltem, hogy pihenő nélkül vásároljon és szerezzen. Persze, szörnyen elkeseredtem, hallva és látva a robbanást, mert azt hittem, hogy mindez hiába volt. Valamennyire aztán megvigasztalt az, hogy legalább a fele megmaradt és azonnal hozzánk kezdünk a pótláshoz. A kádertől jövő

transzportokkal is hozatok, amit csak lehet. A csapatnak enni kell. Hogy poétikus legyek: a vitézség szép virága, teli gyomor nélkül nem hajthat ki!

A *Perticán* három napja igen erős tűz. Sok sebesült. Négy-négy szálás bosnyák vállon hozza a sebesülteket a tűz ellenére is hihetetlen flegmával. — Benéztek *Giaronba* a Sanitátsanaltba. A priccsek tele vannak sebesülttel. Egy hősiecs vöröskeresztes testvér kávéval és cigarettával vigasztalja őket. A földön, átvérzett hordágyon, egy telitalálatos bosnyák fekszik, alig lélegzik. Arcán, mely fényesen sárga az ekrazitfüsttől, vörös csikok, a fejéből folyó vér végigfut rajta. Az egyik lábát csak kötözni kellett, ezt a gránát amputálta már, a másikat most fogják levágni. Az ápolónővér néhány cigarettát csúsztat felső zsebébe. Szegény, ha magához jön, a cigarettákat megtalálja, de a két lábát már soha.

Crouy Péter megkapta az arany vitézségi érmet. Az egész ezred örül ennek. A két *Crouy* külön lapot érdemel az ezred történetében. *Józsi* már elesett, *Péter* mint tizenhét éves kadét vonult be. Legfőbb ambíciója: mások helyett veszélyes feladatokra vállalkozni, úgy, hogy az illetők ne vegyék észre, hogy ő ment helyettük. Egy utóvéd-harcnál fogságba került. Én ezüst cigarettatárcába fogadtam, hogy ő lesz a fogságból elsőnek visszaszökő tisztünk. A tárcát meg is nyertem. Annál jobban örülünk kitüntetésének, mert tisztikarunk egyébként is ritkán kapta meg azt, amit megérdemelt. Ezredesem nagyon komolyan veszi most ezt a kérdést. Eddig huszonegy kitüntetési beadványt csináltam, főként olyan érdemekért, melyekről megfeledeztek. Tizen már meg is kapták az egyetlen elismerést, amit kaphatnak.

Június 12. Itt tartózkodásunkat meghosszabbították három nappal, aminek nem örültünk. A többi négy ezred pihen és mire mi a hadosztályhoz csatlakozunk, alig lesz időnk rendbehozni magunkat. A hadosztály valahol *Caldonazzo* környékén van. — Mindinkább érezhetők a küszöbön álló offenzíva előjelei. Az állásba menő tüzéség és rohamzászlóaljok szakadatlan vonulása, a csak éjszakai és rövid marsok sorozata s a hosszú oszlopok vándorlása megszűnt. A végletekig fokozott tempóban juttatják előre a löszert és ami a főjél: két-három nap óta bőséges az élelem. A legény-ség pótlékként konzervát, szalámit, sajtot és bort kap.

Tegnap *Bardolff* jött el hozzánk búcsúzni. *Toepkének* a legmelegebb elismerő szavakat mondta. Szavaiból kivehető volt, hogy néhány nap múlva megindul a támadás. Kizártnak tartom,

hogy mi ebben résztvegyünk. Csak ma éjjel marsolunk *Arinába*, ahol az ezred részei gyülekeznek.

Délután *Toepkével* jelentkezünk a hadtestnél és *Artenban Bardolffnál*. El kell ismerni, hogy mindkét parancsnokság a legnagyobb előzékenységet és gondoskodást tanúsította. Gyors, copfnélküli tempó, határozottság, praktikus intézkedések és úri tónus jellemezték őket. A jórészt uralkodó divat szerint nem akarták okvetlenül bebizonyítani, hogy mindenki számár, akinek a gallérján egy csillaggal kevesebb van.

Éjjel a *Simon-csoport* nehéz telitalálatot kapott. Egy halott, tíz súlyos és tizennyolc könnyű sebesült. Az ezred útját mindenütt vér jelzi. A már készülő ezredtörténetek térképét, mely az ezredek háborús útjait ábrázolja, nem hiába nevezik „*Blutkarte*”-nak. A csapatok vándorlását a háború kezdete óta egy-egy vérpatak mutatja; az ezredek együtt, egy vértengerre válót produkáltak.

Szörnyű az itteni nép nyomora. Ha tőlünk nem kap enni. füvet eszik és jól jár az, akinek sikerül valamelyik csapattól ellopni egy-egy kutyát. A csapatok is lopnak marhát és lovat.

Hazulról sok rossz hír. Egyes káderek Grazban, Pécssett és más helyeken lázonganak. Hogyan verekedjünk mi jól, mindezek tudatában? — Felülről elvették a fegyelemtartás lehetőségét, a nehézségek és a koplalás napról napra nagyobbak, a német győzelmek éppen úgy nem hoznak döntést, mint nem fog hozni az sem, ha a készülő nagy támadás sikerül. A katonai döntés annyiban megtörtént, hogy fegyverrel leverni nem lehet minket, de az eredmény mégis attól függ, hogy hol robban ki előbb a forradalom? Az antant katonai győzelmet várt az olasz és oláh beavatkozástól s mikor ez nem sikerült, akkor a kiéheztetéstől. Most utolsó tétje és reménye a forradalom. Ha ez nálunk tör ki, akkor az antant mindent megnyert, de ha nem következik be, akkor megvan a józan béke lehetősége s még az is meglehet, hogy odaát tör ki zavar. Szomorú dolog bevallani, hogy nálunk a vezetés minden vonalon csődöt mondott. A katonai vezetésben ezt pótolhatja a német, de mi lesz otthon?

Most egy új, ki tudja milyen periódusba jut az ezred. S a legnagyobb nehézséget nem az előttünk álló harcok jelentik, mert ma már nem az ellenség a legrombolóbb, hanem az élelem és eszközök hiánya.

Június 13. Az ezred csoportjai ma külön menetelnek és *Arinában* találkoznak. *Fonzasotól* kezdve gyönyörű vidéken, mely

szakadékok felett és mellett vezet az út, szűk völgyáttörések, hatalmas sziklák és vízesések közt. A vízesés *Bella Seuránál* látványosság. Innen kapaszkodik fel az út a víz választóra. *Arinaba* egy szerpentes, ötszáz méter magas kapaszkodón lihegünk fel. Az is bolond volt, aki ezt a fészket a hegyre építette. Az ezred már huszadik napja minden éjjel menetelt, vagy dolgozott. Tegnap az éjjeli munka után indult az állásból, de maga a legénység kérte hogy minél kevesebb legyen útközben a pihenő, hogy végre legalább egy éjszakára fedél alá jusson. Tiszteken, legénységen egyaránt erősen meglátszik a hajszoltság. *Reich* hadnagy útközben folyton szédeleg, el-elvágódik, két huszár támogatja, de azért megy. *Toeipkével*, kocsin beérvük, leszállunk és egy erősen sántító huszárral együtt beültetjük a kocsiba.

Arindban a helységparancsnok-csendőrőrmester jelentkezik. A lakosok közül ötven ember fekszik az éhségtől. A falu hosszú idő óta végre tegnap kapott ötven kiló lisztet. A nép átkozza a háborút, az öreg pap bácsi, akit az étkezésekhez meghívunk, kétségbeesve nézi népe szenvedését. A háború három okát a szabadkőművesekben, a zsidókban és a politikusokban látja.

Június 14. Tegnap igen nehéz mars volt. A kocsilovak szügye véres, nem tudnak és nem akarnak húzni, a kocsikat a legénység tolja. *Castell Tesinon* át *Pieve Tesinora* megyünk, a helység egyetlen égett romhalmaz. Mindenütt harcok nyomai, csupa szenny, piszok és szétszórt felszerelés. Bűdös és undorteltő minden. Az út igen szép. — *Strignonál* is erős harcok nyomai, drótok, gránátlyukak. *Borgoból* hosszas veszekedés és várás után telefonösszeköttetést kapok a hadosztályparancsnoksághoz. Megtudom, hogy a hadosztály *Caldonazzón* át a *Hétközség* fensíkjára vonul. Most *Piesaban* van és holnap vonattranszporttal utazik *Caldonazzoba*. Jelentem, hogy tréning a lovak teljes kimerülése miatt csak holnap este indulhat el innen és holnapután reggel érkezhet meg.

Június 15. *Caldonazzoba* értünk. Reggel megindult az offenzíva. Eddigi jelentések szerint a főherceg áttörte a frontot és a *Montellótól* délre átlépte a *Piavét*. A *Pertica* déli lejtőjén levő állást elfoglaltuk. A XIII. hadtest két álláson áttörve, elfoglalta a *Monte Lémerlét*. Mindenki aggódik a győzelemért és érdeklődik, de az érdeklődés négyévi háború után mégsem az, mint eleinte.

Parancs, hogy délután a kacskaringós *Mentor-úton* kapaszkodjunk fel, a *Monte Roverre*, ott hajnali négyig pihenünk s aztán *Vezzenába* masírozunk.

Az offenzíváról semmi újat nem tudunk, azt hisszük, hogy valami baj lehet, a helyzetjelentések elmaradtak.

Június 16. Tegnap — látva, hogy nálunk hogy mennek a dolgok, az ezred estig nem kap ellátást, a lovaknak még legelőt sem utalnak ki, — végre dühbegurulva bementem a táborparancsnok-alezredeshez. Szegény, kénytelen volt kártyapartiját abbahagyni. Felháborodva jelentettem, hogy reggel nem tudunk elkvártélyozni, mert a beosztást csináló tisztek aludtak, délután nem volt *Fassung*, mert az urak nem voltak találhatók, a lovak legelője miatt küldöztek Ponciustól Pilátusig, tehát most követelem, hogy azonnal adják ki azt, ami az ezrednek jár. Éjjel tizenegy órára meg is történt ez.

Egy sereg pompás megjelenésű angol foglyot hoznak. Tiszták, fiatalok, jóltápláltak. Ha a főáttörési helyen angolok és franciák tűntek fel, ez azt jelenti, hogy a meglepetés nem sikerült, mert a nehéz helyeken elitsapatok állnak. A főherceg akciójáról sincsenek újabb hírek. Eddigi jelentések szerint legmélyebben a *Brentától* keletre jutottunk előre.

Már tegnap délben rossz érzésünk volt, mikor a *Mentorúton* könnyű sebesültek kezdtek lefelé szállingózni. Először egy deprimált önkéntes felelgetett szűkszavúan, aki a második olasz állásban kapta a lövést. Egy salzburgi szakaszvezető három sebbel, zsákmányolt, angol tiszti köpönyegben azt mondta, hogy ő az első állásban sebesült meg, de nem hiszi, hogy elérjük a harmadikat, olyan nehezen megy a dolog. Csalánszövet-köpönyegem helyett megvettem tőle az angolét. — Mindig több és több sebesült jött lefelé, igen deprimálva, jobban, mint ahogy könnyű sebesülteknél szokásos.

Délután háromkor indulunk fel a *Monte Roverre*. Az út négyszázkilencvennyolc méter magasságról ezerkétszázhatvannégy méter magasra visz fel. Fölöttünk a többszáz méter magasban futó két drótkötélpályán súlyos sebesülteket visznek *Caldonazzoba*. Mire felérünk, kialakul a kép: itt nincs siker, a támadás nem sikerült!

Amennyire a részleteket most látni lehet, a támadás lefolyása a következő volt:

Reggel kettőtől hatig tartó tüzérségi előkészítés után rohamra indult a front és kilenc órára egyes pontokon elérte a harmadik állást, de több helyen csak a másodikat. A köd miatt minden összeköttetés megszűnt. A hadtest- és hadosztályparancsnokságok semmit sem tudtak csapataikról. A harmadik állásban kapott

ellentámadást lőszer- és kézigránát-hiány miatt nem tudták visszaverni, tehát vissza kellett jönni. Közben rengeteg veszteség. Reggel kilencre kézben volt a *Cezuna*, *Lémerle*, *Turcio*, *Fossa*, *Monte Nasa*, *Cirna Ecker*, *Col di Aresi*, *Monte Melago*, a *Brentától* keletre a *Col Moschin* és a *Col del Gallo*. — Estére minden elveszett s újra a régi vonalba húzódtunk vissza. A vereség főoka már most is megállapítható. Nem lehet mindenütt egyformán erősnek lenni és győzni. Sehol sem volt meg a relatív túlerőnk. — A hadtestek egyenletesen elosztva, mindenütt négy divízióval támadtak, csak a tizenharmadiknál volt hat divízió. Relatív túlerőt tehát seholsem hoztunk össze. Kezdeti eredmény mindenütt volt, de átütő eredmény sehol. Az egyetlen siker a főhercegé, a *Montellon*. Ott már ötvenezer fogoly van és állítólag az előrenyomulás is tovább halad.

Délben *Toepkét Mandriellere* telefonálják a hadosztályhoz, onnan a brigád- és ezredparancsnokok *Laricibe* mennek a XIII. hadtesthez. Bizonyos, hogy oda fogunk kerülni.

Június 21. Most mindent össze-vissza írok, úgy, ahogy jön. Tizenhetedikétől huszonegyedikéig voltunk a *Sterzinger-táborban*, mely a *Vezzena* melletti erdőben fekszik. Egy szikla oldalára ragasztott kalickában laktam s ha a felhők elmentek alólam, látni lehetett a gyönyörű fekvésű *Levicot*, honnan katonazene hangzott fel. Mint adjutánsnak rengeteg volt a dolgom, de az ezrednek békessége volt, amíg tegnap meg nem jött a parancs, hogy állásba megyünk *Asiagohoz*. *Csanády* altábornagy, a hadtestparancsnok, maga is kijelentette, hogy ez az olasz front legrosszabb része. Vonalunkkal szemben angolok állnak.

Ma hajnalban a két félézredsegédtiszt, *Székely* és *Hübner*, előrementek *Say Gézával* az utat és állást rekognoszírozni. Mi, *Toepkével Billemecaprébe* mentünk és jelentkeztünk a hadosztálynál. Ott közölték velünk, hogy a kilencesek mennek az első vonalba, mi a másodikba. Az állandóan lőtt és igen kellemetlen 981. völgy-ponton át, hol az *Ássa* és *Galmarara* völgyek összejönnek, felmásztunk a *Monte Interrottora*. Útközben a *Sávoly*-, *Papp*- és *báró Than*-dandárok trénjével és egyes visszajövő csapatokkal találkoztunk. Minden út állandóan tűz alatt van. Az olasz repülők szabadon dolgoznak, a mieinket alig látni.

Az *Interrotto* híres véres hely. Az út csupa gránátlyuk, kétoldalt sírok. Az erdő szélén elhagyott olasz kaverna, odább egy üteg áll. — Itt megálltunk és felülről tanulmányoztuk az állásokat.

— Az erdősézlőről, amíg össze nem lötték, szerpentin-út vitt le a *Monte Rastára*. Ezen egy régi olasz erőd van s előtte balra terül el *Asiago*, mely teljesen romokban hever. Déli szélén húzódik az állás, mely nagyjában a vasúti töltés mellett fut. Elöl szakadatlan pergőtűz, a füst gomolyogva száll és betölti az *asiagoi* völgyet. A völgyön túl, az erdős dombokról, sűrűn villognak az angol és olasz ágyúk toroktüzei.

Még világos volt, de a hegyhátakon már árnyék feküdt. Megindultunk egymástól húsz-harminc lépésre lefelé. Az alkonyodó égen angol repülőgép jön. Egész alacsonyan köröz felettünk, néhány géppuska lövi, de saját repülőt nem látunk. Az angol nyugodtan repül és füstjeleket ad, majd észrevesz bennünket és löni kezd bennünket foszfór-munícióval. Ennek a muníciónak röp pályája jó darabon világít. A látvány szép lett volna, ha nem mi kaptuk volna. Levágódtunk *Toepkével* és az ordonánccokkal a sárga sziklára, közben igen örültem angol köpenyegem sárgás, mimikri színének. Az angol rövidesen megunta a keresést és elment. — Kövek, sziklák és gránátlyukak között jutottunk le a *Monte Bastara*. — Már ott találtuk *Horthy Pistát*. — Mi báró *Than* brigádját váltjuk fel. Az első vonal középső védőszakaszát tegnap váltották a jászkunok. A váltás sok halottba és sebesültbe került.

Június 22. Tegnap késő este mentek az első állásba a *Nadasyak*. Tőlük jobbra a huszonhatos bakák, balra a jászkunok állnak. Az állás csak gránátmező. Árok és drót nincs. A harmincnegyedik gyaloghadosztály még felváltás előtt visszautasított egy angol támadást. — Ezredem a *Monte Interrotto* oldalán húzódó második állásba kerül. Parancs szerint löszert, kézigránátot és minden egyebet a felváltott ezredtől kellett volna kapnunk, de nem kaptunk semmit, nem tájékoztat bennünket senki s alig hogy beérkezett az ezred éle, a felváltott csapat nyomban nekiindult a hegynek, hogy még derengés előtt az erdőbe jusson.

Június 24. Tegnap erős tüzértűz. A kilencesektől megsebesült *Flandorfer* kapitány. Az erős tűz itt többet jelent, mint máshol a legerősebb.

Előttünk féljobbra a *Monta Rasta*, ezen van a kilencesek parancsnoksága. — A mi állásunk elhanyagolt, sok helyen bedőlt. Állapotán senki sem változtatott, mert az olasz állítólag nem tudja, hogy meg van szállva. Van benne néhány rossz, az ellenség felé néző kaverna és néhány fedett tető. Nappal egy lélek sem mutatkozhat benne. Külön repülőgépfelügyelők vigyáznak

mindenütt és sipjelükre mindenki eltűnik. Tüzérségünk hallgat, míg az olasz szakadatlanul lö. — Az ezred nagyon fáradt. Hét éjjeli marssal jöttünk *Feltreig*, tizenkét éjszakát dolgoztak a századok a *Perticán* és a *Stizzonéban* állandó tűzben, majd pedig három éjjeli marssal jöttünk *Caldonazzoba*. A *Monte Roveren* volt végre három csendes napunk, ez felszereléssel telt el s onnan egy-menetben, délután öttől reggel háromig jöttünk ide. Néhány század konyhája az első éjjelen eltévedt, ezek a századok huszon-négy órát koplaltak. A konyhák különben csak az *Interrottoig* jönnek előre, onnan emberek hurcolják le a főzőládákat.

Szűk, három-lépéses, félig bedőlt fedezékfelében ülök *Say* másodsegédttiszttel, egy őrmesterrel és az ezredírnokkal. De ez egyszer mind a kaszinó is, ahová beszélgetni járnak a tisztek. Nyomorúságos életünkhöz képest a kedv még mindig igen jó. Sok a beteg. Valami új járványszerű nyavalya ez, a láz 39-40 fokig is felmegy, kinek feje, kinek gyomra, kinek a tüdeje szenved tőle. A bakák *spanyolbetegségnek* nevezték el. Betegség ide, betegség oda; ezt mindenkinek itt kell kiállani, mert nincs pótlás. — *Császár, Vértessy, Deréky, Mika* betegek, de csak a trénhez mentek hátra és megüzenték, hogy néhány napon belül visszajönnek. — Közben három fiatal tiszt, *Pintér, Vidacs* és *Mihailovics Kornél* hadnagy vonult be a kiképzőcsoporthoz.

Június 25. Igen erős tűzértűz, saját tüzérségünk nem felel. Ez nagyon lehangolja a legénységet. Csak néhány ágyú válaszol — a *Boscotól* északra álló, bámulatosan bátor üteg. Ezer és ezer gránát lövi állandóan, néha elhallgat, azt hisszük vége s aztán újra tüzelni kezd. A huszárok csak *Bosco-ütegnek* hívják, szeretik és aggódnak érte.

Június 26. Az álláson nem lehet dolgozni a repülő miatt. Sűrű járőrszolgálatot tartunk, hogy megismerjük a vonalat és érintkezésünk legyen a szomszéd csapatokkal. Az ezredparancsnokság előremegy a *Monte Rastara*, hogy együtt lehessünk az első vonal parancsnokságával. Így könnyebb lesz az együttműködés. — *Páncél Tibor* félezrede, amely eddig külön volt, csatlakozott az ezred balszárnájához.

A *Monte Rastán* levő megfigyelőhelyről jól látni a frontot. — Az olasz tüzérség teljes erővel fekszik rá a *Nádasdyak* vonalának egyik pontjára. Egyik nehéz aknavetője órákon át keresi a második század fedezékét, míg végül telitalálat és — *Szalay, Faber* főhadnagyk és *Lorsi* önkéntes szakaszvezető és még tizenkét huszár halott,

Conlegner hadnagy és huszonhét huszár pedig jórészt nehéz sebesült. Tőlünk tegnap négy halott, nyolc sebesült és hat gránátnyomásos volt, még csak nem is az állásban, hanem ételhordás közben.

S mindez azért a romhalmazért történik, melynek neve *Asiago* és azért a presztiskérdésért, hogy nem tudom hány hónappal ezelőtt a trónörökös offenzívája foglalta el ezt a romvárost. — Ez örültség! — Az utolsó huszár is tudja, hogy a legnagyobb taktikai képtelenség lefeküdni az olasz állás tövében a síkságra akkor, amikor a front ezer nem tudom hány méterrel hátrább mindenütt egyenesen a hegyvonulatokon megy, de itt kiugrik és zsákot alkot előre, minden ok nélkül. Emiatt naponta rengeteg a véres veszteség még akkor is, ha nincs ütközet. De ez *presztiskérdés* és az összes eddig itt állott parancsnokok közül egy sem akadt, aki tiltakozott volna ez ellen. Csak most akadt egy: a brigadérosunk, *Horthy István*. — ő megbotránkozott ezen a vérpazarláson.

Mint mindig, most is *Horthy* a hadosztály harccsoportjának parancsnoka. Sem golyót, sem felelősséget nem fél, magyar úr és huszár ízig-vérig. Két napig tanulmányozta a vonalat, azután jelentést készített és kérte, hogy kiugró állásunkat a józan észnek és a taktikának megfelelően vegyék vissza a rendes vonalba. A legénység is tudja ezt. Hallottam, amint káplár *Kis* ezt mondta a telefonistáknak:

— Az Úristen áldja meg *Horthy* generális urat, akár sikerül, amit akar, akár nem, mert van szíve hozzánk!

A felterjesztés lényege: hogy itt hónapok és hónapok óta a legszörnyűbb vér- és életpocsékolás folyik ok nélkül, mert az állásnak így, ahogy most van, kitörő-kapu jellege van, ami nem megokolt, mert senki sem akar rajta kitörni. Az a körülmény, hogy a front hét hónapja itt áll, eddig legalább hetvenezer ember véres veszteséget jelent. Ó inkább lemond a parancsnokságról, de ezt a vérpazarlást tovább nem tűri.

Báró Probst jászkun hadnagy belehalt sebeibe.

Horthy legerélyesebb fellépésére sikerült elérni azt is, hogy a saját tüzérség megszólaljon. — Balra tőlünk a *Monte di Val Bellán* heves támadás.

Június 29. Reggel háromkor hosszú pergőtűz után támadás a vonalra. A megfigyelőből nézem. Csoda lenne, ha a *Nádasdyak* és jászkunok ebben a tűzben vissza tudnák verni. — Az ezred

készenlétben vár. *Werner* törzsőrmestert az irodával és naplóval hátra küldöm.

Reggel 5^h 45'. A vonal keményen ellenáll. A rakéták a vonalból repülnek fel. Az egész völgy pokol. Felmegyek a dombra, hogy jobban lássak, de itt sem látok többet. Alattam, az állások fölött, mesterséges kód: gránát- és srappelfüst meg gáz gomolyog. Elrendeljük a gázkészültséget. — Zúg és csattog minden, mint az utolsó ítélet napján.

Este 6^h. Mögöttünk van a szörnyű nap! Minden jól ment, az ezredek önállóan dolgoztak s valahányszor telefonon intézkedni akart a hadosztály, mindig jelenthettem, hogy a szándékolt parancs már teljesítve van.

— Jelentsék a kegyelmes úrnak, hogy nyugodt lehet, ezredek nem hagyják cserben!

Felejthetetlenül szörnyű és hatalmas kép volt az *asiagoi* völgy a támadás alatt. Főként rakétajelzések alapján történt a vezetés. Hátra és az ezredrészek közt végig működött a telefon. Ez jól fektetett vonalakat jelent. Minden eshetőségre, három megfigyelő patrult hajtottunk előre, hogy az első vonal sorsáról tudjunk. *Sándor* zászlós patrulja, tűzön és gázon keresztül, elsőnek érte el a vonalat és küldött írásbeli jelentést. Az itteni harcokra karakterisztikus, hogy az első jelentések egy-két órával a harcok kezdete után futhatnak csak be, minden parancsnoknak öntevékenyen kell dolgoznia és jórészt érzés után diszponálnia.

Reggel a hadosztály nevében *Székely* kapitány telefonált. Nagy elismerést és dicséretet kaptunk. Reggel tisztán látom a honvédek szörnyű tűzben történt ellentámadását a *Monte di Val Bellára*. A roham sikerült.

Gróf Bissingen Károly főhadnagy súlyosan megsebesült repülőbombától s még csak nem is a vonalban, hanem hátul. Áthelyezték a káderhez s éppen indulóban volt *Trientbe*, a vonatra. Haslövése is van, szegény fiú nem fog megmaradni.

Július 2. Tegnap igen nehéz tűz zuhogott az *Assa-völgyre*. Minden közlekedés megakadt. Ma igen erős tűzzel való rajtaütés. Dél előtt nyolc repülőgép órákon át egész alacsonyan és zavartalanul tanulmányozza állásainkat. Tüzérségünk nem lő. Délután teljesen elborítják gázzal és gránátokkal a *Bosco-üteget*, azt hisszük vége. Fél óra múlva csattanó ugatással szólalnak meg az ágyúk. Ez a leghősiesebb üteg!

A hatodik század egy fiatal huszárja gránátnyomást kap mikor a menázsit hozza. Hajnalra egész testében rángatózva. nem tudom hány kilométert szörnyű tűzben megtéve, jelentkezik tűzben álló százada parancsnokánál, *Földvárynál*. Azaz csak jelentkeznék, mert beszélni nem tud. Szájára mutogatva jelzi, hogy megnémult, s apró papírt ad át. Rajta: „*Jelentem, hogy berukkoltam.*” Rángatózva és némán is visszajött századához, hogy együtt pusztuljon el a többivel.

Ezzel szemben *Weber* altábornagy az offenzíva meghiúsulását követő napon, mikor a vonalba marsoltunk, az előremenő *Nádasdyaknak* és nekünk ilyeneket mondott:

— Miért van azon a tisztén köpönyeg? Miért hord rövid botot, fokost és miért nem hosszú turistabotot? Miért megy a tempószabályozó tiszt az első tagpár mellett és miért nem előtte?

Végül előadást tartott arról, hogyan igyék vizet a legénység, majd nyomtatott emlékeztető-lapokat és írásbeli tanácsokat osztogattatott arról, hogy a katona milyen sorrendben öltözködjék, hogyan húzza meg a nadrágszíját és vigyázzon, hogy el ne rontsa a gyomrát.

Az állásban is valóságos papíráradat omlik ránk felülről. Lőszer, ennivaló, ruha, felszerelés, az nincs, de papírrendelet az van özönével. Mindenki ír, hogy létjogosultságát bebizonyítsa. Elöl ezt a sok hülyeséget senki sem olvassa el, mert ha komolyan vennénk, nem volna idő a rekognoszciózásra, a védekezésre, még a verekedésre sem. Ki kellene adni egy parancsot, hogy a frontra való helyezés büntetése mellett — milyen szomorú leírni, hogy ez büntetés! — tilos naponta ennyi és ennyi mázsa papirosnál több parancsot előreküldeni!

Éjjel váltott a második *Nádasdy-élelered*. Nemsokára mi jövünk kés alá.

A *Monte Rastán* mély, be nem löhető kavernarendszer fut a hegyben. Nekünk is van egy mély, nedves és bűdös kavernánk. Amíg nem kell, nem megyünk bele. Egy kis deszkabódéban dolgozunk *Say Gézával*, mely a *Rasta* hátsó lejtőjéhez lapul. De hiába áll ez takarásban, a mögénk lőtt nehéz gránátok repeszdarabjai szitává lyukasztják a falát. A brizans-gránátok hátrafelé is hatnak. De inkább löjjenek agyon, semhogy bemenjünk a víztől csepegő kavernába.

Az ezredet *Gottesmann* veszi át, *Toepkét* valami kurzusra vezén vélték.

A tegnap éjjeli támadásnál eltűnt a tizenhármastól *Szirmai* főhadnagy. Egy visszazökött ember azt állítja, hogy hasán keresztűszúrva fogságba került és bizonyosan meghal.

Délután hétkor gáztámadás volt a *Boscora*. Mi is kaptunk belőle s van néhány gázmérgezéses emberünk. — *Havas* zászlós kutyájának nem volt gázmaszkja, ez belepusztult.

Július 3. Gáztámadás *Assától* nyugatra *Arsieroig*. Az egész völgy egyetlen hömpölygő gázfelhő. A *Monte di Val Bellán* folytonos támadások, az állást ki kellett ürítenünk. — Hazulról igen rossz hírek.

Július 4. Angol és olasz tüzérség rendszeresen lövi az utakat. Látható, hogy zárótüzét is ellenőrzi. Aztán ránk fekszik a tűz. Egy hatalmas repeszdarab bevág ablakunkon, mikor éppen borotválkozunk *Sayval*. A fejünk között elfütyülve darabokra töri a tükröt. A helyzet tarthatatlanná válik. Mondom *Saynak*, hogy hencegés ide, hencegés oda, örülség ittmaradni, menjünk be a kavernába. *Say* még maradni akar, veszekszem vele, hogy jöjjön be, de marad. Nemsokára mégis utánam költözik s bevallja, hogy ő sem állja tovább. — *Bosco* felett lelőtték egy repülőnket. Minden jel készülő nagyobb támadásra mutat. — Egyik ütegünket a másik után teszik harcképtelenné. A *Bosco-üteg* lö.

Július 5. Nehéztűz az első vonalra s négy óraker támadás a balszárnóra. Visszaverjük. A kilenceseznek tíz halottjuk és huszonhat sebesültjük van. A pergőtűz hajnalban lett legerősebb, a nyolcas ulánusok és a *Nádasdyak* veres rakétákat lőtték a vonalból és zárótüzet kértek. Telefonon kértem én is, az ezredet pedig készült-ségbe helyeztük. — Az összekötő járőrök kimentek. Az ulánusok - nál franciák, a *Nádasdyaknal* angolok támadtak.

Bissingen Kari behalt sebeibe.

Július 7. Éjjelre a hadosztály harckészültséget rendelt el, de nem történt semmi. Hadtestparancsnokunk, *Csanády*, járja az állást. Az öregúr kitűnő, bátor ember s a legénységnek nagyon imponál, hogy nappal is kintjár náluk. Lógós bajuszú, kemény, magyar arc — fiatalos szemek, szigorú katona, tréfát nem ismer. De ide ilyen kell. — Egy elkeveredett francia tisztet *Bosconál* fogtak el. Ha franciául meg nem szólal, akár tovább is mehetett volna a sötétben.

Július 8. *Sayval* megkaptuk az *asiagoi* nyavalyát. Cudar rosszul vagyunk, magas láz; koplalással próbáljuk magunkat gyógyítani. Elmenetelről persze szó sem lehet. Ma feltűnő csend van.

Részlet egy apámnak írott levelemből:

„... . . Az életünk elég nyomorúságos, de ez lenne a legkisebb baj, ehhez hozzászoktunk. Sokkal nagyobb baj az, hogy hazulról csupa rossz hír jön. En bírom jól és kibirom még azt a húsz napot, amíg szabadságra mehetek, ha Isten segít. Hogy azután mi lesz, azzal nem gondolok. Kezdem azt hinni, hogy mi múlt és jövő generációk bűneit expiáljuk. Negyven hónapi harctéri szolgálatom van. Toepke megígérte, hogyha februárt megélem, akkor hosszabb időre hazaküld. Mit írjak még? — Az újságokat olvasatlanul dobjuk el, úgy érezzük, hogy el vagyunk zárva és-vágvva mindentől és nincs már kapcsolatunk hátrafelé. Csak az ezredbecsület tartja azokat, akik itt vannak és az, hogy ezt a nyomorult, szegény, zúgolódás nélkül pusztuló, vesző legénységünket nem akarjuk elhagyni. Hiszen ma ott tartunk, hogy mindenkít felmentenek, aki akarja, mindenki elmehet jobb helyre ha ügyes, csak a tisztesség fanatikus bolondjai vannak még itt és pusztulnak el. Édes apám! Hátral valami nincsen rendjén. Tegyenek valamit, mert szörnyű dolgok következnek. Szent meggyőződése, hogy kemény energiával és kérlelhetetlenséggel még most is lehetne javítani a dolgokon, de az mégis képtelenség, hogy itt harminc és negyven hónapon felüli frontszolgálattal mindig ugyanazok vannak kint, és tízszer annyi, aki semmit sem csinál, otthon ül és bujkál.”

Július 9. Ma, Csanády ittlétekor, igen mulatságos dolog történt. — Már napok előtt parancsot kaptunk, hogy minden csapat jelentse, nincs-e körletében egy nyomaveszett fényszóró-osztag, amelyről már hónapok óta nem tudják hol van, mit csinál? — Minden jelentés negatív volt. — A régi olasz erőd földalatti kazamatafolyosójában az egyik sarokban áll egy letakart valami s a tövében mindig két baka kártyázik. Ezt látta mindenki, aki a megfigyelőhelyre ment, de senki sem törődött velük. Ma azután, mikor Csanádyt kísértük a megfigyelőhelyre, neki rögtön szemébe ötlött a letakart, gépszerű valami. — A két kártyázó baka felpattant és haptákban állott. Csanády megkérdezi:

— Mik vagytok?

Óriási konsternáció, mert — kiderült, hogy ők a keresett fényszóró emberei, akik hónapok óta elvesztek.

— Ki a parancsnokotok és hol van?

— A hadnagy úr hat hónapja megsebesült és elment haza.

— Ki a helyettese?

— Az őrmester úr.

— Hol van?

— Öt hónapja elment szabadságra, azóta nem gyött vissza.

— Hát most ki a parancsnok?

— A Führer úr.

— Hol van?

— Az hátraköltözött a *Galmarara-völgybe*, ott lakik egy sátor alatt.

Kiderült, hogy a derék emberek parancsnok nélkül lapítottak hónapszámra, a legénység fele mindig otthon volt szabadságon, a két inspekciós pedig becsületesen kártyázott a letakart gép tövében és hallgatott bölcsen, nehogy felfedezzék őket. — Az egymást folyton váltogató csapatok szó nélkül átvették őket élelmezésbe. Nyaraltak *Asiagonál*.

Csanády torkán percekig nem jött ki szó, aztán megszólalt:

— Uraim, ez szomorúan karakterisztikus!

Részlet egy anyámnak írott levelemből:

„... . Meghatva olvastam két utolsó aggodalmas levelét. Bánt, hogy édesanyám mindent olyan rossz színben lát akkor is, ha jót írok, pedig én nem tagadok le semmit és ezután sem jogok, nem is lenne értelme. Isten ellen való véték volna panaszkodni. A mi helyünk aránylag jó, jobb, mint sokszor máshol, a vonal ide messze van és csak néha megyünk oda vizitálni, csak akkor, ha csend van. A kavernám igaz, hogy szűk egy kicsit és nedves, de egészen biztos. Gondolja el, hogy *Pestről* lövik *Budát* és én az *Alagútban* lakom. A gránát ide nem tud bevágni és a gáz, ha bejön sem baj, mert akkor tüzet rakunk és kimegy. De különben is a maszk biztosan véd. Itt sisak és maszk nélkül úgysem járunk sohasse. Gondolja el, milyen furcsa az, amikor maszkkal alszunk és olyan hosszú disznóorrmányunk van! Persze vannak kellemtelen dolgok, napjában csak egyszer eszünk meleget, de vigasztalódjék, mert nemsokára szabadságra megyek.

Ha *Magára* nem gondolnék, nem mennék, úgy undorodom mindattól, ami hátul történik. — A víz itt rossz, de nem iszunk, mert van citromos- és ásványvizünk. Egy-két napot én is beteg voltam egy kicsit, de az nem igaz, hogy itt járvány volna. A kavernámban társaság is van: egy patkány család. A gyerekek nem rég születtek meg, éjjel nagyon sírnak de nem akarom őket

kidobni, mert itt biztonságban vannak. Ha másoktól minden jelét hall, gondoljon arra, hogy az nem igaz. Az emberek mindent túloznak.”

Az egyik reggel pergőtű: őrségen áll *István István* öreg huszár, fekete, törökös típus, görbe láb, fölényes nézésű, zömök magyar. Az ilyen posztot tízpercenként váltjuk; a felváltó rohan ki, a másik pedig, ha még él, fut be. — Az öreg legény látva az öt felváltó újonc falfehér képét, ráordít: „Eredj vissza nyavalyás!” és visszakergetvén egyiket a másik után, három, azaz három óra hosszat állt kint magasztánból.

Július 10. Élénk repülőtevékenység. Árkok, kavernák tele vízzel. Századaink éjszaka a második álláson dolgoznak, mely ha elkészül, főállás lesz. *Horthy* fellépésének megvan az eredménye. — Lázam tart. Nem csoda ez a járvány, hiszen a víz hullákon át folyik és szörnyű a piszok. Nem is a harc itt a legrosszabb, hanem az emberhez méltatlan életviszonyok.

Július 11. Hátra kellett mennem a hadosztályhoz, hogy a megérkezett kiegészítést elosszam. Visszajövet csúnya utunk volt *Wollnhof* kapitánnyal és *Székely* hadnaggyal. Hegynek felfelé panaszkodtunk, kényeskedtünk, hogy milyen meredek, de azután arra a tűzre, amit hirtelen kaptunk, egyszerre nem volt sem meredek, sem a szívdobogás nem hátráltatott, hanem futottunk egy oltalmazó szikláig olyan tempót, hogy ezzel rekordot csinálhattunk volna! Az ember nemcsak azt a gránátot kaphatja meg, ami neki szól. Az alsó úton jövet, az *Interrotto-út* találatai a repeszdarabokat és a követ négy-ötszáz lépésig röpítették. — Tizenkilencedikén éjjel felváltjuk a *Nádasdyakat*.

Az ezred tisztikara egyre változik, újak jönnek az állandóan kintlévő garnitúrához. A fiatalok kitűnően beválnak s a svadronosok többsége is már csupa fiatal tiszt. Legnagyobb része jobb, mint az öregek voltak. A századparancsnokok sorszám szerint: *gróf Csáky* és *Vértessy* főhadnagyk, *Pánczél* kapitány, *Pintér* hadnagy, az ötödiket most veszi át *Wollnhof* kapitány, a hatodiké *Földváry Miklós* főhadnagy. Az utászszázad parancsnoka *Graffy* főhadnagy, a két gépfegyverszázadé *Gyöngyössy* és *Klimes* főhadnagyk. Egyik jobb, mint a másik.

Július 15. Délelőtt 10^h. Fejünk felett légi harc négy saját és hét ellenséges repülő között. Siklórepülés, looping, mennek fel-le s kezdettől fogva látható, hogy az angolok kerekednek felül.

Egyik gépünk kigyullad, a pilóta kitért karral halálugrást csinál. Az égő gép ledobja szármányait. Nyomban utána zuhanni kezd egy másik is, de ez csodálatos módon háromszáz méterrel az állás felett megint szárnyra kap és félig zuhanva lesiklik valahogy. A harmadik erősen billegve menekül az *Interrotto* felé. Az előbbi égő gép a kilencesek harmadik százada elé szállt le. Később jelentik, hogy pilótája, *Hebra* dragonos főhadnagy, az égő gép szerencsés és bátor vezetője, bejutott az állásba. Az olasz tüzéség cafattá lövi a gépet. A repülőfőlény mindig az ellenségénél van és nagyon demoralizálóan hat.

Július 16. Előkészületek a váltáshoz. Éjszaka kisebb támadás a jászkunoknál.

Részlet egy apámnak írott levelemből:

„Szabadságom megint eltolódott s még panaszkodni sem lehet miatta, mert most a váltás előtt igazán nem lehet elmenni. Nehezebb sorunk sehol sem volt. Az orosz is mindig erősebb volt. mint mi, de ott csapat csapat ellen harcolt. Itt ellenünk a technika harcol. Az orosz fronton a tizenkét-centiméteres is öreg ágyúnak számított és eseményt jelentett, itt a tizenöt-centiméteresnél kisebbet lenézzük. A nehéz-gránátok csúnya sebeket ejtenek. Technikai téren óriási az ellenséges főlény. A repülőknél és nálunk is az embernek kell pótolni mindent, ami a felszerelésben csak hiányzik. Ez meg is történik, de rengeteg vérbe kerül. En nem ócsárolok, de felállítom a mérleget s ez azt mutatja, hogy így már nem lehet soká bírni. Nem azért nem lehet bírni, mintha félnénk, hogy bennünket megvernek — ez minden főlényük ellenére sem aggaszt — de nem lehet soká kibírni azért, mert hátul minden rosszul megy és bomlik. Hinterland nélkül — ha ott felbomlás kezdődik — a legjobb hadsereg sem állhat meg. — Hígyje el, itt legénykedésről szó sem lehet. Legénykedni lehet ember ellen, de huszonnyolcasok ellen és az égből jövő foszfor muníció ellen nem lehet. Csend ritkán van, a feszültség folytonos. Az emberek nemcsak ütközetben esnek el, de a legegyszerűbb munkák elvégzésénél is, menázsihordásnál és ha üzeneteket visznek. Újságot senki sem olvas, idő sincs rá, hiszen reggel hat körül szoktunk lefeküdni és örülünk, ha délig alhatunk. Ez rendszeren a csendes idő, egyébként szakadatlan munka, figyelés, vonalvizítálás, egyik napon úgy, mint a másikon. A hátul ülő és szájukat jártató, ócsároló emberek, képzelem, mennyire rontják az amúgy is rossz hangu-

latot. Bizonyos, hogy sok kritika jogosult. A mi kritikánk nem a veszélynek és a nehéz helyzetnek szól, ezt megszoktuk, de elkésere-
redünk afelett, amit hazulról hallunk és azon, hogy ma már csak az van itt, aki akar, ezek pedig mindig ugyanazok. Hátról csupa részvétlenséget és közönyt látunk, a vezetésben könnyelmű lelkiismeretlenséget, a szabadságról dühöngve jönnek vissza a tisztek és átkozzák azt a wirtschafatot, ami otthon megy. Mindaz, ami jönni jog, már nem rajtunk, hanem az otthoni vezetésen múlik.'

Július 20. Tegnap éjjel váltott az első és hatodik század és a második gépfegyver, ma éjjel a második, negyedik és ötödik századok, holnap a hatodik. A kilencesek a mi helyünkre jöttek. (Lásd 32. sz. vázlat.)

Az újságok is írják, hogy *Asiagonál* nap-nap után pergőtűz, repülőtevékenység, vállalkozások, de ami itt megy, azt leírni nem lehet, az pokol! Tegnap új nehéz üteggel lőttek be. Négy és fél órán át szabályos ötpercenként kaptuk a nehéz gránátot. A múltkori türehtetlen éjszaka után *Sayval* visszaköltözködtünk a bódémba, most folyton zúg a kö- és vasszilánk, mosdás közben ellőtték a mosdómat, *Sayt* egy repeszdarab majdnem agyonverte.

Július 21. Feltűnő lövöldözés srappellel az utakra és útbejáratokra. Álláspontunk kap vagy hetven nehéz gránátot. Néhányat kiálltunk a vityillónkban és dolgoztunk tovább, de aztán a légnyomás bevágta az ablakot s engem *Say* nyakába borított. Erre sisakot, maszkot feltéve futni akarunk a kavernába. De egy csomó szilánk bevágja az ajtót s a tetőn és oldalfalon kopog az áldás. Két lövés között alapos lendülettel kirohanok és fejest ugrom a kaverna szájába. Ez tele van bemenekült huszárral. Bent ül *Montenuovo* és *Bethlen* is. A tűz útközben fogta el őket, ide ugrottak be. Hosszú döngetés után kis elcsendesedés, *Sayval* visszamegyünk a telefonhoz, később aludtunk is valamit. Ötkor bevágott egy tizen-nyolcas nehéz, utána újból előlről kezdődött az egész, be kellett menni a kavernába.

A forgalom az ezredparancsnokságnál este tíztől reggel háromig a legnagyobb. Folyton jönnek a jelentések, a telefon szakadatlanul vinnyog, tiszteket, embereket kell eligazítani, a századok szükségleteit ellátni, jelentéseket írni stb. *Gottesmann* nyugalma bámulatos. Az öregúr úgy sétál, nemcsak éjjel, hanem nappal is. hogy folyton vigyázni kell rá, nemcsak személyes biztonsága miatt...

hanem azért is, mert minden járkálás tüzet vonz magára. Mint egy ketrecbe zárt oroszlán, úgy sétál az öregúr, tíz lépést ide és tízet vissza a kaverna bejárata előtt. Káromkodik, hogy tovább nem mehet, mert nekünk ígéretet tett rá. A legénység imádja, mert egyszerű, közvetlen és bátor. Tegnap hallottam, amikor az egyik ütközetordonánc azt mondta a másíknak:

— Az öreg ma éjjel már megint kimegy a vonalba. Már nem állja, hogy egy helyben legyen. Biztos, hogy süket — a golyót nem is hallja!

Ez az egyhónapos pokol kezd az idegekre menni. Tisztek és legénység sápad-

tak; megkíntott, elgyötört színük van. Az első vonal nappal még emberi szükségleteit sem végezheti el, mert minden mozdulat tüzet vonz. Az én idegeim is kezdenek táncolni. Az örökös éjjelezés, tűz, gáz és az ezer dologra való gondolás, főként azonban afelelősség, előveszik az embert. Az ezredváltás szerencsés és sima volt.

Július 23. Tegnap éjjel három tüzérégi rajtaütés volt. Vityilónkból végkép beköltöztünk a kavernába, a nedves, sötét börtönlukba. A falról folyik a víz, a ruha egy óra alatt átázik. Középkori rabok cellái közt is a legrosszabb lenne ez, azzal a különbséggel a rab javára, hogy ha a rab kidugja az orrát, nem üti bele egy nehéz gránátba.

Estére támadást jeleztek. *Hübnert* magam mellé véve kimentem a századokhoz. A *Monte Rastdról* a *Sanct Dominico* kápolna felé vezető út és annak két oldala mindenütt gránáttölcser. Teljes holdvilág, borzalmas hullabúz. A júniusi offenzíva elesettjeinek egy része még temetetlenül hever. Szétlőtt árkok, drótok, elől a holdfényben nagy fehér folt, a romváros: *Asiago*. A völgyben sehol

egy fény. Szemközt felvillanó toroktüzek, utánuk nyomban gránátsivítás és exploziódörrenés. A legtöbb a *Campo Roverére* és az útra megy. A *boscoi* út még nincs tűz alatt. Az úton árnyak, mindenki siet. Az élet itt éjjel bonyolódik le. Útban lenni talán rosszabb, mint az állásban. A trénlegénység ugyanolyan veszedelemben van, mint a vonal. Elérjük a kápolnát. Két huszár ül bent: reléfutók. A jelentések stafétafutás módjára továbbítódnak. Az emberek kis távolságra váltják egymást se futó küldöncök viszik a parancsokat, mert a telefonban bízni nem lehet, azt ellövik, meg le is hallgatják. — Néhánynapja egy olasz repülő levelet dobott le névre szólóan egy kapitánynak. Gratuláció volt benne a vaskoronarendhez, melyet a minap kapott. Egy tiszt telefonon gratulált neki s ezt hallgatta le az olasz. — A két huszárral beszélgetni kezdek, kikérdezem őket, röviden iskolát tartok nekik, majd dicséretet s néhány cigarettát kapnak és megyünk tovább a régi futóárok mentén.

Az úton, mely már régen nem út, három összelőtt teherautó hever. Ezeket valamikor elkapta a tűz s azóta hálás céltáblák.

Elérjük *Asiagot*. Hátral a gránátok *Boscora* és utunkra kezdenek zúgni. Már hangjáról és irányjáról tudjuk, hova mennek melyik üteg lövi őket. Csodálatos valami az olasz telihold fényében a rommá lőtt, halott város: *Asiago*. A falak romokban, ablak, ajtó, tető sehol. A főtemplomban van az ezred segélyhelye, falai-ban egy csomó találat. Bemegyek. Két doktor dolgozik a sekrestyében. A templom tele sebesültekkel. Ontja őket a front. A mi egészen kiváló, kötelességtudó, hősies orvosunk, *dr. Bodó Jenő* éjjel-nappal dolgozik itt a legexponáltabb helyen. Felváltás nélkül teljesíti kötelességét. Tiszt és legénység hálás szeretettel és elismeréssel beszél erről a kitűnő emberről. A sekrestye előtt tábori csendőr áll. A menázsit s löszert kiszállított kocsikat és autókat feltartja, ezek viszik vissza a sebesülteket. Az ellenség hallja az éjszakában a kocsik zörgését és a hang után állandóan lö.

Asiago holdfényben. Az utcákon, a falak mellett, hallgatva suhanó, sisakos árnyak. Mellükön kinyitott gázkészültségdoboz. A főtéren mindenki rohanva megy át. Ide akkor is két-három percenként jön a tűz, ha egyébként csend van. Az árnyak mozdulatlanul kivárnak egy ütegtüzet s a következő pillanatban megelevenedik a kép. Hirtelen előre-hátra rohanó sziluettek futnak nesztelenül, majd pedig újra falhoz lapulnak, földre vágódnak az árnyak és a mozgás megszűnik. Aztán újra pereg a mozigép

s pattanva indulnak megint rövid egy-két percre, a sisakos szellemek.

A hullaszag szörnyű. Ordonánckáplárom megszólal:

— Kapitány uram, gyerünk, itt futni kell!

Egy sarkon átfutva elrohanunk a fogházhoz, ebben van a jászkunok *Beniczky*-parancsnoksága. A bejárat egy nehézgránátlyukon át vezet. Beugrom. A folyosó sötét, de érzem, hogy tele van emberrel. Kinyúl egy kéz, megfogja a karomat és szó nélkül vezet tovább. A pincében *Beniczky* most adja át a parancsnokságot *Ujházy* egyes népfölkelő huszárőrnagynak. *Beniczky* mellett segéd tisztje, *Görgey Gyuri* kapitány. Kölcsönös tájékoztatás és megbeszélés után tovább megyek az első vonal félezred-parancsnokságához. Ez az *asiagoi* állomás rommálőtt fűtőháza mellett van, egy szörnyen rossz, kavernának nevezett lyukban, melyet egy huszonnyolcas gránát tölcseréből fűrtak tovább a földbe. Benne ül *Simon* őrnagy félezredparancsnok az adjutánsával, *Székely* hadnaggyal, *Klimes* főhadnaggyal, az egyik gépfegyverszázad parancsnokával, a tűzermegfigyelő-zászlóssal, a telefonistákkal és ordonánccokkal. A kavernának csak egy bejárata van s csak a neve kaverna. Félórai ott időzés után a hatodik század parancsnokához: *Földvár* y *Miklóshoz* megyek.

A romvárosra fényes telihold süt, figyelmeztetnek, hogy a fűtőházi dombról futva menjek le, mert a lejárót szakadatlanul lövi a tűzéség. Végigfutunk az úton s a káplár rám ordít:

— Levágódni!

Fekszünk lihegve. Az előttünk levő összelőtt, alig álló betonhídra percenkint jön a láge. Ha a gránátoszorozat elcsattant, át lehet rohanni a hídon, aztán újra hasalni kell. A hídon túl, magas fűben, csupa gránátlyuk közt, átmegyünk az *Ave Guardinaltiba* vezető úton egy régi olasz állásba. A domb pereme mögött fekszik a hatodik század. Ez a hely nem is srapelbiztos. Egyedüli védelme, hogy a vonal keskenyen lapul a domb élvonala alá.

HARMINCEGYEDIK NOTESZ.

Július 23. Új noteszben folytatom éjjeli barangolásunk leírását. — A hatodik századnál *Földváry Miklós* főhadnagy a parancsnok, *Horváth* és *Bolehovszky* hadnagyok a század tisztjei. Jó hangulat, *Földváry* századánál nem is lehet más. A legénység is a legjobb impressziót teszi. Mióta *Földváry* vette át a századot, az kitűnő lett, bár addig is jó volt. Az akadályokon dolgoznak. Nem a naponta előforduló veszteségek, hanem a fehérműhiány, eltetvesedés és élelemhiány miatt panaszkodnak. Megiszom velük egy pohár bort, megbeszélünk mindent, amit kell s ugyanazon úton indulok vissza. A vizitáló fellebbvaló minden századnál egy kísérő altisztet kap a szomszédig, nemcsak azért, mert; a sötétben utat-ismerő ember kell vezetőnek, hanem azért is, mert ezek pontosan tudják, hol kell futni s mikor, meddig kell fekke várni a tűz miatt.

Újabb pergőtűz kezdődik. *Hübnerrel* be akarjuk várni a végét a félezred kavernájában. Újra átfutunk a rossz betónhídon és felmászunk a fűtőházi dombra. Ott elfog egy kettős gránát-és srappel-lége s levágódunk. A lyuktól még száz lépésre vagyunk.* Egy perc csend, azután erősen nekifutunk és a kavernánál valósággal fejest ugrunk a sötétbe, nyakába esve néhány telefonistának és ordonáncnak. Igaza van káplár *Kissnek*: az olaszországi teliholdfényben lát az ember, nem úgy, mint az orosz holdfényben, melyben csak hiszi, hogy lát. Nedves falak, alvó, morgó emberek között csúszunk lefelé. Fent most megszólal egy hang:

— Segítsétek le a főhadnagy urat, csak féllába van!

Lebocsátanak a kaverna fenekére egy tisztet, akinek féllába van, mert a másikat még 1915-ben vesztette el *Horodenkánál*. Külön engedéllyel lett repülő. Azért jött ki autón *Asiagoból*, hogy a vonalunk előtt lelőtt repülőgép motorját leszerelje és visszavigye. Elmeséli, hogy *Hebrát*, a dragonyosfőhadnagy-vadászrepülő

* A már említett, gránátölcserből-nyíló kavernalyukról van szó, -amelyben Simon őrnagy félezredparancsnoksága tanyázott.

egy *Spowith-gép* lötte le. A benzintartály alulról kapta a lövést, a benzín égett ugyan, de egyszersmind folyt is ki. *Hebra*, lélekjelenlétét megtartva, nem ugrott halálugrást, hanem a forróság és láng elől kimászott a szárnyra s abba megkapaszkodva kuporgott az alatt, mialatt gépe háromezer méterről égve zuhant lefelé. Közben az alul levő lövésnyíláson kifolyt a tartályból a benzín a lángok elaludtak, *Hebra* elkapta a kormányt és még tudott kényszerleszállást végezni. Megmondtuk a főhadnagynak, hogy fél lábával lehetetlen a géphez jutnia s montőrjei *Földvártyék* segítségével szerelték le a motort. — Reggel félháromig beszélgetünk, akkor a segélyhelyre megyünk. A templom lépcsője előtt tíz-tizenkét lóhulla hever. Sebesült sebesült hátán, *Bodó* egy másik orvossal még mindig a sekrestyében kötöz, a fáradtságtól támolmogva.

Indulunk haza s az autók mellett elhaladva, szürkületre a *Rastán* vagyok.

Mi az az érzés, amikor a némileg biztonságot adó Werkfal mellé bekanyarodunk!

Tizennégy tojásból álló rántotta vár, *Hübnerrel* megesszük és kérünk még egy porciót.

Brennzer hadnagyot halála után a harmadosztályú katonai érdemkeresztre adtuk be. *Brenner* még az orosz fronton egy utóvédharcnál, amelyben *gróf Grouy* és *gróf Triangi* kadéttokkal együtt a németek visszavonulását biztosítva, feláldozta magát, fogságba került. A legkalandosabb módon szökött vissza, elfogták, újra megszökött s végre mikor sikerült neki a szökés és a hosszú fogság után *Zsolnini* magyar területre ért a vonatja, örömeiben megőrült és a vonat elé feküdt.

Július 26. Két napig aránylagos nyugalom, ami az első vonalban napi négy-öt főnyi véres veszteséget és nyolc-tíz gránátnyomást jelent. Ma újra belövés. Legénységünk túr, közben lassan épül a hátsó állás, amely nagyon sokat fog javítani sorsunkon. Az ezredparancsnokságon rengeteg dolog, *Hübner*t elvezényelték s alig győzzük a munkát *Sayvobl. Gottesmznn* ezredes folyton járja az állásokat. Hátról nem sokan látogatnak ide.—Mindenki, aki az ezredtől elkerült, szebben van kitüntetve, mint azok, akik itt vannak. Mégis csak képtelenség, hogy a kiválóan vitéz, bátor és kötelességteljesítő *Gottesmannak*, aki mindent végigcsinált, ahol csak nehéz volt a helyzet, még mindig nincs vaskoronarendje!

Július 27. Éjjel egy angol patul kóborolt a negyedik század előtt. Parancsnokát egy járőrünk lelőtte. Jelentem hátra, nem

akajják elhinni. Egyszer csak behozzák a hullát. Miután a patrulkommandánszal hasonló eset többször is megesett, most elküldte mellékletnek. A halott a *Gleichenstere-shire-ezredből* való s különös jelvényt viselt „*Egypt*” felírással. Továbbküldtem. A hatodik század előtt olasz vállalkozás, melyet egy patrul megíúsított.

Július 29. A jobbszárnyon valami hiba van, a szomszéd hatos bosnyákokhoz való kapcsolat körül. Este kimegyek elintézni a bajt. Kilenc után indulok el a tartalékállás mentén, melyben most huszonhatos esztergomi bakák vannak. Átmegek az összelőtt *Camporoverén*, a *Basta* lábánál. Csodálatos módon lövés nélkül sikerül átjutnom és délnek kanyarodva egy hajlásban vivő út mentén elérem a második századot.—Talán ennek van a legrosszabb dolga. Szabadon fekszenek gránátlyukakban. Parancsnokuk *Vértessy* főhadnagy, *Domokos* hadnaggyal együtt, egy nem is srápnelbiztos földkunyhóban ül. Állandóan a legerősebb tűz. Ok is a tetvekre panaszkodnak. Azzal vigasztalom őket, hogy én meg rühes vagyok. Felírom, amit kérnek, megbeszéljük a helyzetet, s búcsúszom. Ez a rész az állás legsivárabb, legrosszabb szakasza. Az út innen a negyedik századhoz már régen nem út, hanem tölcsermező. A hullaszag elviselhetetlen. A *noselei* temető civilhalottjait a gránátok kidobták sírjaikból s a halottak holtuk után is sebesülnek. Szegény, régen porladó olasz polgárok nem nyughatnak békében. — Gránáttölcseréken s kilőtt halottakon átvergődve jutok el a kápolnáig, ahol a két reléfutó áll. Ezekkel is beszélök s futva megyünk tovább az út kereszteséséhez, hol a két szárny tartalékszakasza fekszik a hozzánk beosztott *Schreiner* honvédhadnagy parancsnoksága alatt. Jobbra tőle nem messze tanyázik az érintkezési pont bosnyák tartalékszakasza.* Innen erősen belőtt úton a vasúti töltéshez jutok el. Ezt oldalozva lövik s már nem is töltés, mert minden cafatokban lóg; az elhajolt és a levegőbe ágaskodó sinek örült képet adnak. Itt fékszik a negyedik század tartaléka. Az átereszt helyére kétpercenként jön a láge. Futva érjük el a negyedik századot. Kavernája — amely nem is kaverna — egy házrom mögött lévő kétkijáratos lyuk. Egyik szája az olasz felé néz. A század parancsnoka *Pintér* főhadnagy, tisztjei

* Az egyes védőszakaszok érintkezési pontjai az arcvonalak legkényesebb részeinek bizonyultak a világháború során. Ezért az ilyen helyek mögé külön tartalék-csapatokat, úgynevezett Naht-Reserve-t — varrat-tartalékot — állítottak.

pedig *Reichl* hadnagy és *Gál* kadét. Félórát töltök náluk s azután a vonal mentén a terep egyik hajtásában fekvő ötödik századhoz megyünk. Itt *Wollnhofer* kapitány ül *Havas* zászlóssal. Kunyhójuk még csak nem is srapelbiztos. Oldalfala félig bedűlt, bedöntötte a földnyomás, még akkor, amikor az akna eltemette *Szalayt* két tisztjével és egy szakasszal. Innen a töltés mögött a félezred parancsnokságához megyek s onnan egy órai pihenés után az első századhoz.

Csáky Pista, szájában angol pipájával, most készülőkaver-nája előtt ül. Míg ez kész lesz, addig egy rombadőlt ház földszintjén lakik. Igen biztos helynek tartja, mert szerinte az olasz nem hiszi el, hogy valaki beköltözködjék ide. A ház lyukasra-lőtt falára felakasztott egy pokrócot, azt bekente malterrel, hogy ne lássék pokrócnak és most e mögött lakik. — Tőle a harmadikhoz sietünk. Ott állandó tűzben egy most betemetett honvédszakasz kiásásán dolgoznak. Öt-hat percig ásnak, ha jönnek a légék lefeküsznek, majd újra kezdik. A századparancsnok, *Pánczél Tibor* kapitány, egy pincében lakik és nagyon örül, hogy felette rommá lövik a falat, mert azt tartja, hogy minél több fal dül a pince tetejére, annál biztosabb lesz. Tőle egy rommá lőtt utcán át egy kis térre érek. Itt áll a híres *asiagoi Mária-szobor*. A szobor életnagyságú, hófehér. Körötte minden pozdorjává löve, a *Mária-szoborban* azonban nincs egyetlen srapelgolyó se. Az erre járók, ha elkapja őket a tűz, a szobor talpához futnak. *Pánczél* elkísér még a segélyhelyre. Útközben felbukik mellettünk egy muníciót vivő honvédhuzár. Még élve emeljük fel, de mire a doktorhoz került, meghalt. A sekrestyében megint ember ember hátán. A kép ugyanaz, mint mindig: *Bodó* lefogyva, sápadtan, fáradtan kötöz. A *boscoi* úton indulunk haza és reggel ötre érjük el a *Rastát*.

Örökre felejthetetlen marad nekem *Asiago* képe, a hófehér romváros, ahol még az árnyék is ezüst!

Augusztus 2. A hónap nagyon csúnyán kezdődik. Itt az egész környéken mindenütt találni valami pálcaalakú, belül üres, makaroniformájú feketés anyagot, mely szálanként meggyújtva kékes-sárga lánggal ég. A legénység eleinte kávémelegítésre használta. Nagyobb tömegben azonban igen veszedelmes robbanóanyag ez, melyet az olasz *gelatina explozívának* nevez. Felszedését a legszigorúbban megtiltottuk. Tegnap bevonul a tréntől egy *Spitz* nevű nyavalys kis telefonista honvéd. Vonalvizsgálat közben összeszedett egy csomó ilyen robbanó makarónit s a telefonista-

fedezékben behajította az egyik ágy alá. Éjfél után *Sayval* a külső barakban dolgozunk, amikor egyszer csak vakító fény lobban fel, erős dörrenés rázza meg a levegőt s valaki elordítja magát „*Repülő!*” A lámpát nyomban eloltjuk. A rákövetkező percben egész csapat ember rohan be hozzánk ordítva: „Megégtem, megégtem!” Sárgakeresztes gázra gondolok, de ennek spriccelése nem éget azonnal. Kint is emberek rohannak fel és alá s ordítanak: „Égek! Égek!” *Sayval* kirohanunk, lámpát gyújtunk. A látvány rettenetes! Tizenegy teljesen összeégett ember. A szerencsétlen *Spitz* égő cigarettát dobott az ágy alá s irtózatossá válnak a hövel meggyulladt a *gelatini explozíva*. Tizenkét ember volt a telefonista-fedezékben. Egy káplárnak még volt annyi lélekjelenléte, hogy pokrócát magára rántotta. A hőségtől ugyan elájult, de égést nem szenvedett. *Sayval*, *Werner* és *Kustra* törzsőrmesterekkel berohanunk a fedezékbe, pokrócokkal elfojtjuk a lángokat és kirántjuk az elájult embert. De milyen állapotban volt a többi! Minden, ami ruhán kívül volt, arc, kéz, nyak összeégve. Sok mindent láttam a háborúban, de ilyen rémséges sebeket alig. Kezükről, mintha pergamentkesztyű lenne, úgy áll el a felpuffadt bőr, mely csak az ujjak hegyén tapad még a húshoz. Egyébként mindenütt fel van repedve s látszik alatta a nyers hús. Szemöldök, haj, bajusz leégve. Az arcok véres húscafatok. Doktorunk csak egy van, az kint van a segélyhelyen, a legközelebbi orvos húsz percre van innen. Telefonáltunk érte. A sebeket addig nem engedtem bekötni, szárazon ezt nem szabad tenni, olajunk pedig nem volt. A megégetteknek vágni kellett. Csodálatosan kemény fajta a magyar legénység, csak levett kalappal lehet róla beszélni. Körülöttem ültek és álltak felemelt karokkal, az irtózatossá válnak a fájdalomtól eltorzított s égnek fordított képpel. Sziszegtek, de már nem ordítottak. Vigasztaltam őket és próbáltam beléjük lelket önteni. Keserves húsz perc után végre megérkezett az orvos. Egyenként kötözte be őket, senki sem tolakodott.

— Eredj te, — mondták egymásnak — te jobban meg vagy égve!

Az egyik, ég felé fordított arccal sziszegi: Isten! Isten! miért nem haltam meg? A legtöbb azonban hangtalanul vár sorára. Az egyik, elégett ajkát harapdálja s könnyei folynak, de hang nem jön ki a száján. Hetet nézett végig hangtalanul, míg rákerült a sor. Egy másik: feltartott karokkal, fogait csikorogtatva topog. Egy *Ammi* nevű telefonista vicceket csinál. —

Most akartam megnöveszteni a bajuszomat! — Egy másik, nagyon megégett ember szóltanul fekszik *Say Géza* ágyán. A sorrendet Zugsführer *Palló* dirigálja: Most te jössz sorra, most meg te! — *Ő* is összeégett, de *ő* szakaszvezető, tehát utolsónak maradt. Két órára levítettük őket az *Assa-útra*, ahol szanitéc-autó várt rájuk.

Egy buta fráter miatt szükségtelenül elvesztettünk tizenegy embert! A doktor szerint három sérülés halálos, hat nehéz, kétes és két könnyebb eset. Az Isten verje meg *Asiagot!*

Augusztus 3. Reggel félháromkor egy fényszóró világít égnek a *Kaberlabán*, aztán megcsóválva sugárkévését, háromszor egymásután lecsap. Erre a jelre megszólalnak az olasz és angol ágyúk és zuhogni kezd a pergőtűz. Rögtön tudom, hogy ez komoly. *Brazay* hadnagy a megfigyelőre rohan, én *Sayval* a telefonhoz s a következő percben már jelentkezik *Vértessy*, hogy összekötő-járőreit már előrehajtotta a vonalba. Elöl fehér rakéták szállnak fel. Előterepmegvilágítás. A zárótűzet még nem kéri. A tűz főereje jobbszárnyunkon és a bosnyákokon fekszik. A honvédhuszároknál gyengébb a tűz, a balszárny és az ulánusok felé megint erősebb. A legtöbb ezred már nem tud egymással és a parancsnokságokkal beszélni, a telefonösszeköttetés sorra megszakad, kivéve a mi vonalainkat, melyek kitűnően működnek. Jól vezették és rendben tartjuk őket. Ha valahol szakadás van, nyomban kirohan a vonaljavító járőr még a legnagyobb tűzben is. Ez *Say* érdeme. *ő* a telefontiszt. A honvédhuszárok, tüzérek és a gyalogsági megfigyelőhely már csak rajtunk keresztül tud beszélni. — Most a harmadik század jelentkezik. Közli, hogy összekötő-patruljai már kimentek az ötödik és hatodik századhoz. A bosnyákok védőszakasza és a mi negyedik századunk egyszer csak vörös rakétákat lő: kéri a zártűzet. Értesítjük tüzérsgünket, mely azonnal bevág. Zárótűzet dirigálunk az ötödik és hatodik század elé is. A rakétajelek körül zavarok vannak, két nappal ezelőtt megváltoztatták a jelzéseket s tegnap este megint a régi rendet állították vissza. Az instrukciót a hatodik század már nem kaphatta meg, csoda-e, ha keveredés történik?

Tart a tánc. Először a negyedik század és a bosnyákok gépfegyverei szólalnak meg. A vonalról semmiféle jelentés nem jön a parancsnokságokhoz, kivéve a mi ezredünket. Egész nagy-szerűen dolgozik a kilőtt-szemű *Vértessy*, jelentései gyorsak, pontosak, megbízhatók. Az ötödik és hatodik század most fehér

rakétákat lő, a negyedik még vöröset. — Hajnali félnégyre lassan megszűnik a dübörgés. A nyolcas ulánusoknál betört az ellenség. *Báró Wasilko* alezredes és vagy száz ember fogoly. Nálunk semmi baj. Őrmester *Boros* a hatodik századtól kilenc emberével az olasz állás előtt feküdt éjjel. Ott észrevette a két előnyomuló angol rajvonalat, beléjük pörkölt és rohanva jelentette a készülő támadást. Az angolokat elkapta tüzer- és gépfegyvertűnk. A vonal kitűnően tartotta magát. A negyedik század előtt *Pintér* és *Graffy főhadnagyok* éppen rekognoszcióztak. Nem is volt meglepetés számukra a támadás, mire az angol a vonal elé ért, kapott olyan tüzet, hogy rögtön visszament. Az angol azonban bátor katona, lefeküdt s kis idő múlva újra kezdte. Megpróbált bejutni tőlünk jobbra. Ezt is észrevették; a jobbszárny megszállta a záróállást, a szárnyak érintkező pontja mögött levő varrat-tartalék előrement, elfogtak egy angol kapitányt, egy hadnagyot és néhány „Tomyt”.

A hadosztálytól nagy dicséretet kaptunk, *Boros* őrmestert egész járőrével kitüntetik, de az ulánusokat az állásból alig kijött jászkunokkal kell felváltatni.

Augusztus 5. *Crouy Péter* bevonult, bent akartam tartani *Hühner* helyett az ezredparancsnokságon, de semmi áron nem maradt s még este kiment a hatodik századhoz, mert jóbarátjával, *Földvály Miklóssal* akar együtt lenni.

Augusztus 7. Esik. A rohamzászlóalj nem sikerült vállalkozása óta két napig erős tűz volt, ma az eső miatt csend.

Augusztus 9. Az egész vonalra három óra hosszat tartó pergőtűz. Hátulról figyelmeztetés, hogy az angol támadni akar. Járőr-vállalkozások.

Augusztus 10. Reggel fél négyig erős pergőtűz, aztán angol gyalogság a leghevesebben megtámadja az ezredet és a honvédszázadokat. Vonalaink legnagyobb része szétlőve. Magunkra hagyva harcolunk. Mindenütt köd és gáz. Fényt csak a lecsapó lánggránátok fellobbanásai adnak. A veres rakétákra lezúg a zárótűz, rögtön rá megszólalnak a fegyverek és gépfegyverek. Az angol, részben már a drót előtt volt, részben átjutott a zárótűzön. A negyedik és hatodik századnál kézitusára kerül a sor. Az első jelentések bizonytalanok. A tartaléktól kiment összekötő-járőrök részben elesnek és nem tudnak a vonalig jutni, részben nem tudják a jelentést visszajuttatni. A negyedik századnál óriási harcizaj, de sem fehér, sem vörös rakéta nem repül. Közel-

harcot vívnak. A második század telefonvonala még ép. *Vértessyt* hívom a telefonhoz és parancsot adok neki az ellentámadásra. *Vértessy* megígéri, hogy minden tőle telhetőt megtesz. Néhány percre rá újra vinnyog a telefon, *Domokos* hadnagy búcsúzik indulás előtt. Jelenti, hogy máris sok a sebesült, pedig még el sem indultak s beszédét a következőkkel fejezi be:

— Kapitány uram, én attól tartok, hogy az idei Szent István-díjat nélkülüm fogják lefutni! *Vértessy*vel meg akarok egyezni, hogyha kettőnk közül csak az egyik esik el, akkor én viszem haza a holmiját!

Ez az örökké vig, kitűnő fiú tegnap is pompásan viselkedett.

A második század nekivág az angol tűzfalnak. Átjutnak. Az első és a harmadik század parancs nélkül lép harcba. Az első biztos helyzetképet *Graffy* főhadnagy hozza, aki utászaival a dróton dolgozott. A támadás a vonalban kapta el őket. Az eddig befutott jelentések szerint az angol betört a negyedik és hatodik századnál. *Földvály* és a *Pintért* helyettesítő *Deréky*, a két svadronos az utolsóig védekezik. Mindkettő közelharcban esik el. A hatodiktól súlyos lövéssel fogságba kerül *Horváth* hadnagy. Egyszer már volt haslövése, akkor csodamódra megmaradt. — A hatodik század egyidőre megszűnt. Az alacsony létszámból több mint száz ember halott, sebesült és fogoly. A gépfegyverek forróságtól füstölve, az utolsó percig lőttek. A Vormeisterek elestek, a kezelőlegénységből hét elesett és nyolc megsebesült. *Gróf Crouy* hadnagy is sebet kapott. A negyedik századnak igen súlyos veszteségei vannak. A tartalékok parancs nélkül rohantak előre.

Világosra kivetük az angolt az állásból. Most újra a legnehezebb tűz. Az ezred jó időre megszűnik ezrednek lenni. *Gottesmann*, *Say* val a kötelékeket rendezi az állásban. A hadosztály a legfelsőbb szolgálat nevében köszönetét és elismerését fejezi ki. Reggelre a kézigránáttól két sebből vérző *Crouy*, könnyensebesült huszárokkal visszahozza barátjának, *Földvály Miklósnak* holttestét.

Augusztus 12. A szívós angol kilencedikén bevezette a támadást, tizedikére virradó éjjel volt a fő támadás és a tizenegyedikére virradó éjjel, kétórás, leghevesebb tüzérségi előkészítés után az egész vonalon megismételte azt. Az ezred megmaradt részei kétségbeesetten védekeznek. Az ezúttal jobb tüzértűzünkben és a vonal tüzeiben, közvetlenül az állás előtt, összeomlik a támadás. Azóta a rendesnél is erősebb a repülőtevékenység.

Augusztus 14. Temetés.

Augusztus 16. Tegnap éjjel először hatodik századunk megmaradt néhány emberét váltották fel a kilencesek, azután a többiekét. Az ezred megmaradt részei a *Monte Dolorera* mentek. A régiek legnagyobb része, akiket a négyéves háború még életben hagyott, elpusztult kilencedikén, tizedikén és tizenegyedikén. *Toepkével* nézzük a századokat. Még az ittlévők között is sok a könnyű sebesült, aki nem akar elmenni. *Földvály Miklós* eleste mélységesen lever. A *Földvályak* sok kiváló értéket és bátor férfit adtak az országnak. Férfiágon *Miklós* volt az utolsó. Minden tekintetben kiváló egyéniség volt, mint tiszt és mint ember egyaránt. Csak *Fiáth Bélához* tudom Őt hasonlítani. A kis *Deréky* néhány hete került ki a frontra. Fiatal gyerek volt, csupa kedvesség — hamar, de bátran fejezte be életét.

Tiszti értekezletre jövünk össze. Szomorú megbeszélés. Ezredesem utasít a kitüntetési beadványok elkészítésére. Amikor jelentésemet megteszem, *Toepke* egy ideig gondolkozik és a következőket mondja:

— Most talán egy kis ideig majd nagyobb békességünk lesz.
— Aztán rámnéz és hozzát teszi. — Sokat kínlódtál te is. Az idő is régen lejárt. Beadlak vaskoronarendre. Köszönök mindent. Most erédj szabadságra!

Aztán még hozzát teszi:

— De még ma!

Búcsúzom a századoktól, helyemet négy hétre *Pánczél Tibor* veszi át. Elmegyek *Horthyhoz* lejelentkezni. Ott *Havel Béla* főhadnagy, ordonánctiszt, jóbarátom meséli:

Két héttel ezelőtt egy rendes embernek látszó cseh tüzérkapitány járt a brigádnál. Elkeseredve beszélt arról, hogy a képtelen pusztulás és vérontás teljesen felesleges, hiszen csak vissza kellene venni a vonalat az *Interrotfora* s akkor mindez megszűnnék. Átkozódva tört ki a parancsnokok ellen, akik itt egymást hónapokon át leváltották, hogy egy sem akadt közöttük, aki férfi mert volna lenni és a csapat érdekében felszólalva, meg mert volna e tarthatatlan helyzetet változtatni. A *Horthy-hrigád* vezérkari tisztje, *Khun* főhadnagy erre szó nélkül kivesz egy felterjesztésmásolatot, *Horthy* már említett energikus beadványát. A tüzér elolvassa, néz s a szó szoros értelmében elsírva magát, ezt mondja:

— Végre! Hát mégis akadt egy férfi!

HARMINCKETEDIK NOTESZ.

Szabadságomról október elején vonultam be. Ezredemet már *Vigolo-Vattaroban* találtam mint hadtesttartalékot.

A legrosszabb impressziókkal jöttem vissza. A züllöttség otthon napról-napra nő, a forradalom a levegőben lóg. *Tiszát*, aki egyedül volna képes az eseményeket feltartóztatni, nem állítják arra a helyre, ahonnan még menteni lehetne valamit.

Olasz repülők ismételten magyar képviselők beszédeit tartalmazó röpcédulákat és magyar újságokat szórnak le, hogy azokat elolvastassák és bomlasszanak. A hadsereg főparancsnokság utólag *Höfer*-jelentésben emelte ki az ezred hősieis magatartását és gratulált *Székesfehérvár* városának és a megyéknek.

Október utolsó napjaiban a szerb frontra szóló rendeltetéssel bevagonírozó parancsot kapunk. A bolgár front összeomlása csapatok odaszállítását teszi szükségessé.

Tisza a képviselőház egyik ülésén kimondja a végzetes szót:

— A háborút elvesztettük!

A tisztikar hangulata komoly és aggodalomteli. A legénységnek nem adunk újságot. A monarchia magyar és német ezredeinek örök katonai dicsősége, hogy ezután a kijelentés után még mindig tudtak szívósan verekedni és elesni. Aztán hírek jönnek a flotta lázadásáról és arról, hogy Csehország elszakadt. A piavei front mögött kiképzés alatt álló menetzászlóaljakkal akkor már megmételtyezett szelleműek voltak. A mi legénységünk még mindig kézben van és képes minden akcióra, de borzasztó a budapesti helyzetre gondolni, ahol a káderek legénysége komoly zavargások esetére nemcsak megbízhatatlan, hanem azzal is kell számolni, hogy maga fog zavarogni.

Mikor tavaly tavasszal lovainkat végkép átadtuk, beszéltünk arról, hogy belső szempontokból is végzetes hiba volt a lovasság gyalogosítása. A lovasság erkölcsi nívója a történelmen végig mindig a legmagasabb volt, mert a legénység együttértett tisztikarával. Belső zavargások esetén, ha megáll a közlekedés és megszakadnak

az összeköttetések, a lovasság nélkülözhetetlen. Sajnos, a hadsereg-főparancsnokság másképp nézte a dolgokat!

Október második felében már bizonyosra vettük az összeomlást és számoltunk azzal, hogy ennek első következménye Magyarországnak Ausztriától való elszakadása lesz. Szerettük volna, ha *József főherceg*, mint az itteni front parancsnoka, a magyar csapatok élére állva, hazavezet bennünket, de ezekben a napokban már nem történt semmi. — Parancsolni, felelősséget vállalni padig senki sem mert, ellenben mertek otthon *Károlyi Mihály* és társai.

Október 27-én és 28-án bevagoníroz az ezred. A kilencesek már gurulnak *Szerbia* felé. Az első vonatra az ezredparancsnokság, a pionírszázad, az egyik gépfegyverszázad és az első század kerülnek. Vonatunk lassan gurul napokon át *Trient*, *Klagenfurt* és *Pragerhof* felé. *Pragerhofban* éjjel érthetetlenül sokáig állunk, később egy vasúti hivatalnoktól halljuk, hogy a szállítmányt nem tolják át a magyar határon, hanem valamerre Ausztriába visznek. *Gottesmann* ezredesnek azt tanácsolom, hogy tolassuk át a vonatot magyar területre, én pedig egy mozdonyal bemegyek *Kanizsára* hírekért. Az állomásfőnök nem akar mozdonyt adni, erre pisztollyal és fenyegetéssel gépet szerzek és átjutunk a határon. Itt egy kitérőn lekapszoljuk a mozdonyt s egy ordonánckáplárral befutok rajta *Kanizsára*.

Az állomáson a legnagyobb zavar. Tisztek, legénység, civilek csoportokba verődve vad híreket mesélnek. A vonalparancsnokság már nem funkcionál, az állomási tisztviselők gyülekeznek, mindössze egy energikusnak látszó fiatal tisztviselő intézi a forgalmat.

„Pesten forradalom van” — jár szájról-szájra. A *Kanizsán* állomászó cseh ezred pótkerete megtagadta az engedelmességet. Az állomásparancsnok nem lép fel ellene. A váróteremben egy tábornok ül, azt mondják ő az állomásparancsnok. Bárki is az, a fejét már elvesztette, nem is kérdezek tőle semmit. Sapkarózsája nincs, üres szemmel néz a levegőbe. Körülötte mindenféle népség tolong.

Vonat robog be. Ordítózó emberek fürtökben lógnak le róla. Egy megvert, vérző katonát vezetnek a tábornokhoz. Altiszt, csillagjait leszaggatták. A tábornok megkérdezi tőle, miért engedte ezt? Ez bambán ránéz, mintha hirtelen nem tudná, hogy melyik bolond a kettőjük közül. Körülöttük zúg a tömeg s a hevesen vitázó emberek zavaros beszédéből annyit veszek ki, hogy Pest *Károlyi Mihályt* dicsóíti és tovább nem harcol.

„*Forradalom!*” Ez a szó hangzik ki minden beszédből. Az emberek arcán izgalom. Vége a háborúnak! Elszakadtunk Ausztriától! Némelyik úgy örül, mintha minden bajon túl lennénk. Közben horvát zavargásokról érkeznek hírek, majd pedig arról, hogy a horvátok *Gyékényesnél* már be is törtek.

Felszólítom a forgalmat intéző vasúti tisztet, hogy transzportunkat azonnal irányítsa *Gyékényes* felé. Mozdonyon visszamegyek a szállítmányhoz s *Gottesmannak* jelentem a *Kanizsán* tapasztaltakat. Kiadja az utasítást, hogy a mozdonyra, a tisztikocsira és az utolsó kocsira egy-egy gépfegyver jön, a tisztek tartózkodjanak legénységük között s a fegyelmet minden eszközzel fenn kell tartani. Embereink erre a környékre valók, néhányan kérik, hogy elmehessenek. Nem engedjük meg. A tisztek megmagyarázzák a legénységnek, hogy akármilyen is van, az első az, hogy idegen ne léphessen magyar területre.

A vonat estefelé indul el. Indulás után a létszám jelentésnél megállapítjuk, hogy megszökött az első ember.

Egyik állomáson, agitátorok hazamenetelre biztatják a legénységet. A mozdonyra roham járór megy, az agitátorokat elkergetjük. Befutunk *Gyékényesre*. A betörés híre nem volt igaz, de a híd túlsó végén már horvát őrség áll és senkit sem bocsát át. A *Dráván* túlról sok menekülő magyar vasutas jön. Az állomásfőnökség közli, hogy Ausztriában és Horvátországban leszerelik a magyar csapatokat. Mellettünk cseh tüzerek állnak *Pragerhof* felé való irányítással. Agyúkra nekünk is szükségünk van. Átmegek a vonatra s udvariasan felszólítom őket, hogy az ágakat és lovakat, a tiszti-lovak kivételével, haladéktalanul adják át. Nem ellenkeznek. Őrmester *Bösze* néhány kiválókat emberrel *Kaposvárra* kíséri a lovakat és ágyúkat. A vonalon állandó lövöldözés, szétfutott *Hinterland-legénység* zavarog mindenfelé. A telefonhoz megyek és felhívom a *honvédelmi minisztériumot*. Furcsán hangzik, amikor jelentkezik: *Itt magyar hadügyminisztérium*. Jelentem, hogy a transzport *Gyékényesen* áll, a többi századról nem tudunk semmit, azok még *Ausztriában* vannak, a Pest felől jövő katonaság zavarog és a forradalmat élteti. A mieink még kézben vannak, de nem lesz csoda, ha ezek is megbolondulnak. Mi történt és mit csináljunk?

— Itt a hadügyminisztérium szolgálattevő tisztje beszél — válaszol a pesti hang. — A tisztek álljanak a legénység élére és éltessék a forradalmat. A katonaság is a Nemzeti Tanácshoz csatla-

kozott, az egész fronton megkötötték a fegyverszünetet, Károlyi a miniszterelnök. Ausztriától elszakadtunk!

— Mit csináljon az ezred? — kérdezem újra. — A horvátok zavarognak, a gombosi hídfő nincs megszállva.

— Intézkedni fogunk azonnal. Igazad van, Gombosra kell menni!

— Ki a hadügyminiszter?

— Kárpáthy ezredes. Az ő parancsára a sapkarózsák leszedendők, a rangjelzések nem.

— Kivel beszélek? Ki a szolgálattelvő tiszt?

Semmi válasz, a telefont letették. Persze, az sem volt igaz, hogy *Kárpáthy* a miniszter — de kellett egy jó név. Ez elég újság. Vége mindennek.

Hajnalban megindulunk *Gombosra*. Ott utasítást kapunk., hogy nem kell kiszállni, a horvátokkal nincsen semmi baj. Visznek tovább *Zombor* felé. A lakosság erre már erősen izgatott. A vasútvonal mentén ropog a fegyver. Vonatunkra sok hazai gyekvő ember kapaszkodik fel. A hangoskodókat lekergetjük. Az állomásokon tódul hozzánk a nép, akárcsak négy évvel ezelőtt, de most az akkori kiáltások ellenkezőjét ordítja. Részegek üvöltöznek és a csendőrség lövés nélkül átengedett fegyvereivel lövöldöznek. Fraternizálni próbálnak a legénységgel, a tisztekkel még tisztességtudók. Az egyik állomáson egy részeg csoport ölelgetve hurcolja hozzánk az öreg állomásfőnököt. Ennek a szegénynek is lekopasztották már a galérlját. Az öreg sír. Egy részeg öreg paraszt azt kezdi magyarázni, hogy most mind egyenlők leszünk, tehát vegyük le a csillagot.

— Öregem, — mondom neki — ez nem lesz egészen jó. Hiába mondja maga, hogy anélkül is megtisztel, mert a következő állomáson már nem fogják tudni, hogy valaha volt csillagunk és akkor már nem tisztelnek meg. Pedig valakinek mégis csak kell parancsolni!

Ebbe bele is nyugszanak s az öreg állomásfőnököt elengedik.

A szembejövő vonatokról részeg katonák lövöldöznek a mezőn legelő állatokra és a sürgöny póznák porcellán szigetelőjére, nem törődve azzal, hogy a pásztorokat is lelőhetik és összeütközést is okozhatnak a telefondrót elpusztításával.

Folytonos fegyverropogás között érünk *Szabadkára*. A gyalogságtól kapott kiegészítő legénységünk erről a vidékről való. A vonaton már csak a régi tizes huszárok vannak, de azok mind, a többi már megszökött. *Szabadkán* gépfegyverek közé fut be a vonat.

Nemzetiszín-karszalagos nemzetőrök állnak mellettük, mások a vonatokkal érkező, garázdálkodó legénységet fegyverzik le.

Egy tiszt *Gottesmann*hoz lép és kéri, adjuk át fegyvereinket. Ezredesünk megtagadja.

— Mi csapat vagfunk, a fegyvert az ellenségnek sem adtuk át négy év alatt s legkevésbé adjuk át itt. Reglama szerint, ha vége a háborúnak, az ezredek a kádernél szerelnek le. A fegyvereket tehát csak ott adjuk le. Ha pedig okoskodnak, lövetek!

A tiszt megjed s hebegni kezd valamit holmi Nemzeti Tanácsról.

— Hát az mi? — kérdi *Gottesmann*.

— Az intéz most mindent!

Az öregúr felém fordul:

— Majd én beszélek velük. Gyerünk a Nemzeti Tanácshoz. Intézkedni akarok, hogy egy patrul is jöjjön velünk. *Gottesmann* megtiltja:

— Csak az ezredtrombitás!

nemzeti Tanács. Füstös terem, egy sereg jobb-rosszabb külsejű ember, köztük néhány tiszt nemzetiszín-karszalaggal. Magyarázni kezdik, hogy engedjük magunkat lefegyverezni. Az öregúr hallgatja a beszédáradatot, de csak annyit mond:

— Szabály, hogy a kádernél kell leszerelnünk, kérek mozdonyt Székesfehérvárra.

Újra kapacitálják. *Gottesmann* a levegőbe néz s kis idő múlva megszólal:

— Lesz-e mozdony Székesfehérvárra?

Belátják, hogy nem bírnak vele és megígérik, hogy lesz. Visszamegyünk az állomásra. Az utcán halljuk, amint ordítják, hogy *Tiszát* megölték. Ez mégsem lehet igaz! Nem hisszük el.

A helyzet zavaros, a hírek ellentmondók, *Gottesmann* összehívja a tisztikart, közli, hogy félóra múlva *Pest* kikerülésével azon a vonalon, amelyen jöttünk, visszamegy az ezred a káderhez *Székesfehérvárra*. Nekem parancsot ad, hogy nézzem meg a helyzetet *Pesten*, tájékozódjam és vigyek jelentést *Székesfehérvárra*.

Az ezred félóra múlva visszagurul arra, amerről jött. Úgy érzem, hogy most láttam utoljára együtt az ezredet, a szép, büszke, nagymúltú, tízes *Mackensen*-huszárokat. Nem akarom hinni, de érzem.

Órákig várok. Este egy tehervonat indul Pestre. Nincs mit válogatnom, bemászom egy negyven embernek vagy hat lónak

való kocsiba. Egyik sarokba behúzódva, hátamat a falnak vetve, ülök katonaládámon. A kocsí, az ordítóva betódulok miatt egyre szűkebb lesz, már nyolcvanan is lehetünk benne. Ordonáncom, huszár *Péter* mellém ül s igyekszik köztem és mindjobban szorongó szomszédaim között levegőt tartam. A vágón toloájtaja félig nyitva van, de így is percek alatt a legszörnyűbbé romlik a levegő. A hetek óta mosdatlan, piszkos embertömeg, a hónapok óta nem váltott fehérnemű, a sok emberen már szinte rothadó ruha és bakancs orrfacsaró büze kibírhatatlan.

A betódulok hangos kiabálással helyezkednek el. Van köztük mindenféle a világon. Huszárok csak mi ketten vagyunk. Kint ordítás, távoli lövések csattannak, vasutasok kiabálnak. —Végre elindulunk.

— Húzd be a vagonajtót! — üvölti egy nagyhangú fráter. A jó ég tudja, hány hónapot feküdt ez kint, napban, hóban, esőben, szélben, de most ordít „Huzatot kapok!” — Most felszabadultnak érzi magát és parancsol.

Már a két utolsó napon rosszul éreztem magamat. Most forróság önt el s rá rögtön a hideg ráz. Fáj a derekam és számban rossz, fémes ízt érzek. Volt ez már egyszer *Asiagonál*. Akkor állásban csináltuk végig. Résztétlenül, semmivel sem törődve, támaszkodom a kocsifalnak. Egyik oldalamon egy kis szőke-, vagy inkább sárgahajú, madárcarcú honvéd fekszik. Időnként rámnéz, sűrűn hunyorgat aztán lekapja a fejét és elnéz. — Beszélgetések töredékei szállnak fel a hangzavarból. Néhányan énekelnek, háromféle nótát is. Egyik a kézigránátjait csavargatja. A hangos nyugtalanok teszik a kisebbik részt. A többség beszélgetve vagy hallgatva pipázik, ezek kislálföldiek, vagy dunántúli parasztok, Pesten át csak hazaigyekeznék. A kisebb rész pesti, sok köztük a harminckettes közös és egyes honvéd. Ezek annál hangosabbak. Az egyik ordítva bömböl:

— Tisza holttestét vonat után kell kötni!

A másik helyesel és szajkózza, hogy:

— Tisza vitte háborúba a népet. A háborút nem is akarta más!

A mozgósításra gondolok, a háborút akkor éltető tömegre és arra, amit *Fiáth* mondott:

— S amelyik közülük megmarad, az talán forradalmat fog csinálni!

De jó *Dénesnek*, de jó *Fiáth Bélának!*

Legénységi szürke mente van rajtam, de a két pislákoló sza-

kaszlámpa világánál egyik ilyen nagyhangú fráter mégis észrevesz és rájön, hogy tiszt vagyok. Eleinte foghegyről, félhalkan kezdi:

— Ez is egy olyan, a fene a pofáját, most persze lóg haza, de kint biztosan sehol se volt! — és dörmögni kezd valamit a szomszédja fülébe. Többen vizsgálgatni kezdenek, de ha visszanézek a szemükbe, elnéznek.

Egy másik nagyszájú, hetyke-hangosan, de még mindig személytelenül folytatja:

— Most más világ lesz. Régen rossz a régi világnak. Most majd richtungot csinálunk!

A kis madárfejű, sárgahajú honvéd ijedten pislog. Ordonáncom súg valamit a másik szomszédjának.

— Hát kezdhethénk is mindjárt a richtungcsinálást! — szól az első, sötétképű főkolompos és most már határozottan felémfordul. Az arcát átlóhtettek valamikor, a haja a szemébe lóg.

Uram, Istenem, mi lett abból a gyönyörű hadseregből, mely négy évvel ezelőtt, a biztos győzelem tudatában vonult fel büszkén, frissen, fegyelmezetten? Micsoda alvilági népség ez, az egészséges, tisztességtudó, fiatal, derék katonák helyén? Micsoda szörnyű és véres út vezetett idáig győzelmeken, vereségeken, nélkülözéseken, ostobaságokon, hibákon és bűnökön keresztül? Vagy csak a sors országútján mentünk, mely útnak ez volt a kijelölt vége?

A provokálásra máskor, ha kétannyian lettek volna is velem szemben; az arcába vágtam volna ennek a piszkos állatnak. Most csak fásultan nézem s ezt nemcsak a láz, nemcsak a betegség teszi. Az utolsó napok és hetek, a vég kikerülhetetlensége, ez az egész szörnyű összeomlás, az a piszkos, langyos pocsolyavízszagú felfogás, amit az eseményekkel szemben otthon, de részben a fronton is láttam, ostoba hazafiaskodó, piros-fehérvölgöd rikoltozó, sűrített butaság, mely most tombolva örül, mert azt hiszi, hogy ez nemzeti forradalom s amely egy csomó úgynevezett úriembert is meg tudott kótyagosítani odáig, hogy nemzetiszín karszalaggal nemzeti tanácsot játsszék — és végül a fejét máris emelgető vörös alvilág, melynek egyik képviselője most akar belémkötni — ez mind együtt valami kábult, lázas vízóji, amely lefog és lenyűgöz. Érzem, hogy vége aktivitásomnak, ami eddig soha egészen cserben nem hagyott. Ha ez a dög hozzámnyúl, lelövöm, de amíg csak a szája jár, addig abba a látomássorozatba tartozik, amely agyamon ül, zsibbaszt, kínoz és lefog.

Ordonáncom átmászik az előttefekvő emberen és a két hangoskodóhoz odahajolva félhangon mondja:

— Mit akar vele? Asiagotól jön, frontbeli, mindig kint vót, mindig rendes ember vót, mindig szívelte a legénység. Hagyjon neki békét!

— Hát akkor... — feleli ez s aztán nem folytatva hátat fordít és rákiált a mellette ülőre — Hé, te, adj egy cigarettát!

Többet nem is törődnek velem, csak a kis sárgafejű honvéd pislog rám. Vékonyan, majdnem vinnyogva megszólít:

— A kapitány úr is spanyolos? Én már másodszor vagyok. Először a Sisemolon voltam.

Ez a szegény is arrafelé járt, amerre én. Én is ott voltam először spanyolos. Akkor még nem ez volt a neve, hanem csak annyi, hogy „rosszul vagyok, de nem mehetek el, mert nem lehet.” Hányszor hallottam én ezt, tisztól és legénységtől, gránáttölcsérekben, vagy vizes kavernákban fekve; hullák, bűz és ocsmány piszok között, mialatt félig eltemetett hullákról folytkeresztül rajtunk az esővíz.

— Nem tudom, fiam, lehet, hogy spanyol.

Újra megszólal:

— Igen nagy a lázam, szabad egy kis vizet kérnem? — és megint pislog.

— Vízem nincs, fiam, de nesze konyak!

Boldogan iszik, utána megrázkódik, majd egészen összekuporodva csendben marad.

. . . Állomások . . . puskalövések . . . ordítózás. . . aztán megint gurulunk . . . Végnélküli ez az este!

Mindig rosszabbul vagyok. Elbóbiskolok, nem tudom meddig. Egy állomáson felébredek, ordonáncom nincs mellettem. A kis honvéd megszólal:

— Kérem, a huszár leszállt egy állomáson vízért. Talán lemaradt.

Ez nem akarattal maradt le. Nem hagyta el s különben is dunántúli, semmi keresnivalója nincs itt. De most már ennek a hátizsákjával is törődnöm kell, mert ellopják. Magam mellé húzom és újra félig alva, félig kábultan ülök.

A vonat áll. Kint ordítózás:

— Mindenki kiszállni!

Sötétség, lóballódzó kézilámpák, néhány homályos fénypont.

A tolóajtó nyitva, az emberek ugrálnak le és adogatják egymásnak a hátizsákokat.

Mióta jövünk? Hol vagyunk? Miért kell kiszállnunk? A honvéd nyögve, vacogva áll fel mellettem. Imbolyogva csetlik-botlik, hátizsákja háromszor akkora, mint ő, csak most látszik, milyen nyomorult, vánnyadt legényke. Alakja egy gyenge fiúé.

— Kérem, ez Pest, Kőbánya. Ki kell szállni! — S ezzel segíteni akar.

— Köszönöm, fiam, ne fáradj, nesze tíz korona, eredj haza és gyógyulj meg!

Nézi a pénzt s hirtelen, félszegül, kicsit meghajol:

— Isten áldja! — hebegi és kezd levackolódni.

Utolsónak mászom le én, leemelem ládámat és a hátizsákot.

„Gyerünk, gyerünk!” kiáltja mögöttem egy lámpát-lóbáló árnyék. A Perronon állok szakadó esőben. Valamit csinálnom kell, itt nem állhatok. Felcihelődöm. A hátizsákot valahol itthagynom, Péter itt fogja keresni. Nem is tudnám magammal vinni. Bejutok az állomásba. Egy vasúti hivatalnok megy haza szolgálatból, most szedi le karjáról a jelvényt. Megkérem, tegye el valahová Péter zsákját. Megteszi és búcsúzni kezd. Visszatartom.

— Mondja kérem, mi van itt? Mi van Pesten?

— Forradalom és Tiszát megölték.

— Kik? Mikor?

— Éjjel, harmincegyedikén, hogy kik, nem tudom!

— Hogyan történt?

— A Hermina-úti villában. Figyelmeztették, hogy ez jön, de nem ment el.

— Az Istenért, hát erre nem gondolt senki? Ha tudták, hogy veszélyben van? Nem volt rendőrség? Katonaság?

Legyint a kezével:

— Rendőrség, ezekben a napokban?! Es katonaság? — s kezével belemutat az éjszakába, melyben ropog a fegyver.

— Dehát ha ezek nem; a párt, a barátai? Hát senki sem volt mellette?

— Volt. Azt mondják, a felesége és Almássy Denk grófnő. Ezek elébe is ugrottak, de azt mondják, Tisza eltolta őket és a fegyverek elé lépett. Mikor lelőtték, csak annyit mondott, hogy: „ennek így kellett lennie.” Többet én sem tudok.

Menni akar, de aztán látva, hogy én üresen bámulok magam elé, újra megáll.

— Kapitány úr beteg? Jobb lenne talán itt aludnia, mint most bemenni a városba.

— Köszönöm — felelem, de nem mozdulok. — Fejét csóválja és elmegy.

Állok. Aztán üres fejjel, gépies mozdulattal, vállamra veszem a kis katonaládát és kilépek az éjszakába. Hideg eső. Sötétség. Itt-ott egy-két pislogó lámpa, lövések.

Elindulok és megyek, mintha mindig mentem volna — a semmiből a semmibe. Az utat csak érzem. A sötétség mindegy. Eléggé megismerhettem. Semmisse vagyok, senkise vagyok, a semmiből megyek a semmibe. Csak ez a katonaládám van, amit olyan régen, még az akadémiában kaptam, amikor hadnagy lettem. Meg a fokosom, amely annyi ezer kilométert járt velem . . .

Egy darabig jól megy, azután csak megy, röviddel rá már nem megy, csak vánszorgok. Lázam magas lehet, derekamban nyilalik és lábaim szörnyen nehezek. Es milyen nehéz kezd lenni ez a kis láda ... A kis sárgafejűnek igaza volt, ez bizonyosan spanyol. A láda nő a vállamon, éle bevág, váltogatom, de mindig gyorsabban kezd bevágni. Nemcsak a vállamat vágja. Vasfogantyúja a markomba vág, mint egy éles kés. A fokos mellettem kopog a kövön. Ez olyan furcsa! Mintha a fokos külön járna és nem is tartoznék hozzám. Mindig nehezebb lesz az út és a katonaláda. Már nem is lehet bírni, megnőtt, óriás lett, már talán olyan nagy, mint a földgolyó ... Tántorgok... Nem megy tovább...

A láda a járdára zökken . . . újra kicsi lett. Ráülök. Fálnak vetett háttal ülök. Ez jó. Nem nehéz, nem vág, a fokos se kopog külön mellettem. Az eső szakad. A sötétség suhog és gomolyog, messzebb egy gázláng lidérckedik és itt is, ott is szól a fegyver. Elbóbiskolok, nem tudom meddig. Aztán görcsös köhögésre ébredek.

. . . Hol vagyok? Mi ez? Miért ülök itt? Hol a többi? Megsebesültem? Aztán dereng az agyam . . . Vége ... és Tiszát megölték. A gondolatok futni kezdenek, mindig gyorsabban és gyorsabban, mintha valami szörnyű filmet húznának az agyamon át pokoli sebességgel.

Hát ez a vége? Hát ezért volt e négy év? És a tenger vér? Ezért? Hogy ezek a dögök itthon elveszítsék a háborút? Kik vették el? Azok akik ezt itt csinálták és azok, akik engedték, hogy csinálják. Hát ezt érdemelték, akik verekedtek? Ezt, akik elestek? Dénes, Fiáth, Boronkay, Földváry, Deréky és mind a többi, tiszt

és huszár? Ez talán nem is igaz. Talán megőrültem! Lehet ez igaz? És mit beszélt a vasutas? — hogy Tisza félretolta a két asszonyt és elébe ment a fegyvercsöveknek és mikor elesett, azt mondta, hogy „Ennek így kellett lennie . . .”? — Szörnyű ez! Miért mondta ezt? Hiszen ugyanazt mondta, mint amit Boronkay mondott és a kis húszéves Pettkó hadnagy, amit a derék, bátor Führer Tinkanics, a szép szál Vajda őrmester, meg a vitéz, ügyes kis káplár Varga mondott! Ezek mind azzal mentek el, hogy: „Ennek így kellett lennie!”

Mi ez? Hát tudták, hogy aki meghal, annak előbb ezt kell mondania? Mindnek ugyanazt? A miniszterelnöknek, aki a nemzet vezére, aki gróf és huszárezredes; az ifjú-házas Boronkaynak és a húszéves kis hadnagynak, aki még nem is ölt s ekkor ment volna első szabadságra? Az őrmesternek, akit otthon feleség és három gyerek vár? A parasztgazda-káplárnak? És annyi másnak? Mindnek? Mindnek? Mi ez? Ez valami általános, ezt nem egy ember gondolja. Tudom mi ez, most már tudom ... ez a magyar sors . . .

A magyar sors. Hogy el kell esni, mindig 'másokért. Oly sokszor és reménytelenül. Itt vagy ott. Régen, vagy most. A tatár ellen, a török ellen, az osztrák ellen és most mindenki ellen. És miért? — Csak azért, mert itt vagyunk, ahol vagyunk. Mi sohasem akarhattunk semmit. Az országunkon kívül nincs akit akarjunk. És mégis mindig el kell esni, reménytelenül. Vagy talán nem reménytelenül, hanem azért, hogy később, néha sokkal később, a nemzet újra talpraálljon és újra előlről kezdje. Ez a magyar sors. Ennek kell így lennie.

Lépések . . . Felnézek. A sötétből két alak válik ki. Megállnak előttem. Az egyik katona, a magasabbik civil, de katonakabát van rajta s a vállán fegyver.

— Mit csinálsz itt? Ki vagy?

Nem felelek. A kérdés újrahangzik élesen, csattanóan. Az egyik pesti csirkefogó, nyakában kendő, a katona rendesebb. Övé lehetett a fegyver, de odaadta a másiknak.

— Tiszt vagyok. Fronttiszta.

— Hová mégy? Mit csinálsz? — ordítja a civilsapkás. Elönt valami. Valami határtalan keserűség. Gondolatfoszlányok viharzanak át agyamon. A katona megszólal:

— Maga beteg?

Hát annyira beteg vagyok, hogy észrevette? Spanyol. Bizo-

nyosan belepusztulok. Itt. Hazáig sem érek. De hogy mer ez tegezni? Mit mer ez? Micsoda hang ez? Elönt a düh és egy olyan érzés, amit csak a legveszélyesebb helyzetekben éreztem, hogy minden mindegy, de valamit tenni kell, ordítani, ölni kell, de valamit csinálni kell.

Felugrom, magam sem tudom hogyan és milyen gyorsan, ráfogom revolveremet és idegenül, sivító hangon ordítom:

— Nem vagyok beteg. Mi közöd hozzám? Mi közöd hozzá, hogy hova megyek? A semmibe megyek!

Aztán csendesebben hozzáteszem:

— Ha beteg is vagyok, meggyógyulok.

Lüktet a fejem s mintha nem is én volnék az, aki ordított, olyan idegenül jött ki a hangom.

Egy puska és egy pisztolycső mered rám, de a pisztolyos, a katona megszólal:

— Hadd a fenébe, bolond ez, vagy beteg!

A másik még mozdulatlanul áll, a baka újra meglöki és szól:

— Gyere, mi dolgunk veled? — A puska vállra kerül, egy-két lépést mennek, megállnak, újra visszanéznek, aztán megint néhány kopogó lépés és eltűnnek a sötétben . . .

Újra leülök. Mik voltak ezek? A forradalom? Ezek ilyenek? Most előbújtak az alvilágból. Most az ő idejük jön. Ezek még jobbak voltak, de ezeknél rosszabbak lötték le Tiszát.

A láz emelkedik. Az eső szakadva zuhog le, a sötétség nem fogy és pattognak a lövések.

Ülök és gyötör a félöntudat. Hát ez a vége. De mi a folytatása? Tisza elesett. Pedig elmehetett volna, tehát *akart* elesni. Miért *akart*? Azért, mert nem lehetett máskép. Tudom, most már biztosan tudom, egyszer tanultam is gyermekkoromban, ami olyan régen volt. Nem azért volt régen, mintha öreg volnék, nem vagyok az, de régen volt, mert közben volt ez a négy év. Akkor, régen tanultam egyszer, hogy miért kell ennek így lennie? Azért és úgy, ahogy Zrínyi Szigetben. Ahogy annyi magyar végvár kapitánya, ahogy az aradi tizenhárom . . . Zrínyi megadhatta volna magát, de kirohant és elesett. Felajánlotta magát Magyarorszáért, a magyar jövőért. A többiek is előtte és utána. Hát ezért. Tisza is ezért. Az országért, a magyar jövőért. Mert el kell esni, mert mártírok kellenek, különben nincsen feltámasztás. Ezért ha vége is mindennek, még sincs vége. Mert Tisza,

Boronkay, Pettkó, Varga, Tinkanics és Vajda el tudtak esni. El tudtak esni azzal, hogy: ennek így kellett lennie! Nem is tették hozzá, hogy a magyar jövőért, nem mondták ezt, mert ez természetes, mert ezt úgymint mindenki tudja . . .

. . . Felkelek, vállamra veszem a katonaládát és indulok. Közben fut tovább a film. —A magyar jövőért... De hol van a magyar jövő? Semmit sem látni, ami jó. Ez csak a vég kezdete. De mi jön még addig, amíg csak dereng is? Minden olyan ocsmányul sötét, mint ez az éjszaka, amelyben megyek. Hová megyek? Haza .. Ez a gondolat nem mond semmit. Egyszer csak megáll a rohanó film és agyam előtt egy világos kép: — igen, haza. Haza a gyerekekhez. A gyerekekhez, akik most alusznak, távol ettől az éjszakától, szennytől, rondaságtól, kloakaalakoktól, puskaropogástól: ettől az egész aljas piszoktól. A gyerekekhez megyek, mert ők a magyar jövő, mert miattuk kell a magyar jövő, értük, velük és általuk.

Ráz a hideg és tüzel a láz. Mindenem fáj és újra földgömb & katonaláda. Ólom a lábam de menni kell, megyek haza, ahol most még alszik a magyar jövő.

Elérem a házat. A falnak dülök, az eső kezd elállni és alig észrevehetően pirkad.

Nyílik a kapu. Megyek a gyerekekhez . . .

TARTALOM:

- ELSŐ NOTESZ. Hadbavonulás. — Az ezred. — Száva-biztosítás. — Galícia. — „Háborúban nincs heveder-megeresztés!” — Az első halott. — A vezérkari főnök haditapasztalatai. — Tarnoszyn. — Vissza Zolkiewig.)..... 5
- MÁSODIK NOTESZ. (Káplár Tóth meg a gránát-sorozat. — ízelítő a koplalásból. — A lovaskiképzés hibái. — Attak az erdő ellen. — A radruzi pokol. — Vissza Jaroslau és Lancut felé. — A brigadéros véleménye a vezetésről.)..... 26
- HARMADIK NOTESZ. (Hambalgó káplár jászkun-félszázada. — Utóvéd-harcok Rzeszów körül. — Eső, sár és hátrálás. — Egy éj a tejhűtőben. — Kowalów, Tuchów, Zakliczyn. — A háború lélektani hatásai.)..... 48
- NEGYEDIK NOTESZ. (Dénes öcsém elesett! — Újból előre! — Rzeszów. — Harcok Lukawiec előtt. — Üldözés. — Huszárok beszélgetnek. — Lovaspárbaj Kosina előtt. — Mi szép a háborúban? — Előre az erdőzónán át.)..... 65
- ÖTÖDIK NOTESZ. (Láz. — Dénes élete és halála. — Pótlás érkezik. — Kolera. — Hogy születik a Hány János? — Folis kapitány lovasgyőzelmei. — A dabrówki kozák. — Lancut, Steinau, Letónia. — Orosz zászló a nadrágban. — A tarnoszyni sebesültek bravúrja. — Nowosielec. — „Kár a lóért!” — Salzburgiak és prágaiak. — Vérpocsékolás és teljesítőképesség. — Lövészlyukakban a San mentén. — Szél. — „Miért?” — Chaim jobban tudja! — Visztula-biztosítás. — Marschall hadnagy vállalkozása. — Lovasság a háborúban. — Strzelcei attakunk.)..... 83
- HATODIK NOTESZ. (Szczurowa. — Portyázásaink Klimessel, a Visztula két partján. — „Hurrá, az első patrol!” — Rabvédelem. — A wawrenczycei csatátér. — Két nap Krakóban. — Hátral adminisztrálnak. — Egy otthagytott vacsora. — Hátral megnyugtató a helyzet. — Újból előre. — Negyvenkilométeres mars, negyvenfokos láz. — Visznek haza. — Két külön világ.)..... 122
- HETEDIK NOTESZ. (Másodszer a frontra. — Fiáth hősi harcai és halála Neusandecnél. — A limanowai huszárcsata története. — Újra az ezrednél. — Gólya jár a kvártélyon. — Előre. — Amire csak köp a honvédhuszár. — A szükszavú Löffler Laci. — Pünkösdi királyság Stanislauban. — Harcok Stanislaú és Tlumacz körül. — Tlumacz élete az orosz megszállás alatt. — A chocimirczabokruki szörnyű napok. — A tél.) 137

- TIZENNYOLCADIK NOTESZ. (Vidám fronthistóriák. — Kémszolgálat és kémelhárítás. — Az orosz kémszervezet és munkamódszerei. — Cseh politikai pártok törekvései és kémkedése. — Gyermekkorom karácsonyi emlékei. — Elmélkedés a gyermeknevelésről. — Karácsony Luckban.)..... 328
- TIZENKILENCEDIK NOTESZ. (Lublin. — Átvesszem ezredtrónunk parancsnokságát. — Német aspirációk és Magyarország. — Útszemrevételezés Wolhyniában. — Kowel. — A tüzéség kritikája. — „Csujes-esküvő.” — Huszár Német István. — Ezredem mezei munkát végez. — Áthelyezés a déli harctérre.)..... 349
- HUSZADIK NOTESZ. (Bosznia. — Sarajevo. — Az imádkozó töröktől a kínai falig és Bábel tornyáig. — Komolyabb frontot keresek. — Az Isonzó-hadsereg. — A XVI. hadtest.)..... 372
- HUSZONEGYEDIK NOTESZ. (Rhumeskirch, Ferenc Ferdinándról. — Egy száz év előtti magyar huszárhőstett a Wippach-völgyben. — Egy nap Triestben. — Fiáth Béla emléke. — A „Citta di Ferrara” pusztulása. — Átvesszem a hadtest lovaskülönítményének parancsnokságát. — Az olasz háború első hónapjainak története. — Földművelésre szorítjuk a frontmögötti népet. — Háborús közigazgatás. — Magyar csapatok becsülete.)..... 382
- HUSZONKETTEDIK NOTESZ. (Magyar tiszt és osztrák tiszt. — Legényem megnyugtatja édesanyámat. — Reuterswärdt svéd őrnaggyal a Sabotinon. — Görz, a frontváros. — Egy háborús szerelem története. — A hatodik isonzói csata. — A Sabotino eleste. — Kiürrítettük a frontmögötti falvakat. — Tűz alatt minden. — Az olasz támadás gyengül, Erdélybe betör az oláh.) 396
- HUSZONHARMADIK NOTESZ. (Akiknek Erdély csak — terület, — Civil-rapport. — A rendes erdélyi s a rendetlen tiroli hegyek. — Csenedesebb napok. — Szabadság. — Lovas-századot kapok az ezrednél. — Búcsú az Isonzó-rontról.)..... 417
- HUSZONNEGYEDIK NOTESZ. (Erdély felé. — Ferenc József és IV. Károly. — Béke hírek. — Átvesszem a negyedik századot. — Állóharc Argestrúnál. — Karácsony a rajvonalban. — Háborús katonanóták. — Czokanestiehez visznek ellentámadásra. — Rőzsetűz. — Néma támadás a hóban. — „Kitűnően végrehajtott akció!”)..... 427
- HUSZONÖTÖDIK NOTESZ. (Mocskos huszárok és tiszta dragonyosok. — Vissza az ezredhez. — Csíkszenttamás. — „Sűrűpuska” s a magyar katonai nyelv. — A hátullevők szaporodása, — Négy nap Pesten. — Jeszenszky Sándor temetése. — Gyalogositják a lovas-századot.)..... 445
- HUSZONHATODIK NOTESZ. (Felsőbb bölcsesség és rebellis hangulat. — Az utolsó lovaskivonulás. — Sírnak a huszárok. — Állásban a Kőkút-fején s a Tónyakon. — „Ne sírj tigris, ne sírj!” — Építjük az állást. — A monarchia békeajánlata. — Az első fehérzászlós orosz. — Himnusz a hegytetőn.)..... 457

- HUSZONHETEDIK NOTESZ. (Barátkozás és tüzértűz. — Eltörlik a kikötést: fegyelmbontó álhumanizmus. — A radikalizmus békéje. — A háború legsújtottabbja a középosztály lesz. — Aggasztó jelzavak, aggasztó parlament. — A szocialista-variánsok. — Differenciáltság és turáni idegek. — A magyar paraszt a tett művésze. — Tárgyalások az oroszokkal. — A „látó”. — Féltjük a jövőt az otthoni állapotok miatt. — Az ellátás romlása. — Látogatásunk Mackensennél, Bukarestben. — Fogolyejtésre vállalkozunk. — Huszár Béndeg tréfája. — Egy székely paraszt odisszeája.) 469
- HUSZONNYOLCADIK NOTESZ. (Szabadságom lehangoló tapasztalatai. — Lógósok és frontemberek. — Orosz betörés az Oritzetön. — Taktikai tüntetés. — „Otthon már semmi keresnivalónk nincs!” — Tábornokok Rózsikája. — A negyedik század muszkát fog. — Hazaküldenek a káderhez.) 500
- HUSZONKILENCEDIK NOTESZ. (Visszahívnak segédtsiznek. — Löffler Laci buzgó tisztikara. — A „Hallali-akció”. — Megyünk az olasz frontra. — Sanct Giovanni del Tempio. — Német vezetés és osztrák vezetés. — Mackensen véleménye Tisza menesztéséről. — Csempészünk kell az ezred élelem-készleteit. — Éjjeli marsok Feltreig.) 511
- HARMINCADIK NOTESZ. (Ágyú-lőszert szállítanak velünk az állásokba. — Repülő-főlény a parancsban és a valóságban. — Linke-Crawford repülőbravúrijai. — A front koplal, otthon káderláadások. — Arin a, Caldonazzo. — A nagy offenzíva megindulása és kudarca. — Hadosztályunk Asiago előtt, ezredünk tartalék az Interrotton. — Az asiagoi pokol: presztízskérdés. — Horthy tábornok tiltakozása. — A Nádasdyak és jászkunok harca az angolokkal. — Állandó pergőtűz. — „Múlt és jövő generációk bűneit expiáljuk!” — Az eltűnt fényszóró. — Első vonalba kerülünk.) 525
- HARMINCEGYEDIK NOTESZ. (Asiago, a „romváros”. — Gelatina explosiva. — Háromnapos angol támadások. — Ezredünk pusztulása. — Az ezred-roncs tartalékba kerül.) 550
- HARMINCKETTEDIK NOTESZ. („A háborút elvesztettük!” — A balkán-frontra visznek. — Nagykanizsa. — „A tisztek éltessek a forradalmat!” — Gyékényes, Gombos és Szabadka. — Utoljára látom az ezredet. — Beteg vagyok. — Forradalom. — Fiátnak igaza volt. — Kőbánya. — Tisza halála. — „Ennek így kellett lenni!” — Semmim sincs, csak a katonaládám. — A magyar sors. — A magyar jövőendő. — Megyek a gyerekekhez.) 559

